

МИРОСЛАВ ЈОСИЋ ВИШЊИЋ

АНТОЛОГИЈА
СРПСКИХ
ПРИПОВЕДАЧА
XIX и XX ВЕКА

• Филип Вишњић •

Библиотека

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник

ЈАГОШ ЋУРЕТИЋ

Уредник издања

РАТКО ПЕКОВИЋ

Приређивачи електронског издања

Knjizara.com
и
Alexandria Studio

**АНТОЛОГИЈА
СРПСКИХ
ПРИПОВЕДАЧА
XIX и XX ВЕКА**

„Филип Вишњић“
Београд 1999.

Садржај

ПРИСТУП

<i>Мирослав Јосић Вишињић</i> ПРИПОВЕДАЧИ НАШИ НАСУШНИ.	10
--	----

АНТОЛОГИЈА

<i>Боџобој Аџанаџковић</i> БУЊЕВКА	28
---	----

<i>Лаза Лазаревић</i> СВЕ ЋЕ ТО НАРОД ПОЗЛАТИТИ	51
--	----

<i>Јаков Игњатијевић</i> ПИТА 1000 ФОРИНАТА	67
--	----

<i>Милован Глишић</i> ПРВА БРАЗДА	99
--	----

<i>Стеван Сремац</i> ИБИШ-АГА.	109
---	-----

<i>Борисав Сџанковић</i> ГУГУТКА	131
---	-----

<i>Симо Маџавуљ</i> ПИЛИПЕНДА (ИЗ ГОРЊЕ ДАЛМАЦИЈЕ).	143
--	-----

<i>Григорије Божовић</i> ЗЛАТЕ ИЗ СЛАТИНЕ	151
--	-----

<i>Иво Андрић</i> ПУТ АЛИЈЕ ЋЕРЗЕЛЕЗА	183
--	-----

<i>Вељко Пејровић</i> САЛАШАР	211
<i>Дражиша Васић</i> РЕСИМИЋ ДОБОШАР	243
<i>Миодраг Булајовић</i> ЉУБАВНИЦИ	277
<i>Драгослав Михаиловић</i> ЛИЛИКА	297
<i>Мирослав Јосић Вишњић</i> ЛЕПА ЈЕЛЕНА	323
<i>Видосав Стевановић</i> ИДЕМ ДУНАВ ПЛИВАМ ЛЕЂА	343
<i>Данило Киш</i> ЕНЦИКЛОПЕДИЈА МРТВИХ (Читав живот) . . .	363

ИЗБОР

<i>Борисав Сijanковић</i> ЂУРЂЕВДАН	394
<i>Симо Мајавуљ</i> НАУМОВА СЛУТЋА	403
<i>Милош Црњански</i> ВРТ БЛАГОСЛОВЕНИХ ЖЕНА	413
<i>Расиљко Пејровић</i> НЕМОГУЋИ РАТАР	427
<i>Сijanислав Краков</i> АЛХИМИЧАР	443
<i>Дражиша Васић</i> ВИТЛО	453

<i>Вељко Пејировић</i> ЗЕМЉА	465
<i>Григорије Божовић</i> ЧУДНИ ПОДВИЖНИК	475
<i>Миодраг Булајовић</i> ПРИЧА О СРЕЋИ И НЕСРЕЋИ	485
<i>Иво Андрић</i> ЛЕТОВАЊЕ НА ЈУТУ	497
<i>Павле Угринов</i> ВОЖЊА ТРАМВАЈЕМ	509
<i>Живојин Павловић</i> САБЉА	515
<i>Милисав Савић</i> ПРОЛАЗЕ ЛИ ВОЗОВИ ИБАРСКОМ ДОЛИНОМ	531
<i>Анђоније Исаковић</i> МОЉБА ИЗ 1950.	543
<i>Филиј Давид</i> ПРИЧА О ТУРСКОМ ЧАСОВНИЧАРУ	561
<i>Данило Киш</i> ИЗ БАРШУНАСТОГ АЛБУМА	573
<i>Бранимир Шћејановић</i> КРИК	587
<i>Мирко Ковач</i> ИГЊАТ ИЛИ КУЋА ЗА РУШЕЊЕ.	595
<i>Мирослав Јосић Вишњић</i> НОЋНИ УМЕТНИЦИ	607
<i>Милорад Павић</i> РУСКИ ХРТ	615
<i>Александар Тишма</i> ХИЉАДУ И ДРУГА НОЋ.	627

<i>Свејлана Велмар-Јанковић</i> УЛИЦА ГОСПОДАР-ЈОВАНОВА	633
<i>Данило Николић</i> ЦИГАНСКИ НОЖ	643
<i>Давид Албахари</i> ШЕТЊЕ ПОРЕД РЕКЕ	663
<i>Свејислав Басара</i> ПИСМЕНИ ЗАДАТАК ИЗ СРПСКОХРВАТСКОГ НА ТЕМУ Н Е С А Н И Ц А	671
<i>Дражослав Михаиловић</i> ЧИЈА ТО ДУША ОВУДА ТУМАРА.	677
<i>Немања Миџровић</i> СНОВИ И ДАНИ	701
<i>Борислав Пекић</i> ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ЈЕО СМРТ 1793.	715
<i>Видосав Сјеваковић</i> ИНИЦИЈАЛИ	763
<i>Михајло Панџић</i> ДАН ЗА КЛЕНОВЕ.	777

ДОДАТАК

<i>Мирослав Јосић Вишњић</i> Библиографија и коментари	792
---	-----

ПРИПОВЕДАЧИ НАШИ НАСУШНИ

1.

Знам да сви они који боље од мене познају српску књижевност могу да кажу да постоји неколико добрих антологија српске лирике (Поповићева или Павловићева, на пример), али да нико до данас још није направио хвале вредну антологију српске приповетке (или прозе). А приповетка писана српским језиком је, од средине прошлог до краја овог крвавог века, можда и најжилавији жанр у нашој лепој књижевности.

Сви најзначајнији српски прозни писци писали су и приповетке. А међу њима има и оних који су једино приче писали (Лаза Лазаревић, Григорије Божовић или Вељко Петровић, на пример). У овом веку највише ипак има оних који су, после првих значајних приповедачких књига (Миодраг Булатовић, Антоније Исаковић или Данило Николић, на пример), окренули се роману, „великој матури“ сваке књижевности.

„Приповедачка уметност је што и камерна музика, збијена синтеза, и лирике и драматике и епског приказивања...“, казао је један писац. Због тога је у свакој књижевности (па и српској) један од најтежих задатака: написати добру приповетку.

Многи критичари и теоретичари прорицали су смрт приповетке, писали о сумраку њеном, али било је и мудрих, темељних и луцидних тумача који су најављивали процват и превласт приповедачке уметности.

Обичним читаоцима, а таквих највише има на свету, приповетка је одувек била привлачнија од романа, од драме, па чак и од поезије.

Приповетка је, каже тзв. наука о књижевности, „изразити тип фабулативне прозе“, „средња прозна приповедна форма“ коју је „тешко дефинисати“. Она је „књижевни облик који по својим карактеристикама стоји између народне приповетке, са једне, и новеле и романа, са друге стране“. У њој је све подређено занимљивој фабули, догађају у којем је пишчева пажња усмерена најчешће на једног јунака, једног приповедача. А нису од малог значаја ни језик приповедања, ни мелодија. (Готово до јуче код нас су многе прозне књиге имале поднаслов „приповетка“, чак и кад је без двоумљења реч о романима, о књигама са више стотина страница. А у савременом добу су неке приповетке добиле одредницу „роман“.)

Све поделе и груписања приповедака су механичке и ванкњижевне. За вредност једне приче није од пресудног значаја да ли је она сеоска, урбана, друштвена, психолошка, историјска, љубавна, омладинска, фантастична, стварносна, постмодерна, кратка, реалистичка... итд.

За сто педесет година, време које покрива ова књига, српска приповетка имала је три бременита и плодна периода, три „златна доба“: 1. последња четвртина прошлог века, 2. прва деценија после Великог рата, и 3. седма и осма деценија овога века.

(Прве две деценије од тог столећа и по српска приповетка је лутала у романтичним и поучителним маглама, а последње две деценије још траже своје водеће, челне писце.)

Две трећине приповедака у овом избору написано је и објављено у та три златна таласа, у тих шездесетак бурних приповедачких година.

2.

Прво златно доба дало нам је читаву плејаду врхунских приповедача, писаца који су поставили темељ и традиционалне и модерне српске приповетке, без којих није могуће ни замислити српску књижевност. Најистакнутији су „отац српског романа“ Јаков Игњатовић, „оснивач реалистичке приповетке“ Милован Глишић, „творац српске психолошке приповетке“ Лаза Лазаревић, „мајстор приповедач“ Симо Матавуљ и „патријарх српске прозе“ Стеван Сремац. Али није мали удео ни писаца из нешто ранијег периода, какви су Стјепан Митров Љубиша, Богобој Атанацковић или Јован Грчић Миленко, као ни приповедачких мајстора формата једног Јанка Веселиновића, Драгутина Илића, Светолика Ранковића, Радоја Домановића или Илије Вукићевића.

На крају тога доба јавља се прави горостас, Борисав Станковић, писац најскладније и најпотресније књиге прозних портрета (*Божји људи*), а поред њега још и Иво Ђипико, Светозар Ђоровић и Петар Кочић.

У другом добу, одмах после Великог рата, пуним дахом настављају да пишу Григорије Божовић, приповедач рударског кова, стрељан и забрањен после Другог светског рата, и Вељко Петровић, писац са обе ноге на земљи, а на велика врата улазе у српску књижевност писци различитих поетика: наш будући, први и једини Нобеловац, приповедач широких видика Иво Андрић, песник и прозни класик Милош Црњански, разапет између Стражилова и Хипербореје, гурнут у емиграцију готово четврт века, и Драгиша Васић, писац декретом избрисан из српске књижевности после комунистичког устоличења на власти. Али ту су и значајни писци без којих трећа деценија не би имала златну проповедачку ауру: Растко Петровић, Момчило Настасијевић, Станислав Краков и Станислав Винавер. (Као што истом том приповедачком кругу припадају још и писци какви су Исидора Секулић, Милан Кашанин или Бранимир Ћосић.)

Долазак трећег доба најавио је Миодраг Булатовић, прозом тзв. „фантастичног реализма“, али значај у најави праве поплаве врхунских приповедача он дели са Антонијем Исаковићем, Владаном Десницом, Слободаном Џунићем, Михаилом Лалићем, Бранком Ћопићем, Војом Чолановићем или Миодрагом Борисављевићем.

У трећем добу пуну зрелост постижу приповедачи неколико генерација и различитих поетичких усмерења, а у првом кругу су приповедач „људске патње и милости“ Драгослав Михаиловић, писац „баршунасте“ и „енциклопедијске“ маште Данило Киш и челник „стварносне прозе“, „прозе

новог стила“ Видосав Стевановић. А значајне и заносне књиге, са антологијским причама, објављују у тој трећој златној приповедачкој олуји писци какви су: Бошко Петровић, Момчило Миланков, Александар Тишма, Данило Николић, Павле Угринов, Милорад Павић, Борислав Пекић, Светлана Велмар-Јанковић, Живојин Павловић, Филип Давид, Бранимир Шћепановић, Мирко Ковач, Милисав Савић или Давид Албахари...

Роман је у последњој четвртини двадесетог века, у српској књижевности, добио крила, али ни приповедачи не одустају. Књиге које треба и двапут читати објављују: Мирјана Павловић, Радослав Братић, Радован Бели Марковић, Милица Мићић Димовска, Јован Радуловић, Светислав Басара, Михајло Пантић, Радослав Петковић, Немања Митровић, Владимир Пишталло, Александар Гаталица...

(Не знам да је игде, у било којем тексту, на овако мало простора, стало толико значајних имена: шездесет и пет писаца без којих савремена, модерна, нова српска књижевност не би ни постојала. Без којих српска проза не би имала онај значај, о томе су и страни критичари говорили и писали, који у светској и европској књижевности већ више од три деценије има.)

3.

За стотинак година објављено је четрдесетак антологија (рачунајући и књиге које немају реч „антологија“ у наслову: зборнике, алманахе, панораме, збирке, прегледе...), а највише у последњој четвртини века. Антологије су у

савременом књижевном животу, уместо да буду читанка или вага, трапови врхунских остварења, постале мустра, тј. мода, или стратиште. Ако су у прошлом веку најбројнији били календари и алманаси, те „књиге за добре цели“ или ти „цветници“, друга половина овога века постала је рај (пакао и чистиштиште, истовремено) за изборе, за панораме, за антологије.

Реч *анџолоџија* (рођена од грчких речи које значе *цвети* и *реч*), којој су најближе по значењу речи *хрестоматија* или *аналекџа*, значи буквално: „браће цвећа, цветник; збирка одабраних... збирка најлепшега“ (Вујаклија), а у овом случају: збирка изабраних књижевних дела или ти „збирка цвећа“ српске приповедачке уметности.

Требало би, дакле, да у књигама које носе печат речи *анџолоџија*, сви радови буду оно најбоље што су њихови аутори написали. Али да није увек тако („случај је највећи комедијант на свету“) увериће се свако ко прегледа све оне изборе које сам и сâм имао у рукама. О томе да у велик број „антологија“ нису уврштени најбољи радови, па ни најбољи аутори (водећи писци свога доба), сведочи и поразна истина да су многи избори пали у заборав, да су многи и прећутани, одмах после првог и јединог објављивања.

4.

Анџолоџија српских приповедача XIX и XX века има два дела, два прозна круга, два висока нивоа. У првом делу је мој избор приповедака

(правих, незаобилазних ремек-дела), које су написали писци које сматрам најзначајнијим, а у другом је мој избор најбољих приповедака из свих избора које сам прегледао припремајући ову антологију.

У оба дела су приче које достојно представљају своје творце, приче које показују њихово мајсторство у пуном светлу, приче које би могле бити и њихове миљенице, приче које ће и читаоци моћи волети.

Поводом ове књиге, као и кад су сличне у питању, могуће је поставити много питања, јер сваки овакав избор пред састављача (и читаоце, на крају) поставља много главобоља, дилема, загонетки, открића, замки, проблема, радости, туга и опомена.

5.

Прво питање могло би да гласи: Зашто је ова књига добила име *Анџолоџија српских њриповедача XIX и XX века*?

Једноставно и просто: због тога што сам изабрао да костур ове књиге чине они писци који, по мојим „укрштајима“ критеријума вредновања и свиђања, па и по судовима стручњака разних периода и поетика, чине први круг српских приповедача. Њихово место на скали вредности не би било тако високо да их не прати широка лепеза писаца значајних прозних књига, писаца важних за књижевност једног малог европског народа какав је српски. (Да ли би Иво Андрић или Милош Црњански написали своје књиге да пре њих или у исто време, примера ради, нису писали Бора

Станковић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац, Растко Петровић, Илија Вукићевић, Момчило Настасијевић, Јанко Веселиновић, Петар Кочић, Станислав Краков...?)

Моја намера није била да пресуђујем приповедачима, ни онима чије приче су у овој књизи, ни онима који су остали изван корица. Издавачки разлози (материјални трошкови, беспарица, куповна моћ, осиромашене библиотеке), као и моја жеља да све што изаберам стане у једну књигу, пресудили су да од сваког писца, у оба дела, унесем тек по једну причу. У правој, тоталној антологији сви за њу одабрани писци добили би, вероватно, и другачији распоред и, сигурно, различит број прича.

Али *йрава* (поштена, тотална, вечита, безгрешна, мамутска... итд.) антологија српске приповетке можда никада неће ни стићи у руке читалаца, на књижарске пултове и у рафове библиотека. У њој би требало објавити око три стотине прича од седамдесетак српских писаца, што можда ни на пет хиљада штампаних страница не би стало. (У књигу таквог обима могла би да стане целокупна српска поезија коју не бисмо смели да заборавимо. И неупућенима је јасно колико састављачи песничких, насупротив састављачима прозних антологија, имају лагоднији посао. Али свако ко озбиљно размисли о оба посла, видеће да су пред антологичарима колико интересантни толико и одговорни, колико важни толико и тешки, колико незахвални толико и ограничени задаци и проблеми.)

Ова антологија је прва код Срба која, без икаквих ограничења, покрива један дуг период српске приповетке. Она заправо даје слику модерне, савремене (у најширем смислу речи) српске приповедачке уметности: од средине прошлога века до наших дана. Ако не рачунамо на један жанр сведену Палавестрину *Књигу српске фантасијке* која је готово осам и по векова дала у једном а једва које лето више од половине (двадесетог) века у другом тому, до сада је једино Глигорићева *Анџолоџија српске њрозе* у два тома сабрала приче писане седам деценија, а Пантићева *Анџолоџија српске њриповејке 1945–1995.* у исте корице сакупила је прозу стварану педесет година. Исто тако, четири књиге под заједничким насловом *Приповедачи*, штампане на 1.400 страна у колекцији „Српска књижевност у сто књига“ (Српска књижевна задруга и Матица српска), покривају један дужи период, нешто више од једног века, али у њима су заступљени једино они писци који у тој едицији нису добили самосталне књиге.

Ова антологија се разликује од свих до данас објављених књига (које су јој сличне по наслову, жанру или карактеру). Она није ни тематска, ни страначка, ни мотивска, ни генерацијска, ни уско временски ограничена. Не диже у облаке ни романтизам ни реализам. Не окреће главу ни од традиционалног, ни од модерног. Не спушта на земљу, не диже у облаке, ни тзв. стварносну, ни тзв. градску, ни тзв. постмодерну, ни тзв. сеоску прозу. Све приповетке у њој (у оба дела) сложене су хронолошки, по времену првог објављивања.

Нема никаквих тематских блокова, група или целина, никаквих учитавања, никаквих

ванкњижевних разлога. Све је у природном реду, онако како је и настајало.

Већина приповедача у овом избору има толико добрих, мајсторски написаних прича, да би свако од њих могао имати своју антологију од по неколико стотина страница. Из тих антологија бирао сам приповетке за ову књигу. А бирао сам их, како би један стари естетичар и антологичар рекао, „по њиховој *лейоџи*“. (*Лейоџа* је овде синоним за речи какве су: вредност, значај, суштина, мајсторство, богатство, смисао, ритам...)

6.

Око другог питања, зашто ова књига има два дела, имао сам више дилема.

У првом делу је, дакле, мој избор приповедача оних приповедача које сматрам најзначајнијим. Пре двадесет година тај избор би био сигурно другачији, а сутра још не знам какав ће бити (али и тада као и сада: пре строг него благ). Важно ми је било да изабране приче буду заштитни знак писаца који су их написали. (Знам добро да Андрић, на пример, има добрих прича за две-три књиге – сâм је потписао један избор од 35 прича – али сам његов „роман“ о Ђерзелезу овде издвојио и због вредности саме приче и због њеног прожимања са осталим причама у избору. Такав антологијски избор могли би имати и В. Петровић, С. Матавуљ или Д. Михаиловић, да друге из првог дела ове књиге и не помињем.)

А први задатак другог дела ове *Анџолоџије* је да из свих избора које сам прегледао (види „Библиографију и коментаре“, у додатку), упоредио

и проучио, одвојим оне ауторе којима су други приређивачи одабрали најмање седам прича или који су заступљени у најмање седам антологија (избора, панорама, прегледа...).

То што су их и други приређивачи издвајали, што су им бирали најбоље приповетке (по разним критеријумима, са различитим мотивима, у времену и невремену), отворило им је врата ове књиге.

Тако се догодило да и у овој антологији (као и у онима пре ње, а вероватно и у онима које ће се ускоро појавити) има неколико приповедака које се „селе“ из једног у други избор. Критика и састављачи утврдили су високу књижевну вредност појединих прича, оних које имају значај и за аутора и за српску књижевност. (Такве су, примера ради, у 4 избора „Витло“ и „У гостима“ Драгише Васића или „Записи о даровима моје рођаке Марије“ Момчила Настасијевића, „Иницијали“ Видосава Стевановића у 5 избора, „Крик“ Бранимира Шћепановића у 6 избора, у 3 избора „Злате из Слатине“ Григорија Божовића или „Енциклопедија мртвих“ Данила Киша, или у 8 избора „Љубавници“ Миодрага Булатовића... итд.)

Одговор на питање да ли је један приређивач одређену причу открио тек у избору другог, или је изабрао другу због тога што је она коју високо вреднује већ објављена у неком избору, није тема за овај приступ. У овој антологији све приче су ту на првом месту због тога што их сматрам вредним, врхунским делима, важним за српску приповедачку уметност.

7.

А на треће питање, зашто баш ове приче, сви ће тражити одговор (или бар имати своје миљенице).

Сви писци у овом избору имају више антологијских прича (а има и таквих писаца чија би бар једна прича, чак и ако они не припадају самом врху српске приповедачке уметности, могла да се нађе у каквом другачијем избору), букет или ниску приповедачких бисера. Избор било које од њих, у првом делу ове књиге, па чак и у другом, представља „укрштај“ вредновања и свиђања писца овог приступа (тзв. предговора). А имао сам и неколико разлога да тематски и стилски укрстим поједине приче из различитих периода („Буњевку“ и „Љубавнике“, „Све ће то народ позлатити“ и „Идем Дунав пливам леђа“, „Гугутку“ и „Лепу Јелену“, „Ибиш-агу“ или „Чудног подвижника“, на пример). Иако добро знам да су сва могућа „укрштена“ читања ових прича плод накнадне памети, узраста или врсте образовања, начина разумевања или умишљаја.

Приче које сам изабрао сматрам значајним, чак и ремек-делима, не само у оквирима опуса једног писца него и у српској књижевности. (Знам да би и много присутније и веће књижевне средине, светски центри, кројачи укуса, пожелели многе од прича у овој књизи.)

Када је реч о избору прича за први део ове књиге, имао сам одрешене руке. У другом делу бирао сам једну од већ изабраних (а знам добро да и већина тих писаца има прича бар за једну антологијску књигу). Али и кад се све сабере, нико

не може да побегне од субјективности, од свог читања и проверавања вредности.

8.

Пре ове антологије годинама сам поново читао књиге српских писаца, романе и приповетке, припремајући *Азбучник њридева у српској њрози двадесетог века* (приватно објављен 1991, а проширена и коначна редакција 1995), приручник, читанку илити особиту антологију њридева, књигу за коју је написано да је чак и „нова врста романа“. Данас мислим да сам још тада, пре четврт века, почео и ову књигу да припремам.

Прозне антологије у нашој књижевности пре су зборници, алманаси, прегледи, панораме српских писаца него српских приповедака. И када то не потпишу, састављачи се труде да у изборима обавезно имају одређена имена, по списку. Они у први план истурају своје афинитете, концепције или поетичке програме, а често више воде рачуна о томе кога ће да изоставе него да они које уврсте у свој избор буду антологијски представљени читаоцима. (Добар пример за то је фељтонска „проза“ М. Црњанског угурана у антологију, тј. панораму српске прозе у „постмодерно доба“ А. Јеркова, доба за које нико не зна када је почело ни да ли ће се икад завршити.)

Сила не води рачуна о вредностима, рекао сам једном знаменитом српском писцу (антологичару који и у овој књизи има причу), кад смо причали о две Задругине антологије, ратној и првој после рата:

обе су објављене у истом колу, готово и под истим бројем. Прва је избрисана и из библиографије, а друга је, „у чврстој нераскидивој заједници са осталим нашим народима“, увела СКЗ и Србе „у лепшу будућност“; у првој је објављено неколико значајних, у другој углавном подобних прича; прву су потписали аутори, друга изнад наслова нема имена састављача; прва је закопана и под седам печата закључана, друга убачена у све народне, комитетске и школске библиотеке.

9.

Ова антологија прављена је више због читалаца, у првом реду оних који од књижевности не очекују разоноду, него због писаца и критичара. Она је кита, букет српских приповедача који у рукама држе сваки по један или два цвета, по једну или две приче (приче које ће, у једном даху, са узбуђењем какво сам и сам имао у сваком сусрету са њима, поново прочитати и они који их напамет знају).

Знам да ће бити и читалаца и стручњака, аматера и професионалаца који ће ми потајно или јавно (кртички или критички) замерати што сам и своје приче уврстио у овај избор. Основно правило које је у темељу ове књиге дало ми је право да (ко има седам прича у другим изборима, или је присутан у најмање седам антологија) у други део унесем „Ноћне уметнике“, а за први део и „Лепу Јелену“ у њему спреман сам да сносим све књижевне и њима сродне последице, како данас тако и у новом миленијуму. (Читао сам приче које сам сам написао исто тако критички и строго као и

10.

На крају, многи мисле да су предговори у оваквим књигама „најважнији, или барем најзанимљивији део“. Али свако ко прегледа постојеће изборе и прочита све уводне текстове у њима, увериће се да већина има танушну везу са ауторима и стотинама страница које их прате. (Изузетак су предговори Јб. Јеремића, Г. Тешића или Р. Микића.) Приређивачи најчешће пишу о свему што их мучи, од теорије до магле, од главоболних до школских проблема, а најмање о књизи коју су „компоновали“, о ауторима и причама које су изабрали.

Овај предговор је само путоказ, крајпуташ за читаоце који желе да читају добре приче, уводно слово за један од могућих избора антологијских приповедака најзначајнијих српских мајстора кратке форме.

Али да се вратим првој реченици овог „Приступа“ (ако не могу да је демантујем, бар да је коригујем): неколико антологија српских приповедака, а на првом месту Јеремићева и Глигорићева, Тешићева и Палавестрина, Микићева и Пантићева (види „Библиографију и коментаре“ у овој књизи), имају значај који се шири и изван корица у којима су – нису узалуд прављене. А потајно се надам да ће и ова моја *Антологија српских приповедача XIX и XX века* преживети први рођендан и још дуго дисати својим пуним прозним страницама.

П. С.

У овој антологији има 46 прича од 35 писаца. Најстарији је рођен 1822 (Ј. Игњатовић), а најмлађи 1960. године (Н. Митровић). Прва прича објављена је 1852 („Буњевка“), а последња 1998. године („Дан за кленове“). Приче су преузимане из различитих издања, многи писци нису ставили потпис испод тзв. коначне редакције изабраних прича. Ништа у њима није мењано, ништа редакторски уједначавано, осим писања речи „Бог“ која је у свим послератним издањима строго, по партијском правопису, писана увек малим словом.

У Београду, у пролеће 1999. године

Мирослав Јосић Вишињић

A *НПОЛОЇЈА*

Богобој Атанацковић

БУЊЕВКА

I

ДЕВОЈАЧКА МАРАМА

Тамо где се Војводство с Маџарском граничи лежи једна убава варошица, која се зове *Баја*.

Пре педесет година Баја бејаше чисто српско и буњевачко место.

Данашњим даном Срба нема више од неколико стотина; Буњеваца има око пет хиљада; – два краја вароши у којима Буњевци живе зову се: *Писак* и *Салаш*.

* * *

Бејаше у недељу после подне.

Сав свет беше на улицама. – Пред домовима, под хладом од багрена, сеђаху у круговима људи, жене, момци и девојке.

Гдекоји прохођаваху се по улицама и певаху различите народне песме.

Други се пратише са гајдама и тамбурама...
Весело свет, весели људи!

Пред једним домом, у хладу од два багрена, сеђаше једна лепа девојчица, замишљена, сетна и невесела.

Очи је к земљи спустила, у руци је имала леп цвет – жути шебој, и њим се играла.

Тако је то дуго трајало, девојчица бејаше увек сама, једнако у своје мисли задубљена, погдекоји пут тихи уздисај поукраде се из њених прсију.

„Хваљен Исус, Љубо!“

Девојчица се тргне на ове речи којима је бејаше поздра-вила једна млада жена.

„Амин увек!“ – одговори јој после.

„Љубо“ – рече девојчици млада, посадивши се на клупу до ње – „ја сам дошла за оно што смо диванили у недељу; ја сам ти опет донела од Јакова поздравље, да му пошаљеш своју мараму, ако хоћеш поћи за њега.“

Девојчица уздахне; после жалосно одговори: „Мани ме се, снахо, већ си ми досадила с том поруком.“

„За име Исусово, цуро, што будалиш кад ниси будала? Дај своју мараму да носим Јакову; ако данас даш мараму, сутра ти јабука не фали. – Љубо, ја сам жена која не умем лагати, али, душе ми, ја лепше јабуке нисам видеела него што је приправио Јаков за тебе, па ми је показао и шеснаест нових дуката што ће донети на криж у јабуци.“

Девојчица ништа не одговори, а млада, видевши то, продужи:

„Ја знам како ће Јаков даривати своју цуру: ниједан момак на Писку и Салашу то нема што ће он

својој цури дати. Он неће чекати ни уговора, већ ће одмах донети два бурета рујнога вина; своме тасту даће доламу и чакшире од плаветне чохе, своме шуру чизме и сребрне мамузе, свима снахама од три колена папуче, чарапе и свилене мараме, а невести ће дати нов новцат убрадач од сувога злата, свилен прслук са сребрним пуцадима, сукњу и прегачу од препредене свиле – та Јаков је газдинско дете, давно није било у Салашима таког поузданог момка, тебе хоће да узме, дај да му носим твоју мараму.“

„Снахо моја, зар ти не знаш да није благо ни сребро ни злато?“ – одговори девојчица тужним гласом.

„Дабогме, Љубо, али јесте благо што је срцу драго, а Јаков је леп и поуздан момак; такав момак је увек драг срцу девојачком.“

„Љубо!“ – продужи опет млада после мало ћутања, видевши да се девојка не да наговорити – „ти ћеш се кајати што ме ниси послушала.“

„Никада, снахо.“

„Кад чују момци да си ти Јакову дала корпу, ниједан те више неће хтети ни погледати; ако ти Јакова одбијеш, никад нећеш наћи јарана у целој Баји.“

„Ни нећу.“

Млада, видевши да ништа не може учинити, устане срдито с клупе.

„Немој се срдити, снахо!“

„Како се не бих срдила! Такав момак, као што је Јаков, да добије корпу! А он тебе тако бегенише како те никад нико неће бегенисати. Па бар да ми кажеш зашто не може ништа бити.“

„Оно бива што је суђено!“ – одговори девојчица уздишући и своју снаху за руку ухвати.

У тај мах нагло дотрче два коња у колима; коње је гонило једно момче отприлике од 15 година.

Дошавши према дому пред којим је седела Љуба са својом снахом, момче заустави коње, па повиче:

„Помози Бог, сестро!“

„Бог те помогао!“ – одговоре обадве женске у један мах.

„Где је дом старога Јозе П... ћа?“ – запита момче.

„Ово је!“ – одговори Љуба, показивајући дом пред којим је седела.

„Да ниси ти његова кћи Љуба?“

„Јесам.“

Момче скочи с кола, приђе к женским, ухвати Љубу за руку и поведе је на страну једно два-три корака.

После откопча свој прслук, извади из недара једну хартију, из које измота један златан прстен.

„Познајеш ли ову бурму?“

„Познајем“ – одговори девојка, заруменевши се до очију.

„Чија је?“

„То је бурма Милоша К...“

„Добро, ти си коју тражим“ – рече момче. После тога приступи ближе девојци, па јој нешто на уво пришапће.

Девојка цикне, после се уздркће, као да је грозница хвата, обадвема рукама стисне своје прси, а лице јој пребледи као у мртваца.

Њена снаха притрчи да је прихвати, и запита шта јој је.

„Иди, иди брзо... по Јакова, нека дође са својом јабуком... јошт данас... али данас, или никада.“

Млада је чудно погледа.

„Иди, тражи Јакова, ма где био, нека данас дође; ако данас не дође, нека не долази никада!“

И, после ових речи, јошт нешто тихо рекавши момчету, једва се дотура до клупе, на коју паде као без душе, и на очи јој ударе плахе сузе.

II

ЗЛАЂЕНА ЈАБУКА

„Чичо, ја сам послала своју мараму Јакову; данас ће доћи Јаков с јабуком да ме проси“ – говораше Љуба своје староме оцу, кад је после многа плача и јадиковања стегла своје срце и у собу ушла.

„О, девицо Маријо!“ – викне њена мати, чувши ово. – „Па зашто не рече ти то одавна, да се приправимо за дочек?“

И после ових речи, не дочекавши ни одговора, ужури се, отвори један, други сандук, пође овамо-онамо, држ' ово-оно; како окретна бејаше, замало она ти постави трпезу белим ћерћелијским чаршавом, метне печене колаче и рујно вино на трпезу.

Између тога Јозо узме за руку своју кћер и изведе је у авлију.

„Дете моје“ – говораше јој – „ти си послала момку своју мараму, а очи су ти сузне! – Шта је теби, кћери моја?“

„Ништа, бабо!“

„Немој крити од мене, кћери моја. Ако ти не бегенишеш момка, него си му послала мараму што је родбина напала на тебе, и што је момак богат,

онда не примај јабуке, јер ћеш несрећна бити. – Од блага нема фајде, кад срце нема своје драго.“

„Ја то знам, бабо!“ – одговори девојка, у сузама гушећи се.

„Добро, дете моје, ако је твоја воља, и ако је суђено, а оно нека буде, ја нећу против твоје воље; – али се добро размисли, моја кћери, ти ниси на одмет твоме баби.“

И после ових речи, пољубивши своје дете, уђе у собу.

У том се сумрачак спусти, трпеза бејаше готова за просиоце, који дођоше после пол сата отприлике: Јаков, његов отац и стриц, са снахом Љубином, по којој је девојка послала мараму младожењи.

Сви бејашу обучени у свечано руво; ушавши у собу, старац напред, а остали за њим редом; нови свекар, уместо обичног „Хваљен Исус!“, проговори:

„Од нас вам добра воља, пријатељи, који сте родили и за удадбу од’ранили лепу цуру.“

„Од нас вам још боља – вама који дођосте до нас, и који кажете да сте наши пријатељи“ – одговори Љубин отац. – „Ако сте пријатељски дошли, које нам добро носите?“

„Носимо вам мир и срећу у дом сви од срца вама свима, а наш момак вашој девојци злаћену јабуку.“

И после ових речи стари поседаше около трпезе, а момак извади свилену мараму, у којој бејаше велика лепа јабука, а у јабуци задевено на криж шеснаест дуката. Метнувши ову јабуку на трпезу, момков отац проговори:

„Наш момак даје злаћену јабуку и с јабуком своје срце вашој цури; ако сте ви тому вољни, и ако је вашој цури право, нека прими јабуку и нека буде наша пред Богом и пред светом.“

Кад ово изговори Јаковљев отац, девојачка мајка изиђе из собе и мало после уђе опет, водећи собом своју кћер.

Љуба уђе, приђе к трпези, узме јабуку, пољуби је и метне је у своју прегачу.

„Жива била и сина родила!“ – ускликнуше радосно просиоци, напунише чаше рујним вином, пише и певаху сватовске песме. Љуба стајаше бледа као смрт у углу од себе. Јаков приђе к њој, па јој рече:

„Љубо, кад да ти донесу заове погачу?“

„Кад им буде воља, Јакове, али ти дођи јошт данас до поноћи на колима са два добра коња.“

Јаков је погледа.

„Не гледај ме тако, Јакове, него ме послушај данас, а ја ћу тебе слушати целог живота. Ја желим да ти данас пре поноћи код мене будеш на колима са твоја два најбоља коња. – Ако си што новаца приправио, да ме дариваш о прстену, донеси сад све.“

„Добро.“

„Је л' ти право?“

„Јесте.“

„Добро, Јакове, ти ћеш мени данас по вољи учинити, а ја ћу теби враћати докле год будем жива.“

III

ВОДИЦА

Између Баје и Моноштора има једна угодна долина међу зеленим виноградима. Насред те долине има извор, из кога извире жива вода.

Јошт у стара времена ова долина и овај извор бејаше свето место Србима православне вере.

Данашњим даном ово је место свето свима християњима који у Баји и око Баје живе. Срби, Буњевци, Немци, Маџари, сви долазе овамо, ту се Богу моле, и сви зову ово место српски: „водица“.

Али Срби ово место и данас већма поштују него други.

Уочи Ђурђева и Преображења Срби читају бдења и молитве, и у те дане народ се скупља из целе околине на „водици“.

Гдекоји доносе своје болеснике чак из Суботице, Сомбора, Бечеја, Кањиже и других далеких места, јер народ верује да ће се онај болесник исцелити који се уочи Преображења или Ђурђева код овога извора Богу помоли и умије.

Вера спасава... Многи нађоше лека који га тражише на бајској водици.

* * *

Годину дана пре него што се ово догодило што приповедасмо у прва два дела, беше врло лепо и угодно време уочи Ђурђевадне.

Сунце, које је цео дан било жестоко, поче залазити, и буде угодан хлад.

На водицу се скупио многи народ.

Жене, девојке и деца поседаше по меканој трави око извора, одмараху се и наслађиваху лепим пределом који је био пред њима и око њих.

Мушки бејаху у круговима и разговараху се међу собом.

Млади људи надметаху се у различитим играма.

А иза ових свију под високим и гранатим липама лежаше болесни и раслабљени, гдекоји спаваху, а гдекоји трпеше своје љуте муке.

Ко је имао кога свога до себе, ономе беше Боже помози; свој свога негује, чува, теши га, баје му, чини му услугу и угађа му.

Далеко за свима другима, под једном липом, лежао је млад простак у својој љутој болести, сам самцит.

Његове муке бејаху изнајпре врло жестоке, после се мало смири и заспи.

Његов сан бејаше дубок, али немиран, лице бледо као смрт, очи склопљене, усне плаве; у сну своме често се трзао, а није се будио.

Између тога звонце зазвони на кули од црквице, која је десно од извора подигнута, и даде знак да долази свештеник, који ће бденије служити.

Сав народ на ноге скочи и побожно се прекрсти, после сви пођу и стану у круг око извора, упале многе свеће у славу Мајке Божје и Светога Ђорђа.

Усташе и болесници, па пођоше к извору који могаху ићи, а који беху тако слаби да не могаху ићи, оне водише њихови познати, браћа и родбина.

Свештеник дође међу народ, почне служити свето бденије, побожна молитва се подигне к небу из сваког срца, и цела околина зајечи од сложног појања. Славуји, који пре слављаху име вечнога Бога умиљатом својом песмом, умукоше, давши првенство људима, који хваљаху Бога у својој песми.

„Пресвјатаја Богородице, спаси нас!“ – рече свештеник, и народ за њим запоје то исто.

Сад болесници пођоше к извору да се у њему умију. Ко се у тај часак умије у томе извору, онај оздрави од своје болести.

А онај кукавац који тамо под последњом липом лежи, зар неће к извору да се умије?

Он спава; може бити да од више недеља није могао спавати због љутих болова, па му се поткрао сан сада. – Тужан, како ће му бити кад се пробуди и види да се бденије свршило, а он се није умио у светој води!... Он ће у очајање пасти.

Не, Бог не оставља оне који имају веру у њега; он њима пошаље свога анђела хранитеља да их чува у свако доба.

Једна витка, црномањаста и умиљата млада девојчица приђе к остављеном болеснику, те га са љубави погледа, после га поче будити.

Болесник отвори своје очи. Видевши лице лепе непознате девојчице над собом, узвери се; њему се чињаше да је то лице божјег анђела.

„Устај, брате, па иди к водици, свештеник већ одавна чита молитву и већ је почео светити водицу. – А је ли, ти си издалека зато дошао да се умијеш у освећеној водици?“

Болесник се разабере на ове нежне и пријатељске речи, па одговори:

„Јесте, сестро – ја сам тврдо спавао; хвала ти, сестро, која си ме пробудила!“

„Богу хвала!“

Болесник устане и пође к водици, но глава му бејаше врло тешка и збуњена од спавања и болести, ноге му дрктаху, и он поче посрвати.

„Јао, ја не могу!“ – јадикујући груне о земљу.

„Пресвјатаја Богородице, спаси нас!“

Народ наново код водице запоје, свештеник замочи босиљак у свету воду, људи целиваху свети крст, а свештеник благосиљаше и пошкропљаваше народ светом водом и босиљком.

„Ајао мени, за Бога милога!“ – јаукне болесник – „браћа моја целивају, а ја не могу до водице и светог крста. Тужан мени – на мени нема благослова, ја се нећу излечити!“

После тога напрегне се из све снаге и четвороношке поче по земљи пузити, не би ли допузио до водице.

Али девојчица, која га је из сна пробудила, видевши то, притрчи к њему и ухвативши га за руку, проговори:

„Ти си врло ослабео, брате; хајде да те ја одведем до свете водице!“

И после ових речи ухвати га испод пазуха, помогне му да се подигне, после га узме под руку и лагано га поведе к водици.

Болесник погледа погледом признателности ту девојчицу, па јој дркћући проговори:

„О, девојко, да ти Бог да свако добро, кад си тако добра и милостива!“

Уто дођу до водице; девојчица доведе болесника до свештеника, који у левој руци држаше златан крст, а у десној киту од босиљка.

Болесник целива крст и свештеника у руку, а овај га пошкропи по челу.

У тај мах њему лакше буде, глава, која је врела била, расхлади се, а бол престане, као да је ко руком однео с њега.

Он скрсти руке, очита молитву, целива икону Мајке Божје и Светог Тјорђа; после тога окрене се

девојци, која до њега стајаше, па благодарности пуним погледом премеривши је, проговори јој:

„Бог ти платио, сестро моја! Ти учини данас мени велико добро; ја ћу се излечити од моје љуте болести; а да тебе није било, да ме ти ниси пробудила и к водици довела, ја бих остао без благослова и лека. Кажи ми, сестро моја, одакле си ти и како се зовеш, да те могу споменути.“

„Љуба П... из Баје; а ти, брате?“

„Ја сам Милош К... из Станишића.“

„Жив и здрав и весео био!“

После ових речи девојка ућути, па пође. Момче се замисли неко време, поуздано пође за девојком и ухвати је за руку говорећи:

„Не остављај ме, Љубо, него остани увек до мене, буди моја, ја ћу те пазити као своје очи у глави.“

Девојка се зарумени од стида и ништа не одговори.

„Хоћеш бити моја, добра девојко?“

„Ти мене просиш, а знаш ли ти да ја нисам Влахиња, ја сам Буњевка!“

„Та нисам ни ја Влах, већ Србин, она иста крв од које си и ти.“

„Добро, момче, ал' ја нисам твоје вере.“

„Како ниси моје вере? Зар ти не верујеш, као и ја што верујем: Бога, Исуса, сина божјег, и Марију, мајку Исусову?“

„Ја верујем“ – рече девојка с одушевљењем – „али ја не идем у ону цркву у коју ти идеш.“

„Ти можеш у ону у коју ја идем, а ја у ону у коју ти идеш, у обадве се слави име божје, име Исуса, сина божјег, и Марије, свете мајке Исусове: црква људе не треба да дели, већ да споји и мири... Буди моја, Љубо, ја тебе милујем као своју душу, и пазићу те као своја два црна ока. – Хоћеш ли бити моја?“

„Хоћу!“ – стидљиво одговори девојка, а лице јој сине као јарко сунце.

„Хоћеш! – Благо мени, девојко, ја ћу с тобом врло срећан бити... Али ако ти мене изневериш?“

„Нећу, тако ми моје вере!“

„Дај, дакле, твоју бурму, а ево теби моје, онда ћемо бити прстеновани овде на светом месту, пред иконом Мајке Божје, коју ти верујеш као и ја.“

Девојка му даде своју бурму, а он, метнувши је на прст, скине са свога прста другу и даде девојци.

* * *

После овога дана прође цела година дана. Милош је сваке недеље долазио у Бају и састајао се са Љубом.

Између тога у Љубу се загледао син најбогатијег газде на Салашима, Јаков, и хтео је узети за жену.

Она не хтеде ништа ни чути о томе, јер је она љубила Милоша, а Милош јој је обећао да ће доћи и да ће је просити баш онај дан кад је Љубу наговарала њена снаха да пође за Јакова.

Ми смо видели, у почетку ове приповетке, како се Љуба томе опирала, док није дошло оно момче и Љуби једну бурму предало.

Бурма та бејаше она иста коју је она на водици Милошу дала.

IV

ЂУВЕГИНИ ЈАДИ

Око поноћи Јаков бејаше пред домом старога Јозе П..., са својима колима и два помамна коња.

Љуба бејаше пред домом.

„Хоћемо ли, Љубо?“

„Имаш новаца код себе?“

„Сто форинти готових новаца бејаше у мене; ја сам све понео, ево ти све!“

„Хвала, Јакове; примам ово, али да ми се заречеш да никад нећеш питати за те новце.“

„Заричем ти се. Ја теби новце дајем, а ти чини с њима што ти је драго.“

„Е, сад хајдемо!“

И после ових речи, посадивши се на кола, рече:

„Терај!“

„Куда?“

„У Станишиће.“

„У кас или полагаано?“

„Што коњи боље могу.“

„Де, не!“ – викне Јаков својима коњима, а коњи полете као змајеви.

После једнога сата Јаков се окрене, па запита:

„Хоћеш да се одморимо, Љубо?“

„Где смо сад?“

„У Гори.“

„Колико има још до Станишића?“

„Једна штација.“

„Терај!“

Јаков ошине своје коње, коњи полете и за по сата бише у Леђену.

„Колико има још до Станишића, Јакове?“

„П штације.“

„Ако су ти коњи здраво попустили, а ти их напој, али гледај да дуго не дангубимо.“

„Нећемо ништа дангубити. Моји коњи, Љубо, могли би скапати, и ја их не бих напојио кад се теби хити.“

И после јошт оштрије потера своје коње жалосно певајући једну народну песму у којој се прича како је мајка нежно љубила своје дете, а дете јој вели: „Зашто мене тако негујеш, моја мајко?“ „Зато“ – одговори матери – „јер кад ја умрем, нико те неће нежно неговати ни љубити.“

Свршивши ову песму, почне другу:

Сјај, месече, што лепше довече,
 Душо Јуло, срце увенуло!
 Да ми види путовати душа,
 Душо Јуло, срце увенуло!

За сваком овом песмом Јаков је дубоко уздахнуо, јер он се сетио своје јаду: он је видео да њега не љуби његова невеста.

V

СЛОБОДА, ЈЕДНАКОСТ И БРАТСТВО

Године 1848. сав се свет био уздрмао, а највећма царство аустријско.

Народи се побунише, говорећи да нема на земљи слободе, једнакости и братства, и да за ово хоће да војују.

Маџари викаху највише за слободу, једнакост и братство; они произвикаху то у целој области где су заповедали, и проповедаху о томе.

Народи су јошт у целоме свету слабо дозрели, али у Маџарској много мање него на другим местима да добро разумеју такве ствари као што су: слобода, једнакост и братство, ако их ко не обавести

и не растолкује, јер ће сасвим друго мислити него што је, кад чују где невеже проповедају.

Кад су маџарска господа прочитала нове уредбе своје и објавила народу да ће у земљи бити слобода, једнакост и братство, они нису обавестили народ: у коме смислу и како.

Простаци мислише да њима нико ни у чему неће заповедати, да они нису дужни носити никакав општи терет, да они могу своју стоку у властелске ливаде пуштати и све чинити што је њима драго.

Тако мислише Срби, Буњевци, Маџари и Немци па тако и радише.

Маџарска господа – друге не бејаше у овој области – Маџарима гледаху кроз прсте, а Србе затвараху, пребијаху и вешаху – из братства.

Станишићани давно су се жалили на свога властелина, говорећи да је он од њих силом отео један комад земље и начинио себи ливаду.

Кад господа објавише у својима новима уредбама да простаци неће више бити под властелином, они одмах почеше стоку своју терати у ту ливаду.

Властелски служитељи туже простаке среском суцу, судац оде међу простаке и заповеди да у ливаду не терају своју стоку.

Простаци не хтедоше слушати, већ просто одговоре:

„Господине, ви сте сами читали да су нас господа на Дијети ослободила властелске владе; ако је то тако, то ми можемо сад узети оно што је наше и било, а што је властелин од нас отео.“

Кад судац, опоменувши и по други пут људе, види да га ови неће да послушају, разљути се,

заиште војску, опколи ливаду, и кога год на ливади нађе, повеже и баци у тамницу.

То се догађало после мајске српске народне скупштине. Чича је већ у то доба на Јарку имао свој војнички стан.

Маџари кивни бејаху на Србе; најмању кривицу коју Срби учинише, Маџари су смрћу казнили.

Кад су Станишићане позатварали, цело је село било у највећем страху, сваки је знао да ће ти несрећници изгубити главу.

Међу несрећним тим простацима био је и Милош К...

Он је знао да му је крај – жао му бејаше за Љубом.

Он поручи у Бају Љуби да дође, да је још једанпут види.

Љуба није ништа о томе знала. Ми смо видели, у почетку ове приповетке, шта је она чинила, кад јој момче донесе глас о Милошу и Милошев поздрав са бурмом, коју је она њему на водици дала.

VI

ДВА ЂУВЕГИЈЕ

Милош сеђаше у својој тамници.

То бејаше ноћу уочи Спасова.

Његове очи бејаху сузне, али лице ведро и мирно.

„Ја ћу у правди изгубити главу; – то се зна да нам неће опростити наше судије, јер су они кивни на нас. – Бог нека им суди! Нама је боље изгубити у правди главу, него њима у неправди душу. – Боже,

опрости им грехе!“ – рече, прекрстивши се после мало ћутања.

После ових речи, прекрстивши руке, Богу се помоли.

Дуго, врло дуго се молио. Гледајући њега како се смирено Богу моли, али са ведрим лицем и мирном душом, човек би рекао: он се приправља да иде легати, а не умирати.

„Боже мој“ – рече при свршетку своје молитве, уздахнувши – „допусти ми да још једанпут видим моју Љубу, па ћу много лакше умрети.“

У тај мах у вратима од тамнице кључ зашкрипи – Милош подигне своју главу, а врата се отворе.

„Љубо!“

И сав задркће у телу, рукама покриваше своје очи.

Љуба падне на Милошеве прси, загрли га, љубећи га и плачући седе до њега.

„Хвала теби, Боже мој, кад си ми допустио да то доживим! – Милоше, драги мој Милоше, ја сам тебе избавила.“

После ових речи извади из недара једну хартију, у којој бејаше нешто замотано, па му пружи.

„Ево бурма коју си ми послао по момчету за спомен, ево ти и педесет форинти новаца... Врата су од тамнице отворена... бежи... бежи... да не буде касно!“

Милош бејаше изван себе, загрли Љубу, па јецајући проговори:

„Љубо, Љубо! Благо мени с тобом! Ти мене по други пут ослободи смрти!“

Љуба спусти своју главу на његове груди.

Тако је прошло неко време.

У томе пред вратима чује се корачање једног човека, и у тај мах врата се отворише од тамнице, а на њима се укаже тужно лице:

„Бежи, бежи, сад није згода грљењу и љубљењу, јер се чувари могу сваки час пробудити!“

„Јакове!“ – викне Љуба и полети човеку који стајаше на вратима.

Милош се загледа у тога човека туробно лице, срце му се задркће, он са жалости и страхом проговори:

„Љубо, ко ти је то?“

„Мој муж!“

„Твој муж? Љубо, знаш ли што говориш?“

„Знам, Милоше, ово је Јаков, мој муж пред Богом и људима.“

Милош клоне, лице му се наоблачи, мало после плане, и опет тихо проговори:

„Срећна била, Љубо, са својим мужем! – Кад узимате мушко чедо, дођите на мој гроб са својим чедом.“

„На твој гроб? Не, Милоше, ти треба да живиш!“

„Ја не могу без тебе живети, ја ћу сутра погинути са својом браћом: Љубо, ти буди срећна, а просто ти било твоје неверство!“

„Немој, Милоше, говорити о неверству... Живота ми мога, ја сам ти верна остала, и то што сам учинила, учинила сам зато што те врло милујем. Ево овде, на овоме страшном месту, пред Јаковом, пред мојим мужем, заклињем ти се да ја за Јакова не бих пошла да тебе није требало избавити. – Да си ти умро, ја бих остала сама за тобом, ишла бих на твој гроб и сузама бих га заливала, али руку своју никад

никоме не бих дала: ја бих остала теби верна да гроба.“

Сузе јој загуше речи да није могла даље говорити. Милошу то врло тешко бејаше, зато благим речима проговори:

„Не плачи, Љубо! Бог је тако хтео да буде, слава његовом светом имену, буди његова воља! – Љубо, иди с твојим мужем и буди срећна, па заборави мене!“

Љуба врисне:

„Не, Милоше, живота ми мога, ти не можеш умрети, ти треба да живиш.“

„Нећу; без тебе не могу!“

„А ти буди с њом жив и срећан!“

Јаков, који је пре ћутао био, рекавши ово, ухвати Љубу за руку, па је поведе к Милошу.

„Ево ти рука која је мени обећана; али кад је срце твоје, нека буде твоја и рука.“

Милош погледа Јакова.

„Не гледај ме, брате. Ја Љубу бегенишем, ја бих срећан био да је она моја, али ја сам се давно већ сетио своме јаду и видео да она мене не бегенише; она је мене три пута одбацила, кад сам шиљао да ми пошље своју мараму. Ја сам мислио да се она тек на цени држи, па сам послао и четврти пут, сад у недељу што је прошла, и добијем њену мараму. То вече сам је испросио. – Кад је она примила моју јабуку, ја сам видео да није радосна: уместо да смо ону ноћ весело провели, ја морадох с њом своје коње морити и у Станишиће терати. У Станишићу смо, ето, већ четири дана. Ја сам њу видео како иде од једног господина до другог и моли за тебе: ја сам видео где она поклања дукате што је у јабуци од мене добила, и преклиње Богом и небом да тебе тамнице ослободе. Ја сам се онда одмах сетио своме

јаду и сетио сам се зашто је Љуба моју јабуку примила и за мене пошла. – Милоше, ја Љубу бегенишем ње ради, а не мене ради. Ја ћу лако сносити своје јаде, кад видим да је она срећна. Милоше, бежи, избави себе и буди срећан с Љубом!“

После ових речи Јаков ућути, Љуба се зацени од плача, па се обеси Јакову око врата.

„Јакове, хвала ти, Јакове, и опрости ми, ти си мени врло добар!“

Јаков је пољуби у чело, па Милошу проговори:

„Милоше, бежи, брате, док је време; скоро ће свитати, па ће бити касно. Додуше, ја сам стражу јако изопијао, али већ се дуго дангуби.“

Милош стајаше замишљен.

„Зашто не идеш, Милоше?“

„Нећу!“ – рече одважно. – „Ви сте оба двоје тако добри, милујте се и будите срећни једно с другим – а пустите мене, ја ћу радо умрети.“

Бадава бејаше преклињање, бадава плач, молба, све бадава! – Милош се не даде више намолити.

„Љубо, Јакове, будите срећни једно с другим, ви сте оба двоје добре и поштене душе, Бог ће вас помоћи и усрећити.“

„Милоше, јаох, тужној мени, ја ћу свиснути за тобом!“

„Онда ћемо се видети на небу, а Јаков ће испунити аманет који оставимо на овоме свету.“

„Какав аманет, Милоше?“

„Срби се побунише тамо доле противу госпде, која су наши бичеви, који, из пакости што сам Србин, и мени ће до главе доћи; Јакове, ти ћеш наговорити своју браћу да буду њима у помоћи, па ћеш и сам отићи међу њих...“

Кад Милош изговори ове речи, Љуби сине лице од радости.

„Милоше“ – рече она – „ти ћеш Јакова одвести међу Србе. Ако буде гинути, ви ћете гинути заједно; ако који кога преживи, тога ћу ја неговати за живота. – Збогом! Збогом!“ –

И не допустивши да јој што одговоре, обеси се једном и другом о врат, изљуби их и вине се, те је нестане из тамнице.

* * *

Други дан, око четири сата после подне, на вешалима три простака изгубише главе.

Четврти се избавио из тамнице: осуда је изречена и на његову главу, али њега не бејаше.

* * *

У Светониколајевској цркви и у манастиру фратарском у Баји у један исти дан држаху парастос.

У обадве цркве пред иконом Мајке Божје клечала је једна у црно обучена проста Буњевка, ронећи сузе низ своје бело лице.

То беше Љуба П...

Она је ронила сузе за своја два ђувегије, који су у српску војску срећно доспели, тамо, у најбољем пријатељству и слози међу собом живећи, храбро се борили против непријатеља, и у Сентомашу на врбашком шанцу у један мах пали, кад је Перцел, ушавши на варадинској капији, њима за леђа заишао и ту потоком јуначке крви пролио.

[1852]

Лаза Лазаревић

СВЕ ЋЕ ТО НАРОД ПОЗЛАТИТИ

И сумрак се поче хватати, а лађе још нема. Свет који ју је чекао поче се разилазити. Оде и дечко с тврдим земичкама и капетаница с бајатим лицем. Одоше и оба практиканта, с Марком столаром, свадивши се најпре с гостионичаром што им је точио још прошле среде отворено пиво. Пођоше и кочијаши, нудећи се да по два гроша возе у варош; али већина, „ради апетита“ или „опружања ногу“, оде пешице, приметивши прут на раме а палац од леве руке за шпаг од пршњака. Ни жена Маринка магације не хтеде сести у кола, већ пође са својим малим друштвом пешице, окрећући час п леђа онима с којима је говорила; и то не из непристојности, већ просто због тепелука који тако безазлено блисташе, као да је Зајечар процватио, а кроз Књажевац протекла река од млека.

Сунце се беше расплинуло у далекој прекосавској равници, и само још поврх места где га је нестало пружаху се у небо дугачке, светле беличасте зраке, као да је отуд са запада помолио

неко грдну шаку са раширеним и на горе окренутим прстима – управо онако како то праве добри и рђави молери. Сава, која је била тако опала да је се готово на сваком месту могла газити, сањиво отицаше, одбијајући слабачак црвенкаст рефлекс од облачака поврх ње.

Замало још, и свет се сасвим разиђе. Осим слугу и чиновника паробродских на обали стајаху још само два човека – један у фесу и чакширама, други у мундиру и мамузама. Онај у фесу – Благоје казанџија – цео дан нестрпљиво ходаше: сваки час запиткиваше кога по штогод; обрташе се непрестано, као да га цела снага сврби па не зна одакле да се почне чешати; улажаше у станичну гостионицу и, чисто као да ће одоцнити, усплахирено истрчаваше поново напоље, упирући поглед далеко преко мирне Саве. Његово лепо избријано, чисто лице, с лаким површним борама, налик на оне облачке у ћилибару, са седим золуфима и брковима, стајаше некако у контрасту с малим, плавим, ведрим очима које живо, па ипак с поуздањем, скакаше с једног предмета на други. Чибук је непрестано држао у зубима, палећи лулу истресеним кокицама. Сваки час је запиткивао и момке и агента: Што нема лађе? Да ли има кака депеша? Је ли вода тако мала? Вуче ли каку теретницу, итд., – на што му и момци и агент, са урођеним господством страних држављана, врло укратко и осорно одговараше.

Капетан, пак, по имену Танасије Јеличић, стајаше готово цео дан на једном месту, подбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуто страни с које лађа долази, а очи уморно и нестално блудеше око тога места, као оно сасвим издубена главчина око

оједене осовине. На његову лицу не беше онога хероичнога изгледа који се кадшто виђа и на пензионованим потпуковницима, па ипак оно те опомиње на омарину иза које се диже олуј, одлећу ћерамиде с кућа и капе с глава. Пуначки, малени, с обе стране пострижени бркови, мален али подебео нос, осредње смеђе очи, рехаве обрве, округлао обријан подбрадак и чисти, масножути, али не мршави образи, мала уста с поверљивим контурама, велике руке, аљкава униформа, а као снег бела кошуља и као млеко чиста сабља – све то издаваше господина и гејака, човека од кога ишчекујеш да зна аранжовати кадрил и очистити острицу, а опет те нимало не би изненадило кад би он окренуо дами леђа, обрисао нос салветом, или чак заб виљушку у локумиће.

Он дакле стајаше, а казанџија се непрестано вртијаше. Напоследку, кад мрак стиже пре лађе и не могадијаше се видети ни златан перваз на агентовој капи, и њих се двојица покуњени вратише у механу.

– Нема је, па нема! – рече казанџија љутито, као човек коме не иде карта.

– Нема је – рече официр, али мирно, као периодичан чиновник који зна да после пет година мора доћи класа.

– Што ли, Боже? – рече опет казанџија. – Ваљда... та да... овде и нема Турака... А лађа се ваљда и не може бобандирати?

Капетан ћути.

– А кога ви чекате? – упита опет Благоје.

– Жену!

– А ја сина! Рањен је.

Он се мало стресе, брзо стаде истресати скоро пуну лулу и, поново је напунивши и палећи, настави преко чибука:

– Али лако, сасвим лако! Писао ми је његов друг Јоле. Овде и овде! – он руком показа сасвим неодређено: најпре преко леве плећке, па онда дуж целе десне ноге.

– Само га окрзло! Отпуштен је кући из болнице да се поправи, па после у име Бога опет!... И треба... Треба гонити пексијана!... Само нека нам је Бог у помоћи!...

– А шта вам је син? – рече капетан, почињући учествовати и историји казанцијиној.

– Мој син? Казанција! Ех, да видите како тај ради. У њега рука, видите, овде дебља него у мене нога овде. Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао –шта ће ми? – само сам алат оставио. Али док је његових руку и алата, биће нама двојици хлеба, па баш да нас је и десеторо.

– Знам, знам – рече капетан; – али шта је он у војсци?

– У војсци? Пешак! Јест пешак! Ја увек кажем: ти, брате, ти би требало да си тобција. Ти би лепо могао повући топ. После, оно кад груне – милина човеку чути! Али он хоће у пешаке. Каже: ово вреди – ако ћеш на пушкет, ако ћеш за гуцу! Страх те погледати кад се наљути. Тај где удари, ту трава не ниче!

– А где је рањен?

– Бога ми, не знам. Не знам – бадава! Писао ми је, истина, његов друг Јоле, али ја сам заборавио. Смешна имена тамо. Ево писма! У две борбе – у две...

Он извади сасвим масно и изгужвано писмо из ћурчета и предаде га капетану који га понесе у руци да га прочита спрам свеће у механи.

Уђоше у механу с масним дугачким столовима, чађавим зидовима и од муха упљуваним сахатом. На вратима која воде у авлију стоји написано облигатно „Срећна нова година“, итд., и испод тога „Илија! Сремчевић 14 гро: од = раки“. На среди таванице обешена лампа чкиљила је, једва пробацујући зраке кроз већ сасвим црно стакло. Насред среде стајаше једна дрвена столица, са сламњим седиштем и сломљеном и тако живописно испруженом ногом као да хоће да се фотографише.

Капетан седе на дугачку клупу крај прозора и поче читати врло замрљано писмо. Благоје склони најпре ону столицу, псујући „што ће ово чудо овде“, седе после према капетану, загрну рукав од ћурчета и погледа по столу, хтевши се налактити. Али се одједанпут трже, видећи по столу грдну, црвенкасту, масну мрљу.

– Еј ти, море! Е, ово је баш преко јего! Гледај ти, молим те: мало не покварих копоран! Чујеш ти, бре, ходи овамо! Обриши ово!

Однекуд из мрачног угла довуче се једно прљаво створење.

– А шта је ово овако масно? Је ли, магарче?

– Па, механа је, газда-Благоје – рече прљаво створење, с толико непобитног разлога, да се Благоје сасвим разгоропади:

– Е, гле ти њега! Међер си ти неки мудрац! Па ваљда не седе свиње у механи?

Читалац ће се врло огрешити ако помисли да је Благоје какав чангрисало – Боже сахрани! Сада је он само у грозничавом стању од нестрпљења, па

тражи само себи занимања. Пристао би он сада и да се бије и да га бију – само да му прође време. Није он, иначе, био баш ни врло разговоран човек, и вечерашње његово управо нападање на свакога кога сретне беше само очајнички покушај да разагна чаму. Због тога он опет јуриша на капетана:

– Јесте ли видели онога с ногом?

– Кога с ногом?

– Та онога без ноге?

– Кога без ноге?

– Та онога са штаком?

– Кога са штаком?

– Са штаком! Онога што су му доктори одсекли ногу?

– А што су му одсекли?

– Па, кажу, хтео је да умре од ране што је добио на Јавору, па му онда одсекли ногу, па сад иде без ноге... Зар ви не знате онога с ногом?

– Не знам – рече капетан – нисам га видео.

– Па све проси пред црквом!

– Хм!

– Ух, Боже! – Благоје се стресе. – Овакав бадрљак само! Боље би му било сто пута да је умро! А он ништа – жив! Па још пуши! Ништа му, каже, не шкоди!

– Па дабогме!

– Само то ми се не допада што проси.

– Па мора да једе!

– Знам! Али он кад је у рату изгубио ногу, треба да му се плати! Лепо да му кажу: „Нâ ти, брате! Хвала теби који си за нас пролевао крв“, и таке ствари... Човек је, у неку руку, то се види – како да кажем? – изгубио ногу, иде на штаци! Сад њему

треба да једе, да пије. Хоће, богме, и лулу дувана...
Човек је...

Капетан се осети позван да објасни казанцији положај инвалида:

– То је лепо што је он за своју земљу осакатио себе. Али зато он не може тражити сад да буде саветник. Видите: сваки онај који је пролио крв за своју земљу треба да се рачуна у срећне, јер се одужио својој мајци, својој земљи. Сваки је дужан својој земљи, земља није никоме ништа...

– Е, знам и ја те ваше филозофије! Знам ја, ако ћеш, и „земља јеси, у земљу отидеши“! Али дај ти, брате, штогод у жива уста! Видите: то је чисто... како да кажем?... то је страшно погледати! Довде одсечено – а човек хоће хлеба! Па сад зар да проси? Мора! Не може да оре, не може да копа! Па још, може бити, понекипут слабо што и напроси. Бре, да је мени власт, ја бих знао шта бих радио! Ја бих лепо из куће у кућу. Уђем унутра – седи газда и једе питу од ораха. – „А, ти једеш пите?“ – „Једем!“ – „А је ли крв јефтинија од пите? А камо ономе онде с ногом?“ – „А шта ме се он тиче?“ – „Ха, не тиче те се, је ли? Дај овамо, докторе! Један, два пет – колико их треба! Деде, сеци! Сеците му ногу овде! Јок, не питам ја треба ли или не треба: сеци ти само! Тако! Сад види како је ономе онде! Ха, синко!“

Капетан виде да се с Благојем не да објашњавати у вишим регионима. Он се спусти ниже:

– Тако је, тако је! Али ће они и добити сви пристojно издржавање из државне касе кад се сврши рат. Немајте ви бриге!

– То, то, мој господине! Само ако је то зацело и онолико колико треба, да не стоје опет пред црквом

и да не просјаче по вашарима. Зар кад би неко због мене изгубио само мали прст, па ја... А овамо држава... Слушајте!... Звижди!

– Не звижди! – рече капетан.

– Та звижди, Бог с вама.

Благоје истрча наврат-нанос напоље. Мало после врати се покуњен:

– Мора бити да је неко вабио вашке. А има и угурсуза, па дувају и у кључ. Ту пре, кад је оно Срета ишао у Београд, а онај обешењак Мићин сакрио се за дирек, па пишти у кључ. Сви поскакаше, и сам начелник скочи! После се само вратише – и начелник се врати. Псују онога ко је свирао – и начелник псује, а не зна ко је!... Ја... О, брате, ја не знам што је се то тако задоцнила! Да ли је то још кадгод било? Је ли ти? Еј, момче! Ходи овамо!

Оно прљаво створење помоли се опет.

– Је ли се лађа још кад овако здраво задоцнила?

– Не знам – рече створење.

– Не знаш? Сметењаче! Па шта ти онда знаш?

Шта имаш за пиће?

– Свашта! – рече створење глупо се смешећи.

– Пијете ли ви ракију? – рече Благоје окренув се капетану.

– Не!

– И ја слабо... Ама шта да се ради сад? Чекај де!... Је ли то звижди?

Уђута и слуша.

– Аја... Донеси ракије! Не може више ни да се пуши. Већ ми срце поцрне од дувана! Пи! Та ово некака шома. Парна! Пи, пи!

Пошто истресе полић, као да му очи мало оживеше, и цео изглед доби мирне одсудности.

– Ала ми је и то лађа! Санћим она иде брже од кола! Да је човек сео на каку му драго мрцину – где би био досада! Пиха! Шта велите, на добром коњу?

Сви коњички официри воле да говоре о коњима, па ма то било и с калуђерицама. И нашем капетану чисто сенуше очи. Он је извесно мислио на каквог араплију кад рече:

– За осам сахата!

– За осам, Бога ми – рече Благоје коме је ова пристрасност ишла у рачун. – А ово је већ које доба! Да сам ја само знао!... Него не бих га, опет, смео товарити на кола. Истина, његов друг Јоле каже: лако је рањен, сасвим лако; али, знате, рана је, а ја бих њега на кола! Ех, како је била у мог мајстора кобила!... Еј ти, слепи мишу! Донеси још ракије... Кобила као срна! Па само овако савије главу.

Он изви руку тако здраво, како би отприлике изгледао коњ са сломљеним вратом.

– Ама зар ти немаш боље ракије? Еј ти, пупавче! Кажи газда-Давиду да ја иштем ракије. „Добре!“ кажи; кажи: „газда-Благоје!“... Овако савије главу! Ама ту требају руке! Да пукну вукући! Она кад трчи, па све овако – он тури главу међ’ ноге – а ја држи, држи! Па напослетку, кад ништа не помаже, а ја у стог или у тарабу, у зид, где стигнем! Ништа она под нагим Богом не види, само кад једанпут ухвати хук! А ја у плот, па кад лупи главом, ја мислим оде дођавола и она, и ја, и кола, и све! А оно ништа! Па после још иде мирно као буба! Али нико други није умео с њом као ја. Калфа Видак ишао једанпут по бакар на Саву, а она само овако – он опет тури главу међ’ ноге и испружи браду као да му је ђем у устима. – Видак испусти узде, па легне у кола, а она све преко чар҃фа, па по јендецима, па

трчи, па трчи, па трчи... Звони! Јел'те да звони? Да платим!

Он опет истрча напоље, али кад се врати, на његову лицу беше нестало нестрпљења, и глупа веселост леваше из очију на које, по изразу мојих земљака, већ почињаше цурити ракија.

– Какав је то коњ, управо кобила! Мајстор метнуо једанпут један сандук – овако оволики – не знам шта је хтео! А она: ђем на зуб, па овако! Па како је летела, онако у авлију! А кола закаче; па стражњи точкови остану пред капијом, а мајстор у капију, а сандук њега по глави, а предњи точкови код орâ, а кобила пред кућу, а ми да умремо од... од... Ама шта су ти одвугле ове жигице?... Дај једну жишку!

Капетан га више не слушао. Његове мисли беху далеко: чак у Књажевцу. Тамо му је била жена код матере, чекајући да се ослободи бремена. Али тада су тамо били и Черкези! Ужасне комбинације севаше капетану кроз главу. Сва варварства која су починили ови љубимци Јевропе сликаху се живим бојама у његовим мислима. А поврх свега стајаше десператна неизвесност; јер откако је пошао у рат, само је два писма од жене добио. У оба му писаше да ће доћи чим се породи и дигне, али од последњег писма беше прошло већ пет недеља, а Турци дошли на Тресибабу, а Черкези руше његову кућу и пале му постељу на којој му, можда, жена лежи. Па ипак је он ишчекивао. Има у човека једна жица, лажљива као случај, па ипак је зову „предосећањем“. Ко год игра на лутрији, тај при сваком вучењу има предосећање да ће добити, и никада се не чуди по свршеном вучењу како га је преварило то предосећање. А удари ли само једном

и на њега слепа срећа, он цео свет уверава да је знао да ће добити, јер му се све баш тако чинило и никако друкчије. И капетан Танасије већ трећи пут узаманце долази чак с позиције на лађу, с тешком муком измољавајући допуштење од команданта, јер му се све чињаше да га данас неће преварити слутња. Али ево баш у овај пар учини му се да ни сама лађа неће више доћи. Он постаде нестрпљив као и Благоје. Преврташе мисли да просије из њих оно што је црно. Оде у Књажевац где се је родио; уђе у своју кућу, седе под орах који је посађен онда када је се капетан родио, а који сада на својој периферији носи сухе гране. Ту сахрани оца и матер, ту прекопута замилова девојку, ту уз кућу однесе куму лимун и позив на прстен. О, како му ту беше драго све: и стари орахов орман, и зарфови отети од неког турског паше још у првом нашем устанку, и скрхани ногари за кацом у подруму, и икона Светога Николе с двокрилним и увијеним носом, налик на два пужа, и фистан у сарачани, у којем је се његова мајка венчала, и опет, опет, и поврх свега: весело, благо и пуначко лице његове жене, и стидљива нада да ће бити отац... и... не, не може бити! Та, ако су и Турци, нису зверови!

Он се протрља по челу, хтевши разгнати ове мисли.

– Мајстор је, и Бог зна како, рад био да се ождебеи – настављаше Благоје гледајући непрестано у место на коме је капетан још при почетку седео. – Дабогме! Јер то је хала, није коњ! Е, али тако...

Капетан га мирно слушаоше, као ону шеталицу на сахату. Ни она, ни Благоје нимало му не сметаше да даље настави своје мисли.

Опет је на старом месту. Опет пламте куће и по улицама леже нагрђене лешине...

Тек око поноћи он се извали на клупу крај прозора, бацивши најпре још један поглед на лампу која све слабије светљаше и све грђе смрдијаше, и на Благоја који хркаше туривши главу међ' ноге и пруживши обе ноге напред, као да држи уздице.

Залуд се капетан мучио да сведе очи – сан његов беху окупили Черкези! Тек у саму зору као да мало придрема, али тад се зачу кроз мртву ноћ равномерно лупање точкова и узвикивање оних што мере воду с предњег краја лађе; па онда пиштаљка стаде будити успавану послугу на станичној лађи. Капетан скочи; сабља му се отиште и са звекетом лупи о земљу. И Благоје се трже:

– Нећеш, бре! – рече он и као да поново повуче уздице и поново заспа.

Капетан истрча напоље у свеже јутро. Једва је дисао. Неизвестан страх владаше њиме. Он у трк дотрча до станичне лађе. Докопа бачен алат с лађе која долазаше и стаде је вући себи. И таман да заметне уже на казук, а у гомили света опази једну жену која издиже више главе дете у повоју. Капетан баци уже момцима који се чудеше његовом послу, занесе се и мало што не паде у воду. И кад му жена у оној тишми и гурању паде на прси и предаде му сина, прво сузе, па онда пољупци почеше падати на пуначко детенце које се нимало не срђаше на свог досад невиђеног оца.

И жена је плакала – то се већ зна! И друга једна постарија жена иза ње – и без тога не иде! И најзад и детенце ототањи.

Они брзо пређоше преко моста и склонише се у страну, правећи места другим путницима који се

гураше заједно са својим пртљазима, јер још не беше ниједног кочијаша ни носача.

Капетан хтеде много штошта питати жену, али никако да отпочне; напоследку му се одреши језик:

– Међер, ти си жива!

Он је ухвати и стеже за мишицу, као хтевши се уверити.

– И овај мали! Ти, ти, војниче! А шта ти ја којешта нисам мислио! Боже, Боже!

Он обриса лице рукавом и, држећи дете, настави:

– Знао сам, зацело сам знао да ћеш доћи. Тако сам баш у длаку рачунао. А нана?

Тек у тај пар он угледа ону стару жену и потрча јој руци:

– Хвала Богу, само кад сте сви живи и здрави! Кад је све добро!

Стара жена бризну у плач:

– Далеко смо од добра, мој синко! Остадосмо без куће и кућишта.

Капетана као да нека ледена рука шчепа за срце; али та рука исто тако нагло попусти, јер он у исти мах опази како се преко ћуприје креће један човек у простом војничком оде-лу, а без десне ноге и леве руке.

– Ћути! – рече капетан с ужасом на лицу. Брзо предаде дете жени, па притрчи богаљу. Потхвати га руком испод мишке и поможе му да закорачи једну греду која се била испречила на мосту.

– Да ниси ти, војниче, газда-Благојев син?...

– Јесам, господин-капетане! – рече војник, састављајући ногу и штаку, и дотакнувши се по војнички капе. Али га штака издаде и он се придржа

за једну госпођу с кучетом и зембиллом, која врисну и одскочи у страну.

– Ту ти је отац! Чекај да му кажем!

Како беше тек зора, и путници неодлучно стајаху на обали, то и нехотице сви обратише пажњу овој сцени.

Капетан отрча напред у механу да пробуди Благоја. Свет се расклони у два реда, пуштајући инвалида: красног, једрог момка, с мушким лицем и жалостивим осмејком око усана. Све беше у њега: и снага, и здравље, и лепота, и опет – ничега не беше! Све личаше на разлупану скупоцену порцеланску вазу.

Он пође полако напред. За њим пристаде капетаница с мајком и дететом, па онда остали свет, сви ћутећи као у неком свечаном спроводу.

У тај пар гологлав Благоје истрча из механе.

Капетан поскочи и дохвати га за руку:

– Стани! Он је тешко рањен! Здравно тешко!

– Како тешко? Ко то каже?... Ево, ево писма!...

Његов друг Јоле...

Зверајући на све стране, он протрча поред инвалида и застави се на крају публице:

– Па где је?

– Тата! – викну војник милостивно, окрећући се на једној ноzi и подупирући се штаком. – Тата! Та ево ме!

Благоје се као муња брзо окрете. Стаде пред сина. Гледа га, гледа – па онда тресну о земљу.

Нико не мишљаше да иде својим послом. Сви прискочише, попрскаше га водом. Дама с кучетом и зембиллом тури му некаке капљице под нос. Брзо га повратише и дигосе на ноге. Он се прво обриси од воде којом су га поливали, па онда загрли сина, али тако нагло као да је се бојао да ће му побећи!

Дуго га не пусти. А и кад се одвоји, он га гледаше правце у очи, не смејући никако спустити очију доле где је некад нога била.

– Хвала Богу, само кад си ти жив! Све ће опет добро бити. Ово – он руком напипа штаку – ово ће народ позлатити! Је ли тако, браћо?

Сви прискочише одобравајући.

– Ето ја – рече капетан – ја први дајем... – он стаде претурати шпагове, али нађе само неколико крајцара – ја ево дајем сахат и ланац. На!

– Хвала, господин-капетане! – рече војник, исто онако поздрављајући капетана. – Држи, тата! Ја немам друге руке.

– Ево и ја ти дајем моју ћилибарску лулу. Вреди два дуката – рече Стево практикант.

– Хвала, браћо! Држи, тата!

– Ево ти да купиш дувана! – рече Маринко магација, и пружи му неколико дуката.

Војник, с муком придржавајући штаку, скиде капу и подметну је магацији да тури у њу новце.

– Хвала, браћо! Држи, тата!

Благоје узнеме капу у обе руке, метну у њу сахат, лулу и дукате.

Народ поче редом спуштати у капу. Међу путницима беше и браће Руса, са оном, како они веле, „широком натуром“. Они немилице даваше.

Војник се захваљиваше непрестано са: „хвала, браћо!“, „хвала браћо!“, али му глас постајаше све више и више загушљив. Те две речи почеше добијати одсудан ритам, као у слепаца на вашару, и он као да сад први пут осети са свом снагом непоколебљивог уверења да је богаљ и просјак. И најзад просуше се тихе, крупне сузе, као мајска киша.

– Гле, гле ти њега! – рече Благоје. – Због такве ситнице плаче! Па шта ми је то? Једна нога! Е, хеј!

Све ће то опет... – он умало не рече „нарасти“, али се опет устави: – Све ће то опет... Ама је ли ти ја кажем да ће то све народ позлатити?!

Па онда уједаред и сам бризну у плач:

– А што ће ми све ово?

Он баци преда се на земљу капу са поклонима и као луд погледа у небо, као да одозго чека одговора.

– Хајдемо-те одавде! – рече капетаница. – Овде је несрећа, а ми... – она погледа у обе ноге своје мужу и у пуне обрашчиће свога детета... – ми смо, хвала Богу, срећни и пресрећни!

Тада су одвели Благоја и сина с поклонима на каруцама у варош. Људи добра срца чинили су им донекле поклоне, али све се на свету оугла. Све избледи: и одушевљење, и љубав, и дужност, и сажалење, и не можеш га више познати, као ни Топузова вранца који је некад добијао сваку трку, а сад окреће сухачу.

* * *

Капетан је опет озидео кућу на истоме месту у Књажевцу. Покрио је, истина, као што се каже, хартијом, али му је жена весела, и синчић здрав, и чупа га већ за бркове.

Благоје је још донекле говорио: „Све ће то народ позлатити!“ После је окренуо на: „Све ће то теби Бог платити!“ Напоследку се пропије и ту скоро умре. А његов син прима *издржање* из инвалидског фонда и – проси!

Можете му, ако ћете, уделити.

Ово је мој прилог!

[1882]

Јаков Игњатовић

ПИТА 1000 ФОРИНТА

Давно је било. У вароши Х. биле две госпође, Мица Рогозић и Алка Ђирковић. Обадве лепе, младе, не зна се која од које лепша. Што су лепе, али што су им мужеви за жене добри, у вароши пара им нема! Варош српска, српски свет влада, а и богата је. Давно је то било, још за време бунапартских ратова.

Мица и Алка, обе од добре куће, ишле су заједно у школу, па су биле добре другарице. Што год једна или друга понесе у школу, парче пите или погаче, подели једна с другом.

Кад већ дорастоше за удадбу, и онда су биле добре другарице, заједно су с матерама на бал ишле. Каква дивна онда мода била. Девојке – „фрајле“ – у кратким хаљинама, струк кратак, лепе руке од лаката горе голе, са пуфонима; до лаката жуте рукавице, а на глави – шешир. То је онда био „нобл бал“. Играчи у фраку, лаке ципеле на ногама, шешир „шапапа“ у левој руци; све млади јурати, адвокати, спахичићи, погдекоји трговчић, и то

отменији. Ту се игра „тајч“, „полка“, „калуп“, „екузе“, „минет“, „лесе“, напоследку „јастучићи“.

Мица и Алка лепо изгледају, једна црнпураста, друга плава, златокоса. Кад се упоредо шећу, противност боје красоту им увећава. Оба две једре, живахне; црнпураста и ђаволаста Мица једним оком три јурата посече, а Алка нежна, бела, као „пенородна“ Венера. Може ли бити да се такве девојке сваком не допадну? И обе силно играју. Играчи се отимају за њих, и свако каже:

– Бадава, Мица и Алка најлепше фрајле на балу.

Марко Рогозић, брат Алкин, најлепши је јурат на балу, а кад је најлепши јурат, онда је наравно од свију осталих најлепши. Рогозићу се допада Мица, а Мици Рогозић; два срца а једна жеља. Госпођа Софија, Мицина мати, у „рококо“ обучена, великом се лепезом ’лади, мада јој није врући-на, па жмирка на лепи пар; допада јој се што такав јурат Мицу облеће. Око Алке облеће Јефта Ђирковић, трговачки калфа, син богатог трговца. Ђирковић није леп, руке и ноге незграпне, а није ни добар играч, и Алка би га радо од игре одбила; воли она јурата, али мора, ту је мати, она, опет, воли богата трговца, а не јурата. Син Марко, док је до јуратства дошао, потрошио јој, удовици, половину имања. Она хоће зета који има „состојаније“, а не трошацију јурата. Јурати, опет, кад Алку облећу, један гурка лактом, други стане на ногу Ђирковићеву кад се до Алке утискује. На једном се балу Марко и Мица заљубе једно у друго. Ђирковић се, опет, заљуби у Алку, а Алка неће за то да зна.

Марко Рогозић кажу да је „зјело“ учен, али је горд, охол, па ситније људе презире. Једном се тужи

Марку Мица да јој Пера берберин досађује, меће јој букете у пенцер, а вреба је, само да се може до ње довући, а с таквима се фрајла Мица не разговара. Марко, кад то чу, разјари се. Тешко берберину!

Марко иде по сокаци са корбачићем у руци. Једно вече сусретне се са Пером берберином. Где су се сусрели, ту је нека качара, одушка велика, а грдна каца у дубини уста баш пред одушком разјапила. Берберин, на старом фраку ружом закићен, рад би Марка мимоићи, но не да му Марко. Марко раскречи ноге па стане пред Перу, подбочи руке, а у десној му корбачић. Берберин види Марка разрогаченог, па се поплашио.

– Знате ли ко сам ја? – загрми Марко.

– Знам, благородни господине, ви сте господин Марко от Рогозић, јурат – одговори замућено берберин.

– Јест, а знате шта је то јурат, краљевске табле заклетни нотарије? – жестоко се осече Марко.

– Знам, господине; ја нисам крив што нисам јурат, сирома' сам, нису ме могли на више науке дати.

– Па како сте се усудили букете бацати у пенцер фрајле Мице Кицошићеве, кад знате да ја тамо одлазим?

Марко тек што изрече, а корбачићем преко берберинова фрака превуче једанпут-двапут. Берберин моли, но пардона нема, Марко даље шиба. Сад се и берберин разјари и у праведној одбрани дочепа се корбачића. То је за Марка сувише, за јурата срамота; снажним рукама шчепа слабијег берберина, те га баци у кацу. Берберин ужасно груне на дно каце, а каца одјекне. Марко се задовољан шеће даље, па до пенцера Мициних, и све

јој исприча. Мици је мало жао, боји се да није берберин скрхао врат или ногу, но, с друге стране, мисли се: о том ће се приповедати шта је Марко њој за љубав учинио. И ту је неки понос кад свет рекне како за фрајла-Мицу ломе ноге и вратове.

Још оно вече пуче глас како је јурат Марко Рогозић бацио у кацу Перу берберина. Сирома', скрхао ногу, глава му разбијена. Марку ни бриге.

Доктор неко време лечи Перу, па излечи; само ће малко рамљати. Нађе се добар пријатељ берберину те га поучи како да тужи Рогозића. Пера берберин тужи Марка, а суд буде праведан и донесе осуду да се Марко Рогозић испише из књиге јуратства. Велик удар за Марка. Избрисан јурат, дични тај наслов изгубљен, тако исто као официр касиран.

Пуче глас по целој вароши да је Марко Рогозић касиран јурат. Са такве висине пасти, није шала. Јурату не заповеда полиција, ни варошка кућа, никакав суд, само краљева табла. Сабљу може вазда носити, а и мамузе. Сад је све саломљено.

Већ је мање за Рогозићем јагме, но Мица га неће изне-верити. Мати, госпођа Софија, већ је спрам њега хладнија. Није јурат, вели, а ни богат. Што мати му има, треба њој, а треба и мираза кћери Алки.

У вароши код магистрата упражњено је место подбележника. Избор је близу, а Рогозић има пријатеља. Сви веле: Марко је зјело учен – само желе да се ожени, не би ли му се жестина утишала.

Марко иде да проси Мицу у матере. Мици је то повољно, па га уведе матери.

– Госпожо почитајема, ви ћете погодити зашто сам дошао – запита Марко матер, тек што уђе.

– Седните, да чујем даље – рече мати, уочено гледнувши у Марка, а прекрстивши руке.

– Сам себи сам проводација; хоћете ли ми Мицу за супругу дати?

Мати тобоже као изненађена.

– Све би лепо било, сви кажу да имате талент; но ја моју Мицу не могу на несигурно дати.

– Како несигурно? – запита Марко.

– Какво је ваше состојаније?

– Состојаније? Ја стојим овако: свршио сам правне науке, био сам јурат, сад су ме избрисали, но талент је остао.

– Не питам за талент, већ за состојаније, а то је: ваша мати, моја пријатељица, има кћер, треба да живи са оног што има, као и ја, удове смо; дакле, состојаније и ви сами знате да значи имање, па имате ли каква имања?

– Ха, ха, госпожо, малочас рекосте да имам талента, а то је имање.

– Талент још није имање.

– Разумем вас. Па колико их има који с талентом куће и земљу стеку! – одговори одрешито Марко.

– Е добро, кад бих вам Мицу дала, како и откуд ћете живети? Мица је код мене фино отхрањена, треба лепо да се носи, а што ја имам, треба за се, а имам још више деце.

– Талент је капитал, талент је имање. Постаћу прве рестаурације виценотар, па онда даље, а и ви ћете што допринети. Јесте ли задовољни?

Мати се мисли, и смисли што Марко више што не тражи.

– Е добро, ви имате талента, даћу вам Мицу, но само онда кад постанете код магистрата виценотар.

– Задовољан сам, то ће скоро бити; фала, љубим руку.

Марко устане, љуби матери руку и препоручи се. Кад изиђе напоље, дочека га Мица. Она је из друге собе кроз кључаоницу гледала и све чула.

– Све је у реду, Мицо, скоро ћемо се сасвим спојити.

– Видиш, Марко, да је моја мати паметна, само гледај што пре да постанеш виценотарош.

Мица је испрошена, с прстенском церемонијом је лако. Сутрадан по вароши бруји глас да је Марко Рогозић испросио фрајлу Мицу Кицошићеву.

* * *

У вароши Х. велика рестаурација, цео магистрат се мења. Кортеша извојују да буде Марко Рогозић изабран за виценотара племенитог магистрата. Веља радост и у пријатеља му и у – Мице.

Како Марко постаде нотарош, буду сватови, и тако по нади и жељи постаде срећан пар људи: Марко Рогозић и Мица Рогозићка. Срећно је све текло, срећни пар лепо живи.

Но, шта ће Алка девојка, другарица Мицина, сестра Маркова? Око ње једнако баје Јефта Ђирковић, а мати га добро гледа, јер има „состојаније“. Отац ће му предати трговину, а јединац је. Њој је у срцу јурат, ал' за јурата треба мираза. Ко је сиромаш, узети је не може; ко је богат, узети је неће, тај тражи богату. А лепа плавојка носи у срцу црнпурастог јурата, но овај се само титра. Од седам јагма не зна коју да бира. Ваљда неће

најлепшу, већ најбогатију. Срећна Мица, она доби мужа по срцу!

Прошле фашанге, Мица се удаде, Алка остаде. Алка је још млада, али тешко пада другарици кад другарицу под венцем види, а она остаје. Онда девојке постају суморне. Шта ћемо кад све по срећи иде!

Сирота Алка иде у башту да тражи љубичице. Почетак ускршњег поста. Цвет љубичице, дика мирисног пролећа! Алка бере љубичице, кити се крином њеним и уздише. Како јој лепо стоји тај плави крин на прсима спрам белог лица: парче неба спрам беле зорњаче. Кад љубичицу бере, тихо, из срца, пева:

Љубичице, ја бих тебе брала,
Немам драгог, коме бих те дала.
Ако бих те ја јурату дала,
Та јурат је поносито цвеће,
Па на тебе ни гледати неће.

Ипак је брала и закитила се, можда ће још до јурата доћи. Засад се мора задовољити са Јефтом Ђирковићем. Јефта Ђирковић има состојаније, те Алку и преко њене воље задобије. Вољи се материној мора повиновати девојка. Сад је Алка – Ђирковићка, а Мица – Рогозићка.

Алка и Мица док су биле девојке – присне другарице, а као удате су једна спрам друге охладнеле. У животу тако бива код мушких и женских, у детињству се воле, траје то често док се не ожене или удаду, а после се свако по својој потребоћи влада, а љубав и тешње пријатељство ишчезне; тако је код Мице и Алке. Поезија детињства и младости пролази.

Мица, по рангу Рогозића, постала је „милостивом“ – Алка, пак, по Ђирковићу постала је само „благопочтенородна“, што је за један степен мање, а то није свеједно. Мица себи тражи у друштву првенство, Алка, опет, неће да је ни-же, богата је, а то више вреди него титула. То су доиста зашкољци, но има од тог још нешто веће.

Мица лепа, Алка лепа. Једни уздижу једну, други другу. Лепа је и једна и друга, само је Мица кокетнија, јер обично су црнпурасте кокетније од плавих. Кад фале Мицу, не допада се Алки; кад фале Алку, не допада се Мици, јер лепе даме ретко кад се искрено воле, баш зато што су обе лепе. Ако ко пофали Мицу, Алка каже:

– Штета што Мица има велики нос.

Ако ко похвали Алку, Мица каже:

– Штета што Алка има мало чело и невидиме обрве.

Каткад Мица фали ружнију од Алке, Алка, опет, ружнију од Мице. Ту равновес у природи изједначује ружно с лепим; и ту и ружније налазе задовољство кад их лепе фале над лепима. Ту је онда ружнија над лепом пријатнија, добродушнија, и све друго на свету.

У једном су Мица и Алка изједначене, имају благе и добре мужеве, који им све по вољи чине. Ретка срећа за удате.

Откуд Рогозић тако питом, онај бесни јурат ком се свако с пута уклањао? Марко Рогозић био је међу јуратима први у науци. Зла коб збриса му јуратску титулу; не може никад постати адвокатом, а лошији ће друго све постићи и гледаће га преко рамена! За снажан дух велик ударац! Како да се под њим не сруши! Рогозић се тек сад бацио на читање, а брзо

схвата и запамти. Смисли да се у малом кругу великим покаже. У суду му није било пара, све је надмудрио. Умре велики нотарош. Марко постане први.

Ако је ко хтео тешку парницу да добије, ишао је Рогозићу на световање, и то и са стране, и у реч његову свако се поуздати могао, увек је крај погодио. Покрај тога био је марљив, те је заслужио леп новац и могао водити лепу кућу.

Рогозић, у науку и посао заљубљен човек, није одговарао живахној природи госпође Мице, и да је био јуратом тако снужден, Бог зна би ли се тадања фрајла Мица у њега заљубила била. Личност њена није била за филозофе и педанте скројена, но веља доброта Маркова спрам ње све је изгладила.

Ђирковић, опет, гледа у Алку као у звезду Даницу; дичи се кад ко о њој говори да је лепа и све јој по вољи чини.

Мица и Алка једна другој одлазе, и све је код њих глатко текло, док неки демон не наруши мир међу њима. А ко ће тај мир нарушити? Видићемо.

Миливој Свилокосић, то је тај црни јурат, несусењеник Ђирковића Алке.

На Свилокосићу јагма од седам девојака. Не зна коју да узме. Једну би волео и другу би волео; она, опет, има велик мираз. Да може, све би их стрпао у своје срце, које је доста велико нарасло. Ту су срећнији људи о које нема јагме а богати су, јер се за богатог ипак девојка нађе. Такови већма цене женску него ти размажени, као што је Свилокосић.

Свилокосић у многом размишљању: нећу ову, нећу ону, не жени се; а девојке се поудаваше, богме не могу на њ чекати док оседе. Кад се његове партије поудаваше, нове му се нису умилно пријављивале,

био је извикан да девојке само вара. Већ су га и спевале, као што је то по малим варошима обичај.

Тако пролазе дани и године, Свилокосић се не жени. Отац му је био могућан, но имао је више синова и кћери, па кад се поделише, падне му у наследство једна кућа с нешто мало земљишта. Донекле се може живити. И доиста, Свилокосић је лепо живио. У друштвима добро примљен, добар певач и леп човек. Често је облачио атилу, на глави лака самур-капа, кратке кордованске чизме с мамузама, чакшире тесне у чизме, у паради опасана сабља, иначе виси му преко рамена попреко о дебелом црвеном гајтану en bandoulière. Лепо је видети лепа јурата, правих ногу, сразмерних удова, па још Миливоја Свилокосића са црнпурастим лицем, кад астраганску капу најери. Коса свилена, бурмаста као у Циганчета, а с два прста брк зашиљи. Име му је Свилокосић, а коса му је свилена. У цркви он чита „Оченаш“ и „Вјерују“, и то са великим афектом, а лево око му једнако с бока у цркву стрелја; а кад из цркве изиђу, срећна коју Свилокосић испод руке кући прати.

Свилокосић ако је код девојака изгубио нешто од кредита, накнаду себи налази у том што је опет од дама боље примљен. Свуд је први у колу.

Код таквих прилика није ни чудо што је Свилокосић добро приман у кући Рогозићевој, па и код Ђирковића. Алка је већ заборавила неверност његову, а Ђирковић све жени чини по вољи, а радо се налази у друштву најотменијих, куд, наравно, припада и Свилокосић. Рогозић, добар пријатељ Свилокосићев, дозивље овог да му у пословима помогне, што овај радо чини, јер може што и научити. Кад има посла, остане ту и на ручку, па и

на вечери. Госпођа Мица већ се брине да Свилокосић буде са свиме задовољан, да се не потужи. Рогозић откако се оженио, промењен човек, нетрудимо ради, много заслужује; хоће свету да покаже како и као збрисан вреди; и мало је кућа које су тако уређене и богато снабдевене. Мати му умре, те Рогозић подели имање са сестром Алком, и то му припомогне. У послу је неуморан, те му недостаје времена обдан да Мицу забавља; место себе допушта Свилокосићу да је у празном времену варошким сплеткама забавља, што овај једва чека, јер у свачем је био брз, само на послу лаган.

Рогозић је још млад, горостасног строја, али нешто јако опада. Жути му се образ, унутра га нешто мори. Никад се не насмеши, нити га што већма занима сем парница; што теже парнице, за њ важније, интересантније.

Сад је тек Рогозићу жао што је Перу берберина у кацу бацио. У оно је доба мислио: шта њему сиромаш' брица да смета, берберин који у протокол господе не спада; ипак га је крваво обријао на кожи адвокатске дипломе. Да је то знао, не би у бербера био дирао.

Дакле, ту је Свилокосић добро приман. И код Ђирковића је Свилокосић добро приман, на ручак, на вечеру, кад год хоће.

Мица Рогозићка лепо се носи, у диви и кадифи, у свили и атласу, руке пуне белензука. Не носи се горе ни Алка Ђирковићка, и како Мица нову хаљину навуче, одмах и Алка себи нову прави. Ђирковић је могућан, може јој бити.

Свилокосић, кад из цркве иде, сад прати кући госпођу Мицу, сад госпођу Алку, сад је код једне на ручку, сад код друге.

Једи то Мицу што Алка себи прави хаљине истом тек што је Марко њој нове хаљине правио; Алки је, опет, немилостиво што Марко толике хаљине Мици прави, а себе радом за њу мори. Што Свилокосић у једну и другу кућу долази, ниједној се не допада. Није чудо, снаха и заова, па један гост – Свилокосић – а два тањира.

Алка оде једно послеподне к Мици па се разговарају. Марко у својој соби ради, за женске послове не хаје. Кад Алка дође, снаха је привидно лепо дочека, као другарица из детињства. Седну. Мица штрика, па заподене разговор. Алка седи на дивану, па гледа у очи, у уста Мици, шта мисли, шта ће прословити.

– Ала је тај Свилокосић чудан човек! Остави те, Алка, ти мораде поћи за бакалина, а овамо га ипак примаш.

Мица то прослови, а гледа у зеницу Алки, прст на штрику јој застане да чује шта ће на то Алка рећи.

– Мицо, ти си смешна! Па што к теби долази? Овде је готово окукао.

– Иди, Бога ти, Алка, тај је тебе обожавао, не мене; а што овамо долази, то је други рачун. Марко је учен да му пара нема, он, пак, матор јурат, долази да што научи. Но, Алка, теби се чудим. Ти си рада била за њега поћи, ал' он, знаш, ердељски је тањир, са обе стране може се јести, дакле не веруј му; јер то није ни лепо, окренуо ти леђа, а сад, опет, мужу твом досађује.

Кад то Мица изрече, настаде кратка почивка; Алка се мисли, па одгонетне:

– Јест, право кажеш, Мицо, Свилокосић је ердељски тањир. Штавише, још ћу ти и то казати да

кад ме је мој Јефта запросио, а ја га не хтедох, не бегенисах га, а мати ми на то рече да ја хоћу леп, чист тањир, но који је празан; него боље да бирам оног који ме може господски држати. И ја примих реч материну, стегнух срце и удадох се за мог Јефту, неисказано доброг Јефту. А што к нама Миливој долази, то је тако исто као што к теби долази, да те забавља.

– Јест, и твој Јефта је добар. Лепо се ти носиш, па како на мени видиш лепу хаљину, а ти себи правиш тако исто скупу.

– Правим ја и скупље хаљине него што су твоје, моје атласке теже су него твоје.

– Ништа зато, ја ма какве да обучем, свет држи да су скупље; и моје белензуке држи свет да су скупље од твојих. Све то чини ранг, знаш, а ти си у рангу за један степен ниже.

То Мица рече као из шале, али Алка осећа.

– Опет сам од тебе богатија, а и у рангу смо близу.

– Као небо од земље! Ти, Алка, кад би се строго узело, још ти не пристоји шешир носити, ти си нешто мало више од мајсторице, а ја могу носити и вал – рече поносно Мица.

– И ја га носим, па ко ће ми стати на пут! – одгонетне Алка.

– Бацимо то на страну. Кажи ми кога ради долази к вама Свилокосић, тебе или Јефте ради?

– А кога ради долази овамо?

– Марка ради. Свилокосић му помаже, он је код њега јурат, да се поучи. Али кога ради к вама долази? Јер ако тебе ради, онда је у тебе слабост што примаш њега који те презрео; ако, пак, Јефте ради,

то не може бити, он није Јефтино друштво, и ти не би требало то да трпиш, па ни Јефта.

– Сваки нек чисти пред својом кућом, најбоље ће бити – одговори мало љутито Алка.

– Па баш да видиш, Алка, није никаква ни срећа с тим Миливојем. Бекрија, карташ, ноћник, окукао у кафани. Марко мора по њега пандуре да шиље; брине ко за њега.

– Ћути, Мицо, знаш шта каже Немац: *Wer schimpft, der kauft*. Зато се радо с њим испод руке из цркве пратиш. Бекрија, бекрија, али, најпосле, који јурат није бекрија! Бадава, кад му добро стоји!

Тако се кошкају њих две, које из шале, које полу-озбиљно. Растале се привидно као пријатељски, али обе дишу за осветом. Алка неће више Мици одлазити. Свилокосић стоји међу њима као демон, не да им се више приближити.

Алка, кад види брата, оптужује Мицу како много троши, луксуз тера, а он сиромаш, дању и ноћу ради, само страсти њене да засити; како се по вароши свашта говори о њој и Марку, како мрзи родбину. Марко Алку и не слуша, него јој вели да му у кућевни мир не задире, и најбоље би било да му не долази. Већ је од Мице набрушен.

Алка му неће досађивати, али ће Мици тиме пркосити што ће све лепше дочекивати Свилокосића.

* * *

Време пролази. Марко Рогозић, премда већ сенатор, па као судица магистратски дрма са вароши, није задовољан, каријеру је себи због бербера покварио, болује често. Онај горостасни јурат

погурио се, скуњио прса, лице му жуто као смиље, нешто му живот подгриза. Презрео је родбину, сирочад, браћа му не смеју праг прекорачити, не да Мица, па цео свет приповеда како је Рогозића зауларила Мица, но он је неприступан, нико му не сме то спомињати. Рогозић живи за посао, а Свилокосић му је подручан као какав адвокатски калфа.

Већ се и Свилокосићу досади бити матор јурат, па намисли да положи испите адвокатске. Праксе је доста прибавио код Рогозића, но термин јуратства је прошао, те је тешко добити дозволу. Но, преко пријатеља Рогозићевих у Пешти добије дозволу, положи испите, па се са адвокатском дипломом врати кући.

Од старог јурата поста млад адвокат. Сад Миливој Свилокосић адвокат, а Марко Рогозић збрисан јурат! Чудна коб! Свилокосић тера процесе, но неће ни корака учини-ти а да не запита Рогозића.

Тако пролазе године, а Свилокосић се не жени. А и шта ће да се жени кад је код Рогозића као код куће; осим стана, сваку угодност има ту, лепа храна, фино пиће, гостољубива, пријатна домаћица. Одлази он и у Ђирковићеву кућу, то му нико не забрањује, па ни сама госпођа Мица; штавише воли, бар јој се тим повод даје да може пред светом Алку боцкати, а да буде сама завесом сачувана од подлих језика. Ипак јој Алка дужна не остаје, па ту падају ситне и крупне речи. Неописана мржња међ њима двојма; једна Френегонда, друга Брунхилда. Никад се не састају, а ужасан рат међу се воде. И све то иде преко главе мужева, Марка Рогозића и Јефте Ђирковића.

Дан Св. Николе, први зимњи светац. Тај дан слави Рогозића породица, па ће тако прославити код Марка Рогозића, а и код Алке Ћирковићке, јер тако Јефта хоће да се и женин патрон слави.

Прошла је богата јесен, здравих ораха доста, сад је време пити – баклави. Коме може бити, ко ће бити на тај дан без баклаве! Наравно да се баклава у обе куће прави. Праве се велике баклаве, ту је нагомилано шећера, меда, ораха, карамфића, а тепсије велике, јер ће бити много гостију. Крассе баклаве од педесет сувих јуфака!

Рогозићкина пита пекла се у истој симициници где и Ћирковићкина. Тепсије једнаке, пале су у наследство једна Марку, друга Алки. И пите су биле једнаке, јер у Рогозића породици правиле се увек баклаве од педесет јуфака. На такав благодан симиција има много посла. Кад дође у своје доба Рогозићкина слушкиња, однесе кући питу; тако исто и Ћирковићкина својој кући. По несрећи, симиција случајно промени пите, Рогозићкину изда Ћирковићки, а Ћирковићкину Рогозићки.

Рогозићка није приметила да је пита измењена. Ионако је није сама правила, већ стара Јула учитељка. Мица није ни кадра баклаву начинити. Друкчије је код Алке, она сама управља, а две јој помажу кад прави.

Алка, како се пита на кришке исекла, и како је окусила кришку, одмах примети да то није њена баклава. Истина, има и ту педесет јуфака, али нису тако fine и суве, а иначе премашћена је. Одмах се сетила. Ту већ не помаже протестирати кад је већ баклава исечена, у тепсијама нема разлике, нема штете.

Сутрадан пуче глас по вароши како Алка Ђирковићка свуд приповеда да јој је баклава промењена, да пита ништа не ваља, премашћена је и бљутава, нема доста карамфића, и да је то хотимице учињено, симиција је подмићен; како Мица и не зна баклаве правити, па хтела пред гостима да се Алкином баклавом дичи.

То је било госпођи Мици доста. Гласоноше су још и то додали да је Алка Мицу грдила свакојако, да је раскошна алапача, галантна кокета, да упропашћује мужа, и још којешта што се не да исказати.

Кад то Мица све чује, прво подговори Свилокосића да оде тамо и донесе кришку од те пите. Свилокосић, још и сад ђаволан – ужива кад се њих две тару – радо оде тамо, под видом да још накнадно, ма и доцне, патрона честита. Сад тек поче Алка Мицу претресати свакојако. Свилокосић једе од баклаве, па јој каже да је она друга много боља и заиште кришку две да понесе да је покаже Мици. То Алка допусти, нек се као Мица сама о ствари увери.

Међутим је Мица Марка подбола да против Алке подигне процес. Она мора умрети ако удовољства не добије. И Рогозић, на перу снажан а спрам воље женине слаб муж, приволи се да против рођене сестре парницу подигне.

Сад је за Свилокосића положај тежак. Мора бити као адвокат заступник Мице Рогозић, али ће он тек наслов носити и трчкарати, ствар ће саму Рогозић израђивати.

Баш други дан, кад се глас тај пронео, по завршетку ручка заподене ствар Марко. Само су њих троје ту.

– Amice Миливоје, ја морам процес подићи против сестре своје Алке због повреде поштења жене ми, то је – laesio honoris. Ја то тако оставити не могу, па да ми је сто пута сестра. Ти мораш као адвокат Мицу заступати.

Свилокосић је у запари. Сад је тек међу две столице, а не зна на коју ће, није рад ни да се са Алком завади.

– Тешка ствар за ме. Ћирковић ме није никад увредио, а напослетку не могу се потужити ни на Алку, спрам мене бар била је увек шармантна.

– Ћутите, Миливоје, вас женира да подигнете процес за мене против Алке. Знам зашто, ал’ то баш није лепо. О вама и Алки свет свашта приповеда, па због ње и о мени, а ја ништа нисам крива. Дакле, ви треба да оперете љагу са себе и са мене, као што знате да смо обоје невини, и ваша част изискује да ме заступате. Много је Алка штошта против вас по свету гласове сејала, на пример да ви за моју љубав амо долазите. Дакле покажите ко сте, и откините се оданде, а с тим ћете доказати ако за ме против ње процес подигнете – иначе вас не поштујем.

Мица то изрече оштрим гласом, мерећи погледом Свилокосића.

– Јесте, право каже Мица, то је honoris causa, тако мора бити – дода Марко, а Свилокосић главом приклони.

– Амин, нек тако будне, брате Марко, ти си и ученији и паметнији од мене, мада си само за једну годину од мене старији. Чинићу све што је до воље твоје – рече Миливој понизно.

– То је шармантно, то ми се допада, тако ћете и мени, и себи, и Марку образ осветлати.

– Тако је – упадне Марко. – Сад чуј информацију. Прво и прво треба да знаш, Миливоје, да ћу ја сам све израђивати, а ти ћеш само име носити, је ли тако?

– Јесте.

– Ти ћеш се по том владати како ја израдим. *Causa litis* и правни наслов – *titulus* – биће повреда части, а покрај тога *abalienatio*, одстрањење моје тепсије, јер *mutatio inter res non efficit paritatem*. Требала је моју тепсију сестра моја да је вратила, но она не враћа. То је основ. Иначе, ја ћу све израдити, а ти ћеш само преписати и суду предати.

– Амин, нек буде воља твоја. Ја ћу се по том владати, а преча ми госпожа Мица нег’ Алка, коју ја као јурат нисам хтео за жену. *Punctum*.

– Е, сад знаш на чему смо. Ја ћу већ сутра готов бити са акцијом, тужбом, а ти ћеш после суду поднети. Без мене немој одговарати.

– Али Ђирковић је богат човек, ићи ће у Пешту, па ће себи наћи каквог фишкала.

– Нек тражи кога хоће; што већи – скупљи.

Свилокосић слеже раменима.

– Нек буде воља твоја, Марко, теби сам обавезан.

Конференција свршена. Свилокосићу није мило било, али није на ино, први му је пријатељ Марко, њему све мора жртвовати. Но он добро живи и са Ђирковићевом кућом, па може од стране Алке кивњу на се навући. Ипак није тако опасна ствар. Ђирковић је добричина, па ће му само то споменути да он то чинити мора; а иначе могао би Марко ствар другом предати, па још горе; овако ће он гледати ствар да провлачи у корист Алке. Ђирковић ће му веровати, и Алку ће већ утишати. Ионако свет зна

да за Миливоја Марко ради, а и ово је ствар Маркова, тек иде под Миливојевим именом.

И, доиста, због баклаве се излеже не једна већ две парнице.

Марко пошље преко пандура сестри Алки промењену тепсију, а своју заште натраг. Алка не да Маркову тепсију, тврди да је Марко покућство после смрти материне поделио и за се много више задржао; не да му.

Кад се пандур врати без тепсије, и то Марко чује, тек се насмеши, што је у њега реткост, па рече: „Алка, ухватио сам те!“

Алка у жестини границе не зна. Тепсију прода Чивутину будзашто, само да је Марко не добије, и ако му је суд и досуди, бар те исте да нема. Чивутин оде у Пешту, па тепсију прода.

Марко се са Свилокосићем светује.

– Ево, *amicе*, све је у реду. Ту су две акције, једна је због тепсије што је Алка противзаконо задржала, то је *detentio rei alienae*, а накнада штете не иде по вредности тепсије, јер је аманет, па је ту – *pretium affectionis*, а то је сто форината. Друга је акција *propter dehonestationem uxoris meae* – повреда учињена части моје супруге. Ту би по Вербецији била велика казна прописана, но по садањој пракси – *usus*-у – од три до осам дана аришта. И то је за госпођу доста. Још нешто. Ево ти у малој кутији аутентицирана кришка баклаве коју си ти Мици донео. Који су били код Алке о свечарима, пред маги-стратом су посведочили да је та кришка заиста од оне исте баклаве што су је код Ћирковића јели; по том је то Мицина баклава коју је опет Алка погрдила. То је – *corpus delicti*. Сад све знаш, дај преко писара преписати, па суду предај.

Ту је и Мица. Кад је све то чула, скочи са столице од радости.

– Па, ма била Алка само на један дан, један сат затворена, задовољна сам.

Мица то рече, излети напоље, па дозивље комшиницу да јој каже како ће Алка бити затворена и да ће тепсија стати сто форината. Но, Марку још ни то није доста. Пре него ће се две тужбе суду предати, изради он да се пошље варошки стражмештар и један писар, па да тепсију секвестира и у варошку кућу донесе. Марко је знао да Алка ипак неће тепсију издати, па ће се у што треће заплести. Доиста, Алка узме метлу, па писара заједно са стражмештром истера. Немешкиња је, варошки пандури немају с њом ништа.

Марко, како се састане са Свилокосићем, рече му:

– Гле, Алка опет насела, истерала писара и стражмештра! То је насиље – *actus potentiae*; ето треће акције.

Алка за кратко време навуче на се три тужбе. Ћирковић је води у Пешту да тражи фишкала. Неће да преда ствар каквом варошком прокатору, већ правом пештанском фишкалу. Путују на сопственим каруцама. Ћирковић је богат. Путем се разговарају. Јефта, као добар трговац, мада је и богат, добро погледа новац кад издаје, зна да ће га скупо стати пештански фишкал.

– Видиш, Алка, и ту ћу ти љубав учинити да ти нађем пештанског фишкала, премда смо могли код нас јефтинијег добити.

Алка млазне марамом Јефту.

– Ћути, Јефто, те ствари ја боље разумем. Да узмеш код нас прокатора, прво: тај и не зна тако

радити као пештански фишкал; друго је прокатор, а друго фишкал; друго: кад узмеш нашег, знаш како је, онај је с оним род, онај је пријатељ, онај оног мрзи, па је све једно с другим сплетено, па откуд се сунцу надаш, лед те туче. Узми само Миливоја, како смо му добри били, па он сад против мене за Мицу процес тера! Том се нисам надала.

– Не чуди се. Миливој зависи од Марка, па мора, а боље он да тера него други, каткад можемо од њега што чути како онде стоје ствари, а неће он нама пркос чинити. Зато, ако се где сусретнеш, немој га презирати, дај му добру реч као и ја, и ако нам опет у кућу уздолази, лепо га прими.

Алка умукну; даје му за право.

Кад у Пешту, неко их одведе старом неком фишкалу Бабоњи. Бабоња их понуди да седну.

– Молим, приповедајте целу ствар.

Јефта му пружи акције. Бабоња чита, маше главом.

– Као што видим, ви сте, госпожо, Рогозићима род, сестра Рогозићева?

– На служби.

– Па брат и сестра за такову багателу, једну питу, да се заваде! Зашто нисте тепсију вратили? Је ли још код вас?

– Није, продала сам је упркос брату. Нећу да је има, а шта буде вредна, ја ћу платити.

Бабоња се мисли.

– Добро би било кад би тепсију какогод натраг добили, па да му је вратите, јер она је аманет, па је може преценити, како је већ и преценио на сто форината. То је једно – сад на друго. Ви сте, као што акција гласи, госпожу Рогозићку дехонестирали, и она се позива на сведоке.

– Јесте, ја сам казала да је галантна кокета. Па то није ништа. Колико пута је она то исто мени у очи и за леђи, то су, знате, женски послови, све се то радо оговара, ја њу, она мене; то је већ обичај, па се после и помиримо, баш и ако не искрено. Знате, једна на другу измишља, па и ова не остаје дужна; но до тога још никоја није дошла да се због тога пред судом тужи.

– Сад на треће. Истерали сте метлом стражмештра и писара: то је *actus potentiae*.

– Јесте, истерала сам их. Али како могу они у моју кућу силом ући да тепсију отимају, кад је та тепсија моја дедовина? – одговори оштро Алка.

– Јесте ли немешкиња?

– Јесам. Алка рођена от Рогозић – одговори Алка поносно – а Рогозићка ми је и то пребацила да мени не пристоји вал носити, јер је мој муж трговац, но ја га као немешкиња носим.

Бабоња забележи да је Алка немешкиња.

– Сад знам у чему је ствар, а гледаћу да буде добро, премда неће све лако ићи. Вашег брата познајем, штета што је као јурат пропао, постао би велик човек, особита глава – *portentum*.

– Само, господине фишкалу, добро израђујте, ја нећу на вас заборавити. – Ћирковић извади дванаест дуката и метне на сто. Фишкал погледа на дукате и кашљуцне од милине; познао је да је то мастан клијент.

– Е добро, ја ћу већ све своје учинити, немајте бриге. Сад на другу ствар. Код вас добро вино роди. Каква је била берба?

– Средња, но ја ћу већ служити са старим вином и ауспрухом – одговори Ћирковић, увидев куд фишкал шиба.

– Сад смо свршили – заврши фишкал.

Алка и Ђирковић враћају се. Путем се разговарају.

– Како ти се допада тај фишкал, Јефто?

– Добро, већ се на челу наука показује. Сад волим што смо њега узели.

– Мени се баш тако не допада, па гадно име има, Бабоња, и за њега никад нисам чула. Чула сам за Бењовског, за Сентала, али за његово име никада.

– Чуо сам ја, и он је на гласу фишкал.

– Па ми се не допада што познаје Марка, могу заједно шуровати – рече као брижљиво Алка.

– Баш зато ће добро радити, јер зна какав му је противник; а да смо код нас ког узели, Марко би пет наших прокатора потукао.

– Добро, али шта ми оно рече за тепсију; где ћу ја сад тепсију наћи?

– Питаћу Морица Чивутина коме је продао, па нек искупи.

– Гледај ма како.

Тако у разговору стигну кући. Кад код куће, Ђирковић одмах потражи Морица Чивутина да поврати тепсију. Мориц обрече да ће је потражити.

Не траје дуго, а Бабоња одговори на све акције.

Марко чита све, чуди се како Бабоња лепо ради, пише латински као Цицерон. Марко одмах позна куд Бабоња циља – да процес задуго траје – *in infinitum*. Зато ће он, опет, гледати да тако не буде. Бабоња изискује да се многи сведоци преслушају под заклетвом, упитне тачке – *puncta deutri* – сам намешта, а да може сведоке сплести и збунити, и сведоџбу ван крепости ставити. Бабоња покрај даље информације потегне акцију против Мице због повреде поштења, јер је имала сведоке и Алка, који

су готови сведочити да је и Мица на њу свашта говорила и потварала, што није истина. Ту се читава поворка повукла.

Па, какве су то биле алегације, подугачке реплике, дуплике, квадруплике – али такве да се ни у једној ствари не заврши, и то са клаузулом при крају: *reservatis reservandis*.

Занимљиво је било како је Бабоња искао од суда визитацију пите, то јест кришке од баклаве, да се утврди да ли је то та иста баклава; тако је одређена *osulta*, да се то извиди. Ту су после гледали и судије, и прокатори, и фишкал, ко слободним оком, ко на наочари, да виде то интересантно парче што ће тако скупо стати. Како мирносно парче! Бар да је више кришака, могла би комисија мало засести и покрај рујног засладити се. Свилокосић тврди да је то та иста баклава, Бабоња негира. Нема, вели, потпуног доказа, јер, вели – *pita pitae similis*. Не може после дужег времена ни онај доказати ко је јео. Марко је, опет, хтео да докаже да је то та иста, а тиме се, опет, доказује то да је та пита узрок и основ тужбама; а тепсија је већ смирена, дакле не може служити за доказ истоветности – *identitatis*.

И тај процес подуже траје.

Међутим се носи фишкалу старо вино и ауспрух, па фишкал још зажели видети такову питу у животу, а кад то чу госпођа Алка, она му начини тако исто велику баклаву као што је њена била, исече је на кришке, па је у великој кутији пошље, на велико задовољство фишкала и фишкалице – а могли су бити задовољни, јер српској баклави међу посланицама пара нема, та баклава је царица међу питама.

Фишкал Бабоња дође понекад у госте Ђирковићу, и ту се онда гости. Позову се пријатељи Алкини, а непријатељи Мице. Част веља, а радост велија.

Сутрадан се о том по целој вароши приповеда каква је част била код Ђирковића, и свако тврди, доказује да Алка мора добити процес, Мица ће изгубити. Пријатељи хоће да верују, али Мица са својима не, она једнако тера своје да Алка мора бити затворена, па ма на један дан. Алка, пак, бориће се, ма је колико стало, само да не буде затворена, па баш ни један дан.

Једном после ручка разговарају се Алка и Јефта.

– Ја не знам, Јефто, шта ће од тог процеса бити. Мица разглашује на све стране да ћу изгубити процес. Но, то би лепо било! Шта смо до данас све том фишкалу дали, а Мица прети да морам затворена бити ма један дан. Ја, немешкиња, један дан! Та ни један сат, ни један минут! Иначе нисам ти жена – плану љутито Алка и заплака.

– Док сам ја жив и имања имам, тебе нико затворити неће – рече озбиљно Јефта.

– Па шта је, Јефто, са тепсијом? Мориц ти обрече да ће ти је доставити, а сад ни трага од ње?

– Знаш, Алка, искрено ћу ти рећи; Мориц зна у кога је тепсија, а тај иште за њу десет дуката; толико не вреди.

– Шта ми може Мица због тепсије, кад то није њена већ моја дедовина! Али да се и тог курталишем, зајази га са десет дуката, па нек је крај.

– Ја ћу је, дакле, откупити.

Ђирковић даде на знање Морицу да ће за тепсију дати десет дуката. Мориц донесе тепсију. Сад Ђирковић преко свог кочијаша пошље Рогозићу тепсију. Овај је не прима, зашто је није одмах дала, вели: *factum infectum fieri nequit*. Шта ће сад? Алка Јефти каже да иде Бабоњи. Јефта се крене на пут да то Бабоњи јави. Наравно, носи са собом и рујног винца на поклон. Бабоња лепо прими Јефту.

– Господине фишкалу, ја сам тепсију откупио.

– Па јесте ли је послали?

– Јесам, по кочијашу, али не хтеде је примити.

Бабоња се мисли.

– Ја ћу вам написати инштанцију, па покрај ње предајте магистрату и тепсију у *depositum*; ако ли, пак, неће да приме, а ви донесите је овамо, па ћемо је дати у вармеђки депозитум.

Ђирковић задовољан врати се кући, а сутрадан преда инштанцију, а покрај ње кочијаш унаша у канцеларију и тепсију. Чује то Марко, тада већ варошки судица, па преко пандура пошље натраг тепсију; не прима се у депозитум. Ђирковић опет вози тепсију Бабоњи, а овај ће је предати у вармеђки депозитум.

Процеси дуго трају, пролазе месеци и године, и још краја нема. Често се сведоци преслушавају, све нови и нови. Нестане из аката дуплике, па поремети цео процес. Опет пик наново. Опет се изради нов процес, ко је украо дуплику. Бабоња то изјашњава за криминал, па иште истрагу – инквизицију. Сад се тек ствар заплете, Бог зна ко ће јој краја видити!

Рогозићу се већ досадило што тако дуго траје, а заплет све већи. Сад тек види да ће га Бабоња надмудрити. Рогозић се од једа разболи. Мица му не

да дахнути, све му пребацује што тако дуго траје и приповеда му шта све Алка против њега и ње говори. Па још и то му спомену како чује да Свилокосић потајно Ђирковићима одлази и до поноћи је тамо, договарају се. То Марка још већма дражи, па Свилокосићу пребацује.

Свилокосић се, додуше, састајао са Ђирковићем, али у кућу није одлазио; зато му тешко пало што се о њему тако сумњичи, та он ту није ништа друго већ туђ жарач.

Ђирковић је имао стару мајку која га је гледала као зеницу, а покрај њега и Алку је волела. Старица још у зачетку процеса умре. Јефта је за матером јако тужио, а процес му такође већ душу притискао, никад мира. Поче и он куњати и добије суву болест која је подуже трајала. Ипак је подлећи морао, а краја процесу није дочекао.

Алка остаде удовица, а покрај тога у кући неограничена госпођа. Још пре венчања склопљен је био уговор да, ако деце не буде, све имање спада на Алку Рогозић. Деце нису имали. Алка уступи, прода трговину, а иначе имања има доста, па ће лако живети.

Мица се зарадова смрти Јефтиној, као вели: сад Алка неће имати руководиоца, још ће се већма сплести.

Свилокосић је злопамтило, у срцу је скрио тајну мржњу против Мице што га је тако пред мужем обедила. Од Марка зависан морао је све претрпети. После смрти Јефтине наско-ро Свилокосић врати Мици Рогозићевој пуномоћ, неће више да је заступа. Марко је променом том изненађен. Позове к себи Свилокосића. Овај му одговори, ако има с њим посла, писмено нек расправља. Марко се чуди

смелости тој од Миливоја; та од њега готово зависи, без њега никуд.

Пуче глас по вароши да Свилокосић не одлази више у кућу Рогозића и да је отказао заступство Мици. Сви се чуде. Мица се једи. Ипак је Свилокосић мудар човек. Зна да ће то Алка добро примити.

Алка, кад то чу, одмах је начисто. Сад је удовица, па још богата, Миливој хоће да понови стару љубав. Кад је имала за Миливоја поћи, слаб јој био мираз за јурата. Као кад запламти пањ који дуго тиња, тако и Алкино срце. Алка чека Миливоја, али он не долази да се покори, поносит је. Но она не може срцу да одоли, те му пише писмо.

„Слатки Миливоје, мили роде мој! Сад сам независна, а богата. Прва љубав никад се не угаси. Врат’ се, врат’ се срцу мом, раширеним рукама те ишчекујем. – Твоја негдашња, али верна несудоњеница Алка, удова Ђирковић, рођена од Рогозић.“

То писмо Алка неће Миливоју по пошти послати, већ да упрегну каруце, а кочијаш се мора свечано обући, па ће тако стати пред кућу Миливојеу и предати му писмо. Кочијаш упрегне и с писмом дотера пред кућу Миливојеу. Одмах сиђе и пође Миливоју. Код куће је. Кочијаш уђе, а Миливој, кад угледа кочијаша, убезекне се, не зна шта ће то да буде, али срце му је радосно, добру се нада. Кочијаш му преда писмо, па чека одговор. Миливој чита, лице му румен обузима, умилно се смеши па запита:

– Ти си на каруцама дошао?

– Јесте, ту су, ваљда сам по вас послат.

Овакву прилику некадањи урнек-јурат неће одбити, већ рече кочијашу да га код каруца дочека.

Миливој се обуче што лепше може, погледа се на огледалу, заковрчи бркове, па хајд' напоље, те се убади у кола Алкина. Кочијаш јури, Миливој поносно седи, једну ногу ноншалантно на вратанца бацио. Из дућана сви извирују, истрче да виде је ли то баш Миливој. Сви се чуде.

Стану пред кућу Алкину. Алка је већ извиривала кроз жалузије, срце јој јаче куца, ето јој живе жеље Миливоја. Миливој, како ступи у собу, као да је занемео, у магновењу не може да прослови, тако исто ни Алка, већ једно другом у наручје падну.

– Слатки Миливоје, дико моја!

– Прости ми сагрешенија, Алка, није могло друкчије бити!

Нек се извињавају, мире, одсад ће све то друкчије бити.

* * *

Кад чу Марко да је Миливој са Алком у свези, сневесе-ли се, а Мица од муке да свисне. Снуждени седе па тужакају.

– Јеси ли то чудо чула шта учини Миливој? Толико добра сам му чинио, па да ме изневери, неблагодарник!

– Да знаш како је мени! На рукама смо га носили, живео је боље код нас него ико у вароши. Сад, да могу, рашчупала бих га!

– Није ми сад до тога, већ може ми наудити, зна моје тајне; и у твојем процесу може шкодити. Морам се с Бабоњом састати да се ствар на зло не преокрене.

Марко и Мица седе тако, па се брижљиво разговарају.

Међу Алком и Свилокосићем свршена је ствар да ће се узети, но дочекаће годишњи парастос; не би лепо било да се пре тога венчају. Ипак Миливој Алку сваки дан посећује, из цркве испод руке прати. Мица кад то види, онај дан не може да једе, мука јој, мора да узме „хофманише тропфн“.

Бабоња, кад је чуо да је умро Јефта, ражали се. Био је добар клијент, но неће рђав бити ни Алка. Бабоња је више сматрао Јефту за клијента него Алку, јер је онај плаћао.

Марко оде Бабоњи да с њим уговара. Бабоња га светује да не тера, јер што се тиче пункта повреде части, биће обе кажњене, јер су се на једну форму вређале. Марко на то пристане, само му још препоручи да што боље Алку новчано одрапи.

Марко се врати, а Бабоња позове Алку. Место Алке дође Свилокосић, и он са Бабоњом ствар удеси. Бабоња ће к њима у варош доћи, па ће се изравнати, начиниће „амику“, то јест: свако ће од тужбе одустати, па је мир.

Бабоња дође у варош, те он с једне стране за Алку, Марко с друге стране за Мицу склопе „амику“. Тужбе натраг повучене.

Пре „амике“ је Бабоња рачун Алки поднео. Ни више ни мање, само хиљада форината, не рачунајући амо дукате, вино, ауспрух и баклаве.

Марко није томе противан. Шта је то за кућу Алкину хиљада форината, само кад је мир кући повраћен! Повраћена је и Мицина тепсија. Само љубав Рогозићевој кући није повраћена.

Прође годишњи парастос Јефти. По вароши се говори, да ће Алка, како црнину скине, венчати се са Миливојем. Мица од жалости болесна. Она се другом чему надала. Доктор јој одавно казао да

Марко неће дуго живети. И доиста, Марко је већ у здрављу прогрижен, неће ни он дуго, већ мири на кољиво. Мица је обрекла Миливоју да ће одмах за њега поћи, како Марко умре. Миливој Мицу надмудрио. Неће Мицу, воли Алку. Мица има родбине, братовљеву децу, те их држи за своје; Алка, пак, богата и самцата.

* * *

Чује се да се Миливој са Алком покрај дешпензације венчао, и већ је у кући код Алке. О сватови мало друштво, али весело. Наздравица једна другу стиже. Миливој извади из кутијице кришку баклаве, смрви је у млеко, полак успе у Алкину, полак у своју чашу ауспруха, па наздрави Алки за дуга века и здравља. То је иста кришка која је улогу играла у процесу.

* * *

Марко умре, а Мица остаде вечита кокета – без мужа. Сирома' Марко! Таква глава, па вечит мученик, у кући женин роб.

А Миливој, слабије главе а боље среће, од почетка до краја лако је и добро живео. Више вреди често срећа него мозак.

Мица умре без порода, Алка остави након себе дичан пород.

Тако се живело пре седамдесет година. Давно било, сад се тек приповеда.

[1886]

Милован Глишић

ПРВА БРАЗДА

I

У врх села Велике Врбнице, чак горе – већ под планином Вратарном – види се одовуд, с Латковачких погледи, скромна сеоска кућица и уз њу две-три зградице.

То је кућа удовице Мионе.

Покојни Сибин Џамић погинуо је у другоме рату, иза Јанкове клисуре.

И сад се причају приче о Сибинову јунаштву и куражи. Ко га год спомене у Великој Врбници – свак ће рећи: „Бог да га прости!...“

Његова Миона остаде самохрана с троје сирочади. Два синчића и једна кћи. Све једно другом до увета. Најстаријем, Огњану, беше тек седма година.

Сеоску кућу не може задесити грђа несрећа него кад остане без мушке главе.

Та је несрећа задесила још многе куће у овоме крају. Многа удовица жалила је и прежалила свога домаћина. После годину-две дана нека се преудаде; нека оде у род и одведе своју децу туђем оцу.

Сибинова Миона не хтеде се угледати на своје, по несрећи, друге. Отресита и вредна жена прихвати у своје руке и тешке ратарске послове...

Миони се све чинило – доћи ће Сибин, па како ће му погледати у очи кад затече своју кућу растурену и пуну!...

Покојни Сибин има доста браће и братанаца, одељака. Сви су вредни, отресити, добродушни људи. Нема дана кад се који од њих не сврати кући Миониној – да јој помогне штогод.

Највише је помагао Миони млађи брат Сибинов, Јеленко.

Не једанпут говорио је Јеленко својој снахи:

– Зашто ме, снахо, не послушаш? Што не пређеш у нашу кућу? Видиш ли, јадна не била, да не можеш изићи на крај с том дечицом!... Куд ћеш, јаднице, пре? Да имаш сто руку, опет не би могла тако сама стићи да све урадиш... Што не дођеш барем док ти дечица стану на снагу?...

– Не могу, дешо! – одговорила би му Миона уздахнувши.

– Ама што не можеш, снахо? У нашој кући било би ти и лакше и рахатније...

– Како бих ја, болан дешо, могла угасити ово огњиште, где су се ова сирочад први пут ватре огрејала!... Шта бих рекла после својој деци, кад би ме запитала: „Чија је, нано, она кућа што је зарасла у зову и коров, те нико не сме ни дању у њу ући?...“ Кад бих тако учинила, мене би сапрео онај хлеб и со што сам појела у овој кући с покојним Сибином!... Сачувај, Боже!... Никад, дешо, никад!...

Јеленко само слегне раменима, па зајми рало и волове, те оде на њиву да узоре Миони колико јој треба за усев.

Ти добри људи помагали су јој свакад у тежем раду пољском – што већ не може да савлада слаба женска рука. Они јој узору мало њиве, посеју и среде као себи. Остало ради сама Миона. Сама окопава, плевви, жање. Никад се не-ће пожалити да јој је тешко. Хоће и у том да јој помогну. Њој чисто буде криво. Обично им одговори:

– Хвала вам! Где је било теже, ту сте ми помогли. Ово већ могу полако и сама!...

II

Пролази година по година.

Миона се већ навикла на самотињу и терет. Чисто сад не би веровала да може бити и друкчије! Деца јој поодрасла. Огњан узео петнаесту годину. Иде у школу. Велики је ђак. Душанка навршила тринаесту. Она увелике одмењује мајку у кућевним пословима. Ако Миона зором подрани на њиву да ужање који сноп више, или оде на ливаду да попласти оно што је Јеленко јуче покосио – неће у подне, кад се врати кући, остати без ручка. Душанка се брине о том као каква матора редуша. Уме чак и погачу да умеси... Најмлађи, Сенадин, узео је девету годину. Још гради понекад пуцаљке од зове; али је кадар да причува јагањце и да истера овце на попас. Вајдица је и од њега.

Хвала Богу, дечица су Мионина здрава и весела, разборита и вредна. Одевена су као из најбоље газдинске куће. Миони је пуно срце кад их погледа.

– Тићи моји лепо!... – прошапутала би често уздахнувши. – Боже јаки, молим ти се, подржи ме у здрављу и снази док ми не ојачају ова крила моја!...

Добар је Бог. Он је саслушао ову усрдну молитву самохране удовице.

Људи из села дивили су се дурашности Миониној. Свуд су је хвалили и њоме укоревали своје домаћице кад би се мало олениле. Само једно беше им за чудо: како је могла тако самохрана одвојити од куће Огњана и опремити га у школу! То су јој као и замерали.

И сам Јеленко прекорео је једанпут Миону због тога. Беше се свратио са својим стрицем, старим Јездимиром, па после разговора о свему и свачему, рећи ће снахи:

– Вала, свак ти се живи чуди како се дајаниш... Јеси вредна, јеси паметна. Само си нешто слудовала...

– А шта то, дешо? – упита Миона и погледа Јеленка мало зачуђено.

– Што оно дете не остави код куће да ти барем штогод помогне? Толики имућнији и задружнији људи, па нису кадри одвојити своје деце... ти си и онако сирота и мученица, па...

– Не дам је, дешо, да ми деца буду последња у селу! – одговори Миона и заплами се мало у образу.
– Покојни Сибин, Бог да га прости, често је говорио како ће, ако дочека, школовати Огњана. Ја сам му испунила жељу... Кад сам се мучила толико година, неће ми зар бити ништа ако се промучим још неко време...

– Оно јест, снахо – поче стари Јездимир. – Све је то лепо и красно: али опет – ти си ето сама у кући, па ти је заувар макар и мала помоћ и олакшица...

– Та Огњан ће ми сад о Петровудне изучити и остати код куће... Ако Бог да здравља, даћу одмах на јесен и Сенадина. Нећу ја да ми деца буду слепа код

очију! – одговори Миона тако поуздано и одсечно да јој ни Јеленко ни Јездимир не умедоше речи рећи.

Прозборише још две-три о другим стварима, па се дигоше и одоше.

– Муж жена! – рече чича Јездимир полако, пошто одмакоше од куће Мионине.

III

Настао је часни пост. Зима већ превалила. Не дува више оштра устака ни хладни север. Сад се бели ветар¹ игра голим гранама високих букава – пошав од Жупе, па све до Жељина, Нерађе и Копаоника. Снег свуд готово окопнео. Само онај на Сухоме рудишту не хаје за бели ветар; он ће се расплинути тек после – кад припеку јунске врућине.

На све стране размилели се вредни ратари. Ору њиве, попевајући и надајући се доброј години.

Тек у подне стиже Миона из чаршије. Ишла је тамо зором да обиђе Сенадина.

Она је одржала своју реч. Огњан је о Петровудне довршио четврти разред, а Сенадин је одмах по Преображењу пошао у први.

Таман Миона оздо уз воћњак, а Душанка испаде из куће. Стутољила нешто у лепу шарену торбичицу, па се некуд жури.

– Куд ћеш ти, Душанка?

– Ене-де! Зар и ти дође! – одговори Душанка готово као и збуњена. – Баш добро, да не остане кућа сама... Ето ја пошла до брала...

---

1 Тако се у том крају зове Југ. – М. Г.

– Е? А где је он?

– На њиви тамо иза лаза... Рече да му однесем ручак.

– А зар неће доћи кући да руча?

– Неће.

– А што?

– Отишао је с воловима и ралом...

– Е! – чисто ускликну Миона. – Па што ми одмах не кажеш, весела била? Дај мени ту торбицу! Ја ћу му однети...

– Нека, нано, ти си уморна... Однећу му ја... Па онда...

– Шта, чедо?

– Рекао ми брале да ти не кажем одмах. „Хоћу, вели, да обрадујем нану...“

– О, Бог ми га обрадовао!... Нисам ја, дете, уморна! Та нисам ни осетила кад сам дошла... Ех, баш ти не ваља посао што ми одмах не каза! Видиш ти њега!... Дај ми ту торбицу! Подне је ето превалило!... А је ли отишао одавно?...

– Па и није. Тек ако је сад стигао на њиву...

Миона брзо узе торбицу од Душанке, загледа шта је спремљено, па оде журно.

Душанка оста пред кућом – гледећи чисто зачуђено за својом мајком.

IV

Њива иза лаза нема више од дана орања. Земља потакша; кад је добра година, роди две-три крстине јарице.

Огњан таман образдио прву бразду, па хоће да оврати... кад ето ти му мајке.

– Нуто мога маторца како ми ради! – кликну Миона радосно, притрчавши, па узе грлити и љубити Огњана.

Огњан се мало изненади.

– Па срећан ти рад, домаћине мој! – настави Миона. – Гле, гле! Како је то красна браздица, па како је дубока!... О, мене луде! Говорим којешта, а ти си уморан, радничке мој!... Дела, ево... ево сеја ти спремила и ручак...

Ту Миона брзо повади из торбице што је спремљено. Простре торбицу, па разреди по њој: мало соли, лука, неколико печених кромпира, танку погачицу, заструг межганика, па и чутурицу, говорећи:

– Е, гле ти Душанке! Спремила ти и чутурицу вина. Маторка моја! Зна она шта ваља уморну човеку... Устави рало, сине! Доста си ми радио!

И сузе јој грунуше.

– Шта ти је, нано? – рече Огњан седнувши. – Ти плачеш?

– Ништа, сине, ништа! Ето смејем се!... Дела узми – гладан си, знам... Богами, и ја се забавих мало доле у чаршији... Да знаш како учитељ хвали Сенадина!...

– Седи и ти, нано, да ручамо заједно – рече Огњан ломећи и њој парче погачице.

– Нека, сине! Ручаћу ја код куће... Душанка ме чека – одговори Миона стојећи и као дворећи сина. – Ти мислиш и ја сам уморна. Нисам, Огњане! Могу ја ваздан стојати, синко!... Ама узми! Нека, стићи ћеш. Не мораш ти све данас узорати... Е, гле ти њега! Баш оре као маторец! Каже мени Душанка... А ја мислим – шали се, враг један!

И опет јој сузе ударише. Она их брише рукавом и смеје се.

Огњан се чисто збунио. Неки пламен ударио му у лице. Заусти да рекне нешто, па баш не уме.

Миона га опет нуди.

Поче да ћерета с њиме као дете... све стојећи. Рече како ће очувати шеницу с те њиве – само за благе дане. Месиће од ње чесницу, колач за крсно име. Најлепше је брашно од старога жита.

– Само ако добро роди – рече Огњан. – Знаш и сама, нано, да нам је ова њива понајтакша... Жито се готово свакад изглавнича...

– О, родиће, сине!... Мора родити! Та оваке земље нема ни у Морави! Овде никад није било ни главнице ни љуља... Видећеш ти како ће ту бити добра шеница...

Огњан поруча, па се диже те прихвати опет рало и ошину волове...

Миона стоји и гледи сина како као петлић опскакује, теглећи за ручицу и навијајући ралом час на једну час на другу страну. Рад је тежак, а детиња рука још нејачка.

Неколико пута Миона хтеде да притрчи и да му помогне... али нешто не смеде. Ни сама не зна зашто...

Прибра торбицу, па пође полако кући.

Освртала се небројено пута и гледала Огњана. Видела је – кад је узорао чак и трећу бразду!...

Обузе је нека чудна радост. И плаче јој се – и смеје јој се. Не зна ни сама зашто!... Мало, па тек прозбори онако сама: „Та ред је једном да и мене Бог обрадује!... И зар ја нисам срећна? Ко то каже!... Те како сам срећна! Море, имам ја сина! Имам домаћина, хеј!... Неће мени више пословати туђе

руке... Аја!... Нема нико оваког детића. Ено га оре!... Не може боље ни Јеленко!... Момак је то!... Још годину, две, па ћу га и оженити – ако Бог да! О, та и моја ће кућа пропевати!...”

Душанка не памти да је икад видела мајку веселију него тад – кад се вратила с њиве иза лаза...

Дошла је кући певушећи неку веселу песмицу.

[1891]

Стеван Сремац

ИБИШ-АГА

ГЛАВА ПРВА

Да је по самоме Ибиш-аги, никада он не би оставио Ниш, где му се још прапрадед населио однекуд од Ђаковице, и одакле су, то јест из Ниша, и он, и његов отац, и дед, и прадед, и прапрадед ишли на ћабу у Меку и враћали се оданде, и ни једно им се место од далеке Меке и Медине па све до Ниша није толико допало као баш исти тај Ниш. Ибиш-ага је ишао на хаџилук и оном Ђул-Баби у Будим, па ни Будим му се није допао, нити би дао десет Будима за један његов Ниш. Знао је он да је Будим некад био турски, па га Турци изгубили. Жалио је и Будим и замерао што га изгубише некад, али откад изгубише Ниш, он нема речи више да замери падишаху, него само махне руком као кад човек теслими нешто и рекне: „Беше му веће; Алах, белким, такој наредија, а човек, што да праји!“ – па заћути, загледа се негде на страну и дуго пушта густе димове из дуге јасминове муштиккле своје.

Али где се не суди по Корану, тамо мухамеданац нерадо остаје. Неће европску правицу, неће да му

брујање звона заглушује танки и јасни глас мујезина, не трпи да му европски жагор нарушава оријенталски његов дремеж и тишину, неће да се из свога скровитог и дремљивог кутка пресели на тротоар – и он се листом сели, и уклања се једнако, а и сам не види краја томе уклањању.

Са таквим се мислима и Ибиш-ага спремао да се сели. Није рад био, тешко му је било, али је ипак морао, јер га је нешто ипак гонило. Док је задржавао друге – задржавао, а после, богме, и сам стаде помишљати на сеобу. „Куд сви, туд и голи Хасан“, па тако и он. Једнако се исељавају његови у Скопље, у Велес, у Серез, у Солун, а они најбогатији што су, чак и у Стамбол! Само се он још једнако нешто устеже и одуговлачи, и одвраћа их, а њих, како који месец, све мање. Проређују се и у кафани, и на теферичу на баиру Нишаве, и у џамији.

– Море, куд потеглисте – говори им и зауставља их Ибиш-ага; – што напустисте татков топрак? Што искате, бре? Доклен ће да смо како онија ченгенегурбети? Не ли у баба-земан држасмо Будим; хеј, хеј, там у Мађаристан! Па, шта је? Што се начини! Кој си остану там сагај? Сал Ђул-Баба што си остаде там сам да жмије, па да казује на човеци и на хаџије што бесмо и ми газије. Па што си би од-и таг? Из Будим не испудише у Белиград, из Белиград у Ниш, из Ниш па у Искиб! Москов и Срб искарују, а Инђилиз па убаво не дочекује – па веће се посмешисмо како онија зајци кад ги погоне загари а дочекују авџије у тесно место!... Море, да си останемо туј при баштино тулбе и мезар! Куд ће си кршимо врат по бели свет без крај и па без ред!... Овој си теће поче да се оснура!

Тако их одвраћа Ибиш-ага, али га они не слушају него продају, често будзашто, имања и селе се у свет. Све их мање и мање. Нема му већ толиких његових јарана и достова... Салих-ага оде у Скопље! Имер-ага у Велес, Јусуф-ага у Битољ, и где их већ нема! Сви отишли, остаде само фукара и луди Мехмет, коме је баш, вала, свеједно ма како се етнографска и политичка карта Европе мењала.

ГЛАВА ДРУГА

И Ибиш-ага већ стао продавати своје њиве и ливаде, винограде и забране, куће и дућане, воденице и магазе. Остаде му само још једна кућа у Сагир-Киптијан-махали до куће у којој седи Ставрија Призетко, ћурчија. Лепа кућа. У њој се родио и одрастао Ибиш-ага и лепо проживео у њој са своје три жене, тако лепо и мирно као да ни једне није имао. Много лепше и мирније него његов комшија Ставрија Призетко, који је имао једну жену, али му ова више главобоље и калабалука правила у кући него султану свих његових триста шездесет и пет жена. Све му пребацује што за толике године није кадар био да купи себи кућу, него седи код таста, и зато и носи то мало ласкаво име „Призетко“, као сваки који уђе у женину кућу; па хајд' што њега зову тако, него чак и њу не зову ни по махали ни чак по чаршији друкчије него Гица Призетковица, на њену велику муку и жалост. Зато је једнако и било кавге између Гице и Ставрије, иако је исти Ставрија био човек кротак и богобојажљив и са сваким лепо живео, а нарочито са својим првим комшијом Ибиш-агом, који је одавно знао за муке и невоље Ставријине, и зато га сад пред полазак свој

на неколико дана заустави пред махалском механом и ослови.

– Ставри бе, како си, комшијо, што прајиш бе?

– Исполај на Господа, убаво! – одговара му Ставрија. – Ете, работим си, па си терам век такој!... Ти па што прајиш, Ибиш-ага?

– Што ће му чиниш... к'смет му такав...

– Е, истин' рече, Ибиш-ага; што да прајим! На једне рече и даде Господ, та стануше паше и бинбаше и аге, како ти саг што си, Ибиш-ага; а на друге рече да бидну ћурчије и кондурџије, пољаци и сељаци, како, демек, ми саг што смо. Ех, Господња воља! – теши се Ставрија. – Теће, викам: сал здрављице, да ни даде Господ, а за друго – колај работа!

– Ех, ашколс'н за тај реч! – одобрава му Ибиш-ага, нуди га да седне и поручује за њ кафу. – При пашу м г â да сдиш ете сас тај памет и тија речови, кузун-Ставрија!... Како пазар?... Како алиш-вериш? Стиза ли ти од-и занајат?

– Па, ће стиза, ће стиза – вели Ставрија тарући задовољно руке.

– Да дâ Господ!

– Теће други адет наступи од како Србија заступи; а ја сам си човек ћурчија, па тешко, ага, зашто нема веће старо време и старо шубара-носење... Саг искочише шешири. Па берем да ги носе сал онија на који прилега, демек, чиновници и господа што су, па берићат-версун. Ама, виде ли чудо, Ибиш-ага, што праве овија селски звери и кучики? И онија врљише шубаре, па си купују шешири! Па на главу шешир, а на ноге оп'нци; погледаш на горке: господин и учовњак, а погледаш на долке: звер и куче!

– Е, што да ти чиним, кузун-Ставријо; ете, *ѿвоја* те вера бије! У турско време, пантиш убаво, не беше такој!

– А, б, Ибиш-ага – спори му Ставрија. – Јоште понапред – преди турско време – па оној си јоште полепо и побоље беше! Доклен се градише и носише шубаре и самур-калпаци, Краљевића Марка имасмо, царство си држасмо, манастири толики поградисмо; море, повише беше у државу кубићи на цркве него оџаци на куће! Коњи живуваше таг по сто и шесе’ године, а човеци јоште повише, по три стотин’ године; хеј, хеј, дор до „Бакарно гумно“ државски плот ни беше, и там ни седише царски српски човек и ђумрук наплаћиваше, а саг до Ристовац – па, да си рекнемо: бериџат-версун и за тол’ко – сас овија сагашњи шешир и цилиндри!

– Море, ти га па далеко искара! – прекиде га Ибиш-ага. – Изгубимо пут!... За другу работу ћа нешто да те питајем... Море, доклен ће човеци по махалу да те зову „Призетко“?

– Ајде па и ти саг, Ибиш-аго, како па ти саг збориш тој? Присмељеш се на сиротињу! Ако је сиротиња – резилак ич нема!

– Да не дава Господ, комшијо Ставријо; резилак нема! Зборимо си саг, а резилак нема, де!

– Ех, Ибиш-ага! Памтиш ли што збореше у турско јоште време Амет-ага Колоферлија. – „И мен’ ми, рече, душа иска баклаву и кадаиф, ама што ће прајим, када и леб па по неки дан не стиза да ручам!“ Та саг и сас мен’ алис тај си је, ете, работа... Да сам си од-и Крајналицу, ели од-и Пре-метарску фамилију, и сас њин кемер – купија би целу Сагур-Киптијан-махалу! Ама што да прајим, кад си

немам ни за пударску ели пољачку колибу!... Што да чиним?... Ела, научи ме *ѿи*, Ибиш-аго!

– Што да те учим! Човек си у године као и ја што сам! Што ће ти речем...; знајеш што се збори: „*Сиротио геѿе само си себи ѿуѿак врзује!*“

– Ех, Ибиш-ага, како ти па то збориш? Присмељеш се на сиромаси човеци. „Тенбелак је голема срамота, а фукарлак – јок!“

– Б, Ставријо! Да не дава Господ да ти се присмељем! На сиромаче човека да начиниш нешто жал, и срамота и грехота је; зашто пантиш ли како се оно збори: „На сокак по-за фукару и просљаци, сал пцета што лају, а човеци – јок!“

– К’мет му зар такав! – вели Ставрија. – Беше ваше царство, па ти Ибиш-ага, а ја Ставрија *ћурчија*; заступи Србија и наше царство, па ти п^а си остаде ага, а ја – п^а *ћурчија*! Спахија си!... Изгубија си, демек, царство и господство, ама *боѿасѿиво* ти п^а остаде, а богат човек што си милује оној си може да чини...

– Ех – смеје се Ибиш-ага – ти га па много искара! А и тој, богаство, демек, не може па да бидне без ред; и богат човек па си не може како сака, веће како мора; зашто „да пљуне горе – ће пљуне на мустаћи, а дол да пљуне – ће му падне на браду“... Ама не тејашем тој да си зборим, ете, сас теб’, веће за друго те призва!... – рече Ибиш-ага и маши се за табакеру, и стаде правити цигару, а зинуо мало као човек који смишља нешто и очевидно је да не зна како да отпочне.

– Де, бе, Ставријо, кафа ти се оладила, узни, де, за теб’ је поручена... а саг ће друге да стизају... Искам – рече Ибиш-ага после подуже почивке, за време које се чуло само сложено сркање кафе из оба

филцана – искам, комшијо Ставријо, да те напрајим, ете, да се не викаш веће „Призетко“, разбираш ли? – рече и повуче силно дим из муштикле.

– Не разбирам, комшијо... – одговори му Ставрија.

А Ибиш-ага стаде брзо вући и пуштати густе димове један за другим, поручи још две кафе, стаде чистити пепео од цигаре са стола, па после мале паузе затури мало фес, па запита:

– Ели си, комшијо, муштерија за једну кућу... демек, овуј моју сагашњу што ми остаде? Ели ти је, демек, за *кујување*, де?

– За купување ми је, што да неје... – вели Ставрија – ама теб' ти неће бидне за давање.

– Ех, за тој ће ласно бидне! Тол'ко теб' ти е'ли треба кућа, тој си ја питујем? ... Ја си, Ставријо, ћу, ете, да се преселим у Турско, а човек сам, пуж несам, та да си понесем кућу си на грбину – та искам, ете, да гу даднем некому добром и убавом човеку... А сво ми друство искочи, ете, веће, та бива ли ја сам да си останем овден у Ниш како рахметли Ђул-Баба у Будим!?

– Е, неје, истин' неје ред! – тврди Ставрија.

– Е, е, ашкол'сн! Па викам, ред је да те питујем, теб' најпрво, за овуј кућу. Комшије смо!... Искам да гу продам, па ми кеиф ти да гу купиш; зашто знајеш за онај арапски реч: „Кој се с комшију слаже, а себ'ке и комшију помаже!“

– Истин' збориш – повлађује Ставрија.

– А имам си веће једног муштерију... газда Настас, од-и Белиград, познаваш га...

– Познавам га.

– ...дава ми, ете, двести и петнаес' дуката; ама, мен' ми ете, кеиф – *џи* да гу будеш сахибија!...

– Хе – уздахну Ставрија – кому није кеиф за оној што је убаво, ама, ете...

– Човек си кротак, а од време си у овуј махалу, па неће да бидне лошо ни за теб' од-и махалу, ни па за махалу од-и теб', а „од лошого комшије и на махалу зарар бидне“, има реч.

– Такој си је! Најпрво доброга комшију, па тагај кућу си; ама виде ли, комшијо, што сам човек баксуз: доброга комшију (демек теб', Ибиш-ага) изгуби, а кућу си не стеко'!... Не мога да гу спечалим...

– А паре имаш ли?

– Ех, што имам?... Спроти газда Настаса – ништо!

– Е, кол'ко си имаш?

– Срамујем се и да ти кажем кол'ко си паре имам.

– Јок, јок! Да кажеш, да кажеш!... Што, бре? Ако је сиротиња, резилак неје, а ми ће се ласно погодимо и ценимо! Један иска камилу, а други му дава ешечку самарицу – па се човеци погоде и пазар напраје! Та и за нас је ласно! Ете, имашем си једнога загара – Чапу мојега, знаваш га – та ми даваше човеци за њега петнаес' дуката, а ја не теја да си узнем дукате, веће га дадо', Чапу мојега, за цабе га дадо' на мојега побратима, Калчу кујунџију!... Ете тој напраји! Дукате ћу поарчим, ама Калча ће ме спомиње до смрт за тај пешкеш, па шта ми веће треба! Друство Калчино и достлук Калчин Стамбул вреди! Калча си је убав и кротак човек, сас алтани и алмази не можеш да га купиш и исплатиш, сал, много што лаже да је потепаја зајци, у лов – ама

авџија је истин' добар!... Ете, алис такој мило ми саг и за теб' да си имаш кућу... Кол'ко имаш пари? Што се срамујеш, збори, де!

– Имам си сто и петнаес' дуката и једну ниску од тридесет дуката... имашем јоште једну од четрдесе' и пет, ама гу, ете, поарчи спремаећи девојче, знаш, удавам гу... А саг искочија неки лош адет, па искају паре сас девојку (мираз викају), а ја си јоште у оној време узедо' домаћицу, сал девојче... без паре. Ни бешлак ми, бре, не донесе, сал што донесе: бунду, либаде, чифт фустани, тесте чорапе, црпац и магаре. Тол'ко му беше! Ја моју домаћицу узедо', а беше гу, јоште гу не беше петнаест године, а керку саг удавам има гу повише од-и седамнаест године. А комшијске девојке, њојне другарице, јоште си седе... немају мираз... Лош адет искочија, Ибиш-ага.

– Лош, Ставријо, много лош адет. Поубаво тејаше да бидне, да си остаде онај стари адет. – Ели си ашик на девојче, узни си девојче; а паре што ти требају, сараф неће да си. – Убаво ли зборим, комшијо?

– Тој си, Ибиш-ага, ја и *џи* зборимо, ама сагашњи свет, демек, чиновници што су, друкче си прибирају и есапе у свој памет и зборе... Ама, и њину си муку убаво видо'! – вели Ставрија. – Узне си, ете, жену сас паре, сас мираз, викају они – ама душа му знаје какој му је. – Донесе му жена, демек... ех, па кол'ко ће му донесе!... Сто дуката ће му, да рекнеш, донесе, а хиљаду ће, бре, муке да види, од-и тој. Саг, на прилику, муж гу је *џатиб-ефендија*, писарин што се вика саг – а у госпођу начелниковицу, ели приседниковицу, тепелак од бисер! Начелниковица је, бре брате, па и прилега на њума тепелак! Ама женски памет, што разбира! – „Тепелак искам, вика

ћатиб-ефендијиница, хич да ми се неси врнуја дом на вечеру из чаршију без тепелак!“ – „Море, какав тепелак ти па саг спомињеш при овај мој мали ајлак!“ вика па муж писарин. „Немам паре!“ – „Од моје паре, збори си она; од твоје не тражим! *Моје љаре арчим*, а твоје нек си седе!“ – „Ама какве твоје паре?“ – „Од мој мираз! Сто дуката ти донесо’, зар ће на комар да ги даш!? У сто године један тепелак, вика, много ли је?!“... – Та данас, та сутре – теке муж живот нема дор гу не купи тепелак за триесе’ алтани. И дор да си рекне: „Исполај на Господа!“ а она си пâ искочи сас нов пешкеш. – „Да ми купиш, вика, немацки шешир, како што га има госпођа приседниковица у Суд окружни што је.“ – „Е, па што је саг овој?!“ збори гу човек и крсти се сас леву руку. – „Ама не ли ти купи њекна тепелак српски, што ти саг па треба немацки шешир?!“ – „Да ми купиш, да купиш! Ако сам си писарница, вика, неће да сам, вика, полоша од-и приседниковицу!“ – „Ама од куде ћу паре да нађем?!“ збори гу човек. – „Од-и моје паре, бре, што ги од татка ми доби, искам; не искам од-и твој ајлак!“ – Ћути си човек, чеше се по глави. – „Истин’ вика, збори; од-и њојне *љаре* тражи!“... Купи си немацки проклети шешир; пет дуката, три стотин’, бре, гроша – ем беле паре – даде за неки омут сена и неке перушине од-и чапље и шотке неке! – „Ајде и тој нек си иде, и тој ће си кабулим, вика човек, сал да промине без белај у кућу!“ Ама та си вера не мирује! – „Искам, вика, да си на лето искочим до Бању, у Киселу воду; фаћа ме, вика, нека мука. Иде си и госпођа гарнизонарка, па и ја си сакам! Да променим воздух, луфт да променим, вика! Што је, вика, она побоља, е-ли поздрава од-и мене?“ – „Ама, кој ће да нађе тол’ке

паре?“ збори си човек, па си скубе косу од-и муку. – „Па кој ти рече, келешу, да *ѝражиш*? Татко ми не ли ти даде сто дуката... мал’ко ли је? Од-и *моје ѝаре* си искам, а од-и твој ајлак, јок!“ – „О, Бог да чува!“ збори си човек, па узима паре на зајам под голем интириз, те ги праћа жени у бању, а она из бању писује писмо: „Јоште сам болна, праћај јоште паре!“... Та дај за фустан, та за штифлете, та за парасол, и за сијасвет немацке багателе – а све „од моје паре!“ Све се, бре, поарчи, а њојно сто дуката си седи! Море до кијамет не сме и неће се поарчи! Виде ли, море, једно чудо, дек се њојне паре хич не могу да потроше! Ете такав си адет искочи саг, Ибиш-ага!

– Лош адет! – вели Ибиш-ага, и маје главом, и пушта и тера густе димове надалеко.

– Лош адет, Ибиш-ага, те за тој саг си зборим за оној моје девојченце... спреми гу и хаљине и паре малко, та си окрњи паре... а за кућу ти знајем, како комшијску... убава кућа.

– Душа ме боли, кузун-Ставријо – рече и уздахну дубоко Ибиш-ага – што, ете, морам да гу продам. Што је јапија, па бина, па доксат, па османлак што је! Па вода из бунар студена што је, биљур је, неје вода; како булбул из ружину чашку што веће не знаје што му је доста и стига, веће пије, пије – такој и ти неће можеш да се напијеш... после черек сата, ако си ручаја, пâ иска да ручаш; кол’ко више да гу пијеш, све ће повише да ручаш!... А па бакчу што си имадо’; све сас јоргован, шебој, ђул, замбак, карамфил и феслиген, и сијасвет цвеће. Па булбули што поју и сабајле и к ноћи. Жал ти да легнеш да спијеш, а мило ти да пораниш, сал да ги чујеш!

– Ама, ти ми причаш, комшијо, а ја си и сам убаво знајем... ама што да чиним според газда-Настаса; чорбација је, а ја што сам! Он дава двести и петнаест...

– А ти кол’ко можеш да дадеш?

– А ја си имам дуката сто и петнаест, демек, шест хиљаде и девет стотине гроша, и једну ниску од-и ташту ми, од-и тридесет дуката, демек, хиљаду и осам стотина гроша – тол’ко.

Настаде почивка. Ибиш-ага само пушта густе димове и срче трећу кафу, а Ставрија се тихо искашљује, и не скида очију с њега. После краће почивке, Ибиш-ага ће прословити.

– Лепе паре! А убаво знајем дек си ги сас занајат и муку и халал спечалија – вели Ибиш-ага, па опет заћути, па ће мало после. – А свадба на керку ти, оној девојче, кад рекосте да бидне?

– Па требаше на нашога Светога Ђорђију – ама ће гу преместимо, отуримо у јесен, по гројзе-брање може да бидне.

– Јок – вели Ибиш-ага – на Ђурђовден да бидне свадба! У *џвоју кућу* да бидне, из *џвоје куће* сакам да се поведе невеста, разбираш ли?

– Ама неће да стиза за паре! – рече танким гласом Ставрија.

– Хич те не питам, Ставријо, хич бригу да не береш. Тој си је *моје* знање! Јутрос искочи до суд; ти да искочиш сас паре – а ја с тапију!...

– Ибиш-ага – утањо гласом Ставрија – чу ли ја убаво? – пита Ставрија изненађен и потресен.

– Тол’ко ти зборим – рече Ибиш-ага, и диже се од стола и задену муштиклу за пас – ти саг сал да платиш онија седам мастики што ги од јутрос попи,

а ја овија шес' кафе; ја кафе а ти мастике – халвалук да платиш!

– Да платим, да платим! – уситнио збуњени Ставрија. – Да понесем сто и четрдесе' и пет дуката... ако ли?

– Ти сто и четрдесе' и пет дуката, а ја тапију... У суд... Јутре... Разбираш ли? – пита га Ибиш-ага пружајући му руку.

– Разбирам! – вели срећни Ставрија и прихвати му руку са обе своје.

ГЛАВА ТРЕЋА

Сутрадан је у суду ствар била свршена на велико изненађење газда-Настаса Београђанина, а на још већу радост Ставрије ћурчије. Он даде сто и петнаест дуката и ниску од тридесет, и доби исправну, потврђену тапију да је кућа његова, Божја па његова. Радостан позва кући Ибиш-агу, који му радо прими позив.

Кад изиђоше из суда, упутише се Ставријиној кући, Ибиш-ага пушећи, а Ставрија пипајући се једнако по цепу, изнутра од ћурчета, где му је стајала тапија умотана у Гицину пембе-шамiju.

Стigoше у кућу, поздравише се и поседаше. Настаде разговор. Разговараше се о свему и свачему, а највише о Нишу. То растужи Ибиш-агу, и он изли читаву тугованку.

– Ах, Ниш, Ниш – уздисаше једнако Ибиш-ага. – Ниш – парађумиш!

– Па како ће ми без теб' саг, Ибиш-аго? – пита Ставрија... – Научимо се у комшилак од време јоште... па саг, теб'-те неће бидне!

– Неће, Ставријо – рече сетно Ибиш-ага и одмахну руком – ама ће остане, ете, убав спомен и реч и спомињање и од мен’ за теб’ и од теб’ па за мен’! Ништо не видимо лошо за тол’ке године и тол’ко живење ни ти од мен’ у султанско, моје, ни ја па од теб’ саг у краљско, твоје време!

– Ба! Да не да Господ! – вели Ставрија.

– Е, е, за тој ми кеиф! – вели Ибиш-ага.

– Па не остави, Ибиш-ага! Е, а зашто, ага? – пита га Гица Ставриница.

– Такој му ред... Бог рекаја! Виде ли, комшике, у јесен кад је, па кад се зберу хаџи-бабе лелеци, да се селе преко море, у Мисир и Шам, и на там јоште подаље? Мило ги и убаво и овден, ама крв ги тегли там; жал ги да се селе, ама ниједна неће да си остане!... Ете и с мен’ си је алис таква работа. Душа ми плаче, ама друкче не бива!... Сви си от’оше!... Ће станем и ја мухаџир!... Бог рече и нареди, Ставријо; ништо не бива на овај свет без његову вољу! – заврши Ибиш-ага дршћућим гласом, а дубок уздах му се оте.

Утом уђе и прекиде разговор Ставрина ћерка, млада Калина. Лепа, бела, витка, и млада као роса, девојчица у црвеном јелечету и плавим шалварима и зеленом свиленом ферменчићу преко јелечића; зато су је ваљда махалски момци међу собом и звали: „Калино, чупе зелено!“ Пустила оне пуге дуге курјукe далеко испод паса, а трепавицама бацила сенку далеко испод ока, којим смерно и плашљиво погледа. Кад уђе, поклони се смерно и приђе Ибиш-аги и пољуби га у руку, и метну крај њега на миндерлук шарене плетене чарапе, као што је већ ред да испрошена дарује очеве пријатеље који им дођу у кућу.

– Аа, Калино, ејвала! Е па да причекнеш малко, да си не останем ни ја па постидан – вели задовољно дирнут Ибиш-ага, па се маши за силав и извади ону исту ниску дуката коју му пре пола сахата даде у суду Ставрија с осталим парама за продату кућу. – Еве ти од мен’ пешкеш. Мајка ти овуј исту ниску донесе у оној време татку ти; – а ти да гу саг однесеш на човека ти!

– Што, што... што, што збориш, Ибиш-ага? – вели му збуњено Ставрија, а Калина се повукла стидљиво, па гледа у земљу, а не сме да прими ниску.

– Како: што зборим? – запита мало љутито Ибиш-ага. – Лошо ли прајим ја, е-ли вија па лошо зборите? Зар ако сам си *груџа* вера, зар зато да не смем, демек, да си по ваш адет чиним?!... Сас алал, море, и сас кеиф прајим!

– А, да не да Господ – правда се Ставриница – како збориш ти па то, Ибиш-ага?... теке... викам...

– Ајде, узни си, кузум-Калино – храбри је Ибиш-ага. – Узни си, узни, што се тол’ко срамујеш?... Сал алал ти давам! Од мен’ нек ти је тој пешкеш, и од Кумрију керку ми, а другарицу ти...

После дужег наваљивања најпре Ибиш-аге на родитеље, а затим свију њих на Калину, приволи се најзад Калина и узе ниску дуката и обеси је о своје бело грло пред задовољним Ибиш-агом. Сви му захваљују.

– Кад ће да нас оставиш, да путујеш, демек, Ибиш-ага? – запита га Ставрија.

– Јутре – вели он дичући се и узимајући дароване чарапе. – Ајд’ са здравље! Да се алалимо, комшијо. Ти си имаш саг послу, а и ја си имам јоште неке работе да си посвршујем.

– Па ће се, ако дадне Бог, јоште који пут да видимо у наш век? – вели му Гица Ставреница испраћајући га. – Ће доћеш, ага, неки пут у Ниш, у стар комшилак?

– Ее – махну сетно руком Ибиш-ага. – У наш век, веће мучно да ће да се видимо и зборимо, комшике... Теће – додаде осмехнувши се суморно – може и тој да бидне. Србија је... како си започе... кој знаје! А ја ће си питујем куд ви је *Бакарно гумно* – па јоште три дана далеко оданде ће се населим!

Алалише се затим најсрдачније; Ставрени га испратише до капије и вратише се весели, а Ибиш-ага оде сетан и замишљен.

*

Још истога дана усели се Ставрија у своју нову кућу, и одмах нахрани гугутке и голубове које му у аманет оставио беше Ибиш-ага, с молбом да их не растерује, и да ником из комшилука не ускраћује воду из свога надалеко чувеног бунара. А Ибиш-ага је после заредио по својим познаницима Србима и узео од свију „збогом“: хтео је да га сви задрже у доброј и лепој успомени. Многима је још раније раздао многе фидане, многим искалемио силне руже и силне воћке, сиротињи по махали раздао много брашна и масла, многе сахане и тепсије, а господи испоклањао многе раскошне филигран ствари; казначеју је дао своју огромну и скупочену срмали-ћилибарску муштиклу са великом округлом плеханом футролом, која пукне као топ кад год се отвори.

Сва је махала жалила одлазак Ибиш-агин, а пријатељство његово према Ставрији ћурчији чуло

се одмах по целом граду, и сваки је причао и даље хвалу разносио. И сам Јевђо Мићовић – који је у својим дописима по новинама на све нападао, пишући с болом у души, с најжеженом кожом и дршћућом руком (а као писаћим материјалом) „крвљу срца свога и соком живаца својих“ о многим и многим стварима „које озбиљно могу забринуту једног искреног сина ове земље“ – и он сам, исти Јевђо Мићовић Мокрогорац, био је, чувши од свог доброг пријатеља и земљака Мића Јевђовића Ариљца, био је, велим, фрапиран овим доиста дивним и у данашње доба ретким примером пријатељства и добротинства. И узвикнувши: „Киљадиле се такви!“, дочепа шајкачу и навуче брзо каљаче на чарапе, закључа своју канцеларију – на којој је стајала велика плехана табла, фирма, с теразијама правде и испод њих с подужим натписом: „*Јевђо Мићовић Мокрогорац*, зналац правнички, даје правничке савјете потребитијем и угњетенијем лицима у свијем случајевима, а нарочито је специјалист у бракоразводнијем парницама, по умјереној цијени, а сиротињи забадава“ – метну дивит, перо и табак-два писаће хартије у џеп, препоручи канцеларију комшији Трајчету пиљару, и крену се преко Нишаве у Београд-махалу да нађе Ибиш-агу.

*

Кад је Ибиш-ага свратио у Јакубову кафану „Будим-град“, Јевђо је већ седео за столом и стајала чаша пива пред њим, а била му је то ваљда већ шеста чаша пива. Ова га је већ расположила, и он је, очекујући и погледајући час-по кроз прозор и

врата, полако, онако више за себе, певушио кроз зубе, и носом имитовао гусле – и тако пратио народну песму *Сџари Вујагин*; певушио је баш завршетак песме:

Гледајући с највише планине,
Гледајући доље на друмове,
Куд пролазе Турци и трговци,

кад се појави на вратима кафане Ибиш-ага.

– Чок селам, Ибиш-ага! – поздрави га Јевђо по војнички.

– Да дâ Господ! – отпоздрави га Ибиш-ага немарно и седа за други сто.

– Аа... ја ово... господин Ибиш-ага, вала, на твој рачун пијем – рече Јевђо и узе чашу с пивом, па се пресели за Ибиш-агин сто...

– Ако, ако, господин Јевђо, прошћавај, ја си заб'рави... ако... походња је!

– Јок, море! Није зато, није – вели Јевђо и бира из поднете котарице једну кифлу. – Ибиш-ага ће ти плати – вели пекару и узе две кифле. – Јок, Ибиш-ага, није зато. Извините за тај израз.

– Како рече?

– Велим није и не дао Бог зато да је, то јест, за походњу. Нећеш ми вјеровати, Ибиш-ага, а нема човјека који више мрзи на муфталук него исти ја! Јок, јок! Него за нешто друго... Чуло се, море, бруји по чаршији... ђегодер сам сио, у кафани, у мијани, по кућама, у чаршији и по малама – све о теби, вала, ријеч; само о нашем Ибиш-аги и о његовом кумâном дјелу!... Е, не знаш како ми је то мило било кад сам чуо! Здрав си! Киљадили се такви!...

– Па сваки да ти плати по шест чаша пива! Није згорег! – прекиде га неко од другог стола.

– Кест бре, ти! – обрецну се Јевђо на онога... – Хе, хе, не слушај га, Ибиш-ага! Имамо шалу један с другим!... Него, односно, што се тебе тиче, газда-Ибиш: Бравост! Бравост, Бога ми! Алал ти вјера! Е, јеси ти један лорд... прави лорд... Алал ти качамак!

– Чујем? – пита га Ибиш-ага зачуђено.

– Јеси ти један, један... Хеј, Сотире, дај још једно пивце... Е, е, јеси ти један, један... галант човек, исти, вала, масарош, и један, касти, из главне чаршије из сред Биограда галантерист. – Оно што си учинио са Ставријом ђурчијом, е, оно ти јес' једна лијепа ствар! Дивота, болан брате – рече обраћајући се једном сасвим непознатом за трећим столом. – Чикам, вала, свакога кристијанина...

– Остави, де! – прекиде га намргођено Ибиш-ага.

– ... Па сам дошао, Ибиш-ага, да ми *џи* то укратко исприповиједаш, у појединостима, то јест... како је све то било... Сотире, зовни оног екмекчију, пекара, како ли се ваби, по чвапски... Деде, вјере ти, Ибиш-ага, де!

– Што рече! Како да ти причам? Што имам да ти кажем? – рече озбиљно Ибиш-ага. – Не л' рече да се веће знаје? Та што си саг тебе па топрв причање моје? Ставрија зар рече некому да си иде реч по махалу, а ја несам до саг реч прозборија, ни ћу га по саг да зборим хич!

– Ама, зна се, брате, све то; знам и ја све како је то било, него и јопет – вели Јевђо, вадећи из џепа перо, дивит и хартију, и ређајући све по столу – него *џи* лепо спреми једну банку за мене, а ја ћу ти то јоште љепше, вала, одрадити, и башка, платићеш ми још овијех осам чаша пива попијенијех, па...

– Да платим, де! – вели Ибиш-ага.

– ...Па ја лијепо да „гепим једну шуштавицу“, што рекли они, а ти да се још љепше, вала, прославиш у јавности... Еј, друже и рођаче, дај јоште једно пиванце на газда-Ибишев рачун!... Јер, ја би’ стио, рад сам, то да опишем у новине, па да се чита по свијету, а да замолимо све српске и још сувише хрватске...

– Што... што, што... што, бре, рече... Што, бре? – скочи Ибиш-ага као опарен гледајући на писаћи прибор пред Јевђом. – Што да се писује?! Што да се чети?!

– Ама, Ибиш-ага...

– Јок, јок, јок!... Што кој треба да знаје за моје работе! Јок, јок! – заврши љутито Ибиш-ага, плаћајући Јевђов ра-чун, осам пива и три кифле.

– Ама треба и лијепо је ради примјера овом свијету! Да се, на примјер, и други свијет на тебе, Ибиш-ага, угледа... Да чује цијела Србија и Јевропа...

– Ех! – одбија достојанствено Ибиш-ага. – Што си кој милује, нек си чини. Ама за тој *џисување* – хич да неси писаја ни један реч, тол’ко ти казујем! – рече претећи Ибиш-ага.

– Море, дај ту једну банку, једно кајме, па ја да ти напишем, а ти само уживај...

– Море, три банке да ти дам, сал да га не писујеш! – ре-че Ибиш-ага, и баџи преда њ три банке.

– Ех – љути се Јевђо међући банке у бележницу. – Ништа од вас оријенталиста! Никада, вала, нећете бити Јевропејци!... Ама ондар, на тај начин, неће нико да зна за тако племенито и кумано дјело!

– Јок, јок! – брани се Ибиш-ага дижући се да иде, и плаћајући за Јевђа још осам пива и три кифле сутра кад дође. – Што ми треба писување јевропејско! – Има један наш реч, да га не запишеш, ама да га запантиш убаво: „Севап учини, фрли у море; ако риба не зна – Алах ће да зна!“

[1898]

Борисав Станковић

ГУГУТКА

Задуго сам лутао по гробљу тражећи њихове гробове. Није се тако лако могло наћи. Стари гробови са великим плочама, озидани черпичима, угнути, поиспретурани. Већ их нестаје. Место њих свежи, нови, ограђени „филаретима“ с малим споменицима, натписима, цвећем... Да их нису прекопали? Али нису. Још није прошао толики низ година а нити имају потребе, јер земље има још толико, толико... Памтим правац којим сам ишао кад ношах задушницу. Тад се од цркве ишло надесно, па све путањом, поред абаџијских гробова и одмах на наше. Али сада путања дуга. Црква окречена, слике премазане, чак и звонара укована новим даскама, обојенима народним бојама. Узео сам стари правац. Десно од цркве ударих навише, али једва изналазих стазу. Морао сам више пута да прескачем мале, свеже гробиће са још неосушеним цвећем и прекрштеним венцима преко њих. Или ме препречи иструлела греда стара гроба. Земља оронула, а испод ње зија дубина и хладноћа. Једва наиђох на пањ одсеченог дуда под којим су жене после помена седеле у хладу и узимале за душу. Ту

су, одмах, ниже, наши. Чепркам ногом по сочној трави. Нигде белега. Познајем само дужину гробова чија се средина угнула. Једва наиђох на упале камене крстове. Памтим те широке, мрке незграпне каменове са урезаним крстом. На врху њином тамна удолица од много паљених свећа, суза и пољубаца. Човек је чудан. Никад не може да се покаже онакав какав је. Кад сам полазио, сузе су ми навирале при помисли на те гробове. А сада стојим нем, погнут. Кајем се што сам долазио. Скидох капу, не прекрстих се, само клекох и додирнух уснама хладно камење. Затим припалих свећу и седох. Никога није било у близини. Недалеко стоји избачена влажна земља нове раке. Око порте седе просјаци и чекају пратњу и пролазнике, да их дарују. Чује се удар мотике са брега где окопавају кукуруз. Допире песма из њива засађених дуваном, а летњи дан у Бога на измаку па топло и свеже. Дигох се. Ударих надесно. Гробље, па гробље. Само угледах црквењаковицу где обилази нове гробове и пали кандила по „господским“ и „голешким“ гробовима. Но, иза цркве, међ старим гробовима (сада ту не дају нове гробове) чије се беле, мраморне плоче испретурале и камени сандуци извалили, наиђох на иако стар а оно тако уредан, сух, чист гроб, као да је јуче у њему ко закопан.

Иза крстаче спазих погрбљена старца, где се занео око чупања траве и чишћења каменчића. Нешто је гунђао. После разабрах да псује псе што се ноћу луњају урличући и лочу зејтин из кандила.

Клекнуо, широке чакшире земљу му додирују. Био је под капом. Лице се није могло видети, јер беше над очима, под шубаром, круто парче дебеле хартије, ваљда заклон од сунца...

– Помози Бог!

– Бог ти помогâ, синко... господине! – додаде брзо кад ме виде. Диге главу и загледа се у мене. Затим брзо устаде и приђе ми.

– Ама, чији беше ти?

– Ја? Стојанов!

– Е, бре, синко... Гле! А ја стар... не видим! – додаде тужно као правдајући се... Беше сав смежуран. Руке су му дрхтале, глава се увек тресла, а очи му и кратки бркови били су по среди жући, ваљда од шмркања бурмута. За појасом, у силаву, видео се босиљак и црвена марамица лепо увијена... До грла минтан био му је раскопчан, заврнут, те се видеља чиста, бела кошуља испод које су провиривале седе длаке сухих, упалих и коштатих му груди... Стајао је онако мали, погнут преда мнош, гледајући ме тихо, и тресући са себе траву, корење и грудве земље, једнако распитујући ме...

– Па што тако овамо?

– Дођох да обиђем наше!

– Ако, ако, синко!... Зашто су се мучили, ако не за то. Родили су те. Ево и ја. (И показа на гроб.) До'одим, не остављам... Требаше он мени, али Бог... Хвала му.

Пошто загледа кандило и свеће да ли горе, пољуби крст и пођосмо. Чим нас спазише просјаци и богаљи око капије, опколише нас. Сви око њега, као да им је дужан.

– За твојега Миту! – богораде они и сваки набраја услуге што чини његову гробу. Један доноси свако јутро воде и сипа му у тестијицу до крстаче, други цвеће, трећи свећу. А неки почео да прича како га је Мита, док је био жив, частио... Старац

извадио кесу, руке му се тресу те једва вади новаца из кесе. Даје, смешкајући се задовољно, детињски.

– Н ... Па нека видим да му што вали... Све ћу у Анадол да сургунишем. Н, за његову младу душицу.

Једва изиђосмо из порте и упутисмо се широким, прашњавим путем за варош. С десне стране је зид гробља, а с леве њиве и поља. Погдегде допрло би до нас преко зида нарицање на коме гробу, а из њива песма или ударци мотика. Ишли смо ћутке. Старац је ишао несигурно. Једнако се загледао да му што не вали. Дотеривао појас, чакшире и чистио се.

Уђосмо у махале. Старац ми поче причати. Распитивао ме је. Онда поче о мојима. Како је с мојим оцем живовао, путовао по Турској, ишли чак у Серез за еспап... Глас му је био слаб, али није дрхтао, пиштао као други старачки гласови, већ као једва, једва излазио из њега. Сунце се клонило западу. Још мало па да зађе. Његово руменило, као жар присут по пепелу, тако одсјајиваше по дрвећу, зидовима. Дођосмо до Итине касапнице. Било је то све. И кафана, млека-џијиница, ћевабџиница и бакалница. Пред њом је стајало обешено и распарчано месо у торбама. Мухе су зујале, лепиле се за торбе и падале по тезги на којој су обично седеле муштерије, а на којој сада беше сео сам Ита „ковач“. Још се издалека познавао у његовим белим чакширама старог кроја, без гајтана. Приближисмо му се. Он сео на тезгу. Прекрстио ноге, завалио се и пуши на својој великој и дебелој муштикли, подухватив лакат десне руке у левој...

Чим нас спази, скочи, обу ципеле које су биле на земљи и пође нама. Али кад спази мене, секну се, но пошто чу да сам „њихов“, ослободи се и здрави.

– Код Мите ли беше, Јоване?

– Тамо! – одговори мој старац Јован.

– А и ја пре неки дан сврну’ те му запали’ свећу. ’Оћете да седнете? – понуди нас кад дођосмо до дућана.

Затим изнесе ч’а-Јовану малу, треножну столицу, а мени, као „господину“ велику, тешку и гломазну. Па онда изнесе у лејци воде, поли Јована, овај уми руке, обриса их својом марамицом иза силава и извади бурмутицу па поче да шмрче, пошто понуди и Иту.

Ита га је распитивао час за ово за оно. А највише за њихово старо време. Уопште, не знам да ли због мене, тек Ита се је према старцу понашао као сажалевајући га а опет поштујући и угађајући му.

– Ито, дај нам по једну, ако хоћеш.

Ита изнесе каву нама, а и себи.

Опет разговори. Почеше да причају, али то као да је било намењено мени. Највише су грдили данашња времена, како је свет постао „вр’овиња“, спомињући старо добро време, свој живот, младост.

– Још, Ито!

Пијемо сви. Вече тек да падне. Из поља иду радници. Чује се песма и дудук. На брегу и у реци појавиле се овце. Звоник цркве, покривен плехом, блешти и одудара. Крстови се на цркви црне тамно и као да тону. Пред нама њиве, једнолике зелене равни.

– Што ме, Ито, не тераш? – трже се ч’а Јован. – Ја се задоцни’.

И брзо устаде.

– Де, де... Још је рано – зауставља га Ита. – Стићи ћеш!

– Е, знаш ти мене. Пођем па забасам. Изгубим се, а моји вичу...

Опростисмо се и пођосмо. Морао сам да одем и до његове куће, „да ме виде његови“, као што ч’а Јован вели.

– ’Ајде, снко, ’ајде нама. Истина, нисмо Бог зна што... Али наши смо...

Пођосмо. Зађосмо у Оџинку навише. Река пресушила и само песак и тек по који велики камен нанос. Куће се једва виде од башта, густог дрвећа, тако бујног да се само доле, кроз стабла назиру.

Стигосмо до његове куће. Пређосмо јендек и зађосмо у башту. Ту баште није ни било. Било је као ледина са густом травом. На среди се дизао стари, велики орах. Иза њега је двориште с бунаром, стара кућа, уздигнута с доксатом. Око куће башта, алеје лука, паприке и купуса, па онда амбар од прућа и покривен тулузином, и још друге стаје. Ч’а Јован ми је показивао све, дрвеће које је засадио, оправке што је учинио...

Чим нас спазише, истрча пред нас стара, мала, подгрбљена старица. Изиђе нам на сусрет с изразом који се тицао ч’а-Јована и као да говораше како му се не чуде што ме повео, нити да му је то првина... Али чим она чу чији сам, поче ме старица грлити и целивати жалећи и вајкајући се, „што моја мајка није жива те да ме види колики сам“...

Нуди ме у кућу, а грди ч’а-Јована.

– Што не уведеш дете у кућу, него овде, на овај зелениш? Као да немаш куће... – кори га, а он се и не правда, већ заповеда да нам изнесу што...

Изнесоше нам покровчић и простреше под орахом, о чијој је најближој грани висило црно, масно уже и о њему ченгел. Сигурно ту кољу, јер се још по стаблу познају мрље крви и исушена, улепљена парчад црева. После нам изнесоше јастуке, да нам је мекше. Ја сео на столицу, а ч'а Јован прекрстио ноге, пошто је изуо ципеле и скинуо капу. Донесоше нам ракије и мезета од млада, кисела лука. До нас седе и стара, а служила нас је њихова снаха, жена у годинама са великим, испуцаним рукама и мирним, питомим лицем...

– Тамо ли си био? – упита га старица.

– Тамо. Па тамо се и нађосмо. (И показа на мене.) Дошао да запали свећу и затече ме... Једва сам га познао.

– Туго, туго, слатко дете! – и погледа ме болно и тронуто старица. – Памтиш ли нану, сине? Е, море, синко, да знаш каква ти је била мајка?! Њена работа, вредноћа и ле-потиха, надалеко беше... а ти беше мали... Знам те, кад она дође код мене, на посед. Тебе донесе повијеног, а ја сам баш била одбила мога Миту, беше већ трећак. Дође ли Мита мој, а тебе мајка развије, ти се праћакаш у пеленама, пружаш ручице, смејеш се, а мој Мита око тебе... И тако цео дан играте. Мита ми око тебе заобрави на млеко... Хеј, еј...

И умукну, трже се, погледа у снаху и као да на њеном лицу опази нешто, те се диже и оде извињавајући се послом. И ч'а Јован као да беше дирнут. Погнуо главу и ћути. Затим се обрати снахи и рече јој да иде. Она се нећка. Али и ја је замолах, и она напослетку оде, остави нас саме.

– Женска работа! – рече ч’а Јован као правдајући старицу... – Шта ћеш јој! И говорим јој сто пута, да пред њом то не почиње.... Аја, не може...

– А што? – упитах зачуђено.

– Ех, што?... Па не ли, то је жена Митина? Кад ми умре, не остави ништа иза себе, до ње. А ја, куда ћу? Шта ћемо сами ми, две душе, у оволикој кућетини? Шта ћу да радим, него, ову исту, што је виде, снају ми, удадох за другога, доведох га код мене и усиних... На Митино место... Па као што видиш... Ех, бре, синко, бре, синко... Гледам, па не могу... Па и не идем међ свет. Тако, ако се нађемо ми стари. Шта ћеш му? Стари људи, па... А остарело се већ. Ноге ме не држе, кости ми се тресу. Нећу још много да трајем, бре, синко!... А и доста беше. Доста... Пини, сркни! Здравница ти!

И испи чашу. Испих и ја. Ракија стара, комовица и чиста као суза те пали, гори.

Већ је ноћ. Али не мрак, већ нека средина од прозачне тмине и ведроће. Око нас мрак, а у даљини чисто. Више нас јасно се оцртавају грађе и лишће према небу. Из вароши долази жагор, по кућама почеле да врече козе доведене с паше. Пред нама, кроз стабла, иза Оџинке црно се оцртавају простране, изобразане њиве, а иза њих, на падини, црнила се Собина са својим старим кестенима и орасима... а више нас склопило се лишће, укрштало и шушка, клизи тако тајанствено и меко. Све се утајава и тоне, али дајући од себе живота у оном тихом благом и силном мирису зеленила.

Снаха нам изнесе свећу. И кад је добро утврди у земљани чирак, оде да спава, пошто је ми нагнасмо, јер једва задржаваше зевање док утврђиваше свећу.

– Као кокош рано се савију – поче ч’а Јован. – Ама да се и теби не спава, а ја те овде...? Знаш, таква ми нарав. Нема ноћи, а да не седим овде и гледам... Испрва, морао сам, чувао сам кућу, знам, свашта има, јер, као што видиш, одграђени смо. А после пређе ми то у крв. И сада, да ме закољеш, не склапам очи, док се све не смири, утиша. И први, други петли кад већ почну, ја једва заспим. И то пола сата ако спавам, а после, опет се пробудим, тренем и до зоре не спавам. Само жмијем, ћутим, лежим, а све чујем. Шта знам друго да чиним? Старост, бре, синко, тешка старост! Седим тако, па се замислим. Преда мном чепрња вина, али и оно ми се не пије, већ само да га има преда мном, да га гледам... И тако седим, сви моји заспе. А ја седим, ето баш овде... Седим, гледам. А нити ме је страх, ни чудно као некад у младо време. Слушам, а не знам ни сâм шта слушам... Ама ти не пијеш? Пиј, синко...

Пописмо. Свећа је горела. Њен жут, слаб пламичак играо се, вио и час трнуо да угасне од јачег ветрића, час би букнуо, усправив се и обасјао мене, ч’а-Јована, чије лице сад дошло жуће, а чело и више, уже, испупченије и оштрије. Само му очи друкчије, јагодице тамније. Руку суву пустио на колено и прсти му се тромо савили. Он се загледао пред себе. Мало главу накривио. Као да нешто слуша.

– Нема је! – шану као за себе, а опет очекиваше.

– Ко то? – упитах нагло.

– Гугутка. Од неко време све ми у сну долази, предсказује ми се. Скоро ћу већ. Па само чекам њу да чујем, и онда знам. И чекам је цело вече, сваке ноћи. Слушам, чекам. У ово доба сам је чуо и одмах издахну...

– Ко?

– Он, бре, синко, мој Мита, син... Како да не памтим... Све издадо' на њега, лекове. Водих и по манастире и куда ти не. Аја! Глава одсечена, лек нема. Дете ми копни, копни. Да ли њега да гледам, или ону стару, мајку му, која једва иде и само кука. Једне вечери, баш као ово сад. Топло и меко. Ми сели да вечерамо. Каква нам је вечера! Него само пред њим да се покажемо. Он лежи. Ми једемо. Ја га гледам, па кад видим да ме не гледа, брзо вадим залогај, и мећем под софру. А нешто ме спопало па од муке да цркнем... Гледам га, он се извалио, гледа ме, очи му чудне. Позва ме. Дођох, наднесох се. Он показа на мајку. Чедо моје слатко, осећа већ, па да му не види мајка. А за мене к'о вели: Може он. Јак сам. Рекох јој да изиђе и нешто му донесе. Тобоже он то да тражи. Изиђе она... „Татко, ће ти умрем...“ „Не, бре, синко!“... Не знам ни како сам то казао, само се видех где сам пао, сео... Гугутка писну. Он се издиже, дохвати за груди, погледа ме као да ме зове, моли... а ја?... Не знам што је било. Ко му је свећу дао... Ништа не знам. Само памтим гугутку, и чекам је, и слушам...

Пламен плану јаче, право. Осветли га. Као да ме нешто ухвати за срце кад га погледах. Не беше ни тужан, ни плачљив... Него набран, сув, као печен.

Ретка, прилепљена коса по сувој му оштрој лубањи дошла као оно кад дете добије темењачу. Кости од слепоочњаче, јагодице, све кости у глави биле су тако оштре, јасне и, обасјане жутом светлошћу, изгледале су да једва чекају да лице, да та сува, без масти кожа, само на једном месту пукне и оне све да, разглобљене, труле, поиспадају и од целог лица остану само тамни, хладни очни и усни

отвори. Ноћ као бесконачност. Чини ти се да падаш, тонеш. Више нас шушти лишће, бели се допола осветљено, испуцано на кришке, стабло ораха. А он стао, наперио уши, и загледао се и чека... Са висине одјекну пуцањ... Сигурно гоне шверц. Подузе ме језа.

– Ноћ је. Да идем.

И устадох.

– Зар идеш? – трже се ч’а Јован. – Истина, ноћ. Хајде да те испратим.

И узе свећу. Испрати ме чак до пута са којег се видеља чаршија. Ништа нисмо говорили. Он једнако држи свећу више главе, осветљава пут, цбунове, шипраг где смо пролазили, и по којима се чуо шушањ инсеката, поплашених од светлости.

– Е збогом, синко. Прошћавај, испратио бих те још, али тамо не идем. – И показа руком на чаршију из које је долазио млаз светлости.

Опростисмо се. Он се врати, идући једнако несигурно, полако, држећи свећу више главе и губећи се у мрак... заједно са оним кругом светлости који се расипаше зракасто од њега и губљаше у мрак.

Погледах око себе, а оно потпуна ноћ. Ноћ топла, мека, чудна. Сва околна брда и била планинска црне се и ћуте, само се кречњава Чука бели, блешти и одскаче од опште црнине и ноћи.

[1898]

Симо Матавуљ

ПИЛИПЕНДА

(ИЗ ГОРЊЕ ДАЛМАЦИЈЕ)

Пилип Бакљина спаваше, на огњишту, обучен, покривен хаљком, главом окренутом ка слабом пламену, који је лискао дно лонца, објешена о вериге. Запаљено смреково коријење давало је више дима него пламена; дим је плавио мрачну кућицу, дизао се под сламени кров, покушавајући да изађе кроз једини отвор на крову. Вјетар је сузбијао дим, те би се лице Пилипово намрштило, а промолили се крупни, жућкасти зуби под четкастим просиједим брковима. Кад би вјетар утолио, дим би уграбио прилику да се извуче, те се могаху разабрати: у једном углу кревет, испуњен сламом, али сав расклиман; у другом разбој и на њему неколико хаљина; према вратима кош и над њим нахерена полица са неколико комада посуђа; око огњишта још два-три лонца и толико треножних сточића. И то бјеше цијело покућанство!

У дворишту, домаћица, Јела Пилипова, ситна жена, ружна, посматраше на позитку два бременца смрекових пањева, помијешаних са неколико

ситних грабових цјепаница, што су њих двоје са великом муком за два дана насјekli и прикупили по забрежју, над селом. Вјетар је ландарао њеним зубуном и косом без повезаче, а она је намјештала пањеве, како ће товар изгледати већи.

У прегратку гризао је Куријел, ситан, риђ, готово сијед магарац, танких ногу, сама кост и кожа. Над њим, на таванцу бјеше сложен товар јечмене сламе, његова крма за цијелу зиму, а пред њим, на земљи, бјеше руковијет сламе, његов јутрењи оброк, који је он гризао лагано, готово сламку по сламку. Његов благи поглед био је управљен час на домаћицу час на пијевца и двије кокоши, што према њему чучаху, гледајући га жалостиво. Очеvidно он их је жалио, особито веселу и лијепу Пиргу, те би радо с њима подијелио своју сламу, кад би то за њих храна била.

Још двадесетак таквих кућица, па онда десетак повећих, то је село К. у горњој Далмацији. Село се разасуло на једном рубу равнице, под брежуљцима. Мала старинска православна црква, склонила се за најгушћом гомилом кућа, у средини. А у зачељу села, одвојена, зидала се велика, господска зграда, очеvidно богомоља, која би доликовала каквој варошици, а не најсиромашнијем селу Петрова Поља.

Јела уђе у кућу, треснувши вратима. У исти мах и вјетар хукну јаче и пламен букну и вода у лонцу узаври, те се Пилип трже, сједе и погледа мутним очима око себе. Кад устаде да се протегне, тада се тек видје да је прави Пилипенда, како су га сељани звали, јер кад диже руке поврх главе, умало не дохвати шевар на крову! Бјеше кракат, дуга врата и обле главе. Беневреци на њему бјеху сама закрпа, а

некада црвена капа, од плијесни црна, натакла му се до клепастих ушију. Кад зијехну, чинило се да ће прогутати лонац.

Јела извади из коша и стави пред мужа земљану здјелу, у којој бјеху око двије прегршти кукурузова брашна, већма црна него жута. Пилипенда уздахну, одмахну главом, па за-хватив половину, сасу га у врелу воду, па мјешајом проврти кашу. Јела однесе остатак, а донесе неколико зрна соли и спусти их у лонац. Обоје стадоше гледати како кркља качамак, једући га очима. Најпослије Пилипенда скиде лонац, измијеша пуру и изручи је у дрвену здјелу. Па изиђоше обоје пред кућу да се умију.

Пошто се прекрстише, почеше полако, опрезно жватати, омјерајући несвјесно, брзо и кришом једно другом залогаје. Кад већ бјеху при крају, Јела ће:

– Јадна ти сам, што ћу!? Немам повезаче! Како ћу сјутра на причешће без повезаче?

Пилипенда слегну раменима, напи се воде, па изађе из куће. Жена изађе за њим, те натоварише магарца. Онда обоје стадоше као скамењени, посматрајући товар, магарца и кокоши. Поњекад, тренутно, сукобили би се њихови празни, тужни погледи, али би их брзо одвратили. Тако изгледаху као два кипа, који оличавају глад и немоћ! Најзад опет ће жена, као за себе:

– Јадни ти смо, шта ћемо? За ово нећеш узети ни пет шестица, колико треба за брашно, а ја гологлава не могу на причешће, те ће се рећи да смо се и ми уписали!

Пилипенда пусти глас, који је наликовао на режање љута пса, па избуљивши кржаве очи на жену, запита кроз зубе:

– А хоћеш ли да се упишемо у ту... ту... вјеру?

– Сачувај Господе! – рече Јела устукнувши и прекрстивши се.

Онда Пилипенда уђе у магарећи преградак и изнесе најбољу кокош.

Јела, ужаснута, викну:

– Ма зар Пиргу? Хоћеш да продаш Пиргу?

Пилипенда само рече: „Е, ја!“ па дохвати дугачки штап и пође за магарцем.

Пут је водио мимо нову цркву. Пилипенда чу гдје га њеко озго зовну, али пљуну пут радника, па похита даље, преко њива.

Кад стигоше на колски пут, Пилипенда се осврте на планину Динару, која се бијељаше од снијега: тужним погледом прелети цијело Петрово Поље, које се црњаше у сухомразици; погледа жалостиво на сеоца што се нижу по рубовима и учини му се да види како по равни лети она страховита утвара која већ од четири мјесеца дави народ.

То је било зими године 1843. Због необично слабе љетине, још с јесени, завлада глад по горњој Далмацији. Пред Божић мало која кућа имађаше њешто жита, а због слабог саобраћаја у оно вријеме жито је споро долазило с мора у градове, а бездушни трговци ударише превелике цијене. Шумовити и сточни крајеви помагаху се којекако, продавајући дрва, хранећи се бијелим смоком, кољући стоку, продавајући је у бесцијење, али голо Петрово Поље нити има шума ни стоке! Кад се већ десило њеколико смртних случајева од глади, онда опћина дрнишка, којој припада Петрово Поље, стаде оправљати и градити путове, плаћајући раднике кукурузом. Снажан и вриједан радник, као што бјеше Пилипенда, могаше зарадити пола оке

кукуруза на дан, а толико бјеше доста за њих двоје, јер већ крајем љета отидоше им оба сина у Приморје, у најам. Али након неколико недјеља, опћина прекиде радове, а среска власт набави доста жита и поче га дијелити народу на два начина: католицима на почек (бива, да отплаћују на оброке у новцу, након нове љетине), православнима пак поче поклањати кукуруз, под погодбом да сваки кућни старјешина који буде примао исхрану мора пријећи у унијатску вјеру. Народ се смути. Агитација највише поче у К., гдје не бјеше друге вјере сем православне. Стари, изнемогли поп настојаше да оразуми своју паству, али баш знатније сељаке страх од глади нагна да се поунијате. То учинише капитан, ађунто, чауш (сеоски кнез, замјеник му и разносач службених листова) и још седам-осам домаћина. То се звало: „уписати се у царску вјеру“! Разумије се да је нововјерцима било забрањено улазити у православну цркву...

Пилипенда је ишао ка граду за својим старим Куријелом, који је набадао танким ножицама, споро одмичући. Али га Пилипенда ниједном не ошину, нити га је икада тукао, јер му жао бјеше свога старога и оданога помагача у ратовању за опстанак. Пилипенда пожали и јадну Пиргу, која једном зараколи и залепета крилима, покушавајући да се отме. Он јој рече: „Еј, моја Пирго, жао ми те, али ми је жалије себе! Оплакаће те Јела, ље!“

Дабоме да је Пилипенда на свој начин помало и размишљао о злом удесу који снађе њега и остале, и да је везивао на то њека своја кратка разлагања. То му се највише врзло по мозгу кад би тако за својим

магарцем ишао у град, а све се натуривало у облику питања. Питао је Пилипенда Бога:

– Бого мој, зашто ти шаљеш глад на људе кад је мени, јадном тежаку, жао и стоке кад гладује!/? И зашто баш шаљеш биједу на нас тежаке, који те више слаavimo него Лацмани, сити и објесни!/? Али, опет, хвала ти кад даде да смо ми најсиромашнији најтврђи у вјери, те волијемо душу, него трбух!...

У њеко доба Пилипенда чу иза себе тутањ корака; упореди се и пође с њим Јован Кљако. Бјеше то живолазан старчић, који је прије двадесет и пет година учествовао у шибеничкој буни против владике Краљевића, кад оно хтједе да поунијати православне Далматинце, а сад Кљако, под старост, ипак превјери! Назва Бога Пилипенди и додаде:

– А, јадан Пилипенда, смрзну ли се?

– Валај да хоћу да се укочањим овђе, насред пута, не бих зажалио!

– А јадан, а што ти... а што се ти не би уписао?

Пилипенда одврати:

– Валај, нећу, па сад цркао од глади! А нећете дуго ни ви сви, па да вам је цар поклонио цијело Петрово Поље!

Кљаку и друговима му Пилипенда бјеше живи, оличени пријекор; ипак се насмија и поче извијати:

– Ама, Пилипенда, болан, оразуми се и чуј ме! Не учи-нисмо ни ми то од бијеса, нити мислимо остати у поганији, него... знаш... докле изимимо, докле спасемо нејач и чељад, па онда ћемо лако!

Пилипенда пљуну.

– Ја не знам хоћете ли лако и како ћете, али знам да вам образ не опра нико, ни довијека, ни докле вам буде трага!

Кљако се намршти, те ће опором:

– Блејиш, Пилипенда, али ћеш и ти бити унијат прије Ускрса!

Пилипенда стаде и викну:

– Ја се уздам у мога српскога Риста! Ако ће ми помоћи, хвала му, ако неће, и онда му хвала, јер ми је све дао, па ми све може и узети, и душу! А ти...

Кљако га прекиде.

– Мучи, Пилипенда, ја сам царске вјере!

– А, пасји сине – викну Пилипенда измахнувши штапином... – чекај да ти притврдим ту вјеру!

Али Кљако побјеже.

Онда Пилипенда, изван себе од гњева, свом снагом удари Куријела. Овај стаде, окрете главу и тужно погледа господара, а Пилипенда се постидје, па га обузе жалост те сједе на перваз цесте и заплака се!

[1901]

Григорије Божовић

ЗЛАТЕ ИЗ СЛАТИНЕ

I

Некако, пошто се прилично стишала Маћедонска буна, а бедни сељак почео се враћати на црно згариште своје, Злате из Слатине иђаше кривудавом улицом с оне стране Драгора кроз Јени Махалу пред једним бугарским терористом, који га са тврдо шчепаним и згодно прикривеним бровнингом не испушташе из очију. Злате бејаше дошао у Битољ да од власти узме допуст за отварање српске школе у својем селу, и кад се враћао у Вински Хан, где беше на боравишту, сrete га овај стежени момчић, који му у име бугарске организације револвером нареди да пође за њим. Будући сам без оружја, а не видећи никога од стражара, он се покори, више у жељи да види какво га чудо још може снаћи овде у граду, где је вилајетска власт и огромна војска.

У белој поречкој долами, крупан, отворена израза и непомућене мирноће, која се може видети само у крепкијега представника словенскога, он одмерено корачаше напред, питајући се да ли га је

страх од бугарске организације и овога Прилепчанца у затворено-црвеним бечвама и копорану, који је, види се, без шале стегао десницом свој бровнинг у појасу. И чињаше му се да овога сад не може бити. Јер он зна само за један страх – онај с којим га мајка у Поречу донела на божје видело: може се уплашити само од Турчина, чија је сила свукуд унаоколо, но никад од својега брата, од хришћанина, па постао он и Татарином, ако хоће, а не само Бугарином. Могу га глобити, мучити, тући па и убити, али је уверен да сасвим без тога страха може отићи на тај свет. Овога ради, у неку руку, баш му бејаше мило што ће себе овом згодном приликом проверити, те му иначе мучан положај беше сасвим нетегобан, па пође још ведрије и смелије.

Крај једнога јачега савијутка, где се пожутеле страћаре готово грљаху, терорист застаде, разгледа око себе и сухо подвикну мирному Златету:

– От името на блгарската револуциона организација, следвај!

Злате покорно прекорачи указани праг и застаде у очекивању даље наредбе. Момче журно извуче иза појаса огроман црвењикав рубац, завеза му очи, па га поведе за руку преко неравнога дворишта. Проведе га кроз супротна вратанца сагибајући се с њим врло ниско, скрену улево на друга, па пређе још два дворишта, докле га не уведе у неку ониску кућицу у углу до самога зида, који је високо одвајаше од улице. У веома мрачној одајници терорист му скиде завој и Злате, пренувши се, спази на зиду слику Дамњана Грујева, а око стола на средини неколико озбиљних лица у лажно торжанственим ставовима. Међу њима он одмах познаде начелника организације Христа Матова и

локвичкога вој-воду Божиња Јаковчетова, који ваљда зарад јачега утиска беше поносно упиљио очи у лобању с костима поред два укрштена лијешка нагана на столу.

Злате скиде капу с главе, смерно скрсти руке изнад силава и поклони се:

– Помози Бог, господиновци! Како сте, здраво живо сте?

– Арно сме, Злате, а ти? – одговори му Јаковчетов, подругљиво гледајући га, док Матов беше упро на њега уман и питом поглед човека образованог, који има намеру да оцени новог госта. Трећи, неко ћосаво и пијано заспало момче јаке социјалистичко-револуционарне замашке женев-скога Бугарина, шеташе по соби, тарући своје чело и готов да рекне последњу сурову реч, коју му буду другови затражили.

– Али ме познаш, Злате?

– Те знам, војводо Божиње, како па да те не знам... толко пати те видов...

– Много арно... Сега пули овије другите господиновци: тије сат началници на блгарската револуциона организацијата. И те повикавне за једно најсетње прашање: ће бидиш Блгарин, али останаш како до сега што беше – Србин? Оти – времето је веће за једна општа чистка, колико да се знајеме какво стојиме.

– Ја друго не можам да бидам, војводо. Мије од старо време сме Срби.

Божин плану. Приђе му ближе, па му стаде читати да је дужан одмах отићи у село и објавити му наредбу бугарске организације да пређе на њену страну, да потражи њихову школу, а они ће им

послати учитеља и да пристану подносити све револуционарне дажбине бугарске.

– Не сакаш? Село не иска?... Јас знам што село сака, ама ти ја крепиш српската пропаганда. Ти тако повелаш. Но јас се клнем на црно знамето на организација – за три недели време ако не сториш какво ти се повела, в кућата ти со штики ћа те избода на смрта!...

– Можете, господине, силата ја имате в раце, само ја Бугарин не бидувам – скромно, но тврдо одговори Злате без страха и без околишења, као човек тврдо решен да сад рекне оно што ќе дужан бити казати сутра.

Љут као рис скочи к њему Јаковчетов да га удари, но Матов махну руком и заустави га. Некако сетно, дубоко пријатељски погледа Златета и понуди га да седне, па отпоче своју благу, паметну беседу. Он му говораше да Брсјаци нису Срби, него Бугари, потомци оних који основаше Самуилово Царство, изданци оних јунака које је повардарски кнез Стрезо водио противу првога српскога краља. Уосталом кад ово и не би истином било, нимало не мења ствар: између Срба и Бугара мала је разлика, те су највећи грех учинили они, који по Маћедонији пронеше српско име и тиме за дуго одложише питање Маћедонскога ослобођења, посејавши раздор и закрвивши један исти народ. Овај су народ Срби тобоже заборавили и тек пошто је проливено море бугарске крви и утрошени многи златни милиони, они се присетили, те помажу Турцима да се даље одржи њихова тешка верига, од које страховито крцкају готово прегуљене кости маћедонскога живља. Најзад Бугари су се организовали, паметно спремили дело ослобођења и

сваки покушај другогa биће узалудан, биће шибане по ветру. Они су већ у стању да силом нажену сав народ да буде њихов, а такав начин оправдаће и Бог и историја, јер се ради о слободи. Ову може само Бугарија извојевати, но ни у ком случају слаба Србија, која пропада у унутрашњим трвењима и превратима. Дакле, иако је ко уверења да је Србин, треба из свога сопственогa рачуна да пређе на страну јачегa, који ће на сваки начин то доживети, јер хоће и може... А зато што зна да је Злате угледан и добар човек, зато што он има јакогa утицаја на цео Пореч, он га је зажалио смаћи, што је организација давно хтела учинити, па га је ево позвао да га посаветује и чак замоли да буде паметан и окане се србовања, ако жели да спасе своју душу, помажући народно ослобођење. Он му попут Срба не нуди новце, јер њима, рече, не ваљају прода-ни људи, но жели да он сам слободно изјави свој пристанак, па ће после бити начелник целога Пореча, а даће му се и новаца да их троши на дело народно...

– Најсетне, што да ти велам повеће: не сакаш вака, мије сме хора којито не обичаме шала-маскара – за једна ношт ће те нема на овај бели свет. То је много тврдо решење на блгарската организација, па думај сега!...

Христо Матов убриса белим рупцем ознојено чело, пружи Златету цигарету и пријатељски упре свој челичан поглед на њега еда би га како сломио и склонио.

– Не можам, господине – одговори овај тихо и озбиљно.

– Последња дума?

– Јесте... правите што сакате, туку ја како Србин ћа умрам...

– А бесилката, бре хајван?! – подвикну ћосави револуционар. – Сакаш? Готова је... сега ће видиш и ће умреш ка-ко Србин.

Рекавши то он извуче из џепа походни портфељ, ваљда да изврши последњу припрему, као да је она потребна кад се људима одузима живот. Он погледа на све унаоколо.

– Ну?

У том тренутку на улици настаде тутањ и звекет, неко трчање и лупање о врата.

– Полицејските, аскер! – преплашено повика с врата нека жена која једва носаше своје време.

Као громом поражени поскакаше с места, зграбише лобању и кости, револвере и портфељ и стругнуше на врата. Сасвим заборавише на Златета, те овај дахну душом и прекрсти се што га добар час спасе јамачне смрти и грдних мука, па пође к вратима да види шта је. Он спази како се револуционари брзо спуштаху један за другим у бунар, држећи се за одебљи конопац, привезан за точак, помоћу којег се вода вади. Њему би чудно шта ће тамо да раде и како ће се сви сместити. И за дивно чудо, у овај мах, некако изнебуха, он осети да га је мржња напустила, па му се по души расплину нека топла љубав према овим људима које Турци ево хоће да похватају. Значи – озбиљно раде противу њих.

II

Злате сиђе у двориште, где унезверено и преплашено стајаше бремена домаћица ове страћаре, која кад га виде сложи руке и поче да га преклиње да ћути. Но ловци јурнуше унутра са

готовим пушкама у рукама. Одмах за првом гомилом низама појави се омалено обличје знаменитога Енвер-бега Солунскога, који као гладан вук беше зажагрио очима, осећајући добар плен, од којег му из Цариграда може доћи најмање миралајски чин, као што му је раније дошао мајорски – за гоњење чета и немилосрдно мучење незаштићенога сељака. Ако сад још ухвати Христа Матова и главне његове сараднике – његова свест имаше само ту помисао – он ће просто постати јунаком крвавих маћедонских дана.

Са напереним револвером он стаде пред јадном домаћицом и Златетом.

– Кај су баш-комити, бре кучко?

– Нема тука, ефендијо, да су ти жива децата и невестата, никој. Нема...

– Како нема? – грозно подвикну и омаши је руком о тле, те бупи као сноп. Јадница одмах поче да се вије у грчевима, који од силнога удара брзо наступише. Он изви ногу, обувену у чизму, те је још јаче притиште к земљи:

– Казуј, кучко, оти душата ћа ти ја извам!

– Аман, ефендијо, нема никој! – поче Злате да моли за домаћицу. – Еве, убиј мене, обеси што сакаш, само не кревај грејови со таја тешка жена. Ете, сега ће роди, аман за турска вера!...

На то се Енвер-бег окрену и силно га удари ногом у трбух, те се и он стровали поред бременнице.

– Ево ти за турска вера! – злобно промрља кроз стиснуте збуе, па га поче грувати чизмом по глави, по грудима, по трбуху и ногама, изговарајући безброј турских недопуштених израза.

Војници јурнуше по собама и угловима, претресосе све по кући, па се вратише да извести

својега поглавара како од комита нема ни стрва ни јава.

Жена, ваљда обрадована од ове вести, напреже се и устаде, гледајући на Златета с пуно неизмерне љубави, што овога оснажи, те и сам устаде, готов да продужи како збиља овде нема тражених комита.

– Каде сет? – са замахнутим черкеским бичем понова га упита Енвер-бег.

– Ја не знам за кога ме прашаш.

– За баш-комити, за Христо Матов, за Јаковчетов, за учитељ Добродолов, тој пијаница и женскоарош, то знајеш?

– Тука нема никој, ефендијо.

А камџија поново звизну и сави се Златету око врата. Она поче све брже и жешће да шлепка по њему, док један чауш не измахну оберучке маузерком, од које му после ударца у рукама остаде само цев. Злате поново паде. Са болним ускликом паде му домаћица више главе, мислећи да је мртав. Као мајка, она нежно узе длановима његову бледу главу и нагнута к њој, поче да нариче. Но Енвер-бег нареди да је одвоје и тако причувају док он претресе околне куће.

Са исуканом сабљом пође напред, а за њим његови крвожедни стасити ловци, који су већ одавно привикли на овакве послове. Као тигрови утрчаше у бедне околне чатрље, разбијајући ногама врата, прозоре, преврћући ковчеге и ствари. Но после краткога времена опет пођоше натраг, праћени вриском обезумљене деце и стиснутим песницама озлобљенога женскиња, које беше прекаљено и без страха.

Злате лежаше на земљи са наслоњеном руком на грудима. Из уста му се пенушаху кржаве пене, а

из носа куљаше врела крв, коју стижаху млазови са главе, чела и образа. Беше га спопао ледени зној. Од убоја чињаше му се како му кроз тело струји врела вода и раставља кост од кости, делић од делића, али му на лицу опет играше самртнички задовољан осмех, јер беше потпуно свестан свега што се зби, а нарочито својега држања, које му тако слатко пиркаше у сломљену душу, у бридне ране. Он срећиваше скорашње утиске, павши у врло незгодно искушење, кад могаше крвнички осветити се онима који га мало пре хтедоше обесити, он беше неизмерно собом задовољан што остаде човек, што се избави несреће да буде предавник и шпијун, да преда крштене некрштеним зликовцима, који би их изудили очас на тисућу делова као гладни вуци јагњад. Тешко беше. Онај ћосави писар организације са оном бесилком тако му је мало пре такао у срце да се једва уздржа, а да наљућену Енверу не покаже прстом на бунар... Он је дубоко Богу захвалан што му даде толико снаге да не учини оно што Србин не ваља да учини... Јер, клаће се он с Бугарином кад су сами, али га никад неће издати Турчину. О, Злате из Слатине неће издати крштена човека, па да му је сву децу поклао. Никад!...

А Енвер-бегу куљаше пламен из уста од љутине. Полицијски шпијун беше известио да су тачно у овој кући и да нису на улицу изашли. Војска је обручем обавила целу махалу, те никако није могућно да су побегли, тим пре што су све пролазе потајници чували још раније док није војска стигла. Дакле овде су, само су добро прикривени. Бугари су мајстори за ове ствари, но и он неће бити луд да оваку згодну прилику пропусти. Употребитиће све, па било да одговара целој Европи!

– Али ће кажеш – обрати се Златету – али да правиме бесилка?

– Царство ти је... што сакаш, само ја не знам...

– Ама ја знам оти тука сет!

– Ја не знам, ефендијо...

– Ће знајеш, ће знајеш – махну Енвер главом и заповеди те га дохватише. Низами му поврнуше доламу, разголиташе тело, по којем кавкаски бич одмах поче урезивати црвенкасте змије. Злате само јекну, зашкргута, па се потпуно предаде злу удесу, пропраћајући звизгљиве ударце само грчевитим увијањем. Најзад га пустише, те паде. Дубок заборав брзо наступи. Он зажмури.

Енверу изнесоше једну столицу, те уморно седе као да је камење уз брдо ваљао. Упорност овога човека више га умори, но кад је по Бабуни трчао за Глигором Соколовићем. Пошто одахну, он даде знак, те му приведоше домаћицу са трбухом, што се каже, до зуба. Она снуждено приђе с леденим безумним изразом, у којем још помало тињаше презрење према мучитељима.

– Кај сет, мори кучко?

– Овдека никој нема.

– Кућата ћа ти ја запалам!

– Ако...

– На парчиња ћа те сечам!

– Заподедај...

– Душа ћа ти извадам!

– Повели...

– Грево на своја глава да га имаш – рече Енвер и затражи од војника конопац, који су они привикли имати у себе.

Један онбаша поче да развија конопац из канчела и да га предвостручава. Он већ унапред знадијаше шта хоће његов господин, јер је ваљда више пута по селима радио, кад је требало нагнати слабу женску да прокаже сакривене четнике. Са још једним војником ревносно се примише за инквизицију. Троструким конопцем обавише женин трбух, ухватише крајеве, измакоше се мало у страну, па почеше притезати и престругивати. Сиротица стиште вилице, поче безумно да буљи очи, а лице јој се омрачи. Најзад врисну, ноге јој се поткосише, а глава клону назад.

– Ће кажеш?

– Аман, да кажам!...

Конопац мало олабави, а један је војник придржа да не падне.

– И пари ће ти даеме – настави Енвер блажије, мислећи да ће сад чути жељени потказ.

– У, дзвер, ђавол!... Тука нема никој...

Војници опет притегоше конопац. Жена само још више исколачи очи. Ноге јој поклекосе, те кад се целим телом навали на конопац, Енвер даде знак да је пусте. Сасвим онесвешћена она поче да се грчи.

Злате у тај мах устаде и диже на Енвера стиснуту песницу. Но један силно замахнути кундак опет га са земљом састави.

Енвер виде да је учинио много, па нареди да се иде у друго двориште, те да се траже скривнице по таванима и подрумима. Па ако не буде успеха, да опет на муке метне Златета. А овај од неке необичне вике подиже главу, иако се беше одлучио да му је паметније умртвити се. Он спази како домаћица с разрогаченим очима беше дигла у наручје пр-љаво мртворођенче, па га махнито љубљаше, час

кукајући и наричући, час опет хистерички се смејући. Тај луди грохотан смех она прекидаше помињући Маћедонију, слободу, борце, проклињаше Турке, па опет удараше у кикот како их је преварила и како им никад неће казати где су.

Злате се сети шта је. Од мука и страха и родила је и полудела. И његова се душа преклони пред овим измученим створом који надјача силне Турке. Њему одмах пред очи изиђе слика свеколике његове рођене земље, која би већ одавно требала да се цери овим махнитим црвеним смехом као ова велика жена. Он поче да лије топле сузе, не за собом, не за овом јадницом, но за ужасном судбином овога краја, који је и своје рођене крви жедан, па је пролива и пије, пије ненасито...

III

Он устаде и пође к вратима да бежи из ове *вечне*, да не би и сам полудио. Но кордон му подвикну да се врати, те немаде куда, него пође к бунару и наднесе се да види шта ли револуционари раде. И запрепасти се кад виде да је вода сасвим мирна. Значи бунар је дубок па су се сви подавили, а може бити и нарочито, само да Турцима не би пали шака. Због тога он прихвати конопац и поче ведром да брчка по води, не би ли који од утопљеника избио на површину.

Али у том на две педи изнад водене површине на бунарскоме се зиду отворише мала врата, која беху омашћена бојом, какве је зидно бунарско камење. На њима се појави сам Матов са револвером у руци и познаде Златета. Он помисли да је под мукама жена одала знак и да је све свршено. Но брзо се

трже од те помисли кад га спази како је сав крвав и разбарушен, а тајно му предосећање рече да је Злате и овде био чврст као и малопре пред њима. Зато га упита за војску и чувши његов шапат да је сва по другим двориштима, рече му да одмах силази доле, држећи се за конопац и зачепљујући се за чудно камење.

Злате се дуго не предомишљаше. Пред страшним изгледима, он брзо разгледа око себе, па прекорачи бунарску ограду и сиђе до чудноватих врата, кроз која га пропустише у скривницу осветљену малим фењером. Он дахну душом и исприча шта је горе било са женом и њиме, говорећи без хвале да би пре душу дао, него их издао Турцима, иако је Србин.

Његово причање трону скривене револуционаре. Ма-тов плакаше као дете од усхићења према бедној домаћици и чврстини Златетове душе. Он плакаше пред дубином маћедонскога срца, које ни сам скоро добро не познаваше, него мишљаше да је засићено цинцарством и да у Бугарији с правом називљу Маћедонце балканским Јеврејима. Кроз сузе он мишљаше да је неизбежан успех започетога дела, само ако се могу сви сјединити под једном заставом и упутити једним правцем. Злате му се учини веома великим и основним типом маћедонским.

– О, камо лепе среће да не поделисмо овај народ! – ускликну он друговима на француском. – Ја бих рекао још нешто, али не смем...

Но Јаковчетов беше мање осећајан, те пружи Златету руку и значајно га погледа:

– Сега веће не треба да ти велиме да се сториш Блга-рин. Ете, сам си виде оти работа дојде да си Блгарин, а?...

– Ја? Никој пат, господине!

– Хич зборат да не го креваме...

– И ја велама како је кој, тако нека си останет, да ми си жив...

– Хубаво, само ти го зеде крштењето. Са тојаги ти го Турците дадоа. После једен таков гајирет за идејета против Турците Србин да останаш – тој неје возможно.

– Возможно је, да ми си жив. Во ваши раце сум ја. Туку како што се не сторив предавник пређе, тако и сега Бугарин не бидувам.

Јаковчетов заусти да још нешто рекне, но Матов га заустави, уставши и загрливши Златета. Он понова преживљаваше велико дивљење пред овим загонетним човеком, који неће да буде ни Бугарин ни издајник. Неће с Бугарима, но неће ни противу њих кад их Турци гоне.

– Ће се стори, ќе се стори... Полеко, полеко има време. Злате је наш... и како Србин наш... – шапуташе он као сам за себе, гледајући душевним очима у будућност.

Пошто се Злате поткрепи и одмори у овој подземној јазбини и кад беше превалила друга поноћ, револуционари га поведоше кроз неке заплетене ходнике. Кад дођоше на једно шире место, у које уђоше кроз укопана земљом с обе стране врата, он спази гомиле оружја и бомби. Матов диже један лијешки наган и пружи му га:

– Колко да ме не заборамиш, Злате... – нежно рече, па продужише даље.

Отворише и последња врата, која такође беху на бунару негде на другом крају кварта. Тргоше конопац. Озго се чу условљени одзив. Матов срдечно загрли Златета и пожелеле му срећан пут. Јаковчетов пође за њим уз бунар. Кад горе изиђоше, он шмугну негде у страну и брзо се врати с једним четником, који позва Златета за собом.

– В Оризари ће спијеш. На друг ден иди си во Пореч и чекај ме на гости, кога ћа дојдам да те префрљам во права вера – рече Јаковчетов, стиште му руку и задовољно хихикну.

IV

Дошавши у Слатину, Злате паде на постељу за читав месец дана. Боловаше тако тешко да му се нико није надао да ће остати. Али његова јака природа освоји, а нарочито слика битољске мученице која му се никако не скидаше с памети, чак ни онда кад га је у јаком огњу болест сувише освајала. Из четничкога живота он је много и слушао и видео и доброга и рђавога; знао је он за велике кукавице и турске улизице, а видео је и много преданих делу јунака, који су с радошћу приносили своје животе на велику жртву. Но није могао ни у сну помислити да ће у Битољу срести јунакињу, чијој сталности нема ничега равнога од како су настали крвави дани у Маћедонији. Премишљајући о том он саго-реваше од жеље да оздрави, не што му живот беше толико сладак, колико да с новом снагом прионе на посао и не посрами себе, кад је већ прошао кроз најстрашније чисти-лиште. А ово му силно поможе да оздрави.

И чим се диже, он свиқа своје село које се још доста колебаше, те нешто претњом, нешто молбом, нагна га да одмах пошаље људе у Битољ за тражење допуста за школу, коју он не би срећан изградити. Отворивши школу, он уреди цело село, уведе га у поречки савез, одредивши му десетаре, улаке и начелнике махала. После овога он тешком муком придоби сељаке да примају српске четнике и да дају на њихову исхрану. Основа и сеоску касу.

Село поче да осећа његову гвоздену руку и стаде тумачити тиме што се он по свој прилици добро наплатио у Битољу, кад онако трчи за послове који сами по себи не дају никакве користи. И поче да гунђа. Јер рачунаше да му је много боље и пробитачније ако не буде ни на чијој страни. Но Злате и овоме брзо стаде на пут. Прво их он посаветова и прекори примером оних који су на бугарској страни, како свакога дана подносе жртве, па кад и то не поможе, он се договори с учитељем, те некако врло згодно пребацише потајно у Србију све те сеоске букаче, а неке незадовољнике лепо измлатише и заплашише.

Село задрхта и преклони своју непокорну главу.

Али Злате опет не мироваше. Он се дохвати Доњег Пореча и закле се да ће га сасвим очистити од бугарштине, или ће своју главу оставити. И баш једно преподне кад се враћаше отуда кући, на усамљену путу испод села, пресрете га онај исти четник што га је из Битоља извео до Оризара. Злате се ухвати за револвер, но овај му махну руком да се не боји и да му није изишао с рђавом намером.

– Имаш здраво-живо од војвода Јаковчетов: али ће дојдеш код него тамо в Орман, али тој да дојде кај тебе дома?

Злате се нађе на незгоди. Тешко је поћи у шуму човеку који ти свакако за добро не долази, а још грђе пустити га у село, у своју кућу, и на тај начин учинити велику саблазан за цело још ровито село.

– Војводата ми рече: „носи му здраво-живо и чесна дума за живота му“.

– Арно, ако збориш истина?

– Еве крст! – па се прекрсти и Злате пристаде.

На једној рудини више Слатине беше расположена чета Јаковчетова. Предстраже беху пажљиво размештене, а сам војвода сеђаше под једним дубом, изговарајући својем писару неке наредбе. Остали четници у нереду беху се извалили по трави, ко ничке, ко наузнак. Али сваки беше пушку добро пригрлио. Мрачна обличја, разбацана овде-онде по узбујалој трави, гологлава и чупава, просто напомињаху поклану гомилу да ти се кожа најежи. Јаковчетов са шупљим самозадовољним изразом на лицу, победоносно сеђаше међу својим попадалим „момчета“, задовољан што им може одмах подвикнути да изврше сваку његову заповест.

Кад му Злате назва Бога, он веома мало мрдну с места, позва га до себе да седне, па се онда још више усправи и узе цезарски изглед. Пошто га угости цигаретом и горком кавом, коју поднесе разбарушени четник, што више личаше на Скита него данашњег Маћедонца, он пређе на ствар, које ради је помучио себе и своја „момчета“ да дођу и потраже га.

...Од Златетова држања у Битољу при Енверовој опсади сви су у усхићењу. Сви веле како је он велики Словенин. Христо Матов се крсти на њега, заклиње њиме. Дамњан Грујев послао му је дивну

пушку најновијега система, а Сарафов прекрасан часовник. Чуо је за њега сам кнез, па му је преко организације послао своју слику са потписом и тисућу лева. Све војводе, сви четници огњем горе да га виде и стегну му десницу мушку. Само се чека на његов драговољан пристанак, те ће он, Јаковчетов, бити неизмерно срећан да му лично све те дарове преда...

– Момчета! – подвикну он на полегале четнике, који пођипаше као направа. – Знајете ли кого чест-та имате да го видите кај мене седејки? Не?... Така сум мислил... Так да ве запознам: – Злате от Слатина, херој на битољската опсада, тој којито не каза на Турците куда се скрихме... Да го честваме!

Тако веома свечано прозбори војвода, старајући се да му језик буде ближе бугарском, па узевши пушку устаде и заповеди у врсту, те с поворком два пута прође испред Златета, поздрављајући га. А Злате умало не прсну у смех од ове комедије у планини.

Четници се одмакоше, те их оставише саме.

– Дај рака, Злате.

– Оти, војводо, за каква работа?

– Оти... оти – сега си Блгарин!

– Ја?... Господ да брани!...

– Пак Србин?

– Како веком што бев... Друго не можам!

– А со дарови што да правиме?

– Како сакаш...

– Хубаво, туку јас дадов чесна дума на организацијата?

– Ја не те молив за то, војводо... И најзад што сет овије маскарлаци? Дете сум ја, али мечка да ме бркате како улав?... Требаше Златета да го знајете

веће... Оти ме мачите како Јевреји Господа?... Барајте другијо, а мене оставите да си поминам свој век како го зафатив, како Србин... Тоа је од мене!

– Демек пак против нас, Злате?

– Може... ако не ме оставите да си гледам своји работи.

– Значи пак токмење со Блгарите?!

– Може...

– Ама да ли ће можеш? Оти, знајеш, није несме много чувствителни к'м убежденија. Да не се превариш?

– Ако се излажам, себе ћа излажам. Само остајте ме и не ми ја пијте крвта како *дрвеници*. Така, да си ми жив, господине војводо! – заврши Злате доста опорно и раздражљиво, устаде, поклони се и пође натраг, оставивши војводу да даље о свем размишља.

V

Али му се војвода збиља беше натурио као дрвеница. Јер беше добио налог од организације да што пре на сваки начин сврши с њим и Доњим Поречем, само што му је уз то Матов озбиљно препоручивао да без његова лична допушта никако не посеже на живот Златетов.

Ова га је наредба просто ујела за срце, те је праскао и викао називљући будалама све у организацији, кад хоће од њега оно што није могућно: да окрене Златета на бугарску страну, а да му опет не сме ништа учинити!... Као да га не знају, као да није он сам скоро доживео да му се слатински првак у брк насмеје и чак стеницом назове... Но кад

му љутња одумину, он поче да смишља план како би најлакше могао имати успеха.

И смисли.

Једнога сутона лагано се он спусти у Слатину, пришуња Златетовој кући и изненада му ухвати најстаријега сина, па одведе у планину. Злате се сети чим кући дође и не даде да га траже, рекавши укућанима да се не боје, пошто он зна где је. И не превари се. Сутрадан му неки сељак из Орланца донесе записку и поруку од војводе да ће му послати изуђена сина у врећи, ако за то време не пређе на њихову страну.

Злате нареди сељаку да га причека, па отиде к учитељу, те му у перо изговори овај одговор за Јаковчетова:

„Драги ми господине војводо, јаска верувам што уште није време за такви работи како ти што сакаш, оти најнапред требеше со Турците да го свршине есапо, па после помеђу нас. Али ако сакаш да се токмиме по такви патишта – арно, само и ја ћа ти испратам во врећа некој поглавен од вашите. Немој да речиш оти не можам... можам, да знајеш. Од твоје сакање нема ништо: го чакам синка ми изрубен во врећа. Со поздрав

Злате од Слатине.“

Поред тога што врло добро познаваше Златета, Јаковчетов се никако не надаше имати овакав одговор. Напротив, мишљаше, да ће родитељско осећање сломити ону челичну чврстину народнога радника. И сад кад све то оде у ветар, он се замисли и брзо преврну план. Он тобоже ослободи Сиљана ропства, даде му оружје, уврсти га у ред четника и

стаде на њега утицати објашњењима како у овој земљи постоје само Бугари, чега ради је лудост измишљавати неки други народ, кад је већ сасвим јасно да ће на сваки начин бугарска ствар освојити.

Сиљан, нешто из простоте, нешто опет од страха, поче да попушта и да верује, као вели може бити да је све и истина, кад се осећа бугарски успех на сваком кораку. А Јаковчетов чим то осети пође даље. Он му без устезања предложи за начелника у селу, обећа приличне новце, као и редовну помоћ њему и његовим помагачима које он буде у селу нашао. Осим тога, научи га како ће са оцем и указа му тренутак кад ће јавно престати бити Србином.

Сиљан на све пристаде, те га одведоше у неку оближњу сеоску цркву, где га поп при језовитом обреду закле на верност бугарском имену. И пустише га.

Кућа му ликоваше, само Злате остаде веома миран. Он га загледа, па се загледа у његово лице као да хоћаше да му прозре у душу, јер му беше загонетан такав лак повратак, а још више четничко оружје, јер знадијаше да бугарска организација није баш веома издашне руке. Њега одмах озари тешка мисао да му је син преполовљен, придобивен и по-слан натраг да руши оно што буде зидао он, Злате. И би му криво и тегобно, али остави да будућност сама расветли.

То брзо поче.

Сиљан врло често с пуним устима причаше о својем ропству, о бугарској сили и о том како је војвода Божин према њему био необично расположен и најзад га обдарио новцем и оружјем.

– Луђе сет, грев јет да не кажа! – завршаваше он много значајно, погађајући тиме оца усред срца,

тако да је Злате једном приликом пљунуо од јада и узвикнуо:

– Стрвојади, мршари сет, а не луђе!...

Бушкарање отпоче. Сиљан брзо нађе у селу неке незадовољне типове што особито Златета не мирисаху и који својим носовима осетише да ће бити извесне користи. С њима он стаде радити за бугарску организацију на прекор својему оцу, који се сад особито труђаше у супротном правцу. И то му би мало. У својој рођеној кући, у очеву одсуству, он поче наговарати мајку, браћу и стричеве да се окане безумнога Златета, који хоће кућу да упропасти, ратујући за некакве Србе, којих и нема у Маћедонији.

– Тој веће сака да су Срби и кај што и нема. А мије сме Бугари; оти да ја крепиме српска работа?

Злате осети и позва га насамом. На његове исказе, он му рече да је на погрешном путу и да Бугараши неслано лажу говорећи да су Маћедонци Бугари.

– Еве, синко, бил си во манастир Поречки. Тамо икони во црква несе од бугарски цареви и краљеви, туку од српски. Туа во тој манастир има слика краљ-Вукашинова. Знајеш, тој беше татко краљ-Маркоје и господар на Прилепско, Битољско, Кичевско, Пореч и Охридско. И тамо писујет старо-српски: благоверни краљ српски Вукашин, господин од Прилепа... Ова земља да беше била бугарска, ће пишуваше за краљ да беше бугарски, а не српски. И тако је всекуде, во манастири и цркви. А во тоа ја повеће верувам од колко на заплетени учени приказњи и српски и бугарски. И кога је така, ја ћа умрам како Србин, како татко ми у секоји стари поречки Срби. А кој је мој и ако не ме

послуша, туку се стори предавник, ћа го проколна!
Овије зборови, синко, од умо да не и вађаш...

– Само, тој збор, тате, и такви работи пари не чинат!

– Хм... пари не чинат? Демек без пари нема ништо. Златев син татко је тако му велит... Срам! Така се крепит народност?!

– Туку ја несум будала да гинам за Срби, татко!

– А татко будала је?

– А, не вела... може...

– Е, може и ти ће бидиш таков будала. И то може дори је жив Злате! – плану он, претећи му прстом и остави га.

VI

По Златетову наговору једнога јесењег дана изненада дође у Слатину војвода Дане Крапчанин са неколико четника и похватавши све бушкараче и незадовољнике, изведе их повезане наред села, где бежу свикани сви Слатинчани са децом и женама.

Кад све беше готово за страшни суд, појави се и Злате, гонећи пред собом везана Сиљана, са обешеном му манлихерком око врата, окренутом грлићем доле, као што се доводе убице на народни суд. Кад гомила ово виде, премре и задрхта, јер осети да шале неће бити, кад и отац рођена сина води да му се суди по четничком законнику, који је врло неболећ.

Војвода Дане, жустар и окретан момак, који је у организацији имао прво задатак да лечи унутрашње бољке, позва на један крај старце и сеоске старешине, објавивши да саставља горски суд, који ће у име горскога штаба судити и пресуде извршити.

После овога он позва кривце и поче да их испитује зашто су радили на српску штету кад су Срби, а не Бугари. Оборених глава окривљени ћутаху, јер знадијаху да ће им правдања бити узалудна. Само се надаху да ће због Сиљана, чији ће отац водити прву реч, бар главе изнети, а о другом не треба ни размишљати. Дане их упита још неколико пута, па се окрену судијама да изговоре пресуду за ове јавне одметнике и издајнике.

Док се старци страшљиво погледаху и дошаптаваху, Злате устаде са свога места, приђе сину, скиде му с врата манлихерку, отвори затварач и, видевши да је празна узе један метак из Сиљанова реденика, напуни је, пребледе и узевши је у обе руке као кад се спрема да пуца подвикну:

– Ела на страна, предавник!... На друзите судите како сакате, а ја Сиљану ћа судам како што знам... Ја сум го родил, ја ћа го погубам... Ела на крај, Јуда предавник!

Злате се беше најозбиљније решио. Мишљаше кад својом руком убије рођена сина да ће бити у праву тражити да тако и с осталима буде поступљено. Тако ће он спасти образ и своје село од бугарштине, јер ће се ово памтити док је Пореча.

– Ела вамо, бре куче!

Са безумним изразом и престрављеним погледом, Сиљан тупо осмотри гомилу, па учини напор да послуша оца. Но све му тело зацепта, колена му клекоше, те уз један туп и неразговетан узвик паде на земљу. Златету као да још више би криво што му је син тако страшљив, те брзо приђе и озбиљно напери пушку да га прикује за тле. Но у то се умеша гомила, па и сам војвода Дане, којему се учини да је опет сувише страшно да отац сина убија

пред целим светом. Он га ухвати преко руку и стаде га заједно с гомилом стараца молити.

– Двећи да не се мешат! Оставите ме! Ја сум го родил!...

Награди се читава гужва. Сиљана потпуно одвојише од разјарена оца. Овај се трже и хукну:

– И Господа кога луђе молат и тој је милостив... Сиљане, стани и бакни рака свима! Оти – сега ће умреше...

Сиљана проведоше, те се свима дубоко поклони и стаде пред оцем, који му рече:

– Поради овије добри луђе ти се, синко, још једном роди на овиј белиј свет. Но гледај арно: само кога ћа те видам да не сакаш да бидиш будала како татко ти – тако ми име Господово, со своји ћа те раци убијам! Сега иди и праји што сакаш...

Онда се Злате окрену војводи и старцима, који премишљаху шта ће с осталима:

– Вије одмоливте мој син: правина је сега и ја да ви се мола за овије негоји другари. Ви се мола...

Помиловаше их и одмах позваше попа те их закле да ће одсад бити верни српском умену, да ће слушати Златета и покоравати се наредбама српске четничке организације.

Цело село заплива у радости, јер осети да је на крају крајева избављено од искушења и да је дужно поћи оним јасно обележеним путем, који је означио Злате. То збиља беше дан истинскога очишћења и препорода у Слатини. И Златету беше необично мило, пошто му не измаче из вида тај велики више невољни преокрет његових немирних сељана. Зато је тога дана била за све гозба у његовој кући, где се све уз чашу најогњеније клело да ће одселе ићи само за њим.

VII

Али он опет не вероваше Сиљану. Његова ћутљивост, избегавање људи од дана кад му се судило, нагоњаху Златета на мисао да ће му син опет згодном приликом вером преврнути и бацити коначан срам на његову кућу. А њему беше јако стало да собом и својом кућом докаже и пријатељима и недрузима како Маћедонац има народнога осећања и да му бескорисно може до самозаборава служити. Као што чини он сам, јер му је, осећа то он врло добро, драго име српско, као што му је мио његов Бог, његова душа при свима јачим покретима њеним. Због овога он спреми Сиљана у Србију на печалбу, спремивши му и добре препоруке на своје пријатеље да га припазе, те да се посла очисти, очеличи и прекали. Сиљану рече да се врати натраг тек кад га позове.

Ово беше пред Благовести.

Испративши сина у Србију и ујемчивши ред у селу, Злате сиђе до Прилепа да нешто прода, па пође у Кичево да се види с митрополитом и управитељем школа и да се с њима споразуме за неке народне ствари. Баш на изласку из Прилепа пресрете га један сељак из Локвице и испоручи му поздравље од Јаковчетова, да ће увече на саме Благовести доћи његовој кући, или да га окрене на бугарску страну, или да га убије.

– Нека дојде! Ћа го чекам, така да му велиш. Вистина...

Путем за Кичево премишљаше о том, заиста преживљујући муке гетсиманске. Бораше се сам собом.

...Живот је сладак – не да се ни с чим поредити. А унапред је дужан остати Србином до последњега уздаха и узмаха. Јаковчетов је прегао, неће да га остави. Да остане у селу он га може свакога дана убити; да зове чету у помоћ, он му може ухватити другог сина, запалити кућу, село, учинити триста чуда; да га чека с пушком у руци, опет слаба корист, јер му он може побити све укућане; да се удаљи из Слатине, кад је још врло ровита, може изазвати поновно искушење, те да одједном пропадне све што је с толиком муком спечаљено. Шта ће?...

...Уосталом, једном се мре. За пример целом Поречу његова смрт још може донети добра. Што је најглавније – она ће ископати дубоку провалу између Сиљана, између целе његове породице и бугарштине. Они онда, само по себи се разуме, дужни су бити добри Срби и мрзети људе који њега буду убили. Он зна да ће га Бугари измрцварити, од чега ће се згрозити цела Слатина, па ће једном за навек престати тежити к таквим страхотним бежалосницима. И наше чете тражиће освету; завезаће се крвава распра и на његовом гробу свакако постаће велика народна зграда, која се неће љуљати ни под каквим непогодама. У добри час...

Злате хукну као да с душе свали све мучне тегобе. Прекрсти се и замоли Бога да га само од искушења сачува, те да могне испунити што је наумио.

Сутрадан он купи у Кичеву велику свећу и држећи је у рукама пође у Митрополију. Митрополит Поликарп са секретаром и управитељем школа беше у канцеларији и спазивши Златета како снужено корача преко

дворишта, блед као смрт, нареди кавазу да га одмах пусти.

– Света владико – поче Злате после поздрава и обичнога разговора: – да ти имам света молитва!... Моји дни се избројани, се знаје још колко се... Затоа те молам да ми чатиш простена молитва, да ми простиш грејови, да се помолиш за мене грешнијо. Сакам ти да ме опејеш, оти мртав нећа да видам... Ете, и свећа зедов. Ти се молам...

Ови се згрануше.

– Којешта – прибра се Поликарп – каква те умиращка снашла, кад си ето још здрав и крепак?

– Здрав сум, туку ја сакам да умрам. Ће ми простиш, света владико, и вије златни господиновци, ама да не ви је чудно: сам сакам да умрам...

– Буди Бог с нама Злате!

– Арно. Туку да ве прашам за нешто. Само вистина да кажете како сакаг Бог и народ: поарно ли је жив Злате како Бугарин, али мртав како Србин, како што му душа сакаше, како татко му што беше, како дедо и?... Оти дојде време да се разберет... Ја сум рекол својеје душеје што ћа правам, ама ве пак прашам што ће речете вије. Једно ће бидит: али жив Злате Бугарин, али мртав Србин. Веће жив Србин Злате не может да бидит... Што је поарно, а?

Немо ћутање.

– Овије двојица нека млчат, а ти, света владико, како што неси Србин, но Грк, да речиш: за Злате, за његова душа што је поарно – жив Бугарин али мртав Србин?

Поликарп се збуни и љутну:

– А ти што мислиш, Злате?

– Не, не, ти што ће речиш?

– Србин!

– Да ти имам света молитва, владико! Дај да ти ја бакнам света десница – па се Злате дубоко поклони, целивавши му руку.

После овога он седе и исприча им све што је и како је. Својом простом логиком он им доказиваше како нема другога излаза из свега тога, него да погине. Боље је да он један падне. Он наведе колебљивост својега села, несталност рођене деце и честе прекоре своје куће. Узалуд му присутни саветоваше да узме каваза да га чува, или да остане у Кичеву, иде у Битољ или Србију – он све то одби и простодушну заврши:

– Не, не. Поарен ви је мртав Злате, одколко жив...

Секретар му притрча, загрли га и заривавши као безуман истрча напоље, а за њим и управитељ. Остаде само митрополит.

– Ти се молам, света владико, ако сум заслужан за народ, ако сум сторил што за вера и за српска работа, да ми чатиш молитва како на мртвец, да ме опејеш!...

Митрополит Поликарп виде да овде не може бити више разговора. Будући правим Грком и истинским пријатељем српским, њега оштро по души шибаше овакво родољубље. Он устаде, намаче на врат епитрахил, пребаци омофор и узнеку одебљу књигу, а Златету даде сребрни крст, уз који овај привошти свећу и намести се у наслоњачи да слуша своје опело. После исповедних молитава отпоче се „На исход души“, које владика читаше са неописаним душевним болом. Њега просто потресаше како Злате мирно слуша молитву, коју

савршено осећа, но нимало не разуме. Лице му бледо, не заплашено, а некако самртнички задовољно, као код човека који је потпуно свестан да при језивом прелазу на други пут не треба нимало да жали за старим. Сасвим светачки изглед. Уколико се Поликарп више загледаше у њега, утолико му чешће речи почеше застајати у грлу, док му напослетку не грунуше сузе. Под њиховим градом реч се молитве његове лијаше тако топло, како још никад дотле. Он никад није тако осетио близину Бога Мученога, па га, као да је пред њим, мољаше за овога праведника, који ће кроз кратко време понети свој тешки крст уз ову језовитију Голготу.

– Оти плачеш, света владико? – упита га Злате с необичном нежношћу и сасвим неземном сенком по лицу. – Ја несум за плачење. Кога видам дека ми владика чатит отпусну, ја сум како орел што горе високо-високо летит. Ја повеће не барам: не плачи, чати света молитва!...

Митрополита спопадоше још јаче сузе. Он се једва сети да нареди донети му причешће, те га причести и благослови. При расанку, кад му Злате учини дубок поклон и рече да се моли Богу за њега, он га поново осени крстом и сам му се поклони:

– Моли се и ти за нас, Злате...

VIII

На Благовести Злате није никако из куће излазио. Беше необичнога тихога расположења и сувише нежан према укућанима. Воштаница му гораше целога дана, те сви мишљаху да је неки посао добро свршио. Због тога домаћица му се

нимало не изненади кад је он позва и предаде сву кућну готовину, напоменувши само да је боље да је отселе чува она.

После вечере он затражи обућу и рече да ће ићи у село на неки здоговор. И баш кад с необичном топлином разгледаше своју чељад, неко олако закуца у врата. Он се прену, а његова кћи пође да види ко је. Но он је заустави.

– Ме викат... Лаку ноћ!... Господ да дава што је добро, секому да поможет па и менеје!... – устаде, отвори врата и коракну у тмину.

– Ти си, господине Божине? – проговори он шапатам, а из помрчине одазва се Јаковчетов и назва му Бога врло пријатељски.

– Туку полека. И сега да одиме одовде, оти кај комшијиве је војвода Дане со четници – слага Злате да му се не би кућа узнемиравала. – Да излезиме од село!

Пођоше, пажљиво натуцајући по мраку. Дошавши близу шуме, Јаковчетов се заустави, приђе Златету и наслони му руку на раме:

– Е?

– Готово је. Со Господа напред, ја сум решил: и мртав Србин ћа останам. Само да го поздравиш господин Христо Матов, оти много поарно беше било да не го убивте Злате... Тоа је мој збор. Сега повелите, чините што сакате...

– Више ништо, Злате?

– Ништо.

– Демек: Србин?

– И на овиј и на тој свет!

– Е, моли се на Господ!

– Сум се молил попређе, доста је! – одговори Злате пргаво.

Униђоше на један пропланак. Ноћ као да беше поручена – црна, тиха и пустошна, баш згодна за извршење страшних замисли. Тамо под црним покровом, попут обич-на аветињска пира, по зверском заповедању поче страхови-та расправа. Јаковчетов се одмаче мало у страну да не слу-ша боно подављене уздахе и страшна јечања Златетова, на каква беху навикли свирепи четници, маћедонско небо, увале и рудине, да их могаху равнодушно подносити...

[1913]

Иво Андрић

ПУТ АЛИЈЕ ЂЕРЗЕЛЕЗА

ЂЕРЗЕЛЕЗ У ХАНУ

У хану, код вишеградске ђумрукане, сакупило се, мало-помало, доста путника. Мали притоци Дрине набујали су и однијели дрвени мост на путу у Прибој и подровали путе-ве на неколико мјеста. Мост су градили тесари, а пут оправљали аргати и робијаши. А сви који су из Сарајева путовали на исток, заустављали су се у хану крај ђумрукане и чекали да се догради мост и како-тако оправе путеве.

Огромни стари хан у облику правокутника био је пун као шип. Собе су биле уске и збијене као ћелије у саћу, а испред свих соба окол-наоколо ишла је уска и климава дрвена диванана; по њој су без престанка шкрипали и одјекивали кораџи путника. Цио је хан заударео шталама и браветином, јер су се у дну авлије сваки дан клали овнови, а коже им се сушиле, разапете по зидовима.

Разнолика су била чељад која су ту запела на свом путу. Суљага Диздар, са тројицом арачлија, који је путовао службено. Два фратра из Крешева који су ишли у Стамбол на неку тужбу, шта ли. Грк калуђер. Три Венецијанца из Сарајева и с њима млада и лијепа жена. Казивало се да су посланици из Млетака који иду копненим путем на Порту; имали су и тескеру од паше из Сарајева и заптију да им иде наруку, али су се држали повучено и изгледали отмено и сумњиво. Трговац, Србин из Пљеваља, са сином, високим шутљивим младићем, нездраво црвених образа. Два трговца из Ливна и кириције им. Неки бегови, Посављаци. Један блијед питомац војне школе у Цариграду са стрицем. Три Арнаута, салебције. Један Фочак што продаје ножеве. Један перверзан индивидуум који се казује хоџа из Бихаћа, а уистину чини се да путује свијетом куд га воде мутни и страшни нагони. Арапин који продаје лијекове и записе, наките од корала и прстење на које сам урезује иницијале. И читава гомила кириција, џамбаса, претрглија и Цигана.

Осим ових странаца, сједили су у кахви поваздан домаћи младићи, богати и докони Турци. И поваздан се чула шала, смијех, пљесак, глас дефа и шаргије или зурне, звук коцака на сухој дасци од игре шешбеш, роктање и цика путене и беспослене чељади. Фратри нису ни исходили из своје собе, а Венецијанци само на кратке шетње, и то сви заједно.

Међу посљедњима је стигао Ђерзелез. Пјесма је ишла пред њим. На бијелу коњу крвавих очију, он је јахао раванлуком, црвене су ките б ле бијелца по очима, а дуги, чистим златом везени чевкени на Ђерзелезу сјали су и поигравали на вјетру.

Дочекало га ћутање, пуно удивљења и поштовања. Он је носио славу многих мегдана и снагу која је улијевала страх; сви су били чули за њега, али га је мало ко видио, јер је он пројахао своју младост између Травника и Стамбола.

Око капије се сакупише странци и домаћи. Слуге му прихватише коња. Кад сјаха и пође према капији, видјело се да је необично низак и здепаст и да хода споро и раскорачено као људи који нису навикли да ходе пјешице. Руке су му биле несразмјерно дуге. Назва набусито и нејасно *мерхаба* и уђе у кахву. Сад кад је сишао с коња, као с неког пиједестала, поче да се губи страх и респект и, као да се изједначио с осталима, почеше му прилазити и започињати разговор. Он је радо разговарао, заносећи мало на арнаутску, јер се много година врзао око Скопља и Пећи. У говору је био невјешт, сваки час му је недостајала ријеч, као што то бива код људи од дјела, и онда би ширио своје дуге руке и кружио прецрним очима, као у кунића, у којима се није разликовала зјеница.

За неколико дана посве је ишчезао чаробни круг око Ђерзелеза; један по један, приближавали су му се ови бјелосвјетски људи с несвјесном жељом да се с њим изједначе, или да га подреде себи. А Ђерзелез је с њима пио, јео, пјевао и коцкао се.

Већ сутрадан је угледао Венецијанку гдје улази с пратњом у одају. Накашљао се и ударио руком по кољењу и двапут је викнуо за њом:

– Аман!

Ђерзелез је плануо. Он је скакао од саме помисли да се ти њежни зглобови крше у његовим прстима. Бол му је задавала та њежност и љепота у његовој близини. Ђерзелез се занио и, наравно,

постао смијешан. Грађани и скитнице су му одмах стали прилазити с те слабе стране. Стали су га свјетовати, наговарати, одговарати и задиркивати, а он је само блажено ширио руке и сијевао очима.

Уто се догоди да од Рогатице стиже и Богдан Цинцарин, пјевач познат у по Босне; чим он запјева, освоји одмах и занесе вас хан. И фратри су послушнички иза прозора, а Ђерзелез изгуби мјеру и памет. Распасао се и ознојио, па сједи међу мјештанском момчади и ханским гостима, пред њим сир и ракија; они се измјењују, одлазе и долазе, а он без престанка пије, наређује и пјева, криво и ниско, својим тешким и предубоким гласом. Алчаци се ругају с њим већ без имало страха и обзира. Богдан Цинцарин, млад а посиједио, бацајује главу (горња му усна лагано подрхтава) и пјева, пјева, а Ђерзелезу се чини да му душу вуче и да ће, сад н, издахнути од превелике снаге или превелике слабости. А онај лолоа Фочак сједи до њега и руга му се да се сви криве од смијеха, само га Ђерзелез блажено, разрогачено гледа, грли и цјелива у раме, док му он без престанка пуни главу о кауркињи. Хоће да иде по њу, да је отме и посади крај себе. Ханџија се већ прибојава скандала, али га Фочак са објешеначким, надмоћним смијешком зауставља.

– Куд ћеш, болан? Није оно ханџиница с Метаљке, а ни цизлија сарајска. Госпоско је оно, хееј!

А Ђерзелез сједа покорно као дијете и наставља да пије, пуши, пјева и плаћа, док му се и момчић што послужује кревели изнад главе.

Два дана теревенчи Ђерзелез с друштвом и дозива Венеџанку и уздише и прича свима своју љубав, муцаво, нејасно и смијешно; људи га тапшу

по рамену, лажу да му је поручила ово или оно, а он се одмах диже да иде по њу, док га Фочак, који је потпуно завладао њим, не заустави и посади, свјетујући га и магарчећи, да се вас хан тресе од смијеха.

Трећег дана, некако о ужини, порјечкаше се Фочак и Ђерзелез, безразложно, као људи у пићу и беспослици. Фочак се шеретски уозбиљио.

– А као зашто да не би она могла и моја бити?

– Јок, јок, џанум! – дере се Ђерзелез, а лице му сја од заноса што му је неко оспорава и што може да се за њу бори.

– Богме, ко прије дјевојци оног и дјевојка – увјерава један са стране.

– Крила да имаш, крила да имаш, море! – вришти Ђерзелез Фочаку, уносећи се и казујући више рукама него ријечима.

– А ви се потеците; метнућемо јабуку на кошију, па ко прије јабуци онога је дјевојка – свјетује их посве озбиљно један Мостарац, удешавајући тако договорену комедију.

Ђерзелез одмах ђипи на ноге, омахну око себе спреман да се бије, да трчи или баца камена, не знајући више шта ради ни зашто ради и сав пресрећан да је дошао час кад ће снага да проговори.

Изиђоше на раван, пред хан. На дирек од љуљашке објесише о концу увелу црвену јабуку, затегоше канап испред двојице тркача и искупише се сви, подгуркујући један другог и неприкривено се смијући. Једни се ужурбали око тркача, а други гледају издаље. Фочак засукује рукаве и нагони у смијех све око себе, а Ђерзелез се раскопчао и главу повезао чеврмом, па дошао још здепастији и мањи.

Једни се кладе за Ђерзелеза, други за Фочака. Мостарац даде знак; канап пуче, а оба тркача јурнуше.

Лети Ђерзелез као крилат, а Фочак се након два-три корака зауставио и тапће ногама на мјесту, као кад варамо дјецу да трчимо тобоже за њима. Ђерзелез трчи као да земљу не дира, Фочак тапше рукама, а гледаоци се савијају од смијеха. Пљесак, врисак и смијех.

– Ха, Ђерзелезе!

– Ачкосум, магарче!

– Ха, потеци, Ђерзелезе, соколе!

– Аферим, кењчино!

Одмиче Ђерзелез и бива све краћи, као да му ноге улазе у тијело. Подузела га бијесна снага, чини му задовољство овај напор, мека ледина и свјежа струја зрака. Чини му се као да осјећа за собом непрестано топот свога противника и то га подстрекава и гони. Кад б код дирека, маши се руком за јабуку, али алчаци објесили јабуку хотимице високо па је не дохвати први пут, него се мораде заскочити и онда је отрже с концем заједно.

Међу гледаоцима урнебес. Једни тару сузе, а други полегли по трави па се само ваљају од смијеха. Дебели бег из Посавине држи се рукама за трбух и отхукује. И сухи, службени Диздар-ага стао на капију па се смије крезубим устима.

Ђерзелез је стајао часак онако с јабуком у руци, а онда се окрену, видје да нема Фочака и одмјери их, као да их из даљине боље види. Нису му могли разабрати израз лица, али тај поглед је био опасан. У један час као да сви осјетише да су претјерали. Даљина и одстојање су му враћали све што је изгубио у друштву с њима. Сад кад је био три

стотине корака далеко од њих и ваљао се према њима, мрк и тежак, као да их нагло освијести тај размак; и најбезбрижније међу њима испуни страх. Више није било сумње да је срдит и да нешто смишља. Први ишчезе Мостарац, а затим један по један стадоше отпадати у своје собе. Неки зађоше за хан и изгубише се у љесковој шуми.

Док се Ђерзелез примакао, не оста на ледини ни живе душе. У трави се бијелила једна марама, остављена у хитњи и страху. Та празнина га докраја разљути.

Онако распојас и задихан, он је разоко, још увијек у недоумици, гледао у капију гдје су се изгубили. И под том тврдом, дебелом лубањом као да се почело галити и свитати: да се ту с неким ругло тјера и да би то све могло бити беспослењачка комедија. На ту га мисао свега проже пламен. Бијесно и неодољиво зажеље кауркињу, да је види, да је има, да зна на чему је или иначе да побије и поломи све око себе. И кад је тако, гегајући се уморно у боковима и машући рукама, пролазио поред капије, указа му се наједном, пред замагљеним погледом, уврх степеница, широка зелена хаљина и бијел вео. Он само што јекну и, онако разголићен и узрујан, пружи руке пут ње, да са два скока дотрчи до ње, кад се зелена хаљина лагано заниха и ишчезну за собним вратима иза којих се чу јасно кључ у брави.

Ђерзелез је спустио руке низа се, малко оборио главу и дахнући вас знојем и мушком снагом стајао тако часак, мрк као облак и јак као сама земља. Није знао шта да почне и на ког да удари. Онда се окрете, и по хану стаде ршум и лом. Неко дијете које се, не знајући шта је, не бјеше сакрило, испусти из

руку ђугум и побјеже под миндерлук испод ког су му вириле босе и испуцале ноге. Чуше се коњи у шталама, а у свем осталом хану није било ни мачке; све се живо посакривало и ућутало од страха и зорта. Та тишина је Ђерзелеза још више дражила и изазивала. Ударао је на врата, али су сва била, као уклетата, затворена.

Не знајући ни сам, од срџбе, шта чини, стао је седлати коња и пунити бисаге. Опремио се све загледајући не би ли кога видио и онда је, тргнувши жестоко дизгином, извео узрујана бијелца на авлију и зајахао с пања на ком се месо сијече. Коњ га је понио; на њему звекну срма и оружје; одмах се у њему стао слијегати гњев. Отпљуну, изјаха из авлије и као у сну пође ледином коју је малоприје претрчао. А кад мало поодмаче, он видје, и нехотице, у самом углу хана удубљен њен прозор. Гледајући тај прозор затворен, хладан и загонетан, као женски поглед и људско срце, диже се у њему свом снагом већ заборављен гњев и јад; и у безумном прохтјеву да убија и вријеђа, па ма кога, он диже руку с длакавом шаком пут тога прозора и махну њом, растварајући песницу као да баца клетву.

– Кучко! Кучко!

Глас је био туп од љутине.

Јахао је касом, мекотом и пречацем; да он види какви су ти проваљени путеи и који су то отплављени мостови које он не може прећи! Да он види!

За њим је остајао хан, још увијек у престрашеном ћутању.

ЂЕРЗЕЛЕЗ НА ПУТУ

На Увцу је Ђерзелез прескочио ријеку и подбио коња тако да су имали сви биџеције и прибојски џамбаси посла; привијали су младу балегу на копита и прали их мокраћом од мушка дјетета, а Ђерзелез је само ћутао, сагибао се, огледао копита, и није смио да у очи погледа коњу. Нудио је здраву меџедију ко му га извида и поврати му стари кас.

Био је шутљив и немиран и, што је ријетко бивало, Ђерзелез није могао да једе! Откако је из Вишеграда, одбила му се храна. Он је сједао за софру и пушио без сваке мјере много, али му се гадило и од саме помисли на јело.

Друго вече је изишао из кахве, пригледао коња и био задовољан јер је видио да иде набоље. Упутио се неким путељцима према друму. Била је тамна ноћ с много звијезда, и студено. Врлудао је дуго, а враћајући се хану сустиже на друму једног калуђера. Био је погурен, или се само правио да би изгледао старији.

– Јеси ли ти, папас, одавде?

– Нисам беже, него заноћио – вели калуђер меко, а никако му није драго што се срео овако доцкан с оволиким Турчином.

Ђерзелез је корачао напред и сам се чудило што говори с калуђером.

– А богати, папасе, јеси ли ти находио у вашим књигама, је ли ђунах по вашем закону да дјевојка ваше вјере – гледа Турчина?

Калуђер се узвртио и утањио па све увија, док се коначно, ваљда видјевши да је Турчин у некој бризи, не осмјели и спретно не заврши неком причом: како је Бог драги створио свакојака

шарена цвијећа, па тако и људе разних вјера; да је хтио да смо сви једне вјере, Он би то, безбели, и учинио, а овако кад је Он тако уредио, онда треба да се свака моли Богу по свом закону и да свака гледа и узима своју вјеру.

Као и увијек кад слуша другог, Ђерзелезу се чинило да говори право. У раздражљивој шутњи он је наставио пут. Није мислио ни на шта. Наједанпут се окрену лице у лице калуђеру, као да га пита за нешто што је он лично скривио.

– А реци ти мени зашто се ваше жене не крију?

– Ето тако – у нас зар таки адет, шта ли. Ко ти зна; женска ћорава посла. То ми калуђери не знамо; немамо жена па и не знамо.

– Хм!

Још један час га је гледао, а онда се хладно окрену и пође брже. У тишини се чуло како му шкрипи кожа на бенсилаху и тозлацима. Калуђер је, у чуду, каскао за њим. Кад су били код хана, Ђерзелез пође уз басамаке; још се једном обазрије.

– Лаку ноћ!

– Бог ти на помоћ, бег-ефендија; ејсадиле! – викао је калуђер одмичући брзо.

Ујутро су Ђерзелеза у рану зору пробудили гласови, смијех и пјесма. То су биле Циганке што су се умивале испод млинова, прскале водом, и уз вриску шибале врбовим гранчицама. Био је Ђурђевдан.

У кахви затече два брата Морића. То бијаху синови оног старог сарајског Морића што је био чувен због свог богатства и своје побожности и што је умро на хаџилуку. А они бијаху лоле и расипници, насилни и срамотни, далеко познати по злу.

Млађи је учио стамболску медресу, па побјегао чим му је отац умро, и дао се с братом на скитњу и распуштен живот, али је увијек носио бијелу ахмедију око феса. И поред свих страшних пијанки и скитања остало је његово лице као што је било, голобрадо и румено с напућеним уснама као у размажена дјетета, само су му очи, нечедне и зелене, стариле и под набухлим капцима као да су венуле. А старији је био висок и блијед, некад најљепши момак у цијелом Сарајеву, с тешким црним брком и великим тамним очима у којима је увијек пливао златан одраз. Само је сад већ његово лице било хладно и мртво; он се распадао потајно од погане болести, а нико му није знао лијека до један берберин с Бистрика који га је лијечио хаповима и кадовима, а ником није хтио рећи од чега их прави. Али у посљедње вријеме нису браћа смјела у Сарајево, јер су дочули да је на све тужбе због њихових зулума и испада стигао из Стамбола коначан одговор: да се обојица Морића ухвате и посијеку, па су их сад око Сарајева тражиле заптије и везирове Тоске. А и иначе су били већ при крају. Све су кметове били испродавали, још им је остао само велики хан на Вароши и њихова чувена морићевска кућа на Ковачима. У тој кући им је живила стара мајка и једина сестра, мало, грбаво и болешљиво дјевојче.

Упиташе се за здравље (они су били стари знанци) и узеше пити. Браћа опазише промјену на њему и стадоше га запиткивати и дражити.

– Шта је, шта си се смрко? Остарило се, Ђерзелезе, богами!

– Поздравила те Даринка из Пљеваља; каже, откако си ти отишо спава сама.

Ђерзелез је ћутао. Старији Морић је говорио невеселим и помало добротивим тоном очајних пропалица; и са самим Ђерзелезом он је говорио повјерљиво и пријатељски. Млађи се тек смијешо.

– Асли си ћунуп јутрос – смије се старији Морић, безгласно и кратко.

А он их само гледа. Све је у њему мирно, бол се слегао и срџба се охладила, само му је још тешко. Гледа их и долазе му као дјеца, неука и луда, као дијете му је свак ко није видио танку Влахињу, у широкој хаљини од зелена сомота, с малом главом изнад оковратника од крзна. Он је ћутао. Наговарали су га да иза подне пођу на дернек. Он се нећкао. Тек иза ручка осјети досаду, попусти и пристаде.

Наврх брежуљка била је зелена равница окружена великим и ријетким боровима, а отворена према западу. Ту је био цигански дернек. Гориле су ватре. Тукли бубњеви, ударале крнете и шаргије. Коло није престајало. И на сунцу ведрог дана су играле боје шарених циганских хаљина; превладавала је црвена. Пило се, јело, трчало, смијало, ваљало и без престанка пјевало.

Крај једне ватре сједили су Ђерзелез, Морићи и неки момци из Прибоја. Пили су ракију; Ђерзелезу се испрва чинило да је кисела. Али сви су га нудили мезетом, а дан је био топао и лијепо; пило се, и кад год би искапио до дна, он би видио врхове тамних борова како се нишу на прољетном небу.

Управо му је један бакал говорио: – Кад сам чуо, џанум, да си ти дошо, затворио сам намах дућан; идем, рекох, да га видим, па ето... – кад га прекидоше пљесак и смијех, и свирка се збрка и помијеша: на љуљашку се попела Земка.

Та Земка је била пуштеница, и то већ по трећи пут, витка, зелених очију и бијела мимо све остале Циганке. Кажу, нико јој није могао накрај стати.

Љуљашка је била свезана на једној такиши и вила се високо заједно са Земком, с леђа су је отискивале Циганчице, а она се раскриљених руку чврсто држала за конопац и узимала све већи замах. Имала је блиједо лице и заклопљене очи, прелазила је линију бријега и оцртавала се на хоризонту, њене димије су се плеле и виле у сто набора, лепршале и шибале небо. Ђерзелез је, сједећи ниско крај ватре, пратио очима њен замах и сваки пут кад би се дигла и оцртала готово водоравно на небу и враћала у стрмом паду у дубину, њега је пролазила нека слатка тјескоба и језовита стрепња као да је он на љуљашци. Пио је брже и веселије.

Земка се није заустављала; видило се да тешко дише и да је бљеђа, али она се дизала и дизала, и сваки пут кад би била на највишој тачки отворила би очи да у слатком ужасу погледа ораницу и ријеку под бријегом. Испрва су је сви ћутке удивљено гледали, али домало започе смијех и пијана граја. Цигани и прибојски момци почеше подврискивати и довикивати жени која није ништа чула.

– Аха! ’Вамо погледај, Земко!

– Немој, пашће, јадна!

– Ако, на меко ће!

– Ево јој јастука!

– Ха, ха, ха-а-а-а!

– Јих! Љуљни, Земко!

А Земка се уморила. Циганчице је престаше отискивати, замаси су бивали све мањи, још се нихала само својом рођеном тежином, све мање, све

мање, док јој се ноге не дотакоше траве и она сиђе, занесена и насмијана.

Ђерзелез сједи и гледа, топи се и шири руке – збогом памети! – понијело га весеље и љепота и оне димије од џамбасме што лепршају као барјак и мијешају се са врховима борова и с ведрим небом. Као да се његовој жалости прохтјело да се сва одједном прометне у обијест и весеље. Само један час му б некако жао и стидно што се тако брзо одриче своје туге и оне гњевне одлуке с друма да неће у својој близини више никад „ништа што је женско... Ни мачке! Ни мачке!...“ Али наједном Циганке, послије дуга сашаптавања и договора, сложено запјеваше:

*Разбоље се Ђерзелезе,
аман, аман!*

Диже се хајнак и вриска, сви погледаше у њега, а он не видје више никога. Очи му зажагриле и лице сја, а осјећа да је немоћан, и лак је, а никако не може да се дигне.

Ту су пјесму испјевале сребрничке Циганке неке године, кад је Ђерзелез све прољеће лежао у Сребрници, јер га је неко мучке ранио једног петка кад је доходио Нурибеговој кћери под пенџер. А он се не сјећа ни оног петка, ни пенџера, ни Нурибегове кћери, коју је давно заборавио. Само се сјећа како је слаб и рањен лежао; испод отворена прозора му пљуска и шуми набујао поток, на бријегу је ђурђевдански дернек и Циганке први пут пјевају о њему, пјесму им додаје бријег бријегу, јечи и шуми сва сребрничка котлина од пјесама и потока, а он лежи и тако је слаб да не може сам ни маштрафу с лимунадом да устима принесе. Сјећа се, сјећа, али не

може да раздвоји овај дернек од онога што га је болестан слушао, него му се све мијеша, пјесме и свирка и пиће и чељад од онда и од сада, а преко свега тога се љуља Земка у великом смјелом луку, и он је лови очима и језа га пролази, час врела час хладна, испод слабина.

У посљедње дане није готово ништа јео, па га пиће обузима нагло. Сунце је зашло. Иде хладан вјетар, шуме борови; дим са ватара бива модар, сумрак се спушта.

Ђерзелез наређује Циганину да му свира изнад главе, на танку жицу, па сваки час узмахује руком и хоће да га бије и псује му ћемане и онога ко му га је направио, а старији Морић му зауставља руку и мири га. Онда се диже па хоће да иде да хвата Земку за руку. Задржавају га Морићи и смију се; осмјелили се и они момци из Прибоја па се смију. Грохот и тресак, а Ђерзелезу се језик плете.

– Она је... мој душманин.

Отима се, диже, шири руке и полази пут Земке, која стоји међу Циганкама крај љуљашке и глође црвене арнаутске шећерлеме. Распасао се па му спадају и борају се чакшире, а ионако кратке ноге му изгледају још краће и још дебље; отпасао му се појас од ибришима вишњеве боје па се вуче за њим, поливен ракијом и умрљан пепелом. Једва се држи на ногама, кривуда и смјера час лијево, час десно. Циганке вриште од смијеха, и Цигани се убезобразили. Свирка стаје.

– Ха, држи га, земљо!

– Повуци, потегни!

– Јаалах!

А Циганчад што су се испела по гранама гађају га из потаје сухим шишаркама. Враћа се, сједа и пије и упада у пјесму.

Мрак пада. Свијет се помало разилази, а Мориће и њихово друштво тек подузело пиће, теревенче и једнако тјерају шалу с Ђерзелезом, који напреже очи да у мраку разазна Земкин лик, док му се све пред очима помиче и ковитла. Свирачи хоће да им оду; они их заустављају најприје лијепим па онда на силу, псују им мајку циганску, нуде им новце и туку их, наизмјенце.

– Доцкан је, пустите нас, слатке аге!

– Не види се, море, далеко нам је кућама, изгинућемо!

Наједном млађи Морић скочи, његово је голобрадо лице проблиједило и дошло подбуло и зло као у човјека који је на све спреман.

– Посвијетлићу ја вама сад, за душу вам се фираунску!

Он се диже и узе велику главњу смрчевине; држећи је у страну, јер га је дим гушио и искре обасипале, упути се, лагано се поводећи, равницом. На западном, отвореном обронку је стајао пласт сијена, ограђен плотом од шеvara и очупан и изгризен са страна, докле су могла говеда да дохвате. Нађе пласт у мраку, али задуго није хтјело сијено да ухвати пламена; тек кад наломи сувих гранчица од плота и наложи испод сијена, прими се уокруг пласта ватра која се све више пењала, док се коначно не претвори у велик ступ пламена који се на вјетру ширио и наличио на огњено једру. Пуцкетало је сијено и ројиле се искре, црвена је свјетлост залила борове и равницу и заосталу

чељад. Сви се стадоше разилазити, куд које. Свирачи су дрхтали.

– Аман, ага, шта учини? Повјешаће нас кадија све.

– Сиктер, море, и ти и кадија.

– Не, неће они на вас, него нас Цигане; рећи ће: ето, Цигани запалили кадијино сијено. Ух!

И оне чаршилије се препале, ако су и пијане, виде: одвише је. Само оба Морића сједе, пуцају из малих пушака, пијуцкају и гледају у пламен трепћући.

А Ђерзелез посрће, подаље у полумраку, за посљедњим Циганкама и лови Земку. Усиљава се да трчи што боље и бијаше је добро пристигао, кад она наједном закрену налијево и изгуби се на путу који води између њива. Ђерзелез се није надао тако наглom заокрету; онако крут, тежак и пијан, кад се једном залетио, он се није могао зауставити, пређе обронак равнице и отисну се низ високу стрму обалу пут потока. Испрва се дочекивао на ноге, али како је обала бивала све стрмија, изгуби равнотежу и скотрља се као клада све до у поток. Под рукама осјети влажно камење и глиб, и одмах поче да се диже. У очима му је још титрао сјај, али ту је било мрачно. Напипа воду и стаде да хлади руке и чело. Тако је сједио дуго. Ноћ је одмицала.

У неко доба осјети студен и неугодну дрхтавицу, прибра се и одлучи у тупој глави да се извуче из потока. Пењао се и отискивао, придржавао рукама за траву и огранке, одупирао се кољенима, идући све више налијево гдје је обала била мање стрма; и све је то чинио као у сну.

Након дуга времена и напора он се нађе на рубу равнице на којој већ давно није било живе душе.

Било је тамно. Осјети равно и тврдо тло под ногама и тек тада изнеможе потпуно. Он паде на кољена, дочека се на руке и осјети нешто топло и прхко под собом; био је изишао на мјесто гдје је изгорио пласт сијена. Тако је лежао потрбушке, одупирући се на руке. Било му је мучно. Под њим је у хрпи црног гара бљеснула још гдјекад покоја искра. Чуло се како пси реже и глођу остављене кости. Са једног бора паде шишарка и докотрља се до њега. Он се осмјехну.

– Не гађај се, Земко, роспијо... 'вамо дођи!

Никако не може да се сабере. Присјећа се да је хтио неког да бије; хтио је неког да упита шта је ово с њим, али било се наоблачило, и касна ноћ; и никог није било, ни кога да пита, ни с ким да се бије.

ЂЕРЗЕЛЕЗ У САРАЈЕВУ

Несрећан, славан и смијешан, тако је обишао Ђерзелез п царевине. О његовим доживљајима тог љета зна се веома мало; и он сам их је одмах заборављао. Чуло се само да је починио многе лудости ради удовице једног ушћупског трговца и да га је огулила нека Јеврејка што је ходила с чалгицијама из Селаника.

Уочи самог Рамазана стигао је у Сарајево.

Три дана прије његова доласка погубљена су над Ковачима, на оном широком раскршћу гдје се сијено продаје, оба Морића. Ухватили су их у једној механи на друму који води у Трново. Провели су их кроз све Сарајево. Ишли су, везани, кратким и оштрим кораком како ступају Арнаути; око њих Тоске и заптије. За њима је остајао лак облачак прашине. Свијет се базирао.

Кад су били кроз доњу чаршију, почеше да им добацују погрде. Чаршилије су скакале са ћепенака и машући багавим ногама тражиле по земљи нануле.

– Аха!

– Хајдуци!

– Сикиру за домузе!

Тако су их водили до Ташлихана.

Нису их смакнули крај Миљацке, испод Латинске ћуприје, гдје су вјешали рају и гдје би објешени висили по два дана, а беспослени пролазници би им засукивали конопац па онда пустили, и леш би се дуго вртио, као вретено. Њих су погубили брзо, и одмах са сутоном сахранили на Бакијама. Мајка им је издахнула, без јаука, кад је с диванане угледала гдје их воде.

Њихова велика кућа, с безбројним прозорима који гледају изнад града и преко Игмана, остала је тамна и пуста. Само је у једној од доњих одаја горила свијећа. Ту је, венући од сушице, лежала сестра двојице Морића, са плавом главом на врелим јастуцима, и грозничавих очију слушала шапат своје старе дадиље Анђе, која је потајно сновала да је, бар у час смрти, покрсти.

Послије првих јесењих киша и вјетрова, биле су сарајевске улице чисте и ведре са веселим сјајем јесењих дана у зраку и на кућама, и са првим пјегама рујева лишћа на стрмим бреговима. Лети зраком паучина као свила.

Био је Рамазан и дању је све мировало, али ноћу се град проламао од свирке, сијела и ашиковања по махалама. Дућани, пуни воћа, и кахве, пуни људи, били су по сву ноћ отворени. Из ашчаница се ширио оштар и загушљив задах масла и пржена шећера.

Пролазе буљуци жена, а пред њима по један мушкарац са великим фењером.

У удаљеним баштама се у тамној тишини чује како с муклим тутњем бију о земљу презреле крушке, а зреле такише се савијају и нагињу преко ограда и у јесењој обијести падају пролазницима на главе.

Ђерзелез иде, опаљен и лак, у силној снази која се пред јесен купи у сваком човјеку. Сва су мјеста мила; чека га много радости; пуно обећавају дани и људи.

Редом су га позивали на ифтар. И једно предвече кад је, идући Бакаревића кућама, пролазио између Кршле и Турбета, застаде пред кућом на углу. Једна старица, измеђарица смежураних руку, кумала је ситним пијеском авлијска врата, кад се једно крило напола отвори и помоли се дјевојка у свијетлим димијама и црвеној јечерми. Она додаде нешто слушкињи и остаде часак онако пригнута у полуотвореним вратима.

Као увијек кад би угледао женску љепоту, он изгуби у тили час сваки рачун о времену и истинским односима, и свако разумијевање за стварност која раставља људе једне од других. Видећи је онако младу и пуну као грозд, он није могао ни начас да посумња у своје право; потребно је само да руку пружи!

Један трен је гледао, раскорачен и зажмиривши мало на десно око, а онда се насмија полугласно и ширећи руке и готово поскакујући пође према њој. Дјевојка га угледа на вријеме, трже старицу за рукав и увуче је у авлију – Ђерзелезу се укрстише у очима гипки и велики покрети зреле дјевојке – а онда тресак, и он не видје ништа до, пред самим

носом, велику бијелу плоху авлијских врата за којима је шкрипала брава и стругао мандал. – Тако је стајао. Још је остало малко, сада већ бесмисленог, смијешка на његовом лицу; а онда се окрену:

– Видиш!...

И у несвјесном чуђењу неколико пута понови ту ријеч без смисла и значења, као што чини човјек који се жестоко удари.

Сад је било мрачније. Иза Кршле су космате и кривоноге суварије стругале загореле караване од пилава, приправљајући се за ифтар. Ђерзезел пође уз бријег.

За вечером је гласно говорио да надвече сјећање. Јео је, а јело га је уједало за срце. Иза вечере, кад су лежали на шиљтету тешко дишући од прекомјерна јела и пушећи, не може одржати и исповједи се младом Бакаревићу, витку младићу зелених очију и румена лица с подругљивим осмијехом. Причао је све, и причајући и сам се чудило да је цио догађај, кад се другом казује, тако мален и незнатан. И нехотице је ширио, увећавао и уплитао сјећања из других сусрета. Гушио се ријечима.

Сутрадан је устао иза подне и одмах се запутио кући крај Турбета. Септембарски дан, и синоћна горчина. Висок бијел зид, тешка затворена врата, а преко зида провирује лоза.

Према кући је била халвеџиница из које га неко викну. Са мирним поштовањем поздрави га један стари познаник, Арнаутин. Био је син призренског трговца, али је живио увијек по свијету „у трговини“, а у ствари се сатирао идући увијек само за једном страшћу. Сад је од својих земљака халвеџија запазио дјевојку у бијелој кући на углу и

ту је губио дане и није одмицао из халвеџинице, вребајући узалуд њена врата.

Кад Ђерзелез уђе, изиђоше халвеџије иза прегратка, гдје су мукло дахћући мијесили шећер и тијесто, и простријеше им хасуру да сједну. Обојица су настојала да сједну лицем према улици и вратима. Како нису смјели пушити и како их је морила жеђ, говорили су испрва веома мало, и погљидали сваки час напоље. Ђерзелез се први повјери и исприча му „све“. Кад Арнаутин чу, обрадова се без имало суревњивости; његово лице, жуто, с дубоким борама, и његове угашене очи, оживјеше и плануше. Поведоше говор као пријатељи. Оборивши блиједо лице с подстриженим брцима, Арнаут је говорио полако и растављајући ријечи:

– Она је као крушка јерибасма, глатка и мека. Асли је жена латинског милета врђа од сваке друге жене.

И они почеше дуг и страствен разговор, турски а шапатом. Арнаут је говорио промукло и са смијешком, који му је увијек лежао као неугодна сјена на лицу. Од њега је сазнао све о тој дјевојци.

Она се звала Катинка и била је кћи Андрије Пољаша, несрећна рад своје љепоте о којој су пјевали двије пјесме по свој Босни. На кућу су им ударали рад ње. Никад није смјела излазити. Свецем би је водили зором на рану мису у Латинлук, и тад умотану у бошчу као Туркињу, да је не познају. Ријетко је силазила и у авлију, јер је одмах до њих била ислахана, за читав бој виша од њихове куће, а ђаци те школе, слабо храњени и много бијени младићи, проводили су, блиједи од жеље, сате на прозорима, ловећи је погледом по авлији. А кад год

би изишла, угледала би за прозором нацеровено лице лудог Алије, жута и крезуба идиота, који је био слуга у тој школи.

Дешавало се, последије бурних вечери, кад би аскери или сарајски момци врискали и накашљавали се испод прозора и ударали на врата, да би је мајка, ни криву ни дужну, грдила и у чуду се питала „у кога се уметну“ да је рад ње град луд и кућа немирна, а она би је слушала, скопчавајући јечерму на грудима, без зрачка разумијевања у великим очима. Она је често поваздан плакала не знајући куд ће са животом и са својом проклињаном љепотом. Она је клела саму себе и гризла се и узалуд мучила, у својој великој невиности, да докучи шта је то „безобразно и турско“ на њој што залуђује мушкарце и рад чега се успаљују и маме око њине куће аскери и балије, и због чега то мора онда да се крије и стиди а њени да живе у страху. И сваки дан је бивала љепша.

Отад заредаше Ђерзелезу поподневи у халвеџиници. Почеше се купити и неке Сарајлије. Долазио је и млади Бакаревић, па Дервиш-бег са Широкаче, риђ и подбуо од пића, а сад, због поста, љут као рис; и Авдица Крцалија, ситан, мршав и жустар као ватра, познат уколица и женскар. Ту, у полумрачној халвеџиници, гдје је свака ствар била потамњела и љепљива од шећера и испаривања, чекали би да пукне топ¹ и водили дуге разговоре о женама само да забораве жеђ и духан.

---

1   Топовски пуцањ означавао је крај дневног поста.

Са горчином у запаљеним устима и неким болним немиром у сваком мишићу, Ђерзелез их је слушао, смијао се, па и сам покатакд причао, заплићући се и узалуд тражећи ријечи. А пред њим је увијек Катинкина кућа затворених врата и непомичних пенџера.

Једно поподне испребијаше од чамотиње и зловоље неког сомунџију, хришћанина, што је прошао пушећи.² Покушали су да заваде, за забаву, Арнаута и Ђерзелеза због дјевојке, али узалуд, јер је Арнаутин био непомичан у свом миру са смијешком и без трага суревњивости. Једанпут платише неко дијете да иза угла танко виче:

– Гле Катинке! Како си, Катинка? Ама гдје си ти? Нигдје те нема!

Кад чу Арнаутин, само што стригну очима и без шума, као ласица, клисну према вратима. А Ђерзелез за њим. Стиже га на вратима и обојица испадосе у исти час на улицу. А напољу нигдје никог: дуго и сумрачно доба пред ифтар и притајена бијела кућа; иза угла се чује по калдрми топот како бјежи плаћено дијете. Сви су се дуго смијали. И Ђерзелез се смијао.

Млади Бакаревић им предложи да зовну Ивку Гигушу, једну стару и познату пезевенкушу с Бистрика, која је залазила у сваку кућу, јер је продавала без и чеврме, али је живила не толико од свог беза колико од туђег гријеха и туђе невиности. Била је дебела и висока старица са смеђим округлим

---

2 Како муслимани преко дана, уз Рамазан, не пуше, не једу и не пију, нису смјели ни хришћани пушити или јести пред њима, да им не изазивају жељу.

очима; у говору се непрестано дотицала руком Ђерзелезова кољена. Обећала је да ће развидити, али да нема наде јер се до дјевојке не може; и отишла, опраштајући се гласно.

Сутра по подне затече Арнаута и Гигушу. Арнаут је климао главом.

– Хеј, хеј, отишла, отишла!

– Отишла, богами, ефендија, има два дана. Одвели је, казују ми, прије сабаха; и сад дај знај, душо, гдје је. Запазили, зар, гдје се врзете око куће, а много вас је, па веле да сакријемо дјевојку. То је, душо, ништа друго. А сад, дај је наћи.

Стара је снижавала и дизала глас, нишући главом као над губитком. Арнаутин је гледао преда се. Није се никако могло знати шта мисли.

Ђерзелезу удари крв у главу. Та ствар тако јасна и вјероватна и неповратно истинита: да у тој кући већ од некидан нема дјевојке с блиједим и мршавим лицем а тешком косом и бујним великим тијелом (он је још једном угледа цијелу), узбуди и преврну све у њему. Као да се стеже и смркну халвеџиница; крвави му дођоше и баба и Арнаут; окрену се и као слијеп изиђе на улицу.

Надимао се од гњева. Не моћи до те влахиње; никад не моћи! И не моћи никог убити и ништа разбити! (Нови вал крви заплусну.) – Или да ово није варка! Да њега не магарче? Каква је ово шала опет? И какве су то жене до којих се не може као ни до бога? А исти час је јасно осјећао да су то претанки конци за његове руке и да – по који је то пут већ у животу!? – не може никако да схвати људе ни њихове најједноставније поступке, да ваља да се одрече и повуче, и да остаје сам са својим смијешним гњевом и сувишном снагом.

Ишао је туп и убијен. Ниједне мисли у глави, само се црвен облак један за другим диже и расплињује. Није се освртао, а за њим је остајала бијела шутљива кућа и мрачна ниска халвеџиница.

У Кршли су се вјежбали трубачи; једнолична мелодија војничког марша сваки час се прекидала и понављала. Сунце је добро сјало. Одједном га стеже око врата и поли зној. Ишао је низ Миљацку; испод њега раките и врбе зелене, али са траговима још прољетних поплава. – Добро је да је пут низ Миљацку тако раван и тако дуг; да никад не би свршио! Да се нигдје не мора закретати.

Зауставио се тек на Хисетима и закренуо, сад већ с јасном намјером, у Доње Табаке. Ту уђе у једно мало двориште с високом капијом. Под њим су јецали и шкрипали уски басамаци изглодани од многих посјета. У малој и лијепој соби, у пригушеном свјетлу завјеса од танка бијела ћерећета, сједила је, с мирним очима и бијелим рукама, Јекатерина, као да чека.

Та Јекатерина је била кћи једног љекара, који је дошао некад из Одесе. Говорили су да је Грузијанац, али у ствари је био Рус; и никад се није знало зашто је избјегао. Носио је фес и звали су га Велибег, али је прије смрти звао попа и умро као хришћанин. Кћи му је, осиротјела и сама, хтјела најприје да пође у какав женски манастир у Русију, али ју је задржао један Грк, каваз, а кад је он превари, преселила се у једну од оних малих кућица што се редају низ Хисета до у Доње Табаке и у којима живе под државним надзором, све по једна или двије у свакој кући, куповне и цијелом граду по имену познате дјевојке. Са остатком очева новца она је купила ту малу кућу у којој је сада живила с једном старом

слушкињом, такође некадашњом хисетском дјевојком. По дану би спавала или плела јастучнице у сјени своје авлије, а по ноћи би примала богатије госте. Била је ониска, крупна и шутљива.

Ђерзелез ју је познавао из пријашњих ноћи. Она се изненади дањој посјети; устаде, а он рече мирно, с врата:

– Јекатерина, дошао сам до тебе.

– Нека, нека, добро дошо! – говорила је она намјештајући му покорно јастуке.

Сјео је на кратко шиљте, а она остаде стојећи, малко пригнута. И одмах поче да га распасује.

Послије је лежао положивши главу на њен скут, док му је она миловала сунцем опаљену шију. Припио је лице уз танко ткиво њених димија; пред очима су му кружили свијетли и црвени колутови несрећне крви и безбројне успомене, ублажене и далеке.

И та рука што је осјећа на себи, је ли то рука жене? – Мљечанка у крзну и сомоту чије се тијело, витко и племенито, не може ни замислити. Циганка Земка, дрска и подмукла а мила животиња. Гојна удовица. Страсна а превејана Јеврејка. И Катинка, воће које зрије у хладу. – Не, то је рука Јекатерине. Само Јекатерине! Једино до Јекатерине се иде равно!

И још се једном јави мисао с којом је сто пута заспао, нејасна, никад докраја домишљена, а увредљива и јадна мисао: зашто је пут до жене тако вијугав и тајан, и зашто он са својом славом и снагом не може да га пређе, а прелазе га сви гори од њега? Сви, само он, у силној и смијешној страсти, цио свој вијек пружа руке као у сну. Шта жене траже?

Мала рука не престаје да га глади, вјешто и зналачки, низ кичму. И опет гасне мисао и руши се неријешена и тешка у њему. Говорио је као у сну, непомичан.

– Колико сам свијета видио, Јекатерина!
Колико сам ја свијета обишо!

Он сам није више знао би ли то да јој се тужи или да се хвали; и прекину се. Био је миран у сањивој тишини у којој се сливају и измирују сви дани и догађаји. Силом је склапао очи. Хтио је да продужи тај час без мисли и жеље, да што боље отпочине, као човјек коме је дан само кратак одмор и коме ваља даље путовати.

[1920]

Вељко Петровић

САЛАШАР

Туна Џинић, стари вармеђски пандур, упутио се да „својеручно уручи“ богатоме салашару, Бабијану Липоженчићу, позив на жупанијску скупштину, на тзв. конгрегацију. Не чини он то само из користољубља, мада се заиста никад не враћа празних шака с Бабијанова салаша. Оно пар пилића, десетак јаја, бубањ овчјег сира или сува плећка, све то није богзна шта. Један стари вармеђски пандур вазда се добро храни. Вармеђашка господа сваки час приређују вечере, излете, „банкете“; ту су сватови, крштења, па и даћа; сем тога, Тунина је жена чувена куварица у читавом „Бачорсагу“, а Туна најпараднији послуживач око трпеза и најгиздавији носач свећа при господским и газдачким сватовима и крштењима. Него, њега је привлачио салаш. И он је салашарско дете, одрастао у Горњим Салашима, само му се отац уплео у неке „шпекулације“ и пропао, те је он морао да оде у „вармеђаше“ – толико је „вамилија“ још вредела. Њему се допадао тај „господски крув“, волео је да себе сматра барабар с мађарском господом, деца су му се већ

помађарила у гимназији, али и тој деци се чинило да су пилићи донесени „директ“ са салаша укуснији и да је и сир оданде бољи од куповног, иако је и тај тамо негде сирен. Затим, он се рођакао с Бабијаном, по не знам којој баби; годинама они полажу нарочиту важност својим званичним функцијама, схватају једно друго веома озбиљно, и одају једно другом пуну „чест“ у таквим приликама, а то је очевидно годило обојици.

Туна је прешао варош, изашао на „велику“ железничку пругу, ишао шинама, и онда код прве „штације“ скренуо лево и, место да одмах пође колским путем на салаш, који се видео међу воћем на бачкој узвишици од пола метра, он мало заобиђе да би прошао маленим шумарком, званим Шикара, да би се надисао пролећног шумског ваздуха. Шикара није густа, а толика је да нема места у њој с којег се не би између стабала провидело зелено жито и бели, разбацани кућерци. Између гранатих храстова, који се можда још сећају некадашњих непроходних шума и мочвара са свим оним бучним животом птица и дивљачи, влада затишје паркова које чекају трка и халабука варошког лета. Шикара је сада најлепша. Тиха, зелена, мека и влажна. Чује се сваки врапчић или жутовољка у грању, само покоја девојчица се провлачи берући љубичице, излетничка крчма „киоск“ још је затворена, охрабрена трава промилела између усађених столова и по куглани. Но неће проћи ни месец дана, а наићи ће школе, певачка друштва, тамбураши и ватрогасци, по трави ће поваљати бачве с пивом; љубичице ће бити изгажене, трава утрвена, млади изданци на дрвећу покидани, и оно пар косова ће се разбежати од цикота и цупкања, и свуда наоколо,

место печурака, зачепци и разбацане боце, згужване и омашћене старе новине, по која врпца и по који рупчић, изгубљен женски чешаљ, пилеће кости и негде, на једној грани, високо, улубљен полуцилиндар.

Туна, стари пандур, скида свој црвени качкет, глади се по челу и осећа се свечано ганут. Колико је пута, у младости, и он играо ту, вијао дивојке које су већ и због широких буњевачких сукања тешко измицале; колико је пута служио ту, по ћилимовима разбалаћену, бесну господу, чинио се да иза жбуња штошта и не види, напослетку се и љубио с пијаном господом, товарио их у кола, придржавао и пратио кућама.

Ма колико да је шума мала и ретка, ипак чим је изашао из ње, заплуснула га је осветљена, ведро равница. Жита још ретка и нежна као младићева брада, али се већ таласају и блистају у предвечерњем сунцу. Вране и чавке се црне у њима; човека нигде; „он је своје учинио, и посветио је, сад је до Бога“.

Меком и уском путањом прелази Туна и већ издалека види високу Бабијанову фигуру у маленом винограду испред салаша. Пипну џеп на прсима, позив је ту, и сместа заборави и природу и Бога који усева благосиља.

Бабијан, гологлав, засуканих рукава од кошуље, раскопчана прслука, с гужвом лике око паса, везивао је лозу за тачке, чардаклије за летве дигнуте у виду сводова дуж целе средње стазе винограда. Радио је полако, достојанствено прикривајући старачко бобрање. Он је приметио Туну чим је овај изашао из шумарка. Познао би га по оном несељачком, трговачком ходу, како гази

петама и раздалеко, разроко разбацује врхове од ципела. А већ отворено плава униформа с белим „шујташима“ и црвена качкета одавале су пандура. Но Бабијан није застао ни један тренутак. Ни унуче које му је притрчало да јави Тунин долазак није га извело из такта. Тек када је Туна стигао до винограда и викнуо: – „’Ваљен Исус, баћа-Бабијане!“ – он се исправи, закрили дланом очи, загледа се да као боље види ко га то поздравља, па, тобоже изненађено, одговори:

– ...И Марија, баћа Туна! ’Ајде, ’ајде, приђи ближе, сад ћу и ја, само да још ову лозицу привежем.

Туна озбиљно обриси о ногавицу свој ознојени длан, па се церемонијално руковаше. Они су обојица знали о чему је реч, али нити је Туна што рекао нити је Бабијан што одао, ни оком ни покретом.

– Које добро доноси мени чак овамо овако славну вармеђашку господу?

– Имам с вама, баћа-Бабијане, доста главних ричи! – озбиљно ће Туна, а Бабијан га обгрли и поведе.

– Е, кад је тако, а ми ај’мо унутра!

Прошавши окоп, где су се слободно јурцала ждребад и телад с уздигнутим реповима, и ушавши у двориште, Бабијан заповеднички викну:

– Стипане, придрж’-дер Кусу, баћ’ Туна је дош’о, а ти, Мандо, донес’-дер вина, шуњке и сира и кисели’ паприка! – У ствари, излишно је било и то, јер чим је чељад приметила издалека Туну, припремила је све као обично, и сад већ стајала сва у пристојном одстојању, готово с респектом, и побожно пратила очима двојицу стараца а углас

призивала Исуса и Марију. Баћа Туна се задовољно смешио и отпоздрављао све синове, и снахе и унучиће по њиховим именима.

Бабијан је увео свога госта у горњу кућу, с терасом, и са две големе собе, које су се отварале само кад гости наиђу. На тераси су дреждале две расушене, плетене фотеље и исти такав, одљуснут, округлао сточић на једној несигурној нози. Кад њих двојица наиђоше, по тераси се растрчаше пијучући мали, жути пилићи, а квочка, као каква намрштена и неповерљива гувернанта, скочи на сто вежбајући крилима као да ће некоме у очи полетети. У грдној собурини, „сали“, с белим и прашним подом од чамовине, ударала је заптивена студен пустих одаја. Један кревет, сасвим грађански, гарнитура од зеленог рипса, сто, огледало, етажер, све политирано, само је у једном углу стајала преса за грожђе, а о клину до завесе висили су кајаси. На зиду мати божја са седам мачева у видљивом срцу, на спаваћем сточићу опет мати божја од порцелана као у некој капелици, а на столу лањска, исушена, шарена ускршња јаја и бело јагњешце од вате, с црвеном црквеном заставицом од папира међу предњим ножицама.

Тек што они седоше а зазвецкаше чаше и тањира. Најмлађа снаха, Манда, уносила је на послужавнику велику буклију мутног, белог вина, подебело нарезане шунке, сира, лука, паприке и зелених патлицана у сирћету.

– ’Ваљен Исус и Марија! – стидљиво прошапта Манда, не скидајући очију са чаша.

– Амен увик, Мандо! А како ти је син, а?

– Па, фала Богу, добро, само је неваљан, дида га размазио.

– А ко ће ако дида неће! – смешка се Туна, а Бабијан као устеже осмех и глади брк. Манда поцрвене, показа беле зубе, па на вратима зашущташе њене чисте, уштиркане сукње.

Бабијан одмах наточи, куцну о Тунину чашу: – ’Ајд’, прво у име божје! – па пошто обојица искапише, обрисаше палцем и дланом брке, проракољише се и погледаше сузним очима од брзог гутљаја: – Е, а сад, шта је?

Туна се тек сад маши цепа, завуче руку као да тражи и, држећи позив у руци, поче пре свега службеним тоном:

– Е, при свега да вам кажем, баћа-Бабијане, ово ми је овди прид’о у руке сам господин „веишпан“, и каже: да то однесеш моме баћа-Бабијану, да га много поздраваш и да га у моје име позовеш прикосутра у „ђилеш“. Он, каже, никако не сми валити. Тако му кажи и поздрави га много... Е, сад извол’те, па читајте.

Бабијан није знао мађарски, а читати је уопште заборавио, али он зато најозбиљније прими комад артије, па се диже и викну: – Мандо, дедер оне моје наочале! – Док је он насађивао наочаре, расклапао, приносио и удаљавао позив, Туни није мрднула ниједна црта на лицу. Он је прекрстио руке на своме округлом трбуху, утиснуо малу брадицу у набреккли, црвени подваљак, загледао се у јело и чекао.

– Е, кад је тако, није вајде, морам ићи. А јесу л’ ти казали какво ће бити гласање?

– Па бираће се два „илнека“; једно је рацко мисто.

– А ко ће се бирати?

– За рацко мисто су се погодили „веишпан“ и „ливичари“, а за мађарско би „веишпан“ ’тио свог

синовца, оног што је од Плетикосића добио сто 'иљада сребра на ајнцу; а ливичари 'оћеду оног младог Ратаја што је од Фишера преот'о жену.

– А-а, знам! Видићемо, Боже здравља, видићемо... 'Ајд', држ' ту шуњуку!...

Бабијан се држао као да неће да ода шта ће он к'о радити, а као да од њега иначе зависи избор. Међутим, Туна је знао да ће Бабијан, стари „ливичар“, гласати с опозицијом. Но, он је до краја играо улогу дискретнога, те није даље потрзао то питање. И сад, пошто се званични део свршио, требало је прећи на главни задатак, те он замоли домаћина да пређу у кућу где ће се обојица осећати својскије но у овој хладној, господској соби.

Ту, на столицама са седиштем од сирка, око тешког стола покривеног мушемом, у близини беле земљане пећи с креветцем, ослањајући се на постеље наслагане „шлингованим“ јастуцима до гредица, ту су се они разбашкарили, пили, јели, диванили и знојили се.

Увече је Туну подигао Стипан у чезе, са свим пилићима, сиревима и јајима, и однео га управо до куће.

Нико од укућана није смео да упита „Баћу“: шта му је „Вармеђа“ поручила ни шта је он наумио. Они су сви били поносни на Баћину „чест“, и та његова улога у јавним пословима остала је за њих виша мистерија о којој су и међу собом само шапатам говорили. Највећи реалиста међу њима, у том погледу, Стипан, помало је сумњао у корисност таквих почести, али није се усудио да ту своју личну мисао искаже.

Баћа се држао још озбиљније и тајанственије. Који пут би само, ћутећи, подуже вртео бркове међу

прстима, дувао дим преко луле, а то је значило да крупно и важно мисли. Трећи дан увече тек проговори усред вечере:

– Стипане, ујутру упрегни чилаше у каруца сас „галасерсамом“. Биће посла у Вармеђи. Повешћемо – па разгледа по занемелој породици – и Аницу у варош!

Аница, девојчица од петнаест година, сину од радости, а остале женске се снуждише.

– К’о што ти кажеш, Баћа! – одговори Стипан и не трепнувши.

Зором је већ цела кућа била на ногама. Стара бака, мати и Манда, пре но што је старац и устао, почеше да облаче Аницу у угасито, зовине боје, старачко одело, „руво“ од најфинијег штофа. На седам доњих широка, „на једанаест пола“ набрана и до земље дуга сукња, спреда од истог сукна мала кецељица на углове, тврд прслук који стидљиво неприметнима чини једва промољене груди, марама од свиле исте боје, стегнута под брадом и навучена на очи, око врата, на дебелом златном ланцу, велик бискупски крст, у руку марамица „на каро“, с молитвеником од слонове кости на копче и с крстом, и у њему стручак босиљка. Кад су је удесили, она се повуче у угао и ту, не мичући се, чекаше док Баћа буде готов. И мада је у души била веома срећна и весела, она је изгледала, онако непомично стојећи, веома жалосно. Ваљда због оне супротности између детињег руменог лица, још пљоснатог малог тела и тешког, мрачног одела какво носе и младе и старе Буњевке.

Стара и снахе послуживале су и њега без речи, по утврђеном реду. Чисто рубље, стајаће одело од тешке, црне чоје, са сребрним пуцетима, чизме до

колена, округлао шешир од сјајног филца, никако још неугнут. Пред кућом су нестрпљиво копкали чилаши, махали главама и фрסקали. То су били одморни коњи, великих и облих сапи, сјајне длаке, због чега су и храњени наизменце зобљу и кукурузом. Само су им дуги репови били подсавијени и свезани у чвор, а са „каруца“ је давно попуцао лак. На седиште, упркос федеру и кожи, положена су два надула, бела јастука. Поред кола чекала је Манда с послужавником на коме је било вина, меса и јучерашње сарме. Деда се прихвати, сручи две чаше вина – мала није била гладна – па се „прекрижи“, дигне Аницу испод пазуха у кола, а њега жене подухватише за лактове, смештаху га и ушушкаваху јастуке испод њега. Он само пружи руку преко точка коју сви пољубише, па мигну Стипану: – ’Ајд’ у име божје!

Кола затандркаше, а цело друштво оста пред кућом не мичући се, с руком у руци, док год они тамо не замакоше.

Кад су улазили у варош, Бабијан је уживао што се „Грце“ осврћу на грмљавину точкова по калдрми и гледају за дебелим, газдачким коњима. Зауоставили су се, и без договора, пред Бутковићевим „бирцузом“. У коњушници, у настрешници насред авлије, већ су се истуриле неке руде, и иза сваких кола из шарагља чупкаху сено коњи Јозе Бошњака, Ивана Алагића и осталих Буњеваца, салашара, скупштинара. Бабијан их је познао све.

Они су били седели за великим столом изнад кога је, поред Исуса и лимене рекламе Дрехерова пива, висила слика Кошутова како клечи на крвавом бојишту, положио руку на срце, окренуо

оно бело у оку према небесима и моли се Богу – и текст молитве је на слици – а око оквира мађарска тробојка. Баће већ „вруштукују“ паприкаша и пију вина. За мањим столом ћућоре поведене „дивојке“, све младе, нежне, уска лица, али и пред њима паприкаш и пиво. Аница оде к њима, а Стипан за трећи сто, па, пошто убрзо изеде своју порцију, врати се коњима. И „дивојке“ се ускоро дигосе, пољубише свака свога чичу у руку и одоше, држећи у обе руке пред собом молитвенике, на кратку мису од десет минута и на дугу шетњу тамо-амо пред црквом.

Бабијана дочекаше сви „с реверенцијом“ која припада његовима „двиста ланаца оранице у једном комаду“. У друштву је био и највише се чуо један господин, адвокат Вујевић, који је морао да се ачи и још више растеже речи како би изгледао више народски, али то је њега стало муке, јер је већ заборавио готово свој матерњи језик. Вујевић је „толковао“ „ливичарску“ политику: – Све зло долази од Беча и од Раца, јер због њих је велика „порција“ и због њих „наша дица служиду солдацију“. Раце треба избацити из Вармеђе и званија, нек’ иду у попове, а на њина миста понамиштати нашу шкуловану дицу, која умиду и с народом и с Мацаријом диванити. Ал’ сад још нек’ им буде. И тај „њ в“ кандидат је миран човик, није од оних „псију“. Међутим, о жупановом синовцу ни чути! „Сви прави ливичари гласаће за Ратаја, јер је кремен човик и добар католик. А што је от’о туђу жену? От’о је од Чифута, па шта!“

У десет сати пођосе сви, сити и гасни, „корпоративно“ с Вујевићем на челу, у Вармеђу. Пред њом је зацрнело: обријани и необријани

попови, скоро сви с црвеним поставама, цилиндри, реденготи и газдачка чоха. Чим која хрпа скупштинара наиђе, задригли, упарађени пандури пред капијом ударају о кундаке неких шкљоца, из којих још тане никад излетело није, а та оружана парада је нарочито надимала Бабијанову скупштинарску свест.

У сали се понамешташе у смислу деснице и левице. А сала је била пространа и несравњено сјајнија, украшенија и удобнија од многих старих скупштина у којима су се стварале државе. Леви зид, у целини, покривала је једна слика, победа код Сенте, на којој је сликар Ајзенхут заборавио Монастирлијине Србе. На осталим зидовима ређају се портрети свих дотадашњих „великих жупана“, све у злату, свили и кадифи, са сабљама и са мамузама, с моноклима и с „покенбортима“. Кад су се сви испоздрављали и сместили у обла седишта од црвеног сомота, уђе велики жупан с моноклом у левом оку и с котлетима дуж оба уха, и одржа свечан државнички говор о значају ове скупштине и о великим задацима њеним. Бабијан није ништа разумео, а није га много узрујавало ни глумачко узбуђење појединих његових једномишљеника у капуту, који су упадали у реч. Он је био задовољан. Њега се непосредно није тицало ништа. Прешло се и на „вициналну“ железницу за Паланку, али пошто шине неће сећи његову земљу, он се играо писаљком и зафркавао белу артију која му је била стављена на расположење на пулту пред седиштем. Добро се „вруштукало“, те га је хватало сан. Мислио је о кући. Да ли су истерали прасице на ледину и да ли је ко остао код Билке, која треба да се отели? Одједном настаје тајац. Вујевић је претио, а жупан се смешио,

као сваки жупан који има већину. Па онда се почеше дизати једно за другим. Бабијан се прену, припази, чу наизменце *igen* (да), *nem* (не), те видећи да Вујевић рече Алагићу на уво *nem*, и он мирно сачека своје слово и куражно одгласа: *nem!* После је опет дошло до галаме. Бирало се. Он је исто онако и бирао, и његов кандидат је пао. После избора сви су мислили „кући“, већ је звонило подне, али дођоше „евентуалија“, интерпелације, политика. Бабијану је било досадно, али кад се диже један српски поп и поче српски беседити, он се разведри. Поп је говорио жестоко против владине наредбе којом се чине сметње „конфесионалним“ школама. Колико је његов политички мозак допирао, њему се свиђао овај, једва једном, разумљиви говор. И кад је необријани поп ударио најжучније на „фрамасонско владино насиље“, Бабијан, преко Јозиних леђа, муну нежно дебелог берешког жупника, Блажу Ацића, и намигну задовољно: – Овај рацки попа фино дивани, а? – Но обријани попа је био више дисциплинован, и мада се и њему свиђао говор другога брата у Христу, он пуноважно диже чупаве обрве и шану:

– Чувај се „бизантинчине“!

Бабијан није разумео реч, али је разумео да се не треба одушевљавати.

Српски поп, наравно, није успео. Опозиција је ледено посматрала, а с деснице је неко довикнуо: – То је зато што није изабран за проту! – Влади је изгласано поверење.

Кад сви устадоше да пођу, Туна пандур се прогура до Бабијана и пружи му огромни, тврди картон с бојадисаним светим Павлом, грбом Бачбодрошке жупаније, и, да не би Бабијан био у

неприлици, шану му: – Баћа-Бабијане, присвитли вас позива на „гала-ручак“. Причекајте, па пођите с велечасним, и они су позвати. – Бабијан ману главом, као да се није осећао поласкан и овим, нешто закаснелим, позивом. У његовим очима то је баш значило више. Јер жупан редовно, „на турнусе“, позива. И нико не буде зват двапут једно за другим. С њим је, дакле, учињен изузетак.

Непозвани су излазили препирући се још непрестано, или договарајући се где и у којој механи опет да се нађу. То је, уопште, најлепша страна ових и оваквих скупштина. Двадесетак званица је заостало, које ће заједно прећи ходником у жупаново одељење. Бабијан је хтео да се чује и види да је и он ту. Опраштао се гласно од свог друштва, поручивао „дици“ да само ручају код Бутковића и да га сачекају кад се врати са жупанова обеда. Па онда приступи попу Блажи. Он је овде могао говорити једино с њим, с игуманом бођанским, и с друга два Србина адвоката, али су и ови зацакали мађарски с осталима.

– А и ви на ручак позвати, велечасни?

– Е, чувени су „веишпански“ ручкови!

– Нема дивана! Ја сам и прошли пут код њи’ руч’о – узгред помиње Бабијан.

Поп Блажа диже обрве, добро загледа Бабијана, па ће с нимало невиним осмехом:

– А да ти нећеш приврнути виром, кад си у такој „гноди“?

Бабијан, готово поласкан, презриво одби:

– Ми се и брез тога почитвамо!

По званице је дошао секретар, а на вратима свога стана дочекао их је сам жупан. Он их је увео у салон и руковао се редом са сваким, „налазећи за

свакога по једну љубазну реч“. Бабијан је осећао да се губи. Бојао се стати и ићи по паркету као по огледалу, а управо га је бунило да гази по смирнским ћилимовима. Затим, уза зидове стајали су укочени пандури, али празних руку. Прошли пут су нудили пива и закуске. Чим цело једно друштво прионе на јело и пиће, лакше се човек снађе у њему. Уз то жупан, кад напослетку стиже до њега, не само што му стиште руку:

– О, мој баћа-Бабијан! – него се окрете и читавом друштву објави с осмехом:

– Ово је, господо, мој најопаснији политички противник! – па окренувши се опет самом Бабијану, настави буњевачки с мађарским акцентом:

– Кажем да сте ви мој највећи непријател у политици, а мој најболи пријател...

– Боже сачувај... оно јест'... – замуца Бабијан уз општу веселост и помодри од узбуђења. Затим жупан ухвати владиновца посланика испод руке и настави расположено:

– Vous le verrez, il est drôle, très amusant ce type-là! Quel appétit de diable!

Пре но што су сели за сто који је био постављен за двадесет и двојицу, чим су поједини потражили своја имена, жупан опет, „шармантно несташан“, замоли „великог бележника“ да своје место уступи Бабијану, како би седео до њега. Бабијан је збуњено назирао неку нову почаст, а кад га је жупан загрлио и посадио крај себе на средину стола, он се растопио од среће. Чим су архимандрит и опат, на челу широкога стола, благословили немо трпезу и прекрстили се, столице шкрипнуше, а шесторо плавих пандура улегоше. Један је доносио пиво у витким, ознојеним чашама, на сребрном

послужавнику, двојица две жуте кокоши на белим сервијетама, а остали су делили чаше. Жупан мигну, и један с кокошком пође код архимандрита, а други код баћа-Бабијана.

Архимандрит је читао пештанске новине у којима се редовно и опширно реферише о дворским и аристократским ручковима и о свим новинама у „етикецији“. Он се није збунио, али је радознано причекао да види Бабијана на делу. Уопште, сви се загледаше у њега. Нико га није зажалио. Велика господа воле такве шале, а она мања су мислила на себе и уживала што ће неко пре њих турити прст у врелу воду. Бабијана није помела ова општа пажња, нити је он приметио напети смех на устима великаша. Њега је само зачудила та жута кокош на сервијети коју му је пандур поднео с евнушком, хладном услужношћу. Зашто бар на тепсији не уносе ту проклету, кувану кокош? Па одсудно шчепа виљушку и нож и поче енергично да тестерише батак с посребреним крајем. У исти мах прасну кикот, немилосрдан, неодољиви кикот који је тресао чак и попа Блажу, с богоугодним трбухом као наћве с квасним тестом. Бабијан тек тада осети да је кокош пресна. Убриса рукавом зној са чела и усправи лактове на столу с дигнутим ножем и виљушком као војник при капитулацији, па се поче и сам смејати:

– Е, да се каже, госпоцка унцутарија! Е, баш сте прави ђаво, присвитли!

Жупан, коме је монокл испао у наступу смејања, обгрли старог салашара, па му, као детету, узе обе руке и, разоружавши их, тури му у десницу лопатицу од седефа на сребрној дршци и захвати из отвореног кокошјег трбуха ајвара.

– Не срди се, баћа-Бабијане, то се тако једе. Намажи на крув, па једи. То је добро. То је особито добро за старе људе. Твоја баба буде вечерас весела!

Мањи људи су се тек сада смејали, пошто им је одлакнуло, а већи су сопштавали да то нису кокоши, већ штајерски копунови и да се у Бечу „сервира“ тако у последње време. Бабијану се баш није допадао ајвар, али га је јео, не зато што је схватио његово значење него јер није знао шта друго да ради, а, напослетку, ни њему није било криво да засмејава друштво. И то је нека присност и нека слава. Прђио је помало нос, што је изазивало смех, а кад, охрабрен успехом, диже празну чашу пива, сам жупан му насу белог бадачоњског вина:

– Не пиво, на то се пије само бело вино!

– Можем ја и то! – вели Бабијан уз опште весеље и одобравање. Сви се куцнуше с њим.

И тако је ишло и са осталим „ганговима“. „Фогаш“ (велики зубати смуђ из Блатног језера) хтео је да сече попреко, топлу, „натрвену“ питу с „кремом“ натакао је на виљушку као душмана и хтео је да обзине целу, печење је изрецкао наситно, мада је имао све зубе, а жупан га је у свему подучавао, и то му је чинило необично задовољство.

– Ти ћеш, баћа, доћи и до министра и до примаса, па да нас онда не „бламираш“. Да виде какве су наше газде! – Сви су се непрестано бавили њиме, смејали се и задавали му озбиљна питања рогобатним језиком и с много страних речи. Он је видео да му се смеју, чак је осећао и да му се ругају, али тек увиде и то да му друге нема и, најзад, ипак, он је био несумњиви центар целе отмене софре, а јело и пиће било је одлично. Јео је од свега по двапут, испијао све чаше, мале, веће, велике, узане, широке, бело

вино, црно вино, бургундац као топаз, малагу, па ипак је непрестано погледао на оне као дланови широке и плитке чаше с дугим, танким дршкама, с вијугама усеченим као дијамантом, и чекао је да у њима зашуме они дробни, хитри мехурићи. Напоследку заређаше пандури, као после поздравних рафала, с боцама, омотаним у беле сервијете, као да су болесне, и за тили час заиграше у чашама ситни, магловити водоскоци, и замириса цела пространа трпезарија узбудљивим воњем шампања. Свима се застаклише очи, у свачијој глави мину нејасна успомена на неки валс, на силне сијалице, на женски смех и на женска нага рамена. Само се баћа-Бабијану расположи лик тог врашког пића ради. Жупан се диже с моноклом у укоченом оку и наздрави Његовом Апоштолском Величанству. При завршним речима забрујаше, кроз напречац раскрыљена врата, Цигани. Ељен, ељен, ељен (живео)! Сви стојећи искапише. Жупан устаде опет. Монокл још блистав и непомичан, али друго око већ слободније жмири. Он заврши: – Да живи влада! – па одмах куцну о Бабијанову чашу: – Но, баћа, да живи наша висока влада!

– Па нека живи, владе мора бити те мора!

Сви се смеју, и поп Блажа се смеје, мада врти главом, па се и он куца, и он искапљује. После устаје архимандрит, и он наздравља жупану, узору свих жупана, дичном поглавици наше мале, бачке државе, којом он, на срећу свих вера и језика у њој, управља тако да, кад би се „они горе“ угледали на њега или бар слушали његове савете, кад га, на огромну штету земље, још нису узели себи у владу, не би било у Угарској ни верског ни народносног питања. Опет ељен, опет устајање, куцање и пијење

уз пратњу музике. Најзад се опет диже жупан, али му монокл заигра и усред беседе исклизну. Он наздрави Бабијану, честитом Буњевцу и патриоти, дики салашара и скупштинара, који се исто толико брине за Вармеђу колико и за своје њиве. – За мене кажу противници да сам партизан и аристократ. Ето видите како ја поступама с опозиционарима и са сељацима. – Па се окрете тронутоме Бабијану буњевачким речима: – Бабијан, ја тебе много волим, теби допуштам да ми кажеш ти. Сервус, баћа, али без љубљење! – У општем полупијаном, полушаљивом и полуганутом расположењу, Бабијан је само брисао очи и муцао:

– И тебе је буњевачко млико одојило. Крв није вода!...

У том је прошао ручак. Друштво се још једном насмејало Бабијану, који се стресао од киселог ананаса, па га обиберисао, јер, каже, он тако и диње једе. Па пандури унесоше велик позлаћен чорбалук с водом и убрусом и чаше са млаком, неслађеном лимунадом поред овалног, сребрног умиваоника. Кад Бабијан угледа болу с водом, он се ужасну:

– Присвитли, зар воде послѣ свега овог? Никад ни довика!

– То је да прсте опереш, баћа!

Али баћа замочи обе жуљаве, рутаве шаке, избрчка сву воду, попрска све око себе и убриса се о столњак па заглади брке:

– Е, то је већ ништо!

Али кад му принесоше чашу, он лукаво мигну на жупана:

– Е, неће баћа дваред. Једаред сам попио, више ајак! – и никако није хтео да промућка уста. – А да шта ће ондак вино?

Жупан брже диже сто, те се сви повукоше у салон, где је већ чекала кава с коњацима и ликерима. Баћа је пробао све и напоследку се зауставио на манастирској шљивовици: – Сам швиндл, да 'простиш, присвитли! – Међутим, језик га је демантовао.

Жупан извуче из футроле од стакла дебелу, црну цига-ру од аршина и са широким, црвеним прстеном, „сас штрупандлом“, и тури је баћи у уста: – Баћа, пази, то кошта пет форинти! – Баћа се трже, готово трезвено, извади је из уста, загледа је преврћући је међу прстима и скоро презриво рече: – Свашта!

Кад се сви завалише у наслоњаче и задимише, жупан се окрете, нареди да се Циганима да јести и пити, па ће породичним тоном опет Бабијану:

– Е, сад, баћа, да нам продуцираш оно јутро на салашу!... Верујте, господо, то је нешто колосално. Ја ни у „Ронахеру“ нисам чуо нешто савршеније.

Чича се нешто као снебивао, али кад виде зажарена, зајапурена лица свих унаоколо, чија је пресићеност захтевала још нових потреса, он се прво мало прокашља, па кад настаде тишина, заклопи очи, завали главу и поче кукурикати. Прво као какав матор и промукао певац, с читавом израђеном мелодијом, и с оним на крају опуштеним гласом као кад гајдашу писак испадне из уста. Па онда као млад петао у доба своје плодне и будилачке моћи, са силним налетом и брзим прекидом, и, најзад, као какав сасвим млад, неспретан орозић, који мутира слично гимназисти петог разреда, који још маторачки почне кукури... – али никако не уме да заврши оно – ку. И све је он то пратио покретима и мрдањем главе и тела; чак је и рукама лупао о

бедра к'о тобоже крилима. Затим је дошло мукање: прво оно безизразно, у ветар, као теоци, па оно дубоко и топло њихових матера – уз прво је бленуо наивно у неизвесну тачку на горњем зиду, а уз друго обрнуо главу у страну, као да призива теле да га оближе по челу. Па рзање с копкањем копита, па гроктање с њушкањем изривене земље, па сва разна салашарска лајања, кевкања, све до квоцања, гакања, шкрипања ћерма, тестерисања и далеког звона из вароши, те заврши, сав ознојен и задихан, женским гласом: – Добројтро, комшија, јесте л' уранили, како сте спавали, шта сте сањали?

Цело се друштво поваљало од грохота. Дебели људи су се хватали за трбухе и усијано им се лице трзало од болне немоћи: – Та престани, молим те, престани, убио те Бог!... – Он сам био је изнурен, те је и њему дрхтала рука, и пола му се чашице просуло док ју је принео устима. Жупан је презадовољно понављао сваком поједином: – Зар нисам рекао, зар нисам добро учинио? – У другој соби пуцали су од смеха и Цигани и пандури, и Туна, ушавши с новом кавом, морао је који пут шаком да заклања разјапљене вилице. Али кад се његове очи сретеше са замућеним и засењеним погледом баћа-Бабијана, одједном паде смех као љуска с лица обојице.

– Е, присвитли – викну Бабијан озбиљно – умемо ми салашари тушта, и лајати и љуцки диванити!

Жупан, схвативши то као предзнак непријатне фазе у његову пијанству, зовне Туну и нареди му да некако изведе баћу и отпрати до кола. Пред одлазак жупан му је натрпао шпагове цигаретама, цигарама, бонбонама – „за дицу“; чак му је гурнуо у шаке и једну боцу ракије за пут и за синове. Сви су се с њим руковали, а жупан није могао избећи да га

Бабијан не пољуби. Кад је изашао, жупан насмејано слеже раменима:

– Боље овако. Паор је паор, не зна границе. Ал’ је колосалан, зар не?

Уз пут ни Туна ни Бабијан нису помињали ниједном речју ни ручак ни весеље... Крепки старац, чим је изашао на ваздух, упрегао је сву вољу да се исправи и да сигурније корача. Стипан и Аница дигоше га у кола чинећи се да не примећују никакве знаке пијанства на њему. Путем се навалио на Аничино раме и блажено задремао.

Укућани су га дочекали као што су га и испратили, скидали га нежно као да је од порцелана и љубили га редом у руке.

– Има л’ што ново?

– Билка отелила женско.

Баћа се насмеши.

– Лип дан. – И више не рече ни речи, али сви наслутише да је Баћу код жупана постигла велика „чест“.

Свукао се, умио, обукао радно одело, обишао салаш, прегледао да ли је све у реду, па наручио себи за вечеру киселих паприка и краставаца, затим легао и домаћински захракао.

* * *

Није прошло ни недељу дана, сунце је све топлије и дуже грејало мењајући земљино лице, кад једно поподне, док је Бабијан надзирао зидање новог обора у дну дворишта, као на команду залајаше сви керови под вођством Кусе, која је бесомучно скакала на ограду и кезила зубе између летава. Бабијан се осврте и угледа изнад ограде

зелене ловачке шешириће с тетребовим перима и врхове двоцевака. Аница дотрча с рукама влажним од сапуњавице и усплахилено шапну: – Баћа, неки господари тражиду вас!

– Отерај вашке, па нек' уђу! – одговори мирно, без изненађења, не мичући се.

– Њ , Куса, о'ш под кола!... – чула се вика и тутањ грудве с котршкањем за псима, шкрипнуше врата, и долети Стипан до Бабијана, узбуђен: – Баћа, дошли су присвитли госпон веишпан с господ'ном „облегатом“!

Бабијан се окрете, па кад их виде, он се исправи и угушујући пријатну недоумицу мирно нареди: – Нек' жене отворе „салу“, почисте, поставе и донесу вина, шуњке, кајгане, краставаца и смиста нек' у'вате „пар“ пилића на паприкаш! А ти, Стипане, дедер мој „јанкли“! – Па учини два-три корака у сусрет гостима, без икакве журбе. А ови привезаше литареве својих зечара јахаћим бичевима и придржаваху их, јер домаће вашке, испод амбарева, режаху негостопримљиво на њих, на те, по њиховим појмовима, сигурно дегенерисане, елегантне варошлије. Док су ови, аристократски, резервисано опустили своје дуге, свилене уши и дашћући плазили своје црвене језичине, упирући трепераве, влажне, црне њушке час у своје гесе, час у овај полуобучени „милие“, као да су хтели запитати: – А шта ћемо нас четворица међу овима?

– Чему да зафалим ту присвитлу посету на Липоженчића салацу? Добро ми дошли! – па пружи руку и рукова се са оба двојицом. – Извол'те само овамо да се одморите и при'ватите малицко. 'Прошћавајте, велику господу је тешко угостити 'вако изненада, ал' за ловце има увик доста на

салашу! – па се осмехну, застаде и негледуш навуче капут који му је Стипан придржавао.

– Мудро ти је ово послидње, баћа-Бабијане... А ми мало пођосмо на зечеве, па кад смо већ ту наишли, ја рек’о да оставимо коње у Шикари, а ми да сврнемо до мог доброг баћа-Бабијана.

– Добро сте урадили... А коњи у Шикари, велите?... А, ’ајд’мо сад унутра – сад ћу ја таки! – Стипане, једну рич!...

Сукње зашусташе тамо и амо, женскадија се растрчала. Већ је све било спремно. Манда је, у новој „деги“, већ уносила вино, а у дну дворишта крештале су кокоши, пиштали пилићи, док длан о длан, а перје се разлеће и мачке се шуњају око кухиње.

Жупан је, разуме се, ову посету нарочито удесио. Избори су у изгледу, и за опозицију би био смртоносан удар кад би се придобио за владу Бабијан Липоженчић, за чијим би „ланцима“ пошле све буњевачке газде, а по мађарском цензусу фукара и не гласа. Он је њега давно узео на око. Знао је да је тврдоглав. Али је веровао у успех. Но овај га је дочек мало изненадио.

Господа су се дивила величини и мноштву зграда, господскоме намештају, иако су их преса и кајаси голицали на смех; тапкали су Бабијана по плећима, а овај се самопоуздано смешио.

– Извол’те само малко да се при’ватимо, п’онда ћемо проћи по салашу да видите мој „газдашаг“, а дотле ће бити готова и вечера.

Жупану се учини: – овај матори очевидно избегава озбиљан разговор и хоће да покаже да га се прави смер њихове посете и не тиче. До ђавола, ко би помислио да је овај Буња тако препреден!

Кад поседаше и погледаше један другоме у очи, Бабијан је имао, тако некако, безазлен поглед, који није допуштао никакво подсећање, и који је везивао присутне само за све ово овде. Кад би дошло да ослови жупана са „ти“, он би то изговорио тако природно, као да је то остало из заједничке младости. Најзад се жупан поуздао у време и у вино. Само, баћа Бабијан, што је више пио тог свог вина, „к’о од мајке рођеног, које иђе у ноге а не у главу, к’о што то и Бог заповида“, постајао је све неприступачнији. Као да је тај сок сопствене земље и свог сопственог сунца улевао у његову салашарску крв поносну свест о својој непокретљивости и о својој осигураној, сељачкој независности. Што год су му похвалили, он је примао к знању, и с осмехом, самохвалисаво још више додавао.

Кад их је он сам подигао и повео да им покаже своју земљу, узео је у руке велику, кукасту батину и испредњачио. Господа су га гледала, онако висока, непогурена, плећата, црвена врата, како удара батином по грумењу црне земље, како задовољно згази покоју маљаву гусеницу или ронца на путањи, и осећала су се чудно, као да су обојица некако неупућени и много млађи према њему, чија је продуљена сенка падала преко њих. Одвео их је на узвишицу на којој је још његов отац дигао велики храстов крст, сав испуцао али још чврст. С тог места им је показао, испруженом батином, границе свога имања:

– Ето, погледајте: од Шикаре онамо на друм, па од друма чак онамо до они’ крушака, оно дрвеће што се види, и све онамо до оног куруза, ди почиње салашић Жиге Турскога – то је све моје.

Жупан се осмехну, пропративши Бабијанов велики, округли, освајачки покрет:

– Avoir c'est pouvoir!

– Ту нема никада воде, овај крај никад лед не туче: бунар ми је дубок, воде у њему и кад је суша, доста и за марву и за нас. Дица ми здрава, марва, 'вала Богу, здрава. 'Ајд', сад, на перад наиђе кадгод да цркавају, ал' то је ситниш, женска посла! – па се окрете и с осмехом дода: – Може се, 'вала Богу, има се!

Кад се вратише, слуга свињар, Јошка Маџар, хранио је свиње, а помагали су му синови, три „свињска бојтара“. Једна „партија“, на стотину прасади и назимчади, тискала се око ниских дашчаних „валова“ са житким мекињама. Халапљивији се загњурише срчући и гуркајући се губицама. Кад би које закорачило у корито, дечко би га ударао по папцима лопатицом. Бабијан викну и презриво показа батином на највеће мршаво назиме, на кострешених чекиња, грдне главурде, дугачке њушке и високих предњих ногу као у хијене: – Оног курјака да ми избациш; то је, знате, његово; поквариће ми крмад. Тај ће и на јесен још прискакивати плотове. Гледај га, нану му шлавонску, тај би из ћупице мог'о да пије млика!

У старим оборима је, међутим, задовољно грокћући, мирно мљецкало педесет дебелих браваца. Било их је већ који су клечећки јели, док им се на масне гронике и подваљке сливала жута прекрупа с белом пеном прождрљиваца.

– Ови ће за десет дана бити зрели за Пешту.

Одатле одоше у коњушницу, где су осамнаест радних коња биркали бухаво сено као да га поишту. Чилаши су били одељени; они су, умаскирани

врећицама, дробили зоб, и кад чуше Бабијана, обртоше се, духнуше у зобнице и заблесташе очима. Бабијан их пљесну по сапима и по врату:

– „Липицанери“, из Гецине ергеле! То нису коњи, то су виле!

Под кравама шушташе слама. Две швајцарске, с ружичастим ноздрвама и надулим вименима, и шест подолинских, с великим роговима, који тупо ударају о ограду, с црним њушкама и мањим сисама; све оне чекају мужу.

– Ова овди двапут ми отелила по дви кравице. Ова швајцарка даде и осамнаест литри. Ал’ ове „наше“, истина-бог, дају мање, ал’ сâм божји кајмак!

Најзад уђоше у другу зграду, с машинама: вршаћом, ветрењачом, сечкалицом, с плуговима и дрљачама. Мирисало је на зејтин и на прашину. На тавану два отвора, под сваким по хрпица пшенице и кукуруза.

– Таван је пун. Пола лањског жита, пола лањског кукуруза. – Па прихвативши неколико зрна пшенице, одмеривши их, предаде их жупану у длан:

– Олово!

Кукуруз само захити и просу натраг на хрпу.

– Звони к’о шљунак!

– Еј, децо, је л’ готово? Е, кад је тако, иђимо да се омрсимо. Оно је тамо „женска влада“. Тамо су свилене бубе, разбој и живина. То се мене не тиче. То им је на „штирку“ и „штафир“. Ја, к’о стар човик, још само мало виноградарим и пчеларим.

И жупан и посланик беху спахије. И они су имали салашеве, али су их или давали у аренду или су их обрађивали читавим апаратом надзорника и

економа, па се њихова пољопривреда сводила искључиво на примање годишњег прихода у новцу. Они ипак нису имали ни комада земље на којој би корачали тако господарски, поуздано, као овај сељак.

Паприкаш се као крв црвенео од сегединске паприке. Нежна пилећина, само бело месо и сами батаци с бубрезима и јетрама, одвајала се при сипању од танких костију. А у другој чинији жутели су се и сијали чврсти ваљушци, пригани у скорупу. Гости су били гладни, те су прионули, а Бабијан је непрестано диванио, пуних уста, о земљи, о зидању нових стаја, о синовима које није хтео да даје у „чколу“ да се не би отуђили од њега. Он је смело, као у својој кући, забадао виљушку у набризгану паприку из сирћета, те је ова цврчала и штрцала чак до таванице. Тек што одахнуше и ухватише за чаше (на Бабијановој су одмах остали дактилоскопски отисци масних прстију): – Е, па добро ми дошли; ајд’ „на било“! – што значи наискап – а Манда унесе нерасечену румену гужвару с младим овчјим сиром и стави је пред свеkra. Бабијан, не тумачећи своју домаћу „етикецију“, шчепа је у шаке, па, дувајући неколико пута у опарене прсте, поче да је кида. Чим је раскину, суну пара и процеди се маст из беле меке средине. Сваком положи у тањир по добру комадешку и похвали Манду да гужвару нико не уме тако да умеси:

– Ја таку бегенишем. Није гужвара доклен ту – па се удари по лакту – не прокапље маст чим загризем у њу.

Господа су се помало невољно згледала, али гужвара им се заиста допала.

– Има ли шећера у њој?

– Нема – поносио се Бабијан. – То је од мојих оваца. Држим десетак, само за сир. Нема такве сланаче траве ни у банатским салашима к’о што је на мојој ледини и на мојој стрњици!

Жупан се, пресићен, стресао: – Ово је врло добро, баћа-Бабијане, само је сувише масно!

– Дедер да га разгалимо! Па живели који сте ви мени дошли да подичите моју сиротињу! – осмехну се Бабијан као бајаги скромно, утре бркове шаком и удари чашом о чашу.

Манда унесе белог, прозирног саћа, ораха, јабука и грожђа, читавих гроздова на комаду лозе с лишћем; они су били још доста свежи.

– Ми тако оцичемо дринак и козје виме сас лозом, па је држимо у води прико циле зиме да се пуцевље одржи. А саће је вришко, од сами’ рани’ воћкица. Све мириши на вишње.

На крају је дошла и кава и кријумчарени, „дугокоси“ банатски дуван. Стиву лулу са зеленом кићанком, већ напуњену и са жеравицом озго, унела је сама Манда и својом руком турила баћи у зубе. Бабијан је само мало изгњавио дуван црним, испуцалим палцем, неосетљивим као од азбеста, па положио мрку лулетину преда се на сто, зажмирио и запућкао. А, међутим и затим, непрестано вино, вино и вино. Но, када Манда унесе и лампу с поздравом: Добро вече! – жупан као да се освети, погледа свој џепни сат, па у посланика, који је тешко дисао „од најести“. – А ми људе и заборавили! – Али чича ману руком: – Немајте бриге! Посл’о сам ја чељаде по њи’. Сви су они већ ту. Људи вечерају, а коњима је дата зоб. Господа

керови могу с нама. – Па изручи све кости на под. – А да ви тако о’ма иђете, тога нема, ајак!

Напоследку ће жупан, снашавши се, у промењеном тону:

– Баћа-Бабијане, баш си нас липо дочекао. Фала ти. Да Бог поживи тебе и твоју дицу, дабогда стекли они још двеста ланаца. Види се да си ми ти прави пријатељ. Штета је само што нисмо тако на цилој линији. Зашто да и у политици не иђемо овако липо заједно? Ето, овако утроје, па да нас Бог види! Сад ће бити избори, па да ти липо гласаш с нама, за господина. Ти знаш, ја не заборављам пријатеље, а он је исти таки. Ти имаш дицу, знаш како треба јаки’ пријатеља. Шта си се вез’о с оним Вујевећем! Он је луд, тако он неће никад на владу, а шта ти вриди политика без владе! Јер оно мало „шпоркасе“? У нашој банки... нема те банке на свиту чије се касе саме не отварају само при имену Бабијана Липоженчића! Ајде – па му пружи руку као на вашару – удри, па да се изљубимо!

Бабијан је жмиркао, помодрио. То му је био најсрећнији тренутак у животу. Ласкало му је и мамило га је да пристане, а још више да одбије. Но, да би тренуци среће што дуже трајали, он поче, мудрачки и с висине, да извија:

– Да би Лајча Вујевећ био луд! Паметан је то човик, још како! Он има двапут толико земље к’о ја. Чет’ри стотине ланаца, ој-хој! Истина, подалеко, испод Станчића, ништо му је и под водом, ал’ чет’ри стотине ланаца, ој-хој! Није то лудорија. П’онда, доћи ће и његово време. Кад Кошут сидне на владу.

– Кошут никад, а Вујевећ?... Не кажем, ако се врременом не опамети. А зашто ти раније не би дош’о памети?

– Е-е, господо славна, не можем ја, к’о један доста главни човик у Вармеђи, данас ово – сутра оно. Не миња се тако лако вира и политика. Ми јесмо главни пријатељи, ал’ друго је пријатељство и, рећи, друштво, а друго политика. Заото ми остајемо први пријатељи. – Па се утешително куцну.

Жупан извади монокл између закопчаних дугмади, па се поче играти њиме. На челу му се појави румена мрља као лишај.

– Па добро, ако нећеш одма’ да се решиш, а ти размисли о томе; кажем ти, што раније, то боље по тебе; посје-туј се са својима, са синовима – жупан ће готово јетко.

Бабијан дрмну охоло главом и сијајући од задовољства:

– Не сјетујем се ја ни с киме и ни о чеме. Ни мој покојни Баћа није никад никог пит’о, па је липо живио, стек’о и очув’о. Ал’ ја ћу, што се каже, размишљати – не кажем...

– Нећу ја теби да солим памет, Бабијане, утуби, ни да те силим, само ти опет кажем: оваке пријатеље ваља ниговати – и тихим, претећим гласом додаде – размисли, имаш дицу, ко зна шта им може затрибати, ко зна?...

Бабијан се скоро надуто испрси:

– Присвитли, ко има овдикара – па се удари с десне стране по грудима, по „шлајпику“ – тај ће наћи помоћи у свиту. Шта вали Вујевићу и Фербаку? Ни њи’ва дица ни служе цара. Све се може кад се има, а ја, ’вала Богу, имам за себе и за дицу доста. Вала Богу, имам за пријатеље таку јаку, главну господу као што сте вас двојица – а за малу господу? Их, сас овим се калдрмише пут до њи’ва срца, сас

овим! – па се бесно поче опет лупати по десним ребрима.

– Бабијане, то нисам очекив’о од тебе! – строго проговори жупан и диже срдито очи на њега.

Бабијан се дигао да наточи чаше и учинио се жупану страшно велик и безобразно тријумфалан. Смишљао је реч да га уједе, али у том ћутању, прекиданом само брбљавим клокотањем уског врата на боци, одједном закукурека петао. Жупан скупи лице у пакостан осмех:

– Дедер, Бабијане, одговори му. Ко зна боље?

Али Бабијан мирно одби, седајући и куцајући се:

– Ту моји пивци доста гласно кукуричу. У вароши ја могу и њакати, ал’ овди диванимо к’о људи. ’Ајд’ у здрав-љу, па не забавите, не кажем ја, размишљаћу ја!... ’Ајд’ у наше пријатељство!... О, мај’, дед’ да пошаљем чељаде по Цигане!

Но, гости поскакаше, и сад тек приметеше да ово вино заиста хлади главу, али у ноге сипа врели песак. Бабијан их је заустављао, дао је донети још две боце вина, сипао им у чаше и пред колима и у колима кад је кочијаш већ затегао, испратио их је до капије и викао за њима:

– У здрављу, господо присвитла, па не забавите ничем, и до виђења, опет овако, липо пријатељски!...

Вратио се поново у „салу“, завалио се у исту столицу, испружио ноге, истурио руке са стиснутим песницама, ударио њима о сто и необично, раскалашно викну Манду:

– Дедер, синко, донеси диди још једну флашу вина, пије ми се на ово!

У кући се сви убезекнуше, али, прикрадајући се и мотрећи како деда задовољно шкиљи у чашу, они

се сашапташе, и сложише се у том да је Дида опет постигао „нику велику чест“.

[1921]

Драгиша Васић

РЕСИМИЋ ДОБОШАР

Маршовало се или крвавило, и зато рапорт задуго није вршен, а то се уписивало у добре стране рата. Све до једнога јутра, кад освану снег на заузетој некој турској вароши и кад пуковски дежурни, сав узрујан, дозво батаљонске и саопшти: да ће командант тачно у подне одржати рапорт код штаба пука, испред ућумата.

Пред само подне, у дворишту велике зграде, десетак озеблих војника, у двоврсном строју, са снегом на брковима и обрвама, зарумењени и узнемирени, нестрпљиво су очекивали команданта, који је у топлој турској соби потписивао пошту.

Најзад појави се командант, висок, намрштен, у тешким ратним чизмама и дугачком постављеном шињелу, па замишљено сиђе низ камене степенице и приђе узбуђеним људима, који се укочише по жустрој команди, као смрзнути.

Па први војник поздрави га одсечно:

– Господине пуковниче, на рапорту сам по заповести команданта другог батаљона, што сам пред скупљеним војницима казао: лако је команданту и официрима што имају коње, али је

нама тешко што пешице гацамо по блату и води, те нам мокре ноге и обућа, а то сам...

Командант, миран, замишљен, приђе другом војнику, коме се строго загледа у очи.

– Господине пуковниче, *ми смо* одузели коња једном бугарашу...

– Ви? А ко сте *ви*, мајчина вам?

– Господине пуковниче... ми смо прва чета... комора... на рапорту по заповести команданта четвртог баталијона, зато што сам одузео коња једном Бугарину, па сам га продао другом... сељаку.

– Аха, аха!

Затим трећи:

– Господине пуковниче, на рапорту сам по наредби ађутанта пука, јер нисам извршио наређење старешине ордонанса, каплара Камарића.

Командант као присећа се неког важнијег посла, расејано слуша војнике, и онда нервозно прелази на четвртог да би преократио рапорт.

Четврти промрмља нешто, па се збуни.

– Јасније, брже говори, не брљави ваздан.

– Господине пуковниче, на рапорту сам... молим за три дана одсуства... брат ми погин'о код Мерђеца, рођени брат... ми смо телефонисти...

Онда пуцају шамари по озеблим образима тројице првих, и писари штаба беже с радозналим главама иза прозора. Командант шамара левом руком по десном образу, јер му је тако угодно. Онда застаје мало, са рукама на леђима, и гризе горњу усну, па после десном руком наставља да шамара по левом образу, кад бурма зазвекне по зубима или закачи за дугме од нарамнице; онда кратко наређује дежурном да претпостављени поднесу оптужне

рапорте, а четвртом одговара да нема одсуства. И док изударани војници стоје непомични као крстаче, јако постиђени, са црвеним образима, и ошамућени гледају сваки у свом правцу, он прелази даље.

На реду је пети. Раста малог, чупаве и улепљене косурине на огромној рохавој глави, кратких и кривих ногу, кроз које би се, кад стоји у ставу „мирно“, без муке провукао какав дебелко да се не очеше, толико је пространо О што га оне праве, у старом преправљеном копорану са масном, некад црвеном јаком и тесним подофицирским чакширама, стално напред раскопчаним, и без и једног дугмета – пред командантом је добошар, мутавко Секула Ресимић. Нож му виси о дугачком бандијском виску. Замуцкује и очајно се мучи у говору, кад му се лице грчи, криви, кад страшно запиње, отвара и затвара велика жвалава уста, као да зева, испушта с муком, са задахом белог лука и с пљувачком која прска, неколико речи, па се опет загрдне. Понекад, али то је ретко, испадне му да изгура целу реченицу без муцања.

На рапорту је због безбројних грешака, као: пљачкао после борбе, провалио добош и у њему држао покрадену пилеж из непријатељских кућа, тукао каплара, задоцнио на маршу, коцкао се, изгубио маљицу и шаторско крило. Његов командир не зна шта ће с њим, пошто је исцрпио све казне своје надлежности.

Он оштро поздравља команданта, па се нагиње унапред, мршти се, као бајаги позлило му баш тог тренутка, напиње се, пропиње на прсте и трепће.

– Дроњо, шта клањаш? Не мрдај, дроњо!

Он се крути, успија уснама, забацује рамена назад, и још се више мршти.

– Зашто си на рапорту, блесане?

И вуче га снажно за ухо командант.

– Го... го... гос... подине... пуковниче... а... а... а појма немам!

Као ашов широка и тешка десна командантова шака пљашти по левом, необријаном Ресимићевом образу.

– Деде, сети се, сети, дроњо дроњави!

– М... м... мањ ако није што... што... што сам тражио превод за му... му... музику.

Па понова пљашти ашов и крв све више подилази под широке, подбуле образе, док дежурни чита листу његових грешака.

– Битанго, цукело, наказо! Исквари ми пук, наказо! Зашто си на рапорту, маму ти коцкарску? Говори зашто!

– П... п... појма... п... пуковниче...

И командант, разјарен до беснила, наређује да се добошар веже за дрво и стави под стражу. Само неколико тренутака доцније чврсто је привезан за мишице; али он, нагнут унапред, гологлав, црвен као вампир и унакажен, трза из све снаге да се одреши и дречи на сав глас:

– Живио престолонаследник а... а... а... Ђорђе... Жалосно, браћо, везан српски војник. Мајко моја, да видиш... о... о... осветника Ко... Ко... Косова!...

Зна он да није престолонаследник онај коме кличе, али то представља неку врсту бунта, за који му се ништа не сме, и зато у инат и неуморно наставља:

– Живио престолонаследник а... а... а... Ђорђе!

Па се командант појављује на прозору и наређује да се будала пусти, и прети да ће га лично убити у првој борби, а Ресимић се смешка докле га одвезују, намигује на војнике и, сав црвен, победнички одлази под свој шатор, узима преда се добош са оном страном што није пробушена, вади излизане карте из масног копорана, пљује прсте, чешља карте и дозива војнике што радознало извирују из својих шатора.

– Радња почиње, ајде народе! мало а... а... ајнца, мало ф... ф... фарбла. Видесте ли како пеглам?... Плаћање у готову код б... б... банке Ресимић. Нема вересије, ајде народе!

И војници, обзирући се опрезно према штабу, прилазе му, дреше прљаве кесе и крпетине, док он лиже прсте да лакше подели карте, тискају се погурено испод шатора и око добоша, па се кикоћу, цере, дувају у смрзнуте песнице и сецују; а крупан снег пада те цврче пахуљице по ватрама, алачу оце са џамија, док у даљини потмуло грме тешки топови, и зјапе под шатором раскопчане чакшире Ресимићеве.

Излази пук из бивака, извлачи се у танку колону, па креће на марш кроз облак прашине и псовки, и сунце упекло.

– Ресимићу, еј Ресимићу, друже!

Он застаје и жмирка за колоном.

– Ено оста кујнско казанче; врати се, понеси га, Бога ти.

– Ресимићу, бато, подигни ту чутурицу, вере ти, изгуби, видиш, нека џукела.

– Добошар, заборави ми само кочиће од великог шатора!

И док пук, као огромна сура и светлуцава гусеница мили, гурећи се и растежући се прашњавим друмом, он се још вула сам по усмрделом биваку, пуном растурене сламе и свакојаких отпадака, и тако увек нешто чепрка маљицом и тражи. Онда товари на леђа једну по једну од заборављених ствари, па накривљене шајкаче, за којом су поређане цигарете што вире, и с једном у зубима, кривуља тако за пуком, пурња кљакавим ногама и подиже прашину више него и сама пуковска сака са ћоравим у оба ока Цезаром, ислуженим артиљеријским рудним.

А командант са ађутантом, на коњима, обично стану у страну, поред пута, и пропуштају пук да се увере о дисциплини на маршу. И кад прође и комора и санитет са попом, коме се, кад јаше, виде везене сељачке чарапе, и кад промакну сви дроњци пука, онда тек наилази Ресимић, па се претвара да не види команданта.

– Ти опет последњи, мајку ти коцкарску?

– Зашто мајку, го... го... г.

– Шта го, го, м... м... џукело добошарска! Докле ћеш да штрчиш сам у целом пуку?

– А... а... а нужду сам вршио...

Па корбач пуца по добошу и натовареним стварима, и коморције са зачеља окрећу се бојажљиво и подлачки смеше.

После командант, у галопу, праћен ађутантом и ордонансима, одлази кроз прашину на чело пука...

А чим наступи замор на маршу, онда запишти командант батаљона:

– Ресимићу, дај такт!

Он почиње да се спрема: удешава товар, намешта добош, попушта кајише да лакше дише и

отпетљава маљице. Али то командант не види и понова пишти:

– Шта чекаш, свињо добошарска?! Такт, јолпазе!

А он отире прстом зној с чела, отреса га журно поред себе и брише о чакшире, па отпочиње по добошу који шобоће:

– Прр... рапетате, пррр... рапетате...

И уморни војници, после тога, маршују механички, лакше и ведрије...

А тек што се стигло у нови бивак, и људи појуре да се сваки о себи побрине, вичу Ресимића:

– Еј ти, наказо, трчи, придржи коња командиру!

– Квазимодо, види стиже ли комора!

– Ресула, тркни за воду!

Или:

– Наложити ватру!

Или:

– Носи овај извештај у пук!

Јер и ко би други него Секула. Он, нити носи пушку, ни фишеклије, ни ашовче, он је комотан...

Али њега то никад не љути. Он ради и кад га не терају на рад; он је такав, тражи, сам измишља посао и кад га нема. У јеку колеричне заразе, у Велесу, кад је сва дужност санитета била да сахрањује, он драговољно помаже болничарима. Узме дугачку чакљу и обично закачи за тур или за јаку, па тако вуче и скупља модре и укочањене војничке лешине, разбацане око станице, поред пруге или на самој прузи, и слаже их у дубоке кречане онако раширених руку и очајних погледа као да проклињу. После, за вечером, прича војницима како је цео пук он лично сахранио; а они се уклањају од њега да их не зарази.

Тада, као драговољни гробар, Ресула је доживео велику, ретку и необичну част. Нашао се био на станици онога часа кад је кнегиња Долгоруков стигла у Велес да и сама, као проста болничарка, улети у борбу, која је косила јуначке батаљоне. Командант места са одређеним изасланством чекао је кнегињу на перону пуном умирућих војника. Па кад воз стиже, и она лако и грациозно сиђе, командант је поздрави са неколико изабраних речи захвалности и пружи велики букет пољског цвећа у знак топлих симпатија и благодарности ојађене војске и грађана. Тада кнегиња прими букет, пољуби га својим танким руменим уснама, погледа око себе и, кад примети кривоног Секулу Ресимића, наслоњеног на чакљу, пружи му га рекавши:

– То теби припада, јуначе, не мени.

Било је то, кажу, случајно, али чудно и сјајно погођено; и никад више грације и отмености и више неспретности и простоте није било сједињено у дирљивом...

И ето тако све док не отпочне борба, а после добош иде у комору, а Секула с пушком уз командира.

Редовно, пошто приме задатке, командири појуре сваки у своју чету и командују „збор“.

Па командир Ресимићеве чете, мрачан и забринут, шета поред чете, лупка нервозно корбачем по чизми и редом посматра војнике:

– Дедер, јунаци, ко ће драговољно у патролу?

– Ја, гоооосподине, капетане.

– Па увек ти?

Он гледа у земљу и трепће.

– Добро, Секула, излази!

А у официрским патролама, вођ, официр, сместа наређује:

– Секула Ресимић напред!

Јер сви знају и сигурни су да ће он први нађушити непријатеља, први докучити драгоцене податке и први се вратити на своје место, као и да је патролска служба њему омиљена ствар. А омиљена му је ствар зато што се он из ње никад није вратио празних шака. И зато, кад није у патроли по наређењу, он се у њој налазио приватно.

Једанпут је случајно, као оно Рус Шаповалов, што је гонећи зеца набасао на лево крило војске Миратове, открио нешто што је значило подвиг велике војничке вредности, откриће чију важност, уосталом, нико из врховне команде никад није хтео признати.

Маршовала је дивизија ка Иверку. Предња одељења, која су наступала са осигурањем још од Текериша, имала су задатак да се дочепају „Поповог парлога“ пошто-пото: да отерају непријатеља ако је тамо, да се утврде ако пре њега стигну.

Ресимић се налазио у приватној патроли, тј. у пљачки, кренуо се раније, и пре свих стигао на „Парлог“, где затече попа, из оближњег села, како, с догледом на очима и попадијом на крилу, посматра борбу што се водила на неким даљим положајима око Гучева. После је стигла претходница и утврдила се.

Од вечери до јутра провела је мртва уморна дивизија у најстрожој приправности. Исте ове ноћи Секула, врљајући по околини пљачке ради, откри: да се путем, с које се стране сву ноћ и грозничаво очекивао непријатељски напад, сербез крећу

воловске коморе двеју наших дивизија. А кад то проверише и официрске патроле, па се извештаји послаше где треба, дивизија сместа доби ново наређење: да се врати одакле је и дошла, после неколико дана узалудних, нечувено заморних маршева.

Па сутрадан, на маршу, пуше и цакају војници:

– Бре, браћо, да не би Ресуле, ми јуче извршисмо јуриш на наше коморе!

И сви се слатко смеју.

– Ко то каже? – интересује се командир чете па се љути:

– Слепци! Кад нешто не знате, онда шта дробите? Ми смо дошли на „Попов парлог“, јер смо се бојали пробоја.

– Па што се сад не бојимо?

– И шта ћемо позади коморе?

– Ајд’ ајд’ магарци. Шта ви имате да резонирате?!

И тога дана истога, Секула Ресимић, кога колективно оптужише сељанке из Јаребица да је од њих куповао јаја за офицере а није платио, извуче за свако јаје по један шамар иза клемпавог увета, које му се црвенело задуго после тога, и док је, као несрећник, сав бео од прашине, шепесао кроз кржави смрад лешина које су грозно баздиле дуж зелених гробена Цера.

Нити га кадгод напушта веселост, нити казне има која би могла да поколеба његово добро и ведро расположење. Јер шамар, везивање или затвор, Секула Ресимић сматра за неизбежно војничко следовање, исто онако као и пиринач, пасуљ, тајин, кратку кошуљу или шајкачу. Војник, за кога се

могло и смело рећи да се у војсци родио и одрастао, он је, боље него ико, познавао смисао и циљ ове важне институције, као и оправданост оних драконских мера уобичајених да се употребљују за темељно израђивање војничког духа и дисциплине.

– И ја сам о... оф... официјерско дете, знам шта је војска.

А он је био официјерско дете само утолико што је рођен у Ч., од оца Јефрема Ресимића, покојног наредника, штабовског трубача истога онога пука у коме, по мишљењу претпостављених, на његову бруку, а по мишљењу Секулином, на част пука, служи и он – његов син, као добошар прве чете другог, у свима тешким борбама прослављеног батаљона.

Секула своју мајку није упамтио, а у седмој години сазнаде, једнога дана док се играо, да му је отац, штабовски трубач Јефрем Ресимић, иако ни часа није боловао, умро напред калдрме ивањичког сокака, недалеко од ракицинице „Код Ужичанина“, где се бавио увек, пошто би плехани писак своје сјајне трубе, увезане зеленим гајтаном, остављао у преправљени копоран са крутом и високом јаком од црвене чоје.

Иако је смрт ова за њега значила ослобођење од батина и одсад неограничену, најпунију слободу врљања по свима привлачним местима вароши, он је ипак много плакао за сандуком очевим тога незаборављеног дана, кад је најстарији трубач, стара гарда, сахрањен са свим војнима почастима које су његовом чину и рангу припадале. Али оно чиме је особито био тронут, то су били неизрециво болни звуци посмртног марша, који је јецајући одјекивао и некако нарочито дирљиво цвилио

варошким сокацима, извођен од ожалашћених ученика покојникових са неописаном вољом и без погрешке.

А кад старог наредника земљом затрпаше неки људи, онда стриц Секулин, сељак из околине, узео његову руку сву мокру од суза, па га, целог пута сагнуте главе, одведе својој кући да се о њему стара. И пуну годину дана бринуо се о њему очински, кад га, по навршеној седмој години, уписа у основну школу као свога рођеног сина.

Али Секула школу није марио, јер је муцао, и деца му се гадно подсмевала, и напретка никаквог није било. Иако се трудио да не муца, вежбао, напрезао, знојио, све је узалуд било, језик је остао упорно непослушан.

Колико би пута друмом ка школи угледао издалека каквог старијег човека, који му иде у сусрет и кога је хтео поздравити, рећи му *добар дан* као и остала деца, и прилазећи му гласно изговарао: *добар дан, добар дан, добар дан*, све док старији човек не би наишао према њему. А тада, ох тада, језик би му се наједанпут немилостиво укочио, и он би, ћутећи и утучено, пролазио човека без поздрава.

А кад и на крају друге године никаква успеха није било, позва га стриц па му рече:

– Ево две године, Секула, благо мени, како те слушам да сричеш о-с, н-о-с, ос, нос, а твој чича оста бос због твојих крижуља, таблица и сунђера. Мораш, није вајде, на занат.

И већ сутрадан Секула је био у вароши, и тамо нашао занат за цео живот, који се некако морао отаљати.

Тај занат што га је он изабрао за цео живот, био је унеколико војничког карактера или боље позива,

тј. у врло тесној вези с војском. То је био бозацијски занат. Са прописном дозволом за искључиво право продаје бозе, алве и салепе војсци, његов газда, досељеник из македонског Крушева, сместа и оберучке прими Секулу, јер тих дана беше остао без шегрта и јер Секула беше на њега оставио повољан утисак. А дужност Секулина, као ученика поменутог заната, била је веома проста: пратити трупу дотичног гарнизона у свима њеним тактичким кретањима, ићи за њом у стопу: на маневре, у ратну службу, као и на егзерциришта, стрелишта, гађање и купање.

Ето, на тај начин и из оних побуда једног ведрога мајског јутра, кад сва деца жураку у школе, ступи он у нов живот, са својим кривим ногама и новом кантом опточеном жутим месингом, који се сијао као еполете. И од тога дана, увек, раним јутром, кад је време лепо и док јци звонке трубе буде из слаткога сна топле, ватрене девојке што, скривене иза завесе, у кошуљама спалим са рамена, извирују да виде командире на коњима, гега он позади батаљона, искривљен препуном кантом, задуван, знојав, али ведар и пркосан. А чим батаљон изађе из вароши и пређе у маршеви бојни поредак, он је с главном трупом претходнице, коју прати док се задатак решава, па после чека у хладовини док се јуриш сврши, кад предузима осигурање канте, коју опкорачи да је не би оборили борци, и наплаћује унапред од оних у које нема личног поверења, или на чију војничку част и врлину не може рачунати. И тако с дана на дан, у нераздвојном контакту с војском, он је полако стицао разна војничка знања из тактике, стратегије, фортификације, из ратних вештина; он је знао „ратну службу“ у прсте, и сам се

изражавао чисто војничким језиком, са псовкама или без псовки, како је кад прописно.

Кажу му, на пример:

– Секула, отиди, Бога ти, до мртве страже нумера 1 и однеси ову лепињу с кајмаком потпоручнику Ћосићу.

А он поздрави по војнички:

– ...Разумем!

Оде, и тачно нађе ђувик на коме чучи мртва стража нумера 1.

Или:

– Секула, ти знаш где је левокрилна објавница?

– Зна, зна, како не би знао – заграју официри.

– Е, бићеш онде. А чим наиђе командант батаљона, ти нам јави, знаш?!

Официри, после тога, безбрижно, као у логорској бараци кад нема занимања, играју „санса“ или „фрише фире“ све док Секула трипут не завречи као јарац, кад они скачу, прилазе војницима које буде и настављају теоријско предавање о бочном нападу, коњичком јуришу на пешадију, кад се командује „у круг“, или тако чему сличном...

А на егзерциришту, по највећој жези, и кад му се досади да се подсмева регрутима од којих боље ради „вежбање с оружјем и стражарску службу“, он одлази у јаругу код значара и тамо убија гуштере, слуша масне приче, дува у трубу или лупа у добош да одмени значаре, док се они сити наспавају.

Само ако нема вежбања, или ако су теорни часови те војници мање жедне, он је у вароши.

Обично по ручку, о највећој врућини, кад сунце пржи да прокључа мозак, док зује муве зунзаре у прозорима, а врућ ветар гони маце преко празних

сокака и сва паланка спава у знојавим кошуљама; кад небо и брда потамне од јаре, а у баштама са клонулим главама, као обешени људи, блену погурени сунцокрети, он се поводи пустим улицама по усијаној калдрми, обилази целу варош:

– Боза... ледена...

И од клупе до клупе, од хладовине до хладовине, слуша како хрчу мајстори на тезгама, у поливеним дућанима, и гледа како се тешко гегају и шичу гуске по врућој калдрми, а у хладу боса и голуждрава деца играју пиљака и чаврљају као и врапци под стрејама.

Па дрема, клима главом и млатара ногама.

А шегрти, испред дућана, задевају га:

– Еј, Секула, попише ти бозу!

– Секула, дај две чаше за маријаш!

Он полако отвара очи, гледа око себе, трепће и изговара једну једину реч, гадну и непознату ван ове вароши, а на коју се не љути нико, јер се сваки њоме служи да другом затвори уста.

– Порав...

– Циде.

– Циминајца.

– Држ' се, држ' се, Секула! – парирају шегрти.

Све тако до вечера, кад освоји хладовина, и зјапе прозори као отворена огромна уста, или промаја лепрша завесе као исплажене језике. Тада се враћа у дућан да поднесе рачун, спреми газдину собу, изриба канту, попуши цигарету, па да се отегне на клупи дућанској као шаров...

Па је Секула растао, јачао и после годинама носио по две канте на обрамици, увек са истом дужношћу: да иде за трупом, лети с бозом, зими са салепом и алвом. И тако до деветнаесте године, кад

је постао општински добошар, после једнога конкурса на коме је победио, и остао на тој новој дужности све докле је општински буџет имао могућности да одвојено плаћа свога добошара, лице које ће лупањем прикупити грађанство, и друго, исто тако важно лице, које ће, иза последњег удара маљице, том сакупљеном грађанству прочитати јасну и, с позивом на односне прописе законске, строгу општинску наредбу о чишћењу пред кућама травуљине и корова, „који постоји на срамоту и штету угледа лепе нам вароши“ или какву сличну. А кад су се обе дужности, услед буџетске немогућности, сјединиле у једном једином лицу, он је отпуштен као неупотребљив у овом случају, пошто је општинска управа ипак претпостављала да задржи оно друго лице, што је способно било да чита њене наредбе, иако није знало да рукује добошем онако мајсторски као Секула.

Тада се Секула понова вратио војсци и постао рабација војничког лиферанта. То је најсрећније доба његовог живота, о коме често прича на маршевима, поред ватре или ноћу на предстражи... Натовари пуне канате паприка, купуса, лука или сена, и крене ноћу клисуром кроз Јелицу. Ноћ тиха. По белом, од месечеве светлости и прашине, путу, вочићи одмичу сами, кола шкрипе, циче, велики месец залази за дубраву, и брује бандере и Морава шуми, а он, испружен на сену, гледа у небо пуно звезда, удише мирис траве и пева, пева: *О... о... ој Мораво моје село равно, кад си равно ишло си вододлавно, или Сунце јарко не сијаш једнако...*

Само што је та срећа мало трајала, јер је дошло време да се активно посвети војсци. И баш је требало да одслужи стални кадар и да се поврати

свом старом занату, кад насташе мучни, страшни, јаој бескрајни ратови.

1915. кантоновао пук у селу неком до Ваљева. Па се ослободиле сељанке, за оно неколико дана док су Швабе биле, и тако се сви лепо проводе. Пред вече игранке, а по ноћи састанци.

И војници умирују савест:

„Не праштају, веле, ни они код наших кућа.“

Једно предвече спрема се командант за варош и чекају га жута заплењена кола на путу, кад му приђе једна постарија сељанка.

– Добро вече, господине.

– Бог ти помог’о. Које добро, снаја?

– Никакво добро, господине. Зло!

– Е? Дед’ да чујем.

– Ама, да простиш, не могу пред свима. Жалбу једну имам.

– Ајд’ улази унутра.

И командант уведе сељанку у штаб.

– Говори, снајо!

– Ете, имам унуку, господине, девојку.

– Нек’ је жива. Па?

– Па је нешто слаба. Рецимо, струнила се, ја ли шта!

– Па онда?

– Па један војник, знаш, превари ме да је доктор.

– Па после? Говори, молим те. Имам ја и друга посла.

– Па дође да је прегледа; па је пипа, пипа... јаој Боже, јаој мој господине, па вели мени: „Изиђи, бабо, напоље, морам ја њу сву прегледати... и трбух... ту јој фали.“

- Да је није упропастио?
- Па није да видиш, али онако осрамотио.
- Како то може бити?
- Па уј’о је за... ох опраштај, господине.
- Зашта, брате, уј’о?
- За... За сису... куку мени ојађеној?
- Ама ништа друго?
- Па, ето, уј’о за сису.
- Па је л’ се носио као официр?

– Укр’о, веле, шињел докторов па га огрн’о, а мрак па нисам несрећна ни загледала. И ма’ом ћути, само они што су га довели кажу:

– Ето ти правог правцатог доктора. Социјалист за женске слабости!

- Па, лепо, кад је то било?
- Јуче, добри господине, синоћ.
- А што синоћ ниси дошла да се тужиш?

– Ама да ви’ш навалише на мене те се прво изравнасмо: да до подне данас купи ђевојци папуче, а мени шамију, али превари рђа, те ево дођо’.

– Па ти га познајеш?

– Знам, веле да је добошар. Него име му заборави’.

– Знам ја – вели командант, а сав позеленео.

И те ноћи сваки батаљон даде по једну патролу, и патроле, без милости, претресосе цело село, сваку кућу, сваки кутић, амбаре, вајате, таване и кучнице, али Секулу Ресимића нигде не пронађоше.

Те ноћи командант не оде у варош; те ноћи Секула Ресимић, добошар прве чете другог батаљона, беше у бекству.

Исте оне године, у марту, за време великог затишја, београдско ново гробље беше једна

особито драга и привлачна тачка оном заосталом, неборачком али куражном становништву Београда, које је и често и немилосрдно било бомбардовано. Баш у то време, иако опијен славним победама, Београд се побожно сећао мртвих, засипао их силним цвећем, захвалношћу и сузама, више и усрдније, можда, него икад дотле. Изгледало је као да пролеће буди живот само ради мртвих, и да живи друге дужности и не познају, већ да убијају и да плачу.

Уз влажан зид што опасује гробље, до саме гробљанске капеле од црвених и сивих коцки, са дугим лењирастим прозорима и шупљим крстовима, по којима се јуре и чаврљају врапци, осам дрвених свећарница и цвећарница плехом покривених, и природним и вештачким венцима начичканих, радиле су од јутра до мрака. У њима, унутра, као у крлеткама, иза белих великих свећа повешаних о ексере, назирале су се доброћудне главе инвалида-продаваца, чије су штаке биле прислоњене уз столове са кривим ногама обавијеним канапом и крпетинама, онако исто као и патрљци њихових ћутљивих сопственика.

Тужног изгледа, у дубокој црнини, са веловима око главе и цвећем и свећама у руци, журиле су жене да се, пошто промакну кроз капију са средњим великим улазом и крстом на средини, размиле, па застану око неједнаких споменика од црног и белог мрамора, и целивају избелеле крстаче обгрљене спарушеним венцима, који ће се заменити. Па пошто би клечећи припалиле мале воштане свећице и кандила у обојеним фењерима од лима, оне би дуго остајале тако непомичне, и гледале како немо јецајући жмиркају плаво-зелени пламичци, и

облећу челе око зејтина и воска, изазивајући успомене на своје драге и испитујући своје савести, оптерећене сопственим неопростивим прекорима који ће сместа ишчезнути на капији гробљанској, као што су се муњевито и појавили.

А тамо напољу, према великој гвозденој капији, уз стаклену чекаоницу облепљену наредбама и разним полицијским забранама, на шиљатој голој калдрми и благом мартовском сунцу, греју се и пуше десетак просјака у похабаним војничким униформама, слепи или са патрљцима од ноге или руке, истакнутим тако да се виде на први поглед. Они, обично, ћућуре међу собом, задиркују се и шале, да једновремено завапе тек ако би ко наишао, кад испружају своје кошчате, црне и прљаве руке и забораве с таквом жестином и тако ненадно да узнемире и узбуне и саме врапце што се јуре и препиру по крову звонаре, одакле у малим јатима прну да беже ка великим оцацима циглана, који се уздижу око гробља.

Седе они тако једно послеподне, олењили се, зевају и пуше, па се издалека зачу бректање аутомобила. Они брзо склонише цигарете, спремише се и очекиваху. Онда машина стиже и заустави се пред великом гвозденим капијом. И док момак хитро сиђе с предњег седишта и услужно отвори врата дами, на чијем крилу лежаше красан букет, дотле већ бела рундава пудлица, с машиницом о врату, искочи на калдрму, лако као лопта, па се запиљи и очекиваше да богата дама, сва од грације и болног израза, сиђе и, по обичају, обдари просјаке.

Тада пружи она букет момку, откопча свилену торби-цу, па болећиво приступи убогим људима.

– ...Молимо госпоју, вашим... слепим а... а... а... ратницима.

Она приђе слепом.

– Кад си рањен, јуначе?

– Он је контузован, госпоја.

– На Мачковом... к... к... к...

– Кога имаш?

– Троје деце, госпоја, а... а... а двоје мушко и а... а... двоје женско.

Она га дарује, па праћена момком, и док пудлица обиграва око ње трзајући је ситним зубићима за ивицу сукње, она жури ка драгом месту туге, са изразом све већег бола и патње једне светитељке.

– Хвала роде!

– Бог да прости покојника...

– Амин, да Бог да...

– Ама ситно фарбаш, друже. Па ти рече троје деце, а оно испаде четворо!

– П... па, па на брзину. Кад се хитро промеша!

И Секула отвара очи, намигује и загледа у десетицу.

После диже главу:

– Муф јесте ли видели? Три године а... а... а сви од њега да живимо!

Секула је пустио браду, прерушио се; мучно би га било познати. Омрзнут је у своме друштву, али га се оно боји. Јер све су то предратни просјаци, лажни инвалиди што „ватају на униформу“, Цигани и протуве, и он једини ратник међу њима.

Говори мало, и док они ћаскају, он се треби од вашију. Само кад наилазе посетиоци гробља, он зажмури и заборави неким језивим мумлањем да

све надвиче. Или прави досетке на рачун пролазника који се не осврћу на његова запомагања.

– ...Седи овде, друже, а... ту је твоје место!

Пролази тако млекаџија, сељак из околице, грбав.

– К... к... к... к... – кркори нешто Секула.

– Шта ти је, бре, шта кркљаш?

– ...Кад ћеш да се а... а... а... демобилишеш?

– Како велиш?

– ...Ранац да скинеш!... Па показује на грбу.

И грбавко се присећа, па црвенећи иде даље и гунђа.

А кад су сами, или време рђаво, па у чекаоници очекују да пролетњи пљусак престане, они загаламе, развезу надугачко и говоре о свачему.

– Лепо, а јесу ли и Французи Швабе?

– Јесу и они, само су бољи јунаци, јер у Француској и матори сисају, па су здрави.

– Добро. А Енглези?

– Енглези?... Енглези то су морске Швабе. Они живе у мору.

– Е реци ми сад: што су се једне Швабе удружиле с нама против других Шваба?

– Како кажеш што су се...

– Кажем шта ће те Швабе с нама противу ови' наших Шваба?

– Шта ће велиш с нама? Е па, брајко, они ће с нама због овај... па због... е не знам.

– Знаш ли ти, Секула?

– ...Па да се бијемо за њих.

– Него, чујте, људи, видите ли ви ови ероплани шта чине? Сад ће, веле, пустити неке гасове да нас све поморе.

- Не верујем, човече, плаше на седамн’ест.
- Море, батали шалу, пустили су плакате.
- А Германи, веле, имају неке справе што личе на рибе, па гутају лађе к’о Секула питу на даћама.
- Па добро, Германи то су опет Швабе?
- Па јес’.
- Видиш, ти Германи целу Европу окупираше, па сад ’оће и Азију. Него ја мислим да оне Швабе и ове Швабе раде ортачки. Чујте, људи, ово што вам ја кажем, ја сам прост човек, али ја њима не би’ веров’о. Ето, сеците ме где сам најтањи ако тако не буде.
- Еј, брате, па ти сасвим не знаш шта говориш. Ваљда знају ови наши шта раде. То су паметни људи, неће тебе питати.
- Ама они јесу паметни људи. Само, знаш како је, ђавоља је то вера, подвалиће.
- Секула се напиње да нешто каже.
- Ђути ти, Секула, не разумеш се ти, брате, у свачему.
- ...Ђогате, а... а... а божији, боље ја знам од њих.
- Од кога?
- Па од... министара и ге... ге... генерала.
- Море ти, бре, ти си антикрисст, ти си опасан, ти си бунтовник.
- Ја сам човек к’о и они. Говорио сам ја с министрима. То су а... а... а тр... тр... тр... тртови к’о и ми. Да нисам мутав, и ја би’ био генерал.
- Па јес’, право каже човек: да није мутав, и да му је ћаћа Крсмановић, и он би био министар или генерал. Овако цркавај од глади и пружај руку целог века.
- И још да нема добри’ људи, браћо!
- Пих! Онда би продавали вашке па би живели.

– Сад нема ни вашију, сад је затишје.

– Ја сам у ропству, браћо, јео вашке на лебу.

– Лажеш! Ти и ниси био у ропству него тајни полицај код Шваба. И зато што лажеш јешћеш и калдрму.

– Ја не лажем, небеса ми. А шта фали теби? Имаш кућу ортачки с неком Јеврејком и две краве. Продајеш млеко, газда си, па опет просиш.

– Лажеш!

– И наговарао си ме да убијемо Секулу и да му узмемо паре. Кажи, ако смеш, да ниси. И зато си га и звао на вечеру, да прођемо оним путем поред циглана...

И тога дана, неколико само тренутака иза последњих речи и на ужас богаља који се разбегоше, Секула, не размишљајући ни секунда, распори ножем, оштрим с обе стране и чуваним у тајном џепу копорана, просјака Јеремију, званог „Тобџија“, који му је радио о глави, и чија се црева просуше по прљавом патосу чекаонице. Онда убица паде шака полицији, која се распита и сазнаде о његовом бекству из војске. И, стављен под редовни војни суд свога пука, он оста у затвору све док топови на фронту не огласише почетак новог крвављења.

Тада га пустише, и, тешко рањен у једном од првих већих сукоба, он се нађе у болници, из које изиђе једнога од оних страшних дана кад потпун слом армије беше несумњив, а после једне операције, која га остави без неколико ребара и учини неспособним за борачку службу. Далеко од свога пука, који се налазио на другом правцу војних операција, он се јави једном од пукова на који прво беше наишао, где изјави тачне податке о себи,

признаде да се налази под судом због покушаја убиства, и постаде сеиз команданта батаљона.

У новој средини, међу војницима које тада први пут познаде, потпуно непознат, морао се мучно осећати Секула, али се није имало куд. Јер он увек провођаше сам, ревносно предан својој дужности да се стара о командантовој кобили Ружи, чије га ждробенце витко, умиљато и несташно, занимало више свега.

А командант батаљона, увек насмејан, фини официр белих руку и црвених образа, тек што беше дошао из дивизијског штаба, одакле га послаше овамо да испуни услове за унапређење у виши чин. Операције, истина, беху свршене, али шта то мари, баш зато је он и послан из штаба, где је био навикао да служи на потпуно задовољство дивизијара, чији беше љубимац... Било се већ дубоко ушло међу снежне кршеве арбанске, и командант мучаше само једну бригу: како ће се без хране издржати до мора. Неколико кутија конзервисаног млека што их је добио у Љум Кули од управника болнице, свога познаника, и у замену за цигарете, биле су још једина храна с којом се имало живети све док се не дође до савезничких бродова са храном, о којима се толико говори и тврди. И он је чешће и строго опомињао Секулу да оне кутије чува у своме ранцу, од кога да се никад не одваја.

Онда, умирен надом да ће му то бити сасвим довољно до краја, командант очува своје добро, увек ведро расположење, све док се једнога дана не догоди нешто због чега умало не доби излив жучи или овом сличан напад.

Седи он, гладан, крај ватре, мисли на млеко и зове Секулу:

– Отвори једну кутију па узвари!

Секула заузима став „мирно“, грчи лице, отпоздравља одсечно и као не разуме шта хоће командант.

– Еј, море, шта ме гледаш? Млека!

– Млека нема, господине мајоре.

– Млека!

– А... а... а нема млека; а... господине мајоре.

– Шта кажеш?

– Појела „Ружа“...

– Млека, сунце ти божије! Четири кутије конзервисаног млека што сам ти дао на чување?!

– А... а... „Ружа“...

– Где се научи да лажеш, милион ти богова...

– Ја... у... у војсци, господине мајоре.

И тако лаж која беше глупа и дрско понашање Секулино разјари команданта у тој мери да га је, позеленео као јед, тукао до крајње малаксалости своје одморне снаге. Тада му одузе коња и најури га.

Али се убрзо, и кад се уверио да је казна била претерана, умири и покаја, па кад му Секула обећа да ће све десетоструко накнадити, он га врати и предаде ствар забораву. А отада, свакога јутра, и после Секулиног повратка из патроле, кад год би увлачио ногу у узенгију да се попне на коња пред полазак на марш, осетио би командант како га голица и дражи мирис младе пилетине печене на ражњу, ох тако пријатан, драг мирис што се ширио на све стране из бисага немачког седла, на коме је било угодно седети као на дивану.

Па је она војска одступала кроз кршеве, полумртва једна војска, сва у ритаму, што се напрезала, пентрала, стењала, цржавала и

претварала у стрвине. И у селу неком, пуном дивљих паса и људи, зауставила се ова колона скелета да преноћи.

Око огромне ватре, као ломаче, поседали официри штаба, пију чајеве и угађају генералу.

– Е, да су урадили као што сте ви предлагали Армији, гос’ ђенерале, не бисмо ми сад седали овде...

– Ви сјајно издржавате штрапаце, гос’ ђенерале.

– Бога ми, као неки младић.

– Боље него сви ми; свежији сте од свију нас.

– Ту је већ море!

– Где ли ћемо после?!

Али дивизијар, стари војник, закопчан, нема воље ни да наговести.

И официри срчу и ћуте.

А из села, изненада, допире граја, неко комешање као узбуна, па све ближе и јасније, и чопор мештана појављује се, па се приближује дивизијару.

Онда прилазе искежени, разјарени, дивљи људи.

– Туња тијета!

– Тунга тијета! Мир шућур!

И чопор крешти, превија се, урла и стеже мртвачке кошчине петорице регрута, што дрхте као уплашене мале птице, и Ресулу, који ћути погнуте главе.

– Пљачкали, је л’? Пљачкаши, је л’?

И дивизијар, бесан, скаче, вришти, докле чопор урла:

– Ох, ја... валах... аскер... пљачка... ска... хала...

А дивизијар умирује, обећава, пишти:

– Шта? Како? Ко? Ови? Добро. Ја њих сад, сместа... фик... кр... кр... кр...

И он прави покрет руком као да нишани.

Па настаје трк и узбуна око штаба. А мало после чланови преког суда са везаним, уплаканим регрутима и Ресулом, праћени дреком дивљег чопора, одлазе у дубодолину иза штаба.

– Милост, милост, гос’ ђенерале... трудићемо се... поправ...

Један осуђени регрут, сав у ватри, бунца:

– Људи, ево переца, ево переца, ево врући’ переца!

И гледа у шаке и цера се, па их окреће и гледа у нокте:

– Ево переца, ево врући’ переца!

И док сумрак, сив, прљав као чађ, пада на кршеве, природа дивља и величанствена равнодушно посматра стрељање.

Секула први, везан за дрво, одбија да му вежу очи.

– Овај овде тип пљачкаша!

– Иначе је под судом, гос’ ђенерале, није штета.

– Молим...

– Говори!

– Жандаре да не гађају у у... у... главу.

И он подиже очи к небу.

– Треба се и тамо а... а... а... довијати.

Арнаути седе, скрстили ноге, пуше и смеју се.

И онда поп хоће да исповеди Секулу. Он и то одбија.

– Боље стојим код Бога, п... п... по... попе од тебе.

И штрцка пљувачком на попа.

Па се после три плотуна сви разилазе.

И Ресула, који се хвалио да је покопао пук, оста незакопан, срозан низ дрво ољуштено од куршума,

раширених руку, чупаве косурине, замућених очију и раскопчаних чакшира.

Сутрадан маршује колона и спушта се, најзад, у питому раван. Отегле се зелене бескрајне ливаде и чуче велики пластови као шубаре. Топло је, осећа се дах мора, и небо је мирно, плаво, благо.

И брадати, чађави људи живахнули па разговарају:

– Ето ти, долија и Ресула.

– Ја, заглави, сиромах.

– А и био је, брате, некако опасан човек.

– Ама, људи, грешите се. Нисте ви њега познавали. Дobar је он био, и јунак. Ми смо исписници, служили смо све ратове у једној чети. После нас комбоваше у овај пук.

– Шта? Ко то? Шта каже тај? – распитује командант с коња.

– 'Нако, гос' мајоре, цакамо о Секули.

– Па шта цакате? Дед' шта цакате?

– Каже овај Рудничанин, познавао га, вели, био је добар човек.

– Ко је тај што каже? Аха! Тај ће проћи као и он. Дobar плачкаш, је л', зврндове?... А ви, војници, видели сте добро како пролазе неваљалци. Па у памет се!...

И опет мили колона по један и гази по меком и ситном песку; ноге упадају, мали камичци жуље и вређају рањаве табане, и све је теже вући костуре. Лево и десно, црвене и плаве одране лешине искиданог и искљуваног меса, са искрвављеним копитама без поткова. Чини се као да се очајно напињу да издрже и извуку огроман терет без кога се не може, и гледају исколаченим очима као да се

плаше да ће бити ошинути. Људи окрећу главе, стежу носеве прстима, или заустављају дисање док прођу. У том дивизијар са штабом сустиже колону. Он је замишљен, и са левом руком на слабини јаше лагано и оштро гледа у даљину. Официри извадили по једну ногу из узенгија, ради одмора, и док шкрипе седла и крцкају, они се опустили и дремљиви клањају као прстенције.

Затим дивизијар мамуза коња и с начелником штаба одмиче мало, па стиже команданта батаљона, који јаше на челу колоне.

– Како је, како, дечко?

– Ето, да кажем, гос' ђенерале, врло добро, хвала много...

Онда, окуражен овом пажњом, мамуза нервозно коња и притерује га све ближе дивизијару.

И тако јашу ћутећи, па се после мајор усуђује да пита:

– Гос' ђенерале, молим да ми не замерите... ако смем питати... зна ли се где ћемо... шта ће сад с нама?

Ђенерал се упола окреће и гледа га преко цвикера.

– Не знам да ли умеш чувати тајну.

– Ви... ја мислим... бар... господине ђенерале... уосталом...

– Добро де, добро... Даклеее... Оштри се за Францускиње...

– У Француску, гос' ђенерале?

– ...Или Гркиње. Марсељ или Крф.

– Хвала!

И мајор клима својом лепом, насмејаном главом у знак захвалности на изузетној пажњи. Затим трза узде да врати кобилу, која се усудила да поравна с ђенераловом.

– Добро се држи Милка, гос' ђенерале. – И гледа умилно алатушу ђенералову.

– Господине ђенерале, молим опростите... бићу слободан још једно питање.

– Ајд', ајд' да чујем.

– Указ... говори се... хн... да је потписан.

– А, ту те жуљи?... Ускочио си, ускочио си... Шта ме гледаш – потпуковник си. Али...

И ђенерал ставља рукавицу на уста.

Па опет мајор трза узде, јер се његова кобила поравнала с Милком.

После се нагиње начелник штаба, ослања се левом руком за ункаш мајоровог седла и шапуће му:

– Честитам, ово је сигурно. Још у Призрену видео сам нову звездицу на краљевом ордонансу.

– Онда и ја вама, господине пуковниче.

Мајор јако наглашује последње две речи и официри један другом срдачно стежу руке.

А дивизијар обраћа се војницима:

– Може ли се, јунаци?

– Може, може, гос' ђенерале.

– Мора се...

– Ето, гега се.

Кад ђенерал поизмакне:

– Богме, даље се не би могло!

– Како си сад сладак!

– Ј, к 'и мед.

– Сиђи, душо, с коња да видиш како је!

– Опрем', рођо...

И тако, што даље ђенерал све искреније...

Па се спушта колона и шљапка по пиштољини преко рогоза и зукве, те шкрипи полегла и угажена травуљина.

Но иде се живље, јер се не спотиче о стење, и људи се гужвају по неколико у реду, јер има ширине.

– Ту смо, близу смо.

– А по води не могу нас пешице!

– Да и ми, људи, да'немо једанпут.

Мајор мамуза, мамуза и с муком гони уморно кљусе да покаса, па стиже дивизијара и приноси руку до штитића кицошки накривљене шапке.

– Молим... је л' по вољи, господине ђенерале? Бићу слободан да Вас понудим...

И откопчава бисаге и тражи.

– Е, а шта имаш?

– Мало пилетине... и...

– Бравос, Бога ми, код тебе увек свега.

– Јуче купих у Прези, гос' ђенерале.

– Баш сам и сам мислио да се мало прихватим.

А мајор обавија дупле узде око леве руке, черечи пиле, одржава равнотежу на седлу и додаје дивизијару карабатак.

– Знам... ви не марите бело месо.

– Хвала. Само да се стигне на море, свега ће бити.

– И шампања...

– И шампања... И... и... цуцика... је л' и цуцика?

А?

И ђенерал се тресе од смеја, а мајор обара главу...

А колона, оживљена благим приморским сунцем и питомином, одмиче сад сувом узбрдном путањом.

Онда предњи делови стигоше на узвишицу. А одатле, изненада, бљесну нешто необично, мило, пространо, огромно, тамо преко зелених, рајских

дубрава, и засени те, испуни груди као новом неком надом, вољом да се живи и заборавом свега.

Па се наједанпут раздрагано ускомешаше они што пристизаху на узвишицу:

- Ено мора, ено мора!
- Еј, другови, ено мора!
- Је л' оно море!
- Шта? Славе ми, ено мора!
- Море!
- Гле! Гле!
- Ено мора!

[1921]

Миодраг Булатовић

ЉУБАВНИЦИ

Тијело је моје обучено у црве и у груде земљане, кожа моја пуца и рашчиња се. Дани моји бржи бише од чунка, и прођоше без надања.

Књига о Јову, гл. 7.

ПРВА ГЛАВА

И та кафана била је мала и шупља. Ја и Оља седели смо у углу тако да нас нису могли приметити ни Ананије ни Фотије, који су седели сто или два даље од нас, а камоли Сима и Никифор, који су седели иза врата. Кафана је била мрачна и да јој није било прозорчића, пре би човек помислио да се налази у земуници но у периферијском свратишту, из којег је ретко ко трезан излазио. Зидове је имала превисоке и тамне, тако да их нисмо могли добро видети; висили су, размакнути и усправни као бедеми, као заседе.

Ја и Оља смо се гледали. Око нас сивели су се људи, мали и крпени у шапутању. Људи су ћутали или говорили над столовима.

И Оља је шапутала, а ја нисам имао ништа да кажем. Људи су се сивели, обешени и необешени, и личили на лутке од земље и хартије.

Питала ме је бојим ли се. У кафани је било највише стараца. Мирно сам гледао у огледало. Оно је било саткано од дима, паучине и стакла. Сва лица, која сам у њему видео, била су наборана и болесна, сем мог. Имао сам младеж на јагодици, који ми је улешшавао изглед. Очи су ми биле нарочито лепе. Црнеле су се на бледим испупчењима лица; оно је морало бити бледо, јер сам много размишљао како да пронађем нешто што би ме задивило и одушевило. Фотије ми је рекао да су авиони веома чудан изум и да се њима треба позабавити. Заволео сам их. Стао сам се заносити њима, као дете које се ни за корак није одвојило од земље. Правио сам их од хартије и картона, од дрвета и плеха. Мислио сам да ће врхунац моје среће бити кад се дигнем изнад аеродрома. Али сам се разочарао. Чим смо се подигли са земље, стао сам повраћати.

Тада нисам познавао ни Ољу, ни Ананија. Он је стајао у огледалу. Откако сам га знао, лице му је било искривљено и невесело. Имао је криву ногу, коју је вукао за собом, али му је у огледалу нисам могао видети од дима. Поред њега био је пободен Сима с књигом. Он је био тако висок да је раме-нима ломлио оквир огледала, те му је глава била негде иза стакла. Једино сам ја знао да су Ананије и Фотије преправљали туђе песме и потписивали их својим именом. Оља је нешто шапутала. То сам дознао кад су били пијани, али ником нисам говорио, јер сам стално заборављао. И ја сам писао песме пре но што сам заволео авионе. Ја сам, у ствари, био рођени песник, истински таленат, али ми се то лагање и себе

и других није допадало. Био сам нарочито обдарен за прављење стихова и измишљање нових и необичних рима, али нисам имао воље за било какав рад.

Гледао сам у огледало и видео главу крај мог рамена. Смејао сам се Ољи и Ананију што су били тужни. Нити сам знао шта значи бити весео ни невесео. На свет и данас гледам обично, као на најобичнији врт, иако сам свестан да сам бољи, лепши и паметнији од свих људи које знам. Оља је наслањала главу на моје раме.

Затим сам почео маштати о бродовима. Уживљавао сам се у бродолеме, у улоге храбрих капетана и морнара. Имао сам осећање да се, живећи далеко на копну, претварам у најобичнијег инсекта. Отишао сам на море и заплочио у свет. Готово месец дана нисам долазио к себи. Кад су ми принели огледало лицу, видео сам да изгледам као костур. Пожалио сам за својом лепотом. У очима више нисам имао онај лепи и заводљиви сјај. Побегло сам с воде и одао се скитњи по свету.

Ишао сам од града до града, из државе у државу. Шпанцима сам се представљао као прогнани племић, Французима као српски краљевић, Холанђанима као специјалиста за болести ува, грла и носа, а Данцима и Швеђанима као вођа југословенских комуниста. Све ми је то изгледало неинтересантно и глупо, иако су ми људи махом веровали и сматрали ме српским генијем. Прошле године вратио сам се у Београд, после десетак година лутања по свету, крчмама поред Саве и старим познаницима, којима сам већ био почео заборављати имена. У својој соби и мансарди

прославио сам тридесет други рођендан, и чим сам изашао на улицу, спазио сам Ољу.

У огледалу сам видео своје лепе руке. Једна је била опружена поред стола а друга је почивала Ољи на раменима. Очи су јој биле тако добре и тужне да ми се чинило да ће сваког тренутка из њих потећи сузе и гној. Нисам могао да их гледам и неколико пута повикао сам јој да се насмеје. У огледалу сам приметио како се припија уз мене. Нити сам се радовао томе, нити ми је било смешно. Према оквирима ишли су Фотије и Љубица. Он је био ситан а она толико мала да се једва видела између столова. Фотија сам волео зато што је у пијаном стању говорио чудне ствари и што је у недрима вечито носио каму, коју низашта на свету није смео извадити. Рукама сам загладио косу. Помиловао сам подбрадак. Изгледало ми је да ми се крв из прстију претаче у образе.

Оља ме запитала бојим ли се. Седела је скамењена, са шакама на коленима, и гледала ме. Одговорих јој како немам ничега да се плашим. Она ме запитала:

– Шта би радио кад би неки разбојник уперео пушку у тебе?

– Вероватно бих се препао, одговорих. А ти?

– И ја бих се препала.

Опет ме запитала. Одговорих јој како ми је готово све свеједно, али да би ми било веома жао умрети, поготово што сам још млад. Она рече да би плакала и молила да јој поклоне живот. Рекох јој да бих вероватно и ја то чинио.

Откад сам се вратио из скитње, све више ме је окупљала идеја да морам стећи наследника. Мислио сам да ће ме то смирити и заинтересовати више него авиони и бродови. Оља је шапутала и гледала

у огледало на зиду. Била је крупна и румена у образима, па сам веровао да ће бити добро ако је узмем за жену. Љубица је ишла за Фотијем, а Сима за Ананијем. Очи су им се мрежиле. У огледалу сам видео само дим и празнину око рамова. Тада запитах Ољу:

– Хоћеш ли да те узмем за жену?

Гледали смо се. Сетих се да ме је Ивана тако гледала кад сам је то питао. Ивана је рекла да хоће и да ће ми родити ћерку. Предомислио сам се и вратио је мајци невенчану. На станици је грчевито плакала. Запитао сам је што плаче, ма-да сам знао да јој тешко пада што одлазим. Рекла је да сам јој упропастио будућност. Казао сам јој да је будућност сваки садашњи час у коме се гледамо и да због тога не плаче. Гледала ме је. Обећао сам јој да ћу је упознати с Ананијем, који ће се одмах венчати с њом, јер од њега беже жене као од сотоне. Рекао сам јој да ће бити срећан, пошто је невин, мада стар. Гледала ме је. Најзад ми је признала да плаче за мнош. Поверовао сам јој. Воз је задимио. Остала је на перону, омотана јевтиним огртачем и паром. Доцније сам схватио зашто сам побегао од ње. Хтео сам сина, а она је рекла да ће ми родити ћерку. Поврх тога имала је болесне и унезверене очи.

Ја и Оља смо се гледали. Њен поглед подсети ме на Иванин и замало не устадох. Имала је неки непојмљив мрак у очним дупљама, који јој је стално капао низ трепавице. Оља ми одговори:

– Зар сам те достојна?

Свидео ми се њен одговор. Загрлио сам је и рекао тихо:

– Ниси ме достојна, али ћу те узети да ми родиш сина, јер си здрава. Не волим мршаве и ситне жене. Гадим се несоја.

– А зашто баш хоћеш сина?

– Да би постигао оно што ја нисам могао.

– Нека буде како ти кажеш, рече снисходљиво.

Доцније сам сазнао да се Ивана удала за неког железничара. У то сам одмах поверовао, јер јој је кућица била покрај железничке станице. Ананије је закључио да је њеном мужу криво што дете није његово, али да је ипак заљубљен. Фотије ми је причао да је воза из једног краја државе у други. Он ми је још испричао како Ивана много пати за мном. И у то сам поверовао, јер је за мном туговало много њих. Али никад нисам дознао откуда долази патња. Ананију сам говорио да она и не постоји и да су је људи измислили. Фотије ми је одговорио да је то нешто најлепше у животу. Ананије је рекао да без патње нема ни љубави, ни среће, ни стварања.

Оља ми је нетремице гледала у очи. Тада сам запитао обојицу да ли се назива патњом оно осећање кад је човек много гладан па га боли утроба. Одговорили су ми да је то само глад и жеља. Дуго су ми објашњавали како је патња, у ствари, нагомилана срећа, туговање и бол.

Рекао сам им да не верујем ни у шта на свету а најмање у њихове теорије, које су болесне. Додао сам да би боље било кад би оставили песме и из авиона видели гмизави и ситни ход људских лобања, или кад би се отиснули на море бар до Ријеке и осетили под собом бескрајну дубину а око себе пустош, или кад би изабрали неку здраву жену и с њом запатили пород, но што вечито расправљају

о срцу и свеопштем људском болу, о будућности поезије и тајнама свемира.

– Зашто ме тако дуго гледаш? запитах је.

– Не знам, прошапта.

– Гледај мало у страну, немој само у мене. Гледај мало у дим.

– А шта ћемо радити ако буде женско?

– Сместа ћемо га бацити у реку, рекох и уздрхтах од беса.

– У реку! Шта ти је?

– У реку! Зашто ме тако гледаш? И тебе и женско!

Била је припијена уз моју десну страну. Напричлах јој како ћу свог сина научити да вози авион, да крстари бродовима још од малена, да проучава људе и да их вара као жонглер. Она ме запита шта ће бити с нама. Одговорих да неће бити ништа. Обећах јој да ћу с ње скинути дроњке и лепо је обући ако будем имао новаца, а да то нећу урадити ако их не будем имао, и да јој са мном неће бити лоше буде ли ме слушала. Она рече како воли да јој се наређује.

Оља је седела поред мене. Фотије и Ананије су нас гледали са завишћу. Осећао сам да говоре о нама, али никако нисам могао схватити шта. Смешили су се. Док је Оља шапутала нешто крај рамена, мислио сам како се Ивана добро снашла што је узела железничара који је воза. Сетих се да ми је код ње остао прстен од месинга.

Крај Оље је стајао старац. Био је висок и мршав и са брадицом која му се шиљила према прсима. Носио је поред себе свежањ везица за ципеле и сијасет других дрангулија. Гледао сам га. Плакао је, али ниједне сузе није било у његовим очима. Био је

то сасвим обичан старац. Он пружи према мени велику набрану шаку. Гледао сам га. Он ми тихо рече:

– Удели.

Личио је на Иваниног оца, који је био чувар пруге. Мислим да је Иванин отац био виши од овог за надланицу и лопов поврх свега, јер ми је једном из џепа нестао новчаник и марамица. Запитах га шта хоће да му уделим. Он понови сасвим обичним тихим гласом:

– Удели.

– Да ниси песник, стари? запитах га.

Глас му је био тих да се једва чуо. Он оде. Тада дођоше Ананије и Фотије и рекоше ми да је старац најнесрећнији човек у Србији. Испричаше ми како су га љубав и патња довели до беде и прошње.

– Није ли можда био песник, Ананије?

– И то је започињао, несрећник, одговори ми Фотије.

– А да ли се возио авионом? Да ли се икад нагутао слане морске воде?

– Важно је да заиста пати као и сваки песник, рече Ананије.

– А зар и ти патиш, побогу, Ананије?

– Патим.

Ананије и Фотије седели су на старом месту. Размишљао сам како је штета што су Београд и Србија пуни таквих занесењака. У Црној Гори и Македонији, мислио сам, мање их је. Тамо су људи здравији, јер морају да раде и да с муком зарађују хлеб. Нисам волео тај кафански талог, те људе који су у својим собицама писали љубавне, социјалне и мистичне песме; те сликаре који су, брадати и дроњави, скитали пијани по кафанама, свађали се и

тукли. Допадали су ми се здрави људи, рецимо фудбалери, јер су били обични. Запитах Ољу:

– А допадају ли се теби фудбалери?

Она је ћутала. Запитах је:

– Хоћеш ли да те одмах водим својој кући?

Хоћеш ли да те одмах узмем?

Она климну главом.

Сутрадан постаде моја и заплака се.

ДРУГА ГЛАВА

Врло ретко сам навраћао код Ананија и Фотија, код Симе, Никифора и Аћима поготово, јер сам мрзео поезију. Ананије ми је био најближи сусед. Говорио сам им да је писање песама болестан посао и да би их требало послати на неку грађевину као физичке раднике да се освесте и виде где су. Сви смо становали у Карађорђевој улици, понад обалских крчми. Говорио сам им да им је потребно здравље и да су најобичнији болесници, којима би требало напунити клинике.

Ананију сам ишао да се жалим на Ољу. Откад је постала моја, почела је да бледи и ураста и да ме чудно гледа. Ананије је говорио да је то зато што жали девичанство. Запитао сам га како може жалити девичанство после пуних десет година брака. А Оља је стално плакала. Фотије ми каза да она нешто тешко проживљава. Занимало ме је шта је то. Ананије рече да је то исконска и добра словенска патња, без које се не може замислити честит човек, поготово ако је уметник. Послах до врага и њих и словенску тугу. Ананије и Фотије су се чудили. Хтео сам жену и сина, а добио сам болест и словенску патњу. Они су ме гледали. Рекох им да ћу

је пребити и најурити из куће ако и даље буде таква. Ананије рече да Оља има велики смисао за поезију. Дознадох од Фотија да Ивана са својим железничаром живи у Алексинцу.

Оља је стално плакала. Ничим је нисам могао насмејати. Нису ми помагале циркуске и жонглерске вештине којима сам освајао свет. Соба нам је била мала и на мансарди, као и Ананијева.

До нас су становали сликари. Одлазио сам од куће да је не бих гледао. Тамо сам се дружио с мађионичарима, хипнотизерима и фудбалерима. А, у ствари, имао сам једну једину жељу: да добијем наследника. Тако сам везивао дан с даном. Кад сам се враћао дома, затицао сам је у углу собе. Дуго би пиљила у мене, те ми се чинило да ме не познаје. Питао сам је шта јој је. Одговарала ми је да је ништа не боли. У соби нисмо имали ништа сем стола и кревета, што је сасвим довољно за два здрава човека.

Одлазили смо у свет за хлебом и продавали ситнице. Крао сам кад год сам то могао. Негде у Босни попадоше нас седине. Оља ме запитала кад ћемо се вратити кући. Рекох јој да је врло болесна. Упита колико ћу је још мучити. Одговорих јој да се осушила и да бих више волео да је румена. Оно имовине што смо имали и носили у торбаку и завежљају неко нам украде. Она рече:

– С нама је свршено.

– Није свршено, рекох. Јер ћу и ја некемо украсти.

– Није ли то грех?

– А зашто би био?

Често сам се сећао Иване. Понекад ми се чинило да би боље било да је нисам оставио. Фотије ми је

причао да јој ћерка личи на мене и да је то њеном мужу нарочито криво. Веровао сам да није дуго туговала за мном и да јој је добро чим се воза. Али с тим сећањем долазио је и онај плач на железничкој станици, те сам се одмах окретао Ољи. Ољи сам причао о њој не бих ли у њој изазвао љубомору.

Оља је постајала све ћутљивија. Смејао сам јој се. Осмех ми је био леп као и док сам био млад. Боре су ми улепшавале лик, а седине правиле озбиљнијим. Она најзад занеме. Одговарала је само кад сам је питао воли ли ме још.

Убрзо видех да нема ништа од мог наследника. Дођох до закључка да је глупо желети га. Доцније схватих да је права болест ма шта желети. Најглупља моја жеља била је та за наследником. Ананију сам објашњавао да је одвратно гледати себе у другом. Он ми одговори да је то племенита и узвишена жеља и да много пати што нема сина.

Почех размишљати о патњи, јер сам о њој стално слушао. Хтео сам да окушам како то изгледа. Размишљао сам шта би требало да радим па да патим. Даноноћно сам размишљао о патњи и увртео у главу да то мора бити неко пријатно осећање. Оља није хтела да ми то објасни. Чак ми се учинило да ме није ни чула кад сам је то питао.

Одох Ананију и он ми каза да патња личи на дугу изнад реке. Запитах га:

- Кажи ми шта да радим па да патим?
- Истуци Ољу, одговори ми.
- Добро или мало? запитах га.
- Колико год можеш, одговори ми.

Тог јутра свађао сам се са сликарима. Хтели су да ме избаце из стана. Отишао сам кући и стао тући

Ољу. Гледао сам је како се увија под мојом шибом и избацује крв преко зуба.

Кад сам се уморио, сео сам и запазио да патње нема. Тукао сам је још мало. Оља није проговарала.

Гледао сам своју слику из младости која је висила на зиду. Глава ми је била нагнута у страну, јер је до ње некада стајала и Ивановина. Исекао сам је пре но што смо се растали на железничкој станици, крај Мораве. Очи су ми биле црне, крупне и веселе и сијале су самоуверено и свирепо. Био сам невероватно леп.

Оља је лежала на поду.

Лице јој је било крваво. Моја слика била је увеличана и уоквирена. Ничије слике нисам желео да имам у соби. Ољину сам поклонио човеку који је некад лудовао за њом и писао јој писма и песмице. Он се захвалио и заплакао. Запитао ме је ли срећна. Био је сед и није могао ићи без штапа.

Оља је са пода шапутала клетву. Хтедох да је плунем, јер ме је то проклињање подсетило на Ивану, која је једне вечери клечала преда мном и проклињала час кад ме је срела и заволела.

Оља је хтела да се дигне.

Тукао сам је сваког дана не бих ли постао несрећан. Фотије ми је препоручивао нешто друго, али је то било тако ружно да сам га опсовао. И рекао сам му да је неизлечив манијак. Није се увредио. Он уопште није смео да се вређа. Да сам то рекао Аћиму или Сими, дошло би до свађе, па чак и до туче. Оља је постајала све сувља и жућа.

Трагао сам за патњом готово две године и, пошто је нисам нашао, реших да оставим Ољу и одем у скитњу. Хтео сам да лутам по Србији и Македонији као жонглер. Жонглерицањем сам

започео живот и тако сам хтео да га завршим. Изгледало ми је да није тако ружно варати људе, а мислити своје.

Баш пред одлазак Оља ми рече:

– Немој отићи бар док не умрем.

– А шта ћу ако будеш дуго живела? Јака си ти, живећеш дуго.

Одложих пут. Неколико дана није је напуштало бунило. Није ме могла познати. Имао сам много ружних и непријатних ствари да јој кажем. Неких сам се присетио тек кад је почела губити дах и добијати чудан сјај у очима.

Али то нису биле ружне и непријатне ствари, већ сасвим обичне. Оља је држала руку испод грла. Било ми је незгодно да јој приђем. С муком је грчила прсте и приносила их лицу.

Овакве сцене изазивале су у мени гађење. Једном сам и повраћао гледајући неког младића како се мучи. Младић се опружио, сам скрстио руке на прсима, завапио реч и сасвим обично умро.

Оља је непомично лежала на поду и мицала усном. Те ноћи нисам ништа сањао, али сам пре сна дуго и расејано размишљао да ли сам погрешно што сам се оженио Ољом а не Иваном.

Оља освану укочена. Изгледала је сасвим обично. Рука јој је лежала крај главе. Онако згрчена и жута, та рука личила је на црва. Лице јој је вирило из мараме устима и трепавицама. Стајао сам крај прозора и гледао је.

Тешко ми је било поверовати да није будна. Размишљао сам о путу у Македонију. Оља је мирно лежала. Певао сам над њом, прво тихо а онда све гласније. Претварао сам се да плачем и наричем. Друга рука вирила јој је испод покривача само

лактом. Претио сам јој да ћу се убити а њу оставити да умре од глади сама. Ћутала је. Био сам прислоњен уз врата. Звао сам је да се пробуди. Очни капци били су јој чврсто склопљени и љуспасти као кровови од ћерамиде. Сетих се оног старца што је продавао ситнице по кафанама.

Сутрадан одох Ананију и Фотију. Одржаше ми лекцију о патњи. Слушао сам их сасвим обично. Наговорише ме. Схватих да ћу почети да патим једино ако урадим нешто неуобичајено. Положих је поред себе у кревет. Миловао сам је по темену. Голицао је испод пазуха. Крунила јој се кожа. Чинило ми се да јој се ребра померају те ми прсти пропадају у њену утробу. Ни кад је имадох, патња не дође. Стајао сам пред огледалом: само сам био мало блеђи. Лице ми је имало дивну старачку лепоту. Оља је лежала са шаком уз грло.

Препадох се да ћу умрети не сазнавши за патњу и тугу. Да бих одстранио од себе ту помисао, почех пред огледалом изводити старе жонглерске трикове. Једино сам био заборавио да имитирам свачији глас. Почео сам да причам само да нешто чујем. Учини ми се да је најлепше у мојој соби, крај Оље. Само сам пред ноћ излазио у град за храну и ракију.

Трећег дана одох Ананију. Кад Фотије и Љубица одоше, све му испричах. Ананије је био блед. Док сам му приповедао, њега је хватала лака дрхтавица. Причао сам му обично. Он ми рече:

- Врло си чудан и занимљив човек.
- Како то? Зашто занимљив? Зашто чудан?
- Да пишем прозу, написао бих роман о теби.

Рекох му да је тежак болесник и да ми се мокри. Он се зачуди и лице му се још растужи. Запитах га:

– Зашто је крај сваке твоје песме црн и трагичан? Зашто стално пишеш о смрти? Њоме се не завршава све. Стар си и искусан и то си имао кад сазнати: боље но ма ко други, с обзиром да си некакав вајни песник.

– Кад бих знао неки други крај, ја бих га и опевао, рече Ананије.

– Погледај мало боље око себе, рекох, није све црно на овом свету. На свету је све сасвим обично. А твоје песме су мрачне стога што си се болестан и родио. Зар не? То је зато што ти је нога крива. А можда је у питању и нека наследна зараза. Шта ти мислиш о томе?

Гледао ме је, блед. Запитах га:

– А где ти се, брате Ананије, налази нужник на овом твом чардаку? Идем улицом, па се све мислим где ћу да свратим, и најзад, ево, дођох код тебе.

Док сам се спуштао низ степенице, приметих да сам заборавио пола жонглерских трикова.

Оља се све више кочила. Паковао сам ствари за пут. У изрез прозора уткивао се сумрак. Зачух галаму иза врата.

– Ко је то? повиках.

– Ми, сликари, комшија.

– А шта хоћете од мене?

– Имаш ли да нам позајмиш неки динар за хлеб?

– Имам, али не дам. Ви никад не враћате дугове! Позајмљујем вам већ годинама, а никад ми још нисте вратили ниједан динар. Ви сте хуље! Ви сте пробисвети, ви сте пропалице! Нисам луд да храним сулуде прождрљивце!

Знао сам их добро. Становали су такође на мансарди. Сви одреда су били дроњави и умазани бојама. Носили су браде, те су им се људи смејали и

питали их нису ли случајно попови. Клониио сам их се као болести, поготово што сам чуо да су вашљиви и да воле да краду.

– Код тебе нешто смрди.

– Вуците се одатле! одговорих.

– Код тебе толико смрди да је тешко проћи ходником. То смо хтели да ти кажемо, а нисмо пали толико ниско да од тебе тражимо новац.

– Ако вам смрди, мени не смрди, рекох. Вуците се одатле.

– Мора да се живи распадате. Отвори нам. Хоћемо да те сликамо.

– Идите до врага! рекох. Нисте дошли због смрада, већ да бисте ме истерали из стана. А овде смрада нема. Ви то измишљате, ви, болесне фантазије!

– А како ти је жена?

– Болесна је. Спава. Добро је. Што се ви за њу распитујете?

– Зато што је вероватно несрећна с таквим кретенном.

Дуго су лупали песницама у врата, претећи ми да ће их одвалити ако их не отворим. Донеше секиру и стадоше ударати у браву ушмице. Кад извадих пушку испод кревета и гурнух метак у цев, сликари побегоше.

Оља је мирно лежала. Карађорђевоом улицом јурио је трамвај. Испред њега сијале су се шине, као две здраве мисли изгубљене у ноћи. Трамвај је остављао за собом ноћ и тишину. Ољу нисам могао видети од мрака. Сава се гибала под лађама. У сусрет јој је јурио Дунав, сасвим обично и мирно. Стајао сам на прозору. Закључих да и пушку морам понети са собом на пут.

Одмах је завих у ђебе и однех на гробље. Закопах је пре зоре. Сан ме превари крај мрамора. Ништа нисам сањао. Кад се пробудих, сунце беше над гробовима. Питао сам се да случајно нисам шта заборавио. Чинило ми се да сам нешто изгубио. Опипах џепове: све стварчице биле су на свом месту. Опет заспах и пробудих се кад се сунце лагано спуштало према Сави.

Гроб се затрави, а ја не одох у свој стан. Спријатељих се са гробарима. Почесмо заједнички дизати храну са гробова. Потпуно заборавих на пут у Македонију и на свој жонглерски завршетак. Имао сам једину жељу да осетим мало гриже савести. Та жеља јављала ми се једино изјутра, после сна. Преко дана једино сам желео да се наједем. Пре но што бих склопио очне капке, тихо сам се смејао наивној и детињастој жељи за патњом. Схватих да сам погрешно што се нисам оженио Иваном. Прођоше многи дани и ја закључих да је жеља за грижом савести и за путем у Македонију сасвим болесна. Почех мислити на авион и падобран.

На гробље дође Ананије. За њим стигоше Фотије и Љубица. Ананије је био висок и сасвим сед; носио је штап и вукао за собом осушену ногу, која је личила на кључ. Фотије је био збуњен. Ананије ми рече.

– Чуо сам да си овде, па сам дошао да видим шта радиш.

– Не радим ништа, одговорих му обично.

– Ког врага тражиш овде на гробљу? запита Фотије.

– Никаквог врага не тражим, одговорих. Врагови никад не долазе на гробље. На гробље долазе само вампири и лоши песници.

– Настрадаћеш од тих вампира, рече Ананије. Још ако узимаш храну са гробова – готов си.

Рекох да могу без хране намењене мртвима за душу.

– Сасвим си пропао и осушио се, рече Љубица.

Поведоше ме. Једва сам се држао на ногама, али сам ишао и гледао око себе сасвим обично. Гробари ми махнуше руком. Један ми шапну да ником не говорим да смо заједнички узимали храну са гробова. На огради капије спазих неке птице. Биле су крупне и троме и ничега се нису плашиле. Љубица је причала о сликарима, који су изгубили сваки смисао за морал и другарство, а Ананије о Аћиму и Никифору, који су почели да се улизују неким политичким личностима и првоборцима. Ја сам ишао лагано и питао се није ли ниско заискати од њих корицу хлеба.

Сутрадан ме сликари истераше из стана. Одох низ Србију с торбицом и штапом.

ТРЕЋА ГЛАВА

Одавно те нема, Оља. Понекад ми на сан дођеш. Идеш и ћутиш. Крв ти липти преко зуба. Трчим за тобом и питам те:

– Како си, добра Оља?

Ти одмахујеш главом. Питам те:

– Волиш ли ме још, Оља? Лудујеш ли још за мном?

Ти плачеш и питаш ме докле ћу да те мучим. Кажем ти:

– Причекај ме, хоћу у очи да ти завирим. Окрени се, муж сам ти. Можда бих и ја могао с тобом низ свет?

Небо је крваво над твојом главом. И чини ми се да у рукама не држиш ситнице за продају и везице за ципеле, но свежањ мртвих змија.

А ја сам добро. Просим по свету слеп. По људском смеху распознајем дан од ноћи. Не могу да патим, али ми се у очним дупљама зајезери сугнојица кад се сетим како су ти се усне распадале.

[1956]

Драгослав Михаиловић

ЛИЛИКА

Мени сви кажу да сам глупа. И мама и тата и сви. Само ми мој мали Бата не каже. Он још не зна да говори. Али није ни важно што сам глупа ако је мени овде лепо. Јел тако. Ја тако мислим.

Ја овамо увек долазим. То је чика Андрина шупа за дрва па долазим само кад знам да је он већ био и да више није ту. Кључ сам му украла једанпут кад је свирао у онај његов грамофон. Тетка Ђурђица није била код куће па је он пио ракију и слушао народне песме а ја сам се полако привукла до стола на коме је била његова жица с кључевима и овај сам скинула. Он се после чудео. Питао је и мене. А ја сам рекла боже чика Андро како ја могу да знам где је твој кључ. И тако сада тетка Ђурђица и чика Андра имају један кључ од њихове шупе а ја други. Али више ми неће требати. Можда бих могла да им га вратим. Ал нећу. Кад пођем одавде некуд ћу га бацити. Баш ме брига за њихов кључ.

Онда ја дођем овамо и ћутим. Гледам кроз прозорче. Ако напољу није хладно отворим и врата. То радим само кад је мрак и не могу да ме виде. Волим да гледам кишу. Седнем на пањ поред врата

па хаљиницом покријем колена да ми не зебу и гледам како с крова капље бућ бућ. То је смешно и лепо. То се мени свиђа.

Некад сам се овде и играла. Ту су ми биле и играчке. Све сам их била донела. Сада више немам ниједну. Ни овде ни код куће нигде. Ја више немам играчака. Више ми играчке нису потребне.

Овде ми је била једна мамина стара сукња. Од ње сам правила Сашу. Саша је било једно дете које сам видела у јаслицама кад сам носила мог малог Бату. Имала сам и крпице. Њима сам Сашу повезивала. Волела сам да га облачим чисто па да ми увек буде леп. Имала сам и кутије. Једна је била велика и у њој је спавао Саша. Друга је била мања и лепша и у њој је спавала Лелица. Лелица је имала нацртане очи и уста и слатку слатку сукњицу. Њу сам украла једанпут од једне тетке на пијаци. Она је стајала поред своје тезге са пуно пуно таквих лепих луткица и нешто с неким женама причала а ја се привучем па је дохватим и гурнем у ташну. Враћала сам се из школе па ми је било лако. А кад су ме оно ухватили ташну нисам имала па им је било лако. И имала сам овде још мојих ствари. Сад их више немам. Више ми неће требати. И ништа ми више овде неће требати.

Баш добро што их нисам оставила чика Андри. Он је цицирика. Пре неки дан је купио саламе за сто динара па појео сам. А мене ни Бату ни тетка Ђурђицу није ни позвао. Они увек једу тако чика Андра одвојено тетка Ђурђица одвојено. Тетка Ђурђицу исто не волим. Она ме увек грди каква си прљава и шта то радиш и што не закрпиш те чарапе. Па ме неки пут и удара. И мене овде сви ударају. То је зато што ме нико не воли. Ја тако мислим.

Онда сам мислила да их оставим Пеци. Ал он је мушкарац шта ће њему лутке. Сигурно их не би добро пазио. А то се њима не би свиђало.

И тако сам Сашу обукла његове најлепше хаљинице. Лепо сам га умотала да не назебе ћумуром му нацртала очице и обрве и уста а шпенадлом му прикачила најлепшу капицу па ми никад није био овако леп. Плакала сам кад сам то видеала.

Лелицу нисам много удешавала она је увек била лепа. Ал и њој сам огрнула један шарени огртач па ми је била права глумица.

Креветиће сам им исто лепо удесила. Од наше завесе данас сам исекла једно велико парче па сам направила прекриваче. Ако ме мама због тога буде ударала нећу жалити. Ал мислим да неће. Она је данас сва срећна очи јој само сијају. Онда сам их покрила поклопцима па чика Андрином лопатицом за угаљ им испред шупе ископала гробове један већи за Сашу и један мањи за Лелицу. И онда сам их спустила унутра. Хтела сам и крстове да им ставим то сам видеала на гробљу ал нисам умела. Само сам им побола по једно дрвце. А пре него што сам их затрпала у креветиће сам им то су сад били њихови сандуци ставила по једну хартијицу ово је Саша и ово је Лелица. Било ми је жао што не умем да кукам као попови. То сам видеала у Липници. Онда сам мало плакала. Само мало. И тако ја више немам ни мога малог Сашу ни моју малу Лелицу. Они су били као моја деца. Умрли су и мој мали Саша и моја мала Лелица. Не знам да ли ћу им некад доћи на гроб.

А баш док сам плакала они су ме викали. Мама је трчала око наше бараке и викала Милице Милице

и мој тата је викао Мицо Мицо а онда је викао и Пеца Лилика Лилика. Волим кад ме тако зове. Он се сад чуди где сам. Нема га сигурно ме више не тражи. Њега никад нема кад ми треба. Ако баш ме брига кад је будала. А ја сам ћутала па ме нису нашли. Они и не знају да ја долазим овамо. А и да јесу. Можда би ме опет ударали али то више није важно. Више ни неће. Сутра ће ме моја мама одвести па ми више није важно да ли би ме опет ударали.

Моја мама се данас страшно пренемагала. Била је и код тетка Ђурђице и код тетка Лепе и свугде и причала срце ми се цепа што сутра морам да одведем моју Мицу ал шта ћу кад је она таква и кад сам несретна ја сам све дала за њих децу за мог Бату и моју Милицу. Ал ако нека прича. Видеће они. Вечерас су она и мој тата пили пиво па је моја мама мало била пијана и све овако бленула у њега хи хи. И хватала га за руке а тата њу за ноге. Онда су ме истерали напоље сигурно су опет оно радили. А сутра она ће ме одвести и ми се можда више нећемо видети. Није ми ни жао. Баш ме брига за маму. Баш ме брига за тату. Баш ме брига за све.

Моја мама је курва. Тако каже мој тата. Ал он то каже само кад се свађају па можда моја мама и није баш курва. Има ту једна тета Јелена станује близу наше бараке. Она има пуно лепих шарених шарених хаљина и велику белу ташну и лепе високе ципеле и лепе ноге па ја волим да је гледам. А она се једанпут окрене па ме пита а што ме ти гледаш. А ја кажем лепи сте. А она се насмеје па отвори ташну и да ми сто динара. После сам ишла у биоскоп. Мислила сам да ћу и у посластичарницу ал ми није остало. Само сам купила чоколадицу. Пола сам је појела а пола сам дала мом малом Бати. Дала сам му

кад мама и тата нису били код куће опет би рекли да сам крала. Та тета Јелена се мени свиђа. За њу кажу да је курва. А ја мислим лако је њој да буде курва кад је лепа. Сви је мушкарци гледају и чика Младен и чика Андра и Пеца а мој тата он већ стално кад она прође он овако уврће бркове а после каже мојој мами ух ала бих је па је моја мама страшно мрзи. А моја мама није лепа па она не може да буде курва. Ја тако мислим.

Једанпут сам и у биоскопу гледала како је једна глумица заборавила сам јој име била курва па имала лепа бела кола и бели телефон и лепе хаљине и увек лепу косу па су код ње долазили неки дебели ћелави мушкарци и купали се у њеном купатилу. Ал сви они нису били важни кад је волела једног Вилија што је продавао књиге. Тај Вили је стално долазио и читао јој оне своје књиге и увек био страшно тужан што и она неће с њим да чита књиге. Онда је он једанпут отишао а њој је онда било жао што није с њим читала оне његове књиге па је онда хтела да се уда за њега. Онда је отишла у робну кући и купила белу хаљину и хтела је сутра да купи и вео ал увече је дошао један ганстер па овако пук пукнуо на њу и она је онда умрла. А ја сам страшно плакала било ми је страшно жао што се није удала за оног Вилија он би јој стално читао књиге. А моја мама има велику главу и криве ноге и кварне зубе па она не може да буде курва. Она се зато и љути кад јој мој тата каже да је курва.

А мој тата тад јој каже ти си курва курветино једна. Онда се они посвађају па моја мама каже мом тати марш пропалицо ништачка хи хи годину дана сам те ранила то кад оно тата није радио гаде чокалијски губи ми се из куће ја до деветнаест

година нисам знала шта је мушкарац. А он јој онда каже уф уф што ниси знала а копиле ти сигурно донела рода. То он мисли на мене. Онда моја мама почне да удара мог тату а мој тата моју маму па мој јадни мали Бата почне да плаче па га ја узмем и брзо побегнемо напоље. Тада се сви у ходнику љуте и сви нешто причају како нас треба отерати одавде и како треба позвати милицију и све нешто такво уф ко да су ми они бољи. А мој мали Бата тад увек плаче па ја мислим како он није мој мали брат него моје мало дете и певам му лулу лулу моје дете мало лулу лулу. Кад порастем родићу једног таквог Бату. И крстићу га баш Бата а не као што су мог малог Бату крстили Мирослав. То ми се име баш не свиђа.

Кад је моја мама била овако мала као ја њен тата је био партизан. Онда су у Липницу дошли четници па су мамину маму заклали. Онда су дошли Немци па су на мамину кућу пуцали из топа а Липницу запалили. Онда су сви отишли у шуму и нису имали шта да једу па су их Немци јурили са кучићима и бацали бомбе из авиона. А моја мама и мамин мали брат и мамина баба су имали козу па им је било лако. Ал онда је један авион козу убио па је мамина баба умрла а мамин мали брат се изгубио а мамин тата партизан погинуо. И тако моја мама више није имала никога. Онда је моју маму узела она баба Ружа уф што је мрзим па је она моју маму много мучила и дала је у дом. У дому је моја мама учила школу. Ал тамо се њој није свиђало па је онда побегла овамо. И сад је моја мама чистачица у нашем хотелу. Наш хотел се зове Србија. И све жене овде су чистачице или перу веш или су куварице а мушкарци су ложачи или доносе пиво и ракију и

хлеб само је чика Андра портир а чика Стева шофер. А онда ме је моја мама родила.

Мој тата није мој тата. Тетка Ђурђица ми је рекла да је мој прави тата био гост у хотелу. Он ме је мојој мами само направио па отишао. Моја мама нема од њега ни слику ни писмо. Она то крије па каже да је мој тата у где оно беше никад не могу лепо да кажем. Једанпут сам је питала је ли то тамо у Америци. А она каже још даље. Али да мене мој тата воли па макар да је мој тата и тамо даље од Америке он би једанпут дошао па би ме метнуо на крило и рекао како си Милице моја душо и срце. Јел тако. Ја тако мислим.

Кад сам ја била мала једанпут сам се ноћу пробудила да пишким па сам казала мама хоћу да пишким а моја мама није била у соби. Ја сам се онда страшно уплашила па сам устала и почела да трчим по соби и да вичем мама мама где си моја мамице и нико ми није одговарао само је био мрак. Онда сам искочила кроз прозор на улицу па сам и напољу викала мама мама где си мамице и нико ме није чуо. А ја ништа нисам видела само мрак и неке вееелике куће и неке вееелике оволике сијалице и била сам много мала и само сам некуд трчала. Онда сам дошла у неки парк и сакрила се под клупу и плакала. Онда ме је нашао један милицајац и одвео ме у милицију и дао ми коцку шећера и ћебе и седео поред мене док нисам заспала. А моја мама је дошла тек ујутро и рекла јао боже што сам несретна с тим дететом па ја сам морала да радим и ја сам је закључала како је само изашла. А моја мама ноћу није радила ја сам то знала.

А онај милицајац се звао чика Божа и мени се свиђало што се звао чика Божа. Он је онда долазио

код нас и увек причао са мном и он се мени много свиђао. Само увек кад смо ми најбоље причали моја мама би ме послала да се играм или да нешто купим. И једанпут кад сам код чика Боже седела у крилу ја сам зовнула маму па сам устала и полако питала моју маму мама јел да га зовем тата. А моја мама ми је рекла ћути будало. И онда ми дала банку да идем да купим бомбоне. А ја сам пожурила и све сам трчала јер сам хтела још да причам са чика Божом и хтела сам да га послужим оним бомбонама ал кад сам се вратила наша врата су била закључана. Ја сам онда мало лупала и викала мама отвори ми а они ми нису отворили па сам ја отишла и нисам се вратила све до мрака. И моја мама ме је после опет ударала. А оне бомбоне сам бацила.

Онда су долазили и други. Моја мама би ме увече ставила да спавам доле на оном душечућу на коме сад спавамо ја и мој мали Бата или би ме ноћу пребацила па бих се ја некад пробудила и уплашила и викала мама избаци тог чичу из мог кревета хоћу да спавам с тобом хи хи баш сам била блесава. Ал то само у почетку. После сам ћутала и гледала шта раде. Онда су долазили и дању. А ја сам волела да они долазе дању зато што би ме моја мама пуштала да се играм и давала ми паре за биоскоп а увече сам опет могла да спавам с њом. А једанпут сам из биоскопа изашла раније то је био неки рат а ја рат не волим па сам дошла и лупала мама мама отвори. Онда ми је моја мама отворила и ја сам видела да у нашем кревету лежи један чика. А моја мама је мало поцрвенела и рекла оном чики а ја ти нисам рекла да имам ћерчицу. А он се мало зачудио па гурнуо руку у панталоне на столици и дао ми пет банке за бомбоне. А ја сам после почела да не идем

ни у биоскоп ни по бомбоне него сам увек чекала да се закључају па бих лупала и рекла како сам паре изгубила па би ми те чике давале и по сто динара. Ал моја мама се због тога прво само љутила а после почела и да ме удара и једанпут ми је тако ударала главу о орман да ми је после испод очију било овако црно као угаљ. И више нисам смела.

Моја мама мене не воли. Моја мама воли само мог малог Бату и мог тату и никога више. Ја не волим кад мушкарци имају бркове али мој тата је леп. А и бркови су му мали. Он није висок као чика Младен а ни као чика Ђока а ни као чика Мића али како он игра кола. Испрси се а главу овако забаци па цупка ногама цупка док му кошуља само дрхти. Кад су се тетка Лепа и чика Ђока венчали па кад је тетка Лепа лежала на кревету зато што је имала оволики стомак и није јој било добро па су им се сви подсмевали као да су ми они бољи чика Андра је свирао у онај његов грамофон а мој тата је играо па су га сви гледали. Само кад је било најлепше моја мама се напила па се потукла с једном тетом којој не знам име. А онда се посвађала и с татом и они су се потукли па су баш све покварили. А на Батин рођендан моја мама је изјурила из куће једну тетку Зорицу што нема мужа зато што је мој тата гледао. После су се она и мој тата опет потукли и она је почела да баца тањире и чаше и јурила га с ножем око бараке. А мој тата је бежао испред ње и овако се бечио јел си луда јел си луда хи хи. Али на крају се моја мама и мој тата увек помире. Онда му моја мама седне у крило и каже му никад више то немој јел да нећеш и гура му језик у уста а мој тата је пипка испод сукње. После мене терају да спавам па легну у кревет и ја се направим да сам заспала па

гледам шта раде. Али то је било само у почетку. Сад ми то више није интересно нисам ја више мала.

А прошле године са мном у разреду су биле једна Радоњић Јованка и једна Станковић Душица и једна Којадиновић Лепосава и још неке девојчице и ја сам им причала шта све има мушкарац а шта жена и како они то раде. Оне будале ништа нису знале. Ја их за време одмора скупим у дворишту и све им лепо објашњавам а оне ми доносе лепе оволике земичке и погачице лепше од школских и банане и поморанџе и чоколаде. Па сам ја прошле године много јела. Ја једем као провала то каже моја мама. А неки пут сам из школе доносила и моме малом Бати. Онда ми оне кажу ух то је одвратно. А ја им кажем а ви ћете ми бити боље што мрзим те курве што ми се праве fine. А онда сам опет понављала па ове године то већ сва деца знају и банане и чоколаде више не добијам.

А једанпут сам видеела како то ради тетка Смиља Пецина мама. Тетка Смиља је стара и дебела па сам мислила да не уме. Пеца има једног брата он је убио милицајца па је сад на робији. А Пецин тата је побегао од Пецине маме па је сад у Ритопеку. А Пеца је на вратима ексером пробушио рупу па ме звао Лилика Лилика оди то кад је код њих био дошао онај чика Среја па смо ми гледали кроз ту рупу. Тетка Смиљине сисе су овако висиле а длаци су јој седе и она се гола овако гегала по соби па ми је мало било гадно. А после ме Пеца одвукао између наше бараке и оне куће до нас тамо где је онај велики сандук за ђубре и где је увек мрак па ме љубио и штисао и избалавио и хтео да ми гурне руку доле. И стално овако виче ајде Лилика ајде. Ал ја сам побегла. Мисли он да сам ја будала.

Ја Пецу нисам волела. Волела сам једанпут једног Јанка. То је било у Липници. Он је био велики још већи него чика Младен па имао жену ал му умрла. И имао је коње и кола па кад их тера а он седи све овако. И имао је оволике руке па кад ме дохвати да ме попне на кола а ја сва пребледим. А он ме пита јел те стра. А ја му кажем није. А он ме пита што ме тако гледаш. А ја му кажем онако. Хтела сам да му кажем хоћу да се удам за тебе па нисам. А онда сам морала да пођем у школу а и она одвратна баба Ружа писала мојој мами ја више с њом не могу па ме је моја мама довела овамо. А онда је баба Ружа једанпут дошла код нас па смо ја и моја мама и баба Ружа ишле у циркус па сам ја баба Ружу питала а шта ради онај чика Јанко што има кола. А она ми каже ништа он се оженио. А ја сам онда дошла овамо на ово брдо па сам плакала.

И још сам волела једног Станимировић Љубомира. Звали су га Цврле. Он није био са мном у разреду па ме једанпут на одмору питао а како се зовеш. А ја му кажем а за кај те интересира то сам једанпут чула како је једна тотица рекла једном војнику па се он збунио и више ме ништа није питао. Ако кад је будала.

И волела сам још неке мушкарце само не могу да се сетим.

А Пецу баш нимало нисам волела ух какав је. Кад сам ове године пошла у школу напунила сам десет година а Пеца има петнаест па је старији од мене више од четири. И он има криве жуте збуе и црвено шарено лице ух какав је. Али Пеца је добар па ја волим кад је уз мене.

Он не зна да говори. Две године био је у дому да научи па ништа. Тамо је по цео дан копао кукуруз

или радио нешто друго па је само научио да пуши и сад се страшно прави важан. Он не зна да каже ни како се зове. Кад га ја питам како се зовеш он каже Кека. А ја га још једанпут питам како се зовеш а он опет каже Кека. А мени то смешно па га опет питам како се зовеш а он опет каже Кека. Онда ја страшно почнем да се смејем па ме он прво само гледа а онда почне да се смеје и он. Ни моје име исто не уме да каже па ме зове Лилика. А мени се свиђа да се зовем Лилика па га увек питам како се ја зовем. И он увек каже Лилика. И кад ја перем веш у клозету у нашој бараци он стоји поред мене и онако пуши пуф пуф. Онда га ја питам кажи како се зовеш. А он каже Кека. Онда га ја питам а како се ја зовем. А он каже Лилика. Онда му ја кажем баци ту воду. А он баци. Онда му ја кажем наточи ми воду и завежи конопац. А он ми наточи воду и завеже конопац. И нисам га уопште волела и он је ко и други мушкарци само гледа у жене и гвири кроз врата и прозоре па га због тога и ударају и увек гледа да ме гурне у неки мрак да ме штита. Ал он је добар па сам га једанпут после можда и волела. Само мало.

То је било онда кад су моја мама и мој тата свугде почели да причају како нисам добра како нећу да учим и имам све јединице и како не знају шта ће са мном. И почели су страшно да ме ударају. Сваки дан сваки дан. А то је све било зато што је мој тата почео да прича мојој мами она ће да буде курва па ће да донесе копиле и ја то не могу да гледам после ће сви да причају да сам је то ја удесио и чим Бата мало порасте однећу га у село да га чува моја мајка. Онда се моја мама страшно уплашила и сваки дан кад смо биле саме ударала ме и питала хоћеш да будеш добра хоћеш да будеш добра

девојчица као друге девојчице и ја сам увек рекла хоћу. Ал мој тата је и даље причао она ће да буде курва па ме је моја мама опет ударала. И тако сваки дан. Е тако кад би ме они ударали Пеца то чује код нас се све чује па дође на наша врата и лупа и виче. А и мој мали Бата сунце моје цакано и он стане пред моју маму и пред мог тату и овако прстићем на њих виче мојој мами и мом тати но но мама но но. И тада они престану.

Ал тада бих ја опет нешто учинила разбила бих шољицу или нешто ја сам страшно неспретна то каже моја мама па би мог малог Бату некуд водила а мој тата или моја мама би ме ударали. И ударали би ме све док се не упишким. Тад сам ја видеела да они не воле да други чују да ме ударају па сам кад бих видеела да хоће да ме ударају сваки пут трчала по соби и лупала и драла се што могу јаче јао јао убише ме јао убише ме хи хи. Онда би се око наших врата опет сви скупили и викали доста доста зваћемо милицију и моја мама и мој тата би ме пустили. Ал онда су се моја мама и мој тата опет сетили па је после моја мама мог малог Бату некуд водила а мој тата ме каишем везивао за кревет а шалчетом ми овако стегнуо уста и једним штапом ме ударао ударао ударао и ја више нисам могла ни да бежим ни да вичем ни да плачем. И више ме нико није бранио.

Онда сам једне ноћи чула како моја мама прича моме тати да је ишла некуд и тамо рекла како ја нисам добра и како ће да ме дају у дом. Ја сам се тада страшно уплашила и видеела сам да ме моја мама баш ни мало не воли. А сутра је мени моја мама рекла више не знам шта ћу с тобом постала си страшна ја сам млада и треба да живим све сам дала

за вас децу а неки милицајци и неки из општине причају да крадеш и хоће да те узму од мене и да те одведу у дом. Ја сам почела да плачем и пала сам на земљу и почела да грлим ноге мојој мами нећу мама да идем тамо тамо је страшно не дај ме моја мамице ја тебе волим не дај ме мама. А мој мали Бата је почео да цичи па је и он легао поред мене и викао секо секо а мојој мами но но мама но но. Онда га је моја мама узела у руке а ја сам јој све љубила ноге немој мама молим те ја волим и тебе и тату и мог малог Бату и нећу више никад бићу добра ја вас много волим како ћу ја без вас. А моја мама ми је рекла ти мени увек обећаваш а сад више нема марш.

А увече кад су моја мама и мој тата лежали ја нисам спавала. А моја мама му је све причала како сам плакала и љубила јој ноге и све шта сам радила и како ћу можда да будем боља. А мој тата је рекао она ће да буде курва па после ће сви да кажу да сам то урадио ја. Онда је моја мама рекла онда ништа даћемо је у дом. И онда су заспали.

А сутра после школе ја сам у клозету у нашој бараци прала веш тамо где сви перемо веш ја сваки дан перем веш па сам видела Пецу. Он је опет пушио цигару и ишао око мене и онако се правио важан. А ја сам му рекла Пецо како се зовеш. А Пеца не уме да говори ал све чује. А он је рекао Кека. А ја сам му рекла а како се ја зovem. А он је рекао Лилика. Онда је он почео да се смеје као увек а ја сам му рекла знаш Пецо Лилику ће да одведу у дом и Лилике више неће бити. А он ме није разумео па се и даље смејао. Онда сам му ја опет рекла Пецо мене ће да одведу у дом. Тад је он разумео па је рекао не не Лилика не. Он је знао како је у дому њега су тамо

страшно ударали па је прво неколико пута побегао ал тетка Смиља га је сваки пут вратила па после више није. А ја сам му рекла ја то нећу то хоће моја мама. Он је тада опет викнуо не Лилика не и почео нешто да ми прича што ја нисам разумела и песницама се овако ударао у главу. Ја сам му онда рекла моја мама је већ ишла да ме упишу. А Пеца се још неколико пута онако ударио у главу и стењао баш као да га неко удара и трчао све у круг око мене и опет причао нешто што нисам разумела. И онда отрчао напоље.

Ја сам тад продужила да перем веш и нисам гледала за њим. А онда сам чула како нешто страшно лупа па сам погледала кроз прозор и видеда Пецу. Он је седео испод нашег прозора и једним штапом ударао у једну празну конзерву ударао и сав био црвен и викао што може јаче рура рура рура рура. А сви су знали да то значи курва и изашли су на прозоре и почели да се смеју. Онда је и мој тата изашао на прозор и викао на Пецу Пецо бежи одатле Пецо бежи одатле. А Пеца није отишао него је и даље онако викао па је мој тата искочио кроз прозор и почео да га удара и да га шутира. Онда је Пеца почео да плаче па је устао и почео да иде око наше бараке и овако викао ру ра ру ра ру ра и млатио рукама баш као да је полудео. А онда је сео испод њиног прозора и викао његовој мами тетка Смиљи рура рура. А тетка Смиља је изашла на прозор и рекла шта ти је Пецо јел си полудео. А Пеца је није гледао него овако подигао главу и исто онако викао као у небо па је тетка Смиља узела једно дрво и пошла да га удара. Тад је Пеца устао и овако сагнуо главу као да хоће да скаче у Саву и некуд отрчао.

После је дошао мрак и Пеца још није долазио. А ја сам га чекала чекала чекала па сам онда све оставила онако како сам прала и веш и сапун и све и пошла сам да га тражим. Свугде сам га тражила. И код биоскопа и на аутобуској станици и код купатила и на пијаци. И нисам га нашла. А онда сам пошла кући мислила сам нећу га наћи ал видим Пецу код једног излога. Ја онда дођем код њега и пувучем га за рукав и кажем му где си био Пецо. А он окрене главу од мене. Онда му ја кажем ајде Пецо ајде. И повучем га за руку. Он тада пође а и даље све овако окреће главу од мене да ме не гледа. Хтела сам да га поведем кући ал знала сам да би га тамо опет ударали па онда нисам знала куда ћемо. Онда смо прошли поред општине па поред амбуланте па поред оне прве велике нове куће. Тад сам му рекла оди да видимо како је унутра. И Пеца је ушао. Онда смо се полако спустили у подрум па је по степеницама и унутра било страшно мрак и ништа нисам видела ни Пецу. И ја га онда онако у мраку помилујем по глави и пољубим у образ и кажем му немој Пецо немој. А Пеца само овако учини главом и каже ми не Лилика. Онда му ја увучем језик у уста онако како моја мама ради мом тати ал сигурно нисам умела добро па Пеца опет почне некеме да прети и да се удара по глави. Ја онда више нисам знала шта ћу па смакнем гаћице и кажем Пеци ајде Пецо. И опет почнем да га љубим и милујем по глави. Тад и Пеца мене почео да љуби и да ме стеже и почео да дрхти и раскопчао панталоне па сам и ја подигла хаљиницу и он је почео да ме гура у стомак. Ја сам рекла не тако Пецо не тако. Ал он ме је све исто онако гурао у стомак. Тад сам хтела да легнем доле онако како сам видела да ради моја мама али

доле је било прљаво па сам се уплашила да би одмах сви видели. И само сам се попела на прсте и стегнула и ја њега и опет му рекла ајде Пецо ајде. А Пеца исто није умео мислила сам да он то уме боље него ме је и даље гурао све у стомак и све онако стењао и онда тамо пустио нешто и убалавио ме по рамену и по хаљиници. И онда се овако обесио на мене. Ја сам га онда пипнула по лицу и рекла му немој Пецо да плачеш. А он се само окренуо и побегао.

А кад сам дошла кући моја мама и мој тата ништа нису приметили него су ноћу опет причали како ћу за неки дан да идем у дом и како ће онда њима да буде лепо. А моја мама тад је рекла само да ти из општине нешто не покваре они треба да дођу за дан два и они су курве неће да примају децу која имају оца и мајку а ја сам за ову државу дала и оца и мајку и брата покењам се на државу а сад ајде да спавамо. И онда су они заспали а ја сам се страшно уплашила. Ал нисам ништа заборавила.

А сутра изјутра кад сам ишла у школу ја нисам отишла него сам се направила болесна јао мама стомак јао што ме боли стомак па кад ме мама није видела гурнула сам прст у гушу и повраћала па ме мама пустила да не идем у школу. А кад су они отишли брзо сам кућу лепо уредила и моме малом Бати сам обукла оно ново оделце што је добио за рођендан и ја сам се очешљала пред огледалом и обукла ону хаљиницу што ми мама никако није дала да носим и чарапе сам подвила у ципеле да ми се не виде исцепане пете па ми тетка Лепа рекла па ти си Мицо баш лепа девојчица. Ал они нису дошли. Ни пре подне ни после подне ни увече. И ја сам се још више уплашила шта ћу сутра.

А сутра ме је моја мама рано пробудила и рекла како се осећаш данас мораш у школу. А ја сам рекла мама страшно ме боли стомак и имам страشان пролив ноћас сам неколико пута ишла у клозет. А моја мама је овако мрднула главом и опет ме пустила. И онда је она отишла а они су дошли.

То је био један чика што је био много лепо обучен и имао лепе беле руке и једна тета с наочарима и они су ме свашта питали. А ја сам се правила луда.

Они су ме питали волиш ли ти твоју маму. А ја сам рекла страшно је волим умрла бих без моје маме. Онда су ме питали да ли мене воли моја мама и да ли ме моја мама удара. А ја сам рекла страшно ме воли и никад ме не удара. Само понекад мало. Онда су ме питали да ли ме воли мој тата и да ли ја волим мог тату. А ја сам им рекла и мој тата ме страшно воли и ја страшно волим мог тату и видите какву ми је лепу хаљиницу купио он ми увек купује нешто лепо. И још сам рекла мој тата је зидар има плату шездесет хиљада то он увек каже и моја мама има велику плату и они ми увек нешто купују а ја ћу да завршим школу па кад порастем велика зарадићу много пара и одвешћу моју маму и мог тату и мог малог Бату из ове бараке па ћемо тамо имати велики леп стан и фрижидер и телевизију и све. Па ће нам тамо бити много лепше него сад.

И још су ме они пуно питали и ја сам им пуно говорила и они су све слушали. А кад су полазили ја сам питала чико јел нећете да ме одведете у дом молим вас немојте и овако сам склопила руке како ћу ја тамо без моје маме и без мог малог Бате. А мој мали Бата тад се на њих овако насмејао и показао им зубиће па су се и они насмејали а онај чика ме

помиловао по глави и рекао нећемо сине не бој се. И онда су отишли. А ја сам била много срећна

А кад су дошли моја мама и мој тата ја сам опет била у старој хаљиници и ништа нисам рекла. Ал су им рекли други. Онда су ме моја мама и мој тата питали шта су онај чика и она тета овде радили. А ја сам рекла мало су погледали и питали ме где су ти мама и тата а ја сам рекла раде и још су ме питали а што ниси у школи а ја сам рекла нешто сам болесна боли ме глава и они су још мало погледали по кући па отишли. После ме моја мама и мој тата више ништа нису питали него су ме пустили да идем да се играм. А увече кад смо угасили сијалицу мој тата је полако питао моју маму шта ли ће бити с нама дал ће да је одведу. А мама је рекла сигурно ал мало морамо да чекамо.

После сам ја опет ишла у школу и све. Моја мама и мој тата били су много добри и ниједанпут ме нису ударали а моја мама ме једне недеље послала с тетка Лепом на рингишпил и онда трчала за нама и викала на улици а што сине ниси обукла нову хаљиницу врати се да ти обучем нову хаљиницу а онда опет истрчала и викала Мицо сине буди тамо добра и немој сине да се испрљаш. И ја сам тад много волела моју маму и била сам много срећна.

Ал једанпут кад сам ја дошла из школе мојој мами и мом тати је дошло једно писмо и у том писму је писало да ме у дом неће водити. Ја сам ћутала и правила се да ништа не знам и хтела сам опет да будем срећна. Ал су моја мама и мој тата били страшно љути и моја мама је викала сви су они курве мајку им њину па сам се уплашила. И онда сам дошла овде да седим. А кад сам се увече вратила моја мама и мој тата су почели да вичу на мене

курво курво једна где си досад била кад ћеш да се поправиш и шта си причала онима из општине. И онда је моја мама одвела мог малог Бату код тетка Лепе а мене су опет везали за кревет и онако ми шалчетом везали уста и онда су ме моја мама и мој тата страшно ударали па сам се опет сва упишкила и после сам стварно била болесна и стварно нисам могла да идем у школу мајке ми.

Онда су моја мама и мој тата опет ишли код тетка Ђурђице и код чика Андре и код тетка Лепе и код свих и моја мама и мој тата су причали како ја идем у Нови Београд тамо где се граде солитери и причам са Шиптарима и Црнотравцима и како има свакаквих људи неки ће ме упропастити па ћу после да будем курва па ће сви да причају како је то урадио мој тата. А ја сам се тамо само понекад играла и нисам ни с ким ништа причала.

И још су моја мама и мој тата причали како сам два пута понављала и како опет имам све јединице. А то је тачно ја не волим да идем у школу. Наша Мајкица је много добра. То је наша учитељица ми ђаци је тако зовемо. Кад уђе она нам каже здраво добар дан децо а ми јој кажемо добар дан другарице а она нам онда каже сине па је ми ђаци много волимо. А онда она мене прозове Сандић Милица ајде ти сине па ме нешто пита а ја јој кажем знате другарице ја сам јуче прала веш па нисам могла да учим. А она ме онда опет прозове Сандић Милица па ме опет нешто пита, а ја јој опет кажем знате ја сам прала веш. А она ме прозове још једанпут ајде сад Сандић Милица па јој ја још једанпут кажем ја сам прала веш. Онда ми она каже е не може то тако како ти то сине стално переш веш а деца почну да се смеју па ја више не знам да ли сам прала веш или нисам

прала веш. А неки пут кад би ме прозвала ја бих нешто и знала и почела бих да говорим а она би ми рекла зашто ти сине тако уњкаш и немој да врскаш, немој ти сине мене да се плашиш. А ја то нисам ни приметила и рекли су ми да увек тако говорим. Тад бих ја видеала да наша Мајкица хоће и мене да воли као другу децу али да не може. И више ништа не бих рекла. А деца би ме после у дворишту вукла за хаљиницу и дирала њњњњњњ и јеси ли опрала веш и ја бих их ударала и вукла за косу па би ме Мајкица после грдила и казнила. И онда бих страшно волела да сам болесна и мутава и да школу више ни не видим.

И још су моја мама и мој тата причали да лажем и крадем. А ја сам стварно и лагала и крапа ал ме било срамота што они то причају па нисам смела да изађем из наше собе. А онда ми ни то више није било важно.

То је било онда кад је мој јадни мали Бата хтео да умре па сам после хтела да умрем и ја.

Једанпут су моја мама и мој тата отишли у варош па сам ја чувала мог малог Бату и гурала га у оним његовим колицима на два точка и гледала како се деца играју школице. Онда је један Перица што не станује у нашој бараци шутнуо лопту па је лопта дошла код мене па сам хтела и ја да је шутнем ал сам испустила мој јадног Бату па је он пао на леђа и страшно ударио главу о бетон. Онда је мој Бата страшно почео да плаче и заценио се па сам га брзо подигла и унела у кућу и тешила га лулу лулу јадно моје мало дете и плакали смо и он и ја. И ја сам га гледала како плаче и страшно сам се уплашила да ће да умре.

Ал мој јадни Бата није умро ни кад смо спавали ни кад смо се пробудили ни сутра кад смо се опет играли. И опет ми се онако смејао и ударао ме по образу секо секо. И ја сам опет ишла у школу и све. А онда сам се једанпут вратила а моја мама је мог јадног Бату донела из јаслица и мој јадни Бата је био страшно болестан. Био је блед блед и више се није смејао и ноћу је плакао док је спавао и будио се па опет плакао. Моја мама је тад мог јадног Бату однела код доктора а ја сам остала код куће и страшно сам се уплашила да ће доктор да каже мојој мами зашто је Бата болестан. Ал он јој то није рекао него само казао давајте му лимун и јаја. А моја мама је дошла кући и викала доктори су курве и они ништа не знају и има ту нешто друго. И ја сам је разумела. И онда сам рекла кад ће мој јадни Бата да умре нек умрем и ја.

И кад је једанпут био мрак па су моја мама и мој тата спавали и кад је и мој јадни мали Бата мало заспао ја сам полако устала и шапнула мом малом Бати на уво а сад Бато твоја сека иде да умре збогом. И пољубила сам га. Онда сам полако изашла у наш ходник и страшно сам се бојала да ће неко да види да сам пошла да умрем. Ал нисам срела никога. А напољу је био мрак мрак и није било никога. Ал ја се више нимало нисам плашила. Онда сам дошла овамо па сам у мраку нашла мог Сашу и моју Лелицу и изнела сам их пред шупу. И онда сам им рекла сад збогом ваша Лилика иде да умре. И пољубила сам их. Онда сам их опет унела у шупу да ме не гледају кад умрем. И онда сам страшно плакала. И пољубила сам и шупу и врата и пољубила сам земљу и хтела сам још нешто да пољубим па више није било шта. И онда сам легла

на земљу па мало гледала у небо и било ми је страшно лепо што сам живела тад сам рекла а сад нек ја умрем а мој мали Бата нека оздрави збогом. И зажмурела сам. И онда сам чекала чекала чекала ал још ништа није долазило. Онда сам чекала још и још мало па ми је било зима па сам погледала у небо и оно је било исто онако црно и онда сам знала да ништа неће ни доћи и да ће мој мали Бата да умре. И онда сам уморена и вратила се кући.

После сам постала страшно гладна. Стално стално сам била гладна. И почела сам страшно да крадем. Крала сам и пре ал сад сам све крала. Крала сам прво за мог малог Бату ал онда је мој Бата оздравио па су моја мама и мој тата опет почели онако да ме грде како нисам добра и крадем и како ћу да будем курва и да ме везују за кревет и ударају и ја сам се увек упишкила па сам после почела да пишким и ноћу док сам спавала. И онда сам крала још.

Украла сам од маме шест динара и још педесет и тридесет и шест и још сто осамдесет. Купила сам чоколаду и бомбоне и јабуке и ишла сам у биоскоп. Украла сам тетка Лепи сто шесет динара. Купила сам за све паре крушке па сам их до школе све појела само сам једну оставила за мог малог Бату. Сакрила сам је у клозет и чекала да моја мама некуд оде да му је дам. Ал она није отишла па сам је у клозету појела. Украла сам моју Лелицу. Украла сам једанпут два лимуна за Бату па опет два лимуна и једну поморанцу па два јајета. То све на пијаци. Украла сам једну јабуку и једну крушку из пиљарнице нисам могла више онај чика ме гледао па сам се уплашила да ме не ухвати. Украла сам тетка Ђурђици конопац за веш од најлона па сам га

однела на пијацу и продала једном сељаку за тридесет и пет динара. Купила сам суво грожђе. Украла сам у школи од једне Новаковић Невенке пенкало па су направили претрес и замало ме нису ухватили. Сакрила сам га у ципелу. Продала сам га чика Андри он исто краде то сам видела за сто двадесет динара ал он ме после казао мојој мами па ме она ударала. Рекла сам да сам га нашла. А и паре сам била потрошила. Опет сам купила крушке ништа нису ваљале. Украла сам од једне тетка Милице што ради са мамом из њеног мантила двеста динара па се она после свађала с мојом мамом а моја мама ме код куће ударала и викала признај јел си узела ништа ти нећу а ја сам викала нисам мама да ми умреш ти. Ишла сам у дечји ресторан па сам јела саламе и кифле и јогурт и млеко и у посластичарницу и купила оно дугачко што виси у излогу. Није ми се свидело. Украла сам још од тетка Лепе гајтан од пегле па нико није хтео да га купи био је стар. Бацила сам га у канту за ђубре. Украла сам од једне тете што има малу бебу једанпут увече нешто бело с конопца мислила сам кошуља. То су биле три пеленице па нисам знала шта ћу с њима. Бацила сам и њих. И још сам крала сад не могу да се сетим.

А онда сам једанпут на пијаци од једне дебеле тетке што продаје папуче и патике и ципеле узела једну папучу па сам онда узела и другу папучу и нико ме није видео. И била сам пошла. Ал тад сам приметила да су обе биле леве. Нисам знала шта ћу па сам се окренула да их полако заменим али једна ми је испала. И сви су ме видели. Онда је та дебела тетка почела да се дере лопов лопов па су се жене скупиле око мене и почеле да вичу лопове

крадљивице и да ме чупају за косу а она дебела ме држала за руку и драла се зар ти мени да украдеш одавно те ја вардим не знам шта то значи и ди је тај милицајац. Онда је милицајац дошао и одвео ме у општину.

Тамо сам опет видела оног чику с лепим рукама што је долазио код нас. Он ме је познао и изгледао тужан и питао ме и шта ће ти те смрдљиве папуче. А ја сам ћутала. Онда је у собу ушла једна тета па рекла ју тако мала а краде јел се стидиш. А ја сам рекла не. Онда ме је онај чика испитивао. А ја сам му испричала да сам много крала и све шта сам крала и рекла и њему да се не стидим. А онда је дотрчала и моја мама и чупала косу и викала ја то нећу преживети зар ти нисам све купила јао јао шта сам дочекала све сам дала за ту децу а она тако јао како ћу ово преживети и мене је тада било страшно стид.

Сад су моја мама и мој тата опет много добри. Више ме не ударају а мама ми увек каже а зашто сине не обучеш нову хаљиницу. Ја сам исто добра и више не крадем. Само понекад мало. И само се понекад ноћу упишким. Али ме мама и тата због тога више не грде. А данас је била недеља па сутра моја мама опет неће радити него ће ми опет дати да обучем нову хаљиницу зелено и жуто са црвеним цветићима и узети ме за руку и одвести у Земун у онај дом што није дом него робија за децу. Ја сам се прво страшно плашила па долазила овамо и плакала. Сад се више не плашим. Баш ме брига за дом. Баш ме брига за маму. Баш ме брига за све. Само ми је жао што малопре нисам звала Пецу. Он је добар.

А кад одем тамо рећи ћу неком мушкарцу да ми направи дете. Они то воле ја то знам. Ако ми не буде лепо ја ћу да ставим руке на очи па ништа нећу видети. А после ћу да родим једног лепог малог Бату. И зваћу га Бата а не Мирослав. То ми се име не свиђа.

А можда ћу да побегнем у Америку. Тамо ћу да порастем велика па ћу да будем лепа па ћу да одем у један циркус па ћу тамо по конопцу да јашем један сјајан бицикл као што сам једанпут видела у Земуну и имаћу много лепих хаљина од најлона и много лепих мушкараца и они ће ме много волети. И сви ће ме много волети. И онда ће ми у новинама изаћи слика па ће она доћи у Београд па ће је видети и моја мама и мој тата и мој мали Бата и Пеца. И сви. И онда ћу да купим једна лепа црвена кола без крова па ћу једанпут првог маја не нећу првог маја тад је гужва једанпут у недељу ћу да дођем у Београд и возићу се у мојим црвеним колима без крова с једним лепим великим кучетом и онда ћу да дођем код наше бараке и почећу да свирам сиреном и да се окрећем око наше бараке и онда ће сви изаћи пред бараку и гледаће ме и викаће Лилика Лилика ево наше Лилике и милицајци ће ми викати Лилика Лилика и овако ће ме поздрављати. А ја ћу само јурити око наше бараке и никога нећу гледати и ветар ће ми носити косу и моју лепу хаљину и тераће ми сузе на очи и они ће викати како је лепа наша Лилика како је лепа наша Лилика. А ја ћу само трубити трубити трубити јурити јурити јурити и окретати се око наше бараке окретати се окретати окретати окретати окретати.

А можда ћу само престати да једем.

[1965]

Мирослав Јосић Вишњић

ЛЕПА ЈЕЛЕНА

Пробудим се тако ноћу и мислим: „Певају анђели.“ Гледам у мрак, ништа не видим. Покушам да нађем упаљач, њега нигде. Преврнем се неколико пута, хоћу још да спавам, а чујем: певају анђели.

Притиснем рукама уши, завучем се под ћебе, дрхтим. Срце ми лупа брзо и снажно, чини ми се хоће да излети као птица. Онда опет гледам, мрак још гушћи, напрежем се да сасвим раширим зенице, убеђујем себе да распознајем зидове, да видим кревете, а мислим: како је соба испуњена мртвачким сандуцима.

Пушио бих, а не знам где је упаљач. Мислим тако, мислим, окренем се на једну па на другу страну, сан ме не хвата, а чујем добро: певају анђели.

Нешто затрепери, а ја укочен, а срце као птица, а руке ми се зноје, а стежем песнице.

– Доктори се – кажем – праве паметни. Кад нема лека, онда нема, па Бог. И шта ту треба тумачити. Закаснио сам на лечење, одужили они испитивање, а болест се раширила, као гљиве. Береш, береш, а не

знаш које су отровне а које нису. А киша пада, то знам, и гљиве расту. И умиру људи, а ја ето жив.

Свуда гљиве, али жив.

Вратим се тако кући са њиве, црн као земља, коње пустим да се излежавају на авлији, сперем прашину са лица и руку, па у кафану. А ноћ потраје као муња. Док трипут промешам карте, док срушим неколико стотина дрва и направим десетак карамбола, ето Сунца. Скотрља се са црквеног торња право на прашину, а стопала бриде.

Као да се рој пчела завукао у главу, тако ми се чини, па зуји нешто баш негде између левог ока и уха. А обади и муве насрну на коње, па ждребац мало-мало и скрене с пута.

– Бога ти коњског – опсујем – јеси ли ћорав?

А чилаша као надигне главу, искрене уши, па покаса. Испустим кајасе, а кола се тресу, мозак да испадне, и осврћем се. А ждребац осети да сам немоћан, па скрене у њиву. Ломе се кукурузи, све пуца, и мислим: неко све гледа.

Лежим тако и размишљам. Плућа су ми као згариште: црна, црна, црна. Као да их немам. Изгорела. Гледам кроз прозор и осећам да хоћу о нечем другом да размишљам. Загледам се у дрво пред прозором и мислим: липа. И ништа више. Тек касније, пред ручак, *схваћим*: осушена липа. То је све. О томе размишљам цело пре подне.

– Ви, Марија, попните се на кревет и притисните му десну ногу, а Ви, Александра, седите на ивицу кревета и држите леву. Госпођице Бандобрански, припремите шприцеве и приђите мало ближе. Ви, господине Секулићу, држите га за рамена и не дозволите да се придигне.

Млатарам тако рукама и не знам на коју страну да бежим. Потрчим према салашу, пчеле за мном; окренем се ленији, пчеле лете око главе; кренем на друм, пчеле за врат; полетим у њиве, пчеле око мене. Окрећем се тако на све стране, прекрио сам очи шакама, а врат црвен, а руке отечене.

Сунце греје, нигде дрвета.

Кошуљу поквасим у зеленкастој води канала, и умотам руке, и прислоним уз врат. Пиштим као голупче кад још не зна да лети а већ млатара крилима. До села има још доста, тек назирем ватрогасну кулу.

Онда засвирају сирене. Нигде не видим дим, а нешто сигурно гори. Сунце је баш изнад села. „Можда је то због *шога*“, помислим.

На расклиматаним колицима зецкају алуминијумске ваљушке и кашике. Чепркам мало по сарми, као кокошка: нешто гутам, нешто бацам под кревет. Загризем недопечен колачић, полижем шећер и почињем да грицкам јабуку, црвљиву по средини.

Стојим тако, у шупи, са великом мотком у рукама, и чекам да се појаве. Чујем како вода гргоће, како ћерам шкрипи, како пацови цврче. Дијана промукло режи, непрестано се устремљујући на отвор у дну зида.

Онда потече вода. Чекам и будно посматрам. И тако вода прво укваси зид, а ја ћутим, па се један део зида одрони, а ја чекам.

– Срушиће се кућа – узвикнем и мотком разбијем главу великом пацову. Разбијем тако главу још једном. И још једном. Па промашим. И опет промашим.

Дођем онако из кафане, у рано јутро, па легнем у кола да спавам. И удари киша. И гљиве расту. И сањам Сунце, а пробудим се, а Сунца нема: још је ноћ, а мокар сам, а са грана дуда капљу гљиве.

Около тама. Сестра упали малу млечну сијалицу, на столу, испред рендгена. Доктор се онда накашље, поглади браду. Стојим у гаћама и мислим: „Што се овај дикан у белој мантији прави мозак.“

– Плућа су вам чиста – каже.

А чујем: иста.

Онда одем. Тако сваких шест месеци.

Корачам градом, полако, уз зид, и мислим: „Разнеће ветар тај пепео у мени.“

Пролазе људи, ја гледам: лешеви; причају, смеју се, ја видим: жута лица, ситне пеге; трче деца, ја осећам: распадају се, топе, нестају. Тако корачам.

И онда пропадам у неки дубок понор: падам, падам, падам, а ништа не повредим, ништа ме не боли.

Лежим и гледам таваницу. Бела. Дуго гледам. Трепери, а црна. Запалим и све постане мирно. Покушам да читам новине. Мислим схватам, а ништа не знам.

Онда гледам слике. Загледам се, очи ми постану велике као глава, а видим само мрљу. На зиду паук. Лете муве.

Пресечем велику лубеницу, она црвена, црвена, а муве по целом столу. Клизи црно семе по прљавој дасци. Уста су ми пуна, руке лепљиве.

Синови ми већ велики. Трче боси по стрњици, мислим: „Испустиће лубенице, распашће се, а мусави су, а прљави, као да су се ваљали у дебелој прабини.“

Од винограда до високих стубова далековода у дољи преплетена лоза. Даље, према атару, кукурузи. Гледам тако њиву и кажем:

– Живот.

Дебели дорат репом тера муве са сапи. На орасима око салаша вране, црне као семе. Седим на колима, швићкам камцијом, Сунце тек што је искочило, дремам и видим: као дорату израсла крила, па лети.

Тргнем се онда, дорат пожуре, погледам натраг: синови се смеју и бацају оглабане коре у кукурузе, крај пута.

А тај пут је једнако дуг испред и иза мене. Ђутим и пушим, и мислим: „Побеђујем.“

И затежем кајасе, као хоћу да скратим пут, а видим: све дужи. Сунце засело за врат, па се знојим. Иза нас прашина као завеса, прегажен пут, клопарање. Дорат у пени, длака му се цакли, обади зује. Камилица мирише. Булке се црвене.

Небо светло, светлоплаво, као свод цркве.

Около титрају пламенови свећа, са свих страна ме посматрају свеци ухваћени у златне рамове. Људи и жене, деца и старци, пуна црква, пун балкон. И мирис кандила. Па гледам на олтар, очи ми се засене, а видим: анђели. И ништа. Више их никада нисам видео, а мислим да су били голи и мршави. Јадни анђели. Сиротани, *а ипак лепо певају*.

Онда звоне звона. На једном и другом крају села се чује. И даље. Хармоникаши свирају, срце да заигра; тамбурице цвркућу, крв да се упали. Па коло. И подвикивање. Док траје грла.

Пробудим се и гледам. Одбројим четрдесетак различитих пилула и гутам. Више већ скоро и не мислим о броју. Бројим док ми не досади. Што не

попијем, бацим у клозетску шољу, повучем ручку за воду и готово. Вода потече и мислим: „Река.“

Ни корита, ни обала, ни муља, а река.

Вратим се у кревет, а чини ми се: у сандук. Около стоје као неки украси, позлата, а са сваке стране по три анђела. Крила им бела, ноге црвене, босе, коса велика. И лете, лете, а прикуцани.

Лежим у сандуку, зет рендише даске, сестра нешто шије, а зазвоне звона. Излетим на улицу, гледам лево и десно, чујем ко је умро, прекрстим се, па у собу. Зет не ради, сестра не шије.

– Умро Стеван Чичовачки – кажем.

– Његови су код нас већ наручили сандук – каже сестра и настави да шије.

– Са анђелима или без њих – питам.

– То друго – одговори сестра.

Седим у парку иза болнице, гледам зелено шибље, ногама додирујем траву, и понесе ме неки мирис, и мислим да летим, и све је око мене меко и прозирно. Са мнош лете птице, заустављају се на мојим раменима, певају умилно.

Летим високо, а плућа ми се надимају, а Сунце ме топи. Онда погледам около, затворим очи, а све бело, и запалим.

Преко зида слети врабац. Скакуће, скакуће. Џив-див. Џив-див-див. Рањен врабац. Једно крило му црвено и знам: не може да полети. Скакуће, скакуће. Деца се пењу на зид.

– Ено га, ено га – вичу.

Дохватим грану дуда и одрежем рашље. Од старе унутрашње гуме бицикла, излепљене већ на десетак места, исечем траке. Старији син је већ нестрпљив. Цепови су му пуни камења.

– Разлупаће нечији прозор – каже жена. – И ти си право дете. Кад буде требало да платиш, свађаћеш се са целом улицом. А сутра ће наши прозори осванути полупани.

Преврћем се тако у кревету, ништа се не види. Неки црв ми се завукао у утробу и нагриза ме.

Спава ми се, спава ми се.

Затворим очи, узалуд. Само шарени кругови распадају се у тами. Док заспим, већ сам и будан.

Палим цигарету једну за другом и бацам опушке на под. Крешем упаљачем, а тама постаје све црња.

Гледам у таму и видим: лице. Помислим: „Моје лице.“

Насмешим се, а страх ме обузима.

– Ко си – кажем.

Не одговара нико. Знојим се. Руке ми се тресу, зенице ситне, ситне, ситне, а глава укочена. И тако неколико пута.

Опустим се онда, мокар, збацим ћебад са груди, и дишем, и као пуши ми се, а дим ме гуши. Па кашљем.

– Марија, Марија, Марија, реците доктору, драга Марија, да дође. Одмах.

* * *

Гледам тако у кола, онда у кочијаша, и видим: кукуруз. Жут као жуманце.

Сунце негде иза шарага, црвено.

Изађем из кућице, приђем колима и гледам. И разгрнем жуманца, а кукуруз позелени. Зелен, зелен, па сав уврнут, па гар по њему, па ситан, па буђав помало.

Разгрћем тако, разгрћем, мислим: само мало је такав, а кола пуна, и све плесниво.

– Чији је то кукуруз – питам.

– Наставника Јерковића – чујем.

– Ја тај кукуруз не могу да примим.

Упропастиће ми читав чардак – кажем.

Госпођа Јерковић се појави иза кола:

– Не заборави да имаш два сина у школи – прети.

– Ако, ако – говорим. – Не могу да примим.

Жалите се и управнику, и Богу, и свима. Ја нећу да примим, па да је и сам ђаво донео тај кукуруз. Ето толико.

Па се вратим у собу.

Гледам тако металне таблице окачене на кревете и мислим: „Дани.“ Иза сваке линије један дан. Остали болесници спавају. Опружим се, а сан чучи негде поред мене.

И кажем:

– Кући нећу да идем.

Цигани око стола, са једне и друге стране тамбурице. Виолина уз ухо. Конобар скакуће.

Певамо тако пијани, лупамо све што нам на сто дође, а врата кафане притисло јутро као камен. Очи су ми црвене, црвене и мутне.

Пијем, а из оба краја уста цурка вино. И гледам онда у чашу, па се смешим, а боли ме нешто око срца, а руке ми трну и као опадају. Бућкам вино, просипам на све стране, а чаша увек пуна. Па истресем одједном, а вино се рашири по мени, хладно, хладно.

Млађи син се вратио из школе, а ја још лежим. Куца ми неки зидни сат у глави, мало изнад десног ока, и мислим: „Кукавица.“ Црно, црно.

А напољу снег. Беле се дебеле гране великог дуда. И чујем грлице. Певају некако тужно, као кутије на навијање кад су при крају.

Станем тако пред вајат, гледам авлију и подсећам се на оно што бих да заборавим: израсла у мени гљива.

Тргнем се изненађен.

– Докторе – кажем – мој снимак.

И мислим: „У позадини нису леви цветови кане, не виде се ни крунате липе, ни небо, не стојим на мекој трави, нема птица, нема људи. Нисам у капуту од енглеског штофа са астраган крагном, немам ни шубару, ни плави шешир, ни најлон кошуљу, ни кравату.“

И знам: кости.

– Докторе – питам – како мој снимак, моја плућа?

– Као велик град после земљотреса – одјекује.

Одјекује.

Мислим тако: „Порушене вишеспратнице, сломљени мостови, заплетене жице, пукотине у земљи, разлупани споменици, мртвачи, ватрогасна кола, војници, војници, војници, људи са огреботинама и разлупаним главама, поломљено и изваљено дрвеће, пустош, рушевине. Лелек. И птице.“

Напишем писмо кући, жени и синовима, и свима који се интересују за мене, августа месеца, кад су падале кише, из болнице: „З е м љ о т р е с.“

И више ништа.

Раздере се небо и удари киша. Ситна, ситна. Па ветар. Иза чардака још мало провирује Сунце. Пут је већ блатњав, јаблани се повијају.

Требало би да идем кући, скоро ће вече. Радници пребацују цираде преко чардака. Гледам тако бројеве, па почнем да сабирам. Кукуруза као блата. Вагони, вагони.

И чујем кола. Тихо клопарање спаја се са кишом. Мршав коњ, сав мокар и раклјаст, њишти и исправља се, па стоји као споменик.

Низ стакло се слива вода.

– Цвето, Бога му – вичем и лупам у прозор – покри те кукурузе. Знаш добро да влажне не примамо, а и за шта ти служе ти огромни покровци.

Он муца, а видим: намерно тако хоће. Па побесним.

– Носи их кући, па осуши, па онда донеси – вичем и окрећем се на другу страну.

Чујем га како ме моли, преклиње, куми, псује кишу. Узалуд.

А сутра Сунце: пече као жеравица. А јесен. Поливам се хладном водом, бежим под дрво, лежем на траву. Сељаци доносе кукуруз: жут као слама, жут као дукат, жут као Месец.

Коњи ржу, бубне опне да попуцају, пропињу се, мокри, у пени. Амови им се цакле, улари попуцали, репови заплетени.

Загледам се у гриве, па у репове, па опет у репове, па опет у гриве: „Мреже“, мислим и видим: жена.

Стоји некако између мене и Сунца, чак лебди, мислим одлетеће, тело јој бело, прозирно, а коса дуга, дуга. Око ње голубови, и као пири ветрић, па јој косе лепршају и, заплићући се, хватају голубове, а трава висока, до кукова јој, мислим, и зелена, и мека, и повија се под корацима.

Приближавамо се тако, смешимо, осврћемо.

– Цвето, Бога му – вичем и лупам у прозор – откри те кукурузе. Пркосиш Сунцу, а?

– Па ти си јуче рекао да их покријем.

Гледам и вртим главом. Хоћу да му кажем: „Та, јуче је падала киша“, а ћутим. И мислим: можда није.

Размишљам о томе шта је заиста јуче могло да буде: поверујем у једно, у друго, у треће. А знам: чардак, висок и широк, жицом ограђен и летвама као ребрима, пун гљива.

– Куда води тај пут – питам. – Та река.

Корачам тако кроз мрачан ходник приближавајући се светлу. Од степеништа тече стаза посута шљаком, са обе стране велики кестенови. Па станем под сваком крошњом и милујем кору. Прво са једне, онда са друге стране стазе. Па поново. А кора увек другачија. Под прстима мека, глатка, а видим и знам: храпава, огуљена, оштра, са урезаним словима и знацима.

„Да имам нож“, помислим.

– Драга Александра, одведите ме на ону клупу иза танких стабљика жалосне врбе.

У ствари:

– Помозите ми, драга Александра, да одем тамо.

Не. Рекао сам овако:

– Мила моја Александра, не љутите се што то захтевам од вас.

Понекад помислим: „То је можда била Марија“, а ја сам рекао:

– Ви ћете ми помоћи, драга Марија.

Сећам се, била је она. Седели смо на трави и причали.

– Земља – кажем.

Па дигнем косу, она севне, и гледам жито. Откоси и снопови. Вода у коршову хладна. Сунце ми се расипа над главом, круни као кукуруз, а вишње црвене и мало већ суве. Гладалица клизи по сечици, неки јаук се шири над стрњиком, па се губи и враћа.

Кашљем, кашљем, кашљем, па испљунем крв, малу грудвицу, тамну као пекмез, а пепео се разлети око чиније, трепери и полако пада, па онда излети из мене грудва крви као оса. Пече ме нешто у грлу, уста ми сува, не могу да се надишем.

Прогутам ка витамин, мислим: „Зауставио се на јабучици“, и пијем воду.

Пепео црвен и мокар. А неки други дан из грла ми излети читав рој. Па све зуји у соби.

И дођем кући. Искупи се родбина, па поверујем да је добошар, уз остала обавештења и прописе, објавио, ударајући палицама по затегнутој јарећој кожи, да сам стигао.

Сестра седи на шамлици уз кревет, браћа нервозно шетају по соби испијајући ракију, шогори наклапају. И кућа цео дан пуна. Излећу тако те пчеле и трутови из кошнице, мед цури, густ и горак. Око мене меко перје, а утонем некад у размишљање и учини ми се да лежим на камену. Мисли ме увуку у ноћ, у сан.

И сањам неку тврђаву: са једне стране море, са друге небо, негде и земља. А војска велика, велика. Шири се мирис багрема. Са мора бродови, са неба стреле, са земље копља. Руши се дворац, багрем се суши, војници одлазе. Па се будим под багремом: цветови му бели, велики као гроздови, опојни.

То увек сањам: тај рат, ту рушевину, тај багрем. Увек код куће, баш то.

– Говорио си у сну нешто о јоргованима – каже сестра.

И рођаци се разилазе. Сат разбије тишину и кроз пукотине потече време.

Гледам како голубови лете, над селом, у круг. Спусте се на кров и лепршају крилима, па полете, па се преврћу, па се устреме на земљу. И извију. А мислим: „Сломиће крила, и онда више неће моћи да полете.“

Па скинем слику, са клина одмах испод иконе, гледам је и окрећем на све стране, и као распада се као пепео.

Вајат некако мрачан.

Клекнем на земљу да сакупим тај гар, па дрхтим и знојим се, а осећам да ме жена са чуђењем посматра. Руке ми црне, танке.

Уморим се па легнем на дуњу: ноге и руке раширим, уста отворим. Чујем продоран звук врбове свирале и видим: Моја, сеоски шинтер, швићка камцијом изнад мршаваг коња. Везани за задње шараге, цвиле керови машући реповима, покушавајући да побегну са узица.

Жене износе цркотине и бацају их у кола гадљиво се кезећи.

Преселим се тако из једне болнице у другу, нека нада ме освоји у првим данима, а смучи ми се. У новој болници испитивања почињу из почетка, праве се нови снимци, као да оно што је на картонима нашкрабано важи за другог човека. Побесним онда, а тргнем се: „Можда је, заиста, за другог.“

Па станем пред огледало и гледам: очи ми ситне, упале, чело високо и наборано, нос скоро не приметно грбав, образи тамни и суви, попуцали.

Улазим и излазим из мрачне собе. Зову ме и враћају у кревет. Носим испљувак. Мокраћу. Ваде ми крв. Мере притисак. Испитују рад срца. А стално записују неке неразумљиве речи.

Размишљам тако, размишљам, па кажем:

– То *није* огледало.

Годинама су падале кише, и расле су гљиве.

И пустим плуг дубоко, кајасе пребацам преко главе, камцију заденем за појас, па подвикнем на Цунду. Она махне репом, отресе главом, па крене. Преврће се земља, мислим: „Јаукнуће“, а тишина. На крају њиве, на друму, под дудом Сунце. Земља се, влажна, пуши и црни.

– Мрцино – псујем – ње. Ње – вичем. – От, от. От. Ајдеееее. Ајд.

Корачам по разору, чини ми се: Сунце се котрља за мнош, па чак и потрчим кад кобила пожури или покаса. Длака јој влажна и тамна, муве на њој, од земље тамнија. Кукурузи шуште, над њима јата врабаца и врана. Ораси и багреми, око салаша, побелели и стопили се са небом.

Тек кад им се приближим, и кад Цунда почне да рже, видим зелене, бледозелене круне око салаша. А трска којом је прекривен салаш, чини ми се, полако гори. Не видим пламен, ни дим. Нешто само као пуцкетање трепери око мене, пада на бразде и стрњику, па видим: гар. А кад се вратим са друма, салаш бео.

„Горело је нешто негде“, мислим.

Оставим кобилу и плуг, прошетам кроз салаш, а ништа. Свуда гар: по земљи, по крову, под багремима и тополама, под шупом, а нигде мириса дима. Само се нека бела, млечна тама спушта на атар, и кажем:

– Догорева дан, па све трепери.

А чујем: кобила рже. И кренем тако, у ноћ, месечина се расипа као водоскок, и нижем бразде, и мислим: „Бисери“, а Цунда покаса, па фркће, и све се распе, све клизне са конца.

– Е, мој Живане, пацове дебели – вичем. – Послао си сина да га измерим са празним колима, а кад су била пуна, онда си ти био на њима. Нисам ја живинче, творе један.

– И где си сакрио све оне прње и котерице што су биле на кукурузима, и зашто и то ниси и у празна кола ставио – питам а грло ме издаје. – Мени би ти да подвалиш, а не знаш да ја имам три мозга. За сваку ћуд по један: за сељачку, за чиновничку, за господску. Нећу да ти опростим тих шездесетак кила кукуруза, па да видим хоћеш ли да пропаднеш.

Па снизим тон и благо кажем:

– Терај та кола, Милане, до чардака и нека ти отац потрпа све што је било у њима и нека их он дотера на вагу.

* * *

А доктор ми забрани да се крећем. И хоћу ја да устанем, да коракнем, а не могу. Нешто ме притиска, на грудима ми, мислим, дрљача. Или дебело стабло дуда.

Лежим тако, боли ме већ кичма од лежања, не могу ништа да читам: слова ми играју пред очима, играју и нестају, а спава ми се, спава ми се.

А тек што сам се пробудио.

– Драга моја Александра, одведите ме тамо.

Не, то је била Марија.

– Опростите, госпођице Бандобрански, нисам имао намеру да Вас заменим. Та, Ви се толико разликујете од њих две. Сама Ваша појава, да о осталим стварима и не говорим.

Па кад се вратим, помислим: „Нећу дуго.“

А дан ми дугачак, предугачак. И ноћ немирна.

Ујутру чистачице пајалицама раскидају паукову мрежу. Тај бедни створ плео ју је три дана. Узалуд, ето. И помислим: „Како је незахвално бити он.“

Па гутам пилуле, шакама их узимајући, а ни једну не могу да бацам, ни сакријем. Као раније.

Па гледам, боли ме а ћутим: морам издржати. Заиграо бих, накривио шешир. Хармоникаш свира, пева као да га је песма родила, а жене се мувају около, загледају, одобравају.

Млађи син, за главу виши од свих, косат, ухватио се са девојкама и пева промукло.

Седим онако под иконом, на сто се наслоним, синове гледам, а мислим: „Руши ми се кућа и расте истовремено.“ Јер тад се, на свадби, кад се оженио старији син, уз тресак, срушио таван у вајату. Па гледам кроз ту рупу, а сви се окупили око мене.

– Ону моју – кажем, и сузе ми потеку.

А старији син се смеши, и као гледа у мене, а знам: мисли и примећује све, и загрлио девојку у плавој хаљини, ту ласту под нашом стрехом. Па их гледам тако и шапућем: „Слажите се, нека се зна ко је газда у кући, слажите се, слушајте једно друго, слажите се.“

И одлете голубови са крова. Дуго лете, већ их не видим, па се уплашим, а знам: вратиће се, сигурно, свом гнезду.

И као миле у мени мрави, не могу да се покренем, а штитају ме, не могу да их очистим. Па се опустим и ћутим. После заборавим, чини ми се мислим о нечему другом, а пече ме. Срце ми куца јаче и брже од сата, па мислим: „Побеђујем време“, и притискам груди узалуд.

Гледам кроз прозор: тополе, пред главним улазом, благо се повијају, небо тамно, немирно. Па удари та киша у мени: ребра звоне, шуми вода и разлива се, загрми и севне. То осећам. А видим: птице узнемирене, људи журе, болесници се, мокри, враћају у собе и пресвлаче у пиџаме.

Сунце ми се спусти право на чело, па се пробудим. Отворим очи, а ништа не видим, сем светлости.

Преполовим цигарету и запалим. Кроз дим угледам зид, онда препознам таваницу: на њој отвор. Велика пукотина изнад главе. Учини ми се да видим небо. Загледам се онда, не трепћем, не дишем, и мислим о синовима.

Израсли су ти јаблани. Замирисали цветови. Па седнем на клупу под дудом, гледам дебеле гране, слушам птице. Лете, зауставе се у ваздуху, остану тако тренутак, па нападају у прашину.

Сунце прелети преко улице, остави црвен траг, и мислим: „Гори небо.“ Шири се та ватра над селом, чини ми се све ће изгорети. И видим да људи беже у куће, а ја остајем на улици. Урличу сирене на ватрогасној кули, над селом дим: црн, црн, црн.

„То се ваља ноћ“, помислим.

Па изађем иза села, придржавајући се за бедеме и куће, за тарабе и стабла, а пут дуг: танак у грлу, широк у куковима.

– Шта тражи та жена – питам. – Та змија што кошуљицу своју оставља на трави и одлази.

Па окренем снимак према светлости и гледам: све тамно. А мислим: „То светлост је тамна.“

И опет гледам, па исто.

Долазе људи из погребног завода и нуде сандуке.

– Са анђелима, са обе стране по три анђела – питам.

– Са ружама, са петокраком – одговарају у хору.

– На отплату, дванаест месеци, без жираната. Уз попуст. Од храстовине. Од гвожђа. Робу купљену код нас достављамо, својим возилом, бесплатно, на адресу коју назначите. У нашим сандуцима удобно ћете се осећати.

А онда: пролеће.

Устајем, спадну окуви са мене, нестане то гвожђе, па ми процвета грло, и хоћу у парк иза болнице. Зелено, зелено, зелено.

Из собе ме изведе Марија, у собу уведе Александра.

Седим под јабуком, увлачим у себе дан, враћају ми се кестенови, па мислим: „Треба да одем.“

Већ сам у свим болницама био, по целој равници се виде моји трагови. Ни кише не могу да их избришћу, ни поплаве. Ни ветар не може да их прекрије прашином коју носи.

Па кажем:

– Само време.

Написаћу на папир све што ће се догодити за десет година, па кад време истече, нека се отвори то писмо, и ту ће бити записано све што се догодило. То кажем. И не верујем.

„То је сан“, мислим. То ни у писму не бих предвидео. А осећам: морам кући.

Удари пљусак, гљиве се шире, а одлазим:

– Драга Александра, о свему ћу Вам причати кад се вратим.

Па застанем у вратима, мислим: „Сузе ће ми потећи.“ Жена ме придржава, син ми прилази, снаја ме гледа.

Коракнем, а Сунце остане на авлији: живина га кљуца, нешто ми као поњава пада пред очи, па не видим. Грло ми суво, глас ми излети, па ћутим.

Чујем само куцање сата, на полици изнад ормана, негде са моје леве стране, па мислим: „Срце.“ Искочило, а живи, а вајат се сав претворио у то куцање: тик-так. Тик-так, тик-так.

Па коракнем.

И спадне поњава на земљу, а видим: она. Руке јој танке, беле, млечне; очи ситне а немирне, глава као мала лубеница.

– Драга моја Александра, постао сам деда. Жена мог старијег сина родила је ћерку.

– О, Ви такву бебу сигурно још нисте видели, госпођице Бандобрански. Бела је као анђели, а коса јој већ велика, а очи сјајне, а рукама стално млатара.

– Замислите, драга Александра, то мало пиле, тек избачено из љуске, плаче, плаче, па поцрвени кад треба да буде увезано у пелене и утегнуто.

– То голупче, драга Марија.

И не могу да заспим, тишина ме зове. Пушио бих, а немам цигарету. Гледам у ноћ, чини ми се дува ветар, гране липа се повијају и ломе, а мир тече. Хоћу да приђем прозору, покушам да устанем, а не могу. Ништа се не чује, опустим се и затворим очи.

Прекријем се ћебетом и ћутим, не дишем, срце ми, чујем, не куца, не желим да размишљам. Па кашљем.

Привучем столицу на којој ми стоји одело, претражим добро џепове чакшира и рекле, надам се: постоји пикавац, а ништа. Ноћ све тамнија, а очекивао сам: свиће, све црња, тајанственија, па ми се очи склопе.

Осетим: заспаћу, а тргнем се, ноћ ме притиска, и чујем: певају анђели.

Отворим добро очи, прозор бео, бео, липа сасвим сасушена и бела. Срце одједном почне да лупа, соба се потресе, тама се усковитла. Па послушкујем, а знам: певају анђели.

– Драга моја Александра, причаћу Вам о њима *кад се враћим*.

[1968]

Видосав Стевановић

ИДЕМ ДУНАВ ПЛИВАМ ЛЕЂА

Након мајчине смрти – суочих се са собом, као са непознатим. Нађох се лице у лице са плазмом што тетурa и цмиздри.

Био сам на железничкој станици, била је поноћ: кркљанац и дрека, гунгула пртљага и светине, крештање звучника и влажна пара локомотива. Гастарбајтерски воз се пушио у полумраку: текла је ракија, крештале хармонике, капале сузе, ширио се тешки воњ растанка. Чађ је сипала по нама.

Окренуо сам се и пошао кући.

Био сам одлучио да се убијем – једино сам размишљао како и где. Начин ме је мучио више него место, полако сам откривао тесне границе своје храбрости: плашио сам се проливања крви и бола. На столу нађох пожутелу хартијицу, која ме укочи, као ниска температура хладњака. У ствари, нисам је нашао случајно – она је одувек била међу мојим документима, преметао сам је безброј пута, али сам је тада први пут прочитао бистре главе.

УПРАВА БОЛНИЧКОГ ЦЕНТРА БР.

гаџум 10 мај година 45

НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКОМ ОДБОРУ

Умољава се горњи наслов да њородици умрле-оџ
груџа-рице Стефана Лешперовића дошавише ову
њосмртици. Ако се њородица умрле-оџ груџа-рице
не налази на њом мјесту, молимо Вас да нас
извијесите.

Смрти фашизму – Слобода народу!

Полиј. комесар

Ујравник

болничкоџ центра бр.

болничкоџ центра бр.

(њошис нечијак)

(њошис нечијак)

Телеграм је био откуцан на полеђини неког
акта, чије речи нисам разумео – звучале су ми
мрачно и претећи, као ветар који хуји над
равницом.

ÉRTESITENDO

1. Iparkamara SZEGED
2. Kir. Adóhivatal
3. Ipartestület
4. Országos Társadalombiztosító Intézet
5. Vármegyei korzeti forgalmi Adóhivatal
6. Mértékletes Hivatal KECSKEMET
Vérleges!

Посмртница „умрле-оџ *груџа-рице*“, колико знам, није била достављена, јер „*џородица није живјела на џоом мјесџу*“. Мајка је пратила једног важног друга, чија функција беше упола војна, упола политичка, али све виша и уочљивија: његово име је скакало са првих страница новина, излетало из црне кутије радио-апарата, претило са плаката. Била му је секретарица тада, као и касније – нисам знао шта то тачно значи, замишљао сам је како му кува кафу, пегла кошуље и чисти ципеле. Ја сам живео код Софије Радман, сетне удовице, коју смо ми – њени балави штићеници – звали Мама Софија: у њеној тузи смо нашли хлеб и уточиште, где смо гајили рахитис и ноћне сузе.

Након мајчине смрти, наметнула су ми се следећа питања:

Ко је био човек чије име и презиме носим?

Какав је мој однос према њему?

Ко сам и шта сам ја који ово питам?

Одговоре сам могао да потражим у себи. Али где сам то ја – целовит, поуздан и прави? Где почињем, где се завршавам? Како функционишем – ако уопште функционишем? Како да двојим своје од туђег, урођено од научног, мимикријско од нагонског? Све моје особине су произвољне, случајне и променљиве, немам никакав стални карактер, живим као биљка која хода. Не знам шта волим, шта мрзим – осећања су ми млака и типизирана, могу бити било чија, као што и јесу. Реакције су ми углавном чулне и прилагођене приликама, али превише болне за чисту животињу. Моје биће је у ствари међубиће, ковитлац свега и свачега, нешто у настајању и нестајању, као мехурови од сапунице. Ако тамо неког тражим,

наћи ћу мутљаг, збрку и мамурлук. Дешавало се да питам своју изнутрицу: „Ко је тамо?“ Добијао сам увек исти одговор, кркљав, као из пресеченог гркљана: „Нико!“ Опит нисам смео да понављам пречесто – да празнина не би побеснела.

Мајка беше ћутљива, до грла закопчана особа, навикнута да – у сенци великих ствари и догађаја – одговоре чува за себе или за неког другог. Ако је ишта знала – то није показивала, чак ни у алузијама: њен говор беше сува, свакодневна чињеничност без икаквих пренесених значења, изражавала се телеграфски, али нимало шифрирано. Књиге је читала као телефонске именике, као збир имена и речи, слике је посматрала као правоугаоне или квадратне предмете који оживљавају голе зидове – музика је иритирала њену вечну мигрену. Уосталом, све до своје болести ретко је живела у земљи – радила је у нашим представништвима по свету, никада нисам сазнао шта, јер нисам ни питао. Једном месечно добијао сам новчану упутницу и писмо са неколико оштрих савета: „Учи, добро се владај, буди исцрпан грађанин наше заједнице, слушај васиљиче, чувај новац, бирај друштво!“ Годишње одморе је проводила на мору, као и ја: она у затвореним летовалиштима, ја – са школом. Виђали смо се на станици или на аеродрому, кад сам је испраћао, кад се враћала: руковали смо се, додиривали хладним образима, размењивали неколико речи, поново руковали.

Кад се пензионисала и живела са мном, ретко смо се виђали, још ређе разговарали – били смо толико равнодушни једно према другом да се никад нисмо посвађали. Јурио сам женске, венчавао се и

разводио, нисам имао живаца за било шта друго, код куће сам боравио једино између две везе. Мајка је седела сама у полупразном, запуштеном стану, који се лоше грејао – умотана у пењоаре и џемпере, згурена пред угашеним телевизором, као да је слепа, као да нешто ослушкује. Нико није долазио, сусетке је нису позивале на кафу, ретко кад је одлазила у самоуслугу, није ишла код фризера, заборавила је кројачицу. Телефон – добијен преко неке раније мајчине везе, једини у згради – непрестано је звонио: дали су нам број растуреног филмског предузећа, које је за собом оставило само преваре, проневере, неиспуњена обећања. Љутити гласови су читавог дана тражили исплате, поравнања, надокнаде, претили и викали – мајка је одговарала стрпљиво и смирено, као да она води стечај. Тако је прошло неколико година: мајка је остарила, зборала се, разболела и умрла на клиници Онколошког института.

Разговарао сам са некима који су били у рату, то јест они су причали, ја сам слушао. Њихове приче беху уопштене, апстрактне, некако искидане и равне, као да су их чули од других – догађаји су испарили, остале су једино мрље, трагови по ивици свести, одломци који се нису дали повезати. Беше то једнолична, штура област првог лица једнине, слична пустолини или старом згаришту – трагови рата су били негде дубоко. Једва да се нешто стварно видело, као да се густе мрак испаравао из речи и присећања. Кат-кад смо заједнички натрчавали на ноторне чињенице, које ми ништа нису значиле – имао сам утисак да читам старе новине што се распадају под прстима. Или су они рђаво причали, или ја нисам умео да слушам – или смо се

разилазили тамо где смо мислили да смо најближи. Показало се да приповедање не помаже, да учесници догађаја нису важни за сам догађај – све се збивало изван њих, значи изван мене.

Софије Радман није било у Београду. Није било ни њене куће – тамо су градили периферијски дом културе. Колико знам – а знам мало – сви њени бивши штићеници су је заборавили, заузети нередом сопствених живота: отишла је у старачки дом негде у унутрашњости. Пратим читуље пасионирано, све у нади да ћу нешто пронаћи – њено име нисам никада срео. То јест, неколико пута сам нашао Радман, али ништа није казивало да је управо то Мама Софија, чуварица напуштене деце. Кад би ме ухватила тескоба, кад нисам знао шта ћу и куда ћу, говорио сам себи: „Можда је наша спаситељица жива? Можда се нико није сетио да плати кратки текст у новинама? Можда је онај старачки дом – није важно где се налазио – растурен и његови станари расељени по Ужасу?“

Додуше, имао сам нешто у рукама: једну фотографију, коју је мајка држала на ноћном сточићу. Два млада војника – са машинкама преко груди, у тешким немачким чизмама, згужваних униформи, као да су тек искуване – стоје поред неког бунара, чија је ограда порушена, витао сломљен. Њихове сенке, нејасне због косог сунца, као да се укрштају на изрованој земљи – сплићу се и нестају на мутном, изанђалом папиру. Не осмехују се, лица су им озбиљна и затегнута, тек избријана, очи крупне, као да покушавају нешто да виде. На фотографији нема реке – једино празно небо – али као да се на свим предметима одражава присуство неке велике воде: то је невидљива сенка, тамна од

пригушеног сјаја, што се немилице лије. На полеђини су две речи: *Лешћеровић – Шомођи*. Један од њих двојице је, значи, човек чије име и презиме носим, као што робијаш носи број. А други је – други.

Узгред, деда и баба – носиоци истог презимена – буквално су нестали у бањичком логору; нема их ни на списку депортованих, ни на списку стрељаних. Мајка је то, говорила ми је, проверила преко оног важног друга – чије су фотографије једног дана нестале из новина, као и он сам из мог видокруга. Бркам та два времена, мада постоје ознаке према којима могу да их разликујем. Мајка и ја смо били негде, крили се под туђим именима, упијали прашину тавана и влагу подрума – мислим на оно прво време, у којем се све заметнуло. У мом сећању нема ничег од тог дугог бекства, сем нејасног страха и неких глупих ситница, које немају никакве везе са самом ствари – страх је остао, преобразивши се у тескобу и нервне дрхтавице, а ситнице чиле и замагљују се. Памтим – реч је прегруба, боље је рећи: назирем – једно ноћно бомбардовање савезника, које смо ми, избеглице, посматрали са смедеревског пута: рефлекторе и ватромет артиљерије, пожаре који су се распламсавали на десној обали Дунава. Мада нисам сигуран да ли сам то сањао или чуо од неког другог – можда чак и видео на филму. А штићеници Софије Радман имали су сличне успомене, често подударне до баналности – причали смо их у мраку спаваонице, дрхтећи, прибијени један уз другога, тако да су могле постати свачије, као шуга коју смо преносили додиром.

Након мајчине смрти – дуго сам био растројен. Не зато што ме погодила сама смрт – били смо туђинци једно другом, вољни сустанари, а и навико сам да туђа појављивања и нестајања примам без кукњаве, као део игре у којој учествујем једино као објекат – него онако, као кад се живи под сталном температуром, на ногама и без лекова. Пио сам и вуцарао се, по свом старом обичају: тако сам знао где сам и шта радим. Покушавао сам и да се коцкам, али није ишло – нисам осећао никакво узбуђење, било ми је свеједно да ли губим или добијам, као да присуствујем туђој партији. А пијанци и курве, кафански митомани и ситни преваранти су ме привлачили – био је то читав један мали свет, испао из трамваја свакодневице, хистерично весео, у неуморној потрази за идентитетом: примали су ме без питања, као себи равног. Нисмо се разумевали ни волели, али то нисмо ни покушавали – живели смо према својим могућностима: грчевито, бедно и у алкохолном заносу. Лажи, преваре и подлости су се подразумевали – то је било довољно.

Раније сам често мењао занимања: био сам продавац на сајмовима, телохранитељ једног блесавог кантаутора, туристички водич, магационер у некаквом импорт-предузећу, расветљивач и статиста у позоришту – све на кратко, највише неколико месеци. У ствари, док ме не би ухватило пиће и ландрање – онда нисам знао управо ништа, нити ми је било важно. Једном сам био возач у рентакару: возио сам пословне људе, боксере, филмске екипе, артисткиње из барова, новинаре, чак и некакве црнпурасте шверцере, што су се преда мном препирали око дроге – невиђен шљам, који се увек некуд журио, викао, претио и

редовно покушавао да не плати. Неколицину сам претукао, да истерам бес из песница – два-три пута сам добио дебеле батине, које су ми помало и пријале.

Али сам се све време бавио мојим дечачким хобијем: фотографисањем. Соба ми је вазда била уређена као атеље – увек сам могао да је претворим у мрачну комору. И тако сам, изненадно и за себе самога, након мајчине смрти постао лутајући фоторепортер: моје новине – неко пиштољско издање што је сваки час мењало име и редакцију – слале су ме лево-десно, али сам најчешће сам бирао где ћу ићи и шта ћу снимати. Посао ми је ишао од руке, јер ми није било много стало до њега – стога су ми гледали кроз прсте. Доста сам путовао по земљи, мада ни у томе нисам уживао: кретао сам кад год бих осетио како ми нерви подрхтавају и да ме ноге саме носе према железничкој станици – враћао сам се изможден, прљав и смирен, али способан да разговарам и да радим. То тумарање – обележено мноштвом потрошених филмова – било је добро као лек и као превентива против самоубиства, мада сам се у хотелским собама осећао као у привременим мртвачким сандуцима: редовно сам налазио неку жену да ми прави друштво и додаје пиће.

Успут бих испуцао двадесетак филмова, а развијао сам их одједанпут, кад закључам врата и спустим завесе на прозорима. Објекти и људи били су ми савршено неважни – добро сам их загледао тек кад би их изазивач извлачио из мрака и уобличавао. Тек онда сам могао да им признам постојање, да те исечке света сместим натраг у свет, где су, фиксирани на хартији, бивали видљиви и како-тако неуништиви.

Једном сам радио филм са неке прославе – не знам како сам се тамо обрео. Било је то невелико друштво мушкараца и жена на ивици старости, што се још увек кочопере: седели су за спојеним столовима – ознојени, пијани и дебељушкасти. Видело се да фарбају косе, масирају се, шминкају и посећују сауне, да крију боре умора и тупости. Мој фотоапарат им је скинуо све маске, као иследник: лежали су у развијачу плазматични, голи и ружни под својим скупим оделима, унакажени напорима да се нагумају пара. Мимолет ми се учинило да иза њихових крокодилских обличја, као иза излога, видим кржљва, неухрањена тела штићеника Софије Радман – сурово кљукана посланицама и успехом. Али је опсена брзо нестала – на готовим фотографијама били су само они које сам уписао на кутији филма: *Весело друштво 10. маја 1975.*

Након мајчине смрти – наследио сам наш двособан стан: изненадио сам се што ме је узела за суносиоца станарског права. Наследио сам њене хаљине, женске дрангулије и штедну књижицу са нешто девиза, скупаторених по представништвима – девизе сам оставио за одлазак у иностранство, можда у Париз, ако будем решио да се почистим одавде. Наследио сам и један ауто – стари „фолксваген“, који је рђао на улици и био сав засут гаром, као да упија смог и прљавштину. Два-три месеца га нисам возио, чак сам га заобилазио, мада сам увек некако натрапавао на њега и трудио се да га превидим. Ипак, кључеви су ми звеккали у џепу и жуљили ме, кад бих прилегао обучен.

После развијања оног филма са прославе – изашао сам на улицу, да растерам маглу из главе. Ауто је стајао тамо где га је мајка паркирала пред

одлазак у болницу, низак и некако старачки раскречен, као да се тек помокрио. Севши за волан онако, да се одморим – био сам тешко мамуран, утрнулих мишића – видео сам јасно, као да читам, речи што су се увек налазиле на полеђини писама што их је мајка добијала бар једном недељно:

*Л. Ш. Перовић, Десна обала Дунава 30,
Сџарчевић.*

Та писма су се вукла свуда по кући, згужвана и отворена, док их не бих бацио у канту за ђубре. Мајка није питала где су, ја сам ћутао, као и увек – разговарали смо ваљда једино о времену и о инкасантима. Кад је умрла, био сам са неким бучним друштвом: обилазили смо кафане и тражили кавгу, док нас нису привели у станицу милиције. Вративши се кући око поднева, затекао сам телеграм са клинике Онколошког института: стереотипни текст је износио голу чињеницу смрти. Нисам био узбуђен ни потресен, већ некако чудно растерећен, истовремено и сломљен – нешто сам звиждукао и ходао из собе у собу, све брже, као спетљан у мрежи сопствених корака. Телефон је звонио, дизао сам слушалицу и механички одговарао: „Све је у реду, стечајни поступак је у току, бићете задовољени, ако повучете моју дршку за стомак.“ А повремено бих чуо свој кркљави глас, као из пресеченог гркљана, како цвили. „Мајка је јутрос умрла, мајка је умрла јутрос рано, мајка је умрла.“

Тргао сам се – ваљда сам био заспао на седишту „фолксвагена“. Магла у мојој глави беше се болно згрушала: изнутра ми је притискала лобању. Окренуо сам кључ у брави, мотор је закркљао, загрцнуо се и прорадио, мада је акумулатор,

очигледно, ослабио. Кренуо сам некуда, вероватно насумице. Возећи полако кроз град, избио сам на пут – онда сам притиснуо гас до даске. Крнтија се тресла и распадала, али је гурала напред, као бангаво кљусе. Било је хладно и тмурно, облаци су се вукли ниско над равницом, опуштених трбуха – летећи преко голих ораница, грактале су вране, заносећи се на ветру. Нагло се смркавало, као на слабо развијеном филму. Упалио сам светла и наставио оштро: гуме су пиштале у кривинама и старудија се љуљала, као покретни шпорет.

Са Дунава је дувао бочни ветар, на средини реке се гурави тегљач пробијао кроз таласе, вукући ланац тешких шлепова. Аутомобили су се проредили, био сам готово сам на уском, излоканом друму – каткад бих престигао коју запрегу, чији се возар згрчио под бундом и шубаром, као да ће путовати читаву идућу зиму. Села беху пуста, шалони на прозорима спуштени, као да је ледена ноћ – једино се из кафана чула бука и свирка тамбурица, покоји пијанац би истетурао да мокри уз бандеру и зијао у мене, откопчаног шлица. Пратио ме лавез најжених паса, што су се смуцали шоровима и улетали у светлост фарова. Однекуд се чуло рзање коња и топот копита, као да невидљива ергела галопира иза мене, стално на истом одстојању.

На мајчиној ауто-карти пут је био учртан црвеним мастилом, са стране је писало: *Последња кућа у С. љледано с ову сѝрану*. Рукопис – неједнак, груб, местимично нечитак. Скренуо сам код цркве са високим, шиљатим кубетом и поново, између два реда ниских кућа, избио на обалу. Патуљасте тегљач – онај или неки други – мучно се вукао

узводно, док су се шлепови тромо њихали на таласима, као да су претоварени. На крају шора, мало издвојена, била је кућа са бројем 30: здепаста, тамног крова, са зидом од црвене цигле – улопана блатом до испод самих прозора. Зауставио сам ауто и угасио мотор. Док сам палио цигарету, самоћа ми је легла на рамена и притисла ме на седиште. Кад сам изашао, заплъуснуо ме је влажан ветар, што се осећао на трулу трску и устајалу водуруну – готово ме је одгурао до дрвене капије, оковане гвожђем. И ту сам стао, са болом у потиљку, пред зарђалим звекиром, што се кезио разјапљеном вепровском њушком.

Залупао сам и викнуо. Ништа. Нервна дрхтавица ми је тресла колена и било ми је хладно. Поново сам залупао, поново викнуо. Једно крило капије се нагло отворило, шкрипећи на шаркама. Као да се неко био шћућурио иза и проверавао ме кроз рупицу. Био сам пред дрипавим старчићем у кожуху – десни рукав му је био празан и прибадачом прикачен за раме.

„Да ли је Лука код куће?“

Старчић ме је гледао мирно – сјајним, плавим очима без обрва, док му се брада мицала горе-доле, као да жваће. Није ме пуштао унутра, није затварао капију.

„Склањај се, глуваро! Не сметај!“

Подадула рука с модрим ноктима је уклонила старчића, као лутку. Стајао сам пред Луком Ш. Перовићем: усправио се у свој величини двометраша и раздрљен се сукобио с ветром, што је поново насрнуо с реке, задишући на ритине и мртваје. Погледао ме разроко, као да је очекивао

неког другог – дахнуо је бучно, као коњ, и погурио се.

„Ти си мали! Упадај унутра – да те ветар не однесе!“

У тесном дворишту, под вињагом очерупаног лишћа, лежала је катрањива бурад са избијеним данцима. На бетону беху танки наноси блата, вијугави као разбацана ужад.

„Правило нас. Највиши водостај за сто година. Писало у новинама. Сви побегли – ја остао. Организовао одбрану – тамо су цакови песка. Не виде се, већ су их однели кад нисам био ту. Уђи!“

„Стани, Лука! Морам на страну!“

„Коју, бре, страну?“

„Пио сам пиво успут. Много пива!“

Живнуо је, сав се некако напео. Погледао ме је искоса, као да је стекао предност.

„Додо, поведи господина у нужник, покажи му где је шта!“

Оклевао сам, старчић ме ухватио за руку и повео: жуљио ме је његов храпави, велики длан, хладан као ђон. Зашли смо иза куће, старчић ме је пустио и стао, као да нешто очекује. Готово да сам викнуо:

„Где је, до ђавола?“

Старчић је мирно показао мокру травуљину поред слепог зида – околу се ваљала свакојака стареж. Онда је смех провалио из мене, као ригљање – превијао сам се од кикота, што ме свег ломио и кидао. Чинило ми се да ћу пасти, да ћу се онесвестити. Старчић је стајао са стране и мирно ме гледао, као стражар кога више ништа не чуди. А онда је прошкрипао неким устајалим гласом:

„Лука је природан човек. Сматра да све мора да се ради у природи. Лети иде го голцат и по улици, овде се навикли па нико не окреће главу. И у продавницу иде такав – нико се не смеје.“

Тада сам престао да се смејем – наслонио сам се на храпави зид. Старчић ме је поново ухватио за руку и повео натраг, као да ћу се сам сигурно изгубити, длан му је био хладан и храпав, али нежан. Ушли смо у кућу: унутра је шиштала светиљка на плин, спасавајући из мрака собу маторог момка, преплављену нередом, као обала после бродолома. Намештај је био гломазан и похабан, попут власника, потамнео и запуштен – свуда су се виделе мрље, огреботине и напуклине, поцепана кожа фотеља и канабета, федери који штрче. На зидовима су висиле увеличане фотографије голих жена – мутне и безнадно опсцене, какве се могу наћи код старих порно-фотографа, у прашњавим и леденим атељеима са умољчаним завесама, где свраћају јевтине курве и пензионисани полицајци. Лука је стајао поред стола, раздрљен и црвен, са чашом у руци.

„Забавица, младићу! Блажим пустош старачких дана!“

Пустош његовог лица није се дала ничим ублажити: разрована кожа, жута као жабли трбух, кесице испод очију, нос што се расцветао и набубрео, чупава седа коса. Ожиљак преко десне обрве – некада тако узбудљив на новинским фотографијама, ратнички декоративан – раширио се и помодрео, као да се ткиво распада изнутра. Али је глас остао исти као у мом детињству, кад је грмео из звучника дуж улице: суров и напрасит, буквално

заповеднички – напукао од стишане силине, што га је чинило загушеним и кркљавим.

„Прими моје искрено саучешће. Не стигох да ти га изјавим на сахрани.“

„Нисам те тамо видео, Лука!“

„Нико мене не види – већ двадесет година. Сви су постали разроки и заборавни, нико се не јавља, нико ме не помиње – ја сам избрисан човек. А на гробљу сам се појавио, постојао мало и отишао. Био сам међу последњима, као што сам некада био међу првима.“

Одложио је чашу и тромо корачао око стола, као да је узнемирен, али се суздржава. То више није била спорост уздржане снаге – којом је лако ломио противнике, пре окршаја – него мучно влачење костоболног старца, што се све безуспешније бори са сопственим телом: ваздух је био прожет устајалим задахом реумина и сељачких шпеција.

„Стигли су ме алали, младићу: робијања, батине, маршеви и ране. И напори да се прилагодим. Ноћу не спавам – зијам у таваницу и моје кости упијају влагу с реке. Ал не мрдам одавде. Лука се не предаје ником, најмање болестима и самоћи.“

„Шта иначе радиш – међу овим лепотицама?“

„Помало обнављам успомене. Пискарим антиисторију, рат из куварско-интендантског и болничарског угла. Оћу да објасним механику глади, метафизику вашака и гноја. Можда ће неком затребати.“

„Мени неће, Лука. Нити иком кога ја познајем.“

„Онда мени и Доди, што дрема у ћошку. Ја зими читам поред ватре, издекламујем страницу па је бацим, а Дода слуша и не чује – глув је као камен. Ал нимало глувљи од осталих. Једино је твоја мајка

имала срца и душе да чује друге – и да разуме. Више нико.“

Капија је зашкрипала и лупнула, као да неко долази. Лука се тргао и трапаво, саплићући се, изјурио напоље. Убрзо се вратио опуштених рамена, мокре косе. Лице му се згужвало – била је то, одједном, гола лобања, прекривена млитавом кожом, што се тресла и знојила. Као да је заборавио на мене: корачао је око стола, окружен свим оним голим женама, нешто мрмљао и одмахивао рукама. Дода је ћутао у ћошку – чинило се да дрема и да нас не примећује.

„Имам да ти поставим нека питања, Лука. Зато сам дошао.“

Тргао се и забуљио у мене крвавим беоњачама, као да ме тек сад препознаје кроз маглу глаукома.

„Кој си ти да мени постављаш питања, балавче? Кад сам ја био човек – ти си још насељавао ћалетова јаја!“

Онда му се поглед избистрио: гледао ме је изблиза – радознано, нимало уплашено, чак са оним старим перовићевским презиром према свима који не знају праве одговоре. Одједном се искезио, преко лица му је, оживљавајући га, плинула гримаса човека који поново располаже судбинама.

„Зашто живиш баш овде?“

„Случајно, мали. Овуда сам пројахао на коњу – жене и деца су стајали около и махали и засипали нас цвећем. Било је хладно, падао је влажан снег, ал нама беше топло. Жене су, младићу, биле једре и веселе, осмехивале су се жељно и мирисале на свеж хлеб, на вруће перине. Завичај нисам никада имао – цела моја прошлост припадала је другима. Осетио

сам да ће овде бити моја последња кућа. И тако сам се вратио – кад више нисам био тамо потребан.“

„А старац – откуд он овде?“

„То је било касније. Доду сам нашао у јендеку изнад реке – био је пијан и смрзнут. Откравио сам га, нахранио и обукао. Сад живимо заједно и пијучкамо ракију, што је сами правимо.“

Нисам га више слушао: устао сам и пошао према вратима, праћен све јачим шиштањем плина. Пролазећи поред њега, осетио сам како ми се смејуљи у потиљак и брекће од задовољства – просто сам чуо дивље гроктање његове вепровске душе, чије су се кљове поново забиле у лешину. Ударио сам га из полуокрета, бридом шаке, право преко уста и носа – скљокавши се, закркљао је од изненађења, не од страха и бола.

На вратима сам се сударио с неком умотаном женском приликом – напоље сам понео мирис њеног јевтиног парфема и блесак зелених, курвинских очију.

Падао је влажан снег, што се топио у блату. Тегљач је бректао у безветрици, као да се није помакао с места – шлепови су се ваљали на таласима, а вране грактале над оголелим врбама. Окрвављену руку, са угризом трулих зуба, завио сам у марамицу и ушао у кола. Мотор није хтео да упали. Креснуо сам неколико пута – узалуд. Изашао сам на снег, чије су ми пахуље, топећи се, пипале лобању, као хладна уста рибица под водом. Капија је била затворена, цела кућа мирна и мрачна, као да у њој никога нема. Али – димњак се пушио, као да подадула рука с модрим ноктима додаје дрва на ватру. Дода је стајао поред блатњавог зида, као да

стражари, укочен – једино му је патрљака мрдао у празном рукаву.

Сада сам овде где сам – згрчен у мрачној комори. Не знам шта да радим. Можда ћу сести на страшни гастарбајтерски воз и, праћен свирком хармоника и сузама, отићи у Немачку. Можда ћу потражити земне остатке Софије Радман, блажене Мама Софије, у чијој смо удовичкој тузи сви нашли хлеб и уточиште, узвративши јој ћутањем. А можда ћу се убити пред мајчином фотографијом – једином коју ми је оставила након смрти.

[1977]

Данило Киш

ЕНЦИКЛОПЕДИЈА МРТВИХ

(Читав живот)

За М.

Прошле године, као што знате, боравила сам у Шведској на позив Института за позоришна истраживања. Извесна госпођа Јохансон, Кристина Јохансон, била ми је водич и инструктор. Видела сам пет-шест представа, од којих је најзанимљивије поменути успех Бекетовог *Чекајући Годоа* који се приказује затвореницима. После десет дана, када сам се вратила кући, још сам живела у том далеком свету као у сну.

Госпођа Јохансон била је жена амбициозна и желела је да ми покаже за тих десет дана све што се може видети у Шведској, све што би могло „као жену“ да ме интересује. Није тако изостао ни чувени једрењак *Васа*, који је извађен из муља после неколико векова, очуван као каква фараонска мумија. Једне вечери, после представе *Сонајте*

духова у Драмском позоришту, моја ме домаћица одведе у Краљевску библиотеку. Једва сам успела, на брзину, за неким шанком, да поједем сендвич.

Било је већ око једанаест и библиотека је била затворена. Међутим, госпођа Јохансон показу портиру неку пропусницу и он нас уведе, гунђајући. Држао је у руци велику алку с кључевима, као онај чувар који нас је, дан раније, увео у Централни затвор на представу *Гогоа*. Моја ме домаћица предаде у руке овом Керберу и рече ми да ће доћи по мене ујутро у хотел, а да ја само разгледам с миром Божјим библиотеку, господин ће ми већ позвати такси, господин ми стоји на располагању... Шта сам могла друго него да прихватим ову љубазну понуду. Чувар ме допрати до једних големих врата која откључа, затим упали неко чкиљаво светло и остави ме саму. Чула сам како се иза мене окреће кључ у брави; тако се нађох у библиотеци као у казамату.

Однекуд је допирала промаја, љуљајући пласе паучине која се, налик на прљаву искидану газу, спуштала преко полица са књигама као у каквом подруму преко сортираних флаша са старим винима. Све су просторије биле исте, повезане уским пролазом и свуда је допирао онај пропук чији извор нисам могла да утврдим.

Онда се сетих, пре него што сам и видела честито књиге (или сам до тог открића дошла тек када сам угледала слово „Ц“ на једном од томова у трећој просторији): свака сала садржи по једно слово *Енциклопедије*. Ово је трећа. Заиста, у четвртом одељењу све су књиге биле обележене словом „Д“. Одједном, гоњена неким нејасним предосећањем, почех да трчим. Чула сам како ми кораци одјекују вишеструким ехом који се губио

негде у мрачној даљини. Узбуђена и задихана, дођох до слова „М“ и, *са сасвим јасном намером*, отворих једну од књига. Била сам схватила, присетивши се ваљда да сам о томе већ негде читала, да је то чувена *Енциклопедија мрџивих*. Зачас ми се све разјаснило, још пре него што сам отворила големи свезак.

Прво што сам угледала била је његова слика. Једна једина, утиснута између двостубачног текста, скоро по средини странице. То је она фотографија коју сте видели на мом писаћем столу. Снимљена је године 1936, дванаестог новембра, у Марибору, по његовом изласку из војске. Испод снимка, његово име и, у загради, године: 1910–1979.

Ви знате да је мој добри отац умро недавно и да сам била јако везана за њега још од својих најранијих дана. Али нећу о томе. Оно што је овде важно, јесте чињеница да је он умро непуна два месеца пре мог шведског излета. На ово путовање сам се добрим делом била одлучила управо да бих заборавила несрећу која ме беше задесила. Мислила сам, као што људи у тешким невољама мисле, да ће ми промена места помоћи да заборавим свој бол, као да своју несрећу не носимо у себи.

Наслоњена раменом на климаве дрвене полице, држећи књигу у наручју, читала сам његову биографију, заборавивши сасвим на време. Књиге су биле, као у средњовековним библиотекама, везане дебелим ланцем за гвоздене карике на полицама. То сам схватила тек у часу када сам кренула да извадим тешки свезак како бих га принела што ближе светлу.

Одједном ме обузе нека зебња, пошто ми се учини да сам се већ сувише дуго задржала и да би ме господин Кербер (тако сам га звала у себи) могао

замолити да прекинем своју лектуру. Зато почех да прелећем погледом параграфе, okreћући расклопљену књигу, колико је то допуштао ланац, према оскудној светлости сијалице. Силна прашина која је била нападала на рубове као и пласе заљуљане тамне паучине сведочили су јасно о томе да ове томове нико не помера. Књиге су биле оковане у негве, као робијаша на галијама, а на ланцима није било локота.

То је дакле, мислила сам у себи, та чувена *Енциклопедија мрџвих!* Замишљала сам да је то нека древна књига, „књига староставна“, нешто попут *Тибетанске Књиџе мрџвих* или *Кабале* или *Жиџија свеџаца*, дакле нека од оних езотеричних творевина људског духа у којима могу да уживају само пустињаци, рабини и монаси. У једном часу, схвативши да ће ово читање потрајати до зоре, а да од свега неће остати за мене никаквог материјалног трага, за мене и за моју мајку, реших да препишем неколико најважнијих чињеница, да направим неку врсту резимеа очеве биографије.

Ово што овде пише, у овој свесци, то су обични енци-клопедијски подаци, безначајни за сваког другог осим за мене и за моју мајку; имена, места, датуми. И то је једино што сам успела, на брзину, да запишем, негде у свитање. Али оно што чини ту енциклопедију јединственом на свету – не само зато што је уникатна – то је начин на који су описани људски односи, сусрети, пејзажи; оно обиље детаља од којих је састављен људски живот. Податак (на пример) о његовом месту рођења, потпун и тачан („Краљевчани, општина Глина, срез сисачки, област Банија“) попраћен је још и географским и историјским појединостима, јер *џамо* је све

записано. Све. Предео његовог родног краја дат је тако живо да сам се, читајући, прелећући заправо редове и пасусе, осећала као да сам била тамо, у срцу предела: снег на врховима далеких планина, гола стабла, залеђена река по којој, као на Бројгеловим пејзажима, промичу на чкаљкама деца, међу којима сам видела јасно и њега, свог оца, мада тад још не бејаше мој отац, него само онај који ће бити мој отац, онај који је *био* мој отац. – Затим би предео нагло озеленео, букнуо би цвет на стаблима, ружичаст и бео, процветавају на моје очи бокори глогиња, сунце прелеће изнад села Краљевчани, звоне звона са сеоске цркве, мучу краве у шталама, а на прозорима кућа сја румени одраз јутарњег сунца и топи ледене сталактите на олуку.

Онда сам видела, као да се све то на моје очи одвија, како се креће ка сеоском гробљу погребна поворка. Четворица гологлавих мушкараца носе чамов сандук на рамену, а на челу поворке корача, са шеширом у руци, човек за кога знам – тако и пише у Књизи – да је мој деда по оцу Марко, муж покојнице коју испраћају на вечни пут. Ту стоји све и у вези с њом, узрок болести и смрти, година рођења, ток болести. И пише у чему је сахрањена, ко ју је окупао, ко јој је ставио новчиће на очи, ко јој је везао браду, ко је сандук тесао, где је стабло посечено. Мислим да из овога можете наслути, бар приближно, количину информација коју уносе у *Енциклопедију мртвих* они који су узели на себе тежак и хвале достојан задатак да забележе – без сумње објективно и непристрасно – највише што се може забележити о онима који су завршили свој земаљски пут и упутили се ка вечном трајању. (Јер они верују у чудо библијског ускрснућа, и овом

големом картотеком само припремају долазак тог часа. Тако ће сваки моћи да пронађе не само своје ближње него, у првом реду, своју сопствену заборављену прошлост. Овај ће регистар тада бити велика ризница сећања и јединствен доказ ускрснућа.) Очигледно, за њих нема разлике, када је у питању живот, између неког банијског трговца и његове жене, између сеоског попа (а то је био мој прадеда) и сеоског звонара, неког Ђука, чије је име такође записано у књизи о којој говорим. Једини услов – то сам одмах схватила, јер ми је изгледа та мисао дошла још пре него што сам и успела да је проверим – да би се ушло у *Енциклопедију мртвих* јесте да онај чије је име ту записано не буде заступљен ни у једној другој енциклопедији. Оно што ми је запело за око при првом погледу, док сам прелиставала том „М“ – један од хиљаду томова на то слово – јесте одсуство познатих људи. (То сам зачас проверила, окрећући промрзлим прстима странице, трагајући за именом мог оца.) У *Енциклопедију* не бејаше, као посебна јединица, унесен ни Мажуранић, ни Мејерхољд, ни Малмберг, ни Маретић, из чије је граматике мој отац учио, ни Мештровић, кога је једном видео на улици, ни Максимовић Драгослав, стругарски радник, којег је познавао мој деда, ни Милојевић Таса, преводилац Кауцког, с којим је мој отац разговарао једном код „Руског цара“. *Енциклопедија мртвих* дело је неке секте или верске организације која је у свом демократском програму истакла егалитаристичку визију света мртвих – без сумње инспирисану неком од библијских поставки – а са намером да се исправи људска неправда и да се свим Божјим створењима да једнако место у вечности. Схватила

сам ускоро и то да *Енциклопедија* не сеже у далеку таму историје и времена, него да почеци ове књиге датирају негде после 1789. Ова чудна ерудитна каста мора да има свуда по свету своје приврженике који рију по читуљама и по биографијама људи, упорно и дискретно, а затим обрађују податке и достављају их овој централи која се налази у Стокхолму. (Није ли можда, питала сам се на тренутак, и госпођа Јохансон њихов адепт? И није ли ме довела у ову библиотеку – пошто сам јој поверила своју несрећу – да бих открила *Енциклопедију мртвих* и нашла у њој зрно утехе?) То је све што могу да знам, да слутим о њиховом раду. Разлози њиховог тајног деловања мислим да се могу открити у дугој традицији црквених прогона, а с друге стране, рад на енциклопедији као што је ова захтева извесну разумљиву дискрецију, како би се избегао притисак људске сујете и спречио покушај корупције.

Није, међутим, мање чудо од њиховог тајног деловања ни њихов стил, тај невероватни амалгам енциклопедијске лапидарности и библијске речитости. Ево, овај штури податак што га налазим у својој свесци онако како сам га записала, *шамо* је, на простору од неколико пасуса, згуснут до те мере да се у духу оног који чита појављује зачас, као мађијом, сунцем озарен предео, брзо прелетање слика. Ево носе трогодишњег дечака у јари сунчаног дана преко планинских стаза, носе га код његовог деде по мајци, а у позадини, у другом и трећем плану, не знам како да то назовем, назиру се војске, финанси, жандарми, чује се далека грмљавина топова и промукло лајање паса. Ту је сажета хронологија Првог светског рата, тутње

возови крај неке варошице, свира блех-музика, клокоће вода на уста чутурице, пршти стакло, лепршају замахнуте мараме... Све су то посебни параграфи, свако је раздобље дато у некој врсти песничке квинтесенције и метафоре, не увек хронолошки, него у некој чудној симбиози временâ, прошлог, садашњег и будућег. Како иначе објаснити у том тексту, у „сликовници“ његових првих пет година проведених код деде у Комоговини, жалосни коментар који гласи, ако сам га добро запамтила: „То ће *биџи* најлепше године његова живота“? Затим следе згуснуте слике детињства, сведене такорекућ на идеографске знаке: имена учитеља, другова, дечакове „најлепше године“ у смени годишњих доба; радосно лице по којем пљушти киша, купање у реци, спуштање санкама низ завејани брег, лов на пастрмке, а одмах затим – или истовремено, ако је то могућно – повратак војника са европских ратишта, чутурица у дечаковој руци, гас-маска са разбијеним стаклом крај насипа. И имена, биографије. Сусрет удовца Марка са будућом женом Софијом Ребрачком, родом из Комоговине, свадбена свечаност, потцикивање, трк сеоских коња и вијорење барјака и пантљика, церемонијал измене прстенова, коло и песма пред црквеним вратима, дечак у свечаном оделу, у белој кошуљи и са гранчицом рузмарина у реверу.

Овде, у мојој свесци, пише само „Краљевчани“, но то је раздобље у *Енциклопедији* разрађено у неколико сажетих параграфа, са именима и датумима, описано је време устајања, час када је кукавица на зидном часовнику објавила буђење и када се дечак тргао из буновог сна. Ту су имена кочијаша, имена суседа који су их испратили,

портрет господина учитеља и његове речи упућене дечаковој новој мајци; савети свештеника, речи оних који су остали у атару села да им још једном махну у поздрав.

Ништа ту, велим, не фали, ништа није изостављено; ни изглед пута, ни боје неба, а инвентар газда Марка набројан је до у танчине. Ништа није заборављено, ни имена писаца старих уџбеника и читанки пуних добродушних савета, поучних прича и библијских парабола. Свако раздобље живота, сваки доживљај је забележен, свака риба ухваћена на удицу, свака прочитана страница, име сваке биљке коју је дечак узбрао.

Ево затим мог оца као младића, ево првог шешира, прве возње фијакером, у зору. Ево и имена девојака, ево речи песама које су се у то време певале, ево текста љубавног писма, ево новина које је читао – цело раздобље младићства сажето у једном једином пасусу.

Сад смо већ у Руми, где мој отац похађа гимназију. Нека вам овај пример покаже у којој је мери *Енциклопедија мртвих* свезнадар, како се то некад говорило. Принцип је јасан, мада човеку застаје дах пред том ерудицијом, пред том потребом да се све забележи, све што чињаше људски живот. Ту стоји, дакле, сажета историја Руме, климатски снимак града, опис железничког чвора; име штампарије и све што се ту штампа у то време, које новине и које књиге; представе путујућих позоришта и атракције гостујућих циркуса; опис циглане... где један младић, наслоњен на стабло багрема, говори на уво једној девојци неке љубавне и помало скаредне речи (текст нам је дат у целини). А све је то – железница, штампарија, *Покондирена*

Шиква, циркуски слон, пруга која се одваја за Шабац – ту наведено у функцији личности о којој се говори. Ту је још и извод из школског дневника, оцене, цртежи, имена другова, све до седмог гимназије (седмо Б), када ће се младић сукобити са професором Л. Д., предавачем историје и географије.

Одједном се налазимо у срцу новог града, година је двадесет и осма, младић има на ђачкој капи ознаку VIII, пустио је брчиће. (Те ће брчиће имати целог живота. Једном их је, не тако давно, непажњом засекао, а затим обријао. Угледавши га, заплакала сам: то је био неки други човек. У том плачу било је неког тренутног, нејасног сазнања о томе колико ће ми, кад умре, недостајати.) Сад га ето пред Градском каваном, затим у биоскопу, где се чује пијанино а на платну се одвија *Пушовање на месецу*. Потом га затичемо пред огласним стубом на Јелачићевом тргу где разгледа свеже излепљене плакате, а на једном – и тај вам детаљ дајем само као куриозум – оглас за Крлежино предавање. Име Ане Еремије, његове тетке по мајци, код које ће становати у Загребу, у Јуришићевој, стоји ту напоредо са именом оперског певача Крижаја, кога је срео у Горњем граду, Ивана Лабуса, *јосџолара*, код кога је поправљао ципеле, и неког Анте Дутине, у чијој је пекари куповао земичке...

У Београд се долази те далеке 1929, преко Савског моста, ваљда на исти начин као и данас, са радошћу сусрета. Чује се клопарање точкова воза преко железне мостовне конструкције, Сава тече мутно-зелена, локомотива завија и успорава, а на прозору другог разреда помаља се мој отац, загледан у далеке видике непознатог града. Свеже је

јутро, магла се полако диже изнад хоризонта, а из димњака пароброда „Смедерево“ извија се црн дим, чује се мукло завијање лађе која ће нетом испловити за Нови Сад.

Мој је отац провео са мањим прекидима неких педесет година у Београду, а та сума живљења, тај збир од неких осамнаест хиљада дана и ноћи (четиристо тридесет и осам хиљада сати) дата је овде, у Књизи мртвих, на простору од неких пет-шест страница! А да је при том поштована и хронологија, бар у главним цртама, јер дани теку као река времена, ка ушћу, ка смрти.

Септембра те исте двадесет и девете године, мој се отац уписује у геодетску школу, а Књига даје историју настанка геодетске школе у Београду и приступну беседу директора Стојковића (који ће пожелети будућим геометрима да часно служе краљу и отаџбини, јер на њима лежи тежак задатак да убележе у карте нове границе наше домовине). Сад се мешају имена славних битака и не мање славних пораза Првог светског рата – Кајмакчалан, Мојковац, Цер, Колубара, Дрина – са именима погинулих професора и ђака, оцне из нацртне геометрије, цртања, историје, веронауке, краснописа. Ту се појављује и име неке Росе, Роксанде, продавачице цвећа, са којом је Ђ. М. флертовао, како се у то време говорило, као и имена Боривоја Боре Илића, кафеџије, Миленка Азање, кројача, Косте Ставроског, код којег је свраћао ујутро на врућ бурека, неког Кртинића, који га је опељешао на картама. Следи списак филмова и утакмица које је гледао, датуми излета на Авалу и

Космај, свадбе и сахране којима је присуствовао, имена улица у којима је становао: Цетињска, Царице Милице, Гаврила Принципа, Краља Петра Првог, Кнеза Милоша, Пожешка, Каменичка, Космајска, Бранкова; имена писаца уџбеника географије, геометрије и планиметрије, наслови књига које је волео: *Горски цар*, *Хајдук Сџанко*, *Селачка буна*; богослужење, циркуске представе, дефилеи соколског друштва, школске приредбе, изложбе цртежа (где је један акварел мог оца био похваљен од жирија). Ту је убележен и дан када ће припалити прву цигарету, у школском заходу, а по наговору неког Ивана Герасимова, сина руског емигранта, који ће га одвести, недељу дана касније, у једну у оно време чувену београдску кафану где свира цигански оркестар а руски грофови и официри плачу уз балалајку и гитару... Није изостављено ту ништа: свечаност отварања споменика на Калемегдану, тровање сладоледом купљеним на углу Македонске улице, неке шими-ципеле за које је добио новац од свог оца као награду за добро положен дипломски испит.

Следећи параграф већ говори о његовом одласку у Ужичку Пожегу, година је 1933, мај. Са њим путује у возу, у другој класи, и несрећни Герасимов, син емигранта, то је обојици прва служба: премеравају земљу Србију, праве катастарске и картографске планове, носе летву и теодолит, наизменично; на главама им сламни шешири, већ је лето, сунце жеже, пентрају се на брда, дозивају, арлаучу; почињу јесење кише, свиње ришкају, живина се узнемирила, треба склонити теодолит, који привлачи гром. А увече, код сеоског учитеља Миленковића пију шљивовицу, врти се

ражањ, Герасимов псује на српском и руском наизменично, ракија је жестока. Јадни Герасимов умире од запаљења плућа новембра те исте године, и Ђ. М. ће бити тај који ће му стајати над самртном постељом и слушати његова бунцања. Као што ће стајати и над његовим гробом, погнуте главе, са шеширом у руци, размишљајући о пролазности људског трајања.

Ето шта је остало у мом сећању из те лектире, ето шта је остало у мојим белешкама записаним на брзину, премрзлим прстима, те ноћи, тог јутра заправо. А то су читаве две године, две наизглед једноличне године, где Ђ. М., од маја до новембра, по хајдучком календару, носи ногаре и теодолит по планинама и равницама, годишња се доба смењују, реке се разливају па се враћају у своја корита, лишће озелени па почиње да жути, мој отац седи у хладу расцвалих шљива, затим се склања под неку стреху, муње осветљавају вечерњи пејзаж, јака се грмљавине разлеже по котлинама.

Летње је време, сунце упекло, а наши геометри (сада је с њим неки Драговић) свраћају, у подне, у једну кућу (улица и број), куцају на врата, траже воде. Из куће излази нека девојка, додаје им врч ледене воде, као у каквој народној песми. То ће бити, та девојка – мислим да слутите – она која ће постати моја мајка.

Нећу вам препричавати, сад, по сећању, како је све то *шамо* забележено, описано – дан и ток просидбе, старинска свадба где се троши немилице, читав живописни фолклор који чињаше део тог живота – јер ми се све то чини недовољним и фрагментарним у односу на *оригинал*. Али не могу да вам не поменем да је ту наведен списак кумова и

званица, име свештеника који ће их венчати, здравице и песме, поклони и њихови доносиоци, списак јела и пића. Ту онда следи, хронолошки, онај прекид од пет месеци, између новембра и маја, када се млади пар настањује у Београду, распоред соба и намештаја, цена шпорета, кревета и ормана, као и оне присности које су, у сличним приликама, увек тако исте а увек тако различне. Јер – а то је мислим основна порука састављача *Енциклопедије* – никад се ништа не понавља у историји људских бића, све што се на први поглед чини да је исто једва да је слично; сваки је човек звезда за себе, све се догађа увек и никад, све се понавља бескрајно и непоновљиво. (Стога састављачи *Енциклопедије мрџвих*, тог величанственог споменика различности, инсистирају на појединачном, зато им је свако људско створење светиња).

Да није у питању управо та опсесивна идеја састављача о непоновљивости сваког људског створа, о јединствености сваког догађаја, шта би ту тражила имена матичара и свештеника, опис свадбене одеће, као и име неког села Гледића, крај Краљева, са свим оним појединостима које чине спрегу између човека и предела? Јер ту је описан долазак мог оца „на терен“, његов боравак, у оном хајдучком времену мај–новембар, у селима. Име Јована Радојковића (у чијој крчми геометри пију ледено вино, увече, и где им се даје на вересију) забележено је ту једнако као и име детета – Светозар – кога ће мој отац крстити неком Стевану Јањићу; али и име лекара Левстика, Словенца, прогнаника, који ће му преписати лекове против гастритиса, или неке Радмиле-Раде Мавреве, коју ће повалити у сено, у некој појати.

Поводом очевог боравка у војсци, у Књигу су уцртане стазе којима је ишла на маршеве Пета пешадијска јединица стационирана у Марибору; имена официра и подофицира са њиховим чиновима забележени су, као што су уписана и имена собних другова, квалитет хране у војничкој кантини, повреда колена приликом ноћног марша, казна због изгубљене рукавице, име кафане у којој је лумповао приликом прекоманде у Пожаревац.

Све је то, дакле, на први поглед слично, као свако службовање, свака прекоманда, али тај Пожаревац и седмомесечни боравак мог оца у касарни, из аспекта састављача *Енциклопедије* јединствен је; никад више, *никад*, неће у другој половини 1935. боравити неки М. Ђ., геометар, у пожаревачкој касарни и цртати планове крај пећи, размишљајући о томе како је приликом једног ноћног марша, пре два-три месеца, угледао море.

То море што га је угледао са падина Велебита, двадесет и осмог априла 1935, први пут у својој двадесет и петој години, остаће у њему као откровење, као сан који ће носити у себи неких четрдесет година са једнаким интензитетом, као какву тајну, као привиђење о којем се не говори. После толиких година, он више ни сам није био сигуран да ли је тада заиста видео морску пучину или је то био небески хоризонт, и једино ће стварно море за њега бити и остати онај аквамарин на географским картама, где се дубине означавају тамнијом а плићаци светлијом модром бојом.

Мислим да је то био разлог што је годинама одбијао да иде на летовање, у време кад су код нас људи већ увелико одлазили на морска одмаралишта, преко синдикалних организација

или туристичких агенција. Било је у том његовом противљењу неког чудног страха, као да се бојао разочарања, као да би блиски сусрет са морем могао срушити у њему ону далеку визију која га је озарила двадесет и осмог априла тридесет и пете, онда када је први пут у животу угледао, из даљине, негде у рано свитање, плаветнило Јадрана.

И сви изговори којима се служио да би одложио тај сусрет са морем били су некако недовољно уверљиви: не жели да иде на летовање као парадајз-турист, нема довољно новца (што није било далеко од истине), не подноси јако сунце (мада је век свој провео под најјачом сунчевом припеком), нека само пустимо њега на миру, њему је сасвим добро у Београду иза спуштених жалузина. У том поглављу *Енциклопедије мртвих* разрађена је до у танчине та његова морска авантура, од оног првог лирског виђења, године хиљаду деветсто тридесет и пете, па све до оног стварног сусрета, очи у очи са морем, неких четрдесет година касније.

А то се збило, тај његов први стварни сусрет са морем, године хиљаду деветсто седамдесет и пете, када је најзад, на наше опште наваљивање, пристао да оде у Ровињ, заједно са мојом мајком, у кућу неких пријатеља која је тог лета била празна.

Вратио се пре времена, незадовољан климом, незадовољан угоститељским услугама, незадовољан телевизијским програмом, незадовољан због силне светине, због загађеног мора, због појаве медуза, због скупоће и свеопште „пљачке“. О самом мору, осим оно о загађености („то је туристички јавни клозет“) и о медузама („привлачи их људски смрад, као вâши“) није рекао ништа, ни речи. Само је одмахивао руком. Сад тек

знам шта је то значило: тај дугогодишњи сан о Јадрану, оно давно привиђење, било је лепше и упечатљивије, невиније и снажније од те прљаве воде у којој су се бућкали неки масни задригли мушкарци и неке уљима намазане жене, „црне као угарак“.

То је било последњи пут да је отишао на летовање, на море. Сад знам и то да је тада умро у њему, као какво драго биће, један далеки сан, једна далека илузија (ако је то била илузија) коју је носио у себи неких четрдесет година.

Но ја сам, видите, прелетела у једном временском скоку унапред тих четрдесет година његова живота, а хронолошки гледано, тек смо у години тридесет и седмој-осмој, Ђ. М. већ има две кћери (син ће доћи потом), зачете негде у глумим забитима српске паланке, у Петровцу на Млави или Деспотовцу, Степојевцу, Буковцу, Ђуприји, Јелашици, Матејевици, Чечини, Власини, Књажевцу или Подвису. Уцртајте у свести карту тог региона, увећајте сваку од тих тачкица са мапе или војничке секције (1 : 50 000), увећајте их до реалних размера, означите улице и куће у којима је становао, уђите затим у двориште, у кућу, направите распоред просторија, саставите инвентар намештаја и воћњака; и немојте заборавити имена цвећа које расте у башти иза куће, као ни новинске вести које чита и у којима се говори о пакту Рибентроп–Молотов, о бекству краљевске владе, о ценама масти и угља, о подвизима ваздушног аса Алексића... Ето, тако то раде мајстори *Енциклопедије*.

Јер сваки је догађај повезан, рекох ли, са његовом личном судбином, свако бомбардовање Београда и свако напредовање немачких трупа према Истоку, и њихово повлачење, дато је кроз његово сопствено виђење и у спреси са његовим животом. Ту је негде означена једна кућа у Палмотићевој, са свим оним што је важно да се каже о њој и њеним становницима, јер ће у подруму те зграде мој отац заједно са нама да доживи бомбардовање Београда; као што је описана и кућа у Степојевцу (име власника, распоред просторија итд.), где ће нас отац склонити за време рата, али су ту дате и цене хлеба, меса, масти, живине, ракије. Наћи ћете у Књизи мртвих и његов разговор са шефом полиције у Књажевцу, акт о отпуштању из службе, године хиљаду деветсто четрдесет и друге, и видећете, ако пажљиво читате, како мало затим скупља лишће у Ботаничкој башти или у Палмотићевој, како га пресује и лепи у хербаријум своје кћери, исписујући калиграфским рукописом „Маслачак (*Taraxacum officinale*)“ или „Липа (*Tilia*)“, као што је писао на мапама „Јадранско море“ или „Власина“.

Из те големе реке његове биографије, из тог породичног романа, одвајају се рукавци, па ће, упоредо с његовим радом у фабрици шећера, годинâ 1943–1944, у некој врсти резимеа и хронике, бити исписана и судбина моје мајке, и нас, његове деце: читави томови сведени на неколико речитих параграфа. Његово рано устајање биће тако повезано са раним устајањем моје мајке (која одлази да у неком селу замени старински зидни сат, део њеног мираза, за кокошку или комад сланине) и са одласком нас, деце, у школу. Тај јутарњи ритуал

(у позадини се чује са радија, негде у суседству, мелодија „Лили Марлен“) ту ће бити искоришћен као права прилика да се дâ породична атмосфера у кући отпуштеног геометра у годинама окупације (посни доручак од цикорије и двопека) као и преглед „моде“ из годинâ 1943–1944, када се носе ципеле са дрвеним ђоновима, штитници за уши и капути кројени од војничких ђебади.

То што је мој отац доносио под капутом, уз велик ризик, некакву шећерну меласу из „Милишићеве фабрике“, у којој је тада радио као надничар, има за *Енциклопедију мртвих* исти значај као диверзија изведена на Очној клиници, одмах ту у суседству, или подвиг мог тече Цвеје Каракашевића, родом из Руме, који је поткрадао немачки официрски клуб у Француској 7, где је радио као „снабдевач“. Такав куриозум да смо за време окупације, захваљујући том Цвеји Каракашевићу јели неколико пута товљене шаране (који су преко ноћи пливали у великој емајлираној кади у нашем купатилу) и заливали их француским шампањцем донесеним из тог истог официрског клуба „Drei Husaren“, није, наравно, изостао пажњи редакторâ *Енциклопедије*. Као што су, по логици свог програма – да не постоје у људском животу безначајне ствари и хијерархија догађаја – укњижили све дечје болести које смо боловали, заушке, ангине, велики кашаљ, свраб, али и појаву вашију и очеве тегобе са плућима. (Дијагноза која се поклапа са дијагнозом доктора Ђуровића: емфизем, као последица претераног пушења.) Али ту ћете наћи и плакат на огласној табли код Бајлонове пијаце, са списком стрељаних талаца, међу којима има и његових блиских пријатеља или познаника;

имена обешених родољуба чија се тела клате на електричним бандерама на Теразијама; речи немачког официра који му тражи „ausvajs“ у станичној ресторацији у Нишу; опис четничке свадбе у Власотинцима, где се сву ноћ пуцало из пушака.

Уличне борбе у Београду, октобра месеца 1944, дате су из његовог угла, а са погледом из Палмотићеве, где пролази брдска батерија, а на углу лежи један цркнути коњ. Заглушна бука тенковских гусеница прикрива на тренутак испитивање неког фолксдојчера именованом Фрањо Херман, чија преклињања допиру кроз танак зид суседне зграде и где официр Озне истерује правду и освету народа. Као што ће рафал у дворишту суседне куће одјекнути оштро у наглој тишини која је настала после проласка совјетског тенка, а крвава мрља на зиду, коју ће мој отац угледати са заходског прозора, и леш несрећног Хермана у положају фетуса, биће такође забележени у Књизи мртвих, уз коментар скривеног посматрача.

Историја је за Књигу мртвих сума људских судбина, свеукупност ефемерних збивања. Ту је стога убележена свака активност, свака мисао, сваки делотворни дах, свака кота уписана у регистар, свака лопата која је захватила блато, сваки покрет који је померио циглу са рушевине.

Посао што га је мој отац имао после рата у Државном катастру, где се земља изнова премерава и уписује у књиге, као после свих великих историјских прекретница, ту је дат са свим оним што једно такво поглавље захтева: квалитет земљишта, грунтовнице, нови називи за немачка

села и нова имена за насеље колониста. Ништа ту, велим, не недостаје: иловача која се лепи за гумене чизме купљене од једног пијаног војника; тешка дијареја проузрокована поквареним сармама поједеним у некој прчварници у Инђији; авантура са неком Босанком, сервирком, у Сомбору; пад са бицикла и повреда лакта у близини Чантавира; ноћна возња сточним вагоном на прузи Сента–Суботица; куповина товне гуске коју ће донети кући за време новогодишњег празника; пијанка са руским инжењерима у Бановићима; вађење кутњака, у пољу, поред неког ђерма; митинг на коме ће покиснути до голе коже; погибија Стеве Богданова, геометра, који је на ивици неке шуме налетео на потезну мину, а с којим је дан раније играо билијар; поновно појављивање ваздушног акробате Алексића на небу изнад Калемегдана; тешко тровање алкохолом у месту Мракодол; возња у препуном камиону по блатњавом друму од Зрењанина до Елемира; сукоб са новим шефом, неким Шупутом, у атару близу Јаше Томића; куповина тоне угља „Бановићи“ и чекање у реду, на Дунав–станици, од четири ујутро, на температури од минус петнаест степени; куповина стола са мермерном плочом на бувљој пијаци; доручак од „америчког“ сира и млека у праху у радничком ресторану „Босна“; болест и смрт његовог оца; посета гробљу на Задушнице; жестока свађа са извесним Петром Јанковићем и Савом Драговићем, који заступају тезу о исправности Стаљинове линије, и дијалог који се води међу њима; аргументи једних и противаргументи другог (где ће се све завршити очевим промуклим „...бо вас Стаљин!“).

Тако нас *Енциклопедија* уводи у атмосферу времена, у политичка збивања.

Страх који ће завладати мојим оцем и онај мук којег се и сама добро сећам, мук тежак и мучан, Књига тумачи као заразан страх: једног је дана дознао да је тај исти Петар Јанковић, његов рођак и колега на послу, одлазио сваког јутра у шест у зграду Удбе на разговор (а на основу пријаве поменутог Драговића) и стизао на посао са закашњењем, лица црна и поднадула од шамара и бдења; тако сваког божјег јутра, на сабајле, током неких шест месеци, све док се није присетио још неких људи који су делили с њим своје заблуде у односу на Русе и слушали Радио-Москву.

Прескачем рукавце – свађе, мирења, одласке у бању – целу ту породичну историју у малом. Прескачем и инвентар ствари које ће мој отац унети у кућу и које су пописане у *Енциклопедији* са домаћичком брижљивошћу. Поменућу још само радио марке „Орион“, *Сабрана дела* Максима Горког, олеандар у големом дрвеном сандуку и кацу за кисељење купуса, јер ми се чине значајнијим у односу на све друге ситнице које ће Књига такође набројати, не изостављајући ни штоф са цугером, који сам му купила од прве плате, ни боцу коњака „Мартел“, коју ће он испити током једне једине вечери.

Енциклопедија мртвих не брине, међутим, само о материјалним добрима, то није књига двојног књиговодства или књига инвентара, нити именик као *Књига Краљева* или *Књига Посиња*, мада јесте и то; у њој се говори и о душевним стањима човека, о његовом погледу на свет, на Бога, о његовим сумњама у постојање другог света, о

његовим моралним нормама. Али оно што највише зачуђује, то је тај јединствен спој спољњег и унутрашњег, то инсистирање на материјалним чињеницама које се затим доводе у логичну везу са човеком, са оним што се зове његова душа. Иако редактори остављају без коментара неке објективне датости – као што је увођење електричне инсталације у каљеве пећи, 1969, појава тонзуре или нагла прождрљивост мог оца, справљање освежавајућег напитка од зове, по *Полиџикином* рецепту – његову изненадну наваду да скупља марке, под своје старе дане, тумаче као надокнаду за дугу непокретност. Њима је јасно да је то разгледање марака кроз лупу само део оне пригушене фантазије која се често крије у мирних и стабилних људи, мало склоних путовањима и авантурама; оног истог притајеног грађанског романтизма који је одредио и очев однос према мору. (Јер он је заменио путовања и далеке видике тим угодним путовањем у машти, а интересовање његовог првог унука за лептирски свет марака био му је само изговор како не би испао смешан у очима људи и у својим сопственим очима.)

То је већ, као што видите, онај део његовог духовног пејзажа који се налази сасвим близу ушћа и где се сахране пријатеља и ближњих ређају са таквом учесталостију да сваки човек – макар био мање склон тихом медитирању од мог оца – постаје филозоф, уколико је филозофија размишљање о смислу човековог постојања.

Незадовољан својим животом, нагризан оном старачком меланхолијом која се не може ублажити ничим, ни оданом децом, ни добрим унуцима, ни релативним спокојством свакодневног живота,

почео је да гунђа, да се све чешће опија. Тада би добијао нагле нападе беса, сасвим неочекиваног од тог мирног човека с благим осмехом. Псовао би Бога, небо, земљу, Русе, Американце, Немце, владу и оне што су му одредили тако бедну пензију за све што је аргатовао целог свог века, а највише телевизију, која му је испуњавала пустош вечери, уносећи му у кућу, безочно до увреде, велику илузију живота.

Сутрадан, дошавши к себи, почео би у неком тихом кајању да храни штиглица на тераси, да разговара с њим, да му звиждуће, држећи кавез високо изнад главе, као да држи фењер у мраку људских невоља. Или би се, скинувши најзад пижаму, облачио, стењући, стављао шешир и одлазио на Главну пошту у Таковској да купи марке. Поподне би их, срчући кафу, седећи на ивици фотеље, са унуком крај себе, распоређивао ситним пинцетама у албуме.

Каткад је, у часовима очајања, жалио за својим прошлим животом, завијао старачки: како му Бог није дао да се школује и како ће отићи са овог света неук, не видевши добра, не видевши људски мора ни градове, не видевши ништа што образован и богат човек може да види. – Јер се његов пут у Трст завршио исто онако неславно као и његов излет у Ровињ.

То је, у његовој шездесет и шестој години, био први његов прелазак преко границе. А и до тог путовања је дошло, такође, после дуга наваљивања и убеђивања. Бранио се и тада аргументима које није било лако побити: да паметан човек не путује у земљу чији језик не зна, да нема намеру да се бави шверцом и да му ништа не казују макарони и кјанти

у Трсту, рађе ће он пити код куће мостарску жилавку или прокупачко бело, обично.

Ипак смо га натерали да извади пасош.

Вратио се са тог пута бесан и зловољан, покисао, посвађавши се са мојом мајком; ципеле које му је купила пропуштале су воду и жуљале су га, а милиција их је, негде већ у близини Инђије, претресла и испретурала им кофере.

Треба ли да вам кажем да је то путовање у Трст и та киша пред хотелом *Adriatico*, док је стајао под стрехом, без кишобрана, изгубљен као какав стари покисли пас (док је моја мајка на Понте Росу претурала по ципелама), да је, дакле, свему томе у Књизи мртвих дато место које та епизода заслужује? Једино што га је на неки начи тешило у вези с тим несрећним тршћанским излетом, била је куповина цветног семена које је нашао изложено пред неком радњом. (Срећом, на кесицама су били исликани цветови а цена истакнута, тако да није морао да се натеже са продавачицом.) Јер у то време Ђ. М. се већ увељико „бави гајењем украсног цвећа“, како то пише у *Енциклопедији*. (Следи инвентар цветова у саксијама и лонцима на дворишној и уличној тераси.)

Некако истовремено, као каква цветна зараза, он почиње да своје слободно време испуњава сликањем флоралних мотива свуда по кући. До ове нагле експлозије његовог сликарског дара дошло је сасвим изненадно. Незадовољан – као што је свиме био незадовољан – начином на који је неки пензионисани официр, приучени молер, окречио купатило (певајући поваздан „Козарчанку“ која је давала замах његовој руци), где су остале велике неједнако офарбане површине, мој се отац заинати

и засука рукаве. Како није успео да отклони тамне мрље са зида, то одлучи да их прекрије масном бојом, пратећи цртеже влаге. Тако настаде први цвет у купатилу, голем неки звончић, или локвањ, ђаво би га знао шта.

Сви смо га похвалили. Долазили су и из комшилука да виде његову мајсторију. А и његов унук миљеник изразио је своје искрено дивљење. Тако је све почело. Онда је дошао на ред прозор у купатилу, на који је исликао неко ситно пољско цвеће, плаво као различак, и све то оставио недовршеним, укосо, тако да је тај цветни мотив, исликан директно на стакло, давао илузију замахнуте завесе.

Од тада је по цео дан сликао, неуморно, не испуштајући цигарету из уста. (И у тишини би се чуло како му шиште плућа, као мех.) Исликао је неким цвећем једва налик на реално старе окрзане сандуке, порцуланске абажуре, флаше од коњака, просте стаклене вазе, стаклене посуде за *Nescafé*, дрвене кутије за цигаре. На једном великом сифону за сода-воду исписао је, на аквамаринској основи, имена београдских кафана, словима каквим се бележе на мапама називи острва: Бриони, Бока, Галерб, Морнар, Зора, Српска кафана, Видин-капија, Стамбол-капија, Скадарлија, Три шешира, Два јелена, Под липом, Три грозда, Шуматовац, Седам дана, Марш на Дрину, Калемегдан, Коларац, Домовина, Орач, Обреновац, Опленац, Душанов град, Ушће, Смеде-рево, Ловачки рог, Знак питања, Последња шанса.

Пажњи састављача није изостала ни необична околност да је умро тачно на дванаести рођендан

свог првог унука. Као што није промакло њиховој пажњи ни противљење мог оца да се његовом последњем унуку да име деде. Веровали смо да ћемо тиме поласкати његовој сујети и да ће то узети као знак особите пажње и наклоности. Он је, међутим, само прогунђао нешто, а у очима сам му видела далеку сенку оног ужаса који ће блеснути испод његових наочара, годину дана касније, када ће му бити јасна извесност краја. Тај след живих и мртвих, тај свеопшти мит о смени генерација, ту вајну утеху коју је човек измислио како би лакше прихватио мисао о умирању, мој је отац у том часу доживео као увреду; као да су тим магијским чином давања његова имена тек рођеном детету, макар стопут његовој крви, „сломили над њим погачу“. Но ја тада још нисам знала да је он већ био напипао сумњиву израслину у пределу препона и да је слутио, а можда и знао са извесношћу, да се у његовој утроби расцветава, као из гомољике, нека непозната отровна биљка.

Енциклопедија у једном од завршних поглавља доноси и ток погребног церемонијала, име свештеника који га је опојао, изглед венаца, списак оних који су га испратили из капеле, број свећа које су биле упаљене за његову душу, текст читуље у *Полијици*.

Говор што га је над одром одржао Никола Бешевић, његов дугогодишњи колега из Катастарске управе („Друг је Ђуро часно служио отаџбини, једнако прије рата, за вријеме окупације, као и послје рата, у вријеме обнове и изградње наше порушене и ојађене домовине“) пренет је у целости, јер без обзира на извесна претеривања и

општа места, без обзира на реторичке падове, тај је Бешевићев говор над катафалком мртвог друга и земљака носио у себи без сумње нешто и од поруке и принципа које заступа велика *Енци-клопедија мрџвих* („Успомена на њега живјеће вјечно и довијека. Нека му је хвала и слава!“)

Ето, то би могао бити крај, ту се моје белешке завршавају. Нећу наводити жалосни инвентар ствари које су остале за њим: кошуље, пасош, документа, наочари. (А светлост дана болно блесну у пустим стаклима тек извађеним из футроле). Све оно, дакле, што су предали мојој мајци, у болници, сутрадан после његове смрти. Јер све је то брижљиво заведено у *Енциклопедију*, није изостављена ни једна једина марамица, нити кутија „Мораве“ ни *Илустрирана Полиџика*, у којој су укрштене речи делимично решене његовом руком.

Ту су затим имена лекара, болничарки, посетилаца, дан и сат операције (када га је доктор Петровић отворио и затворио, схвативши да је операција узалудна; сарком је већ био захватио виталне органе). Немам снаге нити да вам описујем онај поглед којим се опростио са мношћем на степеништу болнице дан-два пред операцију; у њему је сажет читав живот и сав ужас сазнања смрти. *Све што жив човек о смрти може знати.*

Успела сам, дакле, премрзла и уплакана, да за неколико сати прелистам све те странице које се односе на њега. Нисам имала појма о времену. Да ли сам у тој леденој библиотеци већ читав сат или је напољу већ зора? Била сам, велим, сасвим заборавила на време, на место. Читала сам да запишем што више података о свом оцу, како бих

могла да имам, у часовима очајања, неки доказ о томе да његов живот није био узалудан, да још има на свету људи који бележе и вреднују сваки живот, сваку патњу, свако људско трајање. (Утеха, макар каква да је.)

Одједном угледах, негде при последњим страницама које говоре о њему, један цвет, један необичан цвет, за који ми се у први мах учини да је ту утиснут као вињета или схематски приказ неке биљке која се нашла у свету мртвих као примерак изумрле флоре. У објашњењу, међутим, прочитах да је то *основни* цветни мотив на сликама мог оца. Узех дрхтавим рукама да прецртавам тај необични цвет. Био је највећма налик на неку голему ољуштену и распуклу поморанцу, испресецану танким црвеним линијама попут капилара. На тренутак сам била разочарана. Добро сам знала све цртеже које је мој отац исликао у доколици по зидовима, даскама, флашама и кутијама, али ни један није био сличан овоме. Да, рекох у себи, чак и *они* могу да погреше. А онда, прецртавши ту голему љуштену поморанцу, прочитах последњи пасус, и вриснух. Пробудила сам се у голој води. Тада сам записала све што сам запамтила из тог сна. И ево шта је од свега остало... Знате ли шта је писало у том последњем пасусу? Да је Ђ. М. почео да слика у часу када се у њему појавио први симптом рака. Да се, дакле, његово опсесивно сликање цветних мотива поклапа са развојем болести.

Када сам показала тај цртеж доктору Петровићу, потврдио ми је, не без чуђења, да је сарком у утроби мог оца изгледао управо тако. И да је *ефлорација* трајала без сумње годинама.

[1981]

Борисав Станковић

ЂУРЂЕВДАН

Ако икада срце заболи, душа се раздрага и слатка ту га обузме душе – то је при успоменама на прошлост, минуле дане, родно место, другове из детињства... Оне који су помрли спомињеш с побожношћу и поштовањем, а оне који су још живи гледаш чудом како су се променили...

Гледам живу, тесну улицу, ограђену високим зидовима, с великим капијама и разгранатим дрвећем, које се пружа, те је кити зеленилом. Слушам вику другова, где ме зову да идемо на реку и сечемо зелене врбе. Видим мајку како погурена иде по башти и бере разне траве, па све то са ускршњим јајетом и сребрном парицом меће у чанак воде под бокор ружа.

Сутра је Ђурђевдан!

Вече. На небу сија месец, а ја седим на прагу и пратим његово јурење преко облака. Просула се она слатка, пуна чежње, месечева светлост, те све обасјала и обавила мекотом и сном. Дрвеће, сенке, шуштање лишћа, цврчање попаца, све то клизи, бруји и обузима душу, а она дрхти и стрепи. Хтела би да полети, али не зна куда. Да бројим звезде? Да

певам?... С улице се чују гласи и бат корака. Понеко запева, глас му се простре, разастре на све стране и полако, дршћући, утоне у ову слатку, летњу, тиху, вечерњу тишину!...

У рану зору буди ме мати. Онако санан и раздраган јутарњом свежином, идем у башту. Ту, међу цвећем, испод ружа, стоји вода, а по њој плива црвено јаје, здравац, дрен и друге лековите траве. Свlachим се и купам. Пуцњи и весели гласи проламају јутро. Околина, а нарочито речна, јечи од пуцња пушака и усклика. Тамо, у реци, сваки се купа. Јер ко се тада – на Ђурђевдан, ујутру, пре сунчева изласка – окупа, биће целе године здрав к'о дрен, чије лишће, тада набацано, плива на води...

Пошто се окупах, зађох по башти и отпочех да берем цвеће, које ће мати, са свећом, однети на очев гроб. Међу ружама опазих повећи земљани суд – „ћупче“, покривено лишћем.

– Шта је ово, нано? – питам, а већ сам се саг'о и дижем мараму којом беше покривено.

– Не, не! Остави, сине, то је *манџафа*.

Полако дође, па и прође подне. Сео сам близу прозора и узео да читам. Из баште душе ветрић. Занесе ме читање, утонуо сам у приповест, па готово и не дишем. Одједном чух кикот, тргох се и погледах, а оно башта пуна комшинских девојака.

Скупиле се око оног ћупчета, све лепо обучене: на глави им беле, к'о снег, мараме – шамије; тесни јелечићи припили им се за обле груди; шалваре широке, лепо набране на боре; рукави од провидних кошуља такође широки, те се из њих слободно помаља бела, обла, пуна ручица... Неке селе у траву, друге клекнуле око цвећа, а треће узеле лишће и

њиме пуцају, те тако кушају верност и љубав својих драгана.

Нагох се на прозор.

– Шта ћете? – питам их.

– Та сад ћемо да *вадим*о *манџафу*. Знаш ли да и ти имаш? Метнула је „она“.

– Ех?! – и нагох се јаче к њима.

– Јес', јес'! – повикаше оне – знамо чак и какве су! Њене су ките везане црвеном врпцом, и у свакој има по једна лала.

– А ваше?

– Е, ти то не треба да знаш. Него, хајде, пробуди тету.

– Добро, добро. А смем ли и ја тамо, међу вас, да дођем?

– У твом је двору, па можеш!

И одоше из баште у двориште. Учас почеше долазити и остале из цела комшилука. Жене, девојке, девојчице, деца, све то долажаше, тискаше се око бунара, бираше боља, хладовитија места испод великог дуда и кајсије, који беху одмах до бунара. Како која дође, извади воде из бунара, умије се, полије босе ноге, затим, бришући лице „бошчом“, седа у хлад и ћерета с осталима. Жагор се све више дизаше. Смех, клицање, угушен прекор услед јака стиска, слатко, страшно кикотање и тихо шапутање – све се то дизаше, брујаше и губљаше у светлом, жарком дану, чија јара трепераше у ваздуху.

Кад се све искупише, дођоше њих неколико у собу, код мене, те пробудише матер. Једна донесе воде, друга јој намести шамију, трећа је поли и убриса пешкиром. Затим је изведоше тамо, међу њих, и посадише у среду. После донесоше оно

„ћупче“, покрише велом једну девојчицу и дадоше јој огледало, те поче вадити из „ћупчета“ ките.

Тек што да почну, дође и „она“. Висока, пуна. Црна јој коса у дугим курјуцима пада низ леђа. Очи велике, црне и покривене дугим, тамним трепавицама; уста мала, пуна, набубрела, али не црвена, већ тамнорујна, као од велике ватре, опрана, погорела. У јелечету од плаве свиле, шалварама од ђизије, боса у нанулама, с благим и милим осмехом, дође и седе баш до моје матере.

И отпоче се *манџафа*. Моја мати прво је изговори на турском језику, па је онда преведе на српски. Сама *манџафа* на турском језику кратка је, у стиховима; али у Врању жене, преведећи је на српски, одуже је, иските, и саме допуне. Прво се изговори *манџафа* на турском, онда се извуче кита, и оној чија је, као у неком преводу, каже се: *манџафа*.

Отпоче:

„Ја не знам шта ми је! Откад те видех, свет ми је тесан. Узалуд игра, песма и весеље, узалуд све! Дођи, душо, или прођи поред пенџера, да те видим, осетим мирис твоје косе и сагледам сјај твојих очију. Ах, девојко моја, да знаш како те волим и гинем за тобом! Дража си ми но рођена мајка и сестра моја, милија ми је твоја танка половина и равна снага, но све благо стамболско! Дођи довече или лупи на капицик, баци ми макар камен преко зида, те да га метнем у недра и љубим... Ох, дођи, дођи и јави ми се!“...

Девојчица, покривена велом, завуче руку у ћупче, промеша и извади једну киту. Све се нагнуше да виде чија је. Запламтелих образа, погнуте главе, пружи једна руку и узе киту.

– А чекај!... – повиче једна старија жена и поче је пецкати: – То ли ти свако вече, кад се враћаш с њиве кући, пролазиш онамо, а?

– Ама, тето! – промуца сирото девојче и погледа је погледом пуним молбе.

„--- Зашто ми срце цепаш? Не смеј се на другога, не гледај га; свест ми се губи! Тако ми Бога, закукаће кукавица пред нашом кућом... Реци ми, погледај ме, насмеј се, те и ја да видим бисер твој, да и мене огреје сунце твојих очију. О, девојко, зашто ме убијаш?! – Мајка моја плаче, плаче она, а ја венем. Кажем ти: убила си ме! Немој! Тако ти душе, тако ти милоште материне, немој, девојко, не окрећи главе од мене! Зашто кријеш лице у јашмак кад прођем, зашто бежиш у ћилер кад дођем?... Хајде! Видиш, цвеће је замирисало, ћул се развио, каранфил расцветао... све мирише и пева, хајде и наше душе да певају... Хајде, девојко! Мајка те моја чека. Ћул’су је накупила за твоје русе косе, баклаву за медна ти уста, шербет и маџун да те храни и чува... Хајде! Реци само, па ето мене да те водим у кућу своју, рај твој!“...

Од треће мантафе чух само свршетак:

„- - - Дођи, драги! Дођи довече, бићу на капицику. Ево већ три дана како чувам јагоде за тебе. Дођи, куцни на капицик, пусти кроз рупу свој глас, те да осетим дах ти врео. Дођи! Колико пута чекам у башти и гледам на твој пендер... Драги, душо душе, дођи да осетим рај свој и изумрем на уст’ма ти!“...

И кита се појави. – „Чија је?“ вичу све раздрагано, али се од стида ниједна за њу не јави. Оставише је настрану.

„Први пут изиђох у башту, узабрах цвет, помирисах га, али из њега изиђе оса и уједе ме. Тако

и ти, драги. Први пут кад ме виде, слатко ме погледа. После, замрси косе моје густе, раскопча јелек, разгрну груди и љубљаше ме. Комшике, црне душе, рекоше ти да сам неверна, и ти ме, наружену, остави. Срце ми пуца, али још те волим. Иди другима, љуби их, целивај, па опет дођи, драги, мени. Не љутим се ја, већ хвалим Бога што ми те даде. А још више ћу да га хвалим и славим, ако ми се опет вратиш и целиваш ме... Ах, моје цвеће тако лепо цвета, јер га сузама заливам; птице ми тако слатко и тужно поју, јер их леблебијом храним, што сам за тебе чувала... Дођи, драги, дођи, мили!“...

И отпочеше се ређати све лепша за лепшом. Сунце беше већ клонуло, хладовина се раширила, а из баште пирка ветрић. Међу грањем ружа и јоргована извија славуј, а поврх дрвећа, кућа и целог овог зеленила, у светлом зраку, кликће шева. Оне се све скупиле, згуриле и, зајапурених образа, светлих погледа, заталасаних груди, слушају *манџафе*, а ручицама стискају срце, да им не куца тако јако и силно...

Одједном изиђе и моја. Познадоше је по црвеној врнци. мати је, при преводу, поче извртати. Али узе друга жена и поче је преводити:

„Не бој се ти мене! У дно мора сићи ћу да извадим алем за твоје чело, злато целога света донећу ти да те украсим, накитим и нагиздам!... Све што се може, то ћу ја да учиним, само тебе да обасјам и узнесем... Ах, да знаш како ми душа гори за твојим дахом, како груди страсно дишу за твојим недрима!... Дођи у моју башту, набери цвеће, закити се њиме. Па тако закићена, урешена и умивена јутарњом росом, падни на моје крило, да те њијам и љуљкам... Да сневаш леп санак, да сневаш мене и

моје жеље... Кад месец обасја, ноћ дође, јави ми се. Реци ми да ме волиш, те да лакше спавам... Да ме не пије светлост месечева и блага, тиха ноћ... Хоћеш ли? Узећемо се за руке, поћи ћемо у свет, да се љубимо и грлимо... Бежаћемо далеко, далеко!“...

Изиђе и њена:

„Сву ноћ седим и мислим на тебе. Ђерђев не могу да држим. Ако везем, везем твоје око и уста; ако певам, певам твоје песме!... Ах, да знаш, драги, како те жељно чекам! Како ми сва снага трепти к’о лист на гори... Ах!“...

Мати умуче. Она се нагнула к њој, ручицом јој запушила уста, а, од стида сва зажарена и уздрхтала, сакрила лице у њена недра.

– Тето, молим ти се, стани... Слатка тето!... шапуће и све више у крило моје матере крије лице.

– А... Не може! – викнуше остале.

– Стани, ох стани! – шапуће она очајно.

Мати метну руку у ћупче, па кад виде да у њему нема више кита, шану јој нешто, она скочи, узе од девојчице оно ћупче и поче прскати водом из њега све остале. Јер, која буде том водом попрскана, биће скоро удата.

И она их прскаше. Под пазухом јој ћупче, задигла шалваре, шамија јој пала, коса се разбарушила, јелек попустио... Једва дишући, сва зажарена, врела, прскаше она другарице, које бежаху испред ње смејући се, кикоћући.

Са зајатуреним лицем и к’о крв рујним устима дође она и до мене, заста – па онда голом до лакта, белом ручицом зграби воде и попрска ме.

– На! Ево и тебе!

У том њеном раздраганом усклику беше толико пркоса и љубави, да ми душа полете. Потрчах за њом.

Она бежаше испред мене, смејући ми се и навлаш застајкујући да је стигнем.

– Држ’ је, држ’! – викнуше остале, и сви потрчасмо за њом.

Шалваре јој шуштаху, прамени расплетене косе шибаху је по плећима, а она се превија, бежи, смеје слатко, силно, раздрагано... Трчим, јурим, а не видим ништа сем витког јој и облог стаса, развијених плећа, свилених шалвара и расплетене, дуге јој косе. Стигох је. Отимам јој оно ћупче, а она се тресе, грца, брани се и несвесно припија уз мене. Из зажарених јој образа тек што крв није канула. Зажмурила, наслонила се целим телом на мене, стисла ми грчевито руку, а из сувих јој, немих уста иде врео, сладак дах. Тако пригрљену, стиснуту и обамрлу, држах је у наручју. Оне друге стале и тапшу рукама. Осећах стид; али је ипак не пуштах од себе. У зраку бруји клик девојака и њихово тапшање, из баште пирка свеж ветрић, а хладовина са свежином се све више шири... Рука ми се дотаче њених топлих груди, клецнух, стиснух је; глава ми клону више њеног рамена, те мој образ додирну њен, и не знам ни сам зашто шапнух:

– Пасо!

Она се трже, стресе и освести. Погледа ме уплашено, и гласом који опија и заноси, дршћући, једва чујно, протепа:

– Немој! Срамота је!

[1898]

Симо Матавуљ

НАУМОВА СЛУТЊА

У сумрачје почеше одлазити са нове грађевине зидари и надничари. Последњи остадоше горе на скелама инжињер, главни настојник и мајстор Наум Крстић, Кичевљанин, старешина зидара из вилајета. Њих тројица имађаху још нешто да се посаветују око наставка радње. Инжињер беше млад, отресит и врло љубазан човек, настојник нешто старији и брбљив, а мајстор Наум – педаљ старчића, удубљених очију, некако уочена погледа и спора говора. Тога дана, прве суботе после Ускрса, то је био други пут да њих двојица призивају мајстора. Први пут, пред подне, беше нешто запело у неком куту, кроз који требаше спровести димњак за пећи. Мајстор Наум, након дуга загледања, омерања и размишљања, рече своју, а инжињер одмах прихвати тај предлог, потапша чичу по рамену и после ручка посла му скленицу добра црна вина. Додуше, Наум је доживео више пута таку почаст за тридесет и пет година свога рада у Београду, али нити је када дотле имао удела на такој огромној згради, на којој је радило преко педесет зидара, нити је када дотле имао посла са тако

умешним, одлучним, управо ђаволским инжињером, коме је све било лако, све ишло како он хоће! Инжињер беше у исти мах и закупац те нове, велике зграде, једне од највећих у средини Београда. При растанку инжињер запита Наума:

– Је ли, мајсторе, колико ти оно имаш својих вилајетлија?

– Осам, и ја девети, господине!

– А што не би ти, болан, узео још три пута толико, па да ти дам сву ону страну?

– Тхе! – учини Наум, опрезан као увек – не знам, господине, морао бих видети!

– Што не знаш? Не уздаш се, ваљада, наћи толико радника по твојој вољи?

– То не кажем, али... знаш... нисам се никад упуштао у тако велике работе! А могу размислити.

– Какве велике работе! Ситнице! Узми када ти ја кажем, а ја сам уверен да ћемо се од прве погодити. Сутра је недеља. Пробери своје људе, а пред вече наћи ћеш ме овде!

И потапша га по рамену и поклони му фину „цигарицу“.

– О, да божјега човека! – говораше сам себи Наум, насмејан, силазећи низа скеле... – Оваки живе и чине живети, али умеју и помамити стару главу! Ако! Де да видимо, де да мало размислимо!

На плочнику застаде. Свет је врвео улицом, каоно суботом у то доба. Крњаци уличних разговора струјаху мимо њ као празно зујање. Али двојица стадоше иза тарабе и један рече:

– Виде ли ти ово чудо, ако Бога знаш! Темелј је овој огромној згради ударен прве недеље поста, а ево, учи Томине недеље, довршише први бој! Не памтим да се у Београду овако брзо радило!

– Ни ја, синак! – рече гласно стари Наум... – Али ни Београд досада није имао оваквога ђиду као што је онај горе, инжињер!

И педаљ мајстора, у платненим панталонама и платненом капутићу, са сламним шеширом огромна обода, саставивши руке на крста, упути се лагано, као да броји кораке, удубљен у мислима, не гледајући никога, не свраћајући пажњу ни на шта. Али након неколико десетина корака Наум најпре осети као неку изнемоглост у целој снази, па му срце поче јако лупати, а дах му се прекиде. Није био плашљивац, али се мало уплаши. Застаде. За тренутак прође све, и он објасни сам себи од чега дође невидовно зло. Вели: „Вино сувише беше јако, бриге, ево, сувише велике, као ни-када досад, а поврху свега, пролеће је у јеку, што ја сваке године плаћам!“ И, умирен овим разлозима, настави свој пут и своја рачунања.

Од средине града, одакле је пошао, до краја заграђа, где је становао, беше пола часа хода и младу хитру човеку, а њему, доиста, два пута толико. Кад је био на средини пута, опет га обузе исто зло невидовно, али јаче, те посрну. У исти мах нечија га рука прихвати и неко запита:

– Шта је, чича?

– Није ништа – одговори храбри чичица, приблирајући се... – Бог ће помоћи!

Непознати пође с њим упоредо, држећи га чврсто за мишицу. А Науму се чињаше да нека чудна силна снага струји из руку непознатог човека и прелази у његово изнурено тело, те га чисто подмлађује! На сваки корак осећаше се лакши, ведрије памети, чвршће воље. Поче се отимати говорећи:

– Хвала пријатељу, хвала брате, доста је, добро ми је сад!

– Зашто не! Да те допратим до куће! – вели човек.

– Хвала ти као рођеном сину – вели Наум – али није потреба.

– Боље ће бити! – настави некако упорно, али веома благо непознати.

– Ама! – учини Наум и отрже се, па му пружи руку рекавши: – Лаку ноћ и опет ти хвала до неба!

Беху на пуну месту, на округу од кога полазе неколике улице, који беше слабо осветљен. Наум се загледа у лице непознатог човека и одмах се збуни – би му нешто непријатно. Пред њим беше лоше одевен, прекрасан младић, сетна погледа.

– А ти си, чини ми се, онај што си пре неки дан тра-жио за надничара? Јеси ли нашао посла?

Младић не одговори – стајаше као човек дубоко замишљен. Наум додаде:

– Па, ето, дођи у понедељак! Биће посла и сувише. Ла-ку ноћ!

Мајстор пође лак и добре воље, па се окрете да довикне ономе: „Дођи свакако!“, али онога несташе.

– Некаква добричина, али сметен! – рече Наум у себи, па настави свој пут и своја размишљања о великом предузећу.

Пре неколико дана, једнога јутра рано, тај млади човек беше дочекао Наума пред новом грађевином и замолио га да га прими међу надничаре. Наум га одби. Одби га сурово, јер беше устао зле воље...

Наум брзо стиже у свој крај, иза старог јеврејског гробља, где станује свака вера,

понајвише туђински раднички свет. Било их је већ доста који су вечерали, те сеђаху пред кућама. Наум их је весело редом поздрављао, додајући и по коју шалу. Од тих суседа било их је који су га звали и „газдом“, јер је имао четири куће – управо кућице, које је у дугу времену, у доколици, подигао и давао под најам. То његово имање завршавало је Момчилову улицу. Беше узано, а подугачко земљиште, ограђено; са две стране ређаху се поменуте зградице, шупе, праонице. У дну је била његова кућа, повећа од осталих, са лепим тремом на стубове. У трему беше постављен сто и гораше лампа. Лево и десно, пред вратима, затече народ, коме је без разлике био „газда“. Из трема доскака девојчица од пет-шест година вичући:

– Ево деде! Ево деде!

Наум је одиже и пољуби, па запита:

– Како је дедино мало? Јеси ли жељна деде?

Жена му, Фросина, нешто млађа, а много крупнија од њега, дочека га питањем:

– Шта је с тобом, човече?

– Тако, посао! – рече Наум трљајући руке... – Имаћеш шта чути – али све добро, хвала Богу, баш добро!

Она га пажљиво посматраше и рече:

– Нешто си се изменио у лицу! Ваљада си се преморио?

– Па, и то је! – прихвати он и уђе у кућу да се умије.

Имали су двоје деце, сина и кћер. Син им се родио још у Кичеву, а одрастао је у Београду, где је нешто и учио, али тобоже „није био за занат“, него кад одслужи рок, постаде неки мали чиновник у слагалишту. Владао се да не може бити горе, био је

одан пићу и картама, женио се два пута и разводио. Оцу није смео на очи, него би свраћао кад би знао да је мати сама у кући. – Кћи је била добра жена, удата за некога ковача, са којим је лепо живела, али су били препуни деце. Зато стари узеше к себи девојчицу.

За вечером Наум исприча Фросини све своје дневне доживљаје, само изостави она два наступа слабости што га на путу обузеше. Она га је нудила јелом, као обично, и сипала му вино, а он је много мање јео него обично, а пио више. Док је Наум причао све што је било на грађевини и шта ће бити са његовим великим предузећем, Фросина га је кришом и забринуто посматрала. Његове дубоко упале очи бежу зажарене, а лице жуто, као никада пре. Најзад рече она:

– Како знаш! Али, на твоме месту, ја не бих узимала толику бригу и толики посао! Ниси ти више за то.

– Шта, нисам ја више за то? – викну мајстор намрачен и удари песницом о сто тако да мала Смиља врисну од страха... – Шта мени фали, кажи ми! Ја се осећам боље него какав младић – или, хоћеш да рекнеш, да сам пошашавио?

Једва га смири Фросина. Знала је како је напрасит, али не запамти да га је видеела у таком наступу беснила!

Сутрадан мајстор се пробуди раније него обично празником и седе на одру. Беше ломан, неиспаван, мутне главе, измучен ружним сновима. Фросина је увек устајала зором и имала посла било у кухињи, било у другој собици где им беше трпезарија и примаћа, било у трему, а он би светачнога дана спавао докле сунце не одскочи. Онда би обукао своје

светачко народно рухо и отишао на вилајетско збориште на Дорћолу. Ту се на једном рогљу свечаником купи велика гомила зидара, пекара, дрводеља и осталих занатлија из вилајета. Готово у сваком кварту налазе се така њихова зборна места, јер њих у Београду живи око четири тисуће. А ако је икада мајстор-Науму било до тога да се нађе на скупу, беше му тога јутра на Томину недељу.

Случајно Фросина уђе у ложницу и застаде пренеражена, видећи какав јој муж изгледа.

– Ти си, Науме, болестан? – запита га.

– Зло ми је – потврди он... – Уста су ми сува, трепере ми жиле на грудима, хвата ме језа! А ноћ какву сам провео, да Бог сачува! Стотину сам се пута пробудио, а чим очи затворим, ето ти ми пред очи онога младића што ме је на путу прихватио...

– Кога младића? – прекиде га Фросина... – Ко те је на путу прихватио? Зашто – тешко мени!

Па, чисто изнемогла, пусти се на столицу.

Муж је гледаше неколико тренутака оним његовим укоченим погледом. Тога пута домишљаше се нечему, па најпосле одмахну главом и рече:

– А да, нисам ти то причао!

И исприча јој све што знамо, па додаде:

– Целе ноћи не даваше ми мира тај младић! Искрсне свакога часа и само ме погледа оним великим, тужним очима. Почнем трабуњати којешта, па опет он! И све тако, опет он! Ама, шта хоће најпосле од мене?

Жена му рече:

– Лези, Науме, и покри се. Или, ако хоћеш, да те истрљам?

– Нећу, него ми донеси кафу и дуван. Хоћу да се мало загрејем изнутра и да попушим једну, па ћу

прилећи. Ако Бог да те заспим мало, устаћу и отићи. Рано је још.

Фросина му донесе што је тражио. Он поче истиха сркати и диманити. То је дуго трајало. А кад и то престаде, остадоше ћутке обоје, он подвијених ногу на одру гледајући ка прозору, она седећи на столици. Најпосле рече му жена:

– Де, човече, да те истрљам! Та знаш да ти то увек добро чини!

– Нешто друго бих те ја молио – рече тихим гласом Наум – гласом истински молећивим, каквим се обраћао у невољи силнијим од себе.

– А што? – запита жена веома изненађена.

Он је гледаше оним пређашњим погледом, а разјапљених уста. Истом пошто Фросина два пута понови питање, Наум одговори:

– Онај број „Цариградскога гласника“, знаш, у којем има она прича о Христу... Она прича како се Христос јавио у Русији... Како се јавио ономе мајстору чизмару. Био му је помоћник, а после се извидело да је то био Христос, Господ наш!

Како Фросина ћуташе у недоумици, он додаде:

– Добра моја Фросино, јеси ли сачувала те новине?

– Чини ми се да јесам – одговори она и подними се.

– Баш ти хвала! Ето, видиш, јутрос ме жеља да још једном чујем ту причу, па ћу лепо заспати. Иди наћи, мила моја!

Жена изиде, али дуго остаде. Наум је био неписмен, али је редовно држао „Цариградски гласник“, а Фросина је умела читати – поред деце беше научила. За дуго времена с муком је срицала, па, последњих година, читаше прилично. То им је

била једина забава више врсте, којом испуњаваху празничне дане и зимње вечери.

Најпосле, Фросина унесе неки стари број „Цариградскога гласника“, седе на пређашње место и започе читати.

Прича беше проста, приступачна и дечјој памети. Ту се вели: „Био, тако, мајстор обућар, човек добар и побожан и радиша неуморан, али му није ишло добро. С муком је могао хранити себе и своје, али није роптао него се једнако Богу молио и радио. Једнога дана дође му у радионицу неки младић, леп и скроман, приказа се као чизмарски радник и замоли мајстора да га прими као помоћника. Мајстор му одговори да он може послу сам одолети, тако мало посла има, а да не може ни своје хранити. Истину му је рекао, али ипак прими младића у службу. Од тога дана пође мајстору набоље, све набоље, докле, најпосле, баш дочека лепих дана. Посла је било доста, поруџбине навалише. Мајстор разумеде да је с младим помоћником ушао благослов божји, те га поштоваше као оца, а љубљаше као сина јединога и предброга. Младић се не понесе нити се иначе измени, него беше као и првог дана, кротак, радан, ретке, али мудре речи. И тако је све ишло док једнога јутра не уђе к њима неки бесан газда, који рече мајстору: 'Да ми сашијеш добре чизме, најбоље од свих које си у животу израдио, да ми могу трајати три године!' На то се помоћник насмеја, а због тога би криво не само бесноме газди него и мајстору, који, пошто онај изиђе, запита младића: 'Зашто се насмеја?' – 'Зато што овај хоће обућу која ће дуго трајати, а он ће сутра умрети!' Тада мајстора обузе страх. И сутрадан се испуни што је помоћник

прорекао, а истога дана нестаде и њега. Онда мајстор разумеде да је помоћник био главом Христос“...

Када Фросина доврши причу и погледа на мужа, а он оборио главу и сузе му теку као два поточића. Брзо устаде и приђе му, узевши га за вреле руке. Он јој рече:

– Ето, видиш, Фросино, ум за морем, а смрт за вратом!

Она заусти нешто, али он стиште обема својим врелим рукама њену руку и настави:

– Ето, видиш, то је био Он; овај наш, знаш... синоћни... био је опет Он!... Јест! Грешан сам!... Сада ћу да спавам.

И леже, а жена га покри.

У подне, када Фросина дође да га обиђе, нађе га мртва.

Семеринг, 4-VI-1907.

[1908]

Милош Црњански

ВРТ БЛАГОСЛОВЕНИХ ЖЕНА

Оног дана, кад је започело то чудо, имало је небо стадо облачића белих, немирних и малих, као лептирови, на своје зеленом плашту, суморном као поље пред вече. Запад је био румен и насмејан, ал' тај осмех и та румен не беху радосни и бистри, као у лето, него пуни љубичица увелих и расутих. Облаци нису јурили весело к истоку као у пролетна јутра, они су се уморено мрсили и кидали и блудели по беспућу небеском што није мирисало на руже, као у пролетна подна, нити се је сјало од чистоте, као у зимске, снежне вечери, него се мутно простирало над вртом као један стари стег, избледео на сунцу и ветру, проткан златом, свилом и сребром.

На крају врта спавао је накинђурен дворац. Прозори му се зајапурили и поруменели од лењости; анђелчићи голуждрави, са кошуљицама бестидно подераним од рококоа, јахали су на њима, а завесе жуте склапале се и чувале беле пећи да не виде те голишаве, насмејане враголије и не порумене од стида.

Доле су водоскоци скакутали, уморно и задихано и шапутали грцајући, али им се зелене, угојене сфинге, мокре у пљуску воде, смешиле подругљиво, пуне шара, реса, пукотина у лицу и осмејку, замршених исто тако као слова, као лишће и гране, као облаци.

Било је позно у јесен, а врт тај стајаше у пуном цвату.

Мала деца, у белим чарапицама, вијала су се по трави. Старе бабе седеле су по клупама, а над њиним погнутим главама одбијали су тучни, тешки, грдни сатови, са замагљених, црних торњева, што беху забодени у земљу као копља јунака који погибоше негде у близини.

Јесен је била дошла, она се вукла прљава и ритава по улицама широким и мрачним, у којима су трчали тамо-амо трои, жути трамваји, лупали и кикотали се, цикали и рикали, савијали се и окретали као луди. Дим се вио по крововима и мутио све зидове и прозоре сјајне, а кадикад провејавао би прљав, мокар снег.

Али у врту, сасвим близу свему томе, стајале су сфинге и нимфе беле и брадати фаунови, штитали се и грлили, јахали се и церили. Сребрне Дијане запињале су лук и корачале кораком витим, брзим и тананим као стреле, са погледом упртим у небо, зелено као стари побледео стег. А врт стајаше сав у цвету.

Деца и бабе играли су се и певуцкали по клупама и по трави. Из пристаништа су грмели ланци страшних и тешких галија и падали у море са урликом грозним. У врту беше тихо и топло. Сунце је залазило.

Камелије, леандри, орхидеје и јорговани су цветали. Чувари их изнесоше из прашних, стаклених кућица.

Тада, једно вече, баба једна пљесну рукама, од чуда, и поче викати и клицати. Она беше у трави приметила љубичице.

Дотрчаше чувари шарени, што су на грудима носили сјајне полумесеце из којих су били извађени бројеви, и настаде граја. Бабе побацаше чарапе подвезане и почеше видовито млатарати рукама и окретати се, пљескајући се шакама. Приметиле су да су то зацело, нечисте ствари, тај врт, у цвату, крајем децембра. А она баба, што је прва узела пљескати шакама, скакала је, тресла главом, те побеже вичући. Настаде вијање по жбуњу и шипражју. Дотрчаше старци и полиција и зачас се по граду био пронео глас да је краљевски врт полудео и цвета, кад су други вртови по граду давно увенули. Цео град се узрујао као кад у близини гори. Кровови мрачни једва су се назирали у диму и магли, у даљини су светлוצале плаве светиљке по јарболима, а батари, покисли и сјајни, батргали се по мокрој калдрми, а врт стајаше у пуном цвату... Људи су застајали, запиткивали, церекали се, подсмехивали и гурали, збијали у гомиле.

Но све је то брзо прошло. По позориштима и кафанама говорили су о чуду и брзо прешли на разговор о краљевима.

Жене су се распричале и поверовале, а новине су објавиле скупљање новца за споменик једном генералу и говориле о социјализму, који ће спасти свет, и о војсци која је спремна да гине.

Но, сутрадан, стајаше врт сав у цвату, насред града и људи почеше опет застајати. Први се дигао

доктор Меојк, управитељ ботаничке баште, са ученицима својим одевеним у црно. Понели су безбројне ћупиће, силна стакаоца, дуге дурбине и мале справе што су биле пуне муња, зашли су под дрвеће, улегосе у жбуње, растурише се и почеше загледати траве и лишће, довикивати се и бележити нека слова и бројеве. Испрва им се људи смејали. Пред вече, кад би било мање рада, збијале се гомиле пред решеткама, и мирисале камелије, и пружале вратове према боровима који су шумели, зелени и силни. Дрвета обрезања и ошишана почеше се ширити и пружати грање до земље. Град се весело смејао лудом врту. Јер прво се почеше купити љубавници. Они би се, под ноћ, прикрали и ноћу би се по шипражју чули усхићени уздаси. По мраку, у трави, не беше места за парове који су једнако придлазили. Неки црни лептирови се почеше множити, пре непознати у околини, и неки безобразни комарци што су мучили особито старије, дебеле жене. А по врту би се ноћу често чуо шапат, мумлање и препирање неко, а каткад и декламовање лирских песама.

Ујутру би вртлари стари тетурали се по трави и псовали бесно, лупатали батинама по погаженом цвећу у очају свом. Путеви су били пуни подераног женског рубља, прљавих крпа, шареног папира, слаткиша и круха, помада свакојаких, флаша и чаша, комадића свећа и хиљада покрханих жижица, укосница и златних бурма, кишобрана заборављених и прслука, сабаља и сатова изгубљених у трави.

Град се смејао.

Но поче да бива горе. Учесташе самоубице по врту. Више пута, ноћу, чинило се баштованима који

су се бојали залазити под грање мрачно, да чују плач и јаук. Један је тврдио да сваке ноћи чује неки глас леп и млад, који виче: „О месечино, мајко моја, о месечино, мајко моја!“

Испрва су били младићи. Налазили би их на трави, меке косе и бледог чела, пуног капљица росе и зноја, крвавих груди, на којима би лежало оружје и камелије, или љубичице, или беле руже. Најчешће мало женске косе и беле руже. Каткад слика какве женске главе, насмешене, успијене, чије би лице и очи били увек упрти у небо као у анђелка.

Но после поче још горе.

По дрвећу учесташе обешени старци, о којима нико није знао рећи што се убијају. Сви су били сретни, богати и весели, а ујутро би их нашли обешене, као вуцибатине, прљаве и разбарушене. Понеке новине нападоше врт, искале су да се затвори, спомињале су Смита, Емерсона; пребацивале су новине неморал нашег столећа и прорицале једно поколење, ново и боље, победу части и рада, срећу у једној дивној држави, због које треба да се многи жртвују.

Али поче још горе.

Лопови учесташе око врта, у срцу града. Они су се скривали у шумице пуне мраморних, голих Венера, Агамемнона и Ахила. Сада се догоди нешто грозно. Једне зоре нађоше три мале девојчице – на трави; оне су имале на ножицама свилене, балске ципелице, а у шапи малој слаткиша, траве, све у крви, са распореним трбусима, под јелама витим и зеленим, витим и зеленим више него у пролеће. Из њиних модрих очију гледало је нешто ужасно, а око уста им је још лежао осмех пун сласти и жеља. Тек тад гракнуше новине и град се узруја као кад у

вароши гори. Свуд се говорило о врту који неће да увене и сви су предлагали да га треба уништити; нико се није усудио да му опрости. Беше пао први снег, учесташе зимске магле, а у срцу града цветало је чудо, румено цвеће сијало се кроз решетке, а багремови мирисали надалеко. Владике и попови држали су проповеди по црквама и жучно нападали невернике који су свему криви и њин дом који подигоше крај звездарнице, насред града, на којем беше златним словима написано: *Per ruinas homo ad astra...*“

У једној дивној згради држала се скупштина. Меојк, велики ботаничар, слутио је неки нов састав у лишћу које особито дуго задржава топлоту сунца, слутио је неки геолошки пожар под вртом, говорио је врло замршено и лаички, биолози му се подсмехивали, па се чак и лечничка удружења и комора умешала у расправу. Један журналиста је говорио о поштењу. Један славни глумац тражио је врт за представе Шекспира. Велики песник, дика целог народа, којег је краљ особито радо звао на ручак и који је певао химне родољубљу, сазвао је женска, добротворна друштва и пред њима изговорио диван говор који је почео хвалом Дантеа, а свршио отприлике овако: „Ко зна, зашто се прохтело цвећу да покуша бесмртност. Узалуд ботаника. Можда живот биља и вртова стоји високо над нашим и зна за сласти и дубине које наш нема. Оставите га, нека цвета. Оставите га, нека покуша горку, о госпође, велим вам, горку чашу бесмртности. Ми смо људи зато сувише слаби, изгубили смо аманете и благослове мајке наше земље, а да Вам искрено кажем, сувише смо за бесмртност и разочаравани. Зар не?“

Госпође су силно пљескале, а једна чета госпођица предала му је киту цвећа из тог проклетог врта. Све би се било добро свршило, да се није умешало адвокатско удружење. Оно одлучи предати меморандум Величанству и заискати да се врт уништи и затвори.

То се дознаде једног дана у Парламенту. Било је баш несносно. Министар војни је патио од грчева у желуцу и тога дана особито ретко одговарао социјалистима. Десет пута је то преподне спомињао војску која је спремна да гине и жељна славе. Пред градом је лежала усидрена флота, на њој беше мала буна. Обесила се беху два морнара, о којима је суд тачно доказао да су били трбосече оних отмених девојчица, а сутрадан је изишло дело на видело: убица беше један геније, сликар. У Парламенту орила се грозна свађа. А људи су све више трчали да виде тај смешни врт. Странци почеше стизати у град, а деца су бежала из школе. Гомиле су стајале по цео дан пред гвозденим капијама што беху затворене. Пред њима су стајали озбиљно, суморна погледа, замишљени гардисти; војска беше опколила зидове, посела путеве, а једнако су пролазили и улазили у врт и из врта научењаци, професори, звездари са секстантима, наочарима, сви ћелави.

На двору се примио – Бог ће једини можда знати зашто – предлог славног адмирала. Он је предлагао, да се врт уништи из топова. Тамо се беху закопали неки анархисти које нико није видео, али је сваки осећао да су ту, јер учесташе убиства, паљење цркава и бомбе пред краљевским дворцем.

Адмирал беше славан јунак, десна му је рука била у рату одсечена; он је имао топове који су

гађали тако тачно да су трамваји путовали безбрижно даље: „Ни педаљ крај врта неће осетити његове гранате.“ Пред вече први меци почеше падати, баш на супротној страни, у двориште краљевског дворца. Похиташе чамци пуни генерала и комисија на лађе. Он се убио из очајања. Поставише суд и обесише преко стотину морнара, док, једног дана, опет изиђе дело на видело. Адмирал је обичавао да, сам, дели нишан топова: он је просто пружио леву руку и палац, зажмирио и тако, без помоћи, тачно командирао, у телефон, саставке нишана; подадмирал би прерачунао, због неких малих разлика, кад би он мерио десном руком и справом. Тог дана учини то адмирал сам, тако се збунише, настаде забуна у нишану и побише жене и децу.

Свет је поврвео на улице, смех и кикот, плач и псовке се измешаше и око града почеше избијати ватре, а неки се почеше селити из места. А врт је цветао све више и више. Неки дугокоси људи почели су скакати на зидове, викати и бунити народ. Два брза воза искочише из колосека и падоше, са неке ћуприје, у воду. Дани су пролазили, а улице се све више пуниле светом који стајаше, по цео дан, око врта.

Градом се ширио неки тајни страх. Тада једног дана, женске, добротворне задруге покушаше да све спасу.

Оне дочекаше великог песника, пред вече, кад је устао са своје постеље коју беше опевао тако лепо да су је сви у граду познавали, а да је никад не видеше. Оне га понесоше врту и натераше да држи говор. Њима је било жао свега злог, деце што су, прљава и гладна, трчала по улицама, радника што

су се тукли и војника који су се тајно убијали. Песник се попео на зид. Дуга коса му паде на рамена, руке беле млатарале су по зраку, грдне густе чипке покриле су му груди. Он се беше за тај говор обукао сасвим као, некад, Дантон. И заиста је лично на њега. Грдно чело и обрве, јак нос, онај осмех око уста, силан глас, угојен, грдан глас. Кад га препознаше настаде русвај. Жене су викале. Он је кратковид немирно стајао, у висини – док је био млад, везао је био очи црном свилом и тако ишао ноћу и по дану; хтео је да чује шум звезда, па му оболеле очи. Он махну руком и настаде грозна халабука. Једни су викали: „Доле са песником! Доле са проститутком! Намигушо! Пајацу! Кретен! Председник научне академије! Воле! Коњу! Магарче! Јарче! Педераст!“ итд.

Други су викали: „Живео! Геније! Слава! Аполоне! Море наше! Звездо наша! Лепото моја!“ – викала је једна дама. Гомила се гурала, гњечила, и дохвативши га свега га поцепаше. Руља је необуздано јурнула на капије, жене накинђурене попадале по земљи, погазише децу и капије се заљуљаше под пљуском камења. Гардисти, обучени у бело погледале још једном око себе, тужним погледом, падоше крвави и умираху без речи. Али су капије биле силне; јурнуше на бедеме и зидове, али су зидови били тврди, а једнако су гроктале пушке на њих, улице бежу пуне мртвих, лелека и плача, но јурњава и дрека настављала се, трчали су све нови и нови, непознати и странци, деца и девојчице. У магли се брзо замрачи и једва се у мраку утишаше. Улице бежу пуне крви и мртвих. По граду се орио плач и јаук. Почеше избијати ватре и целе ноћи се чуо урлик, уплашен и страшан. А кад је

зора сванула, видеше се целе улице опустошене и кржаве, изгореле и задимљене. Његово Величанство стајало је код прозора, окружено министрима и саветницима, бледо и уплашено. Његови прсти су дрхтали, а очи му беху пуне суза; његов најмилији вранац изгорео је те ноћи у штали. Одједном се трже, погледа и показа руком иза дворца над неколико улица. На брегу видео се врт, дрвеће се беше заруменело и почело да вене!! Гомиле су стајале пред капијама и изненада почеле да се разилазе. По граду су сахрањивали мртве, деца, гладна и боса, трчала су по сокацима, новине су биле пуне вести о заплетима са Африком, флота беше отпловила да мре за славу домовине, војнике почеше по улицама поздрављати клицањем и делити им духана. Новине и Парламент су славили њино хладнокрвно држање, у брдским крајевима беше избила нека нова болест и врт се брзо заборавио. Још неколико дана стајаху гомиле и загледаху гране и путеве, пуне увела лишћа, али завеја мећава, стеже мраз, куће нестадоше у магли, море се мучило у грозној бури, а пристаниште се рушило на ветру. Дани су пролазили, снег је једнако вејао. Врт се био давно заборавио. Дуго, после, једног дана, указа се нека бела, мутна светлост на небу. А после се снег поче топити и неке тичице почеше да долећу. Ноћу се није више чуо урлик мора, улице престадоше да хује, и беле мачке се појавише по крововима. Сунце се крило у магли, али по кућама се просула била ипак већ нека светлост, жута и мека као свила.

Небо се указа и доби мек, бистар сјај, а звона почеше свако вече јецати, дуго и боно. Снег се није топио тужно, него је певуцкао и кикотао и цурио за

врат. Откривао је малим тицама помало земље. Оне би радосно долетеле, али не би ништа нашле, кљуцале би, одскочиле два-три пута, одлетеле и не би се враћале никад више. Само су јеле тужиле за снегом, изгубише своје бело перје и крила, којима су лепршале по месечини, постадоше жуте, сухе, наборане. Зима је одлазила, звезде потамнеше и ноћи не беху више тако ледене и звонке и сјајне, но тише и пуне неке плачне чари.

Пролеће је долазило. Дрвеће залиста, гране запушаше, веверице су набасале из шума, чак у школе. Дуге црвене сенке падале су по улицама, а кровове је грлило младо небо, уморно од шуштања траве. Сви вртови грануше, озеленеше, зашумеше.

Бабе изиђоше, изведоше децу што се почеше вијати у белим чарапицама, белим као зумбули, као бели зумбули, тихи као јагањци што се играју на трави.

Тада се поче шапутати по граду прво тихо, прикриве-но, о врту који није хтео да увене, а сад, изгледа, неће да залиста! Људи су стајали, запиткивали, церакали се, изгледали запањени. И заиста, кад околу процветаше сви вртови, тај врт остаде мудар, сух, мртав. По позориштима и кафанама се поче говорити о томе. Новине беху баш објавиле скупљање новца за споменик једном владици што је проповедао светски мир, доносиле су грдне чланке о социјализму који ће спасти свет и о војсци која је готова да гине. Но кад је прошао Липањ, појави се, једног дана, доктор Меојк, управитељ ботаничке баште, са ученицима својим, одевеним у црно. Понели су силесију стаклади, дуге догледе и мале справе, пуне муња, улегоше у жбуње, растурише се по шипражју и почеше се довикивати

и бележити нека слова и бројеве. Пред вече, кад би било мање рада, збијале су се гомиле пред капијама. Али брзо ишчезоше. Само су неки, гурави и хроми, долазили сваки дан, да помажу баштованима да вежу грање. Они су вукли воду са реке и заливали леје и дрвеће, доносили тешко камење и набијали земљу, и тек под ноћ одлазили гладни и жедни, осврћући се тужно. Но врт није озеленео, ни залистао. Узалуд би се они, сутрадан, опет појавили и почели подизати грање, везивати га, подупирати и заливати. Сви вртови су цветали давно, али тај није залистао. По граду се о томе није говорило. Једна богата удовица дала је силне новце да се врт уреди, прекопа и очисти, но све беше узалуд. Величанство је свако јутро стајало на прозору и гледало према врту, но нико није знао ништа ново о њему и нико се о њему бринуо није.

Министри су га варали и рекли да је врт предан једној болници. Они су нерадо говорили о врту. Но Величанство се, изненада, јако зачуди и зажали, али после му се допаде да је врт предан болници за сироте породиље, и рече да ће га, чим буде имао времена, посетити. Министар побледе и не рече ни речи, тек кад је стигао својој кући, пао је у несвест. Али ваљало је делати. Брзо је задобио своје другове. Сутрадан је врт био предан заједно са дворцем болници сиротих породиља. За недељу дана беше дворац празан и окречен. Црвени јастуци, дрвене постеље су се намештале, стизали су аутомобили пуни жена у благословеном стању што су, тешке и троме, силазиле и лагано ишле степеницама. Новине су писале чланке о дарежљивости краљевској и о социјализму који ће спасти свет. Краљ је свако јутро стајао на прозору и гледао пут

врта. Чинило се да он чека, и сад још, да угледа негде први, зелени лист. Али врт је стајао осушен и пуст, степенице су се рониле, а дрвеће је пуцало сухо и мртво. Тада, једног дана, Његово Величанство посети врт, који није хтео да увене, а сад неће да залиста. Породиље су биле обучене у бело и стајале, троме и тешке, у реду. Краља су проводили свуд и показивали му све. Он се смешио и климао главом. Његове сребрне мамузе звецкале су тихо, око њега су ишли сви тихо и шапутали. Чинило се као да очи Његовог Величанства траже нешто. И заиста поглед му је немирно лутао по ронделама, где су, некад, у цвећу, стајале Нимфе и Дијане. Он погледа путем, где су стајале особито лепе орхидеје, сети се, како је у детињству пролазио туда и очи му се замаглише од нечег мутног и очајног. Министри нису знали о чему то тако мисли и почеше му показивати места где је тутњала она страшна, крвава борба. Али чинило се, да их Величанство не чује. Он је неким страшним погледом гледао по врту и дворцу, по алејама и бедемима, као да се сећао много чега и гледао и тражио нешто. У алеји стајаху, у реду, тешке, троме, благословене жене. Његово Величанство их примети, лечници и пратња убрзаше и поређаше се. Један господин у црном приступи му – хтеде да отпочне говорити. И једна бременита жена – у руци са китом цвећа.

Одједном се Његово Величанство загледа некако чудно по врту, прошапута нешто и засмеја се, и сви се пренеразише. Он се окрете и пође натраг. Министри, генерали и пратња застадоше пренеражено зачас, згледаху се, па пођоше за њим.

Код врата се Величанство опет окрете и погледа по врту. Доле, у алеји, стајале су уплашене беле,

тrome, тешке жене. Иза њих не беше ничег до сухог дрвећа и тамног неба. Величанство се опет насмеја а тај смех, што је звечао као разбијена круна или лонац од бакра, разлегну се по врту који није хтео да увене, а сад није хтео да цвета. Министри, генерали, саветници, војници и слуге стајаху пренеражени и уплашени, још једном пуче тај срамни и страшни, гадни смех и они осетише, да су или они или Величанство или те жене или врт полудели.

И поклонише се дубоко пред Величанством.

[1919]

Растко Петровић

НЕМОГУЋИ РАТАР

Пригодило јутро када зора свеже поли и отече кроз густе шуме борове; да лечник рече: изиђи од раба Божија, од врха, од главе, од темена, од чела, од очију, од носа, од ушију, од шије, од рамена, од плећа, од руку, од прстију, од ноктију, од прсију, од срца, од плућа, од јетре, од црева, од ребра, од леђа, од бедра, од колена, од голена, од костију, од жила и од крви и од свих састава унутрашњих. Иђаше урок и урочица у црвеним ризама, чељусти развраћених и претећих. И сретеше их и рекоше им: куд идем, зли уроче и урочице? Рече им урок: гредемо управ денути се у свету, отргнути младенца од срца материног, отргнути мужа са ждрепца, сврнути ратара од волова, оронети њиву, исушити виноград, и вино отети и ловцу жетву поништити ловачку.

А човек питалац скиде шубару и изу опанак и одви пас и сучући бркове рече: Аз јесм Исус Назарећанин. Затим загази у реку и стаде ловити малене рибице. Руке је провлачио кроз воду, руке је имао раширених прстију, а између прстију кечигице су пливале и јесигице; а мрмљао је поуздано: од носа, од ушију, од шије, од рамена, од ноктију.

Затим се попе уз три брега, са брега трећег рашири руке, једном руком додирну стену на једном крају света, рука му друга планину такну другога краја света. Из њих се извори отворише и потече вода некако умилно благо и бистротечна, носећи јагањце жуторуне са очима као у људи и заставе потопљене развијајући. Јагањци се размилише по свету, по зеленим њивама, по плавим дубравама. Душе нам зазвонише као меденице.

Али је само он, добри и убави и љубљени младић наш, безноги и безруки, седео у средини цркве а лице му је било бескрајно растужено. Био је у средини цркве, испод средишњег кубета, испред златног иконостаса. Само он није био задовољан и није хтео певати. Седам белопутих младића запаљени су били, а бела им се пут клатила низ тело као восак медени низ воштанице, седморице белопутих младића. Тада из олтару изиђе осми лепи и мили, јуначки, вукући конопима за собом велику барку на чијој је крми седео Симон Петар, са много мреже на крилу; и са мреже се вода цедила и у мрежи су биле половљене руке и ноге, прсти забурмљени, уши брњичене. А и младић је био мокар: он довуче барку до безногог и безруког, погледа га очима бодућим као мачеви управљеним, упита крепко: „У кога верујеш?“ Но безруког је било лице растужено изнад свега, одговори: „У Христа не верујем!“ Опет га упита: „У Христа верујеш ли?“ – „У Христа не верујем!“ И још једном: „У Христа верујеш ли?“ – „У Христа не верујем!“ – „А што си онда у цркви?“ Тад одговори онај одмахујући главом: „Могу се јестива одрећи, али глади у стању нисам. У средини цркве сам, у средини глади сам; одлази од мене, остави ме, нашто зар!“

Тад из цркве изађох у ноћ, преко порте пређох, поред црквењакове кућице, где је црквењак са женом спавао, па преко ливаде, па пређох друм и легох даље опет на ливаду. Не прође дуго а чух да цврче нове чизме лојем намазане, да на долини снежној или травној уокло воском премазане пиште; и то пиштање у ноћи жудњом мојом одјекује. Прислушкујем ко пролази. Брат неки у чизмама купљеним на панађуру, где се љуби на уста мокра а рука у вруће прси хрли. Тамо се љуби, тамо се штипа. Тамо на снегу или трави отисци ђонова његових остаће, и уједи пољубаца на белу пут, љубовцу, на долину широку. Верујеш ли, или не верујеш? Утапам своје две ноге у чизме, као тело у постељу топлу крај љубовце. Чујем да шкрипе.

У вредном једном раду и мрачном звезде се крећу и брује, док се небо зањише на дрветима увек зеленим – тако да су гнезда птичја међу звездама; птице легу златна јаја што на снег падају. То што слушам то је сељак маћедонски који пролази; и само што то претпостављам, већ дрхћем радошћу, моје руке дрхћу у ноћи. Чујте сви, чак с краја Америке, пролазника који пролази обувен у чизме намашћене као што их ја слушам, чврсте, охولة. То Маћедонац пролази; о његовом прсту у обешеној марами је грозд модар; тако срце моје дечачко завијено у слику љубљену. Доћи ће дан кад ће грозд нестати, девојчица сељака који пролази срце моје појешће једног јутра. Само ће остати марама карирана и слика концерта Ђорђоновог, Концерт ће остати сестрићима мојим такође; да би му ишли, нека не чекају карте у пола цене.

Шкрипање преде звезде и још, и још? Снег везе тај што пролази. Ми смо везли идући преко планина

кад нас је непријатељ победио, преко свих планина и одгоре још преко албанских снегова. Један комендијаш је објавио да нас је анђео пратио откривајући траг од празних кутија конзерви и ђубрета, или су кутије биле наше лобање измешане срцима, или би анђео све то прогутао да нас застидео не би (о лепото умирућа!). Можда смо се само хтели прошетати, и умрети малко на белим пољима можда, да бисмо чули шкрипање своје обуће. Никада нећу разумети ту песму чизама тако чудну, дивну тако. Питаш ме где је Рајан, али си се право упутио, брате мој. Пошто цокуле? Сто динара! та то скупо није; рекло би се, кола, тако је моћно њино шкрипање, издалека слушајући их би се рекло: трговац гојни који се вози својој домаћици дебелој, тако добро цврче, тако добро чујем обувене ноге пролазника; чујем кола да пролазе.

И поздрављам их вичући, вичући, скоро умирући од младости. Опружен сам крај ватре пријатеља па слушам причу тишином испресецану; то тад наједном као да чујем кораке да непознати односи срце у марами, ђоновима утискујући гробиће за моје речи, то тад вичем, то тад вичем: о ђонови, у свитај хоћу да умрем од одушевљења силног за живот; за живот одлазе чизме у ноћ.

У сличном размишљању устадох те се повратих у цркву. Онако исто осветљена седморим младићима што су сад догорели до паса; ископана па стинута пут њина начинила их је као скамењене беле каскаде пећинске. А мали безруки, без ногу, још у средини седи сам, и одмахује главом док су му уста укриво и срдито насмешена, бескрајном жалозићу лице му заплакано. Не могући га гледати таквог, склоних се иза певнице, а тамо су наслагана

била старинска јеванђеља, часловци и требници, и мишеви су се гонили а пауци су прели мрежу прашњавау; сетих се тужних речи песникових: „Можда мислиш: та добро му је кад оно тихо ткање не чује што паук преде жицом тананом.“ Стадох претурати халапљиво по хартијама научен на то још од детињства; није ме занимало шта је на њима, али сам хтео да положим на сваку поглед свој. И тако – авај немилосрдне судбине! – нађох стихове. И прочитах тада ово што следује:

*Аз данас умирају,
Прсѝију се ѿо҃ребају,
Одбљехох се в без҃рлију одежду,
И дрвена коња јажду,
Без ѿрозора ми дом сазидаше.
„Греди, в њем сједи“ рјеше.
Радујѝе се рождењу,
Плачѝе оѝхождењу,
Ридај, рождишја – радуј се ѿриемѝа!
Маѝи убо ме раждаеѝ,
Земља ме ѿрождаеѝ.*

Био сам пун туге на пролазност свега. Земља ће појести небо које накупих идући толиким друмовима, мишљах, и већ сам се растужио био посве. Прођох сву Стару Србију, прођох сву Маћедонију, од села до села потуцах се пијући на сваком извору по кап воде са јагањцем, и љубљах девојака безброј и лубеницу многу слупах купајући се у речѝама: Ибру, Лиму, Вардару, Дрини, Деволу, и никад нисам гладнији и жеднији тога. Да ме може какав цин ставити у праћку па се бацити мноме на сокола! О лудне жеље, о лудне туге, о младости моја пролазна! Али дође већ једна девојка са својим

слушкињама, танана у ходу, румених јагодица и лепа много. Гледајући у земљу, стидна, рече безруком и безногом, лепршајући гласом у стидљивости као препелица. Она рече: Мада те видим самотна и бледа, зажелех те много, у срце ми се усади мисао о теби. Реци, да ли би пристао бити ми господар, муж мој у постељи мојој. Он одговори: Само ти муж могу бити, а за хранитеља већ, видиш, нисам. И девојка му зададе овакву загонетку: Ти ћеш бити родитељ мога чеда, а хранитељ ће твој бити дед твога сина. На те речи узеше га робиње лако на своје дуге и беле руке и однеше.

Ја пођох за њима. Корачах. Корачали смо кроз улице чудно осветљене фењерима потамнелим. Чини ми се да једном стражар сумњиво погледа у чудни спровод, па у мене који сам се на одстојању кришом шуњао. Но, срећом, стигосмо после пола часа отприлике. Девојче оно залупа синциром на врата, па се ево мало затим појави на капији неки старац држећи светњак уздрхталог пламена. Како је заклањао плам шаком, да се не угаси, то му осењено лице добро не сагледах, ни да ли је господар дома или слуга само. Жене са теретом својим без речи уђоше, а вратнице се одмах за њима заклопише. Ја већ хтедох да се вратим, кад угледах један одшкринут прозор што ми роди чудну мисао, да је и изврших одмах. Ускочих лако у собу и без размишљања бацих се под постељу која се ту налазила. И баш онда отворише се врата на соби и слушкиње спустише безруког на лежај и удаљише се, а девојка незнана остаде сама. То је била најизванреднија брачна ноћ која се икад игде згодила. Женик је био ту лежећи као пањина, очи су му ваљда дрхтале, а страст му је дрхтала у грлу. Он

није могао скинути вео невести са лица и пољубити је под грло и сести на сандук шарени и опружити ногу десну и рећи: чизму ми скини! што би значило: одсад се ослобађам свих путева пређених и жељених. Он није имао ни чизама ни ногу, ни рукавице ни руку, ни колајни ни бурми. То је био леш живећи и љубећи. Љубовца скиде са себе одећу брзо и остаде гола као водопад над пољем, као јетра у распорене овце, као лобања непријатељска на бојишту. Гола тако оста. Недра јој млада дрхтаху, и имао сам жељу дивну да их једем, ја, песник србени под креветом.

Тако приђе да и мужа свуче; под раменима чијим и под стегнима указаше се четири црвена ожилјка ампутације; она рече: четири ружичњака, и смејаше се у превеликој и премногој радости, грлећи му збијене и тешке груди, и љубећи му чврсти врат; а лице му било тужно, тужно, у венчаника. Шта сам могао чинити ја него уздисати над невољом људском и над неостварљивошћу жудња њиних. Дуго су се мучили тако; он је проклињао себе, јунаштво је своје проклињао, и ране своје, благосиљане од родитељке што становаше иза гора рудничких у селу званом Поповци; хтео је имати бар једну руку да себи живот отме. Но љубовца му ожилјке љубљаше и младост његову, говорећи да је она била на порти црквеној кад је он прошао за двојицом побратима. Убрзо ућуташе мили као да су заспали, и заиста су трудну и залудну љубав проводили.

Требало је већ бити два часа јутра – понегде се певац чу – кад се одједном расветли соба и таванице нестаде; но само сјајно небо се виђаше, и муњевито, чинећи ветар и шум крилима, спустише се неки. Био

сам скоро онесвешћен. „Љубимици, за времена да собом на тај пут се справљамо, јер но ако који халовит на нас вјетар духне и напас нас која стигне, от цара ли и војске побуна буде, бежање, харање ли, штета ли која, ватра, вода, харамије, хрзуси ли или који год понор се случи што Бог за наше браћи немилокрство на нас напушта, то у томе све наше имање на ветар ће се развиати и по врагу отити, пак ни за душу што по душу кому бити.“ Но убоги брат наш чије су и руке и ноге покопане, с њима грљења и путовања и судбоносних збитија ношења, обрадова се као; као да његов глас пригушени чух: Ти ли си то, мајоре мој Косто, што погибе на Мачковом камену! А види, оца му, шта би са мном на Кајмакчалану, баш добро нанишанише, баш нанишанише. А крила су ти велика, и сива униформа још ли те служи и оне мамузице, и бркови ти дугачки и растресити; као да си се и угојио. А шта ти је са вереницом Зором? Нечији дубоки топли баритон одговори: Е баш добро, е баш добро; но погледај с друге стране; ког видиш?

Во имја оца и сина и свјатога духа, амин, нека тако буде, узвикну кљасти, та то је баш мој вочић Цветко, и гле, и он окрилатио. И дођосте ми у походе, на венчану моју ноћ, на свадбене дароносце да сте налик, на три краља поклоника, на краља Саломуна и светога краља Стевана Деспоту и на триста мученика. Па нека вам је хвала и нека сте добро дошли, другови моји, пригните се да се целивамо, да се упитамо за здравља мушка, јер ја се придићи не могу.

Тада га прихватише на руке два чудна изасланика божија, рајска, и однесе га висини, а

таваница се опет ство-ри, соба би као раније; чуђењу кад би краја, заспах и у сну видех шта настаде даље.

Однесе га пред Господа, а Господ је седео на клупици испод злаћаног ораха који се развија, и на грудима му у скутима народи почивају блажени. Крај колена му Госпа, малени Исус држи јој се за хаљину зелену, малени Крститељ има прси већ у кожару; и иза свега је саборна црква са златним стубовима и кубетима позлаћеним; и у милошти се анђеоској тамо анђели целивају, и бродови пуни светаца плове кроз зрак са једрилима као широким крилима, а сенка им је црна и дубока.

Приневши му, вочић бели и капетан, богаља, помилова га Небесни; а Госпа, извадивши дојку своју девојачку, види где га подоји. И он се смешио љубазно и пун благости клањао главом на све стране и здравио, и говорио, као на друмовима: Хвала, браћо, очни вид, хвала, браћо! Би тако.

Ујутру нагло он са небеса би спуштен на постељу. У часу том израстоше му ноге и руке, као некада што их је имао; па, осетивши их на себи, у превеликој срећи обгрли своју невесту, подвуче јој десницу под главу, левом је загрли, ногама је себи притеже: а она, пробуђена тим миловањем мушким, сагледав лепе и јакe уде мужа свога, склопи младосно очи и измеша своје обнажене ноге са његовим, кријући му лице на груди. Рече: Муж си мој, снага твоја нек потече у утробу моју. А он одговори: Синови наши запловиће мора и нека буду астрономи чувени. Тако се до увече миловаху на душецима, нити и једна слушкиња залупа на врата да рече: Свануло је, нити отац.

Кад опет паде вече, ноћ над пољима и месец кад засија, кад љубовца подаде тело санку, онда он

устаде, обуче се и опаса, па изиђе из тог дома; изиђе из града, оде у своје село и дохвати плуг упрегнут и сиђе у долине.

А месечина сија, велики добри месец засијан брежуљке сребром залио, сребро потоцима потекло. Он рашири прси ноћним ваздухом испуњујући их, одбаци главу љубавно, коракну три корака унапред, коракну шест корака уназад, коракну напред, закорача. Рало захвати земљу, стаде орати; он надвијен над плугом чврсто држи ручицу, за њим остаје бразда црна и дубока.

Па шта оре милосни јунош наш љубавник? Уши јуначке разнесене, носеве исечене, уста разнесена, очи погубљене, прсте уситњене, црева развучена, косе расплетене, вратове набрекле, прси разглобљене, уде мушке сатрвене, зубе младе испљуване, плућа затрептана искашљана, куге, губе, пегавце, маларије, тифусе, колере, сифилисе, ваши, прељубе, срцбе, освете, издаје, паликућства и сиромаштво, све то заорава плуг; да земљу подмлади, да је припреми, хранитељку нашу. За шта? Да је припреми за рад, за богати поздрав.

Пред зору већ би пред Београдом. Са Торлака угледа град на рекама, како је бео, као да је леп, и поздрави га и спреми се да га заоре. И коракну три корака унапред, и коракну три корака уназад; обрну му се, скиде капу, трипут му се, дивећи се, поклони до земље додирујући је челом, и реши се опет да га заоре (и сву земљу од југа до севера).

А у једној соби другог спрата хотела Балкана скупило се друштво од неколико официра и грађана. Гласови су им били одлучни и узбудљиви. Покрети пуни поуздања. Са њима се налазио неки младић врло узбуђен, који их је дрхтећи, у

религиозности, слушао. Говорили су му о потреби освете, обнове и пожртвовања. На крају га приведоше прозору, отклањајући завесу показаше му трг испред Балкана и Москве. Ту је притицала жега и прашина се дизала скоро облаком, пролазници су били ретки а два уморна мршава сива вола вукла су натоварене сандуцима таљиге, и терао их сељак прљав, ижеднео и згађен.

Официр показујући на њих рече младићу: Ено за оно имаш да гинеш, за опанак и за вола, то су твоји богови и краљеви, они ће створити велику цивилизацију и показати Европи ко смо ми. Во српски, исцепан опанак српски, то је Бог Србије, упамти да су нам они светило и вође!

Младић их је гледао, очи му се смањивале све више и више, zdeњавале су у сивоћу, потом се осмехну и диже слободно главу; једним махом скиде капу с главе и капут са рамена и изу ципеле које су га чиниле студентом; и одједном упознаше присутни у њему обичног сељака, онаквог истог као онај што је гонио таљиге, жућкасто-зеленкасте косе као незрело сено, упалог трбуха, кривих ногу. Млади човек се засмеја ситно, сељачки, понизно и са подсмехом, без речи изиђе из собе, остављајући за собом обућу и капут; сиђе низ степену па се упути низ Балканску улицу поред „Времена“ ка станици са које полазе сви пилићари у оближња села. И свег пута се мргодио скакућући, и лице му било бескрајно, бескрајно растужено.

Орач пак остави плуг пред самим градом, а сам уђе, упућујући се кроза њ. Пошто у главној улици дође до неке велике зграде, испе се до канцеларије највишег чиновника; и не пријављујући се, не

куцајући, уђе само, затвори врата за собом. Високи чиновник имао је поткресану седу браду, цилиндер на глави, писао је врло дугачка акта. Но богаљ негдашњи седе на наслоњачу кожну, показа на своју ногу испружену и изгребану: Видиш, господине, нисам ти, да велиш, дошао у опанцима; бос. Но 'оди и повади ми неко трње што, оца му, све ми табане избоде. Господин уздахну дубоко, скиде цилиндер, натакну златни цвикер и, пришивши дошљаку, узе му ногу на колено па је стаде чистити. Онај је пажљиво посматрао како то овај чини, и своје руке на којима већ набубрели жуљеви, зачкиљио је тако очима и гледао.

Млад човек био је црвен од бола и голицања ноге, док му је стари вадио трње и трептао очима узбуђен, још увек чучећи напред, и бришући сад пешом од капута стакла на цвикеру. Ништа слично у животу му се није догодило. Кад је са својим изванредним гостом, чијој заповести није могао одолети, завршио говор, он се диже, слеже раменима готов да заплаче као мален. У соби се указа послужитељ пријављујући неког господина. Старац скрушено погледа у сељака који устаде чешући леву босу ногу о лист десне: Ја сад одох, а ти га пусти нек уђе, и знај: кад ти пружах ногу, то те нисам хтео понизити, но потражити помоћи од тебе. На те речи изиђе праћен изненађеним погледом служитељевим. Један други господин штуцајући мимоиђе га нестрпљиво ходајући по ходнику.

Сиђе на улицу и пође, па тад што је видио било је врло жалосно. На лицима пролазника, час задовољних и ситих, час тужних, видеда се крађа, мито и пужење; видеда се ускост заробљених душа; и жене су биле лепо обучене а јадне, а ипак су

чувале један симбол поштења који их је прљао још више; мало их је било чистих и свежих. Но никако није био свестан беде у којој је, имајући срце скоро милостиво, но не добро; сви беху му ипак блиски и своји. Многи су гинули, оцеви били изврсни, мужеви врло често и пријатељи ретко.

Тако изиђе из вароши да нађе своје орило. На средини поља стаде гласно да говори о лепоти и смелости сутрашњег живота. Као јаблани високи зелени дизале му се речи из прсију до облака, глас му је ударао као воденично витло у реци. Обновљене руке и ноге биле су му јаче но оне старе. За други дан остави плужење града, те рало стави у недра и врати се дому, варошици, у којој је одскора засновао своју породицу. Доста се помучио док је нашао дом, па нашавши га, залупа на капију. Сама његова жена истрча да му отвори, пружи му главу да је пољуби супружански, бацајући засукане руке које су до лактова биле умочене у брашно и тесто од кога се хлеб меси.

Рече му: Чини ми се да смо зачели пород; 'оди да видиш шта нам је у кући. Он ју је пратио, но пре но што би прекорачио собни праг, затражи воде да опере врат, уши, теме и руке; жена му опра ноге, мада се он бунио. А кад уђе у собу, на чијем је столу било поређано мноштво хлебова умешених, сагледа свуда по угловима, на постељи, под њом, на орманима, на застирци безбројно много малене и румене деце, устију као ружице, рупица на лактовима, на коленима, на надланицама. Било их је стотину, хиљаде и још више. Он се потапша по коленима зивкајући их умилно, а деца су кезила своја безуба нешца. Онда седе негдашњи безруки и безноги на под, окупи их око себе, неколико их

постави у крило и по раменима; те док је жена још једнако месила хлебове нове и нове, за многе худе и нишче што су гомилама чекали у дворишту, и да би их забавио, исприча им отприлике овакву причу:

„Био један човек што је био млад, и вредан, и куражан; но живећи на једној пустој планини где никог од људства није било, нежењен, немађаше деце: и то му је било криво, и то га је мучило. Молио се често Богу; већ Бог као да га није чуо; ниједно девојче да прође планином, којим би се оженио. Не знајући шта да чини, одбра црвени зрели плод мака, издвоји семење, окопа целу косу планинску југу обрнуту, засеја је и почека усев. И гле, ускоро зазелени планина, и расцветавши се, из сваког је цвета вирила по једна глава дечија. Покупи децу, отхрани их млеком коштутијим, од њих људе подиже; од тог доба планином настаде земља срећна.“

Запљескаше дечица ручицама на ту скаску, а она напреднија умиљаваху се: Тата, тата, шта си нам као дар донео? Њега то снужди врло и би му непријатно, сетивши се да тако нешто није могао предвидети; како се поче пипати по телу за кесу новаца да их бар тим обдари, наиђе на плуг у недрима; насмеши се и изнесе им га онако са воловима упрегнутим. Деца га одмах опколише, захојоташе на животиње, друга се дохватише ручице.

Жена се престрављено осврте: Упропастиће ми собу! Но, но, мила, мирио је венчаник, нека је заору, нека је поору, засејаћемо је потом да нам сетва никне сред огњишта.

А глас му је био тако миран и сигуран да се невеста само насмеши и настави месити „док се таваница не озноји“.

Он леже да спава, спремајући се за сутрашње велико плужење.

[1921]

Станислав Краков

АЛХИМИЧАР

„Читао сам како се преци наслеђују, и знао сам да се неко од предака у мени настанио, али ко?... Тражио сам, но дуго нисам нашао. Можда их је било и двоје. Све је то седело у моме костуру. Боже, каква се паклена ларма понекад у мени правила. А ја, издвојен у куту, можда само у уснама, смешио сам се задовољно.

Наши преци. Стари лупежи. Увек у миру, и увек се враћају да још неку нову кожу поцепају.

Шта смо ми сви? Далеки одјек давно умуклог гласа, древна слика већ иструлелог тела. Један мали румени комад меса који плаче, створен у љубавноме грчу, а у који се увуче један далеки предак који неуморно лута као вампир. Ако је парче добро, по два-три улете у њега.

А ко је ушао у мене? Тражио сам, и најзад сам пронашао. Колико ме је то само мучило.

Родио сам се у замку на Вавелу. Заборавио сам пре колико је то векова било, јер сам у последње време изгубио смисао бројева. Рођен сам ван брака, па ме нису ни кртили. Доцније су ме прозвали Сигмундом и примили као правог сина

властелиновог, разуме се, пошто је он већ умро. Имао сам дуге плаве косе које одједном постадоше риђе. Добри католици су ме се бојали, и крстили се, када би се приближили замку, јер су у њему иза прозора увек светлуцали црвенкасти пламенови. Говорили су да то нечастиви код мене силази. То јест, не код мене садашњег, већ оног прошлог – онда када сам имао риђу браду и једно око бело, јер га је чудесни пламен опалио. Нико не знаде рећи какве је боје било моје друго око. Свако је у њему видео ону боју коју је желео. Само када сам био у соби пред ретортом и малом усијаном пећи, која се вечито пушила, или када сам скривен у подруму провлачио дрхтаве дуге прсте кроз злато у ковчезима, онако као што љубавник милује косе своје љубавнице, тада су моје очи биле жуте као племенити метал. Био сам Јеврејин. Да, увек сам истраживао злато. Када сам умро, сахранили су ме без свештеника.

Већ сам вам рекао да је моја мати сагрешила, и да сам дете рођено ван брака.

Ето, то ми је све причао властелин, у чијем је замку мој прошли лик висио, а у који ме слуге у ливреји сада нису ни хтеле пустити.

Ипак сам ушао благодарећи знаку урезаном на моме прстену. Како се добри старац обрадовао, када ме је угледао. Грлио ме је у старој, црвоточној дворани, док су му кћери играле на пољу тениса.

Да не бих заборавио, морам вам одмах све рећи. Те исте ноћи спавао сам са најстаријом. Друге две су биле девојчице, којима нису још ни изникле груди. Али да ли их је и било још две? Не сећам се. Знам само да сам ја тада био млад, нисам имао риђе браде ни белог ока, већ су оба блистала час као злато, које

је онај Ја негдашњи тражио, а час биле зелене као трава у енглеском врту.

Стари Лудвик представио ме је кћерима. Осетио сам поглед најстарије како испитује састав мога тела.

Рекла ми је да ме познаје, иако ме никада дотле није видеала. Казао сам да је мој лик висио у дворани, али она није мислила на Сигмунда једнооког, јер су и други ликови почивали тамо попрашени.

Док је за вечером слуга са подбулим оком наливао вино, осетио сам лаки додир њене ноге, и поглед, при коме јој се очи сузиле, и постале као две црне пруге.

Срео сам је потом у ходнику. Светлост је била далеко у једном куту, те је све било у полутами. Понудила ми је своје влажне усне, и познао сам је у пољупцу.

Оставио сам врата своје собе отворена, и баш када је поноћ тукла на звону часовника, осетио сам је где долази. Тада је све било тамно, јер сам и на прозорима стиснуо завесе, али када је у зору пошла, када сам пустио светлост јутра да јој видим тело, које ме је пило целе ноћи, видео сам да је на голим плећима имала огртач боје очију преплашеног миша. Зар није била чедна?

Оженио сам се њоме. Старац је био сретан што ће се лоза наставити.

Однео сам је собом у далеки град, далеко од Вавела, далеко од Кракова.

Хтели смо понети и наше ликове из дворане, али не даде нам старац. Кћер сам могао водити где сам хтео, али су ликови имали остати у замку. Заборавио сам вам рећи да је и лик моје жене био

тамо. Разуме се оне прошле – оне њене далеке прабабе која је у њу ушла. Моју садашњу жену радио је само један млади сликар и то нагу, опружену, украшену само са две златне наруквице. Ту смо слику понели са собом.

А знате ли ко је она била? Рекао сам вам да сам ја (онај прошли) дете греха моје мајке са Јеврејином. Ту сам вам повест своју испричао. А моја садашња жена била је моја негдашња мати.

Пре него што смо пошли из замка нашао сам у библиотеци рукописе. Ту је било много чега о Сигмунду једнооком, ту су биле и његове забелешке пуне чудесних знакова о камену мудрости.

А на једноме пергаменту нека богоугодна рука записала је ово:

...Била је неодољива ѿелом али грешнија од Марије Еџићанске. Када у чиишавој ѿокрајини не осѿаде ниједноѿ виѿеза, ни њихових коњушара, ни слуѿу шѿиѿиѿоноша са којима она не леже у ѿосѿељу, онда ѿоче грех ѿроводиѿи са Јеврејима, Таѿарима, ѿсима, Турцима и друѿим нехришћанским личносѿима.

Госѿодар који беше слаб и мекушан човек умре од ѿуѿе и сѿида, а она ѿада доведе у замак свој грешни ѿлог, зачеѿ од Јеврејина ѿорбара, доѿле ѿајен код дадиље у селу, надеде му име Сигмунд, и начини ѿа наследником.

Замак ѿосѿаде месѿо ѿосѿољубља. Сваки ѿуѿник и намерник делио је ѿосѿељу ѿосѿођину.

Млади кайелан, који је дуѿо ѿајно савеѿовао ѿосѿођу и водио је ка ѿуѿу сѿасења, умре од чудне болесѿи која му расѿочи косѿи, и у луку изви кичму.

У замак је дошао нови каџелан њобожни сџарац, издалека.

Власи су му биле беле и часне, усџа му мирисала на џамјан, и њољед био свеџао као џламен вошџаница.

И дође решен да џрешну џосџођу изведе на сџазу кајања. Уђе једноџ јуџира код ње, док је најољу беснела олуја, и жалосно џишџало дрвеће на веџру.

Госџођа као и увек оџрнуџа џреко џолоџ џела само џлашџом од меке свиле, на којој је умеџник из Кине израдио све слике разблуде и џреха, дочека џа седећи крај камина у коме су букџале дуђе цеџанице.

Каџелан је џоздрави хвалећи име Сџасиџеља. Госџођа се џужно насмеши и рече:

– Ако долазиш у име Госџода, као Маџдалена Покајница, ноге ћу џи оџраџи сузама и косама својим избрисаџи.

И расџлеџе своје косе које јурнуше низ њу као џоџок из џланине.

Слуџа се удаљи са враџију на која се џеишке завесе навукоше.

Најољу се џрчила џромрзла џоља џо којима се још џониле озебле чавке и џаврани, веџар је јаукао, и савијао дрва која су џлакала.

Дуџо је исџовесџи џрајала. Кад најзад џоверљиви слуџа уђе да ољеда ваџру, нађе каџелана џолоџ и разблуженоџ.

Чудно је било њеџово мршаво, неоџрано џело крај сјајне коже џосџођине. А она је џоложила њеџов смежуран образ џо своме џрбуху, и миловала џрсџима оџџоченим џрсџењем џлаџку лобању сџарчеву.

Још ње ноћи каџелан угледа сџрашно ѓривџење. Проведе целу ноћ клечећи у молиџви ѓред расџећем, а у зору ѓохџџа ка Ценџџохови да џамо ѓред иконом Боџомајке исџроси милосџи, али џа на ѓуџу курџаци расџрџоше.“

Ето то сам прочитао на једном пергаменту о својој мајци и супрузи. Било их је још и ја их заједно са формулом злата са собом однесох.

Тако је отпочео мој нови живот.

Одвео сам жену у далеки град. Био сам сретан што сам је нашао, и волели смо се. Тек касније опазих многе пращљиве трагове туђих стопа по њој, као кад победиоци прегазе преко заставе побеђених. И видех како мери истим погледом крој туђих мушких тела, као што је оног дана мерила склоп мога. И поче цео град шапутати о њеним љубавницима. А она је била најлепша у граду. Не могадох је оставити, јер се моје месо навикло на њено, и викало за њиме као жедан у пустињи за водом. Па ипак су оно све биле лажи. Не, моја жена није имала љубавника. То сам увек био ја, то је увек било удвајање мога меса.

Зато потражих Сигмунда алхимичара у себи.

Црвена светлост обоји прозоре моје мале собе, као што је некад бојила шиљасте прозоре замка. Али није било католика да се крај њих крсте. Сви су у граду веровали да то моја жена даје знаке љубавницима. И нико се нечастивога не сети.

А ја сам радио. Требало је уништити месо. У њему је била сва пожуда.

Боре се купиле крај уморних очију, зној је капао са че-ла, лице ми је пожутело, и власи постале црвене. Али се месо није могло уништити. Само су црвене болне бразде остајале по њему, и крв је

капала по каменим плочицама. Видех да се са црвеном светлошћу ништа не може учинити.

Погасио сам пећи, утулио црвене пламенове и завио ране по телу. По ретортама се пушиле течности, и прштале у спајању.

Потом сам удесио многе справе, на којима се блистала сјајна дугмад и полуге. Радио сам полугама, и притискао дугмад.

Као у паклу прштало је од варница, и све се завило у светлост зелену као моје очи. На месечевој светлости зелене кугле угледао сам све своје кости. И смејао се мој костур и скакао у лудој радости. Месо је било као магла. У њега сам убадао дугачке игле, и крв није текла. И поливао сам га пушећим течностима. Меса је нестало. Само је костур скакао у соби. Месо је било уништено, пожуде је нестало, био сам обраћен, спасен.

Зар нисам био Хришћанин? Морао сам мислити и на спас своје жене. Кад ону негдашњу црква није спасла молитвама, ову садашњу ћу ја спасти чаролијом алхимије.

Пошао сам у ложницу да је доведем, да је спасем. Већ читаве недеље нисам код ње ноћу улазио, јер сам читаве ноћи радио.

Била је у соби сама... а чуо сам шум и два љубавна ропца.

Господе, да није то моје уништено месо крај ње прешло, и парило се са њоме? За тренутак сам чуо само како клепећу моје кости, али их у тами нисам видео. Зелена кугла светлела је само тамо у соби.

Вратио сам се натраг и понео две боце пушеће течности. Месо се мора уништити. Нагнуо сам се над постељом из које су два уморна дисања долазила, а у

којој се два нага тела беласала. Зар нисам рекао да се моје уништено месо крај ње у постељу скриво.

Отворио сам боце, и сукнула је са пламенима течност.

Зацврча, запишта, неко болно зајаука, други урликну. Као када мале кучиће убијају, тако је то цвилело и пиштало. Али белина је нестала. Све се завило у пламене, све поцрнело, само се још нешто увијало и цврчало као змија у огњу.

Авај! Сад тек видех да пожуда није лежала у месо. Не. Сви са месом били су мекушци и ниједан није познао жене. У постељи се два костура парила на светлости пламенова, који су из ње избијали.

Било је пуно смрада изгорелог меса... али зашто је било два костура, када сам умро? Зашто.

То никада нисам могао дознати.“

– Јеси ли прочитао? – упита ме пријатељ, и на моју потврду узе ми те многе згужване листиће из руку. – Ето, требало је да дође лудило, па да од хемичара начини књижевника – настављао је лекар, и брисао замагљена стакла наочара. Од њих му је остао на кукастOME носу црвени рањави траг.

Ја сам се смешио и гледао овај издан рукопис на његовим коленима.

– И сва несрећа због једне обичне, свакодневне драме. Радио је увек ноћу, и једном сретан због изненадног проналаска појурио је да обавести жену, која је спавала. Затекао је заједно са љубавником у постељи. Исувише се поуздала у његову навику да ноћу не излази из кабинета у коме је радио. Обузет тренутним лудилом појурио је натраг, зграбио боце са неком страшном киселином, и разбио их над

њиховим нагим, сплетеним телима. Можеш сав ужас замислити. Заиста су скоро само костури од њих остали. И човек ето сада седи код мене на лечењу и пише. Тако се број вас, књижевника, повећао, смејао се лекар.

Са осмехом сам примио ову примедбу о повећању књижевника, и затражио да видим човека.

Држали су га у ћелији, јер су га сматрали за опаснога.

Видео сам га кроз решетку у пустој соби обложеној душецима. Седео је у дугој кошуљи, затегао је коленима и нешто цртао прстима по њој.

Као да нас је осетио на решеци, подигао поглед, и тада угледах само једно његово око, које је нешто питало. Друго је било бело.

– Изгубио га је те ноћи, јер му је једна кап прснула у њега, и занавек га уништила.

Човек мршав као костур, леве руке изгореле и црне, седео је мирно наред себе, и тражио нешто у знацима, које је прстом по коленима цртао. Решавао је загонетку.

Опет је дигао једно око на нас, ја се тада сетих његовог рукописа, и у погледу тога помућеног ока угледах питање, угледах оно зашто, коме он још није нашао решење.

Човек је и даље остао да решава загонетку.

[1922]

Драгиша Васић

ВИТЛО

Срце мртво, небо мртво, све мртво – ох, није чудо. Оне ноћи није се могло даље, морао сам рећи (какав чемер растанка!): јаој, збогом, сва пријатељства, све симпатије, сва побратимства, све љубави моје, збогом, збогом свима! Тада сам побегао на гробље. А знао сам добро да нисам први очајник што је, гоњен неодољивим и нејасним неким нагоном, потражио чарне сенке оног дрхтавог и драгоценог мира где се човек лакше осећа кад се исплаче. Имао сам онамо племенитог и умног родитеља душе, на кога сам се, у оној идеалној сродности срца, наслањао, и са којим сам продужио да општим и *јосле*, уверен да он увек мисли мојим мислима, сања мојим сновима, тугује мојим тугама. Било је то чудно заиста, и ја то не умем ни да изразим, али сам на оном гробу увек јасно осећао како струји, како се провлачи, како кроз земљу, кроз траву, кроз тамњан, продире до мене, па се упија и нада мном влада, она снажна, тајанствена и неодољива мисао његовог мртвог мозга.

Ја сам веровао да мртви мисле, и утешен тамо враћао сам се поново у живот.

Али, ето, оне сам ноћи седео узалуд: земља је ћутала, трава није дисала, тамњан није горео; све је било немо, црно, непомично, мртво. И тај ледени ужас мртвила увери ме: да је изненада, необјашњиво и неповратно, настала смрт оне живе и моћне мисли што се дотле тако чудно пробијала до саме моје рањене душе, коју је увек дивно знала да утешити. Тада осетих како се муњевито покидаше нити последњег пријатељства и последње наде.

Баш у том часу ја зачух како се кроз мртвило гробља разлже мачји јаук, који ми смртном језом заледи срце. Муња, без грмљавине, обасјавала је небо, по коме су полако, сасвим полако, пузиле облачине, тешке и огромне. И то бесно мачје завијање усред језивог мртвила гробља, и оне аветињске облачине што су пузиле по небеском океану, испунише ми душу оном леденом, пустом и најпотпунијом усамљеношћу кад се човеку, у највећим мукама смртне тајне, чини да је надживео све. Тада, са проклетством живота, ја доживех последњу самоћу.

Са душом пуном безбожничког бола, ја оставих гробље праћен крупним капљама кише. А кад сам легао, киша је пљуштала. У лименом жљебу, на зиду поред моје главе, гушила се вода. И мени се чинило да се онај мутан, жут и прљав муљ руши право у моје срце, да га плави, да га дави, да га гуши у оном најкрвавијем ропцу умирања.

* * *

Врло давно изгубио сам највољенију сестру, младост племениту и нежну, дивне косе, валовите и плаве, сивих великих очију и болесно румених

образа. Упамтио сам јасно ову њену слику: погурена, радила је она један зидни вез, сложен један рад препун ружиних букета, гранчица, звездица и крстића, извезених и правилно поређаних на модром и сивом пољу у великом и црном оквиру од вунице.

Чини се моме сећању: да је она томе послу посветила више година, и тако, мало погурену у раду, са оним болесним руменилом упалих образа и очима влажним, дубоким, широко отвореним, као осенченим смрћу, и као да не гледају у онај вез него у бескрајну, недогледну дубину, ја сам је и упамтио.

Тај вез у црном оквиру, као огромна посмртна плаката њена, виси од тада, и од мога детињства, увек на истој страни, на истом зиду спаваће моје собе. Ја сам често, ноћу, сатима гледао у њега. И зачудо, увек сам имао осећање да је он, онако приљубљен, сасвим срастао са оним зидом на коме је висио. И док сам млађи био, мучно ми је врло било гледати у њега. А доцније, привлачио ме он све више и више, па ме вукао себи, и неком особитом и чудном мртвачком дражи упијао ме тако да сам се ја, лежећи са стране и наслоњен срцем на њега, осећао као на самим прсима њеним, одакле сам гледао у оно самртно бледило њеног неисказано племенитог лица.

И ту је моје последње прибежиште било: ту сам се радовао, ту сам плакао, ту се тешио, жарко љубећи оне сиве велике очи усред букета од ружа, што су као живе гледале у мене, и притискујући срцем милу успомену на томе светом зиду у коме као да је, а не у гробу – то сам све више уображавао – почивало оно моје тако драго створење које сам толико волео.

Колико ми се пута, пошто бих угасио свећу и умирио се, учинило да осећам чудне шумове и видим како њена бледа сенка пролеће преко оних безбројних крстића и звездица што их је некад, данима и ноћима, њен пажљиви поглед миловао, упијао, грлио и мазио.

Али оне ноћи узалуд сам љубио ону успомену, као и гроб: она је била ледена и мртва. Те ноћи ја сам имао чудно осећање: да на овом зиду виси мој сопствени мртвачки покров, и ужаснуо сам се. Из свих шупљика онога веза извиривало је хиљаде челичних иглица што су живо, сложно и муњевито одскакале својим ужасно заоштреним шиљцима да ме боду, да ме смртно убадају усред самога срца. А више моје главе, у дрвету моје постеле, неуморно, језиво и неумољиво, стругао је црв бедне моје нерве. Чинило ми се, поред тога, како се усред дима воштаних свећа, уз ужас чудних шумова, неке тешке а невидљиве гвоздене полуге равномерно, и једна за другом, спуштају и слажу на саме моје јадне, пуне неисказаног страха, груди.

Ох, зар је оно створење само зато живело да мени спреми овај мртвачки покров? И у болној напетости покушао сам све да се спасем, да се извучем, да побегнем испод оног свог ужасног покроба. Узалуд. Као авет устремљавао се он све више и притискивао ме. И тако, укочених, ужаснутих очију, сам, без помоћи, без ичије помоћи, једним бескрајно далеким погледом – ох, зашто не знам да изразим? – угледах те ноћи ону најпустију празнину празнина кад срце вапије за смрћу риком најслађег спасења.

* * *

Сутрадан била је недеља. Пролеће је дисало плућима пуним рајскога мириса. И са ливада је пирила мирисна свежина, и свилени ваздух је подрхтавао. Изишао сам да шетам; улице су још празне. Све куће познајем, али људе, Бога ми, не знам. Идем право дединој кући. Волим више свега његово огромно пошумљено двориште: лепше је и угодније од јавнога врта. У њему је и највише мојих успомена из детињства.

Наслонио сам се на јаблан, трава ми до колена. Парк је пун тица. Тамо, у углу парка, била је љуљашка, онамо витло, памтим добро. Деда је у томе уживао. Недељом, ројеви деце, као шарени лептири, напуне његову велику авлију. И одрасли су ту – да славне ли дивоте – и свеопшти је урнебес и вриска. Он седи на доксату, он је блажен, мирише ружу, игра ћилибарским бројаницама и смешка се.

Било ми је пет година, био сам стидљив. Моје плашљиве очи, моје мало слабо срце, највише се бојаху витла. Ох, витло! А велики се ништа нису бојали. Мишићима снажно обухвате паоце, седе баш као на столици, само зажмуре. Онда витло, подмазано катраном, зашкрипи. Са обадва краја размахну нечије снажне руке, и, за трен ока, ковитлац, ужас. Понеко, напрегнутих очију, чврсто стиснутих усана, гледа, пусти крик. Онда, усред страшне вике и вриска, бес витла достиже врхунац. У грозној напетости, усред вртоглавице, она лица све неприроднија, све необичнија, све чуднија, све страшнија. Боже мој, подухваћени ветром, праменови оне завитлане косе девојчица тако се дивље вихоре око главе као да ће се сад откинути и

одлетети негде бестрага далеко. Па се после баш ништа не распознаје, и она безоблична маса врти се, врти као помахнитала, те се не може у њу ни да гледа. И тако се мењају редом.

„Кад оду велики, онда ћемо ми, али сасвим полако, јер смо још мали.“

Био сам тужан и пратио сам љуљашку. Ја не знам зашто, како и кад су ме дохватиле нечије снажне руке, подигле, понеле и посадиле на витло, ја не знам, ох, ја не знам! Ужаснут, ја нисам смео ни вриснути. Ја чак нисам могао веровати да то може бити тако, силом, против моје воље. Не знам ни како је тада изгледало моје јадно лице, али оно што сам видео на другом крају витла, било је ужасно. Тај смртни ужас на лицу мога старијег брата и данас ми је пред очима. Онда је витло зашкрипело. Грчевито, као да се давим, шачицама својих малих руку и мишицама снажно сам стегао паоце, чврсто стиснуо зубе и јако намрштених обрва зажмурио. Осећао сам да ми се коса костреши. Онда се витло захуктало. Ја не знам шта је било са мојим братом, ја га више нисам видео. Ја више нисам ни дисао. Најпре сам осетио како ми хладно пири по леђима. Онда је неки неизмерни вал јурнуо на мене. Шибан ветром по образима као жар врућим, ја сам у почетку осетио неку заглушну грмљавину у ушима, у којима ми је после онај пресецани ваздух стао фијукати, звиждати, зујати, и тако бесно цичати да сам мислио: оглувећу. Тада ми се учини да летим над земљом и да с вртоглаве висине, доле испод мојих ногу, осећам бескрајну, недогледну даљину. Из трена у трен витло лети све брже, ветар витла све луђе. Наједанпут црвени, жути и зелени колотови затрепташе пред мојим очима, па се све те боје

слише у црно, и преда мном грозан, црн као угарак, разјапи чељуст и пуче ужасан бездан у који као да полетех стрмоглавце. Мени се учини да у оној ужасној, најцрњој провалији видим своју неизбежну смрт. „Боже мој, драги Боже мој, где сам? Шта је ово? Да ли још живим? Или сам запао у ђаволско коло? Тонем у понор. Крај. Збогом!“ А глава се врти све више, све брже, све луђе, као вретено, као бунарски точак, баш као бунарски точак кад се пуна кофа испусти и појури свом силином наниже. „Збогом. У бунар, сигурно у бунар, као мачка. Или можда јашем на јарцу, или на гребену, или на вратилу, као права правцата, гола вештица, а можда сам ја баш та гола вештица: сигурно, сигурно на јарцу јашем, после ћу се претворити у жабу.“ У смртној немоћи ја сам осећао, ја сам лепо осећао како живот бежи од мене, бежи, бежи негде, баш као ветар; ја сам потпуно био уверен да је мој самртни час куцнуо. Али усред оне грмљавине у ушима, усред оног црног облака, иако сасвим ослепео, обамро, полудео, ја сам ипак чуо дивљу вриску мојих целата и демонски кикот гледалаца, који су се мојим смртним мукама неисказано наслађивали. А витло бесни, помахнитало, сасвим помахнитало. „Хоће ли ово проћи? Докле овако? Боже, Боже свети, велики! Смилуј ми се! Сажали се на ме. Спаси ме! Спаси ме! Спаси ме!“

Осећам: уста ми се осушила, у слепим очима, у билима, под грлом, под грудима, свуда, лудо брзо бије, куца нешто као чекић; полудећу, умрећу, шта ће бити са мном! „Готово је, готово је, ево сад, мислим, сад ћу видети деду, оног по мајци: можда ће ме он придржати, а можда неће, него ће ме, него ће

ме ђа... ђа... ђаволи, ку... ку... кукама одвући у пакао. А могли би да ме спасу, ни пуних пет година немам, четири и пета, каже ма... ма... мама. Да су добри, они би ме могли спасти. Проклети деда, шта му је требало витло“ ... фии... фиии... квр... фиии... фиии... квр... „само мене да убије, више ништа“... фиии... квр... И све тако јури витло, и мени јури кроз главу. Око себе разбирам још увек смејање. „Збогом, Нато“, мислим, „волео сам те много, али морам да умрем, ето. И Леону ће бити жа... жа... жао, и урлаће сваку ноћ, а у школу нећу никад поћи; а кад би један овде имао срца... али мене нико не воли – јаој нико – зато што сам вештица и јашем на вратилу.“

У једном тренутку, усред оне олује ужаса, ја отворих очи. Ох, грозоте! Овога часа чини ми се као да осећам сву горчину онога гађења и као да све видим понова. Безбројне маске, зинуле, искривљене, исмевачке, зажагрених дивљих зеница, искежених, као у грабљивих звери, зуба, безумно срећне, пуне пакосних бора, ружне до смртне одвратности, бечиле се, кезиле, цериле на мене тако бесмислено и безумно да сам ја најбрже морао заклопити очи да напречац не свиснем од бола. Као једно једино биће, одвратне, немилосрдне, злокобне, страшне, слиле су се оне биле све у један једини гест, у један израз, у један бес, у један ужас, у једну једину најдемонскију маску коју је моја детињска фантазија могла да замисли. За онај секунд напрегнутога вида ја сам се уверио да су се деца, пред овим бесмисленим ужасом, била разлетела на све стране и далеко побегла од витла. Око мене су били само одрасли, и ја сам их лепо видео чак на тарабама како, начичкани тамо, врште, млатарају рукама и бесне наслађујући се

најзверскије у мојим неисказаним мукама, најочајнијим које су ме могле снаћи.

И тада, док су моје утрнуле руке крваво стезале оне углачане паоце, кроз моју малу полуделу главу прође мисао, која је од тада, у најтајнијем дну мога срца, остала најболнија моја мисао живота: зар нико, ама зар баш нико, ту међу толиким светом, мене не воли, и неће да помогне, зар нико? Ох, ја сам тада, тога часа, тога страшног часа, преживео сав свој живот.

Наједанпут, витло је понова зашкрипело. Ужасно је обртање попустило, малаксало, док сасвим престаде, па се ја, са главом пуном олова и страховитим вриском, сруших на земљу. Око мене окретале се куће, дрвета, кровови, шупе, тарабе, људи, бунар. Бунар се окретао као чигра. Мало после видео сам брата на трави и чуо како нас хвале: сад смо се ослободили.

Омлитавео, скоро онесвешћен, поводећи се, са рукама које су мртво висиле низ тело, са главом пуном зујања и уздишући плачљиво, удаљио сам се полако и пао на траву. Боже, зар је то, дакле, то је витло? На мене више нису обраћали пажњу. А око мене било је пуно цвећа и нада многу су певале тице. Лежећи на леђима, ја сам погледао у небо; гле, мирно ли је, нежно ли је: никад дотле нисам видео тако милостиво, тако благо, тако веселих, тако добрих очију небо! И тада осетих, ја тада чудно осетих да је оно једино које ме жали, једино које ме са пуно бескрајне доброте и нежности гледа, милује и воли. Био сам се већ сасвим повратио кад угледах два лептира што су полетела из цвећа. Ја скочих. Мој округли шеширић од сламе лежао је на трави: ја га хитро подигох и појурих за њима. Зачас они се

изгубише; али, гле, ја на њих нисам више ни мислио. Ја сам бежао од витла. Ја сам трчао кроз траву, и горе су цвркутале тице. Преда мном далеко, поливена златом сунца, нежно и лако лелујала се поља, плавила се брда. А горе, горе се смешило небо, моје небо, мило моје добро небо. И док ми је душа трептала покретом небеске милине, ја сам, витлајући мој мали шешир од сламе, трчао, трчао, трчао, махнито ронећи у сласт оног бескрајног мира, оног миловања, оне поезије, испуњен громком радошћу самоће, усред моје природе која ме воли, и под мојим благим, мојим слатким, милим мојим насмејаним небом.

* * *

Ја сам био наслоњен на дрво, а цвеће ми колена миловало. Тице су лепетале крилима, мазиле се главицама, љубакале отвореним кљунићима и цвркутале. Кроз раскошно зеленило грања и кроз фино свилено ткиво ваздуха што је усхићено трептао, пун свечане радости и мириса свежег лишћа и траве, ја сам, милован оним сасвим благим духом пролећнег ветра, гледао далеко у планине што се плавиле. Ох, Боже, зар је све оно било витло? Ох, Боже, тридесет и пет година! Ох, Боже, какав сулуди, какав вихорски низ нејасних догађаја, какве бескрајне маглуштине, какве маске усред оне безумне олује ужаса којом сам тако подло и тако дивље срушен, оборен, крваво смрвљен у сав онај бесмислени вртоглави бездан живота пун страха и пун сумње, пун рђавих снова и пун ужаса! Ох, Боже! Била је недеља. Под небом, у плавом ваздуху, лебдели су бели голубови. Крај мене, весео, жив,

бујан, бистар, кристалан, блистао се, чаврљао, мазио се поточић. Воћке су шириле своје млазеве миомириса. Свуд око мене куцала је безумна радост живота. Била је недеља. И ја сам осећао, ја сам гледао, ја сам лепо видео: како та недеља, како тај светли и свечани празник, као јато ластавица, у најфинијој лакоћи грације, мазно, радосно, лако, трепери у оном божанском зраку пуном тајнога чара, пуном далеког, финог брујања што из саме дубине неба доноси ону идеалну жеђ за узвишеним, за највишим животом и поезијом, за најживљом надом и хармонијом, за најлепшом и највишом слашћу. Као нека безгранична моћ љубави на оном највећем врхунцу заноса према Богу, као бескрајна воља за срећом, као дивља, жарка радост и тежња за животом, нека жеља неодољива и пусто немогућа да полетим, да се вртоглавом брзином вином попут ластва, оних радосних црних стрелица што тако сјајно лако круже плавим зраком по безграничним, светлим, свечаним просторима, оним највишим, па да хватам, онако у лету, у шаке, у пуне препуне прегршти, у пуне груди, оне слатке недеље што дрхти, да се свим својим бићем, у дивљем одушевљењу највишег заборавља и највишег избављења, вечно у њој утопим, обузе ме.

И наједном, нешто неизрециво свето, као да се нов, дубок, дотле скривен живот муњевито пробуди, ја осетих како све у мени процвета, проклија и закликта.

Из цвећа око мене полетеше два лептира. Чврстим, лаким, детињским, као крилатим трком, ја појурих за њима. Они ми умакоше. Али ја за њих нисам ни марио. Ја сам бежао од витла. Ја сам трчао, ја сам радосно трчао, ја сам лудо радосно

трчао, јер су моје груди у тој складној, племенитој, умиљатој усамљености, у том чистом миру, у тој дубокој ганутости и паничној опојности, биле пуне препуне оне искомске светости празника, јер је моја душа у оном најлепшем и најсветлијем, у оном насмејаном здрављу детета понова затрептала страшћу блаженства небеског и небеске чедности.

[1923]

Вељко Петровић

ЗЕМЉА

Осамнаесте у пролеће, из Француске, преко Италије, на Крф. То је: за четрдесет сати, из париског пролећа у римско лето, па у калабреску припеку. Та чудна наша путовања! Нико више није у стању да их опише. Лажни и оскудни су и дневници оних малобројних таштих Србаља. Јер ко се није стидео да пуноважно бележи ситне, личне доживљаје, тада, када су читави народи били само клинчићи једне горостасне, захуктале демонске машине? Али и та неколицина, када се трудила да русоовском искреношћу забележи све, мало је одмакла од пустог набрајања станица, од безначајних личних, дневних или општих, политичких догађаја и брига. А оно, оно што је врило, што је подмукло локало у свима нашим душама, оно што смо скривали, оно што смо заглашћивали површним својим намерама, задацима и уочљивим боловима, оно што је чинило да смо нарочито посматрали туђе крајеве, туђе људе, те их данас више уопште не би ни препознали, то се измицало чим би стигли негде, на своја привремена опредељења. Зато су се наши људи

избегавали на тим ратним, избегличким покретима, иако се Срби осете и у највећој гужви на пјаци миланскога Дома. Или, и пришавши једно другом, радије говорили о избегличким сплеткама но о оном трагично мрачном расположењу које је лежало у њима као оловни талог.

После цветне и воћне Ломбардије која својим гроздним гирландима, од стабла до стабла, вечито слави свој диони-зијски пир, и осунчане Кампање, где је и суморни Назарећанин добио аполонску тогу и цезарску дијадему место у крви зарђалог трновог венца, уђосмо у заслепљиво бели, бели, треперави од јаре, ужарени Југ. И оно пар квргавих смокава, лимунова и палми посуто је брашном овог свемоћног, печеног белог камена. Кржљави коњић на друму губи се у белом облаку, а црна мантија дебелого попа на двоколицама личи беломе бурнусу мароканског шеика. Африка, исламска и несторијанска. Ако и по овим храмовима влада ренесансни Христ, то ће бити један од многих историјских парадокса. Ово је домаја Грекове хистерије или ортодоксног, намрштеног Пантократора.

У возу се дахће, зноји се, брише и свлачи до кошуље. Само две калуђерице у тешком плавом сукну, опасане гвожђем, са цокулама поткованим, непомично читају молитвенике. Неће ни да дланом приђу челу. С носа им капље, а оне трпе, усне им нечујно све брже раде. Да ли оне сада испаштају и због наших грешних, српских мисли?

У Лече све јури на пиво, вино и наранце. Само оне остају. У оном метежу причињавају се једна српска леђа. Нарочито затегнута, нарочито повијен врат, нарочито тискање у страну, десним, вишим

раменом. И шешир нарочито нахерен на потиљку. Обиђосмо се срећно.

Али у Галипољу, на узвик: – Срби, овамо! – потрчасмо тројица право староме портиру из београдске „Москве“. Официрска капа, чиновничког реда, братски се смеши и поздравља. Међу нама је и онај плећати, и један народни посланик, кога „делегат“ специјално очекује у своме дому, а нас ће већ портир одвести после у један стан. И не пита нас хоћемо ли заједно. А Бог зна колико смо осуђени на заједнички конак, јер лађа, то знам, не долази редовно.

Господин народни посланик, чим се нашао међу тројицом Срба, очевидно се исправљао. Не представљајући се, достојанствено је корачао, и, заузимајући средину, снисходљиво се распитивао: ко смо и зашто идемо на Крф? Ми смо овде били као његов народ, куглице. Онај трећи је ишао мало одвојено, с пола корака иза нас, некако тихо и невидљиво. На посланикове речи не знам да ли је уопште и одговорио, ми смо чули само његово питање:

– А молим, господо, 'оће л' бити бар сутра лађе за Крф?

Изненадио ме је сремски нагласак. Гле, домаћи, фрушкогорски звуци! Док портир објашњава да се то никад унапред не може знати и да се који пут по петнаест дана мора овде да чека, ја посматрам земљака. Како застасмо мало, скинуо је био шешир који му је стајао на врх главе и нахеро, и бришући га изнутра, унаоколо, марамicom, слушао је тако пажљиво да су му мале, упале црне очи дошле као разроке. Био је осредњег, здепастог раста, управо облог тела на несразмерно танким ногама; глава му

је била веома велика, сасвим округла, месната и сва обрасла обилном, оштро, свуд једнако подшишаном косом; због ње му се и чело чинило врло ниско. Али највише је упадала у очи белина танане коже на лицу које не би ни овде могло да поцрни; мали, као увоштени брци, исто тако танке и fine обрве, мек нос као угнут у пуноћу образа и округла брада утиснута у подваљак. И лабава, невешта кравата под лименим дугметом одавала је сељака који се расхранио у богатој „сермији“, и одржао и у изгнанству своје сало, газдујући бар у мислима на својим њивама и виноградима.

– ...откако се опет појавише сумарени, к’о знате...

– Па то вас и ја питам! – упаде нестрпљиво Сремац и приђе близу, испитујући нас сву тројицу очима. – Пре четири дана, у среду на ноћ, јел’те, торпиљирали су једну лађу на којој су били наши ђаци... Знате, и мој син је, не дај Боже, био с њима, па знате л’ што о њима, јесу ли се спасли и ко све од њих... извините, ал’ знате...

Смрачисмо се намах сва тројица, док портир муцају ћи убрза:

– Јесте, јесте, на жалост извештени смо, ал’ још не знамо да ли су се сви спасли... Биће да су се већ искрцали негде, чамци и сплавови с њима, ал’ још нема извештаја. Сад ћемо упитати господина делегата.

Сремац нам је уз пут растумачио да му је син отишао у добровољце прошле године, пошто су њих двојица пребегли с нашом војском кад се она повукла из Добановаца. (Из равног је Срема, дакле, а не Фрушкогорац.) Сад су га решили војске и послали на науке у Француску. Писао му је тако: да

га чека у Марсељу ових дана, па кад је прекјуче у Ници прочитао депешу о торпиљирању наше крфске лађе с ђацима, одмах се поплашио најгорег. Депеширао је на Крф, али не могући сачекати одговор, ето, пошао је лично да чује и види шта је с његовим сином. Дај Боже да се само мимоиђу, ништа лакше него се вратити! Али, какве је црне среће од почетка овог рата!...

Уплашени отац причао је све то полако и полугласно, само је чешће морао усред речи да предахне, као да угушује уздах или јаук. Одмах смо га запитали за име. Као да би нам то помогло у трагању. Сава Недељковић, рече, посадник, а син му се зове, или се не дај Боже звао Милош, матурант карловачке гимназије.

Ни делегат није умео ништа више да каже, сем да је на лађи заиста било четрнаест ђака. Да ли их има још на Крфу који чекају да другом лађом пођу и који су можда већ на путу, он не зна. Но он ће још вечерас послати депешу влади и молиће тачан извештај, а за Милоша ће питати нарочито.

Пошто смо видели своју собу, недалеко од делегатовог стана, у једној споредној и тесној улици којом је струјао морски ваздух и из које се у непосредној близини видеља бескрајна пруга модрозелене пучине, као из неке зазидане, камене куле да гледаш у вечито живу шуму и облаке – Сремац се опростио са мном.

– Идите ви само, господине, у варош. Ја нешто нисам за свет ни за вечеру. Идем мало на море да се прошетам па ћу лећи, а ви извол’те само; ништа се не устручавајте ако ме затекнете да спавам, ја сам тврд на сну.

После вечере изашли смо, онако у групама, на обалу. Док су неки сишли да хладе ноге у мору, мени се учинило да сам видео Недељковића где седи на каменом первазу и гледа у воду преко које се месечина нечујно титрала. Затим смо сврнули још на једну каву „еспreso“ и на својске, домаће разговоре, па сваки, нагађајући и пипајући по мраку, у свој конак.

Кад сам запалио свећу, приметио сам да Недељковић лежи окренут зиду, али да трепће. Претвара се да спава, сиромас човек; и ја ћу се према томе тихо свлачити. Одједном он дубоко и болно уздахну. Тргох се, обртох се према њему. А он седе и погледа ме својим очевидно исплаканим, крвавим очима.

– Изгубио сам ја њега, видећете!... А гди, гди?... Јесте л’ видели колика је то сила, нигди јој ни краја ни дна...

– Немојте већ сада очајавати, господине Недељковићу! Ко зна? Причекајте, верујте у Бога, у срећан случај. Не би он био први који се спасао. Ја сам недавно видео у Риму једног нашег мајора који је трипут био торпиљан и то двапут на путу од Бизерте, па се сваки пут срећно спасао на сплаву.

– Дај Боже, господине!... Ал’, знате, ту ми је празно – па се удари у груди – све нешто најгоре мислим. Да никад више ни чути нећу ништа о њему. Кад море прогута, оно све прождере. И тело и крст човеков, а сигурно и душу човечју задржи до судњег дана. О, несреће моје грдне! Шта ћу матери његовој, ако остане жива, шта ћу гробу њеном ако пресвисне дотле!...

...Извин’те, господине, ви сте сигурно уморни, а ја вам не дам да спавате... извин’те, молићу лепо, ал’

послушајте ме, као учен Србин, мене несрећног оца и земљорадника једног простог... Страшна је то казна божја кад крштену душу тако, на пучини, снађе самрт, тако без трага и гласа, без крста и људскога гроба!... Ако му је, детету моме добром, већ била таква талија да га море удави, бар да га оно мртво врати матери земљи, да га избаци негде на суво к'о што бива... Наћи ће му ваљда кости неки крштени људи и покопати га... па да ми се у сну јави и да утеши родитеља свог, у жалости мојој великој... Ал' овако да нас казни Господ, да га прогута овај бездан, да га рибе и морске зверке разнесу...

– Не мучите се, господине Недељковићу, још и таквим бесмислицама!... Молите ви Бога да вам га врати жива и здрава... а, а, кад се већ умре, свеједно је то, тако рећи, где и шта ће бити с нашим лешевима...

– Не диваните тако, господине! – скочи Недељковић из постеље и, ухвативши ме за руку, благодарећи настави: – Ви сте млади... чекајте кад будете старији, кад будете рађали и са'рањивали!... Кад се будете вратили у народ, и с народом поживили... ви сте се одстранили мало од народа и од земље; кад се будете вратили и видели како све што се на земљи рађа, у земљу мора и да се врати. И роса, и семе, и стока, и човек. То је закон божји. Нема живота на земљи без мртаца у земљи. Нема души ни места ни мира на небесима док се тело не врати ономе чије је и било. Ја сам прост човек, али на земљи живим, од ње живим, па знам. То је закон божји. Сви смо ми земљи дужни својим телом, зато га и морамо вратити њој кад га душа напусти... Кад се не би придржавали тог закона, где би био берићет, где би био сав напредак, сва мука људска и

све уживање... То не може бити божја воља да мој син нестане у овом бездну, већ то је Бог попустио ђаволу на вољу; а ко је то тако скривио од нас да моје дете буде награда опакому, и колико ће требати још да се наша крв пролива да се он откаје, да његова душа нађе мира?... Извин'те, господине... нећу вас више узнемиравати.

Био сам потпуно немоћан, и, осећајући сву бесмисленост својих речи, понављао сам само да он треба да се нада, и да мир душе не зависи од тога је ли човек покопан у земљу или спуштен у море, као што се и ради с морнарима и на толиким малим отоцима. Видео сам да ме он неће да разуме.

Ја дуго нисам заспао, а Недељковић, по свој прилици, није уопште очи свео. Блед и испијен, пошао је рано у нашу делегацију да чује је ли стигао какав извештај.

Тек што сам сео за доручак портир дотрча да ме позове у делегацију. На тргу ме је срео делегат у друштву посланиковом. Обојица су били јако узбуђени и рекоше да треба пожурити у префектуру пре но што наиђе Недељковић, јер се морамо раније споразумети како да га извести-мо о овоме:

Овај час је јављено из префектуре да су галипољски рибари јутрос рано наишли на један сплав с четири наша војника. Како је сунце искочило из воде, угледали су их недалеко од своје барке и лепо распознали четворицу људи који се око сплава држе за уже, до прсију у води. Чудили су се да на њихове узвике не одговарају нити машу. Кад су им се приближили, тек тада су видели да су сва четворица укочени, мртви. Морали су уже да секу да би их одвојили и утоварили. Слеђени, с отвореним устима и очима као да се смеше, сасвим

млади војници. Ено их тамо на префектури; префект моли да делегат извини што су рибари претурали њихове џепове. Нађене су им и легитимације, префект је успео да их прочита. Међу њима се налази и Милош Недељковић. Делегат и посланик нервозно ме питају: хоћу ли да се примим да позовем Недељковића да дође за њима онамо. Он ће бити на обали, близу стана, ако му досад није неко дојавио јутрошњи случај.

Дужност није била пријатна, али морао сам да је примим. Ноћашњи његов разговор ме је охрабрио, признајем.

Познао је на мени да носим собом нешто тешко за њега:

– Шта је, господине? – а лево му око игра у страху.

Тако и тако, зову га на префектуру, и, јурећи ка сунцу, ја му рекох целу истину. Не говорећи ништа, спотичући се трчао је и дисао као астматичан.

У приземљу, пред вратима једне одаје затекли смо их све, око пет-шест људи, италијанских званичних лица уз нашу двојицу. Недељковић је имао снаге и да се поздрави и да прими префектову руку.

На два стола, једно уз друго, лежали су наши јадни, лепо младићи, мало раскречени, с рукама згрченим изнад главе, с болним осмехом на помодрелим лицима. Са шињела још је по која кап капала на под. Недељковић одмах приђе и погружен стаде за тренутак, па потмуло, тихо јекну и загрли једну главу љубећи је у чело.

– Дете моје... сине... тако да те нађе твој баба! – говорио је тихо и прибрано, још једном се

прекрстио, и, тресући се једва приметно, повуче се иза осталих:

– Извол’те, господо!

После свршених формалности, Недељковић је замолио да њему предаду све дужности око намештања и бдења у гробљанској капели, до сахране. Пошто није било православног свештеника у граду, опојао их је католички, присутни Срби су само отпојали „Свјати Боже“. Недељковић се држао снажно; тек када су их спуштали у јаму, утесану у кречни камен, он је зајецао, а цео свет је осетио да је то божји благослов и олакшање за њега.

– Сине мој, кад већ Бог није дао да те жива загрлим, хвала му и на томе што те је баба и мртва нашао...

При повратку, сви су се Срби сјатили око њега као да је он отац све четворице утопљеника. Али њега већ није требало подупирати ни тешити. Иако је брисао сваки час по коју усамљену, крупну сузу, он је сасвим присебно говорио свима нама:

– Зар немају ови овде нигди утрине од жуте земље, или бар од песка и шалитре, за своје мртве? Држе их у каменим сандуцима изнад земље да се пеку на тој јари, Боже ме опрости! Зато и удара то њихово гробље, јесте ли осетили, господо? Грехота једна и рећи, али паши са свих страна!... Е, сине мој слатки, само ако се твој баба врати жив, и црно испод нокта ће потрошити, само да тебе понесе у твоју лепу земљу, у наше цвеће и зеленило...

[1927]

Григорије Божовић

ЧУДНИ ПОДВИЖНИК

Кад из густе, тек подмлађене ситногорице избих на једну нешто узвишенију рудину готово испод саме планине, ја зауставих коња и окренух га да бих уназад још једном погледао низ Косово. Мрзим га, изједна га као рајетин ненавидим, јер ме је родило робом, а опет ми га никад доста није. Често сам се зарицао да нећу да га гледам колико ни добар Јеврејин ону жалосну своју долину плача. У Качанику, кад год полазим за Косово, у возу увек загњурићу лице у узглавнике. Да га не гледам. Али опет као у прикојаси: железна кола јуре преко опеване равнице, а ја и не подижући очи осећам где сам – на Паун-пољу, покрај Бресја или испод Враголије... Косово ми се и овом приликом подругну бољци и мојој тврдокорности. Исправих се у седлу и погледах пут Сазлије и Бабљака. Ваистину диван кут и најлепши на Косову. С једне стране га готово грановесно ограђује Љуботрн, а од Лепенца па тамо до иза Неродимља као да су се Шарини брегови суљнули, и као одједном на домаку поља зауставили или да му се диве, или да га не грубе. Одатле веома благо побрђе неосетно прелази у равницу, у познато

равно Косово, које се испред ока, кад га дуже гледаш, стане од те равности тајанствено окретати као да је тепсија а не поље. А побрђе и његове латице притисла храстова ситногорица која нигде тако не буја као овде, само кад је секира остави на миру. Готово све тако до железничке пруге и до старих села покрај ње. Где-где китице однегованих забрана, па рудине и пропланци, са којих се беле куће послератних насељеника, човек би рекао само оних који су из чежње, а не по невољи ту побили колац. Као да су знали да је читав тај кут био цароставна престоница, обориште Сврчина и Неродимља, па почели да се настањују, да би оджелели већ једном ону тешку жељу за тим клетим Косовом...

Гледам низ поље, посматрам сву ову његову лепоту. Али векови проговарају и очи ми се мреже. Као у бунилу. Слика прве зобнице, почетак проклетства. Висан себар, кракат и плећат са дугом сребрном косом низ леђа, клања се још страшљиво насмејану Мурату, држећи у руци пуну торбу косовскога јечма шесторедна за његова хата, а другом показујући на крцате житнице и пуне торове: Заоведај, царе, дао је Бог за јунаке пива и јестива, а за коње сена и јечмена... И тако даље што је потом било. Све излази пред очи. Још једном проклињем Косово, још једном му овако са седла шаљем млаз кржаве мржње, па нагло окрећем коња к планини, као да хоћу да бежим у њене гудуре, као да сам још роб, па ми ваља да се буним, да се одмећем... Са немоћном срдитошћу окрећем томе Косову леђа. Са заосталом у грлу речи да је проклето. Но шумарци маме поглед. Беле кућице као да навлаш због свакога расположења извирују

из њих. Брзо се присећам да су оне нове, послератне, српске. Црногорци, Личани, брђани уопште, дошли да покају прошлост и да се и мени подсмехну. „Забога, није Косово то што ти мислиш, пријатељу! Ево, живи смо још, те како!...“ Окрећем се околу и гоним коња насумице, а он осећа пут за брда и отимље ми се да пође брже.

– А зар нећемо свратити код проте? – проговори ми најзад ћутљиви пратилац: – Ено његове куће!

– Којега проте, побогу?

– Код проте Дејана Поповића.

– Шта?... – узвикнух изненађено.

– Још одмах после рата оставио је горе своја брда и сишао на Косово. Само да га видиш како се населио и изградио!...

Зачудих се овој новости и нагнах коња онамо куда ми пратилац показа. Велики четвороугаоник ситногорице беше прорешетан, готово на силу, онижим честоколом. С лица, покрај шире стазе којом смо наишли, велике озидане и црепом покривене вратнице, затворене. Иза њих засовница као у старо доба и као да ограда није од прошћа но озидана да боље чува господара. Унутра, у дворишту још добро неискрченом и са неравним стазама преко њега, видимо нову пространу и ниску кућу. Са великим прозорима, господски и домаћински саграђена. Да је видна и широка, да је станиште човеку који се не боји и ни од кога не заклања. Вичемо да нам се отвори. Брзо прилази један сељак, јамачно слуга а не чувар, неки старији Косовац, који свакако није никад пушку ни прстом пипнуо. Смерно нам отвори вратнице, поможе да сјашемо, па штуче да позове господара, намигујући мојем пратиоцу да дотле подржи коње.

Знао сам гласитога проту из брда, кога је волео изнад свега. Његова жупа, опкољена Арнаутима, стиснута између шарских брда око брзе реке, била је последња нехарица Турчину. Држала се у грчу, у последњем узмаху, захвативши зубима њиве и ливаде где су некад били станови нејакога цара. И бранила их од Арнаута и спахија. А он пркосан, богат и помаман, хајдук и свештеник, заточник и крвник, од шале убојица и велики витез, увек на хату и с пушком преко крила, није доносио Турчина колико својега момка, којег је увек најмљивао између Арнаута. Кракат, плећат, рић, зелених злих очију био је оличење пркосника, дахије и убојице. Никад без осмеха, вазда пређе готов да пође у потеру и пушкарање но у цркву, тај човек је био оно што је Турчин укlesaо у заповед за себе: „Чувај се од очајне пушке српске“. Сећам се кад је силазио у Приштину; празник је то увек био за чаршијску рају и помама као да су јој са Преполца већ јавили да низ Мало Косово наступа ослободилачка војска. Или кад би дошао на какав сабор по призренској околини. Силници, који би тамо долазили да кога уцене или посматрају једре снаше, одмах би се повлачили у манастирске конаке да на брзину ручају и брзо се разиђу: нису много волели да се сретну са чудним попом...

А сад, у слободи, тај човек напустио своја брда, своје чардаке и сељачко господство, па сишао у ову косовску шикару да поново скућава. Зашто? Земље је и горе доста имао, шуме и планине још више, лова и лепих изгледа такође. Што није сишао у град, кад се већ померио са роднога прага?...

Проту Дејана Поповића затекох у пчеланику. Изненадих се његовој промени. Није остарео, али се

преобразио. На њему ни реденика, нити за појасом револвера, који је само за време службе спуштао на жртвеник. Одело, иако ново и чисто, опет просто и веома сељачко. Место кицошкога ћурчета обичан кратки мрки гуњ шарпланински, на ногама веома једноставна плитка обућа. Његово лице смерно, израз доста мекан, у очима некако спласнуо онај његов познати једак осмејак. У рукама му дуге ћилибарске бројанице као да је прегео да постане подвижник. Будибогснама, данас!...

Он ме топло загрли, али не подиже на моје тражење руку да ме благослови како је некада само он умео, нарочито кад гледају Турци. Па ми показа кућу и окућницу, пчеланик и воћњак тек у зачетку. Затим ме уведе под вењак на једном уздигнутијем месту одакле се види цео део Косо-ва. Очевидно беше се обрадовао посети, те се стараше да буде и весео и гостољубив.

– С ким си овде, прото? – упитах га полако, зачуђен што никога од чељади не видим.

Он се насмеја:

– Па зар ниси чуо да сам сасвим оставио брда?

– Тек сад видим.

– Овде сам само са два најамника. Горе сам оставио попадију, синове, кућу, све. Оставио брда и села, која сам чувао докле је било потребно. Оставио их у добру. Сад нека куће без мене. Ако им ваља!...

– И овако сам?

– Сам. Горе сам оставио керове, распасео оружје и обесио га о клин. „Сад отпусти слугу својега, Господе!...“ Рекао сам то у потоку испод куће, кад сам је напуштао, и ту сам закопао пређашњега Дели-Папаза, твојега старога и манитога проту. Јест: разоружао сам га, збацио сам

сву ону стару силину са његове душе, ишчупао мржњу из његова срца, изагнао ону ненаситу неман из његове унутрашњости, па га као бржава заоглавио и свео на Косово у ово шумарје као каквога најобичнијег божјег простака. Ха, ха, ха!... Је ли ти доста?!...

– Чудновато, просто!

– Ни мало!... Калуђери и дервиши траже потоке и дубраве за своје манастире и текије. А ја изабрах ово место и купих га за своје старе дане. Видиш ли ову лепоту божју? Човек данима може и гладан да посматра, јер му се душа одмара... Дете, хоћу да се одморим и да на себи видим шта све може човек...

– Али зашто си управо напустио брда?

– Причекај мало, само мало, па ми неће бити потребан исповедник на последњем часу...

Сто у вењаку би брзо постављен и наваљен закускама и свежом рибом. Уз врло стару медовину потече његова прича без намештања и увијања. Проста, одиста, као исповест.

...Познат је врло добро његов тегобан живот у брдима. Народ је не само мучен и грабљен, но му је свако достојанство било одузето. Кад је он као млад поп први пут пројездио кроз нурију на седлу, сви арнаутски прваци и спахије су му поручили да седло остави у попадијину вајату, а на кљусе метне самар, као што и приличи *влашком* попу... Трпео је донекле, па се после и сам помамио. Набавио себи мартинку, наоружао село и крај и кликнуо све на отпор. Купио себи коња добра, ударио му ките и ресе, исправио се и осилио. Од невоље, не из некога пустога јунаштва... Па се отпочело. Чекали су га по заседама, гађали. Грабили његова стада, убијали сељаке. Засукао и он рукаве. Чекао и убијао колико

је могао. Припремао крађе и грабеже, чинио свако чудо Арнаутима да им се само свети, па се још удруживао са чувеним арнаутским хајдучима за пљачку и убијање. Срећа га је чудно служила да је изишао на глас, да га се страшно боје и да некако сачува главу до првога ослобођења.

До великоратне најезде био је витез према суседима: ни једнога иноверца није ни мрко погледао. А кад је испред Бугара утекао у планину, на његову је кућу први насрнуо чувени Мет Фираја. Нека му је просто што је кућу опљач-као и чељад застрашио. Али је најзад отворио његов ковчег и обукао његове одежде, чуване за укуп, нагонећи попадију да га без погрешке одене: стихар, па епитрахил, па наруквице, па одежду. Ни надбедреник није заборавио. И то нека му је с јадом просто. Но тај човек нагнао његову попадију да напуни кадионицу жара и тамњана, па да пође испред њега и кади око сметлишта у дворишту, које је он трипут обишао, мрмољећи неке речи тобоже да га освети. Е, то прота Дејан Поповић није могао ни да заборави, ни да опрости. Онда...

По повратку из бугарскога ропства, још слаб и изгладнео, шчепао је пушку, позвао своје синове и пошао у заседу Мет Фираји.

– А он, кучка, Бог да га сад прости, затворио се у кулу, па никако да изађе. Но ја устврдоглавио. Петога јутра он изиђе и пође путањом кроз шуму ка кладенцу. О рамену му турска брзометка, за редеником велики немачки револвер...

...Наредио је синовима да остану на месту и да нико не сме пушке опалити, а сам сишао на путању не скидајући још пушке с рамена. Наилази Мет Фираја. И земља је у том тренутку лица имала.

Збуњен, преплашен, мртво корача и мутно, а још зверски, погледа.

– О, Мет Фираја, а зар још шећеш по земљи! – викнух му, и он стаде као укопан, али без знака каквога новог страха.

– Скидај пушку да се јуначки убијемо!

Он готово несвесно скиде пушку и тупо ме загледа, не говорећи ни речи.

– Удри! – викнух му и подигох своју пушку; подиже и он.

– Удри, бре, јуначе! – викнух јаче, почеках тренутак, погледах га још једном, па опалих, он се окрену и паде наузнак без душе.

...Прота му онда прискочио и секнуо свој револвер да га за насладу изрешета. Али му спазио израз мртвих очију. Чудо. Тај израз је био толико мек и примирен као да тај некадањи силник хоћаше да проговори како је све бесмислица: и његово некадање силништво и протино јунаштво и освета, и Лазар и Мурат, и цика пушака, и јака гусала и лауте, и брда и Косово...

– Нећеш веровати: у животу сам побио толико људи и никад ми срце није штрећнуло над њиховим телесима, а сад ми се нешто прекиде у души и осетих и бол и срам и страшну љубав према крвнику, оваком истом мученику као што сам и сам. Клекох крај њега, пољубих га у чело, покрих рупцем па онако, ни сам не знам што и по којем закону, почех му изнад главе нешто чатити све док ме старији син не трже и не назва будалом и човеком који није више за пушку но за манастир Девич, камо се воде сви шенути од памети...

– Па после, прото?

– Ех, после?!... Ето видиш. Мало сам ти већ казао... Нисам више могао горе да останем. Преломило ми се на души. Побегло сам овамо. Да постанем дервиш или калуђер, ако хоћеш. Косово сам изабрао за манастир или текију, које ти је по вољи. Јер оно је место за примирење. Гробље је. А на гробљу човек најлакше разговара са собом. И на месечини и на ведру дану. Стари сам ја опет крвник. Не дам се лако. Ето, гледам овде низ разбој, ређам своје доживљаје, помињем турске грехове. И разговарам са свима који испустише душу на овом пољу и око њега. Изводим их на месечини по овом чичварју као јариће. Скачу око мене по целу ноћ као ланад са жиле на жилу огромних букава. Сви, и Турци и Срби. Па им кадикад подвикнем: „А, бре, крвници једни, који вас нечастиви нагна да нам оставите оволико проклетство да с најтежом муком умиремо не као људи, но све као бесови, као крвожедне животиње?!“ Подвикнем им, зацерекам се и дође ми огроман ђеф што су се тукли, што је цело Косово непрекидно гробље. И, грешан, узвикнем да су они криви, а не ја. Јер сам ја само њихово испаштање. Па се вазда у том присетим Мет Фираје и његова последња погледа. „Е, прото Дејане, проста ти сва крв, али тад... тад си требао да будеш јачи од себе. Требао си да сподбијеш и своју и Метову брзометку, да заврљачиш у грање, па с њиме заједно пођеш кроз села и проговориш нову реч“... Али не даде се, да би ово настало. Побегло сам овамо. Разговарам са својим пчелама, зурих низ Косово и дању и ноћу и мирим се са њиме. Само кад ме одвише узнемири Мет Фираја, ја узјашем коња, који ми је једино из прошлости, па одјурим до Бабљака, до Липљана, и то ноћу, и разговарам

пријатељски с њиме: „Не љути се, бре Мето, на мене, Косово је криво“...

– А служиш ли, прото, кад?

– Не. Не више после Метове смрти. Осетио сам олакшицу кад сам сазнао да на то немам права. Сам себи сам пресудио. Сам себе сам распопио. Хоћу да умрем као човек. А пре сам служио и у крвавим хаљинама. Сад не могу и нећу, јер овако као дервиш, као обичан раб Господњи, служим ноћу на месечини другу службу, скидам проклетство с Косова и онога Бабуша с првом зобницом јечмена... Мирим се с коби да ми Мет Фираја на оном свету не би рекао како сам влашки слабиковић...

Прота Дејан Поповић. Загонетка. И некад и сад. А највише сад. У својем мрком шарпланинском гуњу место ћурчета кунетином постављена; под плићом суром капом место камилавке коју ни при крађи није замењивао; у скромним белим чакширама, опточеним са по два сељачка гајтана. На својем дервишком и подвижничком прагу. И у најчуднијем манастиру на свету...

[1935]

Миодраг Булатовић

ПРИЧА О СРЕЋИ И НЕСРЕЋИ

Помислих: нисам луд да и даље седим за истим столом са овим типовима. Сви они нису ни за мој нокат. Ено, какав је онај у углу: натмурен, носат, ружан. Па онај код врата, па онај до њега... Бити с њима – значи бити оно што су они. А ја хоћу да их надвисим.

Ручак дадох кржљавом пекару из... Затим зграбих смотуљак испод мадраца и затворих се у купатило. Ту сам био сигуран да нико неће видети како се дивим својој машини.

Људи моји, мислио сам, што сам срећан. Што имам машину. Дугачку, од црвене свиле, с белим кружићима. Мислим да такву машину нико није имао. Сећам се, када сам био мали, имао сам суседа који је био као онај код врата, или онај крај њега, и он је имао машину која би се, можда, могла упоредити са овом. Али тај сусед је умро, и ја сам му био на погребу. Моја машина се није допадала само мени. Сусетка је разрогачила очи као да је видела товар златника.

– Што имаш, младићу, машну!

И сусед се зачудио:

– Вреди вола! рекао је.

И други сусед је узвикнуо:

– Вреди два.

И трећи сусед се зачудио:

– Такве ствари се ретко виђају.

Другови су ме уверавали: боља је од сваке из иностранства.

Или: – Убиће те неко због ње. Не иди без оружја.

Тако су рекли. Једном се толико допала да ме замолио да му је позајмим за једно вече како би освојио неку жену. Људи су се заустављали на улицама, заустављали се нарочито, не као кад гледају у излоге, већ, кажем: нарочито су се заустављали и уздисали. А жене које ме раније нису гледале ласкале су ми:

– Дивни сте с том машном. Срце сте.

– Шта се то вас тиче, говорио сам, што сам ја диван, и што сам срце.

– Знате, дивно вам стоји та машна, говориле су.

– Па нека стоји, то је моја ствар. Мени стоји, не стоји вама, говорио сам.

И дођох до закључка да се и те жентураче са улица, и ти људи што су застајкивали пролазећи поред мене, и ти другови који су ме уверавали да ми је машна боља од сваке из иностранства спремају и договарају да ми је некако отму. Зато се од свих отуђих.

Моја машна није била без историје као оне по излозима. Деда је казао оцу да је чува јер је реткост, а отац је на самрти рекао мени:

– Све продај само њу немој, јер ако се ње лишиш, сине, бићеш несрећан. Све ће ти ићи наопако. Пропашћеш. Истребиће нам се лоза.

Помислих: ипак сам ја добар унук и син кад оволико волим машину – чак сам је, ево, и у болницу донео, где се не смеју поседовати овакве ствари.

У ходнику се зачу уштогљени глас болничара. Врата затворише бујицу смеха. Још помислих: навикао сам да ми се сви диве, и овде ми је то потребно. Показаћу оним типовима машину; онда ће им, ваљда, бити јасно с ким имају посла; онда ме неће исмејавати; онда се неће понашати према мени безобразно.

Уђох у собу. Сви запањено раширише руке, раширише руке као да су видели најмилијег пријатеља, као да хоће да ме загрле. Приђе ми дечак:

– Што ти је лепа машина!

С кревета скочи бркајлија и прострели ме оком:

– Где си је набавио?

– Лепша је него татина, скочи међу нас дечак.

– Остала ми је од деде, односно од оца.

Устаде један болесник, за њим други, онда трећи, па пети. Устадоше сви болесници, па чак и они испод кревета и они са кревета, и они што су се држали за решетке и смејали се сулудо, и они што су се огледали у прозорским окнима. Сви изговорише:

– Ооо...

Помислих: сад ће се боље понашати према мени. Неће ме исмејавати. Видех: пуно ошишаних глава тиска се око мене; и све те главе, и све те очи желе да виде моју машину и кружиће на њој.

Још видех на кревету у углу, као смрзнут, седи болесник с лицем међу шакама. Од свих је бежао,

нарочито од мене. Имао је разлога да ме избегава, јер сам га неколико пута ударио, али никоме није било јасно зашто је псовао и пљувао жену и ћеркицу које су му долазиле у посету четвртком и недељом од два до четири по подне. На лицу му још никад нисам уловио осмех. Мислим да га ни остали никад нису видели насмејаног.

Помислих: зашто и он не устане да ми се диви? Треба га силом довести. Довести га, дабоме, као што су моји другови доводили комшилук да се диви мојој машини. Натерати га треба да уздише, да шири руке.

Сви видесмо: он се диже и погледа око себе, шаком протрља образе, затим ћелу на темену и пође к нама. Сви занемесмо. Неко шаком загуши пенушави дечаков смех. Био је то чудан смех; било је то, просто, рзање. Видех: он ме продорно погледа.

– Што стеже песнице? упита дечак.

Препадох се. Хтедох да викнем, али се његово лице развуче у љигав осмех.

Помислих: и осталима је јасно да је, овако насмејан, не ружан, већ одвратан.

Примети машину и обујми је погледом пијанице. Закикота се и примаче лице мојим шакама.

– Што је њуши? упита дечак.

Ми сви видесмо и чусмо:

– Одакле теби, момче, тако лепа машина?

Рекох му. Он одсече:

– Лажеш!

– Не лажем. Остала ми је од деде, то јест од оца.

– Украо си је, што ми не признаш?

Почех му објашњавати како сам је наследио. Сви видеше: пиљећи у машину стаде да се смеје, да виче. Тако се радује дављеник кад угледа у близини спасиоца.

– Оздравио чика-судија, рече дечак у ходнику.

Неки су се радовали што се судија смејао, некима је било свеједно. И мени је било свеједно.

Судија рече шапатом:

– Хоћеш ли ми дати ту машину?

– Не!

– А зашто, молићу лепо?

– Зато што је успомена, купићу вам нову.

– Али ја хоћу баш ову.

– Е, нећете.

– А шта ћемо ако буде моја?

– То се не може догодити, планух ја и сакрих машину. То се, заправо, не сме догодити.

Али ми судија завуче руку у недра.

– Дај ми је, молим те, завапи дебело лице.

– Што вам се толико допада мој машина, што ће вам?

– Е, не питај, сићи ћу с ума због ње.

– Нећете сићи с ума, почех престрављено.

Јавићу мајци да донесе другу машину. Јавићу, ако хоћете, да донесе пуно машини. А зашто ви толико волите машине?

– Убићу се ако ми је не даш, заплака. Убићу се... још данас...

Побегох од њега на кревет. А кад ми се приближи, побегох за врата. Онда се окачих на решетке.

– Сваке ноћи сањам ту машину... и...

Помислих: збиља је чудна ова моја машина. Чудо једно како се овај свет решио да ме раздвоји од ње. Чудо једно.

И стоструко је заволах.

– А зашто не сањате неку другу?

– Само ову сањам... стално је сањам...

– А откад? упитах.

– Годинама.

– Данас сте је први пут видели. Како сте могли раније да је сањате? рекох.

Он рече:

– Не знам ни сам... али...

На судијиним трепавицама виси суза. У њој се огледају решетке прозора и моја подигнута рука.

– Дај ми је, тако ти Бога.

Обузе ме чудно осећање. Замало не заплаках. Рекох му:

– Слушајте, најлепше вас молим да се оканете и мене и моје машине. Тражите што год хоћете друго, само њу немојте. Хоћете ли пара? Хоћете ли одела? Хоћете ли жена? Шта год будете зажелели, ја ћу вам додати, јер сам готово свемогућ, само ми машину не тражите.

– Ако ми је будеш дао, престаће моје муке, рече он.

А ја помислих: онда бих ја полудео, шенуо бих, сишао бих с ума, послали би ме у лудницу, тамо бих умро, тамо бих био упропашћен, тамо бих био удављен.

– Па дај му је, рече бркајлија.

– Није полудео да поклони такву драгоценост.

– Поклони му је. Погледај га како плаче на поду.

– Вози мало брже, пријатељу. Већ смо задоцнили, рече кржљави пекар из...

– Дај му је, рече бркајлија.

– Ако му је будеш дао, оздравиће.

– Биће весео... биће весело... ох, што ће бити весело... биће, просто, страшно! Ох, што ће бити весело и страшно!

Помислих: морам се држати чврсто, јер се још не понашају према мени како треба, јер су још безобразни.

– Не дам машну па макар овог тренутка цркао! Не дам машну па макар му душа испала на нос истог тренутка! Је ли вам јасно?

– Гадан си, цицијо, рече бракајлија.

– На којој смо висини? рече кржљави пекар из...

– Ох, што ће бити весело, што ће бити весело, што ће бити страшно. Даће му је и он ће се смејати... ох, што ће бити весело.

Уђе болничар. Побегох под кревет и видех: судија се намршти и лице сакри прстима. Помислих да ће много времена проћи док се опет не насмеје. Болничар га продрмуса, али судија се не покрену. Увече ми судија шапну:

– Цео свет сам обиграо, али такву машну нисам видео.

Сутрадан ми опет шапну:

– Зар збиља нећеш да ми је даш? Да се не шалиш са мном?

– Не шалим се!

– Суђено је да та машна буде моја, рече судија с патосом.

– Није суђено, рекох.

Онда сви видесмо: судија зграби метлу из угла и подиже је увис као војсковођа сабљу:

– Рајо! Стоко! Још ви не знате ко сам ја! Све ћу вас повешати и подавити.

– Ухватило опет чика-судију, рече дечак у ходнику.

Дође неколико ошишаних глава.

Видех: по судијином челу изби зној, уста му запенише. Окрену се к мени, онако намрштен:

– Ти, мали, муке ми задајеш! Као јарца ћу те одрати!

Он замахну метлом. Сакрише ме нечија леђа.

– А машна мора бити моја! Суђено је, суђено, је ли ти јасно, балавче? Ако ти то није јасно, онда си луд! Онда си сто гради луд! Онда те треба стрпати у лудницу! Ти си за тамо! Ти си луд!

– Није суђено, ланух иза нечијих леђа.

Он заплака не знам по који пут:

– Добри мој, дај ми је, ноћас сам је сањао. Умрећу без ње...

Почех га избегавати, али он стаде да ме прати. Ја у собу – он за мнош. Ја у ходник – ево и њега. Морао сам се по цео сат гнездити док негде сакријем машну, јер је стално био уза ме. Једне ноћи скочих из постеље: судија је клечао крај мог кревета.

Наизменично сам гледао месец, заглављен у решеткама, и судију. Месец је био нем и ћелав, а судија је плакао:

– Даћу ти много пара ако ми је поклониш. Бога ми, хоћу; богат сам, врло сам богат.

А ја преврнух јастук и покрих се ћебетом по глави. Он је плакао крај мог узглавља, у тами:

– Још ноћас писаћу жени да прода све што имамо да бих од тебе могао купити машну, мрмљао је.

Дрхтао сам у кревету као ухваћен зец.

– Колико је цениш? Хајде, реци...

Ђутање, тама и играње мог срца у кошуљи.

– Даћу ти колико год затражиш.

Неки болесници су се кикотали. Дечаков смех је пенио. Један болесник је викао како ће бити весело и, просто, страшно. Судија је кукао:

– Не могу више да живим. Видиш ли до чега сам дошао? Дај ми је или ме убиј. Спаси ме од свега овога...

Кад сам заспао, мислим да је отишао. Два дана доцније, за време ручка, уштогљени глас болничара запита:

– Где је судија?

– ...приспи ми још.

– Нема га.

– Малопре је био овде, рече неко.

Ха, тај мора да је дигао моју машину и некуд стругнуо с њом, помислих. Вероватно кући. Можда у свет, преко границе, у Америку.

Болничарев уштогљени глас командова:

– Тражите га!

Под мадрацом није било смотуљка. Вриснух за гомилом:

– Нема ми машине! Нема је!

Претражих све собе: нема га. И купатило: нема га. Са другог краја ходника неко викну:

– Ево га! Ево га! Ево хуље! Ево пробисвета!

Појурих. Прогурах се кроз гомилу и видех: жуте се судијини табани; од њих до пода нема ни педаљ.

– И то твојом машинном!

Покрише га ћебетом. Кад лекар дотрча са првог спра-та, побегосмо у собе.

– Откуд ова машина?

– Не знам, господине докторе.

– То је машина оног из судијине собе, рече неко.

Не дођоше да ме траже, нити ми ко шта рече.

Појурисмо у ходник. Замотан у чаршав, лежи судија. Крај њега стоји жена. Плаче и девојчица. А ја се питам: зашто плачу кад је онако ружан?

Плачем и ја, али не за судијом, већ за машном која вири из болничаревог џепа.

– На којој смо висини? рече кржљави пекар из...

Жена се осврну.

– Госпођо, на којој смо висини? рече кржљави пекар из...

– Ох, што је весело, ох, што је весело, ох, што је страшно.

Узалуд сам данима трагао за машном као за срећом. Најзад је улових у амбуланти.

– Где је опет та машна?

– Па где си је јуче оставио?

– Не знам, господине докторе.

– Да је није украо онај из судијине собе?

– Вероватно, господине докторе.

Код мене је не нађоше.

Мајка је била задовољна што сам оздравио а ја сам био срећан што сам опет сатима био сам са машном. Мајка примети да волим машне, па ми купи за рођендан читаво туце, али их ја све побацах у пећ.

Свака је срећа кратка. Једног јутра кад сам се удешавао за излазак у град, управо за састанак с неком девојком која је била заљубљена у мене, изненадно задрхтах; у огледалу спазих: судија виси, а лице му више није меснато, већ мало и модро као главица купуса. А ја завезујем машну на његовом, а не на свом врату. Притрчах прозору – машна паде на тротоар. Око ње се скупи много народа. Умеша се и милиција. Неки дечак у бундици зграби је и побеже. Одједном се сетих дединих и очевих речи. Обли ме хладан зној. Истрчах на улицу.

Престижу се кишобрани. Лаке као гушчије перје, пахуљице се вију изнад моје главе и замећу траг тролејбусу.

– Да ко није видео дечака с мојом машном?

– Па зар је оно твоја машна, човече божји? рече неко.

– Јесте, моја је. Остала ми је од деде, односно од оца. Отац је рекао да ћу бити несрећан ако се ње лишим. А деда је рекао...

– И ми тражимо тога дечака, рекоше људи.

Истрчах пред друге пролазнике.

– Нисмо. И ми га тражимо.

– Сигурно ће умаћи? рекох.

Кишобрани одјурише.

– Неће умаћи, војска већ опкољава град.

– Молим вас, да ко није видео дечака с мојом машном?

Пахуљице су неме и тужне.

Заплаках.

[1956]

Иво Андрић

ЛЕТОВАЊЕ НА ЈУГУ

Кад су аустријски професор Алфред Норгес и његова жена Ана стигли у то мало приморско место, оно их је дочекало тешком спарином и ситним непријатностима сваке врсте. Све је изгледало грубо и одбојно. Све, од носача који је донео њихове ствари и примио новац не рекавши ни „хвала“, па до беолешљиве газдарице која је, стојећи опуштених руку, одговарала на сва питања само беспомоћним слегањем рамена. У соби је владала спарина и загушљив сумрак, јер су зелени дрвени капци били притворени. Што је најгоре, водовод је био пресушио. Уместо воде, чесмица изнад лавабоа пуштала је тужно-подругљив писак. Газдарица је хладнокрвно уверавала да вода наилази пред зору и тече сат-два; тада је треба хватати. У ваздуху и на стварима осећао се дах напуштености и чамотиње.

Професор је гледао како жена вади ствари из кофера, а у себи је желео да бежи одавде далеко негде, куд било, јер му се чинило да овде нема не само воде ни свежине него ни реда ни живота. Али, по свом старом обичају, није рекао ни речи.

После једног сата тај први утисак почео је да се мења. Под последњим зрацима поподневног сунца, путници су се окупали у мору и освежили, прошетали се осветљеним тргом, а после вечере још дуго седели на тераси свога стана, оивиченој цвећем и покривеној густим лозовим лишћем.

Сутрадан су, уставши рано, доручковали на тераси са изгледом на море, у свежини и хладовини летњег јутра. То јутро им је показало одмах сав сјај и богатство предела и потпуно их измирило са њим. Тиме је почео неочекивани и нагли преображај. Ни трага од јучерашње зловоље, ни помисли на бежање, само жеља да ова лепота потраје што дуже. Још синоћ су нашли добре бечке пријатеље који сваке године летују у овом месту и који су им га препоручили. Ништа више није изгледало важно ни тешко, ни спарна соба, ни водовод који само за време неколико ноћних сати даје млаку воду, ни спора послуга у ресторану. А, напротив, сад су откривали све нове лепоте овог боравка на мору.

Газдарица се, онако слаба и потиштена, показала као добра жена, спремна на сваку услугу, сви људи у малом месту пријатни и предусретљиви, а седење на цветној тераси као извор сталног заноса и надахнућа.

Устајали су већ око шест сати. Купали би се сат-два отприлике. Затим је жена одлазила у град да набави воћа и посвршава друге ситне послове, а он је остајао на тераси, за столом са својим хартијама. (То су били табаци са последњом ревизијом његове монографије о Филипу II.)

Освежен пливањем, сунцем и морском водом, он има осећање да је обучен у лаку свечану, цветнобелу и мирисну одећу, и да цвета и расте и сам, заједно са њом и са свим око себе. Све је јасно, и њему и око њега. Рад је само једна од стотину пријатности. Немогућно му је да се потпуно усредсреди, јер га све остало зове и привлачи. Густо дрвеће испод терасе, коме види само обасјане врхове, небо са облацима, море са својим птицама, бродовима, и сталним променама. У свему има склада и задовољства, а знаш да ће сутра бити још лепше.

Тако би очекивао жену да се врати, а волео је то очекивање. Чекаш је, радујеш се њеном доласку, као лепом изненађењу, а знаш сигурно да ће доћи. Срећан си оном нарочитом срећом пре среће. А пре него што се појави, чујеш како те, још невидљива, тихо дозива одоздо са степеништа.

Долази доручак са јаким чајем, свежим воћем, млеком и пецивом. (Врапци падају на терасу у очекивању мрвица.) А после доручка жена би се нечујно изгубила и оставила га сама да би могао да се сав преда послу. Али, како који дан, посао му све теже иде од руке. Све га узбуђује. Обична цигарета опија као страст и замори као подвиг. Уопште, храна и ваздух и мириси улазе у њ као безазлена страст тренутка, али кад су једном у њему, онда сваким и најмањим делићем развијају неки силан жар и стоструку снагу која му не дâ да мирује. И његов рад је све чешће и све више прекидан маштањем и занесеним посматрањем морских и небеских даљина.

То маштање узима све више маха; он га осећа као неко благо, а опојно насиље, које га ослобађа

свега у њему и око њега, али потпуно потчињава себи, затим претвара у чудну игру, мења односе у свету који га окружује и снаге и размере његовог рођеног тела. Шта је близу, шта далеко? Шта ваздушасто, шта течност, шта тврдо? Шта је он, онај дојучерашњи, а шта су ове лепоте и радости које га све више испуњавају изнутра и опкољавају споља? То се, у тренуцима кад је игра на врхунцу, тешко разазнаје. Све је обавијено димом цигарете и са тим димом се све креће. Дуван постаје моћан и опасан.

Зажмури. На усталасаној капији од дима стоји мален и сед човек. Познаје га. То је овдашњи пиљар код којег његова жена сваког јутра купује воће, а сваке вечери га, у пролазу, подмити нарочитим осмејком који чичици очигледно није непријатан. Само је сада нешто свечанији, личи на портрет Филипа II, трепће очима, и лаким покретом десне руке позива га да уђе. Оклевајући, улази. Стварно улази у предео који је досад посматрао у перспективи, постаје једно са њим и са сваким његовим делом.

Море дише. Покрет се преноси на голе камене обале и обрасле планине, на облаке и модро платно неба. Све се креће и спрема да полети. Ма колико изгледало невероватно и немогућно, кренуће и тераса. Ако се не помери она, кренуће он и напустити је, јер он припада оном што се креће. Необично је, чак опасно и помало страшно, али друкчије не може бити. И дивно је. А онај чичица напустио, изгледа, потпуно воћарску радњу и сад је нека врста водича, можда и господара покренутих светова. Лукаво мига очима и, крећући се између облака, небеске модрине и готово течних сивих маса

планина, показује погодна и безопасна места на која се може ногом стати и одупрети за даљи лет.

– Овуда, молим вас! Овуда!

Ништа се више не противи човеку. Не важи више закон теже ни старе мере и оцене за раздаљину и тврдоћу предмета. Све је измењено и померено.

Када би се испео на планину која се диже изнад овог места, могао би, чини му се, загазити право у небеска пространства. Све може да буде.

Ту негде би га из чудног сна пренуо глас његове жене која се враћа са шетње. Идући уз камене степенице, које су са улице водиле на терасу, она би га дозивала мирним гласом који очекује сигуран одговор.

– Фред? Фред!

– Да, да – одговарао је он тихо, све док не би на терасу изронила прво њена глава, а затим и њен струк, па онда цела, са рукама пуним воћа или цвећа.

Тада би се одједном смирили сви ускомешани елементи око човека, вратили се у своје односе, сразмере и одстојања, и постали опет оно што су у свима осталим часовима дана, за све људе па и за њега. Опасну и узбудљиву срећу заталасаних простора и сањаног лета кроз њих замењивало је блаженство обичног, стварног летовања у кругу познатих предмета и у друштву лица блиских одувек.

И све се то понављало сваког јутра, са оном једноличном присном извесношћу која је битна ознака сваке среће. Све се понављало, али и појачавало. Сан на тераси бубрио је и растао као свака воћка тога краја у то доба године, и све се

више приближавао оном што једног дана мора доћи – својој потпуној зрелости.

И тај дан је дошао као један у низу дана тога летовања. Све је тога јутра изгледало свечано, узбудљивије него обично. Дувао је јак југоисточни ветар. Море је било немирно. Дуги и моћни таласи ваљали су се један за другим, и са треском и шумом покретали широке површине звонког шљунка, преливали обалу белом пеном, и нестајали под новим таласима, све већим и све јачим. Запењене ивице тих таласа стварале су сребрнасто степениште које је везивало обалу са небом у дну видика.

Ретки купачи скакутали су на шљунку по ком су се осипале пенасте кресте високих таласа, не усуђујући се да зађу у море. Жене су се играле са таласима, трчале им прво у сусрет, а затим бежале пред њима и, под високим шкрупцима беле пене, поцикивале од нејасне, уплашене радости којој нико није видео ни тражио објашњења. Ваздух је био засићен мирисом морске соли и дахом неке далеке олује од које је допирао ослабљен одјек.

И тога јутра професор је изишао са женом на плажу. Био је узбуђен. Све га је гонило да чини оно што се нико од ретких купача, странаца, није усудио: да легне на те заљуљане таласе и да пусти да га дижу и носе и додају један другом. Спречила га је његова жена. У томе је била одлучна и упорна као мало када. Држећи га за руку, викала је кроз шум таласа, преклињала га да не иде даље и уверавала да су јој малопре причали домаћи људи како ови наизглед безазлени таласи могу бити опасни и како се прошле године по оваквом времену, на тој истој плажи, удавио један човек. Неопрезан и невичан

мору, нестао је у оваквим таласима, наочиглед купача који му нису могли помоћи. Због тога сада нико и не залази у море.

Попустио је. После опрезне игре са таласима који су их прскали до темена, вратили су се кући, опијени ветром, уморни и задовољни од трчања и смеха. Кад су се осушили и пресвукли, жена је, као обично, отишла на трг, у куповину, а он је остао на тераси за својим столом на ком су, као фини таласи, лепршали крајци разастртих хартија.

Споро и тешко се удубљивао у посао. На њему је стално нешто треперело и поигравало, или прамен косе, или рука, или очни капак. Све као позиви који се сустижу. Још га је држала неостварена жеља да заплива у велике светлозелене таласе чија хука допире до њега. Дечачки несташно помишљао је како би било да се брзо спусти до мале плаже, да се баци у то забрањено море и да пусти да га таласи шибају и носе. А затим да се, још пре жениног доласка, врати на своје место на тераси. Или, још боље, да се запути стазом која води изнад куће, право узбрдо, и да потражи висове и видике који му се и сами примичу?

Од те мисли сваки час је дизао главу са посла.

Поглед му се одједном зауставио на каменитој огради терасе, на коју је у том тренутку, као по договору, слетео крупан врабац, мало рашчупан од ветра. По држању и целом изгледу судећи, то је неки врапчији пустолов и скитница. Учинио је неколико оних брзих и финих птичијих покрета главом, а онда се одједном – као да је увидео да је слетео на погрешну адресу! – достојанствено и презриво виноу у висину. Изгледало је да је одлетео право у небо и изгубио се у њему. Човек је пратио погледом

његов лет, док год је могао. А то небо било је ведро, посејано на ивицама белим танким облацима који мењају боју, као да се спрема свечаност. Далека острва, која су се у дну видика изједначавала и мешала са још даљом обалом копна, такође су мењала оштрину својих облика, и њихов сиви камен, под танким венцима тамне шуме, постајао је ружичаст, мек и лелујав. Море, које је у даљини изгледало страшно и глатко, све се више и бојама и облицима саображавало свечаном виду облака, неба и обала, па и тамо где се отворена пучина мешала са обзором и губила без завршетка у недоглед, оно се чинило приступачно и не мање чврсто од линије расплинутог копна. Тако су ваздушасте облаци, течно море и тврдо копно, мењајући свако своја основна својства, ишли једно другом у сусрет и загрљај.

Све је бескрајно широко и дубоко и у исти мах све је на дохват руке, блиско, и све диже човека са његовог седишта, чини га лаким, покретљивим и у свему подобним општој заталасаној свечаности. Све га позива и гони на успон и лет, а отпор је незнатан, готово никакав. Свакако, до камените ограде на тераси може лако да дође, као у игри, ево, и да се наслони, па и да се попне на њу и са ње скочи на стрму стазу која води узбрдо ка планинском вису, да се вине у простор као врабац скитница.

Врхови густих зелених дрвета, који су већ испод њега, носе на себи преливе истог оног сјаја који је повезао и изједначио све на земљи, на мору и на небу. Тај сјај, то је чудесни стрми и занихани мост по коме се човек пење без теже и без граница. Право је чудо, па ипак тако лако и тако једноставно, то очекивање среће која је већ ту. Све је једно и

једнако, на све се можеш наслонити, о све одупрети, и све служи као одскочна даска за даљи лак и природан лет. Све те ниже додаје вишем, тврђе мекшем, и тамније светлијем. Свему томе нема краја, а почетак је неповратно заборављен.

Нема више ни оног чичице са лицем Филипа Другог да ти показује где ћеш стати, јер сад неки праменови светлости, као покретне степенице, сами носе човека, што даље све лакше, пут неког огромног руменог прага тамо у висини; а иза њега већ се назире нови низови зрачних и светлосних степеница које човечији ход претварају у све бржи лет без шума. Човек може далеко да иде и високо да се пење; сав се претвара у то, и у томе му је цело постојање. Иде, али крилатим ходом.

*

На повратку из вароши, жена се по обичају јавила већ са прве степенице, мирним певуцкавим гласом који очекује да му одговори уобичајено, расејано „да, да“ као што поглед природно одговара погледу.

– Фред?

Тишина.

– Фред!? – поновила је кад се већ нашла на тераси и угледала празно седиште и сто са хартијама које су трепереле на ветру.

– Фред... – говорила је тише али упорније кад је улазила у полумрачну, већ спремљену собу, из које је одговарала опет тишина.

– Фред! – викнула је пригушено, и уплашила се и свога измењеног гласа и језе коју је осетила уз кичму.

Појавила се газдарица и објаснила јој некако да је професор још пре четврт сата отприлике седео на тераси. Видела га је кроз прозор док је спремала њихову собу, и приметила да је устајао и опет седао за сто.

– Фред, Фред, Фред!

Жена је стрчала низ степенице и запутила се друмом, понављајући тихо ту реч без одзива. Обишла је мали градски трг и оно неколико стрмих камених улица, прокрстарила растуреним плажама без купача, и вратила се кући. („Фред? Фред!“). Човека није било. На сунцу, које је сада захватало већ половину терасе, извијале су се и поигравале професорове хартије. Газдарица је, као и увек, само нихала главом.

Жена се запутила до виле у којој су становали њихови бечки пријатељи. Они су тек доручковали. Бришући задовољно уста, умиривали су је да је човек сигурно некуд одшетао, да ће се вратити, ако не раније, а оно свакако на ручак. Била јој је неподношљива њихова сита ведрина и безбрижност.

Обилазила је паркове и шумарке изнад варошице. Неколико пута се враћала кући и пела уз степенице, настојећи да у себи распали наду („Фред? Фред!?“) као што човек по трећи и по пети пут покушава да укреше упаљач.

На врелој тераси било је безнадно тихо, и неиздржљиво. С мора се чула хука таласа и грохот шљунка који они дуж обале једнако решетају.

Кад је дошло и време ручку, па и прошло, и дан већ стигао да се ближи крају, а од човека није било трага, она је, црвена у лицу и замућена погледа,

потражила поново онај пријатељски пар и са њима заједно отишла да пријави ствар милицији.

У хладовитој канцеларији млад службеник управо се спремао да изађе. Одмах се вратио, убацио табак хартије у писаћу машину и откуцао пријаву о нестанку професора Норгеса, али је и сам умиривао жену: да јој је муж вероватно остао мало дуже у шетњи и да ће се сигурно вратити. Ипак је наредио милиционару да одмах после ручка крене у потрагу.

Тај једини милиционар био је пун, доброћудан младић који заиста нема много посла у овом месташцу у ком се ништа не дешава ни међу домаћим људима ни међу страним туристима. Сад је озбиљно сео на свој службени мотоцикл и шумно кренуо друмом поред мора, возећи умереном брзином и са много самопоуздања.

Али професор није пронађен ни тога ни идућег дана. Милиција је трагала дуж обале. И новине су донеле вест о несталом туристу.

За то време професорова жена проводила је цео дан на забаченом крају плаже на којој су се њих двоје до неки дан купали. Чучала је са рукама у крилу, као жене овдашњих рибара кад очекују повратак својих мужева из риболова. Њена светла хаљина губила се у белом шљунку обале. Једва би је пред вече наговорили да напусти своје место и да оде на починак без спавања.

После три дана допутовали су њена мајка и професоров млађи брат, њен девер, и одвели је натраг у Беч.

*

Пролазе дани. Већ је крај августа, најлепше доба године на овој обали. Сва досадашња трагања за несталим професором била су узалудна. Море га не избацује, а на копну га нема. Али власти испитују и траже даље. Над малим приморским местом једнако лебди атмосфера необичног нестанка. У пролазу, можете често да чујете како две домаћице, враћајући се са трга, завршавају разговор:

– И тако, ето, никад, никад ништа!

Одмах погађате да је реч о нестанку несрећног професора. Али и сви остали грађани, у разговорима између себе или са гостима, помишљају на судбину тога човека. По кратким, изненадним застајкивањима у говору и по брижним погледима који се отимају ка морској пучини, види се и без речи да сви желе какво-такво објашњење загонетног нестанка, да га очекују нестрпљиво као ствар од које зависи унутарње спокојство и сваког појединог од њих.

[1959]

Павле Угринов

ВОЖЊА ТРАМВАЈЕМ

Седећи иза широког окна те невероватне јуреће кутије, приљубљен уз ребрасто дрвено седиште које је бридело, упирао је поглед у лица кућа што су напољу промицала једна за другим, лица која је сад први пут гледао приближена, издвојена и бесумње увеличана, а затим и у бржем смењивању; нису то била она лица која је познавао, поред којих је пролазио пешице, посматрајући их крајичком ока, или на бициклу, гледајући их овлаш, или у мировању, са друге стране улице, иза прозора неке трпезарије или канцеларије, већ нека непозната, страшна лица кућа која није ни слутио; приближавала су му се и удаљавала као нека дугачка ниска дрвених коцака коју је неко непознат, на самом почетку, снажним замасима померао, чак витлао, тако да је сваког часа претила опасност да се дотакну, куцну или сударе са том шиштећом кутијом у којој је седео, са тим полупразним трамвајем, али одстојање се на чудан начин одржавало, каткад сасвим тесно, – скоро надхват руке која је желела да се опружи и дотакне ту ниску, мада је и зазирала од тог брзог

покрета, – одстојање не веће од ширине тротоара, – уосталом врло уског, готово недовољног за пролазнике, – веома опасно за та лица што су се указивала, лица кућа, укочена, затворена и неприступачна, замандаљених прозора и капија, навучених ролетни и тек са покојом радњом увученом у дубину фасаде, лица пркосна и горда али и немоћна, одстојање, међутим, сасвим довољно за ту лепо израђену, велику кутију што је јурила уз ивицу тог тесног пролаза, и предовољно за ту стружуху кутију са лакираним седиштима и подигнутим окнима, читаву осунчану, будући да је сву светлост грабила за себе, бацајући истовремено сенку на натухтена лица кућа, лица рохава, изгрисена, сљуштена, са дрвенаријом без боје и многобројним напрслинама, са огромним тамним и модрим лишајевима и оазама голих цигала, са испуцалим написима и прашином наталоженом на свим избочинама и рубовима, смркнута лица кућа која је сад први пут видео у њиховом непатвореном изгледу, песак тих лица што се крунио и осипао, креч што се сушио и стезао, уврнуте љуспе боја и израштаје рђе што се ширила, и некадашње старе делове, још очуване и бесмислене у својој постојаности, отпорне делове кућа што су исто толико или још више дочаравали ову слику распадања која му је заустављала дах. Покушавао је да види другу страну улице, одвојену коловозом од те несхватљиве кутије што је тутњала шепурећи се у том кланцу, али блескови светлости што су падали преко ниских кровова засењивали су му вид претварајући лице улице у велике тамне и светле површине које су се смењивале и потирале сваки изглед.

Неколико звонких, брзих удара, кртих и без одјека, стиже из предњег дела ове загонетне кутије са сјајним месинганим ивицама и кожным хватаљкама, сличне отвореној посластичарници у којој је седео у свом белом листерском оделу, посматрајући први пут улицу из тог положаја, први пут иза окана те необичне кутије, и, дабоме, у тој брзини, готово у лету, јер је већ летела, нагло убрзавајући своје кретање после оних неколико муклих удара звона. Фасаде престижаху једна другу као листови књиге у брзом превртању, боје се смењиваху преображавајући се у један угаситозелени појас кроз који је кутија јурила, појас земље обрасле мртвом травом уз неку баруштину, или насип уз разливено корито реке, један обрис дивљег травњака пред кишу; прозори кућа се стапаху у непрекидан ток мутног сјаја, у прљаву реку што је лењо одмицала кроз тај терен, блатну реку после дуготрајних киша у чијем се прљавом сјају огледао један ниски жути облак у журном покрету, та летећа кутија у којој је седео на углачаном седишту, мало повијен, погледа упрта у тај жути облак, жути велики трамвај што је јурио по површини прљаве реке, жуту посластичарницу коју је угледао чим је изашао из станичне зграде, у коју је потом ушао, и која је одмах почела да се креће, да бива све мање посластичарница а све више једна клопарајућа кутија, најзад једна невероватна кутија са ребрастим клупама, застакљена, са хватаљкама и сјајним месинганим ивицама, која је сад летела изнад суморног канала као брзи облак, као претходница читавог јата што стиже за њом, као присенка сутрашњег ведрога дана, једна велика сунчана пега. Велика жута лађа изнутра осветљена,

кроз чије отворе избија ужарена светлост и иза чијег прозора седи једно лице, једна силуета присна и далека, лик неуловљив, у покрету, непомичан, загледан у мочварни талог што измиче, блед, упркос реци која га потапа и прља, један нестваран лик, из сна, у познатој мочвари, у познатој матици, његов лик, он, у непознатој лађи, која се губила, удаљавала, заједно са њим, све мањим, претвореним најзад у тачку, у мали, бели белег.

Поново се откривала поворка кућа, још слеplених, слеplени реп дуге ниске што више не врлуда већ лежи тро-ма и непокретна као сит гмизавац, велики гмизавац измилео из мочваре; фасаде се споро издвајају, масномалинаста, црвенкаста, печена цигла, изрезбарена дрвенарија; израњају кровови, високи забати, балкони; луда кутија са ребрастим уцакљеним седиштима и вимастим прозирним лустерима неосетно се удаљава од обале. Тротоари се шире, куће проређују и увеличавају, откривајући јасно своја лица, свако своје, у нагло успореном ходу; и то су поново она стара, добро знана, уистину никад догледана лица кућа, овлаш виђена у вожњи бициклом или из фијакера, лица доброизгледајућа, присна, топла, без гримаса, без грча, спокојна, у спором дотрајавању, питома, уз која се с поверењем може прислонити, лицем, или раменом, леђима, која никад не одбијају и која заувек чекају, која пружају спокојство, која се, не знајући, носе у себи.

Ево, крошња платана, опуштени клемпави листови што се множе у ширину, потом у висину, пењући се један преко другог, слажући се, потом се губећи у мноштву, у поплави лишћа која искрсава намах; и поново сплашњава, откривајући исечак

ведрине и купасте бледуњаве вршке других платана што стижу, тренутак нежно трепере, затим се нагло проширују, обухватајући цео простор, заклањајући висину, присвајајући читаву светлост, сјај тек креснут, шаљући за узврат свежину, пријатност и раздраганост што се још нигде не показује али је у свему присутна. Али испод тог густиша, између бледуњавомусавих стабала, клизала је и надаље непрекинута ниска фасада, измичући, смањујући се, једва препознатљива; ускоро, то беху само подножја кућа, чврста, једнолична, која су се све потпуније претварала у једну разголићену траку, бескрајну и без значења.

Прогрушана светлост је треперила у лишћу које се опет проређивало и личило на прозрочну копрену што се тајно тка да би одвојила ту незауостављиву кутију, изненада смрачену, у сенци, без сјаја и први пут непривлачну, са њим који у њој седи иза једног од многобројних прозора, од тих фасада, од лица кућа, блиских мада на изглед равнодушних, од поворке разноликих бициклâ поређаних поред ниске ограде сквера, и једног киоска начичканог новинама, и продавца сладоледа крај својих плавих кола са две сјајне купе, и једног фијакера или, напосто, да би издвојила само високи водоскок што управо изниче наред широке ронделе тог зеленог острвца, његову несумњиву и коначну савршеност, његову коначну лепоту, насупрот свој тој пролазности и променљивости. Све добија невиђени изглед врта у који се стиже у једној лудој кутији са ребрастим седиштима, и меким хватаљкама, која се поново креће све брже и брже, клизи као да се више никад неће зауставити.

[1965]

Живојин Павловић

САБЉА

НУЖНИК

Девојчица је чучала крај бетонског зида, над зидом се гранао дуд; ситне, лепршаве, искидане сенке прекривале су земљу као опало лишће. У обору, за зидом, гроктале су свиње и ка дуду подизале раље, очекујући да ветар стресе дудиње. Девојчица се играла луткама које јој је неко сашио од крпа; ређала их је у кутију од предратних ципела, замење-них у неком селу за брашно, или сир или врећу буђавог кукуруза.

„Нема длака“, говорио сам Драгану док смо у вешерници оштрили сабљу о тоцило.

„Има“, рече он и на камен изли воду из крчага. „Видео сам их на њеној мами кад је синоћ навлачила спаваћицу. Свака жена има длаке.“

„Али она није жена“, тврдио сам зверајући кроз прозор у девојчицу. Пиљио сам у њена чворугава колена и у кратку сукњу.

„Него шта је?“ – упита Драган и оде иза котлова да сакрије сабљу. Гледао сам га како пуже иза зарђалих казана и како рукама раскида паучину.

„Тек је пошла у гимназију“, одговорих му.

„Па шта?“ – упита он отирући са лица паучину.

„Шта онда?“

„Девојчице између ногу немају длаке, као ни ми“, рекох излазећи напоље, задовољан што нећу више удисати мирис рђе. „Јеси ли ишта видео на Радету када су му Пулић и Љуба Кењац скинули гаће?“

„Девојчице их имају“, понови он непоколебљиво. „Ако не верујеш, погни се на нужник и сачекај је да дође да пишки. Видећеш.“

Чекао сам.

Попео сам се по жичаној огради и пазио да се не чује никакав шум. Легао сам на кров, полако сам размакао ћерамиде. Тако сам могао да у нужнику видим дрвени сандук и рупу у средини.

Чекао сам. Било ми је тешко да преко крова пиљим у свињац – под оједеним зидом чучала је девојчица. С времена на време поглед сам спуштао преда се, ка зеленој маховини и гомилицама земље, сакупљеним у жлебовима из којих је расла трава. По ћерамиди су лежале конзерве, бачене на кров ко зна кад. Било је ту празних флашица од лекова, пробушених гумених лопти и кутија од цигарета што су истим путем доспеле овамо. Из досаде, а и због болова у укрупњеним ногама, одломио сам гранчицу са оближњег багрема и њоме по маховини нацртао нашу сабљу.

Та сабља, мислио сам, то је оно што нам недостаје. Чим је исучем из блиставих канија, деца ће се окупити са свих страна. Севнуће над градом као муња, под њу ћемо сакупити војску. Шуре, Пулић и Љуба Кењац престаће да се мотају око ове ограде, и да камењем разбијају прозоре на

вешерници у којој смо се Драган и ја раније вежбали у мачевању дрвеним ножевима. Тада им нисмо могли ништа. Али, чим угледају праву сабљу, чим зачују фијук њеног сечива, и спазе колико нас је под њом, разбежаће се, и из своје мале неће више долазити овамо.

Већ сам видео јурише, и себе испред *наше* војске, са сабљом упртом у тучано небо. Видео сам како летим на челу безбројних ратника. И Пулића, Шурета и Љубу Кењца како се повлаче и крију иза плотова. Опијени победом, вичемо *уррраа!* И тај им се звук забада у леђа; све што је око њих – и куће, и воћњаци, и широка, неравна, наглодана жута земља – размазује се као киша по подрумском окну. Немају времена ни да се саберу, а некмоли да пруже отпор, раштркани по утрини и сићушни попут бубица, узверени јединим могућим питањем: „Шта ли ће бити с нама?“ ... Шта ће бити? – није ми тешко да замислим. Догодиће се оно што се догађало деци коју су пресретали испред школе и одвлачили у воћњак: свући ћемо им гаће, и стражњице им до крви нажарити копривом да виде како је то. А затим ћемо их пустити да усред пијачног дана протрче гологузи улицом, тада на њој има највише света; нек им се сељаци грохотом смеју.

Ветар почиње да дува, врућ летњи ветар. Преда мном се њише биљка израсла из сатрулог лишћа; преко ње гледам девојчицу.

Више није сама: мати јој се ближи преко дворишта. У дугим ноћима мислио сам на њу: због ње се мој отац често напијао. Жена иде укусо преко калдрме, као да бежи од прашњавог ветра и усковитланих струкова изгажене сламе. У црнини

је као и увек, а бела попут меких бокова перјаног узглавља. Тетура се сањиво, као да је опијена тешким мирисима лета. Обраћа се девојцици и шаком упира у дудове гране, са њих ветар стреса плодове као кишу. Уплаших се да ће девојцицу узети за руку и одвести је кући. Бојао сам се: дохватиће је за зглавак изнад сићушне шаке и повући је за собом, на исти начин на који је девојцица шетала по ђубришту своје лутке – сурово, без осврта: као да је знала да лутке нису жива бића, већ врећице испуњене струготином.

Али, то се није догодило. Жена је подигла руку као да хвата танке иглице сунца, и са дуда откинула два-три листа. Згрчио сам се на крову, бојећи се да ме не опази. Но она се приближавала нужнику одсутно. Обасјана сунцем, није гледала ни у шта, дремљива као мачка. Ближила се тромо, а ветар јој је откривао колена лелујајући сукњу у страну. Примицала се, али ја сам је видео све нејасније – срце ме је гушило, и она се растапала у шареној магли, расточена сунцем. Зауставио сам дах, легао на ћерамиду и уз отвор припио лице покушавајући да се смирим.

У први мах ништа се није могло видети. Зашкрипала су врата, светлост је за тренутак блеснула по нужнику, затим га је преплавио мрак. И тек кад су ми се очи свikle на таму, ја сам јој назро тело, обнажено од појаса наниже. То је *шо* – рекох себи – то за чим отац чезне и сваке ме ноћи оставља у соби самог.

Погледах је поново: седела је на дрвеном сандуку, нагнута напред и непомична. Осетих како ме плави нека непозната струја, како ме дави и тресе ми удове, мада још нисам успео да угледам оно

између њених ногу о чему ми је Драган говорио. Морао сам да разјапим уста да ми се не би чуо дах. Учини ми се да дашћем исувише јако, и да ће ме она чути.

Али, варао сам се. Она је и даље била непокретна, усађена у отвор на сандуку као сакати продавац кикирикија у инвалидска колица, на тргу крај биоскопа – од њега смо, пред представу, куповали печене семенке. Била је непомична. Чинило ми се да чујем како стење. И мада одавде нисам могао да јој видим лице, као ни трбух, мени је изгледало да јој се усне грче, а прсти дављенички стискају прегршт дудова лишћа. Да је овде – помислих на оца – да је на мом месту, па да је види овако напету, искежену и набрекљих жила, сигурно би се мануо кафане и скрасио у кући.

И док сам са олакшањем осећао како ми у телу попушта грч, зачух гласове с оне стране оградe. Искренух главу и видех да под нужником стоје Шуре, Пулић и Љуба Кењац.

„Где је та сабља?“ – чуо сам их.

Знао сам шта то значи. Дохватих ћерамиду и завитлах је на њих, затим скочих на земљу. Пулић јаукну. Опазих како се својим дугачким и прљавим прстима хвата за теме, али нисам имао времена да гледам шта ће даље бити – појурио сам ка вешерници ослушкујући њихове бесне псовке и шкрипу оградe по којој се веру.

Убрзо су ми били за петама. Куд одоше оне војске? Где је сабља? Где је Драган? – мислио сам, напрежући се да пре њих стигнем до вешернице. Трчао сам, а жбуње, оједени свињац, разбијени прозори на вешерници и девојчица с лутком у пегавој сенци иза бетонског зида размазаше се у

сиву траку као пљусак кише преко подрумског окна.

Али ја нисам јурио бегунца. Ја сам бежао. Вапио сам само за једним: стићи пре њих у вешерницу и дограбити сабљу.

Беху бржи. На корак испред мене Шуре се баци на врата, шарке писнуше: ишчезну у вешерници, затрпан мирисима пепела и рђе. Пођох за њим, али ме опрљи ледени блесак сабље, запалуца као змија и сечиво ме ошину по врату.

РАНА НА ВРАТУ

Били смо у пољу. Травом прелете сенка авионских крила као развијорена застава. Трчимо кроз кукурузе, виноград и бостаниште, и настављамо путем ка брдима. Улазимо у шуму, у млаку и опојну тишину. Погледах оца: хода оборене главе, зној му влажи вилице. Док сам растеривао невидљиве муве што ми зује око уха, мени се чини да не иде довољно брзо, да корак успорава као да се нечег присећа, као да се двоуми и постаје неодлучан. Маших се потиљка и под прстима осетих топли цурак: низ врат, знојав и врућ, из отворене ране слива се крв.

„Куда ћете?“ – чусмо узвик. Био је снажан, праснуо нам је за леђима као корбач. Иза леске стајао је поп. „Лакше мало“, рече „нико вас не јури.“

Отац му приђе. Али поп не пружи руку: рашири маљаве прсте улепљене смоластом течномшћу.

„Бомбардују“, промрмља отац и притеже прслук.

„Кога?“ – упита поп грмећи дубоким гласом.

„Италију“, рече отац и обори главу.

„Нисмо ми Италија“, рече поп. „Хајте, да лизнете мед.“

На ивици шуме налазила се појата; иза појате, у хладу огромних липа, сељаци спуштају саћа у лимену машину за цеђење меда. Над кошницама и изнад канти и тегли зује пчеле. Нисам се усуђивао да приђем. Стајао сам по страни, у хладу, крај кладенца обраслог у купиново жбуње.

„Оди ’вамо“, викну поп, „што се стидиш? ’Оди међу људе.“

Показах му рану и рекох да се бојим пчела.

Тад он касапским ножем одсече кришку саћа, са саћа му се низ маљаве подлактице сливао мед, скочи ка мени као оживели мрак и рече:

„Не бој се, пчеле су божје душице, никог оне неће. А кад те уједе, тад је њојзи, дете моје, а не теби, крај. А рану опери, ено ти воде иза леђа.“

Дуго сисам саће. Осећам како ми сок тече низ грло и пали га миришљавом и отужном слашћу. Гледам како сељаци обигравају око кошница, радосним покретима врте ручицу на центрифуги; по лименим зидовима задобоваше капи. Уморним вилицама муљао сам восак, затим га испљунуо и сагао се над извор да оперем рану. У трави, што се под водом лелуја као коса дављенице, чучала је жаба. Слушам зуку пчела и људски жамор. Жамор наједном умуче.

Тад видех, као што су и други видели, да на ивици шуме стоје наоружани људи. Стајали су изнад нас као да су одувек били ту, сиви од прашине и неког потмулог и јетког беса што им је тињао у зеницама.

„Помоз’ Бог, жено“, рече један од њих и коракну ка сељанки која га је гледала ћутке. „Ћутиш?“

Пиљио је у њу нетремице, као да све што она чини има неку дубљу намеру, или неки тајни, само њој знани смисао. Али жена се само усправи и изви тело, ниједног часа не одвраћајући поглед с његовог лица, ураслог у запуштену браду. Усправљала се и окретала као да хоће да се удаљи без иједне речи.

Не гледајући ни у кога, она пружи први корак. Учинила је то без двоумљења, али мени није било јасно зашто се удаљава и куда ће. И – видело се – отишла би без иједне речи да човек не прискочи и нагло је удари кундаком у бубреге.

Она се трже. Као да је у њој нешто попуцало, лице јој се превуче маслинастом бојом. Отвори уста, али се из њих ништа не чу. Окренувши се око себе, паде крај ногу мог оца. У паду, сукња јој се засука уз бутине пуне плавих вена; између бутина угледах оно што јутрос са нужника нисам успео да видим.

„Бог вам помогао“, промуца отац, једини он. Промуца те три речи и поведе ме трком ка селу.

Трчали смо кроз шљивик. Није се освртао. Чинило ми се да жели да се од мене скрије. Са његових размаханих руку страх је висио као рукави испеглане кошуље. Али он није због страха избегавао да ме погледа у очи, већ зато што га је скривена мисао на мајку оне девојчице све више подлокавала. Чим налете други талас бомбардера, он јурну кроз шљивак као уплашена кокош, приби се уз шљиву, а затим стропошта у јарак крај пасишта.

Легох крај њега ослушкујући како из даљине пуцкета немачки противавионски митраљез. Из

каменог авионског поретка откидоше се челичне птице, рушећи се ка земљи. Приљубих главу уз бусен. Ломот обрушавања не потраје дуго, али и то мало времена беше довољно да нас престраши. Једва сам се савладао да не скочим и не одјурим некуд. Чинило ми се да је на овом месту немогуће остати непримећен; био сам убеђен да су сваки наредни стрмоглави хук и свака нова експлозија намењени баш нама. Увијао сам се као црв. Био сам спреман да зубима глођем земљу, не бих ли у њој нашао спас. А када су одлетели, кад су ишчезли изненадно, као ружан сан, остављајући нас затрпане тишином и осећањем неизмерне пустоши, нисам се усудио да подигнем главу. Чинило ми се: свет мора бити измењен, шуме спаљене, варош сравњена са земљом.

Шта је са оцем? упитах се и скочих, запрепашћен сликом предела у коме смо се налазили: у лишћу изнад глава чаврљају птице, сунце лиже сеоске кровове, стока по пољима пасе мирно.

„Устај“, рекох, „готово је.“

Отац расклопи шаке скрштене над главом. Погледа ме.

Видех да је у њему сазрела она мисао.

Он устаде. Лице му беше улепљено прашином; није га обрисао, није мислио на себе. Нисам био сигуран ни да ли је и на мене мислио – ушао је у село клецавим ходом и оставио ме пред школом око које су седеле избеглице.

Рече ми да га сачекам.

Окрену се и оде.

Гледајући га како урања у честар и ишчезава у меким сенкама августовског поподнева, мени низ лице потекоше сузе.

Сада сам био сам. Запитах се: ко су те избеглице међу којима сам се изненада обрео? Ко би ме од њих, ако устреба, дохватио за руку и одвео на сигурније место?

Седели су међу својим прњама докопаним на брзину из напуштених домова, зурили су одсутно преда се, не би им на ум пало да ме заштите од онога од чега их је и саме обузимала страва. Гледајући њихове плашљиве кретње, знао сам да би ме у случају новог ваздушног напада сместа заборавили као што ме је и учитељ заборавио чим му је отац окренуо леђа. Посадио ме је на празну качицу усред непознатих људи, а затим ишчезао. И више се ниједном није појавио.

Задрхташе ми усне. Поред носа потече суза. И да ме когод не би видео како плачем, упутих се иза школе у воћњак.

Нисам знао куда бих. Црвене од сунца, стазе се преко поља разливају на све стране као крв из прострељеног тела. Губе се у даљини увирући у баште, у винограде, и у бостаништа, ишчезавају у засеоку и у шумским утробама, неке се протежу и до источних брда иза којих почива варош.

Упутих се у том правцу. У граду ми је отац – можда је већ стигао, можда је већ у кући, у соби оне жене у црнини, можда се већ припаја уз њу, знојав.

Корачам брзо, прескачући плотове, пресецајући поља, затим трчим. Иза леђа ми пламти сунце рушећи се за брдо. Трчим, уплашен сивом пустоши, јурим у нади да ћу са брега угледати прве куће.

А онда сам изненада стао, као укопан.

Преда мном, са врха брежуљка голог као бундева, простире се бостаниште. У подножју, већ

провидни сред измаглице, три дечака шуњају се између врежа. Један носи сабљу и у трку одсеца лубенице, остала двојица трпају их у џак. Препознајем их: то су Шуре, Пулић и Љуба Кењац. Остајем скривен иза гледичја, и чекам да видим шта ће даље бити. Очекивао сам нешто необично. Нешто несвакидашње: сабља коју смо Драган и ја јутрос набрусили на тоцилу сада је у њиховим рукама.

Али, није се догодило ништа величанствено. Искрали су се из бостаништа и у жбуњу лубенице расекли на полутке. Гледао сам их како из препуних уста пљују семенке на земљу. Гледао сам их нетремице, све док није пало вече, затим сам се вратио у село, јер нисам знао шта бих друго могао да учиним.

А они су остали изваљени у жбуњу, сити и раскопчаних чакшира – наједном су им постале тесне.

Окружен корама од лубенице, Шуре их је лењо натицао на сабљу.

СТРЕПЊА

Плачем. Низ лице ми теку сузе, усне дрхте, кап се поред носа слива у уста – несвесно је лижем. Иако сам далеко од сељака и варошких избеглица, не јецам гласно.

Једна жена примећује дрхтање мојих рамена. Пљеска длановима и широм отварајући очи узвикује:

„Погледајте. Мали плаче!“

Да сам приметрио како ме гледају, сигурно бих иза сеоске школе побегао у воћњак. Али, кад сам их спазио, већ је било касно; круг женских хаљина

опкољава ме са свих страна, затвара ми видик, а поглед ми је мутан од суза, и те црне, плаве и сиве хаљине силно ме застрашују.

И даље неутешно плачем, не слушајући питања:

„Шта му је?“

„Да му није позлило?“

„Можда му се штогод десило?“

„Да му нису мангупчићи нешто украли?“

„Можда се изгубио?“

„Можда га је страх?“

Не. Није ме страх. Немам кога да се бојим. Чега да се плашим? Овде, покрај плота, густе су орахове крошње – заклањају небо; а кајсије и шљиве необично су мирне, мирне као и трава на ливади изнад села. Немам чега да се плашим, јер дан се гаси, одавно је минуло јутро, не стрепим у кревету хоће ли урликнути сирена и над крововима наше вароши забрујати „либератори“.

Али овај круг од грађанских хаљина и сеоских прегача и сукања склопљених нада многу гушио ме. Трети се и пишти снажније од сирене на крајскомандантури; прави непродоран зид. Тутњи попут мотора са бомбардера званог „либератор“; не дозвољава ми усковитлано коло да будем сам и да ослушкујем.

Јер можда ме ухо vara. Можда не чујем ништа. Можда то нису авиони. Примиче се ноћ, ноћ смирења и слатког сна. Мрак се спушта и скрива нас од њих. А они по мраку не лете.

Али ја бих хтео да сам сâм, да се уверим у све то, да се смирим, да не дрхтим и не стрепим, јер сам мало пре чуо звук, упоран, отегнут, једноличан, потмуо и страшан, чуо сам га за трен и срце ми је задрхтало помутивши ми сузама вид. Морам опет да

слушам, да ослушкујем и да се уверим, да не сумњама више. Но, мени је немогуће ишчупати се из окружења и побећи од узгибаног, усплахиреног и забринутог кола што игра око мене, поцупкује, хучи, и заглушује ме питањем:

„А где му је отац?“

И одговором:

„О, па он *зайо* плаче!“

Мрски су ми овај ковитлац и брижни узвици: мисле да ме је страх без тате. Тако мисле, и већ ме нечија рука глади по коси; теше ме да се не бојим што сам сâм, а ја желим да будем сам, сад баш то желим, јер морам да ослушкујем онај звук, ону убиствену једноличну зуку авионских мотора коју сам малопре ухом уловио. Они ме и даље теше, али то је глупо; знам да је бесмислено то што чине и мрзим их, јер ме они теше мислећи да ме је страх што немам никога уза се.

А то није тачно.

И да ме сузе не гуше, рекао бих им да желим да останем сам, да све те хаљине, те сукње и те престиљке оду до ђавола, јер ја морам да проверим сумњу, јер ми се опет чини да чујем ромор „либератора“, а отац је кренуо у варош; бојим се због тате – да му се опет не деси оно што нам се догодило јутрос, док смо бежали у ово село.

Но не стижем ни да обришем сузе, а некмоли да проговорим: зујање постаје све јаче, прераста у рику; затим у тешко, загрцнуто и потмуло кашљање.

Подижем главу и у смрклом небу, над самим сеоским крововима, опајам „либератор“: авион блешти као огромна небеска сабља, фијуче, а за њим се попут црвене перјанице вуче пламени реп.

Тренутак касније руши се иза шумарка; страховита експлозија баца ме на земљу. Устајем ошамућен и дрхтим целим телом. Хтео бих да бежим, али ми се чини да више немам куд. И да је свему дошао крај.

Изнад шумарка диже се црни облак. Избеглице, окупљене око школе, гледају у дим, и као омађијане упућују се сокаком, кроз село, ка далеким, ниским шумама.

Ја остајем у воћњаку сам, заборављен од свих. Са ораха, из густе крошње, ракољи се кокош, чини се да се то мени подсмева. Гледам увис, и видим: кроз лишће се, према небу, одсликава меки цвет узрелог маслачка; лелуја се, клизи низ косу невидљиву нит, и пада на земљу.

То је падобран.

Претпостављам да о њему виси пилот обореног „либератора“.

Не спуштајући поглед, трчим кроз воћњак, прескачем плот и видим да се бела печурка дотиче ливаде.

Истог часа из честара истрчавају Горњакови четници у шубарама, опасани реденицима – исти брадати људи који су сред поповог пчелињака ударали сељанку кундацима. Наперених пушака, опкољавају пилота.

Прилазим, и гледам: пилот је црнац; он се смеје; на његовом гаравом лицу зуби блистају попут седефа.

„Тито?“ – пита дубоким гласом и речи премеће по устима као врели кромпир. „Партизанс?“

„Шта говори овај... овај?“ – муца један од њих у официрској униформи и из појаса вади сабљу,

сличну оној ко-јом су Шуре, Пулић и Љуба Кењац данас у бостаништу секли лубенице.

„Шта вели, сестру му офиксану?“

„Партизанс?“ – понавља пилот.

Угледавши сабљу, престаје да се смеје. Његове набрекле усне застиру зубе, у очима му палаца стрепња и гаси се, трне брзо под фијуком сабље која га у једном трзају удара по грлу.

Ужаснут, гледам како људско тело, обличено крвљу, пада у траву. Чујем како кркла. И видим: копрца се и смирује.

Окрећем се, бежим. Сад имам зашто. Осећам читавим својим детињим бићем, мршавим својим удовима и најеженом кожом да ме заплъускује дах смрти, снажније но експлозија обореног бомбардера.

Што брже! – урла ми у глави, мути ми свест. Што даље!

Куда? – уставља ме последња искра помућене свести, и ја опет почињем да плачем. Ридам неутешно, склупчан под багремом на ивици винограда. Небом се осипају искре као варнице са тоцила; не знам да ли су то звезде, или у мом оку светлуцају сузе.

[1967]

Милицав Савић

ПРОЛАЗЕ ЛИ ВОЗОВИ ИБАРСКОМ ДОЛИНОМ

Ти вешто бацаш карте. Онако како те је учио Јевто Циганин, коцкар међу коцкарима рашчанским, овејани варалица. Клизе ти испод прстију, лепе се за њих... „Само ова добија“, говориш ту реченицу, ко зна колико пута поновљену, једним истим, монотоним гласом. У купеу сви осматрају твоје руке. Греше! Требало би да те гледају у очи, видели би – о, то је тако уочљиво! – да си лопов, цепарош. „Их, то је лако погодити“, каже једна старија жена и подиже каро кеца, карту која добија. „Ајде, ко ће? У по педесет банки?!“ непрестано верглаш и гужваш у руци новац, петохиљадарку, позајмљену. „Да ја имам пара, ошцурила би’ ја тебе ко прасе, па да се пушиш“, каже жена. Један Шиптар, кошчата и сува лица, у прљавом ћулаву, плавој перлонској кошуљи и јефтиним „борово“ ципелама, узврпољио се. Као да

га нешто сврби отпозади. „Кардаш, може ли по стобанак?“ пита. „Може, што да не може“, кажеш и бациш карте, невешто, дрипачки, с намером да изгубиш. Шиптар подиже каро кеца. Лице му засјало, усне се расцепиле, искочили жути зуби. Као да је ухватио Бога за браду. Ти му дајеш лову, једног сома. И играте и ти опет губиш хиљадарку. Ја, кобајаги твој брат, вучем те за рукав и грдим: „Немој! Све ћеш да изгубиш!“ Ти се брецаш на мене. „Ћут’, балоња! Шта се то тебе тиче?! Моје су паре!“ викнеш. Шиптару се игра, личи на човека загрејана пићем и коме се још пије. Сад наилази твој тренутак, твојих пет минута. Кажеш: „’Ајде у по пет, да се не живцирамо на по једну ’иљадарку. Ил’ да изгубим ил’ да добијем.“ Шиптар пристаје. Стављаш пет хиљада у моју руку. Шиптар такође: дајем оном ко добије. Бацаш карте. Овога пута вешто и брзо. Шиптар, не размишљајући много, подиже даму херц. „Чудо! И ја би’ исту карту уз’о, смео би’ главу да потурим под секирче а не пет ’иљада“, каже радник. „Ја не би’, ја би’ потрефила, ви ко да сте ћорави“, шепури се жена. Шиптар вади нове шуше, нове хиљадарке. Вели: „Баци, кардаш, још једни пут.“ Опет не погађа, опет наседа твом јефтином трику. Ја ти дајем лову коју држим. Шиптар вади две петохиљадарке, ставља их у моју руку. Узбуђен је, дрхти. Шиљати нос му се црвени. И ти си узбуђен, али мање. Ти би некако да с добијеним парама испариш, клиснеш. Осећам. И ја. Кажем у себи: „Никад више нећу поћи с тобом када сам тако плашљив. Утрткаћу се једном, стварно.“

Шиптар опет губи. Запрепашћен је. Уста му згрчена, нема. „Неће те, кардаш“, кажеш и спремаш се да напустиш купе. Шиптар вади из џепа

ручни сат. „Немој! Изгубићеш! Карта је, болан, курва“, каже радник. Жена ћути. И она је запрепашћена. „Дарвил, нов кошћа два’ест и пет ’иљадарки“, каже Шиптар, потурајући ти под нос сат. „Испод руке је таки десет сомова“, велиш, миран, прибран. Шиптар гура у моју руку сат и каже: „Кардаш, не бежи га кад си добија. Немо’ да ниси човек. Стави два’ест ’иљада а ја сат. Иљ’ ми узмљи све иљ’ да поврнем паре.“ Ти се мислиш. Двапут бројиш хиљадарке и петохиљадарке. Стављаш новац у моју руку. Бацаш карте. Шиптар подиже крајњу, до себе. Још није ни погледао а ти зграбиш из моје руке сат и новац и трпаш у дубоки џеп фармерица. „Е, стварно је карта флинта! Сад је мене послужила!“ кажеш и узмичеш ка вратима. „Врћи паре“, дрекне одједном Шиптар. „Чивша нона љоповска!“ Претура по поливинилској торби: тражи нож, помислих. Искачем у ходник, ти за мном. Затвараш врата купеа, чује се прасак стакла. Обарам корпе у ходнику: јаја и главице купуса разлетеше се по мокром поду. Једна жена врисну. „Држ! Љопови!“ дере се Шиптар, на шест корака иза нас. Ти гурнеш кондуктера и овај падне пред ноге Шиптара. Настане гужва, русвај. Ти искачеш први. Ја за тобом: онако како си ме учио. Бацам се у правцу кретања воза, што даље, с левом ногом напред. Падам на руке, на гомилу шодера. Последњи вагони протутњаше. Из воза неко виче и псује: сигурно Шиптар. Лежим и не мичем се. Посматрам гола рашчанска брда, покривена снегом.

Снег зашцута под твојим ногама.

Прсти на мојој десној руци облише се крвљу, густом и врелом.

„Умало да изгинемо“, кажеш.

И после корачамо, ћутке, преко њива, ливада и поред воћњака. Ти идеш напред, ја гледам у трагове које остављају твоје ципеле. Снег шушти, влажан. Вране прелећу, крештећи и шумећи крилима, понекад.

Приметимо дим изнад воћњака. Дочекују нас пси, лајањем и режањем. Близу смо неког села.

Пут узак, кривудавац и џомбовит. Води до средине села, до крчметине. Унутра под мокар, олајсан, цврче даске под ногама. Неколико столова прекривено сивим умашћеним чаршавима. Пет-шест сељака, дроњаво обучени, блатњави, пљуште карте, таблић. На једном зиду слика Председника, прашњава, напрсла стакла. До ње пожутела диплома и дозвола за рад.

Седамо до фуруне. Необријаном конобару кажемо да донесе две дупле љуте ракије. „Испери прсте“, кажеш кад кафеџија донесе ракију.

Сељаци нас посматрају радознало, дрско и помало блентаво, као овце из тора.

Ти вадиш изгњечено и згужвано пакло „филтера 57“. Узимаш један цигар, искривљен, исправљаш га, лизућеш и стављаш у угао усана. Филмска поза, банална филмска поза, али теби пристаје.

Из једних врата, ваљда из кујне, излази крупна жена, зајапурена, белих широких ножних листова. Врцка куковима, ситно калуђерски, једва приметно, али зналачки, као да јој кипи вареника испод сукње. „Опа, бато!“ Доноси сељацима пасуљ у тањирима, врућ, пушљив.

Зовеш је и наручујеш печено пиле, кајмак и погачу. Кажеш: „Вруће пиле, ’ладан кајмак и врелу

погачу, испод црепуље.“ Док говориш, не вадиш цигарету из уста.

Жена се смешка: шиљчић јој у очима, велики, као врх Копаоника. Ходе врцкаво, као да јој крупни мишеви, пуваћи, јурцају по ногама. Гледа те. Сељаци то примећују, злобно те мере. Жена као да хоће да те заведе. Иако је ситуација бесмислена: необријани конобар, можда њен муж, игра карте са сељацима.

„Има добру ногу“, кажем.

Ти запаљујеш цигарету скупоценим „ронсоном“ добијеним на картама. Пламен лизне врх. Ти повучеш. Први пут мало. Други пут дубоко, заигра ти јабучица на врату. Издахнеш облачић дима: од њега ти, за тренутак, не видим лице. Пријатно ти је, чим усне облизујеш.

Фуруна бубњи, пуцкетају дрва, на кисла цврче. Напољу сив дан, пролећу ране, понекад.

„Живели!“ намигнеш и подигнеш чашу.

„Живели!“ намигнем и такође подижем чашу, полупразну.

Испијеш жедно, у једном гутљају.

Ти скидаш виндјакну. Остајеш у црвеној мајици. Бледо лице, уоквирено густом и црном косом, плане ти црвеним одсјајем. Привлачиш једну столицу и на њу бацајуш ноге у блатњавим ципелама.

„Треба се припремити за клопу!“ кажеш.

Жена поново излази из кујне. Примећујем да се на брзину очешљала и да је покупила праменове косе који су јој, раније, штрчали испод мараме. Шетка се по кафани, задиркује карташе. С времена на време палацне очима према нама, према теби.

Мени је занимљива, на неки начин, та жена. Поготову кад знам да је никада, или барем данас, нећеш додирнути ни опалити, поштено, људски, како би то она желела. Напољу је сив дан, пролећу врране, понекад, ми смо у неком приибарском селу, Чемерно се зове, и једна сељанка, жена прегоркиња, двапут старија од тебе, укршта погледе с тобом, палача очима као змија и покушава да те заведе ситним врцкањем и белином широких ножних листова.

„Стварно има добру ногу.“

У Биљановцу те ухвати цајкан. Изненада, отпозади, за крагну виндјакне. „Ходи, птичице, ходи“, рече. Ти се браниш, увијаш... Дереш се, вичеш, питаш какав је то начин... Милиционер отпасује пендрек. Дотрча и један његов друг, у помоћ. Ја беспомоћно трчкарам окол. На станици пусто, мрачно. Један милиционер стукну на мене и ја побегох на брежуљак изнад пруге. Посматрам, немоћан, шта се догађа. Воде те код дрвених клозета, у гушћи мрак.

„Птичице, сећаш ли се мене?“ пита милиционер који те је ухватио.

„Не. Уопште. Никад вас нисам видео“, кажеш.

„Заиста се не сећаш? Зашто ти служи та тиква, за подшишивање?“ пита те он.

Његов друг ти уврће руку.

„Не!“ дереш се, кукаш. Рука те боли, зацело.

Милиционер те удара цокулом. У леђа, у стражњицу. Његов друг песницом за врат. Ти падаш: лице ти дрља по расквашеној и снежној земљи.

„Немате право да га тучете, по закону и Уставу“, вичем, бесан.

Милиционер стукну поново на мене. Ја се попех двадесет метара више.

„Даћу ја теби закон, ти усукани и побачени“ запрети ми.

Још те туку. Ударају те у ребра, у стомак. Ти јечиш, кукаш из све снаге. Не знам да ли те стварно боли или се претвараш.

„Птицо, сећаш ли се кад си ми из воза ономад довикнуо: главоња?“

„Нисам ја!“ говориш а сумњам да казујеш истину.

„Јеси, птицо, јеси! У понедељак, и то трипут си довикнуо: главоњо! Познајем ти ја њушку! Мућни мало ћупом, да се присетиш“, и ударају те опет.

Милиционери се удаљише журно. Уз пругу најбоше, галамећи, неки железничари: ваљда због њих милиционери одоше.

Ти устаде и викну, јако:

„Главоње! Глупаве и тупаве главоње!“ и сјури се према реци, према шибљаку.

Милиционери потрчаше за тобом и застадоше у помрчини, претећи и псујући.

„Главоњчине!“ довикну им из мрака, из шибљака.

Напољу хладна мразовита ноћ.

Лешкарим у соби твог пријатеља, водника, који је на маршу.

Ти си на станици или у „Мотелу“.

У неко доба се појављујеш. С тобом је и једна девојка: у црној сукњи и црвеној мајици; носи поливинилску ташну. Такве свакојако зову у

рашчанском крају. Најчешће „мангале“, „шоферске сестре“, „камењарке“ и „певаљке“. Пошле су негде из забачених и далеких пештерских села да по свету срећу траже.

„О, овде има неко“, каже девојка.

„То је један мој пријатељ, пропали студент. Он спава, ко сова“, кажеш.

Гасиш светло. Шушти девојчина сукња и мајица. Звекне брњица на твом каишу. Пуцкетне други кревет.

И касније, будан, слушам шта ћућорите:

Кад је почела, питаш, занима те.

Давно, пре пет година. Био неки пуковников син, а она била дете сиромашних радника. Она му веровала. Као брату рођеном. Ако треба, с њим у огањ, у воду, у Америку. Била је пијана када се то десило. После, пуковников син је оставио. Хтела је да му баца соду у очи, да га убије, да га рашчереци, али се он одселио из града.

Све жене исто причају, кажеш, све су имале неке пуковникове синове и директорове и све су биле пијане...

А ти, кад си почео ти, пита те, смејући се.

У трећем разреду гимназије. Чак памтиш и датум. Био је то петнаести април. Она је била нека радница, старија од тебе, алава на мушкарце, неки ненасит, никад да каже доста... Ти си одмах налегао. Она ти је рекла: чекај, треба се прво цмакати. И гурнула ти је језик, смрдљив, из убазделих усана. Када си налегао, прошапутао си: Намести га! Лош си био. Као петлић. Ваљда зато што је био дан и што ти се гадило бубуљичаво лице раднице.

И она не воли дању, нема чари као ноћу, каже.

После си се извештио, као плочу кад навијеш.

Све дође само од себе, каже она.

Добро, питаш је, да ли је често напумпају.

Једном је абортирала. Више не би ни за живу главу. Боље је да роди, да проси са дететом него да такве муке претрпи. А и онда, читала је у „Чичу“, може да се деси да, ако још једном побаци, никад клинца не има. То јој се не би нимало свиђало. Жена је жена тек када рађа.

Па како се извучи, питаш. Стављају ли типови хигијенске гумице.

Не воли гумице. То јој је као цмакање кроз целофан. То јој личи на фалсификат. Сама помисао на куртон поквари јој задовољство.

И теби исто.

Пази на дане. Ето, данас је трећи дан и нема проблема. Два дана у месецу, која она одреди, не чује и не хаје и за самог Исуса.

А пилуле?

Пилуле?! И њих је узимала. Стедирил? Како су се звале? Није важно. Оне плаве, у станиолу, као чоколада. Болела ју је глава и стомак од њих.

Обоје уђутите.

Напољу хладна мразовита ноћ. Чује се како ветар силно удара о оголене крошње топола. И возови протутње, писну, понекад.

Пролазе возови, каже девојка.

Пролазе.

Има их много, каже девојка.

Три путничка, два убрзана и пет брзих за двадесет и четири сата. И безброј теретних, кажеш.

И опет ветар, снажан, једноличних звукова.

Причате о Рашкој.

Свиђа јој се место, каже.

Ти си рођен у њему, кажеш. Познајеш Рашку као свој длан. Сваки кутак, сваку улицу. Нема лепшег места од Рашке у читавој земљи Србији. Нема га ни у свету. Куд год си пошао, где год си био, ходио и боравио, увек си се враћао у Рашку. Постоји једна пословица: Ко је једном окусио воде са Матове чесме, тај док је жив Рашку неће заборавити, носиће је у срцу.

Претерујеш, каже она. Свако своје место воли.

Не претерујеш, кажеш. Чини ми се да ћеш да се загрцнеш док причаш, од милине, од узбуђења. Кажеш јој да она не зна шта је Рашка. Да се никад није купала у Саставцима, лети, у зеленом Ибру. Па никад није седела на мосту, у поноћ, док је све унаоколо тихо. Па никад није видела Рашку у јесен, кад брда пожуте и лишће на дрвећу. Тада је лепша Рашка од сваке слике на разгледници. Нема је лепше у свету, на лопти земаљској.

Не знам, каже она. Можда је то све тако.

Тако је, одговараш јој. Тако. Ти волиш Рашку. Одавно би отишао у Немачку, да радиш, али нећеш. Нећеш у туђе људе, у туђе земље. Лепше је бити у Рашкој скитница, беспосличар, него богаташ у некој далекој, Богу за леђима земљи.

Опет ућутите. Ветар звижди, швикће.

Мени се спава.

У полусну чујем:

Волим више слатко од трешања, каже девојка.

Ти од лубеница, кажеш. Једном си код тетке смазао читаву теглу слатког од лубеница. Узео кашичицу и јео. Тетка се крстила. Ти се ниси обазирао. Ако ти је тетка, и ако ти мисли добро, није стала за једну теглу слатког. А слатко даје снагу.

И слатко од вишања није лоше, каже девојка.

Ујутро, облачимо се брзо. Пљуснемо се водом по лицу и зачешљамо. Журимо: ти у Градцу имаш уговорену партију ајнца.

Девојка спава.

„Ајде, мацане!“ кажеш. „Устај!“

Дохватиш је за раме и продрмаш.

Девојка отвара очи. Имам времена да осмотрим њено лице. Измучено и бледо, као лице грешница на сопоћанским фрескама.

„Идемо, мацо!“ додајеш, грубо.

„Тако ми се спава!“ мази се она.

„Морамо да се чистимо из ове собе. Није наша.“

Девојка трља очи. Облачи се под чаршавом.

Устаје. Одлази у купатило.

Ти узмеш њену ташну и претураш по њој. Изручиш на сто окрњено огледалце, стари прибор за нокте, истрошени крејон, неке хартије, бочицу „Shat de noir“ чешаљ, неколико фотографија неког војника и личну карту. Отвараш личну карту и у бележници исписујеш име и презиме девојке, годину и место рођења и број личне карте.

Девојка излази из купатила. Застаје, изненађена. Туга на лицу; као на сопоћанским фрескама.

„Мацане, узео сам ти податке, за сваки случај...“

„Па јесам ли ти рекла да нисам...“

„Мацо, не пише ти на челу да ли болујеш од трише... Никад се не зна.“

Девојка, љута, враћа избачене ствари у ташну.

Ти је шапољиш по врату и кажеш:

„Мацане, немој да се љутиш. Чист рачун, дуга љубав.“

Негде од Казновића захукта воз и писну, дуго и продорно.

[1968]

Антоније Исаковић

МОЛБА ИЗ 1950

Ниже потписани моли Друга Министра унутрашњих послова (наше републике) да разуме ситницу због које сам у затвору и својом добром вољом ми поврати слободу.

Нисам поклопац, него оно што јесам, зато за стрпљење молим, да се прочита ред по ред. Стрпљење је важна чињеница, првоборци су је имали, у почетку револуције није све клизило, свесни увек у мањини, а код нас је најбројнија класа, сељачка, од Лењина познато, колебљива. Сада видим, и убеђујем се, дижу се фабрике на све четири стране, па ће радници да покуљају, надбију сељаке, а поштена интелигенција је већ поштена, па ћемо добити један добар социјализам, у шта сам срцем и овом меком главом уверен.

1) Када сам пре 1-2 године ишао за Македонију са женом, јер је из Неготина Вардар жена моја, у возу ме питала 2 Македонца какав је откуп жита код нас, ја им рекао да је умесан, да се сељаци не жале много (признајем, слагао сам, али сам хтео да видим шта ће код њих да провири), дају жито, од старине су навикли на државну дажбину, па им је помало и

свеједно, бобичава сељачка кожа, кажем ја, а они мени да је код њих јак откуп, много јак, стружу се и тавани, да су се сељаци из среза председника Македоније побунили, да је тамошњој Удби и милицији дозвољено да пуца, док се кулаци не опамете, и то сам неком рекао, да је код нас у реду, нико се не буни, већ испоручи, а код њих, не знам како то, то је неко доставио, нисам знао да нас тако свуда има, и позове ме Ђ. Симоновић, опуномоћник Удбе у Лесковцу, и каже ми да то више ником не причам, јер се и ти бориш и пишеш против таквих, и достављаш нама.

2) Пролетос сам хтео да купим ћерки старој 1 годину ципелице, и опазим одмах, излог јавна ствар, цена 1.550 динара, нисам имао новца, јер плата 4.000 динара, ја, жена и двоје деце, и опсовао сам ципеле или друго, не сећам се шта, ни пред ким, ни како, на часну реч, а у достави пише да сам опсовао државу, овакав израз нисам поседовао, нити сам могао да га изрекнем ако сам био свестан, сам се чудим откуд то.

3) У јануару и фебруару 1950 године био сам на вежби у Сиљаковцу, то ми је у животу први пут да сам у касарни војник, јер у бившој Југославији нисам служио војску, члан 313, и срце, плашио сам се коња, топ и комора без коња не иде, нисам знао ред, отпоздрављање и друго, па и храну, све сам то морао да учим у 35 години старости (храну сам јео, осим гершле, увек загори, и понекад кукурузни гриз мешан с макароном и купусом).

У последњој недељи марта 1950 био сам на свадби у Неготину Вардар, женио се мој најмлађи шурак, и у достави стоји да сам на некој свадби оговарао ЈНА да је гора од бивше југословенске.

То је непринципијелна лаж, прво и прво, члан 313, и срце, нисам служио бившу војску и непознат ми је поредак у њој. Господине Друзе Министре, поређење нисам могао да извршим. Према томе, оговарати ЈНА нисам могао ни да сам хтео, али уз чашицу, пила се мастика, причало се о њој. И ви сте из ове средине, па знате да сви волимо да причамо успомене из војске. Поменуо сам Јоцу Симића, старијег водника, званог Пандур. Наведени надимак смо затекли, и нико не зна од кога је добио, иде од позива на позив, старији војници и резервисти регрутима, и тако заувек Јоца Пандур. Опасник јесте, нема му равног, мислим, од Триглава до Ђевђелије, пакост, завитланцију да измисли, па је запапричи, замути, натури војнику, и онда се пушиш, било лето или зима. Од муке свраб, шугу у стомаку добијеш, то вам је Јоца Пандур. У смислу и због њега, да је гори од бивших наредника, нешто сам слично казао. Само толико, а никако нисам оговарао целину ЈНА. А и храна се поменула, био сам изазван, свадба је, по столовима печење, кисело млеко, пуни чорбалуци, жути патишпањ, а војска је војска.

Не сме да се заборави, на политичкој настави био сам међу најбољима, може да потврди комесар Прве дивизије са Споменицом, за два месеца сам се оспособио за помоћника нишанције, и командир Петковић је казао, када сам примао цивилно одело, да могу да будем нишанција на великом мерзеру.

Друзе Министре,

од избијања грађанског рата у Шпанији присталица сам левице, помагао штрајк радника у Лесковцу и митинге радничке, а рушио збор Љотића, ЈРЗ, и кошуље су неке постојале, само сам

им боју заборавио. Проверите у радњи код оца Јове, тамо је долазио и Коста Стаменковић, и стално смо се упознавали с комунистичким радом, читали су „Раднички тједник“, прорађивао се развитак друштва, а мој брат Павле отиде у шуму 1941 на позив Партије.

Све сам време био на вези и куповао за шуму: текстил, дуван, со, гас, лекове, индиго и пантљике за куцаће машине, давао извештај, скупљао новац од присталица.

Шта нисам радио, и Споменицу заслужио, али која вајда, нисам хтео понижавање, молбу да правим као неки други који су је помоћу сведока разних и мртвих добили, што је Вама извесно.

А буба-мара, мислим Споменица, како се све више одмичемо од рата, почиње јаче да значи, а добијају је и они с кривим биографијама. Али, ако, ја у то нећу да се мешам, само знам за себе да сам од Шпаније левица, и гурамо даље.

11 октобра 1944 године, кад уђоше партизани у Лесковац, одмах сам се ставио на располагање главном штабу Србије, мајору Јокићу, капетану Ботнићу и капетану Затезалу, који је сад у милицији за Србију (мислим, интендант), и онда почнемо да хапсимо народне непријатеље, а знао сам их, сваког у мозак, у пелену, имали су и зејтина, кафе и орашчића за све време окупације, буржуј ти је пиревина, не можеш да га почупаш, само жилави, и већ сам онда у глави правио списак, јасно у глави, знао сам за јадац – конспирацију, томе нас је учио још пре рата друг, сада покојни, Коста Стаменковић, у напред поменутој радњи оца Јове.

Двојицу одмах увече ухапсимо, ујутро долази друг Милисав Галовић и каже капетану Ботнићу да

му треба канцеларија за Озну, а ја му предложим канцеларију Пере Жижића. Уселе се, ако се сећа друг Милисав када је саслушавао Живана, повереника Т. Митровића, главног фабриканта за текстил, а он, Живан неће да призна где су ствари, а ја кажем, друже Милисаве, ви куцајте на машину а ја да га саслушавам (нисам знао да је друг Милисав био главни организатор Озне за Србију), и онда Живан почне да признаје, умео сам и колено да одшрафим, па полако, мазно прича, све тече, код Симић Буде 30 душека са вуном, 7.000 кг шећера, а код њега, Живана, пуно мазива и друго. То је заслуга незаписана, него шта, у шта се нисам петљао, велики сам петљанац био.

Једном сам био на седници цивилног Главног штаба Србије, на спрату, у кући Мите архивара, то зна и Панта Ризнић, понудили су ми да идем са Главним штабом, мајор Јокић и капетан Ботнић, али мене стигао ишијас, дрпио ме изнад рита, закатанчио па ни макац. Ко зна докле бих догурао да сам онда пошао, никад се не зна, Споменицу бих сигурно имао. Можда бих примао молбе, рачунам да је боље него што је пишем. Али, људи су и тамо и овамо, мислим, борци су свуда, као и грешке.

Од гаса и рена попустио ме рит, прогледам на очи, одмах ме позову за градског одборника и шефа трговинског. Ту сам много свесно извршио задатак, давао извештаје Озни, открио пуно народних непријатеља, стално се коте, смакнеш једног, дође други, све то знају Пера Ценић и Добри Рафајловић, обојица капетани Удбе.

На једној седници Градског одбора, не сећам се месеца, јесен је касна била, падала је киша ледењача, доноси се решење да се за градског судију

постави Восулић „Наполеон“, а ја кажем да је непријатељ, и то предратни, старешина соколства, држао је говоре против нас, тврдио да смо разорни, да смо за казан, против слава и брака, деца се шаљу у домове, све питомци, униформа, постају државна, као фабрике и земља. А на зимској приредби „Кола српских сестара“, када се реже суво месо, хватао се у коло до среског начелника. Свира се коло краљево, Восулић истури трбух као да је власник целе улице, све сам видео кроз шубер, и због округлог стомака, као да су му ту плућа, прозвали га „Наполеон“, и ја све то испричам, да је проверена црна реакција, и да другог изаберемо, а они кажу да је Округ наредио, а ја се, опет, не слажем да он, Восулић, буде, и издвајам записнички мишљење, они ме намрзоше и пошаљу у војску. А шта бива касније, Восулићу се одузима судијско право, онда адвокатско, и на крају и право гласа. Знаш, то сам и проверио: одузимање права гласа је најблажа казна за непријатеља, боли га што не гласа, њему је свеједно, али кад му кесу резнеш, ту је најтањи, цвили, постаје прегажено живинче. Зато сам за национализације и конфискације, алал вера ономе ко их је измислио, тај је био прави комуниста, онда буржуја скроз очистиш, на бели пост га доведеш. Све их знаш, али шта вреди кад сам сада у затвору.

Истина, наши су избори мало чудни, бираш само једног, али су ствар поправиле црне кутије. Избора је било нема броја, стално се нешто гласало. Код мене је све излазило пред бирачку кутију: старци, бабе, болесни, организовао сам омладинце са носилима, важно је да све буде добровољно. И где сам задужен, село или град, није важно, гласало се 99,90%. Тај сам проценат терао.

И чувар кутије сам био, јасно, наше, и газио у смелост када су избори били, краљ у питању, за мене формалност, шта се зезају, мислим ја, Грол, Шубашић и остали, да смо деца за Врбицу, гранчице и звончиће носимо, да им пустимо власт, лакат, оружје ми имамо, и банке смо имали, једино стручност, ту смо шупљикави били скроз, гласање се у Сморковцу завршавало, а миришем, село четничко, не варам се, ту смо, подигнем црну кутију, звали смо је и ћорава, потешка, наредим поњаве на прозор, закунем оне око себе, па мало преспем у нашу, рачунам – куглица је куглица, нити смрди нити мирише, а победа је већ ту, што да се село брука.

Ишао сам и у агитацију, нисам говорник, али добар за избацивање парола. У митингу, увек су ме постављали у средину, па кад рикнем, као из бацача, све се заустави, па и говорник. А припремао сам се, увече поједем по два жива јајета. Шта све нисам чинио, Друже Министре, шио сам и заставе за изборе, писао пароле, увек црно и црвено око ноктију, само читајте даље и не прескачите ништа.

Где смо оно стали, наљутише се на мене због Восулића, шаљу ме у војску, чине грешку, као да је армија казна.

Поставе ме у Команду града, на рад по обавештајној линији, а главни обавештајац је био Максим Вилотијевић, капетан по рангу, а комесар друг Јанко, заборавио сам му презиме. Ту сам био у цивилу, развио обавештајну службу и давао извештај сваког дана Максиму, а четвртог дана Војној области, кад је била хајка на трговце, Максим ми каже да треба да пронађем скривену робу, већ по подне откријем енглески штоф, 150

метара – у зид дупли, циц, 43 трубе платна, посуђе и пуно другог. Онда трговце са скривеном робом укрцамо на кола, па кроз варош полако, мало митинг, мало звечке, како ми клацкамо коске, да свет види ко је шта. Један ми тако и умро, ударила га кап, и за једну ноћ оде човек, то је био малер.

Био сам и у комисији за попис конфискације, налазило се свашта, шта људи немају, а овде напомињем само злато, право злато, гомиле прстења, наруквица, огрлица, злато у виду чаша, бокала, виљушака, ножева, златни чорбалуци и велике супене кашике, Друже Министре, чудило сам се, из ког злата се све јело, па онда предмети, разне заврзламе, статуе, велики златни сат, држи га пилот од сребра, прави пилот, чизмице на шнир, капа, огрнут пелцом, и све то од сребра, а у другој руци усправно држи елису од авиона, жута, златна, а у средини где је окретај, велики брилијант сјаји, мачорско око, запамтио сам добро. Онда сам предложио, а то се и усвојило, у главној улици испразнимо велики излог, бивша трговина „Јувра“, па све златно поређамо са врућом паролом „Народе, ево где је твој зној“. Крај сваког предмета на картончету испишемо име и презиме власника, и тако се у излогу нађе цела варошка буржоазија. Света ту увек доста, нарочито увече, корзо, заустављања, слушао сам коментаре, били су правилни.

Поведе се прича, шта ће с тим златом да се ради, да се шаље у Београд? То је био мој став у објашњењу, да се пошаље у Народну банку, нека се све претопи и појача опустошени динар. Разумем народну привреду, само златна подлога је златна, неће ништа сметати, тако сам тада мислио и свуда

објашњавао, сведок мајор Жигић, не знам где се сад налази.

Али, било је и других предмета, нарочито намештаја, па и књиге, повезане све у кожу, у крокодилску, оригинал. Заступао сам да књиге оду у библиотеку синдикалног већа или у учитељску школу. Свеједно, преовладали су други, излог је одиграо своје, и све се углавном слало за Београд, намештај, чак и књиге. Тако су решили, било је речено, другови одозго, и ту није било приговора, када су револуцију водили, и ову ситницу решавају како треба.

Кунем се, био сам у Београду, прошло је и 3 године, ради неких послова, а хтео сам и за себе нешто да свршим, тражио сам да ме прими један наш друг, нећу да повлачим његово име у молби, заправо, отишао сам његовој кући. Све засебно, цела кућа, стазе и резан шимшир, гвоздена ограда, уплашио сам се парка. Парк је увек градски, а овај је кућни, знао сам, заплењен од буржоазије. И чекао сам га испред кујне, а из предсобља, лепо видим, храстове степенице воде у горњиште куће, где су главне одаје, мислим. Чекам, скували су и кафу, ракију, све сам попио, па се из досаде попнем уза степенице, провирим, а оно горе радни кабинет, велике завесе, а зидови, све саме књиге. Погледам боље, 'оће бити, неће бити, у полици књиге, крокодилска кожа, онај оригинал. Није ме ни примио, из канцеларије јављено да је морао хитно да оде на важан терен, ја све то разумем, вратим се у Лесковац. И негде сам лануо за књиге, не за злато, на часну реч, наш свет воли да измишља, и то је оно што се односи у пријави да сам оговарао руководиоце. После сам размислио, и поправио се

стварно: књиге и треба да буду код другова, морају да буду паметни, иначе се каже – мудро руководство. Ето, то је све, и ништа више, остало је лаж, и треба прецртати.

Да се вратим. Кад сам оно био у Команди места, добијем извештај, комесар Јанко држао говор у фабрици обуће и рекао, поред осталог, „све за фронт – сви на фронт“ и питао има ли ко шта, устане један радник и каже, друже, два месеца има како си дошао, направио си 3-4 пара одела и чизама (наше место мало, па се све зна), један пар задржи, а ресто пошаљи на фронт, онда ја дам извештај капетану Максиму, моја обавештајна линија, знате како је, моје је да пресликам тачно, тако су ме учили. И ја комесара Јанка пресликам, проверим још петорицу из фабрике обуће, све се слаже, а друг Максим не пошаље извештај у Област, опет, то је његова ствар, него га гурне у фиоку. Кад Јанко комесар пође за Београд на важнији положај, пронађе у некој фиоци мој извештај, тражи ме, хоће пиштољем да ме упуца, дере се, све крупан корак по канцеларији, пршти патос, а мени срце и глава, да нисам дупликат послао у област, кунем се да нисам, дајем радничку реч, само капетану Максиму, а он нареди Максиму да ми се да боловање од 3 месеца, за то време се Команда расформира, и ја останем у бубњу.

Опет натраг у Лесковац, куд ћу, одреде ме у радничко-службеничку задругу са Пајом брицом, али он нема везе с трговином, предлажем му да стаклар не продаје поврће, гвожђар није за бакалску и фризерску радњу, већ свако у своју струку, што пре да оправимо варош за трговину. Он не пристаје, мене најуре, а Паја брица је све

замесио, више пута је био директор, сада је избачен, постао је самостални фризер у Врњцима, зарађује.

Паја ме сарани, моја жена се разболе на плућима, немам пара за лекове, имала је каверне две, требају јаја, месо нарочито, ваздух боровњак, а чујем, распитујем се, најважнији лек западњаци пронашли, позајмим новац и у Загребу купим двеста килограма воска, да зарадим коју пару, да одем у Трст и набавим стрептомицин. Сељаци, цела Србија јури за стрептомицин, али цуле увек има нешто и да прода, а ја градски безвезник и са женине стране празан, 3 шурака имам, морао сам да идем у восак. Предам га на железничку станицу, платим трошарину, све по пропису, и продам га воскарима у јесен 1946 године. Восак је био у слободној продаји, а већ у јануару 1947 суде ми да сам продавао парафин који је забрањен, ја кажем восак, али они парафин, имао сам цедуљу од фирме Засулић, Загреб, да сам купио восак, али ништа не помаже, дигнем руке, осуде ме на шест месеци с принудним радом.

То ме закопа, али се не дам, женин брат од зараде оде у Трст, набави стрептомицин, заустави каверне. Жена је главни стуб у кући, борим се да тај дирек сачувам, а ја ћу лако прегрмети принудни рад, нешто ме амнестирају, и од тада до септембра радио сам у предузећу без дана одмора и боловања, постављен од П. Јоцића, секретара градског комуналног за исхрану града. Под њима је све било: брашно, месо, поврће и воће, и сточна храна, а ја сам радио у продавници саламе, предао вишак, а не мањак као остали дућани у вароши, сведок Живорад Срзентић.

Онда се предузеће цепа и постајем благајник, хлеб и пециво, опет без иједне грешке, па се предузеће спаја са месом и млеком, и све се зове „Прехрана“. Тако се послује четири месеца, онда се све опет раздваја: хлеб посебно, пециво посебно, месо посебно, млеко посебно, ја одлазим у млеко. Стално се дешавају промене, као оно мали срезови, велики срезови, окрузи, без округа, стварају се области, па се укидају, и тако стално, углавном мали и велики срезови, дискусије, свако се бори за среско место, јер ту је и среска банка, срески суд и остале среске администрације, бољи услови за запослење, и напредак уопште, мислим на неку фабричицу, опет се све мења, укида, додаје, све се објашњава динамиком. И стварно, мислим, у нас је динамика непрекидна, увек изражена, јер се ускоро све спаја у „Прехрану“, са додатком погона „сода-вода и кракер“, уз задатак да се што пре освоји производња воћних сокова, оригинал, из нашег краја. Мене опет ставе у затвор, нашао се мањак, нисам контролисао Симкета који је радио на млеку, и опет одох на принудни рад, регулација потока Сибче, ту се поврати моја болест реума, сав се укрутим, даска једна од човека, ни главу да окренем, отпуштају ме кући.

Опет гас и туцан рен, али слабо помаже, жена мора да се запосли, оде у мензу за помоћницу куварице, није тамо ни ручавала ни вечеравала, доносила је кући, па смо сви јели. Полако сам се придизао, кућни посао на мени: крпим, чувам децу, чистим, уби ме досада, па сам онда и мислио шта се све претурило, као да сам три рата згурао. И увек баксуз, кад правду хоћу, настрадам, кад кривду прогутам да се мало подмажем, опет ме ољуште,

стално колац, никад краја, шта хоћу, мислим се, али знам, власт никаква нити могу нити желим да будем, мада усвајам да је социјализам борба непрекидна.

Дође пролеће, придигох се, ми укућани сви убледели, умирисали на мензу, једва добијам запослење у стругари „Кукавица“, помоћник благајника и контролор. Човек мора да ради, иначе кућа, кола без точкава. У стругари послујем све како треба: квита, датум, па подвучем, све се слаже у динар, и сваки ексер у магацину покривен, излаз–улаз, и ветар је под контролом. Нећеш га мајци, умем и ја да ударим бибер. Свеж ваздух, опоравих се, преко недеље дођу жена и деца, купујем јаре, козе су се законом таманиле ради шума, јефтиноћа, и тако сваке недеље с породицом поједем по једно печено јаре. И жена се поправи, и деца, све побоље крену, кривим капу, онда сам и бркове пустио.

Али, једнога дана пошаље директор Ђока Драгић своје дете по жицу за струју, ја кажем детету нека тата напише, па онда да издам, да не буде кривде, да све буде како треба, излаз–улаз, датум, квита. Дете оде и не врати се, а сутрадан директор ми рече, ја послао дете а ти не даш. Видим, затегло се, опет ћу на песак, и стварно дође квота 1 септембра 1950, и бивам отпуштен.

Нема се куд, обратим се Ж. Татићу, капетану Удбе, знате ко сам, шта сам, и мој рад на откривању непријатеља, а сад сам на калдрми, са женом и двоје деце. Каже ми, чекај, мора да се чека.

Чекам, грицкам уштећевину, а она танка, опет ћу да уђем у дугове. (Онај директор са стругаре после је смењен, увидело се да је покварењак, а ја

опет жртва.) Мора да се чека, где све нисам био, шта нисам радио, ја сам учвршћивао и савез радника и сељака. То су акције „село–град“, а за време окупације изучио сам код Тошића казанције да крпим шерпе и лонце. Није било онда бакра, калај велика реткост, нешто се шверцом добијало из Грчке, па смо прешли и на оштрење свих ножева, од касапских, кухињских до ножића за машине за кафу и месо. Блед занат, али занат, нисам научио да правим нове казане, али смо их оправљали и крпили све могуће, до оних ракицијских лулаша. Углавном смо се бавили крпежом, а то сада кад је дошла акција „село–град“ – крпеж постаде најважнија ствар. Кад је недеља, организујемо се: ковачи, поткивачи, лимари, зидари, бојације и ја, стручњак за крпеж, па у село. Сељаци се прво чуде, које су ово лудије да цаба раде, да неће нешто, да не испадне после јадац. А ми само кратко: дошли смо да оправимо село, кујемо савез радника и сељака, наша значка срп и чекић, тиме је све казано. Па се ослободише, из каквих све судова наши сељаци не једу, да се запрепастиш, али лупај и крпи, и то је раденик, мислим ја, па су ми после доносили алове за свиње, стоку и пилеж, све запушено кочанком, тежином, крпио сам по пропису. А у село смо обично одлазили са два шпедитера, са алатом и материјалом, пароле више наших глава, лелујају пантљике, све у част раденика и сељака, барјаци, песма, права сиротињска свадба. Нећу да кажем, све је постајало боље, сељаци се навикоше, па слободно траже, мајсторе, де ово, де оно, а ми ради, по неко политичко објашњење дамо, а сељаци спремају ужину, погаче, гибанице, кајмаци, сиреви, ракија, па и вино, ухватимо се и у коло, и

хармоникаша смо водили, понекад и нека тамбура, млађи са женскињем, имали смо онда још велику војску, Трст је наш, није наш, а рат проредио мушку главу, све је било како треба, само ја увек у баксузлуку, и у једној акцији „село–град“ добијем трипер. Жена ми је, срећом, била у Неготину Вардар, а ја га у градској болници излечим, чини ми се, брже него кијавицу, што је техника.

Начекао сам се, па се поново обратим Ж. Татићу, капетану Удбе, упловио сам у дугове, најгоре, немам више од кога да зајмим, и најзад ми капетан даде затворено писмо за градску персоналну управу, за друга Јарића, и он ме запосли преко телефона у Повереништву транспортних радника, благајна. Пре мене била два благајника, први проневерио (утврђено) 248.000 динара, а цени се на 1 милион, а други 146.000 динара, а ја ни 0 динара.

Са тог места ме хапсе, и из затвора предајем дужност за 1 сат, потпуно исправан.

Видим да руски пут води у економску пропаст, то никада нисам одобрио, а нарочито њихово поступање после Резолуције на нашег Маршала и Централни комитет, нисам се повезивао са И. Б. земље, напротив, открио сам Дуку Јојића и друге као информбировце.

Ја сам 27-III-1949 године пред главном радњом, бивша „Лувра“, рекао оно што стоји у пријави, и горко се кајем, и док је на мом врату куцавица, нећете више чути од мене ни најмању ситницу, никада нећу да помислим на И. Б., и не могу да издам своју земљу, каква је да је, моја је. Своја кожа се не мења, у њој се умире.

Дајем часну реч вама, Министре и генералу, мом пријатељу Тодору Јоксимовићу, Пери Здравковићу званом Гица, првоборац нашег краја, Арси Максићу, Удба, да остајем веран до гроба, нећу вас преварити и не могу, вас није преварила ни руска тајна полиција, ни нико, зато ме пустите на слободу јер сам стварни непријатељ И. Б. и Белог орла, још у затвору у Лесковцу, открио сам да од стране затвореника код неких И. Б. и Б. О. има оружја, пријавио управи затвора, и пронашли су га.

Друже Министре, пустите ме на слободу и омогућите да се састанем са генералом Тодором Јоксимовићем (и он је првоборац нашег места), нека ме посаветује, да се вратим у Лесковац и јавим мајору Арси Максићу да ми да директиве, да примим дужност у предузећу, да радим поштено и откривам народне непријатеље.

Не волим Информбиро ни Бели орао да дођу на власт, јер ја не желим да постанем генерал, ни висок руководилац, ја сам према свом знању на добра места бивао запослен, и сад кад се економске прилике сређују, цене падају ниже, шта ће ми друго, имам сина и ћерку.

Ја из овог мог последњег затварања не мислим да стичем неку степеницу више, као што то желе информбировци и Б. О., већ ћу ја страдати као и ви, кад би им дозволили да дођу на власт, зато ми је камење у срцу што сам овде међу И. Б. затворен.

Видим из штампе да се пруга Добој–Бања Лука завршава, али, потребно је још више напора, никад доста, па зато, ако би ме пустили, и ако хоћете, могао бих да одем на пругу, до краја децембра добровољно да радим, шта било, прагове да

постављам, а онда 1-I-1951, од Нове године, да буде ново, на дужност часно у Лесковац.

Смрт И. Б. и Б. О.

Живели руководиоци мудри који су нас спасли од И. Б. и Б. О.

Ада Циганлија
17-XI-1950

Искрен и ваш
Милорад К. Живић „Тобџија“
Лесковац

П. С.

Друже Министре и Т. Јоксимовићу, све мислим: моје су кривице мрави, а заслуге брда. Иако сам атеиста, ваљда звезде виде.

Учтив
Ваш Милорад „Тобџија“

[1969]

Филип Давид

ПРИЧА О ТУРСКОМ ЧАСОВНИЧАРУ

Подскакујући по неравном друму, поштанска кочија која је кренула из Норвича приближавала се Лондону. Господин Вилијем Артсброу, виши саветник из Дурхама, погледа кроз прозор, и неколико тренутака пажљиво осматраше пејзаж обавијен јутарњом измаглицом. „Стижемо“, објави он. „У пријатном друштву време брзо пролази. Чини ми се да сам прошле године двапут дуже путовао. Али, нема сумње, раздаљина је остала иста, штавише, судећи по часовнику, овога пута долазимо чак с малим закашњењем!“ Ове речи беху упућене првенствено господину Хобсу Томасу, лекару из Лондона, с којим је виши саветник у току путовања склопио право пријатељство. „У праву сте“, рече лекар. „Ако се поуздамо у сопствено осећање времена, схватићемо да с тим проклетим часовницима нешто није у реду! Мислим да је само један човек, један једини, био на путу да правилно израчуна време. Али, то вам је већ прича за себе!“

Ове речи пробудише интересовање вишег саветника. Он љубазно умоли господина Хобса да исприповеда ту причу. Ево, дакле, приповести о Габријелу Османлију, младом турском часовничару.

„Могу вам одмах рећи да је мој покојни деда, некада секретар енглеског посланства у Цариграду, у многоме заслужан за све што је Османли доцније постигао у животу. Заслужан или одговоран, како хоћете. Боравећи у Цариграду осамдесетих година прошлог века, деда је свашта видео и доживео. Оријент је величанствен и у своме трулежу и у своме сјају – то су ствари више-мање познате. Углавном, када је енглеска влада једнога дана опозвала деду и он се вратио у Лондон, почела је да кружи прича о младом Турчину који је његовом милошћу и љубазношћу тајно пребачен на Острво. Деда није крио да је учинио такву услугу младом Турчину. Доцније, он је објашњавао да је био потпуно освојен огромним, необичним даром овога младића. Допремио га је у једном ковчегу из свога дипломатског пртљага будући да турске власти нису ниједном свом поданику допуштале излазак из земље. Цео овај догађај није прошао без последица по деду; да би се спречио међународни скандал који је могао да избије, деду примораше да напусти дипломатску службу; у оваквим случајевима, влада се строго и по кратком поступку лишава услуга својих најбољих службеника. Нико није могао да схвати како је деда тако олако уништио своју каријеру. Због његове изузетне наклоности према младоме Османлију, почеле су да колају многе гласине, све до најгнуснијих. Османли је свуда

пратио деду као сенка и нико није могао наслутити какав се дар крије у том високом, ћутљивом и повученом Турчину. Деда објави породици да преузима трошкове за младићево школовање, што се протумачи као један од дединих хирова, али тај поступак истовремено коначно распири ону дуго скривену нетрпељивост према сиромашном дошљаку из Азије.

Било како било, Османли се ускоро пресели у Цирих на изучавање заната. Може се у првome тренутку помислити да је деда коначно, под притиском својих најближих, одлучио да препусти младића његовој судбини. Истина, он је у прво време редовно подмиривао све трошкове школовања, али, ускоро, и та помоћ пресахну пошто се Османли у Швајцарској одлично снашао. Био је један од најбољих ученика чувеног часовничара Лудвига Гриневалда. Деда је умро поткрај 1890, не видевши се више са својим младим пријатељем. Оставио је Османлију неколико стотина фунти – мала свота ако се узме у обзир дедино богатство – тако да овај посмртни дар прође у јавности без одјека. Тиме улога мога деде у Османлијевом животу потпуно престаје.

Потребно је одмах напоменути да Султан није заборавио на младога избеглицу. Два турска шпијуна пратила су га још у Енглеској, а у Цириху покушаше да га смакне. Срећом, Османли избегну ноћни препад, захваљујући пре свега неопрезности и неспретности агената. Нису се уопште трудили да сакрију своје присуство, кретали су се тромо, лењо, на источњачки начин. Били су врло упадљиви, с јатаганима и фесовима. Привлачили су општу пажњу. Исток за нас, господо, остаје вечита тајна.

Није ли сама судбина оличена у тим угојеним турским убицама? Они не крију своје присуство; они знају да ће, свеједно да ли сутра или за десет година, сустићи жртву.

Претпостављам, уважени пријатељу, да су вам обичаји и природа те европско-азијске земље сасвим неразумљиви и необични. Мој пут ме је неколико пута водио до Турске. То вам је земља „сјајне и страсне беде“, како вели Хигинс, и ја немам томе шта да додам. Већина њихових државних службеника и не зна да Европа постоји. Они не мере време часовницима, већ великим стакленим судовима у којима се песак прелива с једне стране на другу. Највеће уживање, по њима, недељиво је од најпрљавијих болести. Ових неколико, већ сасвим познатих истина о тој земљи, треба имати на уму у приповести о животу Габријела Османлија.

Овај младић, завршивши занат, напусти Швајцарску и настани се у Аугсбургу. Ту се прочуо као изванредно вешт мајстор позлаћених минијатура. Многа господа из Саксо-није, Горње Шлезеје и из француских крајева наручиваху код њега најлепше мале часовнике што су се у то време могли наћи у Европи. Његови часовници, изванредно привлачни по спољној изради, имали су милозвучан глас и многи су покушавали да у лаганом механизму открију траг неке источњачке мелодије. Наручбине су стизале са свих страна, али је Турчин радио споро и прецизно и израдио је мали број часовника, који су и данас на великој цени. Истовремено, Османли од почетка показиваше неумерену мржњу према индустријској техници и гломазним, тешким „градским“ или „народним“

часовницима. „Човек није створио ништа ужасније“, пише он, „од оних страшних механичких чудовишта као што су Биг-бен, Велики немачки часовник, Рачунар Александра Вана и Штрасбуршки сат на већници са звезданим глобусом и покретним сунчаним системом. То су гомиле гвожђурије из којих не говори вечност. Са уживањем замишљам њихове творце смрвљене између великих казаљки, као између тешких гвоздених маљева.“ Од почетка, дакле, тежак звук такозваног средњоевропског времена нарушаваше онај надалеко познати источњачки осећај за време који је у њему постојао. Зато његове речи не треба схватити једино као протест против твораца великих часовника; на свој нарочити начин он овде изражава узнемиреност свог искључиво механичког рачунања времена.

Ви сте, г. саветниче, савршено тачно запазили да вам овога пута време брже пролази; погледали сте на свој часовник и са чудом закључујете да, судећи по њему, овога пута ви чак дуже путујете. Као човек европског васпитања, примате ову чињеницу сасвим мирно; ви чврсто верујете у *објективност* свога часовника. Можете замислити како се млади Османли осећао у Лондону, Цириху, Аугсбургу и другде, одасвуд окружен часовницима, стално у паници, јер је његов унутрашњи осећај за време, једини прави начин на који се на Истоку мери време, био у сталној опречности са званичним временом, измереним по Гриничу. Тако је, збуњен и пометен, сав свој бес усмерио према великим часовницима. То што од самога почетка није порицао смисао часовника уопште, долази од

његове жарке жеље да се приближи култури Запада.

Међутим, већ године 1890. он Европском друштву за систем мера, чије је седиште у Лондону, подноси свој знаменити предлог у вези с новим начином мерења времена. Укратко, драги пријатељу, он изражава мишљење да време не може бити израчунато низом сталних јединица. Млади часовничар у своје научном допису тврди да откуцај човечјег срца, или срца неке антилопе, може бити временска јединица, а, као што је познато, срце куца брже или спорије, као што и време некада протиче брже, некада лаганије. Османли признаје неке националне и географске специфичности и вели да за народе Средоземља, на пример, птица фламинго може да представља симбол времена, а ритам рада њених крила временске јединице. Он иде тако редом по континентима, по државама и покрајинама и у свој временски каталог убацује велик број животиња, биљака и природних појава, дајући о њима опширна научна објашњења. Европско друштво удостоји младог Турчина лаконским одговором да област његовог рада не спада у њихову надлежност и да му они најтоплије препоручују Британско зоографско друштво из Лондона. Османли им одговори у неколико реченица: „Енглеска ће се увек управљати према Биг-бену и Гриничу, према лажним часовницима и лажној традицији!“ Уверен да је на овај начин најдубље презрео и увредио целу нацију, одрече се сваког другог коментара не желећи даљњих сукоба, још увек се нерадо присећајући својих ранијих непријатних доживљаја у границама Британске Империје. Само

га је искрена приврженост сени мога деде спречавала да изручи своју нетрпељивост према ученим мудрацима из Европског друштва.

Можете замислити трагичан положај тога младог Турчина који је кришом напустио своју земљу тражећи у Европи истину и слободу, а сада седи у малој соби у близини аугсбуршког Градског парка изложен с једне стране потцењивању Европског друштва за систем мера, а с друге, сталним претњама двојице најмљених турских убица што још не извршавају задатак добијен од турске владе и Султана. Они се не журе јер године које у међувремену протичу за њих су само тренуци вечности. Они учтиво поздрављају Османлија и њихово познанство прелази готово у интимно пријатељство, ствар разумљива и објашњива онима који познају нарав и карактер људи са Истока. Османли се мири с њиховим присуством, баш као што се сваки човек, на крају крајева, мири са сазнањем да смрт једнога дана мора наићи. Он их чак у неким својим списима назива верним пријатељима и обележава их мало чудним именима – Клатном и Бројчаником.

Најзад, једног дана обавештава јавност да је сачинио временску азбуку. Овај проналазак омогућује да се време забележи као што се то чини са звуком или сликом. Знакови које Османли предлаже на први поглед су слични нотним знацима. Сходно новом поимању времена, на хартији се бележе ритмичке јединице различитог трајања, дакле време у свом протицању. Репродукција је могућа на разним врстама музичких инструмената. Није зато чудо што су многи, чувши звук времена, имали осећање да

слушају музику новог стила и сензибилитета. Међутим, остаје непобитно да *musica nuova*, како ју је називао Де Агостино, није ништа друго до скуп знакова којима се обележава време. Османли је доказивао да је помоћу овог једноставног система могуће репродуковати протекло време, већ давно прохујале недеље, дане и часове. Извесни велики датуми у историји неког народа, или у животу појединца, били би сачувани за потомство. Његова достигнућа из области времена нису, на жалост, изазвала интересовање оних којима су била намењена; али, док се европски часовничари оглушише о све његове резултате, многи уметници озбиљног угледа кренуше у Аугсбург на ходочашће. Говори довољно сам податак да је и један од наших најбољих диригената, сер Рајмонд Кингсли, похитао да чује ове нове звуке. Сви они, међутим, наиђоше на затворена врата, што је, без сумње, повећало општу нетрпељивост према младом турском часовничару.

Видим да се у чуду осмехујете. Уверавам вас, ипак, да је овај човек био до крајњих граница неславољубив, особина која, признаћемо, није данас на цени. Њега је једино занимало *време*, и све што је чинио, било је у намери да, како рече једна учена глава са Харвардског универзитета, „дух Истока усели у тело Запада“. Требало је, дакле, наш европски рационализам заменити источњачком мудрошћу о релативности свега, па и времена. Многи су у овоме видели атак на културу нашег континента; ипак, чинило се да младић ужива значајну подршку неких особитих политичких личности које су биле уверене да је неке реформе, друштвене и културне, неопходно спровести. У

сваком случају, устаљено је мишљење да растрзана и неуралгична Европа има што да прихвати од филозофски мирног и психички надмоћног Истока. Док се ова подземна борба око турског часовничара распламсавала, Османли, непрестано радећи и усавршавајући свој проналазак, на крају успе да начини часовник по својим замислима. Усамљен и одвојен од света, строг и озбиљан према самоме себи, није уопште имао жељу да такозваној широкој јавности намеће своје дело. Послао је само одређен број позивница људима од ауторитета. Тако се назначеног дана у његовој собици нађе десетак најзнаменитијих часовничара из свих крајева Европе. Европско друштво заступаше г. Ричард Голдберг, унук знаменитог Семјуела Голдберга. Готово сви ови људи су још пре неколико месеци презриво одмахивали главом када би се поменуло име необичног часовничара из Аугсбурга. Сада су седели у његовој соби спремни да га исмеју, али и с довољно респекта који им је уливао тај ћутљиви младић чије се име све чешће спомињало не само у научним већ и политичким круговима. Дођоше, дакле, један за другим, кочијама из разних крајева; сви неповерљиви, сви уздржани. Седоше један до другог, упознавши се с младим Турчином, који их дочека врло учтиво, али и врло суздржано.

И знате шта им показа? Једну посуду, провидну, подељену на два дела; и у једној и у другој комори неки чудесан организам који је пулсирао и чији су се откуцаји дали опазити у течности којом је био окружен. Нигде никаквих бројки, само мукли откуцаји. То беше тај часовник. Посуда пође од руке до руке; сви ужаснути, нико не прозбори реч, док г. Ричард не крикну: „Ово су људска срца, господе

Боже!“ И он испусти посуду, стакло се разби, а срца почеше да подскакују по поду као две мале заплашене животиње. Скочише, навалише на Османлија и савладаше га. Обавестише полицијског префекта. Он дође и у једној покрајној просторији нађе лешеве двојице Османлијевих прогонитеља; ето одакле потиче механизам за његов јединствен часовник.

Султан је био задивљен страхотом злочина. Тајним дипломатским каналима дочепа се убице. Пошто га је пажљиво саслушао, посла га у једну од највећих лудница у малоазијској области. Очевици причају да у овој земљи нема готово никакве разлике између затвора и луднице. То су велика ограђена дворишта по којима се ваљају гомиле пустињске прашине, ношене кужним, влажним ветром. Трулеж света. Млади часовничар је уверавао Европу да је цела историја човечанства један велики часовник, низање догађаја, који су праве временске јединице; али, ако има краја где је време мртво, онда су то ове пустиње у турској царевини, у којима, како веле, ни свећа не догорева, гори у бескрај.

Али, господо, ви ћете рећи да и време проведено у тој ужасној пустињи млади Османли може мерити својим унутрашњим часовником; мислите на његово срце. Међутим, цитирам Паскала, тог филозофа који је највише од свих западњака био записан у души Османлијевој: „Треба имати једну непомичну тачку да би се ствар пресудила. Пристаниште пресуђује о онима који су на бродовима; али где да пронађемо пристаниште...“ Где је Габријел Османли, поново враћен у своју домовину, ту мирну и непомичну гробницу на кугли

земаљској, могао да пронађе брод који се креће, или пристаниште у времену?

То вам је прича о младом научнику-убици, који је у дрвеном ковчегу кренуо у Европу да потражи своје море, а завршава као бродоломник на врелом песку материнске Азије.“

[1969]

Данило Киш

ИЗ БАРШУНАСТОГ АЛБУМА

1

...На шуму се беше нагло спустио мрак. Моја је мајка имала неко чудно предосећање, неку немирну слутњу, па нас повуче за руку. Цак са шишаркама теглили смо наизменце, не желећи да испустимо ту богату бербу, тужну бербу наше јесени. Моја се мајка није била преварила. Чим смо доспели надомак села, угледасмо светло у кући наших рођака: иза стакла се назирала аветињска светлост-луталица. Задрхтасмо. Да ли је моја мајка желела његов повратак? Да ли му њено добро срце беше све опростило? Зацело, јесте. Јер када уђосмо у двориште, не без сујеверног страха, и кад закуцасмо на врата госпође Ребеке, моја мајка устукну. Очекивала је, без сумње, да ће у кући затећи нашег оца, да ће наћи на окупу сву његову родбину, сад већ измирену заједничким патњама и крижним путем целог племена. Али у кући затекосмо само стрину Ребеку, и њен нам изглед не ули поверење. У први

мах нисмо могли да дођемо до речи од запрепашћења. Господе, како се беше изменила! Од некадашње њене косматости не беше ни трага ни гласа, црна пунђа њене косе беше спала, фитиљи њених зулуфа беху нагорели, као на пламену. Стајала је са тешким седмокраким свећњаком у рукама, и ми видесмо с чуђењем да је само у једном чираку горела бела стеаринска свећа, док остали краци беху празни. Тај свећњак с једном једином упаљеном свећом беше ту, без сумње, зато да нам својим угашеним пламеном, својом празнином, укаже на оно што ће нам стрина Ребека и сама саопштити (затресла је својом сасушеном главом, споро, достојанствено, с пуно значења, прво лево, затим десно, па онда поново, још спорије): нема га! Да ли то беше час олакшања или неми очај, који нас беше обузео? Мој отац – мртав! У сваком случају, ја сам према његовој смрти испољио потпуну сумњу. Био сам уверен да стрина Ребека не говори истину, мада су њен изглед и њени покрети главом имали призивак неке трагичности. Свеједно, мени је све то личило на велику подвалу, на жељу госпође Ребеке да отпише мог оца на најбезболнији начин – тим спорим махањем главе. Она нам се уносила у лице (јер беше постала кратковида), приближавајући нам уз сам образ пламен свеће, затим је то своје одречно махање главом поновила за сваког понаособ, и увек с другим призвуком пуним значења: мојој мајци с неком врстом искреног сажаљења, Ани са педагошким призвуком – сад опрезно, мала моја кузино! – а мени с неком потајном злуродошћу: твоје ће веровање у његову бесмртност ускоро бити сасвим оборено, мали надувенко; време ће обеснажити твоју веру!

Жмиркајући значајно, лукаво осмехнутих очију, док јој лице и уста беху скамењени, она је дуго држала пламен свеће крај мог образа и, загледана у моје зенице, махала је лево-десно својим великим носем. Да ли је било још неког значења у њеној пантомими? Шта се још крило у тим великим црним очима лудачког сјаја? Све ми се чини да је тај злобни призвук потицао из жеље да ми се саопшти чињеница да мој отац не само што није умро као херој, с неком бесмртном реченицом на уснама, која ће се памтити и наводити као пример филозофског држања и мудре хладнокрвности пред лицем велике смрти, него напротив, да је пред својим целатима... Ох, не сумњам. Зацело беше наслутио значење опаке игре у коју га беху увукли, и кад су га ставили на леву страну, међу жене и децу, међу болесне и неспособне за рад – (јер он је био све то истовремено, велики болесник и хистерична жена, жена бременита од неке вечне и лажне гравидности као од неког големог тумора, а био је и дете, велико дете свога доба и свога племена, као што је био и неспособан за рад, за сваки рад, физички и умни подједнако, јер се кривуља његове генијалности и његове активности опасно извијала и доспевала тако, у својој кружној путањи, до полазне тачке, до апсолутне нуле, до своје потпуне негације) – на леву страну, дакле, од Бога и од живота, он је за тренутак, али само за тренутак, без сумње помислио да је то његова подвала, његов смисао за хумор, његово сналажење у компликованим животним ситуацијама, но одмах затим мора да је осетио, својим цревима и својом лудом главом, да је стао на страну смрти добровољно, глупаво, да су му, дакле, подвалили као детету... Злобне очи госпође Ребеке

давале су могућност да се наслути горка и трагична истина: идући у тој колони невољника и болесника, међ ужаснутим женама и престрављеном децом, идући с њима и уз њих, онако висок и погрбљен, без својих наочара, и без штапа, које му беху одузели, гегајући се несигурним корацима у тој колони жртвованих, као пастир међ својим стадом, као рабин са својом паством, као професор на челу својих ђака... ах, не. Ударали су га пендрецима и кундацима, он је јаукао и падао, жене су га храбриле и подизале, а он је, јаој, плакао као мало дете, док се из њега ширио мирис његова тела, грозни задах његових издајничких црева.

2

Од наших рођака вратио се још само мој стриц Андреј, и он опаљен неким чудним сунцем, неком адском светлошћу, која је давала кожи боју болесне мемљивости – погубни печат неког црног сунца. Он је донео са собом песме нових времена, тужне логорске баладе и рабинске нарицаљке, које је певао у полугласу, без слуха, или их је свирао у окарину, хукћући као сова.

Дан-два по повратку, он поче да прекопава шталу на оном месту где су некад били смештени војнички коњи, чему се беше узалудно противила стрина Ребека. Земља, коју је избацивао из дубине беше влажна и заудараше на коњску мокраћу. Ускоро је у том бунару што га је сам ископао сасвим потонула глава мог стрица Андреја, а глас му је допирао, док је издавао кратка наређења стрини Ребеки, као из гробнице. На моје огромно запрепашћење, немало затим угледах стрину

Ребеку како извучи из тог смрдљивог бунара свитак цица ишараног буктећим ружама, црвеним и плавим! Слагала је крај ногу ту своју ловину, те руже што се беху упетљале у мрежу цица као сјајне дубинске рибе. Какав улов! Угледавши прве руже, још ретке и ситне, тек у пупољку, ту ситнеж плаве рибе упетљану у окца мреже, где су лежале дуго те беху већ почеле да заударјају и да бледе, моја стрина поче да граби циц нервозно, повлачећи га с грозничавим напором. О, несреће! Та огормна бала, закопана овде уочи рата, завијена у воштано платно и стављена у тврд сандук, беше сасвим разједена киселим раствором коњске мокраће, која је све претворила у прах и пепео – руже су заударале као труле, цркнуте рибе. Сутрадан је стрина Ребека покушала да спасе што се спасти може: своју је голему мрежу разастрла по плоту, у петоструком слоју, рачунајући зацело на благотворни утицај сунца. Око куће бејаше, дакле, преконоћ никла живица од ружа-пузавица, као око старинских замкова, али двориште је заударало на мокраћу. Узалуд. На цицу се само јасно показао погубни утицај времена и помрчине, земље и ћилибарског млаза што су га војнички коњи током ратних година управљали у земљу, косо, попут сунчевог зрака. Са сузама у очима, стрина Ребека је покушавала да спасава то своје једино богатство, тај свој скривени рудник, па је почела да исеца маказама парчиће платна, једва дуже од лакта, но на крају је морала да баци све на ђубре, јер се циц распадао под прстима као паучина. Сву ноћ су она и стриц Андреј, кришом од сељака, бацали те бофл-руже на ђубриште, вилама. О, колико је те ноћи пало грозних клетви на

тешка оруђа ратних коња, колико опаких анатема, колико блиставих и страшних поређења.

3

Ваљда под утицајем нашег оца, утицајем чијим се погубним замкама опирала све док је он био жив, моја се мајка почиње и сама заносити мишљу да конструише машину за плетење – од дасака и од жица старих амрела. Ма-да је своју рукотворну вештину била довела до савршенства, једнако у брзини као и у лепоти израде, остваривши својим иглама од паока точкова бицикла читаву малу мануфактуру, довољну да снабде цео округ својим производима, моја се мајка спремала да своју радионицу прошири том рукотворном машином за плетење и да почне да снабдева не само округ него и целу жупанију. То ће јој омогућити да нас, Ану и мене, „повуче са њива“, како је говорила, и да нам врати наше грађанско достојанство. На жалост, ту своју идеју моја мајка напушта, тешка срца, већ после првих, припремних радова – није успела да нађе старе амреле. Рад наставља, дакле, руком, ноћу, уз петролејку у којој још увек гори ратни коломаз помешан с петролејем и пастом за обућу, витла својим иглама сјајним попут платине. Те две игле... Кажем две игле, а требало би, заправо, рећи да су у тај прибор за плетење улазили и њени прсти, сасвим равноправно, не само као део руке и извршиоци воље него и као део прибора за плетење, као игле; ту мислим, у првом реду, на испружене кажипрсте, којима су оне две металне игле (и оне прављене њеном руком) додате само као допуна. И не знајући за то, моја мајка беше остварила своју

машину за плетење: преко нежног хрпта кажипрста, тамо где једнако тече мека нит, урезао се танак канал, као под оштром, челичном жицом инструмента. Из тог туцета завитланих игала, из тог чудесног рукописа, испредале би се, попут бајке, дуге беле странице плетива од ангорске вуне, и када бисте духнули у то пахуљасто паперје да би се мало размакло, назрели бисте чудесне шаре, попут оних са источњачких ћилимова. Тајна мајчине вештине била је проста – она се никад није понављала. Када би госпођа Фаника наручила исти онакав џемпер какав је госпођице Марије, моја је мајка, не могавши да доказује своје разлоге ситној сујети сеоских лепотица, прихватала наруџбину без примедбе, али је на задату тему правила нову варијацију, само на изглед сличну узору, па је, мењајући рукопис и шару, стварала један сасвим нов стил, само на изглед сличан претходном, тек толико да се по њему препозна рука мајстора, његов лични печат, непоновљив. Она је то чинила из сасвим практичних разлога – њени производи, због престижа фирме, морају бити уникати, дакле непоновљиви чак и за њу саму. Њена је радња цветала, али не задуго. Сеоске жене и ратне удовице, понесене њеним примером и искреним дивљењем (које се, наравно, како то обично бива, ускоро претворило у завист и оговарање), почеше и саме да плету за дугих зимских вечери, с почетка невешто, а затим све спретније, рукопис им постајаше врло сличан њеном, савршена имитација оригинала, али имитација, но довољно вешта е да би неупућени могли видети разлику и уочити сву беду тих лажних творевина без танане искрености правога надахнућа и правога доживљаја. У почетку је

моја мајка покушавала да се супротстави тој навали опонашања тиме што је почела да мења свој рукопис, да својој вештини даје облик непривлачне виртуозности која обесхрабрује, али узалуд. Њено мајсторство, стечено дугим бесаним ноћима, муком и радом, плетењем и надахнућем, парањем и распаравањем, развлачило се по сеоским радионицама, подражавано с безочношћу. Увидевши да су шарлатани у стању да опонашају виртуозност мајстора, она је прибегла једноставности, голотињи стила и израза, не пропуштајући при том да у тај „глат“ уплете неку тајанствену шару, мистичну ружу надахнућа и печат мајстора. Узаман. Лажне су руже почеле да се појављују у ангорском плетиву на истом оном месту где и њене и, мада вештачке, неупућени нису знали да их разликују од правих. (А требало је само завирити у наличје мајчиног плетива, тамо где беше утиснут симетрични негатив њене рукотворине, па видети, по чворићима и везама, по ситном корењу плетива, колико је труда било потребно да се из тих распараних нити, из отпадака и кратких кончића направи лице плетива, где талог и творачке заврзламе не бежу видљиве, него је све деловало чисто и лако, као прављено од једне једине нити, у једном једином замаху.) Најзад је моја мајка, после тешких искушења и несаница, дигла руке од свега и поново изишла на њиве да пабирчи – беше остала без иједне наруџбине.

4

Улазимо у воз са својим смешним пртљагом, вучемо са собом чергу свога луталаштва, жалосну

прђију мог детињства. Наш историјски кофер, сад већ огуљен и с копчама које сваки час попуштају са зарђалим праском, као стари пиштољи-кремењаче, испловио је из потопа сâм и пуст, као мртвачки сандук. У њему сад леже само жалосни остаци мог оца, као у урни пепео: његове фотографије и документа. Ту су још и његова крштеница и школска сведочанства, те невероватне торе исписане калиграфским рукописом неке далеке прошлости, скоро митске, драгоцене сведочанства мртвог песника, историјски архив његове бољке: преписи судских парница, папири Фабрике четкарских производа у Суботици (коју је он довео до банкротства), декрети, решења о постављању, унапређење за шефа станичних постаја, затим два његова писма – „Велико и Мало завештање“ – као и отпуснице из болнице у Ковину...

Каквом сам тада био мишљу вођен кад сам ту чудесну архиву прокријумчарио у наш кофер, кришом од своје мајке? То беше, без сумње, рана свест о томе да ће то бити једина прђија мог детињства, једини материјални доказ да сам некад био и да је некад био мој отац. Јер без свега тога, без тих рукописа и без тих фотографија, ја бих данас зацело био уверен да све то није постојало, да је све то једна накнадна, сањана прича, коју сам измислио себи за утеху. Лик мог оца би се избрисао из сећања, као и толики други, и кад бих пружио руку, дохватио бих празнину. Мислио бих да сањам.

Ту породичну архиву, коју сам пробрао тада пред одлазак, а по својим сопственим мерилима, сад видим – поузданим, прокријумчарио сам у кофер заједно са својим ђачким свескама и књигама, одабраним: од свезака сам понео само две, оне са

својим школским саставима, а од књига ђачку Библију, Мали катехизис, вртларски приручник за други разред, *Mein zweites deutsches Buch* од госпође Лујзе Haugseth Lamács, *Хогочашће гечјих срдаца*, које је, на основу црквене песмарице, саставио Dr Carolus Gigler, *sensor dioecesanus*. Ту је још био и један од мојих најдражих романа из петпарачке серије, *Кайеџан Сребрно̄ звона*, и, најзад и пре свега, као круна тог архива, *Југословенски земаљски и интѣрнационални КОНДУКТЕР, ауџобуски, бродарски, железнички и авионски*, из 1938. године, чији је главни уредник био мој отац (и који ће доживети своју поновну афирмацију и своју чудесну метаморфозу, своје узашашће, у једној од мојих књига). Тај сам кондуктер ставио међу своје ствари, међу *моје* књиге, као драгоцену наслеђе.

5

Међ ретким документима мог детињства налази се и једна књижица, зелена попут листа, и не већа од њега – данас већ и она пожутела као лист. Поред две металне копче стављене у превоје, у препоне листова, на њу је накнадно додата још једна копча која скрозира танку свешчицу, од корица до корица. Ту сам копчу ставио ја, својеручно, пробивши претходно странице помоћу мајчине плетаће игле, јер сам био исцепио један од листова, чиме су парне странице изгубиле своју равнотежу, и једна, једна од првих, остала да ландара, на мој велики ужас. Мислим да је фатална грешка била направљена тиме што сам за разлог изостанка

уписао у ту контролну књижицу, по савету своје мајке, нешто што ми се није чинило довољно убедљивим, неку болест, магарећи кашаљ, богиње или слично, а мени се више свиђала гола--голцата понижавајући истина (ствар коју сам, барем у књижевности, и до дана данашњег сачувао). После извода из строгог дисциплинског правилника, који ласкавим речима позива професоре и родитеље на сарадњу и узајамно пош-товање („Молимо цењ. родитеље да господу професоре у посети приме с благонаклоношћу“), књижица се завршава опоменом да је ученик дужан да књижицу сачува у чистом стању све до краја школске године (отуд мој страх због исцепане странице) и да уписане примедбе мора да покаже још истог дана „онима којих се то тиче“. На следећој страни – места за потписе. Код имена мајке: удова Едуарда Сама. Код имена оца – дуга, таласаста линија: пусто море. Ту је линију, као и кривотворени потпис моје мајке, уписала Ана, моја сестра. Линија иде дужином целе црте, заталасана, затим се, при крају, успиње и ломи. У тој једној јединој кривуљи, немирној и зупчастој, тек са по којим благим таласањем, а при крају сасвим неурастеничној и изломљеној, читамо линију живота нашег оца, његов врлудава корак и пад, његов хропац: помахнитали кардиограм, рукопис његова срца!

6

О чему још говоре њени параграфи, празне рубрике које је исписивала невидљивим мастилом машта дечака? Оне само постављају проста питања о учениковом времену, о његовом распореду, о оном

у школи и оном изван школе: шта учи? ко га учи? кад има часове? које језике? Ту, у тим упитницима, у тим питањима без одговора, посејано је семе носталгије за знањем, горка завист, семе потајних снова и детињих амбиција. У тим схематичним питањима (клавир? виолина?) налази се слутња једног света мени недоступног, непознатог. Из те књижице, из њених рубрика, сличних белим стакленим вратима, помаљају се учтива лица домаћих учитеља и гувернанти, светли салони и спокој поподневних сати кад зазвони звонце на вратима, и у ученикову собу улази бледа гувернанта (од 4 до 6) са божанским bonjour на уснама, па се у собу заједно са њом усели слутња једног света који је сад још у шифрама, но чије тајне кључеве носи она, под језиком као медаљон, а значење шифри полако се помаља. Немало затим (хајде да сањаримо!) опет звони звонце на вратима, звонкије и лепше, јер пред вратима је господин професор клавира, гле, већ пребира по клавијатури дугим белим прстима, капљу етиде, продиру из дечје собе са спуштеним завесама. А затим? Затим долази професор... не; професорка! Уз њен танак струк боље пристају отмени облици виолине, њој се не ствара подвољак кад наслони своју тужну главу на инструмент. (Не, сад више не жалим за тим. Зацело бејаше лепше и корисније – и ту реч пишем са зебњом – газити у хладна јесења поподнева босим ногама топлу крављу балегу.) Са смислом за истину и верујући у отменост патње, уписујем у ту своју књижицу, у рубрику разлог изостанка – недостатак обуће (13. фебруар 1944), а за пети, четрнаести и двадесет четврти фебруар – *мећава...*

Али зашто смо вукли са собом те „дуње“, те грозне бале увијене у пакпапир и стегнуте канапима? Зашто смо их вукли са собом, т моја се мајка с лакоћом растајала и од вреднијих ствари (као од своје сингерице своједобно) него што су биле те укисељене перине, влажне и грумуљичаве, са задахом буђи, и из којих се цедило ситно паперје и лепило по коси и по одећи, као прљав влажан снег. Кроз проређено сито танког цица помаљали су се, поред паперјастих пахуљица, још и оштри, рожнати шиљци тамног перја перади, вукући за собом уфитиљена и слепљена крилца. Није било тешко уочити, по тамној боји без прелива и сјаја, рђасториђој и црној, да је и то перје било лажно, као што су и перине биле лажне и неудобне, јер осим незнатне количине некад чистог паперја товних панонских гусака, оне су биле испуњене тврдим нечијаним перјем кокошака, међу којима помори беху тако чести. Без сумње, моја је мајка знала за ту подвалу која се била увукла у наше снове и наше несанице, али за њу су те перине значиле исто толико много, што значи све, колико за мене реликвије мога детињства: очева документа и моје књиге. За њу су те офуцане „дуње“ биле симбол нашега детињства и њене љубави за нас, успомене оних идиличних вечерњих сати када би нам те перине, тада још нове и с навлакама од батиста, подавијала под леђа и под ноге, ударајући по том големом киселом тесту својим раширеним дланом, док су нам се испод њих помаљале само кудраве косе и румени врхови носева...

Не верујем да је мојој мајци могла да измакне грозна чињеница које ја тада још нисам био свестан: да су те перине, испуњене лажним гушчијим перјем, само наставак, можда последње поглавље, оне луталачке, ахасверске историје коју је започео мој отац, заправо још његови преци, трговци гушчијим перјем, а који су доспели ту негде из далеког мрака историје – тешко, наследно бреме које смо ми још једнако вукли, бесмислено.

[1970]

Бранимир Шћепановић

КРИК

Ћутао сам неколико тренутака очекујући да ме нешто упита или било каквим гестом покаже бар извесну радозналост. Али, он ме чак и не погледа. Изгледало је да ослушкује ветар који је завијао притајено као и оне давне ноћи када је Антон изгорео. Онда му се усне, неочекивано, извише у неки залеђени осмех који нисам умео да одгонетнем.

– Зар си дошао само због тога?

– Морао сам: једино ти можеш да схватиш оно што ми се десило.

– Шта има ту да се схвати? Да си одвукао у кревет неку курву?

Нисам се усуђивао да опет проговорим. Помислих чак да би требало одустати од свега. После толико година које нас раздвајају, шта сам од њега могао да тражим? Да ме оправда? Или, можда, да подели са мном очајање које покушавам да му откријем.

Он припали цигарету и повуче један дим. Заваљен у фотељу, затворених очију, није се померао. Чинило се да је сасвим заборавио на мене.

– Ваљда те не мучи савест?

– Да – рекох.

– Па ти си луд!

– Али то је била Антонова кћер!

Он се тргну као да га је нешто изнутра ошинуло. Затим пажљиво угаси цигарету, а лице му намах поприми ону смиреност на којој сам му увек завидео.

– Нашег Антона?

– Да – рекох и устадох с намером да упалим светло, али ме он покретом руке задржа. Седели смо затим у великом раскошном салону, непомићни, заустављеног даха. Ћутали смо. Били смо сами и туђи један другоме. Али били смо и потпуно свесни да се, у том часу, не можемо погледати у лице. Срећом, ноћ се бешумно сливала кроз широке прозоре затамњујући и нас и наше сећање.

– Је ли поменула оца?

– Да. Али тек после свега, кад је почео да ме хвата сан.

– Зар је причала о његовој смрти?

– Зна чак и да је изгорео! Само, зачудо, у гласу јој није било ни туге ни поноса. Ничега!

– Па она га није ни познавала. Имала је у оно време највише три године.

– Четири – рекох.

Он руком напипа лампу поред себе, али почека мало као да се предомишља. Затим је упали: издужено лице му изађе из таме. Смешкало се. Ваљда да би прикрио оно што осећа. Али му глас ипак задрхта:

– А били смо обећали један другоме, сећаш ли се, да ћемо – ако преживимо и ако победимо – потражити Антонову девојчицу и побринути се да постане човек.

– Никад је нисмо потражили – рекох изазивајући га.

– Заборавили смо на њу!

Он се, повијен у леђима, загрцну. Кашљао је дуго као да се гуши. Онда се, одједном, смири и без имало прекора рече:

– Па, ето, ти си је потражио.

Ја устадох и размакнух тешку завесу. Напољу је још увек завијао ветар: голе, тамне гране багремова увијале су се до самих прозора.

– Зар ниси? – насмеја се он ситно и пригушено.

Поверовах да ме кажњава и осетих неко чудно задовољство због тога. Можда сам желео да ме мучи. А он је то могао боље од сваког: знао је шта смо нас двојица дуговали Антону.

– Случајно сам је упознао – рекох. – Нисам знао ко је!

– Лажеш! Немогуће је да поред толико жена налетиш баш на њу!

– Велики си гад – шапнух. – Мислиш ли, можда, да сам заборавио како је њен отац умро на мукама да би спасао тебе и мене.

Он неодређено заклима главом и повуче још један дим, али га дуго не испусти тако да ми се учини да ће га задржати у плућима.

– Шта је – рекох – зар се не сећаш како је било?

Њему се само усне неприродно згрчише, али, сигуран сам, не због цигарете што ју је стискао као да ће је прегристи и пре него се буде сасвим претворила у пепео, већ зато што се уздржавао да не помене ону ноћ када су Антону нудили живот ако каже где се нас двојица скривамо; онај тренутак када су га поливали бензином а ми стрепели да ће нас одати, онај приказ када је изгорео пред нашим

очима! Био сам сигуран да му од тог сећања није лако, да му је исто као и мени.

– Ништа нисмо могли – рече он.

– Није истина! Да смо запуцали кад су почели да га муче, можда би и данас био жив.

– Зашто ниси пуцао? – осмехну се он као да је одиста зачуђен.

Поново устадох и приђох прозору. Ветар је још силовитије повијао дрвеће. Низ улицу је клизио црвени трамвај, пригушено звонећи у тамној ноћи.

– Био сам кукавица. Као и ти – шапнух.

Он само одмахну руком. Био је то покрет којим је хтео да се од нечег одбрани или да ми, можда, отворено покаже колико га све то не занима.

– Јеси ли јој и то испричао?!

– Не бој се: она не зна о нама ништа!

– Зашто се онда мучиш?

– А шта ми друго преостаје! – рекох. – Како да заборавам да је то Антонова кћер! Чак је и она, кад сам се извукао из кревета и закључао у другој соби, мислила да се шалим: звала ме је да се вратим, бестидно ме изазивала. Али ја сам хтео да будем сам. И нисам јој се поверио само зато што сам, одједном, био згађен над самим собом. И уплашен! Замисли: у тој другој соби, док се она смејала, поново сам видео њеног оца како гори и чуо његов крик.

– Какав крик! – прекиде ме он. – Па Антон је изгорео без гласа.

– Али ја сам га прошле ноћи, закључан у тој соби, сасвим разговетно чуо.

– Можда је Антон тек синоћ крикнуо – рече он злобно и нагло се окрену према мени, тако да му леви образ изађе из сенке, али кад увуче још један

дим, жар од цигарете обасја му и другу половину лица које је било исувише озбиљно да бих могао поверовати да се малопре шалио. Ћутали смо дуго, као да више нема шта да се каже. Нисам био у стању да одгонетнем да ли је оно малочас рекао случајно или је одиста наслућивао шта се касније десило.

– Читаве ноћи осећао сам стид – рекох. Неки мутан и нејасан бол ширио ми се у грудима. Сада више нисам сигуран да ли је то био грч или нека празнина, али сам бар по томе закључивао да сам још човек и да још има наде да се искупим. Али десило се ипак оно у шта ни сад не могу да верујем.

– Знам – шапну он.

– Ништа ти не знаш! Кад је свануло, ушао сам у собу где је она спавала. Био сам спреман да јој кажем истину и да јој понудим помоћ или учиним што год зажели. Стајао сам изнад ње и посматрао је неколико тренутака, двоумећи се да ли да је пробудим. Она је лежала, гола и лепа, и смешила се, у сну, некако чудно. Онда је неочекивано почела да помера своје дуге ноге према мени, као да је осећала да стојим изнад ње и као да ме је одиста желела. Рука јој је, савијена у лакту, почивала на трбуху. Учини ми се да та рука, узбуђена од додира сопственог тела, ситно подрхтава и осетих у том часу да и сам дрхтим. Рекох себи: Човече, па то је Антонова кћер! И поверовах да ће ме те речи задржати да не учиним оно што сам толико желео. Можда бих и успео да угушим у себи ту жељу од које сам изгарао као да се први пут налазим пред неком женом, јер поново рекох: Антон је изгорео због тебе, али се она тада протегну читавим телом и отвори очи. Да је бар нешто рекла! Стајао сам, непокретан и беспомоћан, без иједне једине речи. Она ми се само

осмехну и пре него што сам могао да се измакнем – испружи руке и привуче ме к себи. Како сам био очајан и срећан у том часу!

– И? – шапну он.

– Нисам осећао више онај стид, ни онај грч што ме је целе ноћи подсећао на њеног оца. Пред очима ми само заигра некакав диван пламен и ја, не мислећи више ни на шта, потонух у њено тело.

– И шта је било после?

– Ништа! Тражила је да јој платим и отишла.

Он ме погледа зачуђено, али се ни овог пута не помери. Сагнух главу и чух како ветар напољу завија као да никад неће престати.

– А ти? Тражиш од мене да те утешим?

– Не! Можеш и да ме презреш! Ионако се читав дан питам: какав сам ја човек? Заслужујем ли да живим?!

Он се овог пута заиста помери и читаво лице му опет урони у сенку: уоквирено проседом косом имало је неку чврстину и сигурност. Чинило се да размишља.

– Онда се уби! Али пре тога доведи ту малу код мене.

– Ти се шалиш! – рекох и понадах се да ми неће одговорити.

Али њему очи побелеше, а глас му зазвуча ледено и некако одсутно као да се не обраћа мени:

– Па ваљда могу и ја да јој платим!

У том часу поново видех Антона како гори и у ушима ми се проломи онај његов крик.

Он, међутим, устаде и унесе ми се у лице. Посматрао ме је као да више не може да ме препозна.

– Зашто си крикнуо?!

– То нисам био ја – шапнух.

Он се усправи, а лице му потамни. Док је руком прелазео преко чела, опазих како му подрхтавају прсти и схватих, ужаснут, да је и он чуо Антона.

– То нисам био ја – промуцах још једном.

Он тада, као да се плаши сопственог гласа, гледајући ме беспомоћно, изустити:

– Онда је ветар.

Широм отворих велики прозор: напољу није било ни дашка ветра. Све је изгледало пусто и мирно. Ћутао сам, опустошен и још више усамљен, не схватајући ништа. Онда се, у нестварној тишини, упитах да ли је у тој ноћи било ичега у шта се може поверовати.

Низ улицу је ипак бешумно клизио црвени трамвај, осветљен и празан. Дуго сам гледао за њим: удаљавао се као да је журио да га што пре прогута мрак.

[1971]

Мирко Ковач

ИГЊАТ ИЛИ КУЋА ЗА РУШЕЊЕ

Добро памтим Игњата, говори Анђул. Шта сам га пута удворио и раскрилио сунцобран над њим. Кад су инжењери стигли у Требиње, он се одмах одвојио и осамио. И сад га видим како седи на државном киљану крај цесте. Држи блок у крилу, повремено отпухује прашину и уцртава парцеле на хартији. Прсте је имао дугачке, увек замазане тинтом као што пушач има жуте. Очи сетне, глас промукао. Био је однекуд из Мостарског краја. Није дао да му се залази у порекло. Мајка му је била сува и лепа жена, још и девојком болешљива. Стално је уређивала башту и све је у њој било под конач. Жена-смира, ни у болести никог није оптеретила ни за чашу воде. Умрла је кад је Игњат већ био у државној служби, цењен и награђиван у својој струци. Отац му је био држећи старац, прав као плам и још витак удовац и по многима особењак. Неко време, након женине смрти, настојао је одржавати њену башту, али је брже попустио у томе но што је и сам врт свенуо. Сваке суботе, све до оне

коначне, Игњат је путовао возом да га обиђе. Мало је с њим говорио, а више га слушао. Проводили су недељни дан негде уз Неретву, а враћали се да вечарају заједно, попију боцу вина и поседе до ноћног воза. Опраштали би се достојно те љубави, али суздржано: отац загладан у онај трк до станице, момачки изведен, а један и други с радосном мишљу на наредну суботу.

Радови увек доносе срдњу оних преко чијег земљишта иду, али и наду да се нешто утврђује и подиже. Свуда околност вароши ницали су знакови. Најчешће белег на плочи, тек само траг пењела умоченог у клак. Онда закуцан гвоздени клин у камен-станац, негде с алком а негде и без ње. Фарбом нацртан троугао и у њему број. Отисци и стопе фигураната, махом сиротиње и беспосличара, оних који узму надницу--две, захвале се и оду. Пободен треноги статив у страни, дуго изравнаван и виском и либелом. Кашети окованих ивица, у њима инструменти с којима се опрезно рукује. А над свим се лелуја раскриљен сунцобран. Под њим најчешће клечи Игњат. Или се попридигне, погнут у плећима док зури кроз дурбин и гледа на питомину и пустош једнако, преко оног крста који се шеће унутар теодолита, у вечном кругу (лимбу). Моје је било да се однекуд гласнем: *лејџа-значка*, па или с главице или из низине. Сећам се како се лепо насмејао кад сам га запитао: „Зар и ово наше земљиште лежи под неким углом?“ Био је строг, али то је она врста строгости којој се покоравамо а не опиремо. Кад год бисмо заподели разговор о раду, он би рекао оним промуклим, пријатним гласом: „Човјек је ту да се успорава.“ Изрекао је још чудних ствари у свом краткотрајном

боравку. Ко ће то све пописати и упамтити. Сећам се једном, на веранди хотела водио је разговор с неким странцем који га је понудио кексом. Игњат је одбио, готово с предострожношћу, а чини ми се да је био ближе да би га и одгурнуо. Знам толико да је рекао: „Човјек не гледа да би видио, нити слуша да би чуо.“ Увек се нагињао до саговорника с мером, а у прави час би пажња попустила, тако би само утврдио своје присуство. Превише је почасту одбио, а задовољства није налазио ни у једној од предвидљивих земаљских ствари. Радио је на начин старинских неимара. Чим се инструменти склопе и треножац стегне каишем, Игњат је одлазио у хотел. У ходу је био такав да се чинило да све око њега иде, а он као споменик у средишту.

Игњат је донео са собом не само отменост и господство, лепоту и чаролију кретњи, већ и побожност. И као што сваки човек загради неку своју неповредивост, тако је и он издвојио дух свете српске цркве и то спроводио на такав начин да би свако други због тога био извргнут ругању. Но он је у својој појави био ујединио поштовање и презир према другима: „Вјеруј у црног ђавола ако хоћеш, само не залази по мени и не тражи да те слиједим.“ Увек је стајао наспрам свега што се одвише понавља у његовој околини и од тога се све више одмицао. Био је у стању стрпљиво чути исте ствари и по неколико пута, па то најједном све прекинути и саговорника укорити. Једина устаљеност које се држао били су православни обреди. Радо се одазивао да буде званица на крсним славама. У његовом животу знао се ред, но никако она крута дисциплина која човека одмах издвоји као злог. Упоредо с побожношћу ишла је његова друга

страст: женско тело, не само за уживање већ и придодато ономе што је имао у природи – да се измакне, благо и у игри, од стварности – а у потпуном задовољству и ка бесконачном. Од часа кад би се тај лепо човек савио над женом, за њега више ништа није било стварно. Настало би узвишено раздобље: силазио би у жену као у рај, ношен обликом тела и мирисом. За њега је било весеље кад две ствари противурече: дневни углед и почаст званице и вечерње блудничење. Све што би у служби божјој прибрао, просуо би на љубавној постељи. Као да га је тај распон, од раних вечерњих сати до првог сна, гонио на пост и причест, мир у цркви и понизност с поповима, да би га опет то устезање и одрицање одвукло тамо. Те су две ствари подупирале једна другу. Мада опрезан у избору жене, ипак је, где год да је, стицао непријатеље. Било је отмено стрпљиво их подносити. Самоћа којој се предавао само је знак непомирљивости. Смело или олако, не знам, залазио је и тамо где би други узмицао, па би често и узнемирио брачно гнездо. Човек се увек по вољи излаже опасностима. Њему су могле стићи само с те стране, па ипак нису. Но, на неки начин, с божје. И то онако и по оном реду како му је и отац предочио: „Не иди сувише близу Њега, јер може криво да узме.“ Игњат није био онај насртљиви женскар, нити је његова нарав била таква. Тамо где он спусти поглед и одабере, омамљен најчешће кожом; и кад њухом појми путеност и чар тела, онда се сав предаје томе и воли и посвећује се обасипању љубавним даровима и свим другим угодностима, а све то мушки узвишено и достојно његова имена и лепоте. Жену је узимао као нафору, с потпуним уверењем у душевну

делотворност. И свакој се поверио и исповедио и тако стицао још већу наклоност. А то је чинио исто тако достојанствено као да је на вечерњој литургији. Уздизао се у крхко и нежно створење, а могао је лако да узме маску окорелог љубавника. Но, гдекад га је пратио рђав глас. Он иде понајчешће уз добро, док је неваљалство стављено да говори само за себе. А грехота је да уза њ иде ишта друго до оно како је. Не кажем да је био савршен, али чедан јесте. И обдарен да ископа грех и постави га с оним што му је противно. Тако је стално мирио две крајности. А оне су у свему, јер свет је по томе уређен.

Овде спада и његова краткотрајна али жарка љубав с Елидом. Сумњам да је утицала на онај след догађаја који су пали један за другим и у кратком року. Ма колико обични, ипак тајанствени. Осврћем се за кратко и нимало радостан. Од те љубави остало је понешто у душевном животу љубавника, па и у сажетој историји земљомерских радова. А један зрачак пао је и на мене. Носио сам га неко време готово видљивог као какав сунчани накит. Град је мало знао о свему и споро продирао у Игњатов невидљиви свет. Он се издвојио у кући Доната Мештревића, оградио се мртвим стварима као у каквом харему. Био је узнемирени дечак иза драперије с погледом на пошљунчену стазу. Кад Елида божанствено прекорачи праг, сва у вечерњем одсјају заласка, тај страствени уживалац тела, природно обасјан благом пути, није више онај младић који влада временом. Колико се у говору знао суспрезати и не изустити ни реч док је језик не омеци, толико је у љубави био неуздржан. Није ни чудо, јер од заласка до прве благе поспаности, негде у претпоноћним сатима, проводио је као у сну. Тек

молитва и ред узвисили би га и дигли даље од нас. Старија од њега (већ се била задевојчила кад се он родио), Елида је с годинама добијала као вино. Онда дође ред кад се и то обори, а жена понесе у свет печат материнства. Игњат је настојао изравнати размак у годинама. А исто тако приволети је да њихова љубавна постеља буде кревет у кући Доната Мештревића који је нека врста породичног престола, још увек у истом оном нeredу у каквом је остао иза Јакова. (Била је то игра ругања с душом, ништа мање опасна од игре с бодежима.) Тек су тела љубавника узнемирила ону окамењеност реликвије и вратила живот какав постељи и припада.

Добро се сећам кад ми је, при измаку радног дана, казао: „Кућа Мештревића планирана је за рушење.“ Мислим да су му заиграле сузе у очима, готово описале круг и кануле, али не оно кад човек заплаче већ кад се изложи ветру и студени, а преко укоченог, стврднутог лица пође суза или се само с трепавице откине. Ако то није тако, онда се ту крије и моја жеља да заплаче над будућом рушевином. Не знам шта га је начело, али тај лепи човек брже је постарео и оседио но што је дато времена томе. Лице је задржало лепоту, само је добило таван изглед. Сјај очију утрнуо у два пуста угарка. Гасила се она његова добра и питома природа. Чак је и строгост попустила, а говор свео на уобичајени поздрав, па често ни то. Глас му је био болан, а кретње споре као у човека који је малаксао после болести. Свет није запажао промену. Радови су посустајали, а он је све ређе излазио. Заклопио је шкуре на прозорима а светлост смањио на кандило. Елида је водила бригу о њему. (С одвратношћу гледам њено мајчинско пренемагање.) Омркли би и осванули на оној истој

постели. Као да су их изговорене речи: *кућа Мешћревића ѿланирана је за рушење*, гониле сједињењу, а сабласт зграде, та будућа рушевина, прах и пепео, као да им је здружила пожуду. Напослетку су постали сједињени више но у страсти. Као два створења у храму. Она је добила благост у изразу, мали осмех, леп, тек да стави лице у ону материнску уздигнутост, врат издужен, мекан и бео, руке опране и склопљене око њега. Очи посвећене уживању у загрљају. Коса њене гордости просута по његовом лицу. (Кажем гордости, а све је безразложно и умањује ток приповедања.) Он је као стармало дете, скамењено а у ствари млитаво, незадовољно чак и после дојења. Лице идиотско, тупо и добродушно као код хришћана на фрескама. Ма како била гадљива, та слика је прикуцана у мом сећању. Тако сједињене носим их као у каквој путујућој цркви. Оној која долази вернику, а не он њој, понизној пред њим и пуној кријумчарених стварчица.

Сећам се јутра кад смо геодетске инструменте подметнули уз ограду од православног гробља. Небо је било ниско, облаци црни и ускомешани, а месец јуни. Гробље је заграђена и паљевином опрљена узвишица, без дрвених крстача и слова, чак су и камени надгробници потавнели. Само је остао пламом нетакнут породични храм оснивача ове насеобине пароха Дамјена Кордића, дигнут на подзиди и натпис на њему давно урезан али јасан: *умрије у малом мјесѿу а уђе у велико царсѿво Божје*. Игњат је изашао из куће Доната Мешћревића. Био је сав ископнео, разбарушен, у лакој одећи и сандалама на ногама. Кренуо је према гробљу, али се уставио испод крошње ораха и

осврнуо као да се кућа већ руши. Или је оставио иза себе оскврњење. Тако бежи човек од светогрђа, страном, дан раније горелом. Беше наумио оним путељком који силази до Аранђелове цркве у коју је понекад одлазио на јутрење, али се обрну и изби на цесту баш кад мало и пуну. Кошуља му се наду на леђима, јер крену уз ветар. Тако подбучена пратила га је цестом као грба. Замаче иза окуке оним дугачким кораком којим се премерава земљиште. Радови су стали, инструменте смо метнули под катанац у хотелски магацин. Није честито ни одмакао а већ су изређане све крајности. Но остало је оно што је свет за њега зборио: „Овај је човјек нешто више од онога што јесте.“ За мене је био и волео сам га, заиста. Задужен од самога себе (и свог проклетства), био сам нека врста његовог пратиоца. Не само у току радова већ и доцније, кад он није знао за то. Његов боравак овде има значај само за мене. А град, као и сваки други, заборавља и оставља. Прашта или не, све исто је. Није много прошло од његовог одласка кад ми је стигло писмо. Било је сложено красним Игњатовим рукописом. Њој намењено, не знам? Нисам јој га уручио: „Околности под којима сам овдје не само да су необјашњиве, већ (и за будућа времена) неприступачне. Одлучио сам боравити као у сну, мада све ово скупа, коначно моја судбина и друге, мени неразумљиве појединости, понизиле су и мог оца, тако да је, као што знаш, пао слично камену у дно чатрње. Тежак ударац за мене. Кривац сам, знам то и борим се и рвем са самим собом и својом Сотоном. С њом сам у толиком непријатељству да је осјећам као јединог другара. Ако будем принуђен да се оправдам, најбоље је да све то услиједи као сан. У

присуству наших крвника ваљало би добро треснути циглом у стаклена врата. Или оставити крвав отисак усана у огледалу. Видим те како жалосно гледаш у телеграфске жице, с палцем у устима, настављаш с породичним сисањем сопствене крви. (Гледам једну несрећницу, има зарозане чарапе, сир у устима и загнојену рану од пелцовања. У тим коврцавим власима једна жута укосница.) Нема више повратка у то гнијездо. Раздражује ме мирис распаднуте одјеће и ожиљак царског реза на трбуху. Наситио сам се и ових сњижних пахуља. Како су отежале гране под снијегом и пуцкетају као кости. Спољна обиљежја? Па то је нешто крајње просто: небо и звона и у даљини неколико православних кубета. А на послужавнику (ах, говорим ти о томе што не би смио) малко дотјерано ако не и сасвим уљепшано младунче, свакако дјело неке женке. И кашичица, једна мала сребрна ожица и горка кап у њој, намијењена прије него креном у обилазак знаменитости и музеја. Речено ми је: све је у твојим рукама, само не одлучујеш. Ни толико да дам тачан опис родитељског распећа. О томе би ваљало лајати док се свијет не згрози. Избачена у крвавом лету као стријела затрована при врху, прикуцана у бунилу. Окренута лицем према гнијезду прогонитеља. Она је распета у очајном помицању коже и руке према горе; до испод великих стопала двојице Пресудитеља. Уоквирена као слика, непомична и драга, с оних неколико капи потиснутих до у дно бића. Скинута и положена на под гимназије премазан катраном. Жалосно вири очева глава из хора пјевачког друштва 'Захумље'. Погађаш: мајка је у свему. Клавир, LAURBERG & GLOSS ни

изблиза није давао звук онога што сам осјећао према теби. Коначно сам срушио и оног залеђеног пса. Нека све иде доврага. Већ ме неко опомиње из сусједне куће (богами, то је цио дворац слабо освијетљен) да ми перо превише шкрипи, а то раздражује његове унуке. Подносим све теже ударац за ударцем, а они стижу неминовно из ове будаласте природе.“

Може ли се на крају рећи да је то све што је остало од њега. Мислим да би се, начином пажљивијим од мојег, утврдило да је остало много више. Но, о томе ни речи. Моје је да му се дивим и да се, у ноћним сатима, враћам његовом писму, читам га и одгонетам, макар и да није упућено мени. Оно ми значи више него што писмо може донети: разговор и препирку са сваком његовом речи, мада знам да сам пред њим увек био нико и ништа. (Временом ћу постати снисходљив симбол.) Био сам му и даље подређен. Најчешће сам му посвећивао мисли у оним сатима његових телесних обреда. Чак сам (на мој ужас) у више наврата залазио и у кућу Доната Мештревића. Тамо сам се нашао и једне благе октобарске вечери кад се руменило на западу лако прометнуло у црно небо. Тек што сам ступио у тмину, чуо сам Игњатов глас. Долазио је иза чесме која је дан-ноћ точила. Ту је подигнута одмах по његовом одласку, а стотињак метара даље и трафо-станица. Мислим да је зурио у крошњу ораха с којег су се повремено откидали листови. Цигарета је осветљавала његово лице и мршаве издужене руке:

– Да, пријатељу, пропао сам.

Не знам је ли се обраћао мени и је ли ме уопште могао приметити. Био сам у сени ораха и заклоњен

тмином. Сада више није важно коме је говорио. Лишће се откидало а чесма клокотала. Кад сам покушао да приђем и заподенем разговор, Игњата тамо више није било. Може ли се поверовати да сам те вечери потоњи пут чуо његов глас. Има разлога да и сам посумњам у то. Навешћу овај: Елида је дан-два доцније, први пут након Игњатовог одласка, ушла у кућу предвиђену за рушење. Собу, с љубавном постељом, испунили су јецаји, дубоки болни уздаси, шапат страсти. Гласом створења којем се душа кида, Елида је изговарала његово име. А кад се светиљка истрнула, гласови су им се помешали. Смењивали су се у истом узбуђењу, час радосно, час болно и плачно. Нека вас то не зачуди: био сам тамо одакле се могло све чути. Нећу приповедати о Елидиној ватрености и страсном одушевљењу, јер би прешло у причу за себе. А не може се поверовати да га је обликовала по својој мери, у мраку зграде, ни да је била сједињена с прахом или сенком. Још се мање да посумњати у њено душевно здравље. Ако је то био последњи њихов загрљај, онда сам сведок тог узбуђења. Јесам ли штогод погрешно разумео и упамтио, сав грех пада на моју душу. То би био први знак да је дошло време да напустим здраво расуђивање.

[1971]

Мирослав Јосић Вишњић

НОЋНИ УМЕТНИЦИ

*Посвећено Циџанима из Сџаџара и Сонџе,
џравим уметницима на жицама и џрућу*

Ми смо један оркестар комплет. Имамо бегеш, две тамбуре, шкрипицу-виолину, прим, армонику, звечке и певачицу. Од када смо се родили све имамо. Мењамо само жице кад пукну, и певачицу када закрешти или оматори.

Радимо комплет ноћу.

Све песме овога света знамо. За дебелу и веселу муштерију нема да не знаш. И нема да станеш. И нема да си уморан. И нема болесна жена, умрла баба, плачу деца, гори кућа, оде воз.

Једна смо фамилија.

Неко овде гуди на виолину, а и армонику развлачи ко тесто. Има да зинеш ако чујеш.

Неко други ту опет ако оћеш тамбурицу, ако оћеш прим, ако оћеш звечке, ако оћеш бегеш, ако оћеш глас у дуету, ако оћеш соло, ако оћеш комплет.

Све на уво. Џандари.

Заповедај, па чкиљи и бали.

И што више лочеш, све боље чујеш. После треће флаше чујеш већ и комплет свој глас.

А неко тамо прати: лупа толико добро да не прође ноћ а да не поломи, или трзалицу, или прст.

Сви смо један другом брат, или отац, или стриц, или ујак, или унук, или синовац. И тако даље. Све прво-друго-треће колена, један другом до чела, до браде, до груди, до пупка.

Једино је бегеш свима преко главе.

На инструментима спавамо, ручамо за истим асталом, пијемо из исти флаша, лову делимо.

И само су још певачице данас помало свачије, а већ сутра ничије.

Рођени смо да музицирамо.

Кад свирамо, можемо да лутамо, шеврдамо, тумарамо по целом свету, тамо-амо по Бачкој. За нас увек и свуда има посла, до гуше.

Јуче смо, примера ради, радили на југу, за некаквог Димитрија Јакшића, у кафани *Сџари ловац*, одмах иза оне вечите цркве, испред Бођана, у којој смо једном осванули под прародитељским грехом, а једном под сном Јаковљевим.

Данас смо, ето, у *Цани и њеној деци*, код ове дебеле удовице Гордане, на сомборском путу, овде где са леве стране тече Дунав, најстарија река на свету, а са десне Тиса, тиха вода.

А сутра смо, примера ради, већ у Шантићу, или Рабини, или на Батини, на северу земље и света, па и маџарске песме, за ноћ, док дланом о длан удариш, до краја научимо.

Знамо ми да је слук све.

Кад уво једном нешто прогута, онда то не умире. Врти се, врти, под челом, па засврби у прстима, па

затрепти на жицама и у трбуву бегеша. Слушај, слушај само: тако се рађа музика.

Тако се прави репертоар.

Свако учи по мало, па онда сви уче све.

А испред тога: са неким песмама се родиш.

Просто мислимо како смо, још у стомаку, доста музике уватили. Нисмо ваљда тамо сви девет месеци цабе уживали.

Свирамо без престанка.

Ни болештине нас не заустављају, ни смрти. Где неко одапне, ту други наставља. Ако човек иде под земљу, не одлази и тамбура.

Јуче је свирао Тодор а данас Стевица, мало Моша па мало Бошко, сад Дуле а сутра Брња.

Све се окреће, па и земља под музиком.

Кад радимо, поштени смо и не бирамо.

Ти си можда велик господин, имаш уштиркану кошуљу и велику машину под гркљаном, ти си можда пијана свиња, бале ти цуркају и пена избија на губицу под брњицама, ти си можда голобрад и румен већ после прве чаше вина, ти си можда упишан ко зец, ти си можда глув, или ћорав на лево око, или муцав, или без руке, без ноге, ти си можда какав дрматор са поткресаним брчићима, ти си можда нико и ништа, последњи воргов на ланцу: свеједно.

Само шушни скупштинама, коњаником, задени га за наше уши, натакни га на врат инструмента, тутни га певаљки међу сисе, залепи га за наше чело, пружи га испод мокрог астала, па заповедај.

Ако знамо, свирамо, ако не знамо.

Само се погледамо, и већ смо спремни. За целу ноћ. И за три ноћи.

Народу песме никад није доста. То нас држи.

А народ је свуда исти. Гладан и кад роди и кад омане летина. Од егзекутора једнако беже и Шокци, и Срби, и Русини, и Маџари, и Немци. Сви спавају по вајатима, а по гостинским собама, што гледају на сокаке, талози се мемла, мољци нагризају перине, дуње и одела за славе, па и мишеви и пацови трчкарају.

Земља је светиња, и нема тог новца, ни таког положаја, ни те власти која би земљу човеку могла да исплати, или спречи.

Она рађа некако, и кад је суша и кад је поплава.

Зна народ да је све варљиво, а земља иста, од када је света и века. И увек ту. Под руком, под ногом.

И много не тражи, а даје доста.

И велика је истина да једино у земљу, у ту црну материцу ранитељицу, верује народ.

Мучи га или му гуди, суди му или га пљачкај, бацај му колаче или плени ждребад, или штенад, или чардакове, само у земљу не дирај.

Наш оркестар комплет поштује ту светињу, по којој свакаква гамад гамиже, коју свакаква копита табају, на којој расте и бесни све што под оком цвета, и што под руком вене.

Примера ради: ми теби свирамо у бирцузу, на слави, у сватовима, а ти нама плаћаш новцем, или даш свињче, или џак пасуља или кромпира, или брашно и мекиње.

За земљу не свирамо.

За кућу може, за коња може, за орман може. Земљу је греота продавати, а кућу и коња и орман не.

Ми свирамо и поштујемо: наш кров је небо. А наша капа Сунце и киша, лед и прашина.

Једног дана стигли смо у Стари Сивац, у сред зиме, касно у ноћ. Дочекало нас и загледало пола села: нешто на генцији, нешто кроз раскрављене прозоре, нешто пред улазом у локал.

А сала дупке пуна: скоро да ни ући нисмо могли, ни привирити, а камоли распаковати инструменте, и почети са музицирањем.

Газда Тика Старац упозна нас са певачицом, она је стигла један дан раније, једном девојком плавом ко жито, ко слама, са тврдим и облим грудима, влажним уснама и очима какве ни небо ни земља не памте.

– Ако још и добро пева – кажемо – биће џумбуса, биће лумперајки.

Поред нас је велика гвоздена поздеруша, пуца ко незрели дудови, усијана ко поткова, па се, промрзли и тужни, а уморни од пута и труцкања воза, гладни и жедни, кравимо и руменимо ко деца.

– Сад сте већ доста видли – каже нам Старина – певаљка није за бацање, гости су већ зрело пијани, па можете да пљуцнете у шаке и кренете.

– А ни јутро није далеко – каже – па ћемо убрзо смети и фајронт да направимо.

– Покажите им само – каже још газда – шта је то добра банда.

И инструменти су већ спремни, али ми још нисмо.

– Ево – каже опет Старац – пиће комплет стиже, ову прву туру частим ја: за добродошлицу и свеопшту сарадњу, а и јело ће за њим: кременадле ко мед, и ко ораси.

– Добро вече, цењени гости, даме и господо, другови и другарице, поштена муштеријо. Од

вечерас, у *Веселом Београду*, најпознатијој кафани у Бачкој, забављаће вас најчувенији бачки оркестар, уметници из дероњске и стапарске школе, под уметничким руководством Лепог Тодора.

– Овде је, са нама, и једно пријатно освежење за ову средину: најбоља певачица у Србији и Бачкој, дугонога, погледајте, плавоока Зорица Љубица.

– Наш посао је да вам прекратимо, пресечемо ове дуге, беле ноћи, зимске ноћи. Слушајте нас, гледајте и проверавајте да ли постоји песма на свету коју не знамо.

– Драги и мили пријатељи, ми смо овде због вас. Мислите увек на то, кад улазите у ову салу, и живот ће вам бити милији и дражи.

Штимање је завршено, грла овлажена, а народ избечио очи, наћулио уши, обрисао уста, зинуо, па не дише.

У тај час, тамбуре проговорише ко громови.

Тако пролази време.

Тако живот.

Једне ноћи, музицирали смо комплет пијани. Поноћ је одавно прошла, будили су се можда већ и први петлови. У локалу су остали они последњи гости који не признају да све, на овом упишаном и црвљивом свету, има крај, па и некаква луда ноћ.

Премрли смо од стра. Кости су нам задрктале, очи се укочиле, инструменти отказали.

Пијана Зорица певала је, сишући прсте, све оне момачке песме од који ти се жила кочи и снага расте.

Онда је и сису извадила, најпре мало, па онда и целу, онако белу ко вино, са зрелим пуцетом отела на набубрелом вршку.

Свирали смо момцима, са салаша, поред Великог канала, који зими скоро и не долазе у село.

У истом друштву седео је и онај зрикави Милорад, најстарији син ковача Милоша, који је, ћутећи, увек седао у леви угао сале, испред прозора који гледа на авлију, и на стазу што води према нужнику, и одједном нас, овако закрвављени очију, гледао из два правца.

А кад заповеди песму, тражи да му Љубица седне на колено.

И кад женске одлазе на пишање, он једно око баца на авлију, а другим шара по сали.

Онако пијани, ни паузе нисмо правили.

Свирали смо ко у сну, сумануто, ко мака да смо се комплет најели.

Зорица је сукњу почела да диже: дуге коврцаве длачице пузале су по њеним брашнавим бутинама, а новац су јој под чипкане гаћице завлачили.

Па кад је села на Милорадова колена, бесно и влажно певајући „Зголубом се голуб пари“, и кад је тај зрика, својом маљавом и тешком ручердом, поклопио њену живу ватру, више нико није могао да предвиђа, ни нагађа, какав је и где је свему томе крај.

Јер, обично тада, како после испадне, нико не памти ни почетак како је проклијао.

Ми знамо само да, после такви теревенки, увек, нас чека пут, далек и мучан.

Спакујемо инструменте, нико ништа не треба да нам каже, па првим, јутарњим возом, што одлази на било коју страну света, крећемо према Бачком Добром Пољу, или према Богојеву.

Често је близу већ и зора, у возу је још ладно, ни окна се нису откравила, вагон је пун дима, са сви страна сливају се мириси сланине и лука, а око нас, мамурни, мувају се некакве прилике у плавим комбинезонима.

Па слушамо како ти путници, што тако мало говоре, док се некаква брига и мука тешка чворугају по тврдим челима, не помињући земљу и њене плодове, причају о секачима, длетима, челичним шрафовима, полугама и свакаквим неземаљским алаткама.

Слушамо њи, а мислимо на музику.

И видимо, на коленима оног ковачког сина, уморну Зорицу Љубицу, са помодрелим и влажним уснама, раздрљену, голу.

И видимо флашу соде како се комплет разбија о њену главу. Она је изврнула очи, а ипак наставила да пева, кркљајући, све док није склизнула, поред астала.

И видимо: њене руке на стомаку, црвене ко макови, а под левом сисом пијану, челичну каму, са јеленским корицама, што расте, канда, право из срца, ко пламен и ко ледена клица.

[1974]

Милорад Павић

РУСКИ ХРТ

На хартији по којој ово пишем лежи џепни будилник из 1898. са двоструким дном за бурмут. Куца још увек као живо срце неког давно сахрањеног џепа. Мој прадед по оцу, др Стеван Михаиловић, измерио је тим сатом последње године живота. Околности под којима је он умро 1922. године у Сомбору као разведен човек и као судија у оставци, биле су чудне. Толико чудне да ми ни моје бабе, његове кћери, ни наши сомборски породични пријатељи Лалошевићи нису никада поменули да је прадед сахрањен тамо у поподневној сенци сомборске капеле. Када сам то случајно дознао и схватио да смо жена и ја с децом више пута пролазили поред гробља где он лежи и не знајући да је тамо, решио сам да ствар испитам.

Ево шта сам дознао.

У Сомбору се у време др Стевана Михаиловића још трговало кријумчареним драгуљима, девојке су продавале косу и у граду је било чешљара који су израђивали четке од људске длаке и прадед их је куповао бирајући оне од оштрих брада и бркова у разним бојама – црне, црвене, жуте и беле. Изјутра,

он је четкао своју таласасту косу том туђом косом и говорио самом себи у огледало задовољно се осмехујући:

– Пази на човека који зева у твојем сну! Док се тај не појави, безбедан си!

Кажу да је волео своје лице, носио дворогу браду и бркове као да је нека оседела ластва пала под његов нос. Био је блед и упалих слепоочница, тако да је при светлости свећа увек гледао и тим слепоочницама. Жене су га волеле са закашњењем, највише кад се он већ хладио. Сматрало се да је изузетна појава и његове руке биле су тако савршено извајане да се то могло видети по рукавицама баченим преко његовог штапа. Лепим прстима прелетао је преко дирки клавира играјући једновремено на клавиру шах са мојом прабабом. Јео је кашикама од јеленског рога, волео је да дувански дим дуне себи у џеп и чека сваког дана по подне у кафани час када се зауставља време, јер оно нарочито хоће да се заустави понекад у кафани по подне. А потом би, када се гостионица почне пунити, одлазио кући да намири и прошета керушцу. Стајао је понекад пред њом на средини своје велике собе где је један угао био глув, док су остала три располагала одјеком, и осећао како постаје старији од јунака по књигама на полици. Волео је псе, али није ишао у лов и није их држао док је био у свом другом браку, у браку са мојом прабабом. Она је једног дана извукла све рубље из долапа, опрала га и углачала тихо певушећи, дала да се поправе браве и окна, наредила да се очисти све сребро и све прадедине чизме и ципеле; пресвукла је наслоњаче и посула первазе порцуланском дугмади, променила чаршаве у постељи, скувала мужу

прасећу чорбу с лимуном, пољубила га као и обично када је полазио у суд, и развела се. Прешла је с децом својој мајци. Чим је остао сам, прадед је залио цвеће из уста вином и набавио младу кују, рускога хрта из једног украјинског легла пристиглог с емигрантима. Куја је могла да укрсти уши, имала је шиљату главу као клип кукуруза, а реп је носила између задњих ногу и он је био огроман, дебео у корену као рука и служио јој попут ваздушне крме. Још док је била штене на млеку и риби (матер су јој дојиле украјинске сељанке) прадед је набавио књигу, неко петроградско издање о гајењу хртова, и у њој прочитао кратак историјат врсте.

Руски хрџ, пореклом од абисинскога вука као и остале врсте хртова, први пут се у веродостојним изворима помиње у XVII веку. Потиче из два чувена легла – „Перчин“ и „Воронцом“, служи за лов, али за лов са коњима, јер се креће брзином од око 80 километара на час и може да прескочи зеца у трку. Због те хитрине и несвакидашње окретности, зове се „барзој“ (брзи) и користи у лову на антилопе, срне и другу лаконогу дивљач. На руским племићким добрима одвајкада су држана увек по 64 пса овога соја, па су прекобројни одстрањивани, а мањак хитно бивао подмирен на тај начин што се тражио неко ко има хрта да поклони. Јер, руски хрт се не продаје. Велика је срамота продати или купити хрта. Он се или добија на поклон или се нема. Крволочан је и једини од паса који хоће да растргне штене. Има снажне дуге вилице и горња је знатно „старија“, тако да хрт једе главе завучене међу предње ноге и залогаје држи на нешцу, а не на језику. Има зубе који мељу кости у прах и може човеку да исиса крв из ране настале од змијског

уједа, а да се сâм не отрује. Кажу да хрт понекад хоће да се остени (скамени), али и тај камен личи и даље на хрта и предсказује ветар и друге промене. Хрт се не може дресирати, није привржен господару, али се може увежбати за нарочит лов на курјака. Тај лов је омиљен од давнине и веома сложен. У таквом лову на једном струку увек се воде по три хрта – два мужјака и једна женка – све троје у истој боји, што значи да су тројке или беле, или са мрљама као у телета, у преливима од сумпоровите до жуте боје. Хрт има оштре, као пилеће груди и длака се на тим грудима обрије пред лов да га не би ометала у трку. Мужјаци имају нешто закрвављен поглед, женке чисте, беле беоњаче. Свака тројка чим кидише, одабере звер коју ће гонити и по боји навезе лако се уочава колико вукова је потерано. Увек има толико боја у потери колико зверки, јер се тројке међу собом не мешају. Руски хрт није чувар куће, готово је мутав и убија се ако лане, јер му је глас снажан и плаши на пушкетом. Скреће тако нагло у трку да кад ломи, најчешће ломи раме. Ако је из јазбине кренута вучица, најпре је потеря куја. Вука, пак, нападају и сустижу мужјаци. Пре свега одсецају га од чопора. Вук унапред зна да им не може умаћи, јер хрт је у стању да трчи укруг око вука који бежи у правој линији. У том неравноправном сусрету хртови се брзо прибијају уз вука, који осећа ужасан страх и немоћ, укљеште га и хватају сваки са своје стране иза ушију тачно на место за које вучица хвата младунчад кад их преноси. Они не гризу, то вука не боли, него напротив изазива пријатне успомене и хртови без муке обарају звер на земљу. Ту је држе док не пристигне женка, која чека да хртови обаве свој део

посла. Женка хрта је мудрија од мужјака и мисли брже од човека. Она брже од своје околине претвара садашњост у будућност и то очигледно. Она у трен ока хвата курјака за грло, али не гризе ни она, него чека ловца. Тада настаје одсудни тренутак. Ловац процењује ловину. Ако је курјак обичан примерак да му „кроз сенку пролази месечина“, ловац даје знак и женка прекоље вука. Али, ако се нађе да је вук изузетне грађе и врснога соја, да може „сенком чашу претурити“, ловац га везује, носи кући живог и тамо се млади хртови вежбају на курјаку за свој будући живот ловачких паса и гонича...

Једно такво штене од пасмине рускога хрта нашло се у стану др Михаиловића убрзо пошто је он скинуо обе своје бурме одједном, дотле држане на истоме прсту. Прадед је увио свој џепни будилник у зимску кошуљу и сместио малу кују крај њега. Она је слушала откуцаје сата као откуцаје мајчиног срца и није се бунила што је одвојена од легла. Сваког јутра будила га је и он је гледао кроз дим прве цигаре како га керуша њуши затворене губице, при чему се кроз длаку видело како њен језик ради унутра, у чељустима, јер хрт њуши и језиком. Пси је нису волели и клонили су се њенога друштва, а др Михаиловић је понављао пословицу „ни пас ни рт“ мислећи при том како пас и хрт очито не припадају истоме соју. Његова куја имала је топлоту тела вишу но што је има обичан пас и на месту где је спавала, а ноћивала је на снегу, ницала је и зими трава. Говорило се да може излечити од реуме, ако се држи у наслоњачи са болесником. Имала је висок скок, могла је, како Руси кажу, да скочи пре заласка, а да се приземљи после заласка сунца. По њеним очима и длаци могло се познати како ће се променити

време, а др Михаиловић је говорио у шали да његова керуша има најлепше чипкане гађе у Сомбору.

– Погледајте, може да плаче самој себи у уста! – волео је да каже пријатељима показујући колики зев има куја. Са њоме није никада смео отићи у лов, јер је тада, двадесетих година овога века, лов с руским хртовима у Југославији био забрањен, па је та забрана остала до данас. Разлог је једноставан – у средњој Европи нема ниједне зверке која је бржа од хрта. Просто вам не треба пушка: довољно је да хрта пустите па да вам донесе све што потеря...

*

Када је прадедова керуша одрасла и добила друге зубе, којима је са уживањем самлела у прах и појела последње од оних млечних зуба, др Михаиловића је потражио Еуген Дожа. Пре тога др Михаиловић никада није ништа чуо о њему. Једнога дана једноставно му је била послата на дар лула и дед је одмах знао да је то понуда за куповину испод руке. Без речи је вратио дар пошиљаоцу и оглушио се о понуду. Али, ствар га је ипак голицала, треће ухо је прорадило у њему и др Михаиловић се уплашио од онога што је могао учинити. Решио је да отпутује и тако побегне од искушења. Унајмио је фијакер, још исте вечери везали су фењер за руду, очи су му се ознојиле први пут у животу и он је пресрео и зауставио оријент-експрес код моста на Тиси. У плишаној наслоњачи, која је мирисала на дим „хаване“ и женски пудер, стигао је у Пешту. Уверен да је измакао опасности седео је потом у будимској посластичарници, гледао улаз у Цркву краља Матије и јео ишлере, када се у дну просторије

подигао од стола и пришао му човек ретких зуба између којих је при говору језик кипео као тесто. Човек је носио под оковратником бич лепо везан у машну, на високим потпетицама чизама две црвене мараме да се не би клизао на поледици низ будимске басамаче, а у рупици кожног грудњака имао је заденуту лулу. По томе мој прадед познао је Еугена Дожу. Стигао је из Сомбора пре др Михаиловића и сада га је процењивао очима које се нису смејале, јер био је петак, када се не смеје да се у недељу не би плакало. Човек је рекао прадеди да га одавно чека и замолио за дозволу да му нешто покаже. Др Михаиловић се осетио у томе часу спор, веома спор. Дожа је запалио лулу, повукао неколико димова, а потом је угасио, отворио поклопац луле и унутра се указао, у пепелу дувана као у некој пећи, брилијантски камен. Др Михаиловић га је пажљиво извадио и наспрам огледала принео уху. Одмах је знао да је прави.

– Овај који држите променио је досад три руске породице – рекао је Еуген Дожа. – Из Африке је. Кажу да лечи реуму ако се држи на прсту. У њему се може видети када ће ударити ветар и окренути се време, а змије беже од њега. Да ли је прави, можете лако проверити и сами. Ставите га на језик и промениће се укус у вашим устима.

Прадед је ставио камен у уста и укус ишлера је ишче-зао. Цена је била поражавајуће ниска с обзиром на вредност и др Михаиловић се поколебао.

– Док је зуба биће и хлеба – рекао му је Дожа као да чита мисли и др Михаиловић је видео његове очи које су као огледала мењале боју према очима сабеседника. Сада су биле плаве и прадед је

одлучио. Вратио се у Сомбор и почео да прикупља новац. По томе, само по томе, у породици се знало да је морала постојати тих последњих година нека жена у животу др Стевана Михаиловића. Нека жена због које је скинуо своја два венчана прстена одједном и сада их продао.

У то време др Михаиловић почео је да налази на својим четкама седе длаке, изгледало је као да је глув, да иде кроз свет као кроз пустињу тражећи звук, а једнога јутра када се по обичају загледао кроз прозор у сат на торњу, тамо није било уобичајеног призора, није уопште било торња на тргу и само су стазе које су текле тим пределом заобилазиле место где би требало да стоји торањ. Али, сат је био тамо још увек и откуцавао је девет. Др Михаиловић је пришао прозору с писаљком у руци и то што види нацртао на прозорском стаклу. То је било последње што је остало од његове руке. То стакло је дуго стајало урамљено у његовој соби и после, пошто се следећег дана у прозор вратио торањ и стари видокруг. Не знам како је прадед дошао до огромне своте потребне да се купи камен. Читао је тада књигу о стипсама и солима, сањао да кује стакло и у сну видео како му блистави камен зауставља крв. Измерио је керушу и она је имала невероватне мере: 72 сантиметра била је висока, 72 сантиметра дуга и обим грудног коша био јој је 72 сантиметра. Био је то некакав питагорејски квадрат из којег није било изласка... Било како било, прадед је све поставе џепова везао у чвор, прекинуо и оно мало веза с породицом које је имао, и купио камен. Потом, као да се примирио, опет је са задовољством сукао брк за који се у Сомбору говорило „тежак, да

може чешаљ понети“, и опет је избацивао своју омиљену узречицу:

– Када би све будале белу капу носиле, било би као да увек пада снег!

Али, то је трајало само седам дана. Тада му је Дожа послао нову лулу на поклон. То је значило да има и други брилијантски камен – да има пар. Др Михаиловић се још више уплашио него први пут. Био је врбопуц, изишао је да се прошета парком, али му се учинило да свим пролазницима светли језик. Не вративши се кући ухватио је први воз за Загреб, а отуд наставио у Беч са изговором да хоће у походе Стејићима, породици своје прве, покојне жене. Још исте вечери у Бечу, у Грчком сокаку видео је у излогу једне крчме кепеца како крпи браду златном иглом и црвеним концем. То је значило да има свежег, тек муљаног вина, и прадед је ушао. За првим столом познао је Дожу. Као да га одавно чека, Дожа га је поздравио без изненађења и понудио да седне са њим. Из уста је извадио лулу, угасио је и без речи пружио др Михаиловићу. Прадед је подигао поклопац и нашао унутра други брилијантски камен, истог црвенкастог сјаја као први, очито из исте ископине, из истог подземног легла.

– Ако се овај и онај који већ имате ставе под уши – рекао му је Дожа – особа која их носи добиће оштрији вид. С овим каменом на језику ма колико пио, човек не може да се опије. Јако ћете проверити је ли прави. Пружите руку и испустите га на длан. Ако успете да измакнете руку пре но што вам падне у шаку – није прави!...

Прадед је седео као скамењен, ништа није рекао, али је отказао већ наручену вечеру, вратио

неотпечаћену боцу вина и решио у себи да купи и други камен. У том часу Дожа је начинио покрет као да ће припалити лулу, али уместо тога, истресао је пепео из ње и пружио је поново др Михаиловићу. Овај је схватио шта ће наћи на дну луле и тако се уплашио да му је ситнина зазвекетала у џеповима. Видео је одједном сваку ситницу на Дожином лицу: видео је да овај брије врх носа и да има као камила двоструке капке, од којих су доњи били провидни, видео је да Дожа крадом држи у шаци састављен палац са малим прстом. Ту шаку Дожа је одједном, као да се распукла, отворио и на њу истресао из луле трећи камен. Био је беличастог сјаја и за њега је препродавац тврдио да је на тренутке тако топао, да може у земљи да оживи биљку усред зиме. Положио је камен поред оног првог и упитао др Михаиловића прелазећи одједном на ти:

– Знаш ли каква је разлика међу њима?

– Знам – признао је др Михаиловић и осетио како му потпетице цвокоћу под столом. – Један од њих је мушки, а други је женски камен. Хоћеш ли их продавати?

– Мушки хоћу, али женски не – рекао је Дожа и насмејао се ретким зубима иза којих је језик искипео као тесто.

– Шта ћеш урадити са женским каменом, Дожа?
– упитао га је др Михаиловић.

– Само му име каже – одговорио је Дожа – у годинама сам; погледај: већ носим мрежу преко лица... више ме жене неће милом...

И растали су се. Др Михаиловић се вратио у Сомбор, почео је да мршави и страховито да пуши. У његовом сну јављао се човек који зева. Разљубак изнад усана почео му је ћелавити, носио је срце у

шаци, остављао залогај пасуља да преноћи под језиком, чешао раменом браду, а трепавице су му постале тврђе од обрва. Распродавао је ствари, стакло, клавир и најзад керушу. Топио се у некој муци и најзад, као да је нешто прегорео, умιο се једнога јутра јучерашњом водом, ставио у џепове соли и купио од Доже други камен заложивши код њега и сат. Сада је имао пар каменова. Оба су била мушка. Седео је у полупразној соби и на зраку, пропуштеном кроз стаклени чеп једне боце, припаљивао цигару. А потом би склањао боцу са сунца да не би упалила кућу. Пред њиме лежала су два камена, он је посматрао њихов црвенкаст одсјај у којем као да су се брилијанти приближавали један другом. И тада је пукао гром. Испоставило се да др Михаиловић није био у могућности да одговори обавезама које су његови повериоци наметали, имање Ченеј отишло је на добош, потражене су неке признанице и нису нађене, тако да је прадед морао дати оставку у Магистрату. Био је оборен на оба плећа. Али, два брилијантска камена била су још увек код њега. Сада су красила пар минђуша, које је др Михаиловић дао да се направе и једне вечери он је решио да брилијанте најзад поклони...

Шта се догодило и коме су драги каменови били намењени, не зна се. Једино је извесно да је др Михаиловић у часу када је хтео предати минђуше, видео на хаљини своје изабранице трећи камен – онај женски – као украс на игли.

Кажу да га је откупио од власнице тонући и даље у бездан и да је на дан своје смрти (а она је наступила убрзо) нађен за столом. Крај његове главе лежале су минђуше с два мушка драга

камена. А женски је био на врху игле која му се нашла заденута у вратну мараму.

Прадед очигледно није био од оне врсте вукова којима се опрашта живот.

*

Треба најзад објаснити и то откуда џепни будилник мога прадеда код мене? Наследила га је од својег прадеда Марија Дожа којом сам ожењен. Њена два висока и мало погурена брата долазе петком да попију кафу са нама. Носе тешке џемпере плетене око прста уместо око игле, брију не само браду него и врат чак до груди, и ја се не осећам најлагодније између њих двојице. Кад су ту, довољно је да помиришем млеко па да се усири. Али, нема се куд. Од моје породице они су ме одсекли одавно и ја петком пажљиво мотрим на лепе и снажне зубе своје жене, који шкљоцају кад зевне. Ипак, нисам претерано узнемирен. Сматрам да сам, бар за сада, безбедан. У суседној соби спавају наша три детета. И она на некоме треба да се увежбају за живот.

[1979]

Александар Тишма

ХИЉАДУ И ДРУГА НОЋ

Стигао сам у Праг поподневним возом и узео да тражим конак. Обишао сам најпре хотеле који се нижу око железничке станице, видљиви један са прага другог својим натписима и порталама. Али собу нисам добио, па сам морао поћи даље у дубину града, према адресама које су ми редом давали портири пошто би ме одбили. Био је новембар и вече се рано спустило, хладно, наднесено невидљивим облацима из којих је сипала не киша већ нека исто тако невидљива ледена влага. Жежио сам се сваки пут кад бих изашао на улицу да пређем размак до следећег хотела, али сам себе присиљавао да наставим потрагу, знајући да ме иначе чека бдење у железничкој чекаоници, уколико ме и одатле не избаце.

Пошто сам тако ишао можда сат или два, до свести ми је допрло да кад год уђем у неки хотел, затичем пред портирском ложом иста два лица: једног црномањастог мушкарца и жену, такође црнку, обоје доста сиромашки одевене, који од

портира траже преноћиште. Будући да су свукуд стизали пре мене, добијали су пре мене одречан одговор: затим, док бих ја, дошавши на ред, изнео исту молбу, они су оклевајући стајали по страни, а излазили, ипак, за неколико корака пре мене, што им је омогућавало да у следећи најближи хотел стигну такође с неколико корака предности. Сада сам их пажљивије осмотрио и по упадљиво тамној пути и кроју лица – руменим набубрелим уснама, повијеном носу и лучно спуштеним залисцима као зифт црне косе – очас сам схватио да су Цигани, мада пограђанчени, јер је он носио суро одело и преко тамних чарапа сандале, а она сукњу и кратку ветровку, а на ногама гумене чизме. Помислих с нелагодношћу да их портири, можда, онако одсечно одбијају баш зато што су Цигани, номадски свет, а да и мене, који улазим одмах после њих и сведочим сцени, одбијају да не би признали како праве разлику.

Међутим, да се одвојим од њих то више нисам могао, јер су хотели, како смо се одмицали од центра, бивали једни од других све удаљенији, мени објашњења портира, у непознатом граду, све теже разумљива, те ми је заправо било најкорисније да следим у стопу тај пар, који је ишао за истим циљем, и по истом логичном распореду најмањих удаљености, као ја. Кад смо изашли на улицу, ја сам им то и саопштио, обративши им се на мешавини словенских језика да би ме што боље разумели, а са циљем да им објасним своје стално присуство за њиховим петама и да мало себи олакшам самоћу и неуспех. Они су застали да ме саслушају, замишљено, озбиљно, затим су климнули главама и, као дајући на знање да немају времена за губљење

јер ноћ одмиче, одмах пошли даље. Ја за њима на два-три корака размака. Очигледно им нисам био на сметњи, јер су одмах почели између себе тихо разговарати, певушавим, уједначеним гласовима, нисам чуо а камоли разумео шта, као да настављају неку давно започету причу.

Вече је постајало све непријазније, хладније, она влага из ниских облака изметнула се у суснежицу, а ми смо ишли из улице у улицу, прелазили намрешкану Влтаву преко неких мени непознатих мостова, преваљујући све веће размаке до следећих хотела, који су се проређивали. Имао сам на себи капут и капу, али човек и жена били су лако одевени, гологлави, а ипак нису показивали знаке нестрпљења што сам га ја осећао, него су уједначено ишли, а говор им је жуборио, лак, усклађен, час његов, час њен, преплићући се меко међу њиховим, једна ка другој нагнутих главама. Ко ли су? питао сам се, наравно. Једино мушкарац носио је у руци зембиљ од синтетике, она је држала руке, празне, у џеповима ветровке, према томе није изгледало да су препродавци робе. Можда су неком стигли у посету? Али како то, онда, да немају конака и да тако без бриге, готово би се рекло расејано, газе кроз ноћ и лапавицу, у својој лакој одећи, разговарајући без прекида као да им је то, разговор, најглавније? И о чему могу тако дуго, тако забављено разговарати ако су, рецимо, муж и жена, или брат и сестра, што би могли бити, и једно и друго, јер су у истим, можда мало познијим тридесетим годинама?

Стигли смо и до наредног хотела, ја неизбежно иза њих, јер и да сам био напред, не бих, у снежној ноћи, одмах погодио улаз као што они јесу, одајући

да су овуда већ и раније, на сличан начин залазили. Опет смо стајали пред једном портирском ложом, опет нас је иза пулта дочекало једно одбојно ноћничко лице. „Имате ли собу за двоје?“ чуо сам Циганина како изговара мени сад већ знану фразу, и видео, јер сам овог пута обратио пажњу, на портировом средовечном, непомичном лицу, у његовим безбојним очима, оно што сам и слутио: неповерљивост, туђење, чак неко згражање које је он крио, али није успео сасвим да сакрије, страх пред непознатошћу коју су, и за њега, значиле ове две тамне, лаковерно искрене, покорне прилике. Одговорио је и не трепнувши да собе нема, Циганин и Циганка су се немо погледали и остали да стоје неколико тренутака као да размишљају о томе што су чули, али им лица нису одавала ни чуђење ни љутњу: такав одговор пратио их је, извесно, одувек кроз живот. Није ми преостало ништа друго него да и ја изнесем, бесмислено, свој слични захтев, на који сам, разуме се, поново добио исти одговор. Изађосмо.

Затим се то поновило још у једном и још у једном хотелу. Гледао сам сад већ искусно у лица портира и читао на њима течно ону унапред, из дубине давно приученог неповерења, донету одлуку, која је цигански пар, а и мене одмах после њих, враћала на улицу. Сада су то биле тамне, периферијске улице, по чијој нас је пустошној ширини ветар засипао игличастим, ретким снегом. Нисам више ни приближно знао у ком се крају града налазим, ишао сам механички за паром, препуштајући се њиховом безнадежном вођству, јер ми друго, како ми се чинило, није преостајало. А они су упорно ишли преда мном, он у својим отвореним

сандалама и носећи лаки, очито полупразни зембиљ, она мало погурена, с рукама у џеповима ветровке, а међу њиховим једна ка другој нагнутим главама, осутим пахуљама које су на њима градиле лаке беле круне, текла је реч, певушава и једва чујна, прича којој није било краја и која ми се сад чинила, у нашем безизлазном положају, као нека болесна накнада за неуспех, изазов разуму.

Пели смо се једном стрмом, мрачном улицом, они напред а ја за њима, када је дошло до обрта. Сред таме замрачених капија и прозора засветлео је излог, а мало подаље широк портал. Циганин се зауставио, рекао нешто жени што је гласовно одступало од њиховог уједначеног равног разговора, и попео се степеницама до врата усечених у излог, кроз који се видела унутрашњост некакве пивнице, са лименим шанком, славинама и људским главама повијеним у тромом ћутању. Нестао је иза врата. А жена се овог пута сама упутила даље, према порталу. Ушла је, ја сам ушао за њом, и сад смо се нас двоје нашли у похабаном предворју једног периферијског хотела. Портир је стајао иза пулта. Чуо сам жену како моли собу за двоје. Видео сам како портирово лице навлачи маску оне неке неповерљиве одбојности и окреће се упитно мени, који сам стајао у позадини. Дао сам главом знак да долазим одвојено. На то се он поново окренуо њој и с уобичајеном пословношћу рекао да су све собе заузете. Жена га је саслушала, осврнула се, али како сад није имала крај себе свог сапутника, изложила је не њему већ непосредно мени онај израз мирења, па се окренула и изашла. Био сам, најзад, без сведока. Приступио сам пулту и, свестан колико се утисак који остављам, без њих, променио,

чврстим гласом затражио собу. Портир се тренутак двоумио, но онда се почешао по ћели и рекао да једну собу има, али је двокреветна. Одговорио сам да то не смета, он ми је дао да попуним пријавни лист, пружио ми кључ, а ја сам му под длан гурнуо новчаницу.

Подео сам се на спрат и нашао своју собу. У њој су одиста била два кревета, и отоман, сточић, столице, чак и мали радио-пријемник. Упалио сам радио, скинуо капут, протеглао се у благој топлоти радијатора и пришао прозору. Кроз замагљена окна видео се део широке, слабо осветљене улице која се од хотелског портала пела даље увис. Падале су ретке пахуљице. Гледајући у њих, учинило ми се да тротоаром промичу неки људи, те сам се нагнуо напред и прешао дланом преко окна. Да, видео сам сада јасно оне две познате прилике, човека у суром оделу и жену у ветровки и гуменим чизмама, како одмичу, даље уз улицу, у потрагу за конаком, јер га ни овде нису добили. Пели су се стрмом улицом, мало погнути, као да иду ка небу. По нагибу њихових глава, приближених једна другој, погодио сам да поново говоре, да настављају свој разговор, своју причу. Био сам сигуран да конак неће нигде добити и имао утисак да ће овако ходати, у безизгледној потрази за њим, целе ноћи или, чак, из ноћи у ноћ, вечно, прескачући дане, забављени својом причом.

[1980]

Светлана Велмар-Јанковић

УЛИЦА ГОСПОДАР-ЈОВАНОВА

Одувек је волео дрвеће и одувек волео да буде у сенци. Отуда око подне, кад полази од угла Француске, Господар Јован је увек помало увређен: у улици која носи његово име нема ни дрвета, ни травке. Права и без сенке, улица води на Калемегдан, сав од сенки. У доба када је Јован постао Господар то је била друга прича: овуда су свуда унаоколо, била зеленила, тамна и на сунцу и на месечини, а Калемегдан, тај Фићир-Бајир, Брег за размишљање, био је каменита ледина, обрасла злим памћењем, на којој се ни кошава не задржава него се ковитла са Дунава. Испод садашње Јевремове улице, испод раскрснице светлости код Доситејеве Велике школе, није ни било улица, само куће, углавном турске, а безазлене у зеленилу. Ишло се кроз баште, кроз капицике, кроз пролазе којих давно нема, кроз мокар густиш и крхотине трајности над развалинама и ружичњацима. И свуда кроз сенке, дивље и питоме, које су се мрсиле око колена, заплитале стопала, и мирисале.

Дежмекасти Господар Јован лаким ходом прелази Доситејеву улицу и чуди се како му младост, у сећању, обележавају два мириса са којима је растао: мирис ружа и мирис измета. А памћење му не слаби, напротив: на ту мисао, која га сустиже код бифеа „Папук“, Господар Јован слеже раменима, еполете са ресама се затресу. Иако већ много више од сто година у својој смрти, он свакога дана све боље види неправде из живота. Није марио што за великог брата обавља непријатне послове: где Милош неће, иде Јован. Ако у невреме треба напасти Турке, замисао је Милошева, дело Јованово. Онда је хајдук. Ако треба, кад је књаз Милош у немилости, код Порте задобити неку милост, опет иде Јован. Онда је дипломата. Када је Порта, велика сила, сувише благонаклона а Милош, мали владар, сувише сумњичав, изразе благонаклоности од Порте не прима Милош, прима Јован. Онда је местозаступник. У младости, умео је да носи главу у торби. Можда и због тога што је имао утисак да га смрт неће. Док је био дете, слутио је да између њега и неба, између њега и шуме постоји тајни договор на тајном језику. Тако је било и касније. Кад би јахао кроз пространства, поред Дунава, осећао би над собом стари сунчани бездан, и светлости како одасвуд надиру и трепере, у игри, као прва зрачна препрека између неба и земље: тада се Господар-Јовану чинило да више нема себе, да нестаје и већ је део тог простора који је свуда; у њему се таложио мир а он се расипао у ништа. После таквих тренутака био је сигуран да неће погинути баш зато што би му, и да погине, било свеједно. Са шумама је било другачије: као да је постајао више човек, јер га је свако дрво штитило. Много пута, у

неком опасном чекању, наслањао се на стабло, образ уз кору. Гледао је како кроз вијуге, као кроз недоходе, пролазе ситни животи и слушао стабло како ћути и како му сок, као и Господар-Јованова крв, одудара од тишине. Није се бојао: под руком, на кори, осећао је б ло дрвета а на себи његову сенку. Дрво га је заклањало. Није се плашио, напољу; није се плашио, у шуми. Плашио се у граду, а нарочито у Цариграду, 1816. Имао је тридесет година а Цариград је био замаман. Али, и дан, и ноћ, и лица, и кораци, и гласови, све је дисало као опасност. (Онда још није знао да се највеће опасности не одају.)

Господар Јован стоји пред бифеом „Папук“: предомишља се да ли да уђе и попије чашицу пред ручак. Та навика му је остала из доба када је господарио ваљевском нахијом и боравио у Чачку. Његове најбоље године. Ипак, није рад да уђе: пуно је а приметио је да, окренут лицем шанку а леђима гласовима, не разуме шта се говори. Изгледа да људи све мање умеју да кажу шта мисле: гомилају неразумљиве, ваљда чиновничке, речи. Као „немачкари“, у његово време, али ово је други свет. Кад хоће да их схвати, гледа им у лица и све му бива јасно јер су им изрази готово исти као и у оних које је добро познавао. И сад, ено, онај мршави, високи, за столом украј врата, мршти се и гневи уздржано баш као и његов брат Јеврем кад би, 1841, помислио на Гарашанине, оца и сина, Хаџи-Милутина и Илију. На овом данашњем свету срџба се исто показује као и на оном давнашњем, јер све још има исти вид: и лукавост и глупост, и моћ и немоћ. (Изгледа, само, да је доброте увек мало, или се једино она скрива.) Ни псовка се није изменила. Не, неће да уђе.

Господар Јован убрзава корак дуж тихих, сивих зграда (његова улица је ту, између Доситејеве и Змај-Јовине, ћудљива и невесела) до куће у којој је становао Јован Скерлић. Увек се нада да ће га срести, али се то не догађа: у различите сате стичу се на углу Змај-Јовине и Јованове. Као и за живота, Скерлић полази од куће ујутру, пренапрегнут, и одмах креће узбрдо, уз падину, према Универзитету и центру града где је некада био „Српски књижевни гласник“. Господар Јован стиже у подне: тако се размимоилазе. Имали би, заиста, о чему да проговоре. Јован би да пита свог имењака, млађег готово читаво столеће, да ли је и њему ишла она језа уз кичму када су га нападали као бесног пса? Језа, не од страха, од згранутости. Њему, Господар-Јовану, јесте, један једини пут: у августу 1842, у Жабарима. Ишао је на Вучића и вучићевце а знао да губи. Није му био од помоћи ни онај хајдук у њему, ни дипломата, најмање местозаступник. Имао је десет хиљада људи, а био је сам. Ни Јеврем, иако брат и у истом котлу, није му сада био пријатељ, још мање Љубица; можда, чак, ни деветнаестогодишњи Михајло, за кога се тукао. Јахао је, већ стар, под засењеним небом касног августа, и то му се небо, први пут, није одазивало. Небеса су била затворена а дрвета и сенке скамењени; одасвуд је пуцала пустолина. Са Србима се борио, не са Турцима, и језа му се пењала уз кичму: свирепост је махнитала, Срби су натицали српске главе на кочеве и носили их уз своје чете, као украс. Када га је пре три године, у мају 1839, за време своје прве буне, Вучић домамио у Крагујевац, оптужио пред народом а онда бацио у окове, Господар Јован је схватио да долази време испаштања. Одавно је слутио да ће

доћи. На путу из Крагујевца у Београд, који је прешао пешице, ни за тренутак није осетио огорчење, само бојазан која га је морила: шта ако је и Милош поверовао Вучићу па посумњао у њега? Шта ако све ово није само Вучићева паклена замисао него је, делом, и Милошева? Те сумње су му одузимале снагу. Прашина кроз коју је пролазио, дизали су је и други ухапшеници, иза и око њега, сивкаста и густа, улазила му је у крв, у дах, и слегала се у неком прамраку што се, свуда, отварао у њему. Није му сметало што је, до јуче Господар, сад нико и ништа, са неизвесном судбином: одједном се осетио некако ближе тлу, и слободнији. Мучила га је само стрепња да ће Милош, остављен и сам, бити склон да посумња чак и у њега: то не би могао да поднесе. А Милош је лако могао да прихвати такву помисао: зашто да га не изда и Јован ако га је Јеврем већ издао? О Господар-Јевремовом необичном понашању Јован је вероватно био обавештен и пре Милоша, али није предузимао ништа и није питао ништа, ни једног ни другог. Шта да предузима и зашто да пита? Све је наслућивао а ништа није могао да спречи. Сећао се како 1815, уочи Другог устанка, умало да погреша најтеже у животу. Умало да похвата, у намери да спасе Милоша, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду, сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима. Те госте, најугледније људе, сам је био позвао на договор о устанку. У међувремену је добио поруку да их, баш зато што су све сами угледници, треба на превару везати и предати Турцима, како би се Милош спасао. Са стидом мисли о томе како се тада није, ни за тренутак, двоумио: био је спреман и да жртвује туђе

животе и да на себе прими тежак грех, само да Милош остане. Али сва срећа да се умешала срећа и спасла и Милоша, и госте, и њега. Кад је Милош чуо причу, опоменуо га је да ни у оданости не ваља претеривати. Да ли и сад исти Милош мисли тако? Да ли би сад могао да поверује да га исти Јован напушта? А можда они нису више исти Милош и исти Јован? Мучио се. Приближили су се Београду, препознао је, под Авалом, шуму кроз коју је често јахао. Одједном је из те шуме ка њему допрла нека ведрина, Јован је погледао у мајска небеса сва од испреплетаних блескова и осетио да није, још, све пропало, и да Милош никако није поверовао Вучићу. Охрабрен је стигао у Београд и није марио кад су га затворили у кућу Башкалфића. Марио је кад је Милош, убрзо, пошао у изгнанство. Био је први дан јуна, али је пространство неба над ушћем остало непорозно, киша је ромињала а кроз мокар ваздух, као шупље, кабасте округлине, дизали су се и падали звуци црквених звона. Достојанствен, Кнез је силазио низ савску падину а око њега је био мук гомиле и истегнута, лепљива лаж. (Под руским али и турским притиском, Вучић је наредио да се Кнез има испратити са свим почастима.) Кад је, на савском пристаништу, стигао до лађе која је имала да га превезе на другу обалу, у изгнанство, Кнез је застао, миран, и чекао. Да се опросте с њим, прилазили су и пријатељи и непријатељи. Првих је било јако мало, других јако много, а сви су изгледали ганути. Онда је свима, па и Господар-Јовану, застао дах: његов брат, Господар Јеврем Обреновић, Председник Совјета уставобранитеља, прилазио је полако, хром и мршав, да Кнеза и свог брата кога уставобранитељи

на челу са Совјетом шаљу у изгнанство, пољуби у руку. Јеврем је гледао у Милоша, али Милош није гледао у Јеврема, а сви су гледали у њих двојицу. Кнез је тргао руку, окренуо главу и намрштио се, а Јеврем се повукао, блед као крпа.

То је било пре три године. Сада, у Жабарима, опет је побеђивао Вучић, и то заувек, али више није било важно. Било је важно још само то што је Милош далеко, изгнан, и што, уз Вучића, побеђује зло које се све луђе распламсава у људима: уживали су у смрти непријатеља, а непријатељи им, већ одавно, нису били толико Турци колико пријатељи од некада.

О томе би он са Скерлићем, али њега нема и Господар Јован наставља свој пут поред ниских и чврстих зграда. Када пређе Капетан-Мишину улицу, сиђе са плочника и пође средином коловоза, ка Вишњићевој. Ту, угао испод раскрснице светлости, ту где његова улица избија из сивог теснаца под просторе неба, ту се сударају и бесне сви дорђолски ветрови, а лети, у августу, кад су ноћи црне и провидне до бездана, падају звезде. (Сада падају на кровове успаваних, празних таксија, као што су некада падале на успавана носачка колица.) Ту Господар Јован стаје и послушкује трепет светлости која овде никад није сива, гледа облаке који долазе од Калемегдана и сећа се како је онде где је сад Основна школа „Перо Поповић Ага“ била његова, Јованова пијаца на којој се могло наћи све, од димљених јегуља и шарпланинског меда до грочанских рибизла, венецијанских огледала и женске послуге. Од те је пијаце остао само патрљак на малом простору поред велике зграде у којој је самопослуга.

Али, тако то бива. Господар Јован дуго гледа у једносратну зграду на углу Јованове и Вишњићеве где је била апотека Савке Каљевић. Кроз стаклени излог у којем је сад конфекција „Будућност“ као да назире прилику апотекарке Савке. Усправљена и у старости, лепа, умрла је пре неку годину. Назире је Господар Јован и чини му се да Савка Каљевић гледа, кроз излог, уз Вишњићеву, ка Музеју: чека да види чувену браћу Поповић како се спуштају низ падину. То Богдан, Павле и Димитрије Поповић долазе код Јована Јовановића, научника и дипломате, на Пижонов вторник. Овај други славни имењак Господар-Јованов који се презивао као Змај али имао надимак Пижон, такође је становао у Јовановој, близу угла Вишњићеве, укосо од данас рабатне, приземне куће Велислава Вуловића, оног председника београдске општине који је дао да се, 1909, поплочају улице на падини према Душановој. Код Пижона су се, чуо је Господар Јован (гласови се пренесе и у смрти као и у животу), у овом веку а између два рата, сваког уторка састајали браћа Поповићи и научник Тихомир Ђорђевић. Нимало млади, дочекивали су дубоку ноћ, уз вино. О чему су све разговарали, ко зна. Дорђолски ветрови су разнели њихове речи, њихови кораци, кад силазе низ падину, више не остављају трагове, из излога некадашње апотеке, уместо уздржаног осмеха Савке Каљевић, нагнуте над гипсаним Ескулапом, поздравља их пластична лутка из „Будућности“, у светлом кишном капуту. Господар Јован јој махне руком у знак поздрава па се умеша међу децу што излазе из школе, и међу студенте Института за стране језике и журно, врло журно, дође до Калемегдана. Крочи на Брег за размишљање, зађе у

сенке и наслони образ уз једно дрво које је било младо 1870. Неко време стоји тако, не размишља, слуша: дах сокова, ход мрава, ковитлање облака над безданом и, нарочито, сенке како се преплићу. Онда, врати се у своју сенку, тамо.

[1981]

Данило Николић

ЦИГАНСКИ НОЖ

Пробудише ме у седам: полудео Мони Мурет, пословођа ковачке задруге. Убио две жене, Шиптарке. Ножем, код чесме у Циганској мџали, пред својом кућом.

Била је субота, пазарни дан у Пећи. Кркљанац. Кола, говеда, коњи. Овце, прасад, козе. Одасвуд, са свих страна. Гледам у Дабетића изнад себе, видим да морам устати. А дошао сам са посла и легао у три. Радио сам ноћу.

Хм, дође време кад све можеш рећи. Као све што остари, истина се, такође, може одбацити. Стара истина не смета никоме; нова свакоме.

Ковач је формално био мој човек, у делокругу мога рада. Моја стварна функција била је маскирана положајем средског повереника за привреду. Тај ресор, разуме се, држао је други човек. Радул Караматијевић. Али, номинално, он се водио као мој помоћник. Ради очувања потпуне тајности, настојали смо да се што више приказујем у улози човека који одговара за стање привреде у срезу. Наступао сам као референт на обласним саветовањима у Призрену, где је четрдесет пете био

смештен Обласни одбор за Косово и Метохију, обилазио занатске задруге, пољопривредна добра, шумска газдинства у Ругови. Било је и претеривања у томе, сад видим. Једном смо чак дали у *Јединству* критички осврт на рад „мога“ повереништва.

Одатле су и потицала моја знања о стању привреде у Пећи и околини. Пратили смо рад старих стручњака у предузећима и начин организације у задругама. Ковачким, столарским, обућарским, кожарским и ткачким.

Шта је Пећ имала тада? Малу хидроцентралу у Радавцу, испод водопада Белог Дрима, две пилане, које су давале грађу за попаљена српска села, једну циглану и један парни млин. Не рачунам оне десетине воденица-поточара на јазовима око Дрима, Источке реке и Бистрице.

Ловили смо, дакле, балисте. Коловође и злочинце, пре свега. И та општа слика коју сам имао о привредним и географским тачкама овог дела Метохије помагала ми је да лакше пратим и боље процењујем извештаје са терена. Акције смо планирали ноћу, у каменој кули Исмета Љуље, бившег бега, једног од вођа балистичких одреда које смо гонили по Дреници.

Постојала је, наравно, и једна званична кућа службе. Она је била као нека макета за обмањивање, иза Сахат-куле. У њој су радили референти за архивске послове и персо-налну картотеку. Уливала је страх и језу, знали смо. Мештани су је обилазили као шкрип нечастивог, и то нас је увесељавало. Побожне жене Срба староседелаца, Пећанке у шареним димијама, отпљувале би кришом у страну кад су недељом ишле у Патријаршију.

Мони Мурет је пре тог убиства два пута хапшен, и оба пута је пуштен на мој захтев. Из два разлога. Служио нам је као мамац и као водич, а да то није знао, прво. И друго, био је вешт пословођа, ковач без премца, мајстор и по. Мало, додуше, ђакнут. Био је леп човек и волео је жене. А правио је најљуће ножеве у Подримљу и најбоље цапине у Метохији. И сад се може наћи неки од тих гвоздених кљунова у руговској клисури, тамо где се товаре балвани.

Први пут је затворен кад је на путу иза трошарине покушао да открије две Шиптарке. Тада још није био донет закон о скидању зара и фереце, и Пећ се црнела од ходајућих утвара, прекривених тамном свилом од темена до ципела, са прорезом за очи на велу којим су скривале лица.

Мурет се бранио невешто. Подигао је зâr са лица тих жена због сумње да се један његов велики дужник скрива на тај начин. А насртај на жену Шиптари доживљавају као најтеже дело против личне части и такав се поступак обично плаћа главом. Мони је платио златом. Успео је да се оправда и да се нагоди са њиховом браћом и мужем фијакеристом.

Други пут је ухапшен у Хвосну, иза железничке станице. Моји људи вршили су проверу свих лица која су изишла из воза, па је Сеја Стругар, строго поштујући обичаје, одвајала жене под ферецом и овлаш им подизала вео са лица. Тако је открила мушкарца који чак није био ни обријан. Био је то Мони Мурет.

– Зашто се маскирао?!

– Неуморно тражи оног свог великог дужника из времена окупације – рече Кречко.

– Ко је тај?

– Онај исти којег и ми тражимо: Сефедин Кука.

– Зашто у Хвосну?

– Сефедин тамо има сестру, удату за неког хоџу из Барана.

Наредио сам да га пусте. Не одмах. Сутрадан. Кречко ми је дао идеју: идући за Монијем Муретом, стићи ћемо до Сефедина. Рече ми још: Муретовић ће га намирисати пре нас; овде вести не иду улицом, већ кроз баште, од капиџика до капиџика у зидовима који раздвајају куће и авлије.

Кречко, предратни градски стражар, није хтео да призна ново, право презиме нашег Монија. Говорио је увек: Муретовић. Под тим именом Монија су водили у основној школи и у пореској управи. Али, кад смо укинули разлике по вери и народности, свакако је узео да се пише по своме језику, па и Мони, чувени ковач Мурет.

А тај Кречко је био феномен своје врсте. Драгоцен достављач. Као неки бојација кроз чије су руке прошле све хаљине и сви дроњци Пећанаца, знао је сваку мрљу својих суграђана. Био је нешто као агент добровољац. Сам нам се понудио. Једва сам га прихватио. Ево зашто: природно је што у тој служби људи ни између себе нису присни и поверљиви, али ипак има неких које лакше подносиш, радије срећеш. Ја сам се, међутим, просто јежио од Кречка иако сам био бог у срезу. Можда зато што сам знао да вреба све, па и мене, и да зна којешта. То му је било у крви, то је била његова природа, као што је некеме у навици да шаком хвата муве и да их гњечи. Али морам, без имало резерве, да признам: ваљао нам је много. Учинио нам је непроцењиве услуге, о којима још не

могу да говорим. Могу само напоменути: Кречко ми је донео један орден.

Заиста не знам да ли бисмо решили неке случајеве да није било његовог енциклопедијског знања о свему и сваком. Није било човека о коме није знао нешто ружно. У њему је било толико туђих тајни да је Караџић, мој помоћник, од тога правио игру за време мирнијих дежурстава. Питао би:

– Има ли иједног човека у Пећи и ближеј околини о коме ти ама баш ништа негативно не знаш, Кречко?

– Свакако да има – као смерно, одговарао би он, пушећи и гледајући у под.

Много је, заиста, пушио. Све једну за другом.

Караџић даље:

– Кладим се да ништа лоше не можеш рећи о Тирановићу?

Знао сам зашто је Караџа изабрао Тирановића. Душан је нашао ташну са милионима код хотела на Бањи и одмах је предао милицији у Добруши.

А наш Кречко полако, пушта нас да се понадамо, одговара:

– Ништа... Ништа друго сем што је потплатио Реџа да сече државну шуму изнад Малог Дубова. Грађу је превезао колима. Али не голу, но прекривену лабудином. Или, како се у другим крајевима каже, шашом, тулузином, кукурузовином.

Не знам како смо га то погледали, али сам сигуран да је осетио нашу мржњу. Но, шта је и колико знао о народним непријатељима, већ смо имали прилике да сазнамо. Имао је попис злодела Сефедина Куке по месту, времену и начину извршења; његов родослов, родбинске везе, могуће

јатаке, стање имовине, породице, ближних рођака; број стоке, чељади у кули испод Доње Витомирице; адресе помагача; описе улаза, пролаза, пречица, авлија, соба, штала, све. Баш све!

Разуме се, постепено смо се навикли на Кречка и забављали се ноћу, кад су бдења била мирнија. Поделили смо се у две групе. Ја сам био уз Кречка, а Караца и Дабетић с друге стране. Резултат је био поразан: није било човека који нема нешто на души. Ишли смо тако далеко да смо вадили досјеа најистакнутијих људи, бискали по њиховим биографијама и карактеристикама, тражили не мрљу но трун. А наш Кречко одмах прстом на флеку, ноктом у рану. Чак и самом Адунућу, председнику среског одбора.

– Како?!

– Овако: кад год позове неку дактилографкињу пред вече, да му откуца хитан извештај, преврне је.

Дабетић, који је био Адунућев курир у рату и привржен му као пашче, удари Кречка песницом за врат.

– ’Бем ти матер шпијунску! Ти си обичан клеветник!

Једва набисмо разјареног Дабетића у ћошак.

– На жалост, нисам. Имам доказе.

Кречко се не помаче са столице, само се одједном снужди, поста тужан. Дабетић се, међутим, отимаше.

– Шта да докажеш? Где да је преврне кад тамо референти дежурају на смену дан и ноћ.

Кречко га гледа најмирније, каже:

– У кључу је кључ. Ево како: Адунућ увек остави две-три странице оној коју је одабрао, да

сама заврши, по концепту. А он пође из кабинета раније, поздравља референте. Али не изађе из зграде. Тамо, на првом спрату, до степеништа, има једно одељење не веће од ћелије. Она врата од гвожђа, бивши трезор Трговачке банке. Кључ, једини, зна се, држи врховни шеф. Ето тамо, по договору, шмугне и другарица са којом је удесио радњу. Прво се увуче он и сачека. После она, кад крене тобоже кући, кад откуца реферат и дежурнима каже лаку ноћ.

Дабета искали свој гнев на кошуљи, увлачећи је бесно у чакшире од јаког бугарског сукна. Ја преузех његову улогу:

– Како си то дознао?

– Немојте ме силити да вам кажем, друже Станко.

И нисам. Али сам сазнао. То је, уосталом, закон службе. Знати све, о свакоме. Па и о Кречку.

Без сумње, није могао да поднесе мисао да постоји нешто што он не зна. Нешто с оне стране видљивог. Али, као што често бива, најжешћи нам ударац задаје сопствено дело, искључиви циљ. Кречко је био ухода по духу, заражене крви. Вребао је из дубинâ неке мутне страсти, тражио црне знаке из страха да се нешто не догоди ономе што он воли и чува, око чега обиграва и стражари. Он је и своју чељад контролисао. Час жену, час сина, час кћерку. Пратећи њу, открио је Адунића.

А тај крепки лисац беше наредио да се сачини нов распоред свих дактилографкиња у одбору. Пошто је Сеја Стругар одлучно затражила да пређе код мене, у секретаријату за опште послове остала је само Јока, жена нашег Караџића. Добра душа, али крута и кошчата као мушкарац. Адунић ју је

ослободио свих послова изван радног времена. Наводно због преоптерећености. На тај начин је омогућио себи да узима, повремено и на смену, по једну дактилографкињу из других ресора, кад год неке одлуке или извештаје треба хитно умножити. Зашто се то радило увече и ноћу сазнао сам прво од Кречка, потом од Сеје, па од самог Адунића.

Једног дана позвао ме у хотел „Корзо“, на чај. Баш тако, на чај, јер на јавним местима никад ништа друго није пио. Знао је: онај што је у прочељу мора да пази на сваку своју реч, гест и особину. Народ мотри, распреда и суди. Није знао шта људи веле: да је човек без порока опасна особа. Адунић је био нешто друго: човек који све скрива. Али, оно што се дуго скрива, то се и уништи. Он беше угушио сва своја осећања, мисли и поступке. Оне природне. Укрутио покрете, осушио мишљење. Ходао је као ограђен, седео као урамљен. Од свега његовог беше остала само мрачна пожуда и нека мутна похлепа. Стална жеђ за туђим добрима.

Овако нисам мислио онда. Тада, у сепареу, где нас нико не види и не чује, он поче о Дабетићу. Како се снашао у служби, како ради. Видим да не слуша оно што му одговарам. Рече одједном.

– Знам да си чуо за мој случај са Кречком. Макни ми га с очију. Удеси са Караматијевићем. Нека иде на неко пољопривредно добро. Нека буде и управник. Не знам како да му запушим уста.

Хтедох да се нагнем преко стола с другарским осме-хом, али ми не даде бол у вратној жили, од оног метка у Дечанима. Зато и држим главу мало искривљену, као да загледам одоздо. Или је то професионални дефект. Имао сам обичај да тако

пиљим у оне типове које су ми доводили после хватања.

Адунић учини исто; хладних очију унесе ми се у лице и рече:

– Не знам како је успео да уђе у зграду. Не смем да се распитујем. Знао је лозинку, од вас је добија. Али шта је рекао, како је преварио стражара на пријемном одељењу? На срећу, није дизао галаму. Само је бесомучно кљуцао кваком и шиштао: „Смиљана, излази, знам да си унутра!“ Ја сам, пак, био решио да не отварам до смака света. Али он, лукав, схвати да нас је ипак пресекао. Оде. А јадна девојка доби нервни слом.

Заиста, две недеље је лежала у грозници. Чим се придигла, Кречко је одвео у Колашин, код тетке. Нађе јој службу у општини, и удаде је. Чуо сам да нема деце и да је муж због тога кињи. А била је, Боже, јасика-трепетљика. Вазда зајапурена, чиста и блага. Од онаквог оца?!

Отишао сам далеко, али морам да одам још једно признање Аду. Био је човек који не заборавља оно што му неко учини. Ту малу услугу, то што смо Кречка послали у Ђураковац, за управника државног имања, то је одмах платио, чим је прешао у Обласни одбор. Јесте, и то је хтео да скрије. Али није издржао. Једног дана, тек што сам, тако рећи, ступио на нову дужност, зазвони телефон. Одонуд женски глас: Друг Малишић? – Да. – Овде кабинет друга Адунића. Тренутак, имаћете везу... – А он:

– Шта, заборављаш старе другаре? Или си постао шкрт као неки филозоф? Е нећеш се овога пута извући, има да частиш за унапређење. Па и за нов стан. И, богме, за већу плату... Нисам ни знао, но ми јутрос рече Дабетић.

Није знао! А то је све било његово масло.

На жалост, нисам могао да га позовем у кућу. Није дала моја Сеја. Ни да чује. Славили смо у клубу посланика. Он, Дабетић и ја.

Пили смо и причали до поноћи. О свему. О срећеним приликама на Косову и Метохији, о истребљењу последњих одметника који су хтели да затру све што је српско и југословенско. Тако је и дошла реч о Кречку и ковачу.

Јадни наш Кречко, виртуоз ухођења, у црном капуту налик на фрак. Тако је дубоко био исечен позади, а тако кратак спреда тај капутић, да је једва сезао до колена. И тесан, јер је Кречко имао стомачић, балонче под џемпером. Капут је закопчавао једним великим дугметом, вероватно од јоргана. Толико је, у оној оскудици, изгледало велико то пуце, плаво и сјајно.

Такав се појавио и оног дана када је Мони Мурет доведен из Хвосна. По његовом понашању није се дало наслутити са чиме долази, какве податке доноси. Имао је нешто тамносиво на лицу, као чарапу, и модре усне, налик на распуклу смокву.

Дабетић, још љут због Адунића, неће да га погледа. А мени глава пуца и очи ме пеку.

– Ништа?

Кречко не одговори одмах. Скиде свој капут, као крила.

– Ништа што се бега тиче. Осматрамо дан и ноћ.

Сефедин Кука имао је две резиденције за време окупације. Једну у Пећи, иза Бистрице, другу између Доње Витомирице и Накла. Тамо је, у ствари, била кућа његовог оца, кула од камена, на спрат, са малим прозорима, колико да стане цигла, налик на прорезе за цев. Ти отвори у камену и јесу

пушкарнице. Грађене по узору на стара утврђења у којима се опсада могла издржати, пошто је било и воде и хране, и просторија за све потребе. Такве куле имали су богатији људи, мањи и већи бегови, Турци и Шиптари. Око куле Сефединовог оца био је тврд зид од камена, висок три метра, прекривен нарамцима црног трна и глога. Тешко је било успети се без лестава, а још теже прећи, јер је испод трна претило још и стакло. У свежу кашу од креча и песка, кад се зид дозида и сведе, забадана су парчад поломљеног стакла. Кад отврдне, малтер стегне та бритка сечива.

А ми смо, по сваку цену, хтели да имамо Сефедина живог.

План за хватање био је ноћима разрађиван у кули Исмета Љуље и то до ситница. Утврда код Накла и цело имање били су под присмотром и дан и ноћ, разуме се, на неупадљив начин. Осматрали смо из крошњи великих храстова, оних вековних, из доба Немањића; из стогова сламе и сена; из трапова прекривених свежим бусењем; из кућице чувара пруге; са црквеног звоника; иза надгробних споменика. Свуда смо постављали своје поверенике из околине, оне који су се могли оправдати ако их неко случајно открије. Потплатили смо једну циганску породицу да, као случајно, застане на утрини изнад куле, да разапне чергу, да мајстори испред ње крпе котлове и поправљају кишобране, а жене – једна старија, сува као лист, и једна млађа, сочна вртирепка – да пођу у кулу, да фалетају, проричу из длана и гледају у боб. Нису их пустили у авлију. Нису их занимале дрвене кашике и кутлаче, нити корпе од прућа.

Кула је била омотана ћутањем. У њој ни ноћу није светлео ниједан прозор.

Тако је то ишло целог марта и две трећине априла. Наполичари су долазили с њива, истоварали вреће у авлији, одмах уз капију, и одлазили. Ни најбољим двогледима није се могло установити да нешто шурују са домаћима. А унутра су биле три жене, осморо деце, међу којима и два сина приспела за војску, и отац Сефединов, частан старац.

Није знао српски. Једном смо га привели. Оно што ми је превео Кречко, гласило је отприлике овако:

„Ја не знам где је мој Сефедин. Али сам поручио да ми у кућу не долази. Син увек, готово увек, изда оца. Све оно што је везано за оца. Поглед на живот и људе, обичаје, мере и мерила. Син и може да изда оца. То примам, иако не одобравам. То сам и очекивао. Зато не патим онолико колико други, они који то нису очекивали, који се нису припремили за то. Али отац не може да изда сина. Не, ништа се не издаје унапред. Тек после, унатраг. Издаја не постоји за убудуће, она је одређена за прошло. Ја јесам са сином у раскораку, али ја њега не могу да издам. И кад бих знао где је и шта ради.“

Необичан говор. Мислио је, рече Кречко, да ћемо га приморавати. И био је спреман да издржи.

Попустили смо ми. Наши осматрачи почеше да губе живце. Дадох налог да их замене активисти. Тешка срца послах на терен Сеју и Дабетића. И баш тада поче око куле да се мува нека прилика. Биле су јасне ноћи, али без месеца. Могло се оценити да тај снажан човек облих рамена и густе косе није Сефедин. Покушао је да се попне на зид. Само је

узнемирио огромне псе у авлији. Обиграо је са друге стране, покушао код коша са кукурузом. Пуштени с ланаца, пси су наваљивали још жешће. Непознати се повукао.

Упутио се ка Пећи, и код саме железничке станице заварао траг. Можда је ушао кроз тарабу око пилане и шћућурио се међу наслагама шкарта и брдима струготине.

Кречко рече:

– То је Мони. Доћи ће он опет.

Погодио је. Исти тип се још два пута шуњао око куле, увек око десет увече. Моји људи су боље организовали праћење. Кроз поље, до куће у Циганској мџали.

Дабетић најзад проговори са Кречком. Рече му:

– Ти све знаш. Ти ниси нормалан човек.

Кречко, пак, филозофски:

– Ко је нормалан, није човек.

Сеја беше уморна и замишљена. Још није била сигурна да је волим. Погледа ме, памтим, болно, а изусти као да ми нешто лично саопштава:

– Тај ковач живи без сна. Није ушао у кућу него право у своју ковачницу и почео да распирује ћумур.

Кречко дометну:

– Тако сваке ноћи, већ петнаест дана.

Пушили смо много, дуван из Скадра. Највише мој космати помоћник Караџа. Кад га нешто мучи, он једном руком држи цигару, а другом косу. Ухвати онај густиш натруњен седином, чупа га. Тако и кад испитује доведеног. Сад је ту улогу имао Кречко.

– Ти мислиш да Мурет кује нож за Сефедина?

– Сто посто.

– Онда зна где је бег?

– Не још. Али њуши. Нешто је дочуо чим се врзма око куле. Мони има своје људе. Само у задрузи шесторицу. Ковача из Накла, поткивача из Клине. И ону двојицу из Хвосна. Па једног мајстора из Будисаваца и оног шегрта из Доње Витомирице. Они му купе оно што се по селима шушка. И одметник је жив створ. Мора нешто да једе, да пије, негде да спава.

– Зашто обиграва око куле?

– Сефедин једном мора доћи код жена. Има три. По старом адету. Најмлађа је Циганка. Преотео је Монију. Знам је, и зато се не чудим што је ковач полудео.

Насмејах се. Кречко се на то још више уозбиљи, рече:

– Мони ће нас преухитрити.

И то је погодио. Могли смо, наравно, изоловати Мурета. Баш је Карацић дао такав предлог. Да држимо ковача у затвору извесно време, под изговором да насрће на жене, углавном Шиптарке. Али траг? Сефединов траг нико не би тако нањушио као он.

Дакле, десет дана после оног случаја у Хвосну, мене нагло пробудише у невреме, у седам ујутру. Била је субота, пазарни дан. Са свих страна нагрнула кола, фијакери, чезе, волујске запреге. У топлу, мајску Пећ. Друмом од Дечана и Стреоца, путем низ Ругову, цестом од Бање, Добруше и Витомирице, цадом од Барана и Гораждевца. Одасвуд.

Дабетић ме одвезе у болницу. Пред просектуром ми саопштише најнеповољнију вест. Мурет убио Сефедина. Једна од жена под ферецом, у чезама, био је тај зликовац. Друга је била Муретова лепа Езра.

Нисам ушао. Наредих да увече, после девет, пребаце ковача код мене, у кулу Исмета Љуље, и одох да се одморим.

А он, кад га уведоше, ступи као човек који је извојевао победу. Наредих да му скину лисице и да нам скувају кафу. Пружих му и кутију са цигаретама. Он стави руку на груди, знак да се захваљује. Блистао је. Ни трага од оног грча на лицу који сам раније запажао. Поново је био леп. Код нас се, иначе, каже: леп као Циганин.

Оно што сам очекивао, то и рече:

– Бојао сам се да ћете бити бржи од мене.

– Знам.

– Не бих добио свој дуг. Моја рука је морала да га узме.

Унесоше велики филцан, онај од десет кафа. Мони увуче руку под грло, испод масне кошуље извади тоболац. Уви дебелу цигару од свог дувана, облиза папир, све са осмехом. Припали, увуче дим, одахну као мех.

– Узми кафу, и причај, Мони.

Његов исказ, укратко, изгледао је овако: чекао је наш повратак, нестрпљив, притајен. Био се погрбио, запустио, поталаушио. Све због зебње да ће га Сефединови људи ликвидирати. Више но од смрти страховао је да ће бегу остати оно што је оteo, на превару узео, премамио. Сефедин, моћан и до рата, био се сад осилио до неба. Челник црнокошуљаша, предводник хорди са белим капама од уваљаног сукна, вребао је као усуд све што није муслиманско. Уживао је да гледа дим, згаришта и крв. И понижење, нарочито ако је српско. Монијева жена, млада Езра, откривена лица и немирна тела, доносила је сваке суботе на пијацу

оно што је ковач ковао током недеље. На шареној сеџади коју је простирала сјале су се бритве, кухињски ножеви, српови и она врста бодежа са црним корицама што у Метохији зову *шши*. Стајала је изнад сечива, у шалварима до нанула, у прслуку од неког домаћег броката, са белом повезачом од свиле, позивајући купце и гласом и очима.

У гласу јој је, вели Кречко, било нешто, као да се гуши од задовољства.

А тај обријани тип у капуту налик на циркуски фрак стварно је био феномен своје врсте. Он је чак знао и ситне размирице у неким породицама. Знао је, наравно, и да Езра није живела са Монијем у оној љубави са којом су почели. Била је из добростојеће, такође ковачке куће у Ђаковици. Чула је, при прошењу, да Мурет лепо зарађује у Пећи, да има своју кућу у Циганској мџали, да му звање циганског кмета учвршћује углед и доноси нешто пара, да је мајстор над мајсторима за домаћи алат и ножеве. Све је то било тачно, и све се одмах променило кад су надрли Немци, заменили их Италијани, подигли се балисти. Кад се срушила зграда без темеља, Југославија, Монија су притисле бриге, стигла га немаштина. Главне муштерије, Срби и Црногорци – ојађени, попаљени, пребијани и убијани, протерани – и да су могли, нису смели да купе ништа што може послужити као оружје.

Нема бољег прага са кога ће одскочити но што је постан живот за сочну жену. А неко је већ дошапнуо облапорном бегу да се једна млада Циганка, мека и пуна софта, као шевтелија, лелуја по Пећи, дрежди на пијаци. Његове две жене већ почеле да вену. И шта ће бити? Оно што Адунић каже: „Издаће те,

сурово и нагло, као жена. При том ће наћи начина да те унизи, упрља и осрамоти као нико.“

Ја о томе друкчије мислим: жена јесте благо, али као свака драгоценост, зачас и лако може да промени власника. Ка њој зијају толика уста и стоје, спремне за грабеж, толике туђе руке. То су муслимани одувек добро знали. Зато је и држе закључану и прекривену. Прекривају сјај блага које баш не хаје много у чијим је рукама, само ако му је добро.

Пошто је пребегла, Сефедин је Езру из куле у Наклу доводио у кулу код Бистрице. У чезама, с црним коњем који се сјао од неге и здравља. Возила се тријумфално у фереџи од црне свиле, са прозирним велом преко лица, такође од свиле, коју призренски мајстори претварају у плавет ведрога неба над Метохијом.

Није страшно што су касали кроз Циганску маџлу, него што су застајкивали код чесме, испред Муретове куће. И што је Монијева костоболна мајка седећи на сунцу то гледала.

– Нека, сине, пусти. Наша би срамота била кад би ти другоме то чинио.

Кречко је волео да буде праведан према онима које уходи и гони. Говорио је:

– То није била бегова жеља, не. То је била њена воља. Да је бивши муж види у раскоши.

Мони је гризао сопствено срце. И почео да прави нож. Двеста ноћи ковао је бодез за њих двоје. Између доручка и вечере његов мех је распиривао ватру за мала сечива, која је стара мајка односила суботом на пијацу. Од тога се живело. Он је више живео од ножа који је ковао ноћу, сам, уз ватру, као ђаво.

Рече ми:

– Прво сам начинио шиш, оштар са обе стране, као бријач. Па касапски нож са шиљком. Једном сам направио мали мач, гују од старе сабље, истањену као лист стакла, а тврду као кремен. Могла је да брије. И ништа ми није изгледало добро. Прековао сам и стари бајонет, закопан после српске војске која се повлачила ка Албанији. И парче косе. У један мах ми се учини да је за оно што хоћу најбоље парче тестере зашиљене на врху. Да им раздере месо и да умиру дуго. И тек прошле недеље, у среду, два дана пред пазар, кад ми старија Сефединова жена додаде вест да ће у суботу оно двоје поћи за Пећ, направих оно што сам замишљао: нож од српа. И дугачак, и оштра врха, и са зупцима. Па мало и крив.

Али не дођоше оне суботе, но данас.

И опет жена издаде!

Ја сам чуо, чим сам из 24. српске дивизије пребачен у Команду подручја за срез пећки, да код шиптарских жена, где их више живи с једним човеком, најстарија преузима улогу мајке и свекрве. Да нема љубоморе, да је наклоњена млађима, да их саветује, учи и спрема за кревет свом супругу. Тако и јесте, али то је наметнута улога и због тога пуна притворства. Прва жена, најстарија у Сефединовој кући, сачекала је, дакле, дан освете.

Дуга је прича како је Монију дотурила вест да ће Сефедин, преобучен у жену, доћи са Езром у Пећ. Црн као сотона, Мони је у својој малој ковачници две ноћи изводио нарочиту вежбу. Стару ковачку кецељу од тешке коже са волујских леђа увио је око једног трупца од бандере, и тренирао извршење злочина. Прискакање, измахивање, заривање. Био

је леворук, па му је било лако да приђе с десне стране чеза. Увежбао је и држање дизгина, ако се коњ помами.

Тако је и било. Све. Смело и хитро. Само је једно било чудно: коњ је стајао као укопан.

Било је још нешто: свет који се згуснуо на џади и пред кућама у Циганској мџали није се ни помакао, нити је ко реч изустио. Чак ни Сефедин. Само је Езра уздахнула:

– Ооо, Мони, Мони...

Ковач ми рече да је тако уздисала увек кад ју је љубио.

[1982]

Давид Албахари

ШЕТЊЕ ПОРЕД РЕКЕ

Желео бих нешто да кажем, рече отац. Надам се, само, да ме нико неће прекидати...

Не брини, рече мајка, али отац је ћутао. Дакле?

Отац подиже главу и лагано пређе погледом по целој соби. сестра је, спустивши доручја на свој отежали стомак, хеклала; њен супруг, Стјепан, дремао је у рококо фотељи; мајка се управо нагињала над полурешену укрштеницу из јучерашње „Политике“; Рубен Рубеновић је ослонио браду на штап и одсутно посматрао апстрактну слику изнад једног од лежаја; кузина Сарина, каја нам је претходне вечери, изненадивши нас, дошла у посету из Краљева, прелиставала је последњи број „Ревиије 92“; ја сам, тог поподнева, из необјашњивих разлога приступио сређивању одавно запостављене збирке марака.

Дакле? Понови мајка. Уписивала је нову реч.

Нема више правих прича, рече отац.

Молим?

Нема више правих прича.

Али, рекох.

Мени се та идеја допада, рече Стјепан, ненадно разбуђен.

Нема више оног збивања, настави отац, оног развоја догађаја, скривених путања које воде до разрешења. Једино још Борхес, да ли је то Борхес?

Не знам, рече Стјепан.

Шта сам оно, започе мајка –

О чему је реч? упита кузина Сарина и заклопи илустровану ревију пред собом.

Опет он, рече Рубен Рубеновић.

Ево о чему је реч, отац спусти руке на сто. Мислим да бих све могао да објасним ако ме нико, *нико*, не буде прекидао.

Хоћемо ли ми кући? упита моја сестра.

Право стање ствари у свемиру, рече отац, космос, распоред случајности и неминовности, о свему томе некад сам говорио –

– са много више поуздања, рекох.

Град на истоку? шапну мајка.

И? насмеја се Рубен Рубеновић: Шта је с тим? Сав тај свемир, шта?

Нема више поуздања, рече отац.

Чега? трже се кузина Сарина.

Не знам откуд то, то неочекивано предавање, после ручка, на пример, када сви мисле да сам заспао, а ја лежим чврсто затворених очију и једноставно очекујем следећи дан. Раније ми се тако нешто није дешавало. У ствари, ја се целог живота, све до недавно, никада нисам предао, а рат, а логори, а стрељања, и гле сад! –

Мислим да знам шта је, рече Рубен Рубеновић.

Како?

Почео си да примећујеш време, то је све.

Желите ли тиме да означите старост? кузина Сарина развуче усне у осмех.

Старост, младост, рече Рубен Рубеновић, каква је разлика?

Град на истоку, рече мајка. Седам слова.

Шта то значи „град на истоку“? упита Стјепан. Какве су вам то укрштене речи?

Јучерашња „Политика“, рече мајка.

Исток је тако велик.

Колика је само Индија, рече кузина. Мало пре читам: опет су ухватили неке шверцере дроге. Пратили су их четири месеца и пронашли у Загребу, по повратку из Калкуте.

Ето ти, сестра на тренутак преста да хекла, седам слова.

Мајка се наже над новине; лепо смо могли видети: покретале су јој се усне. Не слаже се, рекла је.

Бомбај, покуша поново кузина Сарина.

Шест слова, рече моја сестра.

О, зачуди се кузина.

Верујете ли да код мене долазе девојчице од четрнаест година? Отац је прекрстио руке и подигао обрве у ишчекивању одговора. Долазе од два, три, четири месеца гравидне. Дете моје, кажем јој, дете моје... Чика докторе, седе тако преда мном, чика докторе, никада више, обећавам... Али како, питам. Зашто си дозволила?

И ти си нашао шта да питаш, рече мајка. Зашто си дозволила? Као да она зна!

Врага не зна, рече сестра.

Откуд ти знаш?

Питај њега ако мени не верујеш.

Па, рече отац, четрнаест, тринаест година, ту је већ, оварији прскају –

У реду је, рече мајка, без детаља. И шта си хтео тиме да кажеш?

Ја сам, богами, насмеја се кузина, у петнаестој години први пут отишла на игранку. У ондашњи центар Ниша.

Тамо сам служио војску, рече Стјепан. Други део, после обуке.

Ма немој? Окренула се према мени: Ти још ниси био?

Нисам, рекох.

Па када ћеш?

Има времена.

Што касније одеш, горе ти је.

Знам.

По мени, рече Рубен Рубеновић обраћајући се оцу, теби предстоји велики заокрет у правцу религије, потпуно предавање богу.

Ком богу? упита отац.

А ком другом?

Све је то под знаком питања, одмахну отац главом. Читам Деникена пре неки дан –

Ту имам посебну теорију, рече Стјепан. С највећим делом његових идеја уопште се не слажем.

Знам, али –

Пре свега, његова тумачења старих текстова: веда, Махабхарате, Библије –

Библија, Рубен Рубеновић удари штапом о под, оружје хришћанске мисли. Све је то далеко од праве истине.

Које истине? упита отац.

Малопре сам читала о новим детекторима за откривање лажи, рече кузина Сарина.

То нема никакве везе, викну Рубен Рубеновић.
Мајка подиже главу, скину наочаре: Али, Рубене!

У реду, рече Рубен Рубеновић, добро, смирићу се, не љути се, мада ћу ово ипак рећи: нама су одузели истину, *нама!* Гледао је у оца.

Нама? рече отац и осврну се по соби. Ко ме?

Ко си ти? викну Рубен Рубеновић. Шта си?

Ја? Ја сам –

А ти? Рубен Рубеновић погледа мајку, сестру, кузину, мене. А ти? А ти? Затим упери штап у Стјепана: Знам ко је он! Али ко сте ви? Ви сви?

Боже, Рубене, рече мајка. Сачекај, донећу ти чашу воде. Она се журно, скоро трком, упути у кухињу.

Рубен Рубеновић уста: Идем, рече.

Уопште ми није јасно, рече отац, зашто...

У очима Рубена Рубеновића блеснуше сузе.

Нећете, ваљда, сада плакати? приђе му кузина Сарина и ухвати га за руку. Хајде, гурала га је према столици, седите. Но, но. Мало смо се узбудили. Али све ће проћи, све-ће-то-проћи, та знате ви, знате...

Мајка се појави на вратима са чашом воде на малом, шареном послужавнику. Све је у реду, рече она, све је у реду, и брзо, оштро погледа оца.

Шта сам сад –

Ђути, рече му сестра, молим те.

Идемо ми кући, рече Стјепан и уста.

Отац уздахну: Више ништа не разумем.

До виђења, сестра се поздрави са кузином. Затим се обрати свима у соби: До виђења.

Здраво, рекох.

Отац и мајка изађоше да их испрате. Иза затворених врата чуо се пригушен говор, праскав

сестрин смех и поновљено очево правдање, а мало касније: спуштање ланца, окретање кључа у брави, и отац и мајка се вратише у собу. Рубен Рубеновић је и даље плакао, стењао, погнут, покривши лице сувим, кошчатим шакама. Прво отац седе за сто, затим мајка, и тако смо сви седели, у кругу, неми, испод блештавог старинског лустера. Рубен Рубеновић, предратни трговац штофовима, преста да стење после неколико тренутака, извади велику белу марамицу из џепа, издува нос и обриса очи. Је ли отишао католик? упита не подижући поглед.

Мајка се намршти: Стварно, Рубене –

Је ли отишао?

Јесте, рече отац.

Ех, рече Рубен Рубеновић и нагло забаца главу усмеривши очи према таваници, негде високо. Да ми се то деси пред једним гојом¹...

Па и ја сам хришћанка, рече мајка.

Ти си прешла у Мојсијеву веру, одврати отац.

Још пре рата!

Пре рата, рече Рубен Рубеновић, па шта? Гледао ју је.

Мајка оћута.

Уосталом, на тебе сам се већ навикао, али на њега...

Навићи ћете се, рече кузина Сарина.

Навићи...

Да, рече отац, навићи...

Ој-јој.

О чему смо оно говорили?

Рекао си да више нема правих прича, рекох.

1 Гој (хебр. досл. народ): нејеврејин. (Прим ред.)

Тачно, рече отац. Нема.

Не знам, рече Рубен Рубеновић, мада, јесте, чини ми се: све праве приче већ су испричане, нема више шта да се прича.

А без прича, рече отац, без правих прича, цео овај свет ће – цап! – он пукну прстима.

Хајде да спремимо вечеру, рече мајка, и док је кузина устајала: Чај, кафу, пржена јаја? Шунку? Сир?

Ја нећу ништа, рече Рубен Рубеновић, морам да идем.

Јесте ли сигурни, упита кузина, да ћете моћи сами?

Како да не, одговори Рубен Рубеновић. Само кад је тај католик отишао –

Рубене, рече мајка, молим те.

Чај и сир за мене, рече отац, и убрзо их зачусмо како раде у кухињи. Како си оно рекао: почео сам да осећам време, шта ли?

Зар ниси? упита Рубен Рубеновић.

А ви? рекох.

А ја? Он слеже раменима: Зависи како гледаш.

На пример.

Предати се божјој милости, одлучити се за бесмртност душе –

То знам, рекох.

И? Погнуо се према мени и пажљиво ме посматрао кроз наочаре.

Не верујем.

Јерес, рече Рубен Рубеновић с презиром. Ви млади... устао је и за тренутак застао: Уосталом, ти си склон хришћанству, зар не?

Узајамним спонама, рекох.

Богохулнице, припретио ми је, али уз осмех.

Видећемо се на кеју? ухвати га отац благо за мишицу.

Свакако, рече он. И видиш, обратио ми се, ако се не гледа на ствари онако како ја гледам на њих, онда је то све што човеку доиста преостаје.

Да?

Он је ћутао.

Шта то? понових.

Разочараћу те, рече Рубен Рубеновић напокон.

Нећете, рекох.

Отац га је и даље држао за мишицу.

Дакле?

Шетње поред реке, рече Рубен Рубеновић и, праћен оцем, изађе лагано, поштапајући се, у предсобље.

[1982]

Светислав Басара

ПИСМЕНИ ЗАДАТАК ИЗ СРПСКОХРВАТСКОГ НА ТЕМУ НЕСАНИЦА

Те ноћи никако нисам могао заспати. Изашао сам напоље, на влажну улицу, ходао дуго, ветар ме је освежио, па сам се вратио и онда се догодио неспоразум: Не палећи светло легао сам, а у кревету је већ неко лежао. Неко женског пола. Осетио сам то чулом мириса. Сад, шта је ту је. Лежали смо у мраку. Негде близу чуло се откуцавање сата. Мислио сам да је можда време да одем и потражим своју собу и свој кревет. Питао сам колико је сати. Она није знала, сат није умео да каже. Било је то давно. Можда никада није било. Боље да никада није било. Подлактице те жене беху пуне танких, чврстих ожиљака. Осетио сам их чулом додира. Знао сам све о њима. Такве ожиљке наносе само фина сечива SUPER SILVER жилета. Гадила ми се,

а било ми ју је жао, ма колико израз *ју је* звучао отрцано, било ми ју је жао. Као и мене уосталом. Нисмо се познавали, грешком смо лежали у истом кревету и ту грешку нисмо могли исправити. Доле, под прозором, шумела је нека топола или липа. Нисам је разумео. Ништа нисам разумевао. Био је мрак и није ме било стид да говорим јер се није могло доказати да то говорим ја. Говорио сам нешто. Можда баш ово што *saga* говорим. Није ме слушала. Лежали смо и даље у мраку, не у мраку – у кревету, и не даље него све дуже и дуже. Не би се могло рећи да је био потпун мрак – пре је то била густа полутама. Морски таласи су запљускивали обалу. То где смо лежали било је стотинама километара далеко од најближе обале, али таласи нису зато ништа мање запљускивали обалу и то је било утешно. Тај далеки шум таласа. Додирнуо сам јој натечене очне капке. Тамне кругове подочњака. Готово сам се уплашио да ће рећи: *noli turbare circulos meos*. Ништа није казала. Није знала латински. Нисам знао ни ја. Не знам како сам се онда могао уплашити да ће рећи *noli turbare circulos meos*? Нисам чак знао ни шта то значи. Чекао сам само да одштампају јутарње новине па да сване. Није изгледало да ће ускоро сванути. Синоћ смо рано легли. Обучени. Легли смо зато што се тако спава. Али никако нисам могао заспати. Бројао сам овце, избројао четрдесет осам, више није било. Остале су биле заклане. Питала је куда ћу. Као да сам то већ доживео раније. Није имало смисла да одем у том тренутку. Била је озбиљно болесна. Имала је температуру четрдесет један са два. Лекарима су се мували по соби, сударали се у мраку, мрмљали: *morire, moritura, moribunda*. Нисмо знали шта то значи. Нисмо знали латински.

Али – што је најинтересантније – сеоски лекар је легао њоред ње, а његов коњ је све њо њосмајтрао кроз њрозор. Тако, већ нас је било троје и тискали смо се у тесном кревету. Имао сам утисак да сам све то већ прочитао, негде. Лекари су одлично знали латински. Мора да је често имала посла са лекарима. Под прстима сам осећао танке, чврсте ожилке – грозим се придева – али ти су ожилци били заиста танки и чврсти, баш онакви какве наносе фине оштрице SUPER SILVER жилета. Осећао сам их чулом сечења вена. Утом се оловка иступила. Не знам како сам наставио да пишем. Није ми јасно како сам уопште писао у помрчини. Одавно је свитало, али на некој другој географској дужини. Увек негде свиће и увек негде шуме таласи. Ништа је нисам питао, ништа није одговорила. Покушао сам да се присетим где смо се срели. Нисам могао. Нисам јој видео лице. Сумњам да смо се икада срели. Дешава се да лежим са особама које никада нисам срео – то је непристојно – али шта ја ту могу? Питао сам је нешто, нешто је одговорила. Мислим да смо се држали за руке. Руке су нам дрхтале. То не мислим. Њени укућани су тешко дисали у суседној соби, иза другог зида, неко је упорно кашљао. Неки сусед. Или је хтео да нас узнемирава или је умирао од туберкулозе. Али то није био разлог због кога нисмо спавали. Нисмо спавали без разлога. Питао сам је нешто, она ништа није одговорила. Онда сам је додирнуо по пички. Без имало негодовања одгурнула ми је руку и рекла: „Немој то чинити. Можеш због те речи добити јединицу из писменог.“ Глупости! Као да је наставница могла знати да сам је дохватио за пичку, као да наставницу нико није додиривао по пички, и

као да нисам добио јединицу из овог писменог задатка пре него што сам уопште почео да га пишем. Као на свим писменим задацима, време је пролазило ужасно споро. Плашио сам се да не стане. Сујеверје! Није ми јасно зашто сам толико желео да сване. Никуда нисам имао отићи. То је инфинитив, зар не? Зар ме то није питала и зар јој то нисам одговорио? Гадила ми се, а држао сам је за руку. Било ме је страх мрака и стид што ми се гадила. Није ли била исто што и ја: неколико елемената растворених у води у одређеној сразмери, у чему трепери *нешто* што све то чини живим и способним да нестаје и да се осећа ужасно. И тек што сам престао да се гадим, у собу су ушла двојица, упалила светлост, узели неке ствари, угасили светлост и изашли. Није знала ко су. Као да сам их негде срео. Сусед је и даље кашљао. Питао сам је за порекло танких, чврстих ожиљака. Рекла је само: „Смрт траје дуже него живот. То је као фина мембрана између и . Нешто налик осмози.“ Хтео сам нешто да је упитам у вези и , хтела је нешто да ми одговори. Не сећам се више шта сам хтео да је питам, хтела је да одговори баш на ТО питање, али га нисам поставио. Поставио сам га касније. *Тага* није хтела да одговори. Хтела је да је пољубим. Пољубио сам јој руку. Другачије нисам умео да љубим. Осећао сам на уснама танке, чврсте ожиљке какве – по трећи пут у овом задатку – наносе фина сечива SUPER SILVER жилета. Или их је наносила насаница. Ко зна? У таквим ноћима не постоји ништа изузев двају измишљених личности. Поново су ушли, упалили светлост, вратили неке ствари, угасили светлост и изашли. Као да сам их већ негде видео. Чинило ми се да ноћ одмиче унатрашке, да

никада неће сванути, да ће уместо свитања поново пасти сумрак. Хтела је да је пољубим. Пољубио сам је у образ. Другачије нисам умео да љубим. У другој соби њен је отац тешко дисао. Толико пута је сањао да она лежи са случајним пролазницима који је љубе у образ. Није због тога дисао тешко. Дисао је тешко зато што ће ускоро умрети. Сви који дишу убрзо умиру. Ујутру, после бријања, мораће да скрива SUPER SILVER жилете. Нема му друге. А сусед је непрестано кашљао. Вероватније је да је умирао него да је хтео да нас узнемирава. Ништа не тврдим. Само кажем: Вероватније је! Кашаљ нас, уосталом, нимало није узнемиравао. Она је све то научила напамет као неко досадно штиво. Изговарала је *шо* кратким реченицама, потпуно одсутно. Као и ја. Сат је откуцавао. Никако ми није успевало да га разумем. У близини није било торњева цркви који разговетније изговарају часове. Није било јер – рекао сам то већ – у таквим ноћима не постоји ништа друго осим двају измишљених личности. Чак се ни они нису више појављивали. Досадило ми је све то. Досадио ми је *овај* писмени задатак без увода, разраде, закључка, задатак унапред оцењен са – *недовољан један*. Хтела је да је пољубим. Пољубио сам је у уста. Другачије нисам. Умео сам да љубим. Као да сам хтео да је упитам нешто, као да је хтела да ми одговори нешто. Размишљао сам да ли да је упитам, размишљала је да ли да ми одговори. И тако дуго. Нисмо имали ништа да кажемо. Одавно смо то рекли. Желео сам да се писмени што пре заврши. Она ништа није желела. Плашио сам се да нећу издржати, да ћу изаћи, да ће писмени остати недовршен. Плашио сам се мрака. Питала је куда ћу. Све се то

понављало, а било је несносно и први пут. И онда -тиш-усред-ине зазвонио је телефон. Она није имала телефон. Зазвонио је негде у суседству. Можда код мене. Можда је звао онај неко ко може рећи више о свему. Дуго је звонио. Можда још увек звони. На срећу, управо су завршавали штампање јутарњих новина. Сваког часа је требало да сване. Како ноћи дужају, све дуже штампају новине. Утом је и сусед престао да кашље. Или је умро, или је и њему све то досадило. Питала је куда ћу. Нисам имао куда да одем. Устао сам, сишао на улицу, купио новине и стао да сачекам трамвај. Десетину хиљада километара даље према истоку, у Пекингу, падала је досадна, ситна киша. То је само појачавало потиштеност. Трамваји упорно нису долазили. Отишао сам пешке у школу.

[1982]

Драгослав Михаиловић

ЧИЈА ТО ДУША ОВУДА ТУМАРА

1.

Били су полегали кад сам прошли пут дошао. А како су ме пси дочекали, добру се већ нисам могао надати.

Знао сам колико би могло да буде опасно ако би се Дијани и Муси учинило да хоћу да се ушуњам, а, годину дана од последњег виђења, нисам био сигуран да ће ме познати. Зато, пребацивши руку преко невисоке капијице и одгурнувши шип, уђох у двориште и, притварајући за собом, предострожно почех да их дозивам.

Они ми се из дубине мрачне авлије одмах јавише. Лајући, потрчаше ка капији.

„Мусо! Дијана!” повиках им у сусрет. „Здраво, Мусо. Здраво, Дијана.“

Двогодишњи Муса, крупан, глават, готово црн рундов, дотрча први и брзо се умири. Под воштаним светлом сијалице на кући видело се да маше дебелим репом и пригиба главу дајући ми знак да ме

познаје. Затим ми приђе њушећи ме по ногама и ја га кроз рукавицу, коју за сваки случај нисам скидао, помиловах. Он се на то просто раздрага и, умиљавајући се, поче да се гура и трља око мојих колена.

Али кучка, ониска и љута, са златним преливима преко сурих леђа, застаде укрућених ногу на два метра испред мене, сумњичаво ме осматрајући. Онда одједном накомстреси врат, искези шиљату њушку са ситним, оштрим секутићима и срдито залаја.

„Шта ти је, Дијана?“ рекох милујући мужјака.

Она се на то просто разбесне и, старија и имајући првенство, изненада скочи на пса. Груну га грудима у сапи, тако да га повали на страну, шкљоцну зубима према мојој руци и савијених задњих ногу као да се спрема на скок, поче да насрће на мене терајући ме назад, ка капији.

„Дијана, марш!“ викнух узмичући. „Шта ти је, будало!“

Муса се збуњено вртео око ње. Као да хоће нешто да јој објасни, залајавао је дигнуте њушке и, витлајући репом као заставицом, пречио јој се испред мене. Али она је опако, бесно на њега скакала и све више ме притеривала ка капији.

„Марш! Марш, Дијана!“ викао сам скоро панично. Онда почех да дозивам: „Чиле! Стриче Радо! Стрина-Персо!“

Уто испод упаљене сијалице шкрипнуше врата. У панталонама и пажами, с огрнутим капутом на леђима, појави се мој стриц Рада.

„Ко је то?“ викну. „Марш, Дијана!“

„Ма ја сам“, одговорих. „Ова лудаја хоће да ме исцепа.“

Он пожури са степеница.

„Бежи, Дијана! Марш на место! Зар га не познајеш, будало!“

Дијана тихо заскича и, упорна и непослушна, одмаче се неколико корака. Затим приседе, паметним жутим очима радознало ме осматрајући. И тек кад се на вратима појави и стрина и почесмо да се здравимо, она онако седећке поче да маше репом.

Шарала је њиме изнад пошљунчаног тла као четком за пајање.

2.

Они наново почеше да се одевају, стрина Перса крете да распаљује запретену ватру у штедњаку и да приставља велики лонац да се подгреје.

„Сигурно си гладан“, говори ми излазећи у двориште да из подрума донесе сира и туршије.

Стриц Рада то користи да из креденца извади флашу. Брзо уз пут једну трза.

„Море“, нутка ме, „попиј. Да се мало огрејеш. Како иде пос’о у Београду?“

Нисам волео да чује како ми иде нити сам био на распореду. Јер по вароши је причао да сам тамо постао *чувен маџемаџичар*, са чим никад нисам имао никакве везе, и ако значење те хвале нисам најбоље схватао, могао сам да видим да му је до ње јако стало.

„Добро, добро“, одговарам. „Сасвим добро.“

Стрина се уто враћа пуних руку и, постављајући тањире на сто, седа преко пута мене.

„Бога ти“, каже уз широк осмех, „долазиш само кад неки умре.“ Зуби су јој се још више проредили и

некако израсли из десни, а на левом образу расцветала јој се крупна брадавица, претећи да се претвори у рану. Али негде је већ успела да је намаже мелемом. „Једанпут ћеш тако и нама. Ако имадне кој да ти јави.“

Такав прекор не могу да избегнем. Заиста је било тако, сваки пут сам се просто разболео. Али без хитног разлога нисам ни волео да навраћам. Требало је заборављати оно што се ту догађало.

„Па, ево“, одговарам, „нико није умро. Долазим кад могу.“

Она одмах прелази на тешкоће.

„Стриц Станоје ти је болес'ан. Треба, сине, код доктора да се води.“

Питам шта му је, иако сам већ начуо да му није добро. Међутим, хоћу да изгледа да сам навратио само да их видим.

„Добио неку гуку“, каже стриц Рада чудећи се. „Ту.“ И показује дебелим левим палцем под браду.

Некад је с њега кривим опанчарским ножем био отфикарио добро парче и од тога нокат му је, дебео и наказан, растао као папагајски кљун, покривајући му преполовљену јагодицу. Као да му је он некаква потврда о раду, којим се у животу није много занимао, волео је њиме некуд да упире.

„Ма как'у гуку!“ прекида га Перса. „Шта ту шљепуташ? Зар се од гуку под гушу кашље?“

Стриц се на то убеђено бечи. Бар привремено мора да покаже да држи до свог мишљења.

„Како как'у?“ одговара узбуђено. „Па је л' нема гуку? Је л' није отек'о? Ништа не знаш, а свуд тураш нос!“

Али она зна да га мора поправљати.

„Море, как’а гука! Но је надзѐб’о! Он је, Стево, сине, слушај ти мене, ови твоји Кочијашки ништа не знају к’о будале“ – то је наш фамилијарни надимак – „човек осетљив и неки од њега мора да води рачун. А кој ће то, питам те, кад, поред живу жену, жену нема? Она тутамута Коса је, знаш и сам, неспособна, кад год сам га срела, на себе је имао прљаву кошуљу. Ма зар је тај гунтураћ жена?“ Ово је био други Станојев брак и о њеној јетрви Коси само је она тако говорила, сви други су је радије прећуткивали. „И тако је поред њу неки опасан надзѐб њега спопао, ако се не полечи, има да пропадне. Но ти сутра, лепо мене, код доктора да га одведеш.“

„Добро“, рекох, „али што га неко није већ водио? Што га ти, чиле, ниси одвео?“

Руком с оним прстом Рада придржава чашу на столу да му се којим случајем не измакне. Шири очи у мене.

„Ма ’тео сам, мислиш да нисам! Ал’ кад он неће. Неће бандоглави човек, и готово. ’Нек иде’, каже, ’како иде’.“

То је заиста могло тако да буде, међутим, могло је и да не буде.

Јер, призећен пре тридесетак година код богатих Персиних родитеља, он је вероватно брзо пристао да ни о чему не води рачуна и да га жена води кроз живот. И кад је за некога нешто требало да учини, углавном је знао да би то и могао, и смео и морао да учини, али је ипак закључивао да догађај превазилази његову снагу и све радије остављао другима. Онда би га можда мало гризла савест, па би ускоро убедио себе да је, *Пејировдана му његовоџ*, помоћ нудио, међутим, онај га је из неке

тврдоглавости одбио. Временом би због тога чак помало постајао увређен.

На самрти отац ми је говорио да ћу моћи да добијем његову пензију.

„Ја имам право на пензију, плаћао сам. А и Станоје и Рада ће да те прихвате.“

Али од пензије није испало ништа, или ја, са седам-наест, нисам умео да је тражим. А ни стричеви ме никад нису позвали.

На то је овај причао:

„Ма звали смо га, и Станоје и ја. Мог’о је да дође ’ди ’оће. Ал’ кад он неће. ’Оће да буде самосталан.“

После затвора тамо где сам се био склонио нисам могао дуже да останем. Кад бих се вратио, сачекала би ме баба да ми у име њених изрекне неко ново ограничење.

„Они кажу“, вели ми једанпут с изразом кривице на лицу, „резанци се не једу с ’лебом.“

Отишао сам му и упитао га да ли могу да дођем на месец-два, па ћу затим ићи за Београд.

Он ме слуша као да ме не разуме.

„Не знам“, слеже раменима. „Јебем му матер, не знам ни ја шта ћеш.“

За сваки случај навратио сам дан-два касније да видим није ли се ипак решио. Међутим, онај се разговор међу нама није наставио.

„Ама“, већ продужује Перса, „говорила сам ја њему још кад се растављао од Анђу. ’Немој, браца-Цане, то да радиш, чак и ако те је увредила. Так’у жену више не’ да нађеш. Она је жена паметна, уметна, лепа. У живот, браца-Цане, мора понешто и да се прогуне. То нико у нашу фамилију, браца--Станоје, никад није радео, ако тако поступиш не’ да изађе на добро.’ Ал’ он не ’теде да

послуша. А и твој отац је, право да ти кажем, туна душу огрешио. Браца Пера, твој отац, нешто је њему казао. И овај преко то није мог'о да пређе. Тако то испаде неваљатно.“

3.

Сутрадан рано изјутра улазио сам кроз изваљену гвоздену Станојеву капију, која је говорила о некадашњем благостању куће.

Куцам на тремска врата. Кроз замазано стакло унутра назирем неки крш.

У кући се најпре ништа не догађа, а онда преко застора на кухињским вратима неко покушава да гвирне. Затим се одатле одмиче, па прстом помиче затегнуту завесу на дворишном прозору. Отуда ме гледа неко нејасно око.

Знам ко то може да буде.

„Ја сам, стрина-Косо!“ довикујем. „Стева!“

Најзад се тамо отвара. Шуштећи обућом коју вуче, моја стрина долази да откључа врата на веранди.

„Откуд ти?“ каже кроз ситан, гумаст нос, који јој је на врху паприкаст као од црвеног ветра. Помало га крије руком држећи бледу шаку ишарану старачким пегама на двадесетак сантиметара од лица.

Шта да одговорим?

„Па, ето“, рекох, „дођох да вас видим.“

Она ми преко прага пружа оширок, мекан длан са великим чукљем и некако га кривећи, задржава ме даље од себе. Очигледно, ни она не гине од жеље за загрљајем.

„Немој“, објашњава, „опет овај мој проклети нос. ’Ајде ући, ако ’оћеш.“

Часак ме гледа као да се нада да ћу је одбити, а онда се окреће ка кухињи.

Ходе помало се гегајући и вукући натечене ноге у топлим собним патикама, преко којих јој падају истегнуте, зарозане мрке кончане чарапе. Обучена је у дугу, тамноплаву кућну хаљину с мрким шарама, не баш чисту, а на глави има светлу, готово девојачку, исто тако нечисту танку мараму намакнуту до самих очију, испод које јој на челу и слепоочницама провирује преклопљено прамење неочешљане седе косе.

Увек сам имао жељу да јој довикнем:

„Очешљај се! Подигни чарапе!“

Сад видим да је старост баш притисла и због тога ме гризе и савест, иако не неиздржљиво.

Улазимо у доста пространу, али некако закрчену, прегрејану кухињу, у коју од свакојаквих прња и мокрог веша разбацаног по стварима једва успевају да стану креденац, штедњак, одугачак сто прекривен мушемом с једном столицом и једном плетеном наслоњачом и помало отрцана софа крај зида. По поду се вуку зарозане, зачудо чисте, крпаре, о које се можеш саплести.

Она покушава да ослободи неку ствар за седење и преноси онај неред с једног места на друго.

„Седи ако ’оћеш. Немам ’ди да сушим веш. Напоље ће ми украду.“ Застаје крај штедњака и хвата се за шипку као да јој је зима. „Ал’ стриц ти, ако си њега ’тео да видиш, није ту.“ Неспретно одмахује. „Ма убио га бог, и њега.“ У исто време успева и да уњака и да муца и, као да постаје

узбуђена, млохава лице јој подрхтава. „Место да лежи и да се лечи, он само луња.“

Наново питам шта му је. Она, чини се, не зна.

„Шта му је? Сам’ се вуче, ето шта му је. Једва га ноге носе. Говорим му, пази се, он неће. И неће ни код доктора ни да лежи.“

Нехотице се обазирем и закључујем да ту и нема где да лежи. Али из оног трема на једну страну се иде у некадашњу опанчарску радњу, која им је, још од рата, одузета за некакву канцеларију или, можда већ ослобођена, некеме издата, а на другу у напоредну, велику спаваћу собу, која гледа на улицу. Тамо би то могао.

Међутим, та соба ми буди нечисту савест и одмах се са nelaгодношћу присећам. Пред смрт отац ми је рекао да су му код брата остали орахови брачни кревети, вероватно мираз моје мајке, које није имао где да стави или није хтео крај себе да гледа, и да треба да их узем и продам. Непријатно ми је то да радим, сумњам и да их је поклонио, па по доброј навици Кочијашких заборавио и онда оставио све да расправи неко други, и са великим снебивањем за њих питам тек кроз месец-два. „Но?“ каже Станоје, иако мало изгледа изненађен. „Твоја ствар, дођи кад ’оћеш.“ Као и обично, продајем их у бесцење, тако да од тих пара нећу саставити ни недељу дана живота, и долазим с купцем да их изнесемо. И у тој спаваћој соби видим да осим њих, жутих и очуваних, некад вероватно доста скупих, готово ништа друго и нема и да су затрпани целом камаром неуређене постељине. Најрадије бих побегао и постиђено питам: „Где ћемо ове ствари?“ Он стоји крај врата као гост и изгледа ожалашћено. „Па спусти и’ на патос“, одговара збуњено се

смешећи. Ми их у нервози расклапамо и, остављајући хаос иза себе, износимо.

Сад ме, четрнаест година од тада, моје недело толико јури да ме једва држи место. Зашто му их нисам, гризем се, оставио, зашто толико морам да личим на њих? Бар половину грешака у животу начинио сам или због урођене смољавости Кочијашких или, пак, бранећи се од ње. А тек ово је умело да испадне грозно. Зашто и ту недељу нисам одгладовао?

Требало би собу да погледам, али не успевам да смогнем довољно снаге.

„Па куд је отишао?“ питам већ одустајући.

„Убио га бог, 'ди. Мора бит', у кафану. А 'ди је овакав за кафану? Мислиш да он зна 'ди је пош'о?“

„Знаш шта“, кажем, „спреми ти њему да се пресвуче и здравствену књижицу, па ћу да га одведем на преглед. А ја идем да га потражим.“

Баш не могу ту да га чекам.

4.

С олакшањем излазим у влажну, клизаву, каснојесењу Живке Дамјановић улицу, немајући појма где могу да га нађем. Али, рачунам, док скокнем до других стричева и браће, који су, осим Раде, сви ту, у близини, он ће се већ вратити. Нисам могао онде да останем.

Полазим ка парку и спремам се да скренем у Хајдук--Вељкову ћораву улицу кад у некој забрађеној прилици, поред отрцане парковске живице, препознам његов особен ход. У левој руци држи шеварни зембил, вероватно празан, док десном маше тако да је пред себе некако убацује

унутра, а позади широко избацује у страну. То не може бити нико други.

Уто већ и он угледа мене и журимо један ка другоме. Грлимо се крај живице.

„Како си?“ упитам гледајући га у очи. А тиме само избегавам да га упадљивије загледам.

Он одмахује руком и, питомо се смешећи, почиње да запиткује:

„А шта ради мали Пера? Гуче, а? Гуче?“

То је мој шестомесечни син, кога код куће не зовемо тако. Али он више воли да га зове онако како је некад звао умрлог брата.

Нешто одговарам, овлашно покушавајући да га осмотрим.

У лицу је видно опао и добио неку бледосивкасту боју, тако да му црне тачкице кожне нечистоће на јагодицама изгледају још упадљивије. Цела му је глава постала издуженија и испод плитке, нешто офуцане шубарице забрадио се тегет-шареном марамом; крајеве и чвор крије јој под капом. Говори тешко као да заплиће језиком и, мада у кратком зимском капуту од предратног обојеног шињела, делује мршавије.

„Где си то био?“ питам. „Шта си трговао?“

„Идо’ ”, каже, „до пијац. Да се с нешто занимам.“ И као да се сам себи подсмева, додаје: „Купи ротк’е за салату.“

Показује ми у зембилу две репате роткве налик на пацове, једну црну и једну белу.

„Па што си се“, кажем, и хоћу да то испадне шаљиво, „овако забрадио, к’о снаша? Није толико хладно.“

Он прави зачуђено лице.

„Ма, Бога ти“, одговара, „нешто ми, изгледа, расте. Отек’о сам.“ Снажним прстом с нечистим ноктом на четвртастој шаци сличној као у мога оца указује на подвезани подбрадак. „Па не морају баш сви да виде. Нека мисле“, помало шеретски објашњава, „да ме боли зуб.“

„А је л’ те боли?“

„Јок. Али тешко гутам.“

И наново прави онај израз као да се сам себи подсмева.

„Идемо ми“, кажем, „до болнице. Тамо имам другове. Нека те погледају.“

5.

У болници заиста имам неколико школских другова лекара, међутим, они ме се од мога затвора јако тешко присећају. И, тамо, опет морам да их обавештавам који оно бејаш, да им изговорам пуно име и презиме и опомињем се одељења у којима сам учио да би ме се тек онда на једвите јаде подсетили, јер сам се, за десетак година, као, доста променио. А затим већ морају некуд да пожуре, на жалост, у великом су послу.

Тако, три-четири сата проводимо у чекаоници у гужви, разноразним мирисима и потезању док не продремо до управника болнице.

Потом у препуној великој ординацији налик на железничку станицу, где стално лупају нека врата и истовремено ради неколико лекара, гледам мога допола свученог стрица како на столици без наслона седи пред доктором Пејовићем. Беле коже без длака и са два-три прегипа око паса који

означавају да је некад имао стомак, изгледа ми смршао, али још делује снажно и то ме теши.

С наочарима дебелих црних оквира, непријатним, промуклопискавим гласом непрекидно зановећајући, Пејовић га најпре слуша слушалицом, па навлачи прозирну рукавицу на руку и крене њом да му копа по грлу и нешто отуда да цима.

„Е, мој ти“, одсечно при том крешти као на регрута, „је л’ видиш шта си учинио! И шта ћемо сад! А? Где си био досад! А?“ Успевам да видим да то тамо, вукући га као конопац, покушава да му што више извуче језик из уста. „Можеш лепо да почнеш да спремаш гробницу. Усрао си ону ствар к’о ћуран мотку. Јеси ли спремио гробницу? Сад ћеш ти, мој брајко, да путујеш! Јеси ли спремио гробницу?“

Сустиже ме умор и раздраженост од оноликог чекања и осећам снажну жељу да доктора шутнем у дупе. Али мој стриц се тамо већ од оне опасне руке ослобађа и, стављајући длан под браду, нешто мумла.

„А? шта?“ виче Пејовић као глуваћ. „Нисам те чуо! Шта си рек’о?“

Станоје устаје са столице придржавајући у рукама одећу.

„Питам те“, одговара промукло преко оне шаке, „а ти гробницу јеси ли спремио? К’о да ти нећеш да умреш.“

И навлачећи кошуљу преко главе и скупљајући одело у руку, полази из ординације напоље.

„А?“ запањује се Пејовић. Затим се и сам ваљда присећа да су комшије и вршњаци и почиње да га дозива: „Па чекај, куд си пош’о? Станоје!“

Али мој стриц излази никога више не гледајући.

Доктор се осврће на својој столици и баца поглед на млађе лекаре и сестре око себе, који са саучесничким негодовањем и страхопоштовањем блену у њега.

„Ала је загуљен, Бога ти! Је л’ видите ви шта овај ради? Па шта сам му учинио?“ Затим се осврће ка мени. „Ви сте га довели? Знате шта, ово је много опасно и он мора одма’ за Београд.“

Неприлично се у себи смејем, па сачекујем да ми напишу упут и журим напоље.

„Јебем му матер докторску“, каже ми Станоје кад га нађем код излаза, „замало да ми и’чупа језик.“

6.

У Београду дуго мора да чека да га приме. Готово сваки дан се мора ићи у болницу да се види да ли му је ослобођен кревет.

Једанпут улазимо на Зеленом венцу у аутобус тридесет тројку. Није велика гужва и заостајем да купим карте. Он измиче напред.

Изненада иза леђа зачујем неку дреку.

„Како то стојиш!“ виче неко. „Ниси сам! Ниси међу својим сељачинама! Видиш да не могу да прођем!“

Осврнем се онамо: на њега!

У широким шајачним панталонама и оном кратком капуту од пребојеног војничког сукна, са шубарицом, мора бити да је, маловарошки невичан, некако незгодно стао. И сад се због тога на њега

издире омалени, чисмени, избријани чичица у елегантном сивом капуту.

Журим ка предњем делу и, запањен, изговарам човеку:

„Зашто, забога, вичете? Зашто сте нервозни?“

Чичица се зачуђено осврнуо, али, журећи ка отвореним вратима, не престаје:

„Шта ти мислиш где си! Иди у своје село! Ниси међу својим гејацима!“

А мој стриц га, виши и снажнији, одозго посматра с неким зачуђеним осмехом.

Још се возимо, а онда на углу Вишеградске улице силазимо. Станоје и даље на лицу има онај осмех. Мрдајући главом, каже:

„Опасан неки старац.“

Код нас се тискамо у једној просторији, а он не жели никоме да смета. Стално покушава да остане седећи на кревету у углу. Непрекидно тамо чита новине, које га, очигледно, не занимају, или, подбочивши шакама образе, зуре себи под ноге. Ујутро хоће од моје жене да прикрије да је преко ноћи окрвавио узглавље. Затим ми с нелагодношћу изговара:

„Опет сам испрљао јастук.“

Из уста му бије јак нагорак задах као из прегореле шерпе, који, изгледа, осећа и сам. Зато избегава да заједно с нама седне за обед и не прилази моме сину. Држећи се на раздаљини, уме по сат-два с осмехом да га посматра. А кад дете ка њему испружи руке, извуче се да га не узме.

Најзад измишља да га код куће чека посао и да мора да се врати; кад из болнице стигне позив, каже, могу да пошаљем телеграм. Безуспешно

покушавамо да га одговоримо, а онда га смештам у воз. Помишљаам да га можда више нећу ни видети.

Међутим, болница се јавља већ за неколико дана и опет идем на станицу. Овај пут га сачекујем.

У возу га угледам како се мува по вагону гледајући час горе час доле, као под клупе. Излази међу последњима, зачуђено се за собом осврћући.

Питам га је ли се нешто десило.

Он ме збуњено погледа.

„Ма, прошли пут нисам ништа донео, па сам сад понео једног певца. Млад био, леп, крупан к’о ћуран. Жена га код куће уредила. Ал’ у пут сам мало био задремао. И кад сад ’оћу да га узмем“ – и очи му се искре – „њега тамо нема. Неко га украо.“

Смејемо се обојица и он додаје одмахујући главом:

„Јебем ти мој народ.“

7.

Сутрадан га примају у болницу.

Секли су их тамо, зрачили, али, изгледа, и добро пази-ли да им не умиру пред очима. Па ипак, грешке су им се стално дешавале.

Посећујем га и он ми једанпут каже:

„Видиш ове овде?“ показује главом према болесници-ма. „Све је то за доктора Будаковића.“

„Немој“, велим, „тако да се шалиш. Још је живот пред тобом.“

А мој стриц Станоје се смешка својим доброћудним, оданим осмехом, као у старог кучета:

„Би му то.“

Кад бих дошао, као да би живнуо. Бодро би се поздравио, ухватио ме под руку, упознавао са болесницима.

„Ово ми је синовац“, говорио би помало се гордећи. „Унук ми је мали, још не ’ода.“

Шетали бисмо ходником.

„А мали Пера“, питао би, „гуче, гуче? А?“ И на неку моју приглупу родитељску причу, помало би згрануто додавао: „Ау! Ау, Бога ти!“

Затим бисмо присели на белу болничку клупу. Он би неприметно заћутао и замислио се. Главу би уморно спустио међу шаке. Предвојила би нас нека преграда.

Одједном би се тргао као да је урадио нешто непристојно.

„Ајде сад иди. Видели смо се, поразговарали. Иди.“

И готово би ме истерао.

Неки пут не би хтео да устане из кревета.

„Зашто не устанеш?“ у страху бих га питао.

„Не устаје ми се“, каже. „Згодно ми овако.“

Најзад бих га некако ипак подигао.

Прошли бисмо једанпут дугачким ходником, опет сели на ону клупу. Он би опет сместио главу међу шаке.

Све је већ било изгубљено, али ја још нисам могао да се предам.

„Не дај се“, глупо инсистирам. И да забашурирам, смешим се. „Држи се. Још су године пред тобом. То је болест као свака друга. Мораш с њом да се бориш.“

А он, онако погнут, једанпут ми каже:

„Не живи ми се. Умро би’.“

Кад су га отпустили, мало му је било боље. Ипак, лекар није сумњао:

„То је таква болест, повратиће се. Али поживеће још мало.“

Затим га изнова гледам како са својом шубарицом изнад обрва и оним отоком под брадом, који скрива шалчетом, седи у возу. Он ми, смешећи се, одговара погледом кроз прозор и лагано клима главом. И, одлазећи, утешно маше четвртастом шаком са већ избељеним прстима, као да хоће да каже:

„Ма видећемо се ми још.“

8.

И, ево, једва двадесетак дана пошто сам га испратио, истим превозом и у исто време, наново долазим, сад с оним разлогом на који смо сви навикли.

У топлом, удобном возу, који, зачудо, не касни, ограђујем се новинама и браним од мисли и присећања. Али чим ногом крочим на онај туцаником насути и зауљени перон и улетим у луду поморавску кошаву тронедељницу, која треска по старим зградама, грува у столетне огуљене платане и цима нејачке наранџасте сијалице као да хоће или њих да искида или станицу да истумба, већ сам онде где морам да будем.

Стојим под брљивим леденим ветром што кмечи као дете и риче као мечка притискујући капу на главу и уматајући се у капут и мислим на ону собу до улице из које сам пре четрнаест година изнео жуте орахове кревете.

Сад у њој, мора бити, мој стриц Станоје лежи на столу по средини. Просторија је најзад до жутила орибана и лепо застрта и пуна дуж зидова поређаних столица. У углу испод иконе светог Петра и Павла гори кандило, њему изнад главе горе свеће. Пристижу људи да се договоре ко ће са човеком на столу да проведе последњу другарску ноћ. Све се припрема за сутрашњи празник доктора Будаковића, најчувенијег и најпоштованијег српског доктора на свету.

Машам се јединог свог спаса од болесних привиђења, пакла и шибица у џепу. Затим, обрћући се као певац на крову, руку које ми се већ кочање, крешем и крешем, док најзад некако не припалим. Одсутно при том посматрам неколико путника сишких заједно са мном, који на ветруштину изгледају као да их неко потеже и кида и, погнути, журе да се спасу под неким кровом.

Уто неко шушне крај мене. Ја се готово тргнем.

„Да повезем у варош?“ упита ме у шубару и бунду до пета сакривени фијакерист.

У чуду га гледам и не одговарам. Дебео је као лубеница и познајем га. Откуд он овде?

„Је л' треба“, понавља човек, „фијакер?“

„Не, не, хвала“, кажем. И грубо додајем, као да је за то прилика: „Прошетаћу.“

Фијакерист се ћутке одмаче одлазећи за другим путницима.

Постојим још часак, па крећем мимо станичну зграду ка Бошка Југовића улици. Тако пролазим поред затарабљене некадашње кафане „Јадран“, која је, због нечега што онда нисам разумео, била на злу гласу, и загазим у једва осветљени ушпорени сокак.

Гледам око себе. Где ли су људи, питам се, иако знам да их ту у ово доба дана ни за бољег времена нема. Али волео бих некога да сретнем, можда би застао да попричамо. Жељан сам разговора.

Доста дуго тако ходам, сам са лудим ветром који ми удара и у лице и у леђа, и у главу и под ногавице.

Онда однекуд испред мене изненада крене да се проби-ја овисок човек са качкетом, који рукама придржава јаку капута. Чини ми се по нечему познат.

Сачекам да ми се примакне. Да, придолази ми стари Мрша, фабрички мајстор који је имао двојицу-тројицу синова по десетак и петнаест година старијих од мене. Некад веома висок, сад се видно смањио. Старећи, приближавао се земљи.

Викнем у ветар.

„Добро вече, чика-Мршићу!“

Он ме из своје јаке овлашно погледа.

„Добро вече“, одговори равнодушно. Није ме познао.

И промаче поред мене.

Опет на улици остајем сам. Кошава је све око себе као великом метлом ишчистила и све завила у онај тресак и урлик, ничега осим ње нигде на свету нема. Чак се ни кучићи, завучени у буџаке, ниоткуда не јављају.

Изненада више не могу даље. Нешто ме негде мало гуши и болесно се поводим. Нехотице се прислањам на неке тарабе, махиално псујем. Уто, као мени у одговор, кошава удари јаче и, онако слабог, просто ме груну о плот. Раскопча ми се и раскрили капут. Од тога одједном ваљда долазим до даха и сулудо, запенушено, детињасто вичем у небо.

„Животе, крвопијо, мамицу ти смрдљиву!“

Ветар начас пронесе нејаку, искидану јеку низ улицу, па је одједанпут удави, као да је потопи у воду.

9.

И тада, док то нисам добро ни узвикнуо, ту, поред плота, присећам се још нечега.

Годину или две пред очеву смрт – бејаш прилично одрастао – стајао сам једном у сутон у парку поред Мораве. Пушио сам кријући се од пролазника на улици.

Јужило је. Као гомиле лењих, прљавих крпа већ данима реком је пловио лед и сад полако нестајао, под ногама је жмрћкала бљузгавица. Дувао је некакав резак, болестан ветар, просто су ми глухнуле уши. И од њега и од људи скривао сам се иза неког дрвета на самој обали.

Одједном иза леђа зачујем како ми се по лапавици неко приближава.

Гвирнем на стазу и у тренутку ме ухвати паника: отац!

Тргнем се назад и жустро отурим цигарету од себе. Сигурно ме је видео! Ваљда сам пребледео од страха.

Сакривен иза дрвета, часак сам премишљао. Шта тражи овде? Никад овуда није пролазио. Да му није ко рекао? Је ли ме неко видео?

Спреман на најгоре, спреман на све што ми се тог трена представи као најгоре, већ готово крочим из заклона да му се предам кад зачујем како кроз онај ветар нешто изрече. Учини ми се да сам разумео, али нисам био сигуран. Је ли то мени?

Провирим с таквим питањем на лицу и не успем добро ни да га осмотрим кад он ту реч већ понови, сада гласније и сасвим разговетно. Осетим се као да ми је неко плъуснуо кофу прљавштине у лице: зашто?

Ојађен, и носећи шамар на образу, опет звирнем на стазу. И тада уочим да он мене и не види. Није ваљда ни сумњао да је сâм.

Натученог шешира и с нечим избежумљеним у нејасним очима, приближавао ми се раздрљен и виделе су му се голе груди и прљава, масна кошуља. Пришавши ми на неколико метара, одједном високо подигне главу и, као очајни, промрзли пас који у дугу зиму тугује за кучком, ону псовку, ту једну једину реч, у том тренутку мени ужасно тешку и гадну, изурла из себе као да се у њему нешто расцепи. А онда тише, чак тихо, али ништа мање очајно, настави да је журно, у такту понавља као да је плъује.

Захвати ме непојмљив ужас. Сваки делић тела ми, ваљда, отказа, само сам га згрануто гледао.

Никад га дотле таквог нисам видео. И од ногу издан, без осећаја за тле, непрекидно се по лапавици клизао и спотицао и попут поквареног клатна шетао по стази од ивице до ивице. Леву ногу је некако високо подизао и, као да није његова, или да му је сломљена у стопалу, избацивао је пред себе као штап. Затим јој се приближавао повијајући се у пасу. Руке је држао у џеповима, али њима је са сваким кораком дрмао раскопчане пле капута и оне су око њега махале налик на некаква црна крила. При том је десницу, опет у корак, гротескно избацивао у страну. Савијао је у лакту.

Тако се, жустро се батргајући и шапућући ону реч, доклиза кроз шуштање до мене. И ја му тек тада, кад ми се профилом примаче на метар или два, разазнам и лице. Обично поднадуло и некако презриво безизразно, сад је било изгужвано као прљава марамица. Кроз необријану браду, као две златне пантљике, светлукале су му сузе.

Тако прође поред мене. Ја останем онде.

Збуњен до дна душе, згромљен, изненада пред неким амбисом за који нисам знао ни да постоји, нехотице учиним корак-два уназад, ка дрвету. И одједном – да ли промашим или се само некако ружно поклизнем – ноге ми преко љигавог, прљавог леда високо одскоче и полете право у реку, глава ми са болним дрндањем у очима заскакуће по храпавом стаблу. Једва се рукама некако задржим на обали. Тиме збуњен још више, у ужасном страху скочим и непрестано се осврћући – он је већ замицао ка излазу – и прскајући по води, безглаво потрчим.

Задуван, тек сам се на крају парка зауставио. Опет се осврнем. Никога иза мене. Од блата ми се по леденим рукама хватала кора, лице ми је некако горело. Нехотице загазим у прљави снег и жустро почнем да се трљам.

Дуго сам се тако хладио.

И тек се тада освестим. Можда је болестан? Можда само треба да га упитам: Је л' ти није добро?

У трку окренем натраг.

На улици га испод парка није било. Одјурим до његовог стана. Залупам на даске које су му од бомбардовања замењивале прозоре, провирим кроз пукотину. Нема га. Вратим се на улицу, отрчим у Миладинову кафану. Не, био је још око подне. Уђем неким нашим рођацима, иако сам знао да тамо

ретко навраћа. Ни ту га није било. Обиђем још две-три кафане у близини. Узалуд.

Стајао сам код тараба и гледао око себе у клобучави мрак. Кошава је пред собом гонила некакву успаничену, бледу измаглицу. За њом је, претичући је и враћајући се у залет, трчала воштана, тињава светлост сијалица.

Иначе, нигде никога.

Ко је малочас викао? Јесам ли оно био ја? Ко то виче овом мрачном улицом? Чија несрећна душа овуда тумара?

[1983]

Немања Митровић

СНОВИ И ДАНИ

Велико слово којим почињу приче у старим, мудрим књигама, зарасло у лозу, није украсила таштина већ скромност; прво слово приче коју бисмо знали да испричамо о себи стидљиво се помаља из растиња оног тихог врта који смо напустили крочивши у бучан, брбљив свет мисли. Ко памти сâм почетак свог постојања? Немуште године претходе нашим најранијим успоменама и није случајно што не памтимо то доба. Само се непознато не може оскрнавити; оно је скривен, сигуран темељ нашег трошног века.

Живот почиње успоменом која као Северњача просијава из тмине детињства. Латиче су се дигле с очију и прво што је дечак угледао била је тама. Човек чије се лице јасно видело у помрчини једним кораком му је пришао из бескраја. Очи му горе; сјај се расипа кроз трепавице, као зраци звезда, и обасјава насмејан светачки лик. Лаком руком заљубљеног узео је дечакову руку и повео га. Друга рука је пронашла врата; отворио их је и светлост га је избрисала. Дечак стоји сâм на прагу простране одаје. Мршти се и жмирка; погледи се мачују са

сунчевим зрацима. Кроз сузе види прилике које устају од трпезе, крстећи се. Постидео се што је го и оборио главу; тако се поклатио присутнима и видео да је црно, свечано одело угасило засењујућу белину голотиње. Улази у собу, затварајући врата бездана. Редом се упознаје са родбином и на крају, са родитељима. Заузима своје место за трпезом. Служе их балерине; долазе кроз зидове, на прстима, носећи пслужавнике на којима спавају ракови и фазани. Деда устаје и дрхтавом руком диже чашу из које прска вино. Накашљава се; кашаљ је срча речи. Окреће се унуку и почиње здравицу. У пола реченице је заборавио текст; збуњен осмех бори се с његовим дебелим образима. Обасјана белином столњака, лица око трпезе постају љубичаста од непријатности...

Дечак се буди у увелој, изнуреној постељини. Преко чела и ушију навукао је капу за спавање, да му мољци не поједу косу. Недељама не устаје; иза спуштених ролетни пролазе дани без имена. Коса му је под капом посивела а кожа се изгужвала од превртања по постељи и он је за једну зиму постао старац. Слаб је, пун угинуле крви; у ствари је размажен и лењ а болест му служи као изговор. По цео дан ништа не ради, само се протеже и расте. Над усном и на образима нахватала се паучина. Глас му је постао дубљи, мисли тамније. Крије се од себе у сан. Или чита; крај узглавља гори лампа а књига прича шапатом листова који се стижу. Мајка тихо улази у собу. На грудима носи нарамак буковине да нахрани змајеве који бесне у пећи. Пахуље над димњаком постају сузе. Куће тону у снег који расте као тесто. На реци се беле шлепови. Анђео стоји на облаку, промрзлих стопала. Дечак склапа књигу

пуну лептирица и гаси светло; бубе које су се дотле криле у сенкама трком освајају собу. Будан, он лежи у тами као покојник који рукама скрштеним преко груди грли себе у коначној самоћи. Долази сан, слепи тамничар косе пуне паука и затвара му очи прстима црвеним од рђе кључева. Дечак устаје и кораком лутке иде кроз собу коју је појео мрак. Зид зауставља руке пружене за далеком нежношћу. Дечак га милује и сувим, најжењеним језиком лиже креч који негде у дубини траже његове слабе кости. Никад се није играо са другом децом; тако је нежан да ни мајка не сме да га загрли. Од оца је наследио кости и разум а од ње месо и душу. Време је да се пробуди и научи како се мислима крче осећања.

Последња зима детињства је на измаку. Снег вене. Скривена у пукотинама као семе, јајашца инсеката цветају демонским цветањем. Дечак је загрлио јастук и сакрио у њега ружно, бубуљичаво лице; спава јер не сме да призна да је свет стваран. Месец је поцрнео. Кроз поцепане облаке вире и трепћу сањиве звезде. Уши слепих мишева повијају се у ветру гласова; шире грамзиве прсте на којима су напета једра и као сенка прате плен кроз росу облака. Кровови их крију од јутра за којим се котрља сунце. Цвеће се буди и зева. Злато цури кроз ролетне. Чују се далеки рефрени вергла, пуцњи прахера. Дечак се буди и седа на ивицу постеље. Његове збркане мисли јуре муве по соби. Завртео је главом лево-десно да се разбуди: Не, не пристаје на лажи које су му испричали снови! Протеже се, освајајући више простора за пријатност. Долазе лепши дани и он ће опет научити да хода. Обукао се; сад се тачно види колико је израстао. Пролази кроз мрачан, закрчен ходник. Отвара улазна врата и у

сузама излази на светло дана. Налет ветра дигао је из капута облак прашине. Корача блед испод обасјаних фасада, поред мрачних прозора. Парови под високим пунђама и цилиндрима спотичу се о заспале корњаче калдрме. Деца носе своје душе у балонима који им плове изнад глава. Небом путују облаци и китови, а опрезни господин са црним наочарима иде за својим белим штапом кроз снове. Дечак улази у парк између два камена који личе на лавове. Седа на прву слободну клупу. Ветар му као хладан, избледео пламен лиже лице и руке. На најжежој површини рибњака седи лабуд са покорним вратом невесте и грудима официра. Пужеви цуре преко трња а кртице у мраку срчу глисте. Семе сања и сише из земље све што му треба да по сећању створи биљку. Природа се повампирила; корење музе тло а пулољци пуцају у цветове. Најежен као да ће из коже нићи чекиња, дечак гледа око себе очима без дна. Кад би се неко загледао у његове зенице, видео би како је унутра дубоко и мрачно. Небо је пуно шешира које је набрао ветар. Испод високих стубова дрвореда корача девојчица са потпетицама налик на два ружина трна; држи затегнут конач везан за пупак балона. Старци климају стазом ослањајући се на ждребље ноге бамбусових штапова. Или седе на клупама и широким покретом, из расцветале песнице сеју мрве по мору голуба. Амор очерупан ветром затеже лук од рогова; нишанећи, намигује заљубљенима. Дечак држи у крилу књигу укоричену длановима и сриче стихове својим новим, дубоким гласом свештеника. Наједном се тргну; на клупи седи непознат младић и слуша га. Црна, замршена брада украла му је лице. У углу

усана тиња и перута се цигарета; ветар му носи дим са осмеха. Наклонио се и проговорио гласом који је дуван претворио у хркање. Дечак је затворио књигу, јер не сме да остане отворена кад је очи не чувају. Збуњен је. Муца, с муком се отресајући речи. Младић му нуди цигарету; припаљује му, заклонивши шаком златни барјачић. Дечак је повукао дим и пропао кроз облак који је удахнуо. Искрао му се дубок уздах, а уз образе се попео осмех. Занесен, пије дуге димове. Учи да дише; годинама је то чинио као да јеца. Нелагодност га је пустила и први пут је прогледао кроз страх. Језик је пламичак у тами уста; реч по реч, он може обасјати душу. Дуго су разговарали о којечему, као да се одавно познају, а онда је младић извадио из џепа сат и прочитао да је време да пође. Сказаљке су се поклопиле; пријатељ га чека и мисли на њега. Вратио је сат у џеп и позвао дечака да пође с њим. Овај климну главом, сувише узбуњен да би одговорио.

Убрзо су се нашли у приземљу оронулог, ражалованог двора, пред вратима која као грб краси намрштена месингана маска. Из ходника се кроз црне отворе очију и уста може завирити у предсобље стана, али се ништа не види јер је унутра мрак. Брадоња је три пута куцнуо прстеном у врата ишарана стријама испуцалог лака; нечије лице је с друге стране заронило у маску и два масна, сјајна ока су погледала испод њених намрштених обрва. Отвара им огромна беба са жалосним очима кокера и подваљком пеликана; дечак никад није видео тако дебелог човека. Скинули су капуће и окачили их на рогове јелена који блене са зида очима од стакла. Улазе у собу пуну драгоцених, украдених ствари и

седају на под. Дебели трбушастим прстима мрви црну миришљаву смолу, забрањену причест од зноја једне врсте конопље. Срче неколико дугих димова и пружа лулу дечаку. Глава је лампа; кад се мисли изгубе у диму, дух који чами у њој ослободиће се и испунити му сваку жељу. Загледан у чашку пуну звезда, дечак дише кроз ватру. Дим га умива. Кад проговори, осећа како се мења укус речи. Затвара очи и одроњава се у себе. Таласи носе на грбама његову тиху каравелу; плови под катаркама у бршљану, преко мора узбурканог смехом. Прошао је кроз завесе у безубим устима китова и крочио у заборављени свет. Покривен велом седи згрбљен у утроби; пулсирање мајчиног срца притиска му слепоочницу. Губи се у сплеткама порекла. Васкрсава претке и њиховим рукама отвара саркофаге који гутају један другог као што се шарене руске лутке грле шупљим загрљајима без руку. Терет одвлачи планету у дубину и он остаје сам међу звездама. Хладно је. Пливајући кроз смех, из дубине је изронила прастара риба у крљушти од ноктију и упитала га шта жели. Њене шкрге су ребра хармонике, мехови који распирују бесмртни жар звезда; одједном постаје светлије. Дечак је неколико тренутака ћутао, послушкујући мисли, а онда је питао да ли је истина да звезде владају судбином. Скамењен погледом голих, уочених очију, слуша стихове које му говори тајна. Све је створено из ватре. Планете су окамењени фосили звезда. Риба певуши и речи се љуљушкају у њеном гласу. Земља, вода и ваздух постали су од ватре која се уморила. Земљи одговара тело, води осећања, а ваздуху разум. Животиње су лутке умешене од земље и воде. Оне су једно са собом, али је Господ

пољубио само човекова уста и удахнуо му свој дах без кога ватра не гори...

Исцрпљен од усхићења које ни за тренутак не оставља места сумњи, дечак је захркао не дочекавши крај проповеди. Буди се подбуо, очију слепљених катраном. Лаж му је надувала мисли и истиснула из њих осећања. Дебели и брадоња спавају на поду, загрљени у неподношљивој самоћи. Искрада се као краба, остављајући за собом отворена врата. Улице су пусте. Пре него што је на лицу и рукама осетио прве капи кише, плочник се осуо тамним звездама. Нагло се смрачило пред олују. Вече је поранило; однекуд је неосетно, без потреса извучен клин, један исечак из круга часовника. Трчи кроз црне водопаде пљуска и стиже кући мокар, јецајући од задиханости. У ходнику је мрак. Застаје пред родитељском собом, љубећи ухом врата, и она му тишим гласом препричавају шта се унутра догађа. Дрхтећи, слуша очев лавез и мајчин мјаук. Наједном завлада тишина. Одлази у своју собу и завлачи се под перину велику као пласт. Сања широку мастиљаву реку на којој цветају звезде. Бескућник и скитница, бедник кога ништа на свету не признаје, Спаситељ као авет хода по води; звезде мамузају и жежу гола стопала и бол га гони даље.

То је сан који је сањао још док га је мајка крила у себи, препознајући његове неразумљиве мисли у својима. Дошао је на свет лица згужваног плачем, слепи и неразумни мравињак ћелија који сваки утисак дроби у заборав. Спавао је повијен у турбан, гнездио се у загрљајима и у самоћи плакао што не зна да говори. Онда су речи дошле из ушију у уста и он се поздрављао са стварима, први пут им

изговарајући имена. Растао је, неприметно, као што се шуњају сказалке. На образима су пуцали шамари и пољупци. Отац је галамио а мајка ћутке климала главом, клањајући се свакој речи, и осмесима пасла сузе.

Чим устане, отац испија кафу и одлази у берберницу. Смешећи се из огледала, берберин га брије као да чисти рибу, а затим шамара намирисаним длановима. Мајка се враћа са пијаце. Терет препуних корпи отвара јој песнице. Кува, љубећи прсте опрљене на плотни; ручак се вари под чинелама поклопаца. Меси хлеб и тесто уздише под њеним чистим рукама; повијено у крпу, кваса као велика бледа гљива. Постељина се изветрила на прозорима. Намешта кревете и тимари собе. Празних очију гланца огледала, уморна од напора да обрише са њих одразе. Недељом иде у цркву да исповеди снове пуне саблазни. Свештеник је подсећа да је Господ створио свет; демону није остало ништа осим опсена којима искушава душу препуштenu себи у самоћи сна. Остарила је; каменац је покрио глеђ њених зуба и чајника. Спаваћица је увели љиљан из кога као тучак вире мршаве ноге везане стидом. Крај узглавља гори кандило; на фитиљу трепери шкорпијин жалац. Затвара очи и броји овце које све више личе на облаке. Опет је млада; гола као животиња, трчи кроз шуму која расте из једног корена. Прогони је сатир са репом раже. Осврће се и кроз косу види његово лице без очију, сво изровано дрхтавим мајмунским ноздрвама. Стиже је у најуморнијем крају шуме, међу гњилим, риђим пањевима, граби је непобедивим рукама и баца на термитњак. Сад га јасно види, огромног и мрког, са сунцем на рамену и

кљовама вепра у коси. Слеп, налази јој међу гузовима реп од најфиније длаке и бесно се зарива у њу закрвављеним, избуљеним оком.

Спотичући се о дуги плашт, дечаку долази мали пан под шубаром од коврџа. Уши га надвисују. Клања се брзо као да се саплео, отвара прозор и маше у ноћ завејану звездама. Месечев срп је делфин у скоку; за трен се створио поред прозора, насмејан, звиждећи од задиханости. Зајахују га и лете према зениту. Ветар им се умиљава. Звезде зебу и дрхте, накострешене. Јесен је. Слепи мишеви су лишће које ковитла ветар. Птице се селе. Они лете над морем крила, кроз гробље дирижабала. Све више; умор им успорава покрете. Наилазе на лење дивовске лигње, авети које вијоре хаљинама великим као шатре. Остављају за собом та бледа, нежна створења од сперме и у скоку излећу кроз срчу таласа. Делфин их трзајем репа збаци с леђа и они као циркузанти доскочише на палубу гусарског брода. Неколико буради рума помогло им је да брзо савладају зликовце. Предводи их пола капетана, дрвена нога, повез преко ока и папагајев кљун уместо шаке. Задихан од борбе, дечак у његовој кабини налази зелене, убуђале мапе ноћи; крст означава место на коме је закопано злато сунчевог заласка. Сваке ноћи поново мора да га пронађе и ископа да би се пробудио.

Једне ноћи се вратио из града баш када се отац спремао да побегне од куће и отпутује са циркусом. Мајка спава. На грудима јој седи петао замагљених очију, грбавац главе увучене међу крила; у освит ће се пробудити усана раскрвављених његовим пољупцем. Испраћен бунцањем, отац се искрада из собе. Шуња се кроз мрачан ходник и бројећи кораке

стиже до врата која се одједном сама отварају. Дечак стоји пред њим на кострешених трепавица, терајући лептирице са блиставих очију. Мешају се таме улице и куће. Бос, са шеширом на глави, отац га гледа кроз јантарне наочаре вињака; у једној руци држи ципеле, у другој кофер набокан као коњски трбух. Звона су с торњева објавила поноћ и пролеће је постало лето. Без речи се вратио у собу и обучен легао у кревет. Очи су потонуле у лице. Стоји сâм на тргу без обала. Заставе вијоре над њим бришући звезде са свода. Смрт прилази и као да му скида чинове с ваге рамена, лишава га особина. Ослобађа душу туге а тело тежине. Ништа га више не задржава и он полеће, машући свету који се смањује док не постане само тачка на крају приче.

Мајка је на дан сахране косом опајала намештај и закопчала се у црнину која је венчала са самоћом. Вео крије испуцали порцелан њених крвавих беоњача. Време је окалило сећања; слепа од суза, види свој живот испрљан патњом. Корача кроз тихи чемпресов врт. Дечак иде поред ње држећи је испод руке, црн, у реденготу бубашвабе. Близу су и мисли им се мешају; први пут жали оца, не зато што га више нема него што и у том јадном стању сам мора да носи ковчег, тетурајући се као Спаситељ под теретом крста. Стижу до гроба. Из зенита гледа лавља глава, на кострешене гриве. Отац је рукавом обрисао чело, хукнуо као сова и легао у бљештав, лакован ковчег. Затрпавају га и остављају међу зидовима на које належе сва тежина васионе. Дечак стеже хладне мајчине руке. Сад, када је све завршено, склања јој с лица вео и љуби мокре, слане очи. Враћају се кући, загледани у ципеле које саме ходају. Мајка леже на кревет, скрстивши на

грудима руке отежале од терета који су пренеле кроз године. Дечак хода од зида до зида, чекајући вече. Застаје на средини собе. Из огледала га посматра дечак његовог раста и његових црта. Душе им се опипавају роговима пужа; ноћ их раздваја.

Буди се мутних, упљуваних очију. Облачи се и излази у шарен летњи дан. Девојчица без обрва шуња се за гувернантом која јој носи балон. Поштар мамуза бицикл; трчи не дохватајући ногама тло. Иза угла излеће лимузина без крова. Отац седи заваљен на задњем седишту, дебели, лукави и размажени краљ разбојника. Руком пуном окатог прстења држи томпус; одбија дим и даје ветру да повуче. Чува га људескара сломљеног носа и сломљених ушију. Испод капута чека рука бржа од кобре. Очи тињају у сенци карираног качкета. Бљеснувши као риба, кола улећу у кривину. Гуме не шкрипе; каучук од кога су ливене цеђен је у шумама из којих су истребљене птице. Дечак стоји блед под великим амрелом кестена, зверајући око себе бувама зеница. Зраци севају кроз немирно лишће. Све што се деси већ следећег тренутка постаје неизвесно без подршке стварности. Прошлост је ван закона. Неуспело очево бекство и дирљивост погребна су превара; оно што је било јако у њему победило је, али је заборавио нежност и постао разбојник. Кријући руке у џеповима, дечак шета кроз дуге дрвореде. У сећању се мешају ствари које је преживео, чуо од других, читао негде или само сањао. Сунце залази; сад, када се уморило, слободно може да га гледа. Топлота одлази из дана и он постаје тужан. Улази у биоскоп. Кинооператер је сам у својој кабини као светионичар који у освет

одлази на починак. Дечак седи у мраку и будан гледа у сан.

Само једна димензија дели филм од стварности коју подражава. Фотографији недостаје и покрет; дечак данима листа албуме старих породичних фотографија, хербаријуме пуне смеђих слика чија ситно испуцала глеђ личи на нерватуру увелог лишћа. Шпалири ретушираних, накнадно нашминканих ликова у свечаној непокретности ловачких трофеја... Једног дана је из оставе ископао мајчин мираз, гломазни грамофон са курблом и лименим ладолежом. Обрисао је прашину и пустио плочу од црног хитина. Промукао, папагајски тенор покојника узбуркао је ваздух а дечак се сетио фантомских болова о којима је једном слушао, чудне појаве да човека заболи или засврби рука коју је изгубио. Игла је почела да прескаче и мртвац је муцао све док се грамофон није уморио и стао. Једне ноћи, био је крај лета, заљубио се у глумицу која је давно умрла. Исцрпљен је од саучешћа у стварним и измишљеним судбинама. Дани који су прошли налазе у њему тихо, сеновито уточиште. Време гомила терет кога не уме да се ослободи. Он живи у дубини и гледа нетремице, риба заклана шкргама које на дају да глас из утробе стигне до уста. Од предака је наследио све што сами нису могли да реше. Мисли на смрт и јасно види дане када га неће бити. Бриге ће отпловити низ време а свет ће се пролепшати, оздрављајући. Тужан због непознате кривице, брани се од стварности гардом заметка. Крије се иза књига или кришом пуши. Хашиш је зачин за мисли; ласка духу успављујући тело. Ембрион снови и тело му не треба. Под огромном главом шћућурен је чвор закржљалих удова;

сличан краби која је свукла љуску, он је Атлас преслаб да понесе свет своје главе.

Тело коначно попушта и налази излаз у болести, примајући на себе збрку која му је завадила мисли. Први облаци јесени испрљали су небо напуштено од птица. На барама пуцају богиње. Крошње вену шуштећи као пена, и пуне балконе лишћем. Неко куца; мајка отвара, прихвата мокру кабаницу и води лекара у собу. Тужно свирају одшкринута вратанца пећи. Мирише кора поморанце. Дечак спава, прашњав од соли суза и зноја. Пуна речи, глава почива међу роговима јастука. Лекар спушта на под велику црну торбу, прилази болеснику и подиже капке под којима се указују беоњаче, отекали трбуси угинуле рибе. Дечак гледа у главу, у сан. Изнад постеље виси икона; коњаник је ногама загрлио трбух ждрепца који се пропео у ужасу и остима од муња приковао за земљу крилатог крокодила. Лекар завлачи руку у широка, жабља уста торбе и ставља у уши кљешта стетоскопа. Седа поред дечака, откопчава му пиџаму и ушима слепог миша слуша тимпане срца, врело које цвета ружама. Премешта стетоскоп на слепоочницу. Чује сан; затвара очи и почиње да прича, дечаковим гласом. Шапће, испраћајући речи пољупцима. Мајка га слуша најежена, коже пуне трња. Залутао је у причама. Тражио је нежност гладећи баршун кртица и оне су га погледале звездама својих дивних очију које ни пред ким не отварају. Двор је закључан а кључеви у бравама зарђали. Неће се будити... Последње речи спотакоше се о јецање и кикот. Лекар се тргну, отимајући се из власти сна. Трепће; нечујно пуцају махуне капака. Пакује се и излази, носећи на

шеширу облак црн од бриге. Пред капијом чека кочија; коњи се смеју, бијући ногама у сјајне ћеле калдрме. Небо је посољено звездама. Осмех пали ореол око главе уснулог; док га не угаси буђење или смрт, гореће хиљаду и једну ноћ.

[1987]

Борислав Пекић

ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ЈЕО СМРТ 1793.

„En rêvant â la sourdine
J'ai fait une machine,
Tralala, lala, lalala,
Lala, lalala,
Qui met les têtes à bas!“
(„Размишљајући тихо у себи,
Направио сам једну машину,
Тралала, лала, лалала,
Лала, лалала,
Која скида главе!“)

(Песма из 1793)

Има људи чији је живот траг у води. Невидљиви су, нечујни, нестварни, без отисака у пешчаној пустињи човечности. Не знамо одакле су међу нас дошли, а кад оду, зашто су и куда отишли. Док су богови земљом грели, тако смо их препознавали. Кад нас напустише, од њихових моћи људи

наследише једино способност да живе, али да не буду.

Њихово је биће Вода. Вода је њихов Елемент. У води њихова природа и судбина.

Две су врсте алфијских бића, *фазми*, како би рекли Хелени који су са сенима живели присније него ми са сенкама. Једна траг не оставља, друге траг не видимо. Путање живота постоје, али, плитке, неизразите, нису од оних што на тлоцрту судбине голим оком опажају или су такве природе да их као људске стопе не примамо.

У какву врсту иде живот личности што ћемо је песнички назвати „човеком који је јео смрт“, административно обележити као грађанина Jean-Louisa Popiera, а упознати благодарећи мојој идиосинкразији према званичној историографији, нећемо рећи. Делимично стога што не знамо, делимично да необичну повест о њему ускладимо с обичајима старовремене истраге која коначне закључке о осумњиченом доноси после хапшења, а не оне напредне што им с тим закључком на врата куца.

Не очекујте да име грађанина Popiera нађете и у једном компендијуму Француске револуције, ма како исцрпан био. Нема га код Carlylea, јер овај је обожавао хероје, а људи се спомињао тек ако су као жртве част имали суделовати у њиховим херкулским Радовима, али га нема ни у књигама поштоваоца народних маса Mathieza, коме су и богови, некмоли људи, били тек марионете Велике Мајке Нужде, невидљивим концима везани за Њену превишњу вољу и покретани потребама Времена, а помало заблудама његове личне доктрине. Нема га,

најзад, ни у „Histoire da la société française pendant la Révolution“ браће Goncourt, где би се, по двоструком праву, морао налазити: необичношћу судбине и даром писаца да у Carlyleovom херојском Хаосу и Mathieзовом нељудском Реду назру парадокс што у сумњу доводи и Хаос и Ред, и Случај и Закон. Нема га такође ни у општинским протоколима Париза, где је живео, ни у матичним архивама Лиона, где се, наводно, родио (наводно, велим, јер за ово, до његове изјаве, ништа не јемчи). Није под тим именом ни у једној личној успомени из тог доба, прибелешци, писму, рачуну, документу, посредно или непосредно за њега везаном, који би мени, његовом првом биографу, пружио умирујући осећај да се не бавим привидом. (Има га можда на једној Давидовој скици, а можда се каже не што се сумња да је рад Давидов – несумњиво јесте – већ што нема доказа да је нека од личности, приказаних угљеном на послу за столом у писарници Револуционарног трибунала уистини Popier.) Има га у усменим предањима из тог времена. И има и нема, додуше, јер колико се извесне вести на њега могу односити, толико и не морају.

Ако ме сада питате зашто о Jean-Louisu Popierу пишем као да је постојао а за то доказа немам, или ако их имам, неодређени су, нејасни, противуречни, укратко недовољни, одговорићу да чиним то стога што су и докази да није постојао подједнако неодређени, нејасни, противуречни, укратко недовољни.

Ако је то за историчаре по струци, рођаке паса трагача по крви, разлог да се њиме не баве, да сву пажњу посвете славнијим савременицима Dantonу, Robespierreу или Jean-Paulu Marату, родитељима

Револуције под којом је трајао, за писце, скрвнитеље гробова, још је бољи да га од заборавачувају.

Повест почиње сазнањем да је човек кога сам назвао Jean-Louisom Popierom постојао. Збило се то 1982, готово двеста година од пада Bastille и Француске револуције у чију је повест, без своје воље, силом ретког заната, увучен. Докази нису драматични – није ни његов живот – довољни су, међутим, да му егзистенцију изван сумње ставе. Сви су у Националној архиви, међу „Documents inédits“, у серији Section Judiciaire, а да ми је до научењачке убедљивости, и ја бих смео рећи да је овај животопис писан avec des documents inédits:

1. Попис канцеларијских снага Palais de Justice (Палате правде), запослених у администрацији Револуционарног трибунала, датиран 29. Germinala (март–април) 1793, из кога се види да је на непун месец дана од оснивања суда у њему радио писар који се звао Jean-Louis Popier.

2. Именик службеника зпослених у њој на дан 9. Thermidora (27. јула) 1794, из кога се дознаје да је тај Popier, Jean-Louis, рођен године 1744. у Лиону и да је у муниципалне књиге – које у међувремену прегледане то не потврђују – уведен као треће дете општинског писара Jean-Paula Popiera и матере Charlotte, рођене Moritz.

3. Подсетник о дуговању судској Интендантури седморице писара Трибунала – Popiera међу њима – суме од 125 ливара на име станарине за античке просторије Палате правде, рентиране између два Thermidora године 1793. и 1794.

Давидов цртеж избрисао сам из доказног поступка. На њему се, додуше, препознаје

писарница Револуционар-ног трибунала, у живом се разговору виде чланови Одбора јавног спаса Maximilien de Robespierre i Louis Antoine de Saint-Just, те државни тужилац Fouquier-Tinville, али се у нејасној позадини, међу овлашно скицираним анонимним писарима, ни по чему не може препознати Popier, чак ни знати да ли је на слици, јер нико не зна како је он изгледао, нити о томе икакву идеју има. Оно мало противуречних описа што кроз легенду о њему круже потиче од популарних представа о писарима и свецима, и могу се поделити на две основне заблуде: да је био ситна раста, писарски згурених леђа, водене, безизражајне пути и неуочљивог понашања, укратко, да је изгледао чиновнички неугледно, што му је омогућавало да тако дуго ради што је радио; и да је крупан, светачки леп, уочљив, како у изгледу таку и у држању, што му је, парадоксално, такође, омогућавало да ради што је радио. Призна-ћете да је под таквим околностима најмудрије искључити из хронике и ситног и крупног Popiera, а оставити једног *не-огређеног*, који ће најбоље одговарати и неодређеном пореклу и неодређеном животу свог узора.

Једини секундаран извор усмено је предање из доба Рестаурације које о човеку за кога тврдимо да је Jean-Louis Popier говори као о „sainte personne“, светој личности. Зависно од порекла легенде, има он увек друго име, а његово *дело* друкчије облике, али, ма како се појединости мењале, никад у сумњу не доводећи оно због чега је светост заслужена.

Тиме смо се историји одужили и с изворима завршили.

Враћамо се Popierovom *делу*, пуштајући истину да о њему говори.

Под истином подразумевамо, разуме се, и оно што смо, у недостатку верификованих података, морали претпоставити да бисмо причу покренули с неке мртве тачке у коју је запала због њиховог одсуства. Да ове слободе није, и цела би се људска повест заглавила, зауставила још на степеништу Вавилонске куле, па се кривим не осећамо.

Према усменој предаји, од које ћемо убудуће зависити, Jean-Louis Popier је из родног Лиона у Париз дошао још за време ancien régimea, за прве Нескегове владе, негде око 1781. О његовом животу до Револуције мало се зна (односно, мало претпоставља). Становао је у једној од кривих плеснивих улицица предграђа Faubourg Saint-Antoine.

(Одбацио сам тврдњу да је прозор рентираног собичка гледао на каменим луком надсвођен улаз за кола у No. 30, Rue des Cordeliers, близу старе зграде L'Ecole de Médecine, где је становао l'ami du peuple, Пријатељ народа и непријатељ свега осталог, Jean-Paul Marat. С обзиром на антагонистичку природу њихових Радова, смештање једног једва доказивог Јеана у суседство Јеану, несумњиво историјском и несумњиво омраженом, чинило ми се апокрифном интервенцијом песничке душе у житије, које је, по настанку и противречностима, и иначе личило на „Илијаду“, ако се она схвати као спев више хомерида а не једног рапсода. Један га је супевач, ето, населио у Rue des Cordeliers, преко пута J.-P. Marata. Хуманист очигледно није веровао да је људска природа, како је проповедао J.-J.

Роуссеау, довољна за добра дела. Претпостављао је да јој подстрек може дати само нешто веома опако и да то мора живети преко пута.)

Зна се, такође, да је дуго радио код неког адвоката, који је као депутат Конвента припадао нижим ешалонима гласачке машине Gironde.

А онда га, у Germinalu, на прелазу марта у април године 1793, видимо у Палати правде, за једним од писарских столова Револуционарног трибунала. Како је тамо доспео, предаја не каже. Претпостављам да је часник Суда, на Дантонов предлог утемељеног 10. Germinala, пролазио кроз канцеларију његовог послодавца, краснопис му видео, па га у судску писарницу преместио.

Рорјер је, као што се види из Признанице дуговања, приложене уз Документ 3, имао рукопис какав је Револуција изискивала: пуритински оштар, римски јасан, патриотски читак, лишен китњастих дигресија ројалистичких повеља. Ортографија му је била налик готским црквама, сведеним на конструкцију шиљатих стереометријских облика, најприближнију санкилотском копљу, на коме је, у ноћима Септембарског покоља, ношена глава принцезе de Lamballe или на дан пада Bastille глава њеног гувернера господина de Launaya...

Одбити се није могло све да се хтело. Значило би то на Тргу Револуције и сам „у врећу кинути“. Тако се краснописац из провинције обрео на магијској раскрсници између идеје и стварности, Философије и Историје, Нацрта и Дела, па и, неизбежно, из пишчеве назадњачке перспективе, између Револуције и Контрареволуције, на развођу које се у то време налазило у светлим каменим холовима

Револуционарног суда, одакле се путеви рачваљу: један да оде према „*Друшћивеном уговору*“ и „*La Nouvelle Héloïse*“ J.-J. Rousseaua, потом у небо; други да сађе у мрачне подруме Conciergerieje, и улицом Saint-Honoré стигне до гиљотине на Place de la Révolution, а одатле под земљу.

На повесној раскрсници која видљивом постаје тек много позније, и с неке друге хијазме, у међувремену такође невидљиве, Porierov је писарски сто био последњи у низу, с леве стране врата и далеко од прозора, у канцеларији Архиве, одмах до суднице.

Посао му је био једноставан. У Протокол је заводио пресуде како су падале и предавао их чиновнику који је састављао списак за погубљење. Списак је истог дана пове-раван дежурном члану Трибунала. Овај га је односио у Conciergerieju, надгледао прозивку осуђеника и припреме за смакнуће, ограничене на резање дугих коса и широких оковратника, пратио у затвореним кочијама њихове таљиге до губилишта, и кад би им главе пале у сламу испод гиљотине, кад би у народном жаргону, „у врећу кинули“, њихову је пресуду на лицу места својим потписом претва-рао у умрлицу.

Према Документу 3, већ у јулу 1793, посла је било толико да се Porier, са шесторицом писара, преселио у поткровље Палате правде. Осим неколико за спавање допуштених часова, све време посвећивао је ажурирању судског протокола. Уписивао је личне податке осуђеника, не упуштајући се у појединости, задржавајући се на садржају кривице. Сумирање контрареволуционарних преступа, којих је било све више

уколико је Револуција успешније текла, захтевало је знатан духовни напор. Протоколи су наслеђени из старог режима, чије штедљиве рубрике не беху предвиђене за овакву епидемију антидржавних расположења. (Парадокс, ни уз свесрдну сарадњу дијалектике ученог Mathieza, не могу да објасним. Вековима се угњетени народ за своја права борио. Најзад је до њих уз извесну помоћ Ј.-Ј. Rousseaua и енциклопедиста дошао, био је најзад суверен, а страдао је за две године Револуције више него за неколико векова ројалистичког апсолутизма.)

Поступак се касније, срећом, упростио. Могло се иначе догодити да, следећи своја човекољубива начела, Конвент укине смртну казну за будуће кривце, а да гиљотина још убија бивше. Законом од 22. Prairiala, 10. јуна 1794, укинута је право на одбрану. Одбрана је проглашена демонстрацијом контрареволуционарног неповерења у Народни суд. Као доказ „недељивости врлине“ забрањена је и свака друга пресуда осим смртне или ослобађајуће. Револуционарна пракса довршила је природан процес лаконизације судског поступка одустајањем од ослобађајуће и свођењем свих кривица – од проституције до конспирације, од сумњивог порекла до киселог лица на сталним патриотским поселима – Париских секција – под свеобухватан појам *ennemis du peuple*, народних непријатеља.

Тек тада је Рорјер могао одахнути. Наиме, могао би, да већ дубоко није загазио у чин који га је у очима хомерида Рестаурације начинио свецем, а у мојим, хладнијим, темом за ову причу.

О томе какав је то човек, мало се зна. Приче о њему потичу од поклоника његовог *дела*, који су

неумереним претеривањем успели да једну мање-више убедљиву биографију претворе у апокриф. Када се одбаце похвале његовој изразитој човекољубивости, срчаности и спретности – а не зађе се у другу крајност и ове се одлике прозову несмотреношћу, неразумношћу, па и махнитошћу – оцртава се пред нама обрис чије стопе ни најгушћа глина живота није кадра да сачува.

Растом је био, изгледа, ни крупан ни ситан, ни див ни патуљаст да привлачи пажњу; дебео није могао бити, пре мршав, али у доба опште изгладнелости не више од других; блед, зацело, такође, али у времену страха била је то уобичајена боја људског лица; ћутљив, вероватно, но ко је тада, осим наивних или моћних, разговоран био?

За нарочитим особинама код Рорјега не треба трагати. Да их је имао, седео би на слами Conciergerieје, не у писарници Револуционарног трибунала.

Сви се извори слажу, а пошто је податак у супротности с контрареволуционарним духом предања о њему, мора им се веровати, да Jean-Louis Rorier никад није видео гиљотину (није је, уосталом, пре погубљења видео ни Robespierre), никад таљиге с осуђеницима (ни Robespierre, изгледа), никад сишао у Conciergerieју или ушао у судницу Трибунала (у коју је и Robespierre ступио само да чује пресуду, а Jean-Louis само што сам га ја, на властиту одговорност, подржан једино логиком приче увео), никад упознао – историју на делу.

Неке од њених твораца видео је у канцеларији. Louisa Antoineta de Saint-Justa Egerију Одбора јавног спаса у време када је једини спас био у бекству; богаља Couthona и његову механичку столицу,

индустријску посестриму гиљотине; Fouchéa, који је убијао у име Револуције, Контрареволуције, Царства и Рестаурације, а умро у кревету; Barçrea који је, судећи краљу, осудио себе; Brissota, кога је на гиљотину попела умереност, и Héberta, кога је испела неумереност; барона Clottsa што се Грађанином света прогласио у часу када се у Паризу у сваком странцу видео енглески шпијун; Collot d'Herboisa, аутора париских водвиља и коаутора лионског покоља; Desmoulinsa, који је због гиљотине плакао, сазнавши зашто тек кад је под њу стао; Chaumettea, који је смерао да уједини Разум и Гиљотину, Разум да механизује, Гиљотину уразуми, а од уније магле и гвожђа остаде неразумна секира; Dantona, који је знао да поведе Терор али га није умео зауставити; Fouquier-Tinvillea, државног тужиоца, свог домаћина, који је непристрасно тужио и пријатеље и непријатеље народа; а пре свих, наравно, Maximiliena Robespierrea, њеног Свеца и Крвника.

Jean-Louis Popier је историју само *слушао*.

Није могао не чути бомбарде што су огласиле пад Bastille, и топ који је у славу народне слободе испратио миропомазану главу Louisa XVI, вапаје Септембарског покоља и химне Разуму са светковине Највишег бића. Није могао пречути оштро звоно председника Трибунала Нермана или Dumasa, а ако контрареволуционарну одбрану није увек могао да разабере, свакако се наслушао рике Великог Dantona. Свакога дана после подне чуо је жамор светине која је испред гвоздене балустраде Палате правде чекала осуђеничке таљиге. Слушао је шкрипу точкова како се улицом Saint-Honoré удаљује према Тргу Револуције и смрти. А, с

времена на време, кад би се нека од тих немуштих имена у његовој канцеларији срела, историја је добијала људски глас, и он је могао да чује, с Протокола не дижући главу, у очи је не гледајући.

Један од тих разговора одлучио је његову судбину и започео ову причу.

Дан је био 31. Thermidor по револуционарном календару, а назадњачки 18. јули, други после погребa грађанина Marata и први после погубљења демонке из Calvadosa. Иако је Popierov сто био прекривен новим, данашњим пресудама, у њему је име Charlotte Corday још било последње.

Mlle Corday је Пријатеља народа затекла у кади налик чизми како на дасци пише, на сирће мирише и сања о очишћавајућој крви. Зарила му је овећи нож с белокоском дршком у груди. После дужег времена рубрика посвећена кривици садржала је и злочин. Изгледала је најзад како је, према њему, одгојеном по адвокатским писарницама, морала да изгледа једна добра правоснажна пресуда.

Да ли је поверовао да је с пресудом девојци из Calvadosa настао преокрет у садржају његове Књиге, а с њим и у духу револуционарног правосуђа, који ће му омогућити да у послу не ужива само као писар у калиграфији, већ и као човек у правди? Не смемо далеко ићи у сусрет мишљењу да је имао за ту правду неко особито развијено чуло. Имао је врло *развијен* краснопис, то је истина, и с тим ћемо се задовољити, не правећи од њега хероја или мартира пре него што се, из било каквих разлога, сам на то одлучи.

Уживање у послу, дакле, инспирисаном добро образложеној казни Maratovom убици, није био прави, не бар доказиви разлог, што је, кад су му

уручили данашње пресуде, мимо обичаја и прописа, одустао одмах да их заведе, чак их ни погледао није, него је из џепа извукао парче јечменог хлеба и тврдог нормандијског сира и стао да једе свој ручак. Monsieur Joachim Vileté, дежурни члан Трибунала, који ће после подне надгледати извршење казни, неће по списак осуђеника, у надлежности писара Chaudeta, доћи пре три сата.

Имао је времена, али би писац, иако у јунаку хронике зато нема повода, волео да је разлог одлагању била нада у повратак правде у посао којим се бавио. Вратимо се зато тој могућности.

Има ли у његовом животу основа за тако смелу претпоставку?

И има и нема. (Ова двосмислена формула покрива већину наших обавештења о Jean-Louisu Porieru.)

Легитимистичка предања саопштавају да је био потај-ни непријатељ Републике – ко је смео јавни бити? – те да га је у администрацију Palais de Justice увукао бивши послодавац, адвокат, такође привидни припадник Gironde, а стварно саучесник ројалистичке завере. Стање које допушта да се најопаснији контрареволуционари откривају међу онима који су Револуцију подигли и иначе одговара бизарном укусу времена. Међутим, одузимајући му политичку невиност, хомериди Рестаурације лишавају Porierov живот спонтаности, његове највеће вредности. У жељи да га начине херојем сенче слику измишљеним мотивима. Тако се добио палимпсест, испод чијих се наслага лик правог Poriera сасвим изгубио.

Очишћен од тих наноса, јавља се он као човек ван историје. Пре се може казати да је био умерени

присталица Промене него њен противник. За отпор Револуцији никаквих разлога није имао. Ancien régime га није задужио ничим што би се осећао обавезним да враћа. Ни саосећањем, некмоли чином. Да већ у педесетим није био у добу у коме се човек осим лаке смрти ничему више не нада, имао би све разлоге да поздрави укидање старих привилегија и отварање брисаног простора за стицање нових. Револуција му није могла ништа ни донети ни одузети. У првим га је данима учинила, вероватно, равноправнијим с другим грађанима него што је то раније био, а можда, премда сумњам, и слободнијим. Неколике вечерње шетње, ако се на њих одважио, по кафеима Palais Royal, где се говорило са столова а конспирирало између њих, морало га је уверити да се већина, извојеваних Једнакости и Слобода њега не тичу и да ће, ма како просвећене биле, он лично од њих имати мало вајде.

Плата од 12 ливара која му, и поред одсуства жеља – одсутних можда баш због тих 12 ливара – није допуштала да за пет-шест и бокал puncha добије девојку у „La Paysanne“ (Palais Royal, No. 132), о посети Mme Dupéron (Palais Royal, No. 33) за 20 ливара да се и не говори, та плата постаће с временом у цепу и већа, али никад толико да стигне помахнитале цене, те ће на тржници стално бити све мања.

Могоа је говорити што је хтео, то је истина. Не баш све, наравно. После краљевог абортивног бекства у Varennes не беше упутно клицати „Живео краљ!“, а после Vendémiairea 1793. и његовог погубљења било је већ и немогуће. Али, он за краљем није осећао нарочиту потребу ни пре Револуције. Могоа је, дакле, по вољи исказивати

своје мисли. Ствар је била у томе што их или није имао, или их из скромности није сматрао за исказивање вредним. Ова грађанска слобода, изведена из славне августовске *Декларације о њравима човека*, није за њега имала вредност коју је имала за Robespierrea, Desmoulinsa, Dantona, Vergniauda или Héberta, говорнике Револуције.

Најзад ни Братство, трећу предност новог стања, није могао искусити, јер је битна одлика била у деоби с неким, а он – ту су сви извори сагласни – за такву деобу никог није имао. Ни породице, ни родбине, ни пријатеља, па ни истомишљеника.

То ми даје право да, одбацујући пристрасност усмених предања, и њихове реакционарне мотиве, као пресудну одлику Jean-Louisa Poriера видим равнодушност. Равнодушност према свему што се око њега дешава. Стање које нема ништа заједничко са истоименим хришћанским грехом и не обухвата толико необазирање на људе, колико на оно што сви заједно предузимају, а што се после зове – историјом једног народа.

Тако је, еремитски одвојен од историјског времена, Poriер живео све док се не обре у Палати правде, у магичном троуглу између Револуционарног трибунала, тамнице Conciерgerieје и гиљотине на Place de la Révolution.

Тек за писаћим столом, над судским Протоколом, његова се равнодушност поче растапати. Тек ту, у кабинету, где се тако нешто најмање очекује, где се други од живота склањају, њега овај обузе. Премда погубљењу никад није присуствовао, ни гиљотину видео, морао је знати да свака рубрика у његовој Књизи значи човека мање у Књизи живота.

Не говорим напамет. Имам потврду чија посредност не умањује њену снагу, иако би циник и њу протумачио као доказ најокорелије од свих равнодушности: оне која не прати чин већ га онемогућује.

У Паризу је тих дана владала мода скупљања успомена на погубљења. Живот се опирао смрти, бунио противу стратишта, претварајући га у безопасну забаву. У канцеларијама Трибунала, међу писарима који су имали привилегован додир с целатом Sansonom и прислужитељима гиљотине, увелико се терала трампа колекционарским раритетима. Његов сусед, архивар Chaudet располагао је чуперком из перике Louisa XVI, и управо, док је он свој ручак методично жвакао, у преговорима био са писаром Vernérom о замени неколико длака из краљеве косе за чуперак из златног увојка девојке Corday. Касније у промет уђе парче Dantonove последње кошуље, крвав зној с озлеђене Robespierreove чељусти, па и понеки вешт фалсификат, јер док брука није пукла, само у његовој соби беху три зрна испаљена на Неподмитљивог, иако је право могло бити само једно. Porier у трговини никад није учествовао. Нити је и један sou уложио у клађење колико ће кога дана људи бити смакнута. Такво уздржано понашање, у време када су дневни оброци Разума износили и до шездесет живота и Парижана чинили индиферентним према смрти, значити може једино да се на њу мисли и с умирућима саосећа.

Тек с овим на уму Poriera можемо прекинути у ручку да боље послушне галаму која допире из ходника.

Неко је преплашено прошаптао да ходником долази Неподмитљиви. Porier није имао кад трезвено да закључи незнатну вероватноћу за такву посету, зграбио је парче хартије са стола, умотао у њега остатак ручка и стрпао га у џеп, па је, узевши са свежња прву данашњу пресуду, главу заронио у Протокол. Чуо је муклу шкрипу Southonovih инвалидских колица, шум отварања и затварања врата, а онда гласове, од којих је један припадао члану Одбора јавног спаса, а други државном тужиоцу Fouquier-Tinvilleu. Овај се, огрнут црном пелерином, под црним шеширом широког обода, на коме се истицала бела перјаница и тробојна кокарда Републике, задихано пратећи колица, жалио Southonu како Одбори Трибуналу шаљу и сувише људи дневно да би се процес њихове елиминације, који обухвата рад на оптужници, суђење, припрему осуђеника за погубљење, одвођење на губилиште и само погубљење, могао окончати пре мрака.

– Револуција не бира ни пријатеље, ни њихов број – одговорио је члан Одбора јавног спаса.

– Али може изабрати колико ће их дневно смаћи.

Државни тужилац је објашњавао да, према Sansonu, а тај ваљда свој посао зна, рад око осуђеника испод губилишта захтева најмање два до три минута, па ако их, као што се све чешће догађа, има и до шездесет, на њих се мора утрошити преко три сата. Како се на Place de la Révolution ретко стиже пре пет после подне, зими ће се радити уз свеће, чији је контрареволуционарни учинак очигледан а назадњачки смисао грађанину Southonu свакако познат.

– Гиљотина је спора.

– Бржа не може бити, грађанине Southone.

– Онда бржи нека буде суд, грађанине Fouquier-Tinville.

– Дајте ми закон који ће то дозволити.

– Револуционарном суду није потребан закон него револуционарна воља, грађанине Државни тужиоче.

– Она дан неће учинити дужим – рекао је Државни тужилац. – Шта ћемо с непријатељима радити зими?

– Ништа – рекао је Southon док су испред њега отвара-ли друга врата.

– Ништа?

– Ништа. До зиме их неће бити.

Врата се затворише. Porrier подиже главу. У соби више није било историје. Остали су само њени записничари, загњурени у дебеле протоколе.

Разговор што га је чуо имађаше судбоносне последице не само за грађане, непријатеље Републике, на које се односио, већ и на грђанина Jean-Louisa Porriera, њеног лојалног службеника, с којим, барем за сада, ни у каквој вези није стајао. Ма колико то невероватно изгледало, само због њега је заборавио на ручак и само због тога ушао у историју и нашу причу. Претпоставио је, наиме, да ће дежурни члан Трибунала Vileté по пресуде данас доћи раније него обично, и да се, ако с јелом настави, догодити може да оне на време не буду заведене.

Дрхтећи, приону на посао. Предавао је Chaudetu пресуде како их је заводио, како им је завршиње, у писарском жаргону Канцеларије „рубрике с кривицама“, испуњавао, а не све заједно, као што је обично чинио, и овај их је вештим

потезима гушчијег пера претварао у списак за егзекуцију.

Кад се грађанин Vileté појавио – раније него обично и нестрпљивији него обично – Chaudet је последње име у списак уписивао. Судија га без речи зграби и истрча из канце-ларије. Popier и Chaudet се погледаше с олакшањем. Chaudet и зној с чела обриса. Popier то не учини. Имао је ситно, мршаво тело које није испуштало воду. Није је испуштало иако му се понекад чинило да је од ње и сачињен. Да, осим воде, у себи ништа друго и нема.

Увече, у поткровљу Палате правде, одакле се Париз могао гледати а да се Револуција не види, одакле је све имало тамне, непокретне, умирујуће обресе равнодушности, пре него што су му сустанари на спавање дошли, седе на мадрац, положен преко дасака, и из џепа извуче остатак ручка да га поједе за вечеру. Био је увијен у хартију. Учини му се познатом. Исправи је дланом јер беше згужвана и сиром умашћена. Наже се над свећу и прочита:

„У име француског народа...“

Реч беше о сиромашној прељи, по имену Germaine Chutier, која је пред родољубивим сведоцима изјавила да јој у животу највише недостаје le roi, краљ. На суду се бранила тврдњом да је казала le rouet, вретено. Суд је стао на становиште да је једној прељи краљ потребнији од вретена и осудио је на смрт. Данас је требало да плати верност краљу. Али, уместо под гиљотином, лежала је у слами Conciergerieје, добоко испод свог невољног спасиоца, грађанина Popiera, и спавала, сањајући вретено с којим би јој живот био бољи него с краљем.

На време чу жагор у ходнику и хартију стрпа под покривач. У собу уђоше писари Chaudet и Vernér. Врађали су се из Palais Royala. Били су пуни puncha, девојачких мириса и приче. Robespierre је одржао говор у Конвенту. Није спомињао имена. Говорио је о начелима. Можда ће писарница ових неколико дана имати и нешто мира. То је било мишљење Chaudeta.

– Не верујем – рекао је Vernér. – Говорио је и Vergniaud.

– Лепо је говорио.

– Сувише лепо.

– Шта ти мислиш, Popier?

Popier није одговорио. Мислили су да спава.

А спавала је преља Germaine Chutier, у Conciergerieји, дубоко под њим. Popier није спавао. Целу ноћ је пробдео да, скривен испод покривача, пресуду исцепа, па је, комад по комад, поједе.

Тако је грађанин Jean-Louis Popier, писар Револуционарног трибунала, појео прву смрт.

Пред зору заспа и усни гиљотину. Како је никад није видео, имађаше облик големог гвозденог вретена. Крај црног котура стајао је крвник с капуљачом преко главе. Кад се дрвеним скалама на постамент успе, виде да то није Sanson него нека жена. Она скиде кукуљицу и он познаде Germaine Chutier, прељу која је краља претпостављала вретену, иако ни њу никад није видео. На лицу јој се не опажаше ни захвалност, ни саучешће. Пружи према њему мршаве, кржаве, од предива избраздане руке.

Однекуд, уместо добоша, који су потмулом лупом пратили сва погубљења, чу танак,

мелодиозан звук фруле. Песма је била весела, па и дрска, мало је призору одговарала.

Прену се у зноју и умокри, испустивши доста од воде која га је годинама у чврстом стању држала.

1. Fructidora, 18. августа 1793. седео је за столом и у Протоколу црним мастилом извлачио рубрике које ће испунити идућег месеца. Није мислио о ономе што је јуче учинио. Био је то једини начин да преживи страх и задржи нешто воде у себи. Али кад му око подне донесоше данашње пресуде, већ прво име, ваљда што је и то била жена, изазва у њему слику Germaine Chutier.

Преља је седела на сламом застртом каменом поду Conciergerieје и по ко зна који пут неколицини последњих племића објашњавала свој случај. Није рекла *le roi!*. Рекла је *le rouet!* Требало јој је вретено! Није требала краља! Шта ће, којег врага, њој краљ? Од њега није могла живети. Од вретена може. И зато га је од Револуције очекивала. Вретено, а не краља! А ево шта је добила! Зар је зато драла грло на галеријама Конвента, тражећи смрт за Louisa Capeta, кога су непријатељи народа хтели да спасу, који и њој нису давали њено вретено?

Осети радост, јачу од страха, што је за ту слику одговорна његова непажња.

Којим је путевима тог летњег дана ишла Рориегова мисао да од непажње, што га испуњаваше грозом али и задовољством, уз обилно знојење и повремено мокрење, стигне до чина милосрђа, у коме ће се гроза, страх, задовољство, чулна срећа, па и сва његова пражњења измешати у бунило, нико не зна. Нити је водио дневник нити је то ико од његових усмених биографа покушао да утврди.

Њима, уосталом, овакве бизарне реконструкције нису биле потребне. За њих је Jean-Louis Popier био непријатељ Револуције још од њеног почетка.

У последњим верзијама писаревог живота, када је хомеридска машта извитоперила или потпуно избрисала из њих и оно мало веродостојних чињеница, у танчине се описује како је, 1792, о Септембарском покољу, спасавао људе, најпре из La Force, а потом, како је прича у замаху добијала, и из других тамница – Châtelet, Salpêtričre и Conciergerie. У тим апокрифима није било никаквог развоја, поготову неочекиваности што прате чинове на граници суманутости.

Све су, дакле, претпоставке, дозвољене, ма која да ће потерати причу даље.

Можемо рећи да га је утвара Germaine Chutier, павши преко имена жене без лика која ће данас умрети, на чудесно дело побудила. Могао се у њему пренути осећај самилости, успаван споредношћу, па и невиношћу свог удела у механизму Терора. Можда је и ината било, пркоса анонимног и недужног према судбини која га чини саучесником гиљотине, суизвршиоцем чинова о којима су одлуке доносили други.

Ми не знамо каква су била Popierova верска осећања, да ли их је уопште гајио, па тим путем, који би олакшао разумевање његовог поступка, не смео ићи. Још мање претпоставити да је читао Jean-Jacquesa Rousseaua и од њега сазнао како су људи по природи добри, неспособни да смисле гиљотину, а злим их чини и гиљотине измишља рђав начин живота којим су принуђени да живе.

Све су претпоставке дозвољене, ниједна довољна да објасни како се неугледан писарчић, у

црном похабаном жакету, седећи у предворју Страшног Суда Револуције, окружен подозрењем, неповерењем, сумњом, страхом – нераздвојним пратиљама опште револуционарне будности – и сам од зебње одузет, усудио да ждере његове пресуде, самовласно да опозива и суверену вољу народа, и природан ток револуционарне правде, и одлуке јачих и мудријих од себе.

А то је слика коју покушавам читаоцу да дочарам.

Августовско сунце писарницу чини јасном до провидности. Сви су у кошуљама, осим грађанина Рорјега. Он је у црном жакету. Капут ће сакрити украдену пресуду. Зноји се, авај, више него што и капут на жези захтева. Стално у нужник трчи. И раније је осећао воду у себи, али ни помислио није да је оволико има. На срећу, ни најспретнији жбири Одбора јавне безбедности не могу разликовати зној од врућине и онај од страха. (Напредне научне теорије спонтаних рефлекса у полицији још нису у моди.)

Сви су врло запослени. Споља се чује жамор народа који се окупља испред гвоздене балустраде Палате правде да дочека таљиге са осуђеницима. Иако је заседање завршено, из суднице допиру мукли гласови. Управо је истрчао судија Paleter, који у пресуди на Rorierovom столу хоће нешто да провери – та је, срећом, још ту! – ушао је накратко и Fouquier-Tinville, и он је нешто хтео, Rorier није способан да разабере шта Државни тужилац тражи, неколико је знојавих Националних гардиста галамећи минуло собом, а видео је и бледо, напето лице Varçrea из Одбора јавног спаса, и све се то збива у исто време, у кошмарном полусну,

неразумљивом преплету нејасних слика, хаосу супарничких осећања, тако да и не зна како му се пресуда жене, што је из дубине тамнице, као из мочваре памћења, извукла прељу Germaine, већ згужвана нашла у руци, а рука под капутом.

Натраг се није смело. Ником не би успео да објасни бедно стање пресуде. А у цеп је гурнути није се усуђивао. Вршени су изненадни претреси. Видљивог повода није било. Никад није нађено нешто чему овде није место, нити је недостајало ишта од оног што је овде морало бити. Повод је био у револуционарној будности, а њени су путеви недокучиви.

Десном руком заводећи пресуде у Протокол, Рорјер је левом од украдене откидао парче по парче, смотрено парчад у уста трпао и, пошто би их под језиком овлажио, гутао их је, па руку под капут по нов залогај враћао.

Тако је грађанин Jean-Louis Rorier, писар Револуционарног трибунала Велике француске Револуције, појео и другу смрт.

И прву својом вољом.

Папир не беше неукусан као синоћњи, мастило га није терало на повраћање. Обе твари имале су сада сладак укус његове воље.

На трећу пресуду чекао је цео август.

Од преље Chutier није се плашио неприлика. Њен је *заврџањ*, њена кривица ништавна. Да ли је жива или мртва, никога није брига. Али пресуду друге жене ни погледао није. Надахнуће га је понело пре него што га је заштитило разумом и с њеним се злочином упознао. Могла је бити особа чије преживљавање никоме неће остати незапажено.

Није, дакле, случају смео пустити да бира људе чију ће пресуду појести. Сваку је, нарочито генералије осуђеника и њихов *завршањ*, морао проучити. (Касније је схватио да је довољно име. Њему је увек следио одговарајући *завршањ*. Име га је и одређивало. *Завршањ* беше скривен у свачијем имену. Као анаграм. Суд га је тек видљивим чинио.) Осуђенике је ваљало бирати из анонимне већине, коју нико није познавао, за коју се нико није бринуо.

Утолико му је веће задовољство причињавало што се брине он.

Трећа, августовска пресуда, односила се на Moulina, пиљара из Faubourg Saint-Antoinea, чијем су пријатељу Monnardu, такође пиљару, на збору Секције крчала црева. Pascal је феномен назвао „*Гласом револуције*“, али кад је то мишљење Moulin поновио, будући да није био философ и да му будалаштине нису биле посао, ухапсили су га и осудили на смрт. Из пресуде се видело да га је пријавио родољуб Monnard. Porier се разгневи и ову пресуду изабра себи за ручак. Да ли је непријатељ народа Moulin жив, могло је занимати једино родољуба Monnarda. Али су родољуба Monnarda, ухапшеног због друге кривице, гиљотинирали пре три дана.

Закон о Сумњивима, проглашен на прагу Sansculottides, пет безграђанских дана, пре него што ће се ући у револуционарни септембар, назван Vendémiaireom, донео је Porieru још више званичног посла, али и олакшања у незваничном. Точак Терора вртоглаво се заошијао. Број суђења је растао, стварајући у писарници Трибунала пијачни метеж, у коме је личне интервенције у револуционарно правосуђе безбедније обављао. Ни

најжешћи родољуби међу колегама, посетиоци Јакобинског клуба, омутавели од драња ноћу, нису дању стизали да, поврх службене, савесно обављају и прву грађанску дужност. Од нотирања већ откривених народних непријатеља није се имало времена за мотрење на оне још прикривене. Тако је Рорјер, благодарећи повећању броја пресуда, успео да повећа број људи које је спасао, парадокс за који сумњамо да га је био свестан.

Али, никад више од једне главе дневно. И никад у процесима у којима је Револуција судила себи. На оптуженичким клупама седели су тада њени творци и саучесници, сувише позната и славна имена да их сачува Рорјеров необичан апетит.

Разлог је, разуме се, био страх да при таквом покушају не буде откривен, али ми смемо остављајући га за идуће поглавље, претпоставити и други, без кога прича неће имати праву тему.

16. октобра 1793, Vendémiairea, уписао је у своју Књигу име бивше француске краљице, Marie-Antoinette, која се народу замерила, упућујући га да, у одсуству хлеба, једе колаче. (Тек много касније је установљено да тиме ништа рђаво није мислила. У времену ancien régimea париски су пекари, кад хлеба није било, за исту цену морали продавати колаче.)

31. октобра 1793, у Brumaireu, унео је у Протокол двадесет и једно име цвета Gironde, који су се у то доба звали Brissotinci, и били Револуционарна влада пре него што су постали Контрареволуционарна завера; међу њима Brissota, Vergniauda, Valazéa и Gensonnéa.

8. новембра 1793, у Brumaireu, такође завео је у Протокол госпођу Roland, која ће претходне ноћи

записати: „Природо, рашири руке! Боже ѿравде, ѿрими ме! У ѿридесет̄ девет̄ој години!“

24. марта 1794, у Germinalu, додао је Књизи Héberta и деветнаест другова. Porrier никад није изашао на прозор да гледа товарење осуђеника у двоколице, не оде ни овог пута, али је у искушењу био. Од када су, певајући La Marseillaiseu, федералци, које су извесни грађани звали „стубовима слободе и отаџбине“ а извесни „олошем што су га исповраћале робијашнице Genove и Сицилије“, у Париз ушли, такву буку није чуо. Народ је најбоље пријатеље у смрт испраћао с већим одушевљењем него свог највећег злотвора, Louisa XVI, кад су улице ћутале и чули се само потмули добоши Националне гарде.

5. априла 1794, Germinala, једанаест дана касније, уписа и највећег међу њима, творца Трибунала који га је осудио, Georgesа Jacquesа Dantona. Danton је своју сјајну одбрану викао у уши Правди. Али револуционарна Правда није била слепа. Она је видела непријатеља. Она је само за њих била gluвa.

Али, између 24. марта и 5. априла године 1794, у тих једанаест дана, догодио се у животу грађанина Jean-Louisa Porriera преокрет од несагледивих последица по његову судбину и ову причу. Исправније је, у ствари, рећи да се последица преокрета испољила између Hébertovог и Dantonovог погубљења, а да се преокрет збивао постепено, пошто је поједена и сварена пресуда пиљара Mouлина.

Избор пресуде која ће се прогутати није увек био једноставан. Уколико су упорније и окрутније уништавани, непријатеља је било све више. Када су

аристократи истребљени или емигрирали, непријатељи се преселише међу грађанство, па потом и у народ одоше. Под гиљотину ступише сељаци, занатлије, трговкиње, слуге, курве, па и просјаци. Њихови *заврџи* нису омогућавали спонтан избор. Све су кривице изгледале и подједнако мале, подједнако бесмислене, подједнако неправедне. Већина је имена допуштала наду да преживљавање пресуде нико неће приметити.

Чију пресуду за гутање изабрати?

Изречену над богаљем који се жалио да је за краљевства просјачењем боље зарађивао или ону која је старицу слала у смрт зато што је говорила како јој је у младости било лепо, младости што се, на невољу, подударала с владом Louisa XV, када је свим поштеним људима *морало* бити ружно?

Кога спасти, кога сечиву гиљотине препустити?

Ropier је бесане ноћи проводио о немогућем избору размишљајући. Није ли погрешно? Да ли је ваљало богаљеву пресуду појести, а старицу на гиљотину послати? У речи *џослаји* мука је и почивала. Произлазило је некако да људе на гиљотину он шаље. У сваком случају, оног од двоје осуђеника чију је пресуду могао појести, а појео је није.

Спасао је старицу.

Сан је посведочио да је неспокојство основано. Богаљ је у сну стајао испод гиљотине која је опет имала изглед металног вретена, преко главе је носио капуљачу целата, и кад се до њега успео, крвавим му је патрљцима помогао да на трибину ступи. А фрула невидљивог свирача и сада се чула.

Бунило га је једино што је у првом сну под фантомом гиљотине стајала Germaine Chutier, жена коју је *sûasaо*, а сад богаљ Pierre, човек којег није спасао. Као да је сан, бар њега што се тиче, оба поступка изједначавао. Разлика је можда била у томе да га је Chutier убијала нехотично, чистом могућношћу да због ње буде откривен, а богаљ Pierre из пуке одмазде.

Од тада се у нејасним предметима препуштао коцки. Насумце је бирао цифру до које ће бројати, затварао очи, и, премештајући кажипрст с једне на другу пресуду, од оних, наравно, што су у обзир долазиле, с последњом цифром очи отварао. Јео је пресуду на којој би прст затекао.

Боље се осећао, дубље спавао, мање воду испуштао.

Олакшање, на жалост, није трајало. Између старца који је гунђао против скупоће и младића што се жалио на беспослицу, коцка је за живот изабрала старца. Побунио се и прогутао младићеву пресуду. Очекивао је старца у сну. Већ га је видео како му испод вретена гиљотине пружа крваве руке. Дође младић и он му поможе да под секиру легне.

Разумеде поруку. Нема права да слепом случају препушта моћ коју му је Бог дао. За свој избор, ма какав био, сâм мора одговарати.

Онако како су Robespierre, Danton, Marat одговарали за свој.

Избору ће посветити озбиљнију пажњу него до сада. Он не сме бити механички. Ни случајан. Поготову зависити од страха и гледати да се што пре обави, једна да се од две одабране пресуде што брже сажваће. Ко одлучује о животима ближњих, мора знати зашто један заштићује, други смрти

препушта. Мора о осуђеницима знати више него што саопштава штура пресуда, заинтересована само за *завршањ*, њихову контрареволуционарну кривицу, ни најмање за живот и њихове људске вредности. Кад му се већ пружа прилика за неко добро, није ли упутно да оно буде и разумно, да у животу оставља што је живота вредно, што ће га врлини посветити, а не злоупотребити?

Није ли корисније појести пресуду обућара Rigouta, који је опсовао председника своје Секције, па је то протумачено као вређање отаџбине, него ону његовог имењака, лопова Rigouta, који је том председнику украо кесу ливара, па је и то проглашено нападом на отаџбину?

Уосталом, зар он тако већ не поступа? Никад није уништио пресуду неког револуционара. Равнодушно је у Протокол завео све Бесне и Hébertiste. То су, разуме се, била позната имена, бојао се да ће га њихово преживљавање одати, али и међу њима се могао наћи залутали бедник, за чију се судбину нико неће распитивати. А ни њега није спасао.

Правио је, дакле, избор, иако га као таквог није препознавао. Чинило му се да га одређује страх. А захтевала га је и савест. Беху то људи који су друге на гиљотину слали, слали их све до последњег тренутка, све док и сами под секиру нису легли. Нису заслуживали саучешће. *Завршањ* им је био и сувише велики. И није почивао у Guoquier-Tinvilleовој бесмисленој оптужби, већ у њиховом животу.

На жалост, о осуђеницима на смрт једва је шта знао. Најчешће ни како изгледају. Иако су одржавана у суседном холу, суђењима није

присуствовао. Осим горопадног Dantona, ниједног није чуо. Извесне је, наравно, сретао у писарници, *йре* него што су постали контрареволуционари, док још револуционари беху, али пошто су револуционари били, за спасење нису у обзир долазили и нису га интересовали.

Мучен необавештеношћу која му је отежавала избор, па га понекад сумњивим, чак и погрешним чинила, дође на пустоловну мисао, неприкладну повученој природи. Канцеларија Тужбе припремала је процес групи завереника против Републике, који су били толико вешти и опрезни да се међусобно ни познавали нису. Из списка изабра двојицу најнезнатнијих, обућара Rigouta и крадљивца Rigouta, мада је могао узети било кога, сви беху подједнако непознати, и мада се чинило да се избор по себи намеће, да је праведније спасти обућара него крадљивца. Но, Popier је хтео да потврду за своје начело добије баш на примеру у коме је лични избор у корист обућара Rigouta већ учинио.

Мисао беше једноставна и узбудљива. Више, у ствари, узбудљива него једноставна. Требало је отићи у крај у коме су живели и код суседа се о ухапшеницима распитати. За обућара Rigouta било је то сразмерно лако. У тужби, која ће, ако се не умеша, ускоро постати пресуда, а одмах затим и умрлица, писало је где станује. Али за лопова Rigouta ништа није писало.

Једне се вечери, по завршеном послу, уместо у поткровље на спавање, упути предграђу Saint-Antoine.

Био је млак, пљуском овлажен јесењи сумрак, тек прожет жутилом првих фењера. Ваздух је густ, тежак за дисање. Перика се опушта. За високе потпетице хвата се лишће, нога, од седења укочена, клизи у страну. Али, коса, калдрмисана уличица, у којој живи Rigoutova породица, још је пуна света. Тај свет разговара, чује и о чему. Довикује се, смеје, чује и – чему.

А он је последњи смех слушао кад је судија Belleville с великим даром запажања описивао како су неком Бесном на губилишту спале панталоне. Седео је у Палати правде, као у мртвачници, у мртој канцеларији, над мртвачким Протоколом и замишљао да је и Париз умро, да је мртав колико је то био он, да се његовим улицама не чује ништа осим шкрипе осуђеничких двоколица, бубњева добоша Националне гарде и фијука гвоздене брадве.

А Париз је живео! Париз је уживао! Париз се смејао!

Осети горчину, па и умерену нетрпељивост, према свим тим људима који су њему, Jean-Louisu Rorigu, препуштали да мисли о гиљотини, а они, изгледа, живели као да је нема, као да ће вечно живети.

Породици се неће обраћати. Она ће бити пристрасна. Рећи ће му да од *њиховог* Rigouta бољег човека нема, да је његово хапшење тешка, бесмислена грешка. Распитаће се код суседа, других занатлија из улице. Они ће му о обућару Rigoutu дати веродостојнија обавештења.

Запрепашћен је био када је спознао колико се преварио, а уплашен кад схвати какву би грешку починио да се о обућару није распитивао него га изабрао само на основу својих грађанских

предубеђења. Према општем суду, Rigout беше највећи неваљалац у крају. Нико за њега ни једну једину лепу реч није имао. Нико у његовој невољи саучествовао. Сви беху срећни што су га се ослободили.

Збуњен оволиким непријатељством чак и обућаревих најбољих пријатеља, премда није намеравао, посети Porier и оптуженикову породицу. Она је о Rigoutu имала горе мишљење и од суседа. Толико рђаво да изрази спремност, ако је позову, против њега на Трибуналу сведочити.

Porier се, збуњен, повуче и оде да под мостовима Сене потражи познаваоце другог Rigouta, не очекујући да о крадљивцу чује ишта повољно, очекујући, у ствари, да остане без оба изабраника, без иједне пресуде за сутрашњи ручак.

Још једном се превари. Лопови под мостовима Сене говорили су о *свом* Rigoutu само најлепше.

Вративши се у поткровље Палате правде, очисти ципеле од лишћа, осуши власуљу, поједе парче сира, свуче се, покри ћебетом преко главе, и пробде ноћ.

Тешка беше, најтежа после оне у којој је сажвакао прву пресуду. Али се исплатила. У зору имађаше спреман одговор. Знао је како ће изабрати између обућара и лопова Rigouta.

Обраћати се за помоћ људима није вредело. Стварност ће увек служити ономе ко је описује и увек бити друкчија. У једној ће обућар Rigout бити зао, у другој би, да је за лутање по предграђу и истрагу имао више времена, можда и добар постао. У једној ће лопова Rigouta хвалити, у другој кудити. Како се онда између њих одлучити?

Очигледно је да се помоћу непоузданих и променљивих чињеница праведна одлука не можа донети. Она је могла лежати само у њему, у његовој инспирацији, његовом инстинкту... (Философ би говорио о слободној вољи, али Popier није био философ, па је већ тада мислио на неку врсту ћефа, само му није знао име.) Ко моћ притежава, мора пре свега у себе, у сопствени суд поверења имати. Ни Fouquier -Tinville није тужио на основу чињеница него својих револу-ционарних нагона. Тужбе су, додуше, махом биле погрешне, у најмању руку претеране, неприкладне *завршњу*, али је моћ Државног тужиоца Револуционарног трибунала била нешто сасвим друго од његове. Она је убијала, његова оживљавала.

Кад му, око подне, донесоше пресуде обућара и лопова Rigouta, не налазећи у себи инспирацију која би га определила, обојицу у Протокол уписа, и ручак, после дужег времена први пут, поједе без горког зачина мастила.

Осени га туга што тог дана никог није спасао, како се зарекао, али се осећај кривице посрамљено повуче пред свешћу да му моћ намеће одговорности које захтевају и личне жртве.

Прича је оставила Jean-Louisa Popiera 24. марта, Germinala, да у Судски протокол уписује на смрт осуђене Hébertiste, као преплашеног човека, свесног опасности којима се излаже; оставила га је усуканог, испијеног, модрог од пробдевених ноћи, посвећених размишљању о јучерашњем ручку и страху од недоумица сутрашњег; оставила га је необријаног, запуштеног, у потпуној небризи за изглед, и усредсређеног на његово *дело*; оставила га

је, најзад, усплахиреног, унезвереног, на прагу живчаног слома.

Дочекује га, на месец дана после 5. априла, *Germinala* такође, и завођење *Dantona* и другова у Протокол, као друго биће. Још је смотрен, зна да ће га и најмања омашка коштати главе, али није преплашен. У сваком случају, мање страхује него у почетку. Као да верује да до хапшења не може доћи, чак и ако погрешку направи. Па и да уопште не може погрешити.

То повољно утиче на његов изглед и држање. Није више блед, испијен, измрцварен. За ондашње прилике чак и добро делује, премда се храни као и други, не рачунајући мастилом натопљену хартију што је свакодневно гута. Колико му плата допушта, упадљиву пажњу обраћа на спољашњост. Лишава се јела да набави комадић одеће који ће га разликовати од неуредне руље писара око себе. С утегнутим модрим жакетом, заменом за похабани црни капут, из чијих рукава лепезасто вире крајци кошуље, бухавим белим жабоом, белим доколеницама и плавом периком која је припадала неком погубљеном аристократи довршава промену изгледа што верно прати промену у њему.

Јер, дубље од свега мења се његово држање. Нестају згрбљена, камиља леђа, по којима се у судским ходницима препознаваху писари. Кратковиде очи, упропашћене лојаницама, добијају наочаре металних оквира, округлих окана, и хладну оштрину унутрашњег погледа, способног да продре и тамо где прави остаје беспомоћан. И раније је био повучен, уздржан. И сада је. Само на други начин. Док је пре преображаја закопчан био као

неко ко осим немоћи нема шта да крије, сада је то као неко ко моћ неће да показује.

Неће да показује, али је поседује. Поседује и осећа. Свим својим бићем.

Промена није могла остати незапажена. У сваком другом времену околина би тражила објашњења, и када га у друштвеном статусу, који је остао неизмењен, не би нашла, када би свако друго разумније тумачење пропустило да је објасни, прогласила би га ћакнутим и смејала му се. Али је у Револуцији све могуће. Да није, не би била могућа ни она. Није ли од смешног провинцијалца из Arrasa постао Robespierre? И ко је био Danton пре Преврата?

Не личи ли тај Рорјер с модрим жакетом, плавом периком, округлим наочарима и крутим, неприступачним држањем све више на Неподмитљивог?

Да, до врага, заиста личи!

Приметио сам ја то одавно и питао се како се усуђује.

Не би да не може.

Не, не би.

А пошто може...

Пошто је могао, почеше да га се плаше. У почетку, осим у држању, које није доликовало ни занимању ни рангу, а ни Рорјеру каквог су познавали, стваран разлог страху није постојао. Убрзо постаде неопходан. И нађен би у општем убеђању да је Рорјер тајни повереник Одбора јавне безбедности. И овде су се револуционарни обичаји разликовали од манира ancien régimea. Некад се полицијски жбир презирао и избегавао. Сада се за његово друштво отимало. Избегавање баше опасно,

јер је било сумњиво. Врлина нема чега да се плаши, беседио је Robespierre, невиност је заштићена. И зато су они који су се Poriera највише бојали највише за његовом близином жудели.

Сам Porier мало је шта од промене у осећањима Канцеларија осетио. Ни док је био бедни записничар смрти, немоћан да у њеном току ишта мења, људи му нису недостајали, нити је због усамљености патио. Сада, кад је моћ поседовао, кад јој сврху нађе, кад мисију имађаше, недостајали су му још мање. Наметљивце да обесхрабри, постаде неприступачнији. То појача њихов страх, те биваху све наметљивији.

Да ли је знао да на Robespierrea личи? Да ли је сличност случајна последица унутрашњег преображаја или тежња моћи да се на моћнији узор позове? Да га – ако машти на вољу пустимо – пародира, да се из тајне свог *гела*, делу оног другог руга?

Не упуштајмо се у бесплодне претпоставке које причу о Jean-Louisu Porieru заводе на странпутице мимесиса. Преузели бисмо обавезу да сличност до последица доведемо. Јамачно би нам се учинило да највећу драмску вируленцију има сусрет оригинала и копије, Maximiliena Robespierrea и грађанина J.-L. Poriera (чиме се изневерава историјска истина да, пре суђења, Robespierre никад није посетио Револуционарни трибунал, од чије је слепе ефикасности толико зависила владавина Врлине). Да ли се Вођа ужасава гротескне верзије за столом, на коме се води највернији записник његове утопије? Да ли њен неверни записничар, грађанин Porier, одолева искушењу да своју причу доведе до хомеридског краја – јер он већ је дубоко у *другом*

Rorieru, свесном својих моћи – и како то изводи? Запали би у грдне компликације дужне да се разреше слањем *нашег* Robespierrea, грађанина Roriera, на гиљотину, под коју свакако, као контрареволуционар, спада, али не пре времена одређеног овом истином о њему.

Више нас брине шта се у њему него шта се с њим догађа.

Шта се, дакле, у њему догађа?

Видели смо га како жели да се одговорности отресе и препусти је коцки. Кад га она неправедним одлукама разочарава, прихвата се избора. Покушава да га заснује на уочљивим разликама у вредности два живота. Лаконске биографије у пресудама нису од помоћи. Упућује се онима који кандидате најбоље познају. Ни они не помажу. Доводе га у још већу забуну. Обраћање такозваним реалностима живота убеђује га да оне не постоје, да су њихове чињенице непоуздане и да се на њима не може донети здрав суд. Опет је сам, али свестан да друкчије и не може бити. Моћ је увек сама. За саветника има она само себе и неограничену веру у своје позвање. Отада се ослања искључиво на властити суд. У почетку следи тај суд Разум, његово осећање Правде, у неку руку цело Rorierovo животно искуство. Али, сећање на случај Rigout не изумире. Онда га замало није обмануло поверење у туђ суд. Сада се плаши да га не обмањује властити. Ни он није ослобођен заблуда. Доноси се на основу неколико штедљивих података у пресудама које бира Fouquier-Tinville. Ко јамчи да су истинити? Germaine Chutier је јамачно жудела за добрим вретеном, не за добрим краљем, а да се није умешао, смакли би је као убеђеног ројалисту.

Чему, дакле, за помоћ да се обрати? Све је пробао. Ништа му помогло није. Ничег није било.

Био је сам.

И тек кад схвати да се мора отрести предрасуда Разума – коме су у Notre-Dameu одржавана богослужења – и препустити се надахнућу, јер само их је оно лишено, само оно од разлога не зависи и рачунима не подлеже, да заборавити мора све што је из аката Трибунала о оптуженику сазнао, ма колико мало то било, и судити му по вољи, онако као што делује божанска правда, тек тада је могао мирне савести да спава, знајући да ће га сутра, ма какав избор предстојао, сама моћ научити како да поступи, и да ће, ма како поступио, избор бити праведан.

Отада је сваког дана Jean-Louis Poirier одузимао гиљотини по једну људску главу. Мислио је само док не би елиминисао осуђенике који нипошто у обзир нису долазили, јер су били познати или им кривице беху нарочите, а онда је престајао да размишља, поверавао се видовитости надахнућа и мирно јео пресуду коју му је оно изабрало.

Јер, надахнуће никад није грешило.

8. јуна, у Messidoru 1794, одржана је на Марсовом пољу светковина Највишег бића.

Био је то једини Poirierov слободан дан, једини у коме нису радили ни он, ни Револуционарни суд, ни гиљотина. Предвођени Fouquier-Tinvilleom, часници и службеници Палате правде отидоше на прославу. Међу њима је био и грађанин Poirier. У модром жакету, с белим жабоом, белим доколеницама, плавом периком и металним наочарима округлих окана, које као да беху и мало

затамњене, достојанствено је ступао на зачељу судске администрације.

На Марсово поље није стигао. Није видео како првосвештеник нове вере Maximilien Robespierre Богу представља Револуцију, њен Конвент и њен народ. Улучивши прилику, извукао се из свечане поворке и упутио на Place de la Révolution. Хтео је да види машину смрти којој је месецима отимао храну. Сад је то смео. Био јој је дорастао. У сновима је имала облик вретена преље Germaine Chutier. Знао је да тако не изгледа, али како уистини изгледа, није могао замислити упркос исцрпним описима што их је чуо у Канцеларији суда.

Place de la Révolution празан је, засењен сунцем. Париз је на Марсовом пољу или по тамницама. На средини трга диже се костур трибине, под чијим хладом дрема оронули Национални гардист, ослоњен на мускету. Гиљотину не види. Покривена је црном драперијом као споменик који ће се тек открити. Наслућује да има оштар, готски облик, и да се позади продужује у даску, уз коју везују тело. Није се од вретена много разликовала. Не осети разочарање што је није видео.

Неки Јакобинац, ученик Енциклопедиста, описао је гиљотину као хоризонталну раван с вертикалним продужетком, с кога се на човека спушта троугласти додатак да му правоугаони део тела одвоји од лоптастог. А тако се могло описати и свако вретено.

Врати се у Палату правде и пође у Дворану слободе, у којој је заседао Револуционарни суд. Ни она не начини утисак. Осветљавали су је издужени прозори, усечени у камен. Постављене бежу три бисте: Брута, браниоца римске Републике, и

грађана Marata и Le Peletiera, бранилаца француске Републике. Остало беху столови, столице, клупе. На средини за суд и тужбу, с једне стране за пороту, наспрам ње за бранитеља. Иза њега у шест степеника ређале су се клупе за оптужене и завршавале столицом за првог међу њима. На другој страни беху банкови за сведоке, а иза ових ограда која је публику одвајала од суда.

Изађе, не осетивши нипта.

Хтео је да се спусти и у Conciergerieју. Одустаде. Међу затвореницима је било педесет двоје чије је погубљење одложено због светковине Највишег бића. Знао им је имена, иако пресуде још није завео. Могао би неког од њих срести и запасти у тешкоће што их је доживео с имењацима Rigout. Морао је остати непристрасан. Изван привида стварности. Изнад њених уплива.

А и питање је да ли би га стража пустила.

Врати се у писарницу и остатак празника проведе у исцртавању рубрика у Протоколу. Кад се прену, мрак се као сива маховина хватао по голим зидовима и с улице се чуо раздраган жамор грађана који се враћаху с венчања Бога и Револуције. Све до Pluviôsea, четврте недеље јануара 1795, о Књизи се неће морати бринути.

Већ после неколико дана виде да је с предвиђањем преуранио. По ходницима Палате правде шапатом се поче говорити о колебљивом положају владе и умерењачкој завери Конвента против Одбора јавног спаса. Robespierre се повукао из јавног живота, није одлазио ни у Скупштину, ни у Одбор, а ни у Јакобински клуб није свраћао. Причало се да и није у Паризу. Да је вероватно у Ermenonvilleu, у посети гробу Jean-Jacquesa

Rousseaua. Ходочашће се у Palais Royalu сматрало природним. Пошто се на смрт толико ослањала, сада су Револуцији само гробови могли помоћи. Вести о крају Терора беху све упорније. И најкрвожеднији су листови Трг Револуције хвалили тишим гласом. „Фурије гиљотине“, махните Јакобинке, које су по цео дан седеле на галерији Конвента и, плетући деци и гардистима чарапе за зиму, захтевале главе непријатеља народа, ућуташе. У Palais Royalu, увек добро обавештенom, Dantonovim убицама није се давао ни један месец. Народ се на погубљењима прореди, допуштајући себи кадикад и гнушање. Из ушију имућнијих грађанки несташе минђуше у облику патуљастих, бронзираних гиљотина. На улици се више није чула весела песма посвећена проналазачу гиљотине:

„En rêvant à la sourdine
 J'ai fait une machine,
 Tralala, lala, lala, lalala,
 Lala, lalala,
 Qui met les têtes à bas!“
 („Размишљајући тихо у себи,
 Направио сам једну машину,
 Тралала, лала, лала, лалала,
 Лала, лалала,
 Која скида главе!“)

Ropier је имао сувише посла да о новим ветровима озбиљније размишља. У последње време није се најбоље осећао. Патио је од јаких стомачних тегаба. Измет му је све чешће откривао жућкасто-беличасте трагове несварених пресуда. А кад је, подстакнут свежом вешћу о близини преокрета, на њега и мислио, и сам се зачуди колико

га је он мало радовао. Не паде у малодушје. Није у преокрете веровао. Париз је омиозно личио на дане у којима је Danton из њега отишао, кад су сви захтевали крај Терора. А крај је дошао Dantonu. Терор га је преживео и постао још жешћи. Више га је забрињавало што ће судницу револуционарног трибунала опет испунити познате личности, чије пресуде није смео јести.

Препавши се да ће, кад се Robespierre из летаргије врати, без њих потпуно остати, Popier у јулу, Messidoru, поче јести по две пресуде дневно. Самртника је било довољно да их је и неколико могао прогутати, нико приметио не би. Ограничења нису лежала у његовим моћима, вољи и ревности поготову, него у слабом трбуху.

Понекад је и повраћао. Од тога је највише страховао. Пресуду рабације Marollesa, морајући је брзо прогутати, нити је уситнио, нити добро сажвакао, и замало је није исповраћао у крило дежурном судији.

8. Thermidora, или 26. јула, Robespierre се појави у Конвенту и одржа говор који не узбуди ни његове следбенике. Нико га није разумео. Tricoteuses, плетиле с галерије, не чујући имена чија се смрт захтева, не схватише да је Република још једном у опасности. Ћутке су плеле своје чарапе, и ништа се не зби. У Канцеларији суда протумачише догађај неповољно по Неподмитљивог. Већ сутрадан, 9. Thermidora, писар Chaudet се усуди да на Popieга истражи суздржавану завист. Предложи му, шапатам додуше, да Robespierreovo име већ сада у свој Протокол упише.

– А можеш и престати да на њега личиш – додаде злобно.

Рорјер га не чу. Нити је, неколико сати касније, схватио да је Конвент изгласао Robespierreovo хапшење. Пред њим су, наслагане једна преко друге, лежале пресуде четрдесет петорици људи, данашњи оброк гиљотине. Међу њима беше и његов, пресуда коју ће данас за ручак појести. Овога пута само једна. Само један је мушкарац толико анониман да га без ризика сме сачувати. Недоумица, због које Chaudeta није чуо, доста је дуго онемогућавала ручку да приступи. Човек се звао Joseph Garinio. Био је кућегазда из предграђа. Станари су га оптужили да новац, високом рентом од њих опљачкан, поклања контрареволуционарима. Рорјер у то није веровао. Garinio је био одан Републици. Али био је свиња. Рорјера је 1789, усред зиме, из рентираног собичка избацио.

Није заслужио да живи.

И он га оштрим краснописм у Протокол уписа.

Тада се у њему догоди други, и од првог моћнији преображај.

Није хтео да због Garinioа његову милост данас нико не ужива. Не би праведно било. Остала четрдесет четворица беху угледније личности, којих се раније устручавао. Није више осећао никакав страх. Чудио се како га је икад и осећао.

Шта је оно рекао онај Chaudet? Нешто ружно, свакако. Штета што његово име не може уписати наместо неког кога ће међу четрдесет четворицом данашњих осуђеника изабрати.

Ваљда ће и то једном моћи.

Не бирајући, расејано, препуштајући се ћудима руке, са свежња на столу узне пресуду Arnousséu, чудаку који је тврдио како ће свако кога гиљотина

убије отићи право у рај, и поједе је са слашћу што је давно није искусио.

Исте вечери, док су у Hôtel de Ville, где се ставио под заштиту Комуне, хапсили Maximiliena Robespierrea, ухапсише у поткровљу Палате правде и њега. Није се бранио, чак ни распитивао зашто га оптужују.

За свој завршањ дознаде случајно.

Грађанин Arnoussé је по сваку цену хтео у рај. Кад је списак за погубљење прочитан, побуни се што га у њему нема. Упорно је доказивао да је и он на смрт осуђен. Дежурне судије су имале муке с људима који су то порицали. Само због необичности захтева Vileté пристаде да га провери. Записник са суђења потврди Arnousséову причу. Како је онда могуће да га у списку за погубљење нема? Прегледаше Porrierov Протокол. Ни ту га не нађоше. Porriera ухапсише, али да би сигурни били, затворише у Conciergerieју и састављача списка Chaudeta. Додадоше им неколико прикладних људи, међу њима Arnousséа, заосталог од јучерашње жетве, завршањ им проширише до езотеричног удружења које је чинима хтело наудити општој ствари, и тако се роди још једна мрачна завера против Републике.

Судили су им истог дана кад и Robespierreu, на засебној, јутарњој сесији.

Погубиће их заједно; 10. Thermidora или 28. јула.

Од тренутка хапшења док на гиљотини у врећу није кинуо, не проговори Porrier ни једну једину реч.

Беше далеко.

Историјски извори тврде да је тог дана, 10. Thermidora (28. јула), године 1794, с Robespierreом гиљотинирано 104 осуђеника. Ова прича вели да их је било 107. Број су попунили грађани – Jean-Louis Poirier, који је јео смрт, Arnoussé, који је волео рај, и Chaudet, који је умро невин.

Зашто их нема у списку за погубљење, а погубљени су, објаснити се не може. Из истих разлога, биће, из којих је нама толико времена требало да објаснимо зашто су други људи на смрт осуђени, а ипак нису умрли.

Улице бежу пуне као у дане народних светковина. Иако их је по Револуционарном календару било доста, никад их довољно није било за народ заљубљен у слободу. Као да је Највише биће поново у престоници Револуције. Париз је испраћао Robespierrea путем који су углачали немилосрдни точкови Врлине. Дуга поворка двоколица вукла се преко Pont-Neufa, улицом Saint-Honoré, према Тргу Револуције.

Сви су гледали у Неподмитљивог, многи хтели да га дотакну, неки и успомену на овај дан да понесу, с њега здеру. У поцепаној, прљавој кошуљи, с крвавим завојем око вилице, клонуо на рукама пријатеља, није изгледао страшан. Можда замишљен, зачуђен, згађен, али не страшан.

Светина је урлала „À bas le maximum!“ Опет се чула поскочица:

„Monsieur Guillotin
Ce grand médecin,
Que l’amour du prochain
Occupe sans fin...“
(„Господин Гиљотен
Тај велики лекар,

*Ко̄га љубав с̄ирам ближње̄
Не̄рес̄иано обузима...“)*

На последње таљиге у низу нико не обрати пажњу, све док жена, Germaine Chutier, преља тек пуштена из тамнице, не примети сличност између осуђеника на њима и Robespierrea, какав је некад био. Грађанка се на њега баца каменом, вичући: „À bas le Maximilien!“ Светина прихвати шалу обасипајући двојника погрдама и подсмехом.

Jean-Louis Popier ништа није запажао. У модром жакету, под уредном, плавом власуљом, ослушкивао је свирку далеке фруле и кратковидим очима, кроз округле наочаре, посматрао како му се с Place de la Révolution приближава гиљо-тина.

Био је у праву.

Личила је на вретено.

[1988]

Видосав Стевановић

ИНИЦИЈАЛИ

Д. С. је (био) мој отац. Неколико случајних фотогра-фија све је што имам од њега, једино видљиво, а уочено – сумњиво наследство. Они који су га некада знали, редом су га и дословце заборавили, а сећања на мртве су иначе фалсификати – људи вам причају оно што претпостављају да желите чути. Његови родитељи такође нису живи, одавно су помрли и сахрањени; тако су нестали и последњи којима је био важан и незаменљив.

Д. С. је нестао; он је празнина.

Погинуо је млад (имао је двадесет три године) и слабе је трагове оставио за собом; сада сам двадесет четири године старији од свог оца. Не знам га, никада га у ствари нисам заиста видео, али све чешће мислим на њега; сећам га се и када хоћу да мислим на нешто веселије, на живот и будућност. Сањам празнину која се зове Д. С.; не видим ништа, не назирем лик, али знам да је Д. С.

Да ли ће моји синови једном тако сањати, не знајући шта (кога) сањају – главу без лица и лице без црта, маску сна и понора?

Можда се Д. С. (сам или уз моју помоћ) полако враћа у живот, реинкарнира се психолошки и потајно, труди се да освоји облик у коме ће једно време боравити? (Ако постане онај који ово пише, биће несрећан, а ја срећан!) Или ја то себе подсећам на дуг сина према оцу, кајем се у сну, а не желим и нећу да то себи признам на јави?

Мртви не опомињу; ми сами себе опомињемо.

Интуиција је једна заиста продорна људска особина; она налази и тамо где ништа не тражимо. Она свет који је прошао враћа у свет који ће тек доћи; она открива путеве у доњи свет и оживљава изгубљене, безнадне сенке. Описаћу смрт Д. С.-а као да описујем своју; скривени образац његове пропасти записан је негде у мојим генима и треба га пронаћи и дешифровати. Уметност је слутња и, понекад, открочење тајне.

Пре неколико година возио сам ауто поред забаченог града који дели река загађена нафтом и тешким индустријским отпадом; дању – застиран димовима, гаравом измаглицом, густим смогом – права је метафора еколошке катастрофе. Била је влажна новембарска ноћ. Нешто између магле и кише влажило је искрпљени коловоз, фарови су осветљавали нешто колебљиво и непрепознатљиво. Проређена и оголела шума промицала је са обе стране пута и крива дрвета беху као сабласти које се надносе над усамљеног путника.

Једна домаћа прича страве дала се зачети на том месту и тог тренутка, но самостворила се друга и друкчија.¹

1   Застао сам да се одморим. Моја супруга Марија ушла је у собу. „Изађи!“ рекла је. „Помози да нашег суседа изнесу.“ На вратима је била плава девојка, слеђеног лица; гледала је некако искоса и увис као да је слепа. У стану на спрату испод била су отворена врата, на околним становима

Тупо осећање страха и мучнине (слично оном које је оставила тек завршена фуснота) грчило ми је утробу. Руке на волану су подрхтавале и чинило ми се да ћу, ако се не одупрем напасти, скренути с пута – и већ сам замишљао како летим, ударам у нешто, умирем, али лагано и као у сну, безболно. Магновени приказ беше филмски, но привлачан. Шта се то догађа са мном, питао сам се? Зашто имам неодољиву жељу да пођем неким другим правцем, да будем неко други?

Зауставио сам ауто поред пута, оставио упаљен мотор и светла; цигарета беше горка као пепео.

„Спавај!“ рекао сам себи као болеснику кога сам нашао поред друма и примио га у ауто. „Смрт није у колима ни на друму. Она је у теби. Мама те, изазива и привлачи. Одоли јој некако!“

такође; неколико рашчупаних жена у кућним хаљинама посматрало је шта се збива и дошаптавало се – и све бежу старице. Троје су се надносили над мушкарцем који је наузак лежао на поду, између купатила и чивилука, тамно блед и жуте коже, није се мицао и као да није дисао. Ситна жена придржавала му је главу и плакала, једнолично и одсутно. „Љубави моја!“ говорила је, а речи су јој звучале као да долазе са грамофонске плоче. „Помозите!“ завапио је дечак у цинсу и ухватио ме за руку; касније сам видео да је младић, али ситан, младолик. „Хитна помоћ долази!“ рекла је првенокоса, зеленоока жена која се исправила и заблеснула ме белим, малтене насмејаним лицем. „Не дирајте га! можда је инфаркт?“ чуо сам себе како једва говорим. Све време сам се стидео, осећао неку нејасну кривицу; чинило ми се да та сцена има неке заобилазне, тајне, али непорециве везе са мном и да ће их све открити и осудити ме. Десетак минута касније хитна помоћ је установила да је сусед мртав; погодила га је струја док је поправљао стари бојлер – између његове главе и мојих ногу била је само таваница. Све је забележено онако како се догодило и одмах. Не могу да докучим шта значи ова епизода.

И помислих: „Говориш као у некој апстрактној прози чијег писца не успеваш да се сетиш!“

Сећање је мучитељско осећање, само понекад спасоносно; долази и престаје као киша. Неко криптично, мрачно име – тешко од неразмрсивих слојева значења – плутало је тог тренутка око граница моје свести, додиривало је и узнемиравало, но никако се није уобличавало у слова. Невидљиви предео околу притискао ме је голотињом и магленом кишом; био сам као глув и слеп, а напрезао сам се да видим пејзаж, да га препознам и да се спасем. У жутој светлости фарова назрех – као танак цртеж испод наслага бесмислених линија – младо, патничко лице (његове обресе, његову сенку) које сам понекад сањао, можда и сањао како га сањам.

Запљуснула ме болна радост – као да сам отворио прозор и врелу главу истурио на неку топлу, летњу кишу.

У близини овога града налази се село у коме је Д. С. некада био тешко рањен. Где сам сад ја? И ко сам? Можда сам и сам у том селу, седим и нешто очекујем, послушкујем фијук граната? Но ону која ће ме погодити свакако нећу чути, глуви смо једино за звук наше сопствене смрти – и слепи за кринке које ће она узети на себе.

„Највиша тема поезије јесте Гашење Сунца, а потом Тражење Оца...“ гласи један мој стих из младости. Година-ма сам, тражећи себе, скупљао трагове који су остали иза Д. С.-а – материјалних је било мало и били су без значења. Разговарао сам са његовим преживелим ратним друговима, командирима, лекарима, политкомесарима, са удовицама, мајкама и сирочићима који су остали иза погинулих, са случајним и зловољним сведоцима. Прочитао сам све што се могло наћи

поводом те кампање, касније назване Сремски фронт.² Ниједну ситницу нисам пропустио, можда ће се сутра показати као нешто важно, пресудно и судбоносно – по мене самога, по оне који ће доћи после мене.

Сретао сам при том свакојаке људе – лудакe, лажове, фантасте, ледене цинике, ђудљивце зелене од мржње, оне који су се потрудили да све забораве, оне који су се сећали намерно и подробно. Њихове стварне ликове поређао сам око црне мрље која је представљала лик Д. С.-а као грешне свеце на свима равнодушном иконостасу.

Нагнут над карте, пратио сам кретање војски, сукобе и повлачења, покушавао да себе замислим као стратега који једним потезом баца у битку стотине хиљада људи, знајући да ће једни погинути, други бити унакажени, а трећи се питати како су

2 СРЕМСКИ ФРОНТ, део општег стратегијског фронта у Југославији уочи завршних операција Југословенске армије (ЈА) за коначно ослобођење земље; протезао се између Дунава, Босутских шума и реке Саве у Срему где је крајем јануара 1945. после огорчених борби I армије са XXXIV немачким армијским корпусом, био стабилизован на линији: источно од Мохова – источно од Товарника и села Липовац на Босуту, и такав остао до 12. IV 1945. када је I армија извршила пробој. Немци су га образовали да би спречили наступање I армије (Срем) и III армије (Барања) између Саве и Дунава на запад и обезбедили групу армија „Е“ која се долином Босне повлачила на северозапад... У зору 12. IV 1945. после краће артиљеријске и авионске припреме, северна група I армије извршила је пробој главног одбрамбеног појаса Сремског фронта и без задржавања истог дана сломила отпор Немаца на другом одбрамбеном појасу, заузела Вуковар и већ 13. априла ослободила Винковце... Значај пробоја Сремског фронта био је у томе што су I и III армија биле у могућности да остваре брже наступање између Саве и Драве на запад, па тако са II и IV армијом убрзају слом немачких и квислиншких трупа на нашем ратишту. (Из *Мале енциклопедије Просвета*)

преживели. Замишљао сам војне, политичке и остале циљеве који су изазивали ту кланицу – и ништа нисам схватио, ништа разумео.

У брдовитом шумадијском селу, китњастом као разгледница из унутрашњости, пронашао сам ведрог, риђег човека блиставих зуба, рекоше ми (а он то затим потврди) да је рањен истом гранатом којом је и Д. С. Док ми је показивао ожиљак на снажној, мишићавај бутини, учини ми се да се обојица некако удаљавамо и постајемо младићи који леже згрчени у мраку ослушкујући фијук граната, и знају да неће чути управо ону која ће их погодити.

Његова белолика снаха послужила нас је хладном водом и зашећереним воћем на тераси нове куће, за столом прекривеним зеленом мушемом. Полуокренутом, осмехнула ми се присно као да ме препознаје и чађави пламен уздржаног, кључалог секса сукнуо је из њених модрих очију; лице јој одједном би друкчије, мушко – лице мог младог оца. Грејало нас је пролећно сунце, околу је све цветало и мирисало, док се риђи заједно са мном враћао у исти такав цветномирисан дан на крају рата. Кад је завршио своју причу, седели смо дуго и ћутали као двојица који су се нај-зад срели и који се разумеју; снаха се више није појављивала и једино сам је чуо како певуши по кући, весело и помало презриво. Пошао сам, а он ме је испратио до капије; за тренутак ми је задржао руку међу тврдим длановима тежака и загледао ми се у очи као да жели видети ко сам и какав сам.

Онда ме је очински пољубио у образ.

Д. С. је рањен у праскозорје, док се магла ваљала око стаје иза које су спавали – њих неколико обезнањених младића, опхрваних умором маршева и јуриша, дрхтавицом чекања. Експлозија их је

разбацала као крпене лутке, но сви су, мада контузовани или забезекнути, одмах скочили и машили се оружја, једино је Д. С. остао на земљи. Једно парче гранате погодило га је у десну плећку, друго у леви кук, али он ништа није осећао – ни бол ни страх. Лежао је окрвављен на земљи, свестан, прибран као да се одавно пробудио, не јаучући, не говорећи, и посматрао их – онако унезверене, љуте, такође окрвављене – широм отвореним, зачуђеним очима. Хтео је нешто да их упита, али је заборавио речи; никако није могао да повеже мисао и језик.

Можда није веровао да се то баш њему десило и то на самом крају рата, кад је већ сањарио како се враћа кући, родитељима, жени и сину (мени)? А можда је управо био назрео, обавијено маглом и невестинским велом, бледо, јутарње лице смрти како стоји иза леђа оних који су притрчали да помогну и посматра га нетремице, не трепћући.³

3 Последње писмо Д. С.-а некако се сачувало и пронађено је на дну дрвеног сандука с којим је некада његов деда, а мој прадеда отишао у Балканске ратове и који се сам (сандук) вратио кући. Слова писана оловком избледела су, а негде су сасвим нечитка – трагови неразумљивог на грубом, жутом папиру истргнутом из ђачке свеске. Преписујем само оно што се да прочитати. „Петак 2. 1945. април. Село Асе код Бијељине. Драги моји родитељи данас добих време да вам се јавим да сам здраво и добро које и вама желим као и од бога здравље... Кад примите ово писмо ви напишите шта има ново. Да долазите далеко је али ако случајно пођете наћи ћете ме код Бељине или у Бељини јер ми очекујемо сваког часа да уђемо у њу... Ако случајно полазите понесите ми један веш јер још нисам примио овде и то ми је мука ноћу и кад се одмарамо... Гуњ ми је пропао избушили га меци у јуришу али мене ни окрзнули... Не морате много да бринете. Није нам лако али мора тако да буде... Сад примите поздрав сви. Прво поздрављам малог Виду потом оца маму и Олгу све наше рођаке и комшије. Сад примите поздрав од мене... Моја адреса је овако прва артилериска бригада четврти минобацачки дивизион...“

Комадићи гранате распршили су се свуда околу, израђавали мирну, сиву кобилу привезану за оближњи јасен, распорили јој трбух и пребили задње ноге; лежала је на боку и стакластим очима гледала Д. С.-а. И њему се учини да је то жена, велика и безбрижно гола, крвавих бутина, која га бестидно изазива, тресући мајчинским дојкама, а коса јој се вије по земљи као дивља трава на ветру.

И виде јасен пред нашом кућом, засађен на дан његовог рођења, како шуми лишћем и маше гранама као да га дозива; под њим беше синија и на њој четири тањира, четири виљишке и четири ножа и доста мирисаве, тек са ражња скинуте ускршње јагњетине – а нас (деду, бабу, мајку и мене) не опази, не чу и не осети.

Лекара нису имали или је био заузет другим рањеницима; читаву ноћ их је бомбардовала невидљива немачка артиљерија, урлајући равнодушно и правилно као добро подмазан механизам. Превила га је крупна, груба сестра са косом кратко ошишаном као у мушкарца и тврдим, храпавим длановима. Није јаукао, није се жалио, чинио се одсутан, удаљен, поспан. Само је рекао: „Мајко, хоће ли ми одсећи ногу? Ја сам сељак.“ Она му је одговорила, осмехнувши се изненађено: „Све ће бити како ваља, друже! Побједа је наша!“

И отишла је тешким, трапавим кораком надничарке.

Ставили су га на воловска кола која су се, шкрипећи, довукла из коморе; онај што је седео иза каљавих волова био је мршав, погурен и лице му нико није запамтио. Риђи друг мога оца ништа више није умео да ми исприча; он се случајно нашао на вашљивом ћебету поред непознатог саборца и

ненамерно је упио његову последњу топлоту. Сат-два касније кренули су на јуриш против невидљивог непријатеља – магла се нагло дигла и младо сунце их је заблеснуло, учинило тромим, па су трчали тетурајући и једва отварају уста да вичу.

Д. С. је нестао из видокруга и живота својих вршњака и у њима се више никада није појавио, осим као део приче – можда и као ове реченице које несигурно исписујем.

Силазак у Хад је симболична слика смрти – као и хришћанска представа о души која се пење у небо. Агонија Д. С. била је нешто треће – не пад, не узлет, већ путовање кроз равницу, лагано кретање које се, када и кола са ћутљивим возарем у тачку на видику, претвара у непомичност. Уместо да се враћа кући, уместо да се удаљава (како би се једном ипак окренуо), он је одлазио трећим правцем, путем који нико није знао, који није био уписан на војним картама. Може се рећи да је ишчезавао, бледео, губио црте. Био је (и сада је) сенка која нестаје, путник који не оставља трагове за собом, отац заустављен у времену и спреман да сачека свога сина и његове синове.

Ако имагинација уметника, човека који пише, не може то себи да представи и другима прикаже, онда не може ништа. Поуздана провера израза и стила јесте описивање туђе-своје смрти.

Плодна равница је пантагруеловска слика обиља, једрих плодова, друсних жена, масне земље која хиљадоструко рађа, пијаних жетви, свечаности без граница. Она је, с друге стране, тужна као напуштени салаш, пунокрвно депресивна и притиснута мислима о самоубиству; усред једноличног, бескрајног простора човек је сиђушан

и безначајан, ништаван као трава која трули и преображава се у ђубре.

Но Д. С. није могао (и да је хтео) видети ништа од тога, јер његово видно поље беше сужено и ван њега су остали звоници, дудови, високе дрвене капије са надстрешницама, ђермови у пољима, црвено и жуто цвеће које се тек дизало из црне, хладне земље. Кола на којима је он лежао имала су канате и он је, кад год је отварао очи, гледао једино пространо, плаво и дубоко небо, отворено као бунар без дна, као понор који се, уместо да га гута, сручује одозго.⁴

Погрбљена леђа свог ћутљивог, безименог возара ускоро је престао и да запажа. Речи су му се откидале са усана мртве и осушене; говорио је ником и нико га није чуо.

То небо је и данас исто. Можда ће га променити тек могућа еколошка катастрофа, али онда неће бити нас да то приметимо и опишемо; умреће само и без сведока, заборављено као она шкрипава кола која се полако мичу равницом и лагано нестају. Путујући туда (случајно или намерно), неколико пута сам га посматрао очима које су се трудиле да буду као очи Д. С.-а у оним часовима ишчекивања – провидне попут стакла и бестрасне. Узалуд;

4 „Над њим не беше ништа осим неба – високог неба, не ведрога, али ипак неизмерно високог, с пепељастим облацима који су милели преко њега. 'Како преко овог високог, бескрајног неба миле облаци лагано, мирно и свечано, не онако као што сам ја трчао' – помисли кнез Андреја – 'ни онако као што смо трчали, викали и тукли се... Како ја не видех раније ово високо небо? И како сам срећан што сам га најзад познао. Да! све је празно, све је варка овог бескрајног неба. Ничег, ничег нема сем њега. Али ни њега нема, ничег сем тишине, мира. Па хвала Богу!...' (Ј.Н. Толстој, РАТ И МИР, том први, стр. 444, Просвета – Рад 1968, превели с руског Милован и Станка Глишић, редактор Милан Ђоковић.)

маштати се дâ једино жмурећи, с погледом окренутим унутра.

Психолошка идентификација је немогућа; остале су непотпуне, мање или више погрешне пројекције, неодређене сањарије. Остаје ли нам ишта осим слутње? А прозним писцима ишта осим претпоставке? А кад слутимо, кад претпостављамо, не нарушавамо ли тиме основни постулат истине – њену проверљивост и доказивост?

Д. С. неће ни постхумно успети да постане неко други. Ја никада нећу бити он, нећу бити чак ни као он. Вино његове младе крви кануло је на туђе усне, а моје су испуцале и суве као у дугој грозници жеђи за артикулацијом. Из мог угла, смрт је доживотна разлика међу нама, сутра и заувек; ми смо на различитим путевима који се никада и нигде не укрштају – његово кретање је сферично, а моје кружно, сомнамбулно, слично псу који јури сопствени реп. Но размишљања о смрти ништа не вреде; и сама смрт је безвредна, али нам сваки секунд живота чини драгоценим, јединим; њена патетика је гротескна и страшна, а романтика јој заударара као гангренозна рана.

Дубок, страшан бол прелази границе душе и духа и сам себи постаје анестетик; простор испуњен без-боллом звони од наговештаја краја, последњег даха, тихог умирања. У једном магновеном, сласном тренутку Д. С. је појмио да га више ништа не боли. Одједном. Ништа. Лебдео је као маслачак на благом ветрићу који пирка са брда – и видео је поље заплуснуто белим главама маслачка и шумовити брежуљак на коме је рођен и кућу коју је оставио кад је пошао у рат, напуштену и оронулу, нападану крештавим јатима врана и гавранова. Није више

осећао размрскано тело ни загнојене ране – ништа осим себе као нешто неодређено, лелујаво, трепераво-пролазно што узлеће, кружи и враћа се свом почетку. Престали су страх и стрепње, све се некако удаљило и смањило до сићушног, невидљивог.

Била је ноћ; жмиркаве звезде су полако промицале унатраг; тешки мириси блата, ритина и мртваја вејали су одасвуд; шкрипали су и цвилели неподмазани точкови на колима која као да су пожурила, појурила; возарева леђа су се исправила и он сам је порастао, раскрупњао се до дива који заклања видике као брдо што се претвара у планину.

Усамљен између неба и земље, Д. С. је појмио да ипак није сам, да је само честица, једна звезда међу милијардама, црвенкаста светлост мале, изгубљене радости усред бесконачног простора; и његови ближњи (сви осим мене, његовог јединог сина) беху топле, угодне звезде које тихо певуше, трнући и нестајући, губећи лица и сјај...

Цигарета беше горка као пепео. Седео сам у ауту (руке на волану, глава на рукама) и ослушкивао кишу – вечан, једноличан и увек нов шум, дирљиво досадан и мени необично, тужно узбудљив; ромињала је шапућући као старица која плаче на туђем гробу. Није ми се спавало, али нисам могао да возим; умор ми није дао да кренем. Мотор због нечег нисам искључио, тихо је радио и казаљка за бензин помакла се према нултом подеоку. Сам себи сам изгледао као залутали возач који некога чека на договореном месту, дрема, буди се и крајичком разума покушава нешто да схвати – нешто кишно, древно и нељудско.

Ко сам ја заиста? Кога то чекам? И где, ако себи смем да допустим ноћну радозналост?

„Крећи!“ рекао је глас иза мене. „Далеко нам је путовати!“

Ко зна колико дуго нисам скинуо ногу са гаса; возио сам опрезно и неспретно као на полигону за вежбање. Мотор је равномерно радио, али се казаљка за бензин није померала (можда се покварила) и светла фарова беху жућа и слабија него иначе; чинило се да се акумулатор испразнио. Био је то исти пут којим сам се, пре неколико сати или много година враћао кући – излокан и кривудава, поноћно празан као да је затворен или забрањен. Са стране не угледах ни једну саобраћајну таблу или знак, никакав оријентир; све беше исто и понављало се попут пустињског крајолика.

Пејзаж светлוצаве кише и проређених шума са оголелим дрвећем кретао се унатраг, али као да је кружио или био сферичан – мало касније опет се појављивао спреда и поново одлазио унатраг, јурећи и преображавајући се у махниту филмску слику која брзином хоће да буде жива.⁵

5 „По себи простор и време се састоје од ништавила... Стога су они у суштини психичког порекла... Али ако су простор и време привидна својства тела које се креће, створена неопходношћу разумевања посматрача, онда њихова релативизација помоћу психичке условљености у сваком случају није више никакво чудо, већ се налази у подручју могућег. Ова могућност, међутим, наступа тек онда када психа не посматра спољна тела већ кад посматра саму себе... Феномен синхронизитета дакле састоји се од два фактора: 1. Несвесна слика долази директно (вербално) или индиректно (симболизовано или назначено) у свест као сан, досећање или слутња. 2. Са овим садржајем коиндицира објективне чињенично стање...“ (К. Г. Јунг, СИНХРОНИЦИТЕТ КАО ПРИНЦИП АКАУЗАЛНИХ ВЕЗА, књига ДУХ И ЖИВОТ, стр.139 – 151, Матица српска, 1984, превели с немачког Деса и др Павле Милекић)

„Да не знам ко си, не бих те препознао“, рекао је глас иза мене. „Све време сам мислио да си друкчији. Бодар, весео, срећан, испуњен собом. Док сам прилазио колима, осетио сам твој страх – треперио је као летња јара над путем. Било ми те је жао. И замало сам се вратио.“

„Зашто си ме оставио?“ рекао сам.

Возио сам махинално, не видећи ништа; волан ми се ђудљиво померао у рукама. Сањарио сам како сам заспао у вожњи и како ћу се пробудити у болници, умотан завојима, главоболан и забораван после анестезије, несвестан своје прошлости. Ако не умрем, можда ће се преда мном отворити нови живот – једноставнији и чистији.

Пут је нестао, али као да смо се исправили и прошли право увис. Нисам више седео заваљен на седишту, крова нада мном није било; лежао сам на леђима, одузетих удова и укоченог тела, и посматрао небо над собом.

Било је црно као покров и празно, незвездано. Маглине и галаксије тумарале су по њему као библијска стада оваца без пастира, али ја их нисам видео. Одједном. Ништа.

[1989]

Михајло Пантић

ДАН ЗА КЛЕНОВЕ

Чим се сунце приклони западу и, за тренутак, обнављајући чин свакодневног крунисања света, заседне на врх велике планине, силазим на реку. Летњи дан је дуг, непролаз-но дуг, и до ноћи је још далеко, готово пуна три сата. Кроз мочварну ливаду и густе врбак долазим до воде, чист, као да идем на свето крштење. Површина реке је непомична; ни дашка ветра, ни најмањег таласа. Нагнем се. Две пастрмке, моје старе, добре познанице, достојанствено, не превише журно, одмакну се од краја, према дубини вира. Пастрмке су необична створења, налик рибама: сигуран сам да настају кристализацијом дубоке водене плавети, тамо, изван погледа, где вода гусне до далеког заборава и преображава се у ново, риблико тело, нешто слично рађању ларви јегуље из земљине утробе, како је учио један средњовековни хиромант, мистичар и зоолог.

Риболов сам на тој реци – чије име због њене светости не желим да поменем – увек почињао одатле, од тог вира. Најпре не бих ништа чинио. Сео бих на траву и *чињао воду*. Пастрмке би ми све

рекле: ако би њихове главе биле окренуте према матици, а њихова тела уз то још била благо искошена према површини, имао сам се чему надати. Река је у том делу увек толико брза да ће вам се у једном тренутку хипнотички привидети да у својој силини у ствари стоји. Не знам колико бих тако снатрио над водом. Понекад свега минут-два, понекад сат или дуже, а понекад, мада изнимно ретко, и сам бих падао у некакав далеки и дубоки самозаборав, у стање интензивно присутног одсуства свих чула и свих мисли, смећући с ума због чега сам заправо ту. Устао бих после тога и вратио се кући, без трунке двоумљења и без кајања што сам пропустио ловне сате. Тако је једноставно било и тако је, још једноставније, морало бити.

У ствари, обично бих почињао лов хватајући ону неприметну сенку која упозори дан да је почео да стари. Једва се дâ наслутити како та сенка падне на воду и за степен или два збије светлост. Ако трепнете у погрешан час, пропустићете да видите како се ваздух око вас, у магновењу вида, муњевито разређи и одмах потом слије у прву блећесиву нијансу тек изгледног летњег сутона. То, тај преображај, то старење дана, покрене рибу. Она то осети много боље од нас, јер је риба чисто, пулсирајуће чуло, божански створ у сагласју са водом, кишом, ветром, ваздухом, биљем, сунцем и месецом. Само онај ко учи, ко је спреман да непрестано учи, може, једном, избрусити инстинкт за тај тренутак, може научити да *чиџа воду*.

После те сенке, као неки њен брзорођени син, наиђе први сутонски поветарац. Ако је дах од севера, свеж, можда ће се десити добар лов, ако је југ, млак и поспан, риба ће бити незаинтересована и

трома. Најпре у крају, у хладу, над воденом травом која лелуја у брзаку, испод густе врбове крошње, искочи мала пастрмка. Затим још једна, па још једна, чује се већ и једно замамно *џљус!*, охо-хо, господин Глад удружен са госпођицом Игром покренуо је и велику господарицу вира и већ се свуда унаоколо чује весели пљусак по површини реке. Трапава жута мушица, закратко, тетураво залелуја над огледалом воде, и већ је нема.

Ретко сам ловио пастрмке. Постоји безброј објашњења због чега сам то некако нерадо чинио. Углавном, био сам уверен да ловом пастрмки откидам нешто из те беспрекорне равнотеже, да сасвим непозван рушим један ред који је старији од мене, од свих нас. Остављао сам их на миру, осим у данима када је у мени бујао неодољиви, прастари зов ловца, када су демони неких далеких предака кроз мене долазили по своје. Ја сам више волео кленове, рибу која у том крају није била на некој нарочитој цени, напротив, сматрана је, из многих разлога, нужним злом. А ако би се, и када би се, клен већ и ухватио на мушицу намењену пастрмки, био је уз псовку враћан у воду а понекад би, богме, рука неког љутитог риболовца, сасвим варварски, њиме трескала о обалу. Клен из бистре воде – а заборавио сам да вам кажем да је то била најбистрија река на свету, заиста, без претеривања, најбистрија река на свету – велим, клен из бистре воде је лукавац, опрезњак и паметњаковић првог реда. Првих година нисам му, чак ни светим случајем, могао ништа. Готово да сам очајавао, али не превише, знао сам да треба бити стрпљив, полако, чекајмо, сви ћемо једном доћи на своје. Не уображавам: кленови су ми се подсмевали, сваком

мом погрешном покрету, сваком наопаком покушају, сваком понуђеном мамцу. Изађем, рецимо, на воду и расплашим јато кленова које се излежава на сунцу. Они се измакну на сигурно одстојање, опет се подигну на површину, и стану да ме радознано посматрају, часна реч, да ме посматрају. Други пут, да променим причу, прикрадам се, пузећи кроз траву, готово прекинем дах и наднесем се изнад вира. Спустим удицу са заносним мамцем, вишњом, црвом или скакавцем, најлепшем мацану до самих уста. Он га презриво дотакне и окрене се, нешто му је ту сумњиво, не зна шта, па баш зато и сумња...

Или, сећам се и овога. Застанем пред делом реке на којем се обично окупљају велики кленови. Ако тренутно нису ту, ако је пре мене прошао неки пецарош или чобанин, ако је неко звере сишло да се налопће воде у жарки летњи дан и поплашило их, ништа зато. Узмем шаку ситног шљунка, седнем тако да ми сенка не пада на реку и полако почнем да на једно те исто место, у правилним размацама, бацам каменчиће. Бућ-бућ-бућ. Не прође више од два-три минута, ево их. Најпре неки малишан брзо прелети тај простор, па потом пристигну и остали, полако али сигурно, као по неком реду, све један већи од другог, а на крају се некако преко воље, али да овери тај догађај и да потврди свој несумњиви ауторитет, лењо доваља и главни мацан, широке и пљоснате главе и тела као мањи торпедо, онај коме се са десет метара забеласа ждрело када са површине покупи великог скакавца.

Дакле, сада смо код скакаваца. Великог, зеленог ливадског скакавца који у летње дане, нарочито за време кошевине околоречних ливада,

зна да, неопрезан, скочи у воду. Право у кленове чељусти, а ни пастрмка га не одбија, напротив. Клен се, рекох, у тим крајевима не лови, и на моје питање ретким риболовцима (јер „рибаре“ тамо сматрају дангубама, али достојанственим дангубама на гласу) како би га требало ловити, добијао сам махом исти, незаинтересован одговор: „Не знам, брате, ваљда на скакавца.“ Није то нека вештина ловити клена у *сијерој* или замућеној води, чинио сам то много пута и на језерима и на рекама. Када не опажа добро, клен узима мамац самоуверено, некако радосно и без двоумљења, али ово је била прозирна река, понављам, најбистрија река на свету, и ту је клен могао да ме види како пред ноћ низ планинску падину силазим на обалу (и видео ме је, него шта), а некмоли када наивно покушавам да му потурим мамац под њушку, макар се тај мамац звао велики зелени ливадски скакавац.

Елем, десет година спремао сам се за тај дан, дан за кленове. Испрва, рекох ли већ, нисам знао готово ништа. Али полако, неприметно, најпре кожом и ребром, чистом интуицијом, а тек потом и разумом који за риболов није најважнија ствар (јесте важна, али не и најважнија), почео сам да урањам у тај свет и да постајем његов део. Десет година је, мерено неким другим мерама, много времена, више него довољно да се променимо и ми и све око нас, али десет година у риболову је само један пристојан период, неопходан таман за основно распознавање оних сила на којима почива та страст, стара тачно онолико колико је стар и наш род. У тој страсти се ангажује све, и предосећај, и сва чула, и знање, и разум, и таленат, и вештина и срећа и, коначно, оно нешто најдубље у нама, једно магновено тоњење у

пралик. И случај, наравно, јер риболов није ништа друго него покушај да припремимо и изазовемо тај чаробни случај да риба баш тога дана, баш на том месту, баш у том тренутку, баш нашу удицу прогута, са баш тим, нашим, понуђеним мамцем. Нема збора: риболов је чисто наличје смрти, чији случај покушавамо да поништимо неким другим ишчекивањем, ишчекивањем нечије друге смрти; он је апсолутна, радосна похвала животу, вечни дамар набујале материје.

Десет година сам, гледајући, ловећи и учећи сваког дана понешто ново, скупљао енергију која се излила једног јутра. Све што су ми рекли, проверио сам, јер је риболов, знатним својим делом, заправо непреносиво искуство. Све се у њему дâ научити, али оно непоновљиво, оно главно, онај осећај за рибу и за *чишћење воде*, то се негује као најдрагоценији таленат, то се не стиче, већ са само усавршава, под условом да имате у себи шта да усавршавате. Моје учење је почело са зеленим скакавцем, који се као мамац мора употребљавати у тачно одређено доба године, у тачно одређени део дана, сат после праскозорја или сат пре сутона. Некада у свануће, некада у сутон, некада никада, а никада никада усред бела дана, у ведрини, по сунцу и безветрици. Тада се клен сунча и дрема и није му до јела, па макар јато скакаваца великих као врапци пало одједном у реку. Ако цео дан сипи кишица и дува ветар који прави мале таласе, то је већ нешто друго, тада се клен, раздражен храни цео дан, клен ради у киши. Али после кише клен не узима са површине. После кише он се примири и можете, пред вече, ухватити тек покојег неискусног рипца. Када се вода помути, клен избије у крај, у

плићак, и слабо узима, а ако се вода бистри, он се враћа на своја уобичајена, омиљена места. На једном се месту клен храни а на другом сунча, а када му је глава окренута низ матицу, он само пролази, није расположен да презалобаји.

На тој реци научио сам још нешто. Још много тога. Не показуј се клену, твоја сенка нипошто не сме бити на води, и мамац бацај или пуштај што даље од себе, по правилу увек уз ону обалу реке уз коју не стојиш: све то говорио сам себи после много неуспешних дана у којима сам чинио управо супротно. С временом, почео сам да избегавам она места која су ме мамила на први поглед, јер у риболову први поглед увек вара, ваља прочитати неки тајни знак, открити неки једва видљив сигнал, избегавати оно што ти се даје само од себе, прелогано, значи лажно. Све треба заслужити. А када већ клен узме мамац и крене са њим у дубину, најважније је савладати оно узбуђење које надлази у билу и у грлу, снажно удахнути ваздух и остати прибран до оног судбинског трена у којем га треба набости на удицу, одлучним а једва приметним, савршено усаглашеним трзајем штапа и руке, из лакта, не из зглоба шаке. Колико пута сам само пожуррио са трзајем и колико пута сам гледао како, надмудривши ме, велики клен, откачен са удице, одлази у воду да се тог лета више не врати, упркос свим поновљеним а узалудним покушајима да га поново преварим. Набоден клен неће поновити ударац, али ненабоден а превремено потегнут, можда хоће. Тачније, понекад хоће, понекад неће, пробајте. Готово сам сигуран да то хоће ли се вратити понуђеном мамцу који је већ једном гутао, или му се неће вратити, зависи од индивидуалних

карактеристика сваке појединачне рибе, свака од њих има нешто своје, нешто што је, ма колико то невероватно звучало, издваја од осталих представника врсте. Кленови, дакле, нису скакавци, они једу скакавце.

Вече пре тога дана за кленове изашао сам на реку, поновио свој мали ритуал, али нисам пецао, нешто ми није дало. Вратио сам се кући спокојан, непогрешиво знајући да све треба оставити за ујутру, не само зато што је јутро мудрије од вечери, већ и зато што за спарних дана, а тај је дан заиста био паклено спаран илинштак, клен једе само зарана, за време оне кратке јутарње свежине. Нахватао сам скакавце у пољу, недалеко од места на којем ћу ловити, а то никако није без значаја, клену треба нудити храну од оне врсте коју најчешће једе и према којој је, стога, најмање неповерљив. Отишао сам на починак, миран, као пред причест. Пробудио сам се лак, тачно у секунд, мени за риболов не треба сат, још једном проверио већ синоћ спремљен прибор и спустио се, својом стазом, на реку, да, стазом којом осим мене нико никада није ишао, или је ишао тако давно да сам се једва тога сетио. Дохватио сам се воде, поздравио са две знане пастрмке, са два жива кристала у пребистрој горској води, и отишао на место на којем су ме чекали велики кленови.

То место је у ствари било саставак моје реке и једне њене мале али снажне притоке, на крају поља, пре уласка у клисуру. Мала, кочоперна река заустављала је на свом ушћу, колико је могла, силину моје реке, додајући јој још понеку кап снаге... Јутарња измаглица вукла се над водом; свежина је, усред лета, улазила под кожу, сунце се

још није промолило. Стао сам поред велике врбе, добро скривен, изнад великог зеленог разлива. Прва светлост падала је на воду тако да се ни у њој, али ни из ње, ништа није могло видети. Расклопио сам штап, наместио пловак на тачно одређену дубину, проверио јачину предвеза и распоред ситних куглица олова, отворио кутију са скакавцима и нанизао два на удицу, од главе према репу. Откинуо сам им ноге и велика опнаста крила и лаганим покретом штапа одбацио их на десетак метара од себе, тамо где се брза вода дели од споре. Нисам чекао ни секунд, није било потребе да чекам, био је то дан за кленове. Тек што се пловак исправио, а ја отпустио први метар струне да мамац природно клизне воденим током, јави се клен. Узео је мамац самоуверено. Право говорећи, имао је разлога за ту самоувереност, километрима унаоколо нико није ловио кленове, нарочито не тог јутра, био сам сâм, апсолутно сâм, над водом, у праскозорје, сâм у свемиру, са кленовима, који су хтели да се играју једне старе игре рибе и риболовца.

Рекох, клен је узео мамац хладне главе, пловак је жустро скренуо укосо, у дубину, зауставио сам ваздух, избројао до пет и повукао врх штапа ка себи, тачно онако како треба и онолико колико треба. Штап се савио и две-три секунде ништа се није дешавало, баш ништа. Време је стало, а онда изнова потекло, заједно са водом, доле, изван мог погледа. На самом крају моје продужене руке, јер струна је продужена рука, нешто се ипак збило. Држао сам штап, не попуштајући, намеран да чекам на том месту до краја света, ако то буде потребно, или, добро, барем до онога тренутка док не сазнам

шта се збива. Полако, врло, врло полако, риба је кренула ка површини, али не задуго; одмах је узвратила наглим бегом у дубину. Издржао сам тај бег, потом још један, па још један, све слабији од слабијег. Било ми је потребно неколико минута да под ноге, до траве, привучем великог клена, баш оног који последњи долази на мој позив у игри са шљунком. Окренуо се на бок, видео сам га у свој његовој раскоши: крвцрвена пераја, сребробели трбух, загасито жуте бокове са магично сложеном крљушти у којој је записана историја и судбина света, смарагднозелена леђа и крупну, затупасту главу са великим, широко отвореним устима. У два-три наврата већ се био напио ваздуха и лежао је ту, преда мном, надохват руке, сморен, померајући само шкрге. Сагнуо сам се, не попуштајући струну, и покушао да га дохватим левом руком. Обала је била висока. Клекнуо сам на колена, обала је и даље била висока. Подигао сам му главу из воде. У часу када сам руком посегао према његовом усправљеном телу, он је последњи, очајнички пут отресао репом и предвез је пукао. Удица је била дубоко заривена у његовом ждрелу, видео сам то сасвим добро, али танки предвез није издржао и клен је, као некакав велики бели камен, напросто пропао у дубину.

Дрхтао сам. Нисам био нервозан, нисам био очајан, није ме било страх, једноставно, дрхтао сам, био је то чисти органски дрхтај, мој одзив на кленов дрхтај, сусрет једног интензивног животног трена и једног ништа мање снажног предсмртног грча. И то се разрешило тако како се морало разрешити. Отворио сам торбу, извадио нову удицу са предвезом, наместио је на основну струну, опет

поновио избачај, све тачно у длаку, и опет се све тачно у длаку поновило, као да је ударио његов брат близанац, само што њега нисам довукао до обале, откинуо је удицу после краће борбе, одмах пошто сам му први пут извукао главу на површину. Био је диваљ и неустрашив борац, и није ми се дао. Оно што је потом уследило, вредно је приче, јер се поновило по трећи, па затим и по четврти пут, све исто да истије не може бити, и све то за мање од петнаест минута, у цигло четири избачаја. Била је то велика кленовска породица са много браће близанаца и сестара близнакиња у јутарњем лову. Трећег сам вукао доста дуго, откачио се када сам већ мислио да га сигурно имам. Никада не треба себи рећи да нешто имамо пре него што га заиста имамо, нарочито не онда када је то већ готово извесно, час пре, и никако не у риболову. Четврти, највећи, а о њиховој стварној величини ни не треба говорити, јер то превазилази причу, отишао је на најглупљи могући начин. Учинио сам све како сам Бог заповеда, а он ме је, Бог, тога јутра гледао са неба и уживао, готов да затражи да и он једном забаци, јер, био је то божански дан за кленове, један у десет година, или један после десет година, а десет година је довољно да се промени свет; велим, учинио сам све какао је речено и записано у великој звезданој књизи судбине, издржао сам све његове ударе, сва лукавства, избацивања из воде, суманути бег у матицу, покушај забијања у траву и најзад га довукао до обале. Видећи да му не могу ништа, да не постоји начин да га некако дохватим, скочио сам у воду, хладну јутарњу воду, трупачке, до појаса, клизајући ногама по косом дну и покушавајући да га пажљиво прихватим прстима испод шкрга. Он је

био присебнији од мене. Једноставно је ударио главом у мој кук и спао са удице.

То је већ било превише. Стајао сам у води, готово сулуд и очајан, на ивици себе. Као тргнут из неког магновеног, једва замисливог сна, одједном пробуђен, затечен савршеношћу игре у којој све, ама баш све, према најчистијим могућим правилима, упркос мом труду и вештини, игра против мене. Већ следећег тренутка знао сам да грешим, да је то заблуда, да лепота тога чина није у томе што играм против некога, лепота је у томе што смо сви играли, и рибе, и ја, и река, и господин Бог, и господин Случај, десет година сажело се у једну једину секунду просветљења, десет година било ми је потребно да схватим да је суштина ловне лепоте у томе да се сви играју и да нико не буде победник.

Некако сам се извукао из воде и усправио. Вода се цедила са мене, последње прамење јутарње магле дигло се са реке, сунце је промолило свој први зрак. Стајао сам испуњен до последњег дамара и питао се шта даље да радим. Јутро је већ освајало, у води се разазнавала свака ситница, сваки камен и свака влат и ја сам знао да је одговор само један, да игру треба наставити све док постоји и најмања могућност да она буде играна. Опет сам отворио кутију са удицама и, мимо дотадашњих правила о танком предвезу и мањој удици, изабрао једну велику удицу са врло јаким предвезом. Нанизао сам три скакавца. Над главом ми је минула она сенка која упозорава дан да је постао млад. Све унаоколо, у води и у ваздуху, било је прозирно видно, могао си сатима да гледаш, ћутке, у нешто, и да ти после тога то нешто, дрво, камен, планина, вода или риба, само од себе, својим немуштим гласом, објави сопствену

суштину и каже шта заправо јесте, то нешто. Забацио сам удицу што сам даље могао, под гране изнад друге обале, у последњи затамњени квадрат воде, не већи од отвора бунара, у којем је одбијао да се пробуди неки одоцнели демон мрака. И риба је ударила одмах, немојте мислити да није, вукла је као да јој је то било последње, и било јој је последње. Извукао сам је и пожљиво положио у влажну, високу траву, није се отимала, прихватила је то мирно, као последњи знак судбине. Онда сам забацио у најбржи део реке и пустио струну да се слободно одмотава, све негде тамо докле сам могао да погледом пратим пловак. И кад ми је већ излазио из вида, када сам само претпостављао да је то још увек мој пловак (да ли је или није), учинило ми се да је отишао под воду. Повукао сам најснажније што сам могао и осетио јак трзај, врло, врло јак трзај, појачан снагом речне матице. Довлачио сам га дуго, и пажљиво, уз воду, не мислећи ни на шта, не мислећи да га имам, све док га заиста нисам имао. И њега сам спустио у траву, био је исти као и претходни.

Нисам хтео да престанем, само више нисам знао где да забацим. Онда ми је рука сама хитнула струну са удицом и мамцем у воду плахе, кочоперне речице, дубина није била добро подешена и пловак је скакао преко облутака, али чим је ушао у мирну воду велике реке и усправио се, одмах је потонуо. Снага ме полако напуштала, једва сам га некако извукао. Било је доста, за тај дан, божији дан међу свим божанским данима, мада се у тој страсти прави страсник не може надостигнути, никада док хода овим светом. Знао сам то, тада, док сам се са кленовима у торби пењао уз осунчану планинску падину, као

што то знам и сада, десет година после, пошто се још једном променио свет, и ја заједно са њим. Само се рибе, та река и та страст никада не мењају. И ја заједно са њима.

Понекад, у сну, или у мислима, одем на ту реку. Па седнем на воду, и ћутим.

[1998]

Додатка

БИБЛИОГРАФИЈА И КОМЕНТАРИ

Немам намеру да тврдим како су овде, хронолошки, сложене све антологије (зборници, панораме...) српске приповетке до данас објављене. Не постоји начин да се макар и библиографски региструје свака таква књига, а за то има више оправдања: наша библиографија није ваљано сређена, свака књига посвећена српским приповеткама није објављена са речима „антологија“ или „зборник“ у наслову или поднаслову, време истраживања, сврха ове антологије, природа мога „главног“ посла, распад бивше државе... итд.

Али оно што сам прегледао, све до чега сам успео да дођем, захваљујући и помоћи пријатеља (од којих на првом месту помињем критичара, прозног писца и мојег другара Марка Недића и моју пријатељицу из тзв. светских времена Силвију Ђурић), сложио сам пажљиво, податак до податка, и пропратио коментарима.

1. Андра Гавриловић: *Низ сѣтаријих ѿријоведака*, Српска књижевна задруга, Коло 4, књ. 24, Београд 1895, стр. 31 + 211.

САДРЖАЈ. А. Гавриловић: Преговор. Павле Поповић Шапчанин: Четири каранфила. Дамјан Павловић: Јелка. Коста Руварац: Карловачки ђак. Мило (Милисав Милосављевић): Грех. Ђорђе Зековић: Наша сестра Милка. На Бадњи дан.

Једна од ретких књига из прошлог века која је искључиво посвећена причима. Књига приповедача које је узела „јектика, муза српска“: Шапчанина у 19, Павловића у 26, Руварца и Звекића у 27 и Милосављевића у 28. години. Приче карактерише романтичарска успламтелост и моралистичка интонација.

2. Драгослав Илић: *Из великих дана*, антологија приповедача, Државна штампарија, Београд 1940, стр. 292.

САДРЖАЈ. Д. Илић: Неколико речи уз ову збирку. Петар Кочић: Код Марконова точка. Григорије Божовић: Злате из Слатине. Велимир Живојиновић: Муса и Марко. Бранислав Нушић: Четрдесет хиљада мученика. Вељко Петровић: Земља. Момчило Милошевић: Под снежним покровом. Милица Јанковић: Чарапе. Стојан В. Живадиновић: Ђачка чета 1896. Стеван Јаковљевић: На леђима јежа. Александар Ђурић: Ка победи. Бранимир Ћосић: Ослобођење. Драгиша Васић: У гостима. Вељко Милићевић: Незнани војник. Иво Андрић: Рзавски брегови.

Кратак уводни текст прати ову књигу објављену уочи рата. „Велики догађаји из времена 1912-1920. године и беспримерне патње српског народа нашли су одјека и у приповедачкој литератури“, пише приређивач. Таквих приповедача нема много у српској књижевности, али је могуће упоредити их „са најчувенијим светским приповеткама ове врсте“. И мада све приче карактерише „високо патриотско осећање“ у њима нема „ничег средњовековно-ритерског, што би подсећало на култ бога рата и на уздизање

војничког позива“. Књига је на првом месту намењена омладини.

3. Младен Ст. Ђуричић и Боривоје Јевтић: *Савремена српска њриповејка*, Српска књижевна задруга, Коло 44, књ. 305, Београд 1943, стр. 286.

САДРЖАЈ. Б. Јевтић и М. С. Ђуричић: Предговор. Григорије Божовић: Најтежи узмах. Владимир Велмар-Јанковић: Две Марије. Живан Девечерски: Под жутиим лишћем. Мара Ђорђевић-Малагурска: Роди, па сарани. Трифун Ђукић: Кондуит-листа Марка Мићуновића. Младен Ст. Ђуричић: Читаковић. Душан Ђуровић: То није тако прије било. Стојан В. Живадиновић: Руси. Драгутин Ј. Илић-Јејо: Погодба. Милица Јанковић: Последња фијока десно. Боривоје Јевтић: Немушти разговори. Анђелко Крстић: Калеш Димко, срмаћеш. Десанка Максимовић: Гром. Тодор Манојловић: „Писмо за Париз“ или Рибампре Сужањ. Марко Марковић: На боку. Момчило Милошевић: Азил. Момчило Настасијевић: Запис о даровима моје рођаке Марије. Јован Палавестра: Пресуда Бећир-паше. Петар С. Петровић: Доктор Марић. Растко Петровић: За кичевское, за македонское. Душан Радић: Распеће. Миливоје Ристић: Златни зуби. Светислав Стефановић: Искушења. Никола Трајковић: Грех Арнаутина са сухом руком. Бранко Ђопић: Насрадин-хоцина лаж. Милош Црњански: После мајчине смрти.

Ова књига је, у ствари, „зборник српске приповетке у раздобљу између два светска рата“. Уредници су хтели да „даду живу књигу“, „не само језичко и дијалектолошко богатство, већ и

богатство мотива и тема, психолошких фиксирања, социолошких и етичних чињеница, описа и карактерних портрета“. Писци су поређани азбучним редом, а из избора су на захтев Управе СКЗ искључене приче које су раније објављене у Задругиним издањима. Када је нова власт 1945. године поништила рад Задруге током рата, ова књига је избрисана и из библиографије.

4. ***: *Кроз борбу и страдања. Зборник прича*, Српска књижевна задруга, Коло 44, књ. 301, Београд 1947, стр. 414.

САДРЖАЈ. Управа: Поводом обнове Српске књижевне задруге. Иво Андрић: Ђилим. Гојко Бановић: Запис о безименој. Чедо Вуковић: „Прст божији“. Миодраг Ђурђевић: Мој брат. Велимир Живојиновић: За велике зиме. Божидар Ковачевић: Јеврејско дете. Михаило Јалић: Раде Башић. Десанка Максимовић: Хоћу да се радујем. Душан Матић: Алимпије Савић између живота и смрти. Милорад Панић-Суреп: Порука рудничког чобанина. Вељко Петровић: Разговору никад краја. Емил Петровић: Крвави комедијаша. Миливој Ристић: Син. Исидора Секулић: Записи о моме народу. Усвојенац Динић. Меша Селимовић: Прва чета. Тодор Тошић: Сусрет. Бранко Ћопић: Сукоб у планини. Богдан Чиплић: Сусрет у ноћи. Родољуб Чолаковић: Тешка ноћ.

Књига нема потпис приређивача, а уводни текст „Поводом обнове Српске књижевне задруге“ потписала је Управа. „Ову прву књигу којом обнавља и продужава свој рад Српска књижевна задруга посветила је страшним и светлим данима Народно-ослободилачке борбе и страдања из којих

су пошли путеви којима српски народ у чврстој нераскидивој заједници са осталим нашим народима креће у лепшу будућност.“

5. Ратибор Ђурђевић: *Наше њриџовейке*, збирка српских приповедака, Хришћанска заједница младих људи, Хановер (Немачка) 1949, стр. 120.

САДРЖАЈ. Р. Ђурђевић: Предговор. Милован Глишић: Прва бразда. Јанко Веселиновић: Кумова клетва. Браћа. Мали певач. Симо Матавуљ: Поварета. Пилипенда. Светозар Ђоровић: Богојављенска ноћ. Омер-ага. Петар Кочић: Јаблан. Борисав Станковић: Наш Божић. Иво Ђипико: Дечица. Милан Вукасовић: Трич.

У предговору приређивач говори једино о серији коју покреће Хришћанска заједница у егзилу, а у напомени каже да ова књига „не представља покушај састављања антологије“ и да је она само „збирка српских приповедака одабраних из дела која су нам била доступна“.

6. Велибор Глигорић: *Анџолоџија српске њрозе*, 1-2, Нолит, Београд 1955, стр. 332 + 388.

САДРЖАЈ. 1. књига. В. Глигорић: Предговор. Стјепан Митров Љубиша: Кањош Мацедоновић. Лаза Лазаревић: Први пут с оцем на јутрење. Све ће то народ позлатити. Стеван Сремац: Кир Герас. Ибиш-ага. Радоје Домановић: Данга. Вођа. Симо Матавуљ: Поварета. Пилипенда. Борисав Станковић: Ђурђев-дан. У ноћи. Покојникова жена. Петар Кочић: Кроз мењаву. Мејдан Симеуна љака. Мрачајски прото. Иво Ђипико: На мору. 2. књига. Вељко Петровић: Буња. Салашар. Бацко и његова сестра. Иво Андрић: Пут Алије Ђерзелеза. Аникина

времена. Мост на Жепи. Растко Петровић: Људи говоре. Исидора Секулић: Госпа Нола. Исак Самоковлија: Јеврејин који се суботом не моли богу. Јован Поповић: У кукурузишту. Бранко Ћопић: Глас из дјетињства.

Једна од ретких књига која покрива дужи период српске приповетке, крај прошлог века и време до Другог светског рата. Аутор неће да састави зборник већ прави „најужи и најстрожи избор“ и неће да иде за „историјским развитком српске прозе“. Каже да, осим избора у школским уџбеницима, није могао да се ослони на раније изборе, јер „темељнијег рада на антологији српске прозе није ни било“.

У антологију је унео ону прозу „која има основне особине приповетке и новеле“. Његов основни кредо гласи: „Дистанца је придонела стварању услова да се литература српске прозе деветнаестог века и времена до 1914. године критички хладнокрвније и објективније сагледа. Литература између два рата још увек је у живој дискусији...“ Због тога је његова друга књига донела избор прозе „пре него што је она критички проучена и испитина“.

7. Петар Џацић: *Послератна српска њриповејка*, Прогрес, Нови Сад 1960, стр. 336.

САДРЖАЈ. П. Џацић: Послератна српска приповетка. Иво Андрић: Прича о везировом слону. Исидора Секулић: Деца. Антоније Исаковић: Двоје. Миодраг Булатовић: Љубавници. Момчило Миланков: Незнанка. Миодраг Павловић: Повратак. Воја Чолановић: Злодуси свачијег кутка.

Ова књига има један од најдужих предговора у којем најмање речи има о „строгом“ избору. Приређивач говори о „процесу усавршавања наше данашње приповетке“, о „сумраку рода“, као и да „заиста нема места величању њених резултата“. После Другог светског рата „развија се и извесна проза коју бисмо могли прихватити као тоталну негацију традиције“, али Андрић „не раскида са традицијом“ већ јој „даје сасвим нов вид“.

Пише о „јаккој струји регионалистичке приповетке“, али и да прича „више нема амбицију да буде епски приказ догађаја“ већ само „тежњу за сажимањем, подразумевањем, сублимацијом“. По њему су приповедач и романијер „само два привидно дивергентна тренутка у једној истој личности“, а крилатицу да је „лакше написати роман но добру приповетку“ приписује приповедачима који се меланхолично сећају „златног доба“ у којем је приповетка „била синоним за прозу“.

8. Бошко Новаковић: *Приповедачи*, 1-2, СКЗ и Матица српска, Српска књижевност у сто књига, 11-12, Београд 1963, стр. 332 + 360.

САДРЖАЈ. 1. књига. Б. Новаковић: Тренуци приповетке. Богобој Атанацковић: Буњевка. Милан Ђ. Милићевић: Од невоље дивљак. Коста Руварац: Карловачки ђак. Милорад П. Шапчанин: Катанска буна. Јован Грчић Миленко: Сремска ружа. Павле Марковић-Адамов: Чича-Мијини дани. Илија И. Вукићевић: Прича о селу Врачима и Сими Ступици. 2. књига. Вељко М. Милићевић: Мртви живот. Милутин Ускоковић: Под арњевима. Анђелко М. Крстић: Вечито дужни. Печалбарова жена.

Оскрнављено братство. Душан Радић: Др Свилић ординира од 8 до 11. Милица Јанковић: Најгори разред. Боривоје Јевтић: Табанашица. Нинова кћи. Хамза Хумо: Случај Раба сликара. Драгиша Васић: У гостима. Ресимић добошар. Погибија Јаћима Меденице.

Приређивач је приредио прве две књиге у серији „Српска књижевност у сто књига“. Сматра да српска приповетка стоји „између блиставе прошлости и неизвесне будућности“, и да „нема више оне плејаде великих приповедача“ (а у то време пишу И. Андрић и В. Петровић, А. Исаковић, М. Булатовић...)

Подсећа на Скерлићеве речи из 1905. да је приповетка постала „национални род српске књижевности“ и речи С. Вуловића који је 25 година раније дизао српску приповетку у небо. Сматра да постоји термилошка збрка око појмова „роман“ и „приповетка“ и да „са Првим светским ратом престаје превласт приповетке“.

Мења скерлићевски угао гледања на И. Вукићевића (говори о раблеовским и свифтовским цртама „Приче о селу Врачима...“), а сам прави географску карту српске прозе. У предговору ове књиге објављени су редови прве послератне похвале мајсторству Д. Васића.

9. Предраг Палавестра: *Приповедачи*, 3-4, СКЗ и Матица српска, Српска књижевност у сто књига, 98-99, Београд 1966, стр. 360 + 338.

САДРЖАЈ. 3. књига. П. Палавестра: Развојни ток савремене српске прозе. Миодраг Борисављевић: Вукови. Њих двоје. Мехмед Селимовић: Магла и мјесечина. Чедомир

Миндеровић: Сеоба. Недеља. Уска улица. Домаћи задатак о крави. Ерих Кош: Теферич под Мајевицом. Најлепше године. Алија Џевеница. Човек који је знао где је север а где југ. Ђамил Сијарић: Камбер Кука. Снаха. Бунар. Бошко Петровић: Циганска песма. Миодраг Ђурђевић: Одложено време. Слободан Џунић: Зидови. 4. књига. Војислав Чолановић: Ерос и Танатос. Антоније Исаковић: Црвени шал. Вече. Папрат и ватра. Двоје. Подне. Александар Тишма: Личност. Момчило Миланков: Незнанка. Ристо Трифковић: Себичност. Павле Угринов: Υλανχος. Радомир Константиновић: Фина сјајна ствар. Миодраг Булатовић: Љубавници. Отпадник. Мало сунце.

Приређивач је приредио друге две књиге у серији „Српска књижевност у сто књига“. Расправља о положају романа и приповетке крајем прошлог и почетком овог века. По њему између два рата долази до „постепене урбанизације српске прозе“, а „за непуних десет година *послератнога расцветијавања*, роман се развио у најзначајнији облик савремене књижевности“.

Исписује панегирик ратној књижевности (*Песма, Далеко је сунце*), а онда записује како се „у послератној српској приповеци и роману примећује све јаснија тежња за проширивањем тематских оквира прозног казивања“. Тако *Ђаволи долазе* постају „још смелији продор“ и „доказ једне нове концепције о односу уметности и живота“.

Нови писци су „распоређени у широкој амплитуди од психолошког романа, исповедне хронике, митолошке алегорије и фантазмагоричне визије до нових виђења рата, савремене градске приче, малограђанских балада и суптилне поетске

прозе самопосматрачке замишљености, они у српску књижевност носе свежину вере и очекивања“.

Ове четири књиге (Новаковићева и Палавестрина, 31 приповедач, 53 приповетке) нису ни антологија ни зборник, иако су у њима видљиви трагови антологијског приступа. Оне покривају дуг период, али због концепције библиотеке у њих нису укључени они писци који су добили самосталне књиге.

10. Петар Џаџић: *Време нејролазно*. Зборник прича, Српска књижевна задруга, Коло 59, књ. 401, Београд 1966, стр. 330.

САДРЖАЈ. П. Џаџић: Предговор. Исидора Секулић: Деда Маша. Вељко Петровић: Препелица у руци. Иво Андрић: Бифе „Титаник“. Јован Поповић: Бриле. Меша Селимовић: Туђа земља. Ерих Кош: Теферич под Мајевицом. Михајло Лалић: Копни снијег. Бранко Ћопић: Преписка око краве. Јара Рибникар: Заседа. Антоније Исаковић: Папрат и ватра. Миодраг Павловић: Маска. Света Лукић: За двадесет и четири часа. Живојин Павловић: Легенда. Бранимир Шћепановић: Пре истине.

Сам аутор каже да његов збирка приповедака „о рату и *оружаном* делу револуције“, пре може бити названа „панорамом но антологијом српске приповетке“, као и да би он сам „желео да књига буде много боља но што јесте“. Не сматра да је његов избор аутора нека врста литерарне егзекуције, али тврди да је био строго научан и да „естетички критеријум сматра пресудним“. А зна и потписује речи: „Најбоље пролазе зборници који се бројем

аутора опасно приближавају телефонском именику.“

11. Љубиша Јеремић: *Нова српска њриповејка*, Књижевна омладина Србије, Београд 1972, стр. 320.

САДРЖАЈ. Љ. Јеремић: Уводне напомене. 1. део. Миодраг Булатовић: Љубавници. Отпадник. Антоније Исаковић: Кашика. Молба из 1950. Момчило Миланков: Завереници. Бранимир Шћепановић: Крик. Оно друго време. Живојин Павловић: Сабља. Јаков Гробаров: Непозвани гост. На дну. Цвеће за моју мајку. Мирко Ковач: Трипо Ђапић, тешкаш. Драгослав Михаиловић: Лилика. Барабе, коњи и гегуле. Видосав Стевановић: Жута грозница. Житије Цифронија и Шоје. Милисав Савић: Бугарска барака. Пролазе ли возови ибарском долином. Мирослав Јосић Вишњић: Пети војник. 2. део. Томислав Готовац: Групно уживање. Вујица Решин Туцић: Стругање маште. Бора Ђосић: Легенда о чаробној години. Данило Киш: Ливада, у јесен. Павле Угринов: Вожња трамвајем. Владимир Стојшин: Највећа љубавница на свету. Славко Лебедински: Штап господина Балзака. Филип Давид: Скаска о месечевим кочијама. Марко Недић: Светлост. Митко Маџунков: Ускрснуће. Милорад Ђурић: Огромњак. Војислав В. Јовановић: Скице. Ратко Адамовић: Жута подморница. Мома Димић: Авијатичари у аутобусу. Звонимир Костић: Прича о стубалском гробљу. Драги Бугарчић: Мита Бедник без бицикла. Милица Мићић: Црнина. Миодраг Вуковић: Саговорницима.

Приређивач сам каже да његова књига садржи приповетке које „најбоље представљају тематски

опсег и уметничке домете једног од истакнутих токова наше савремене књижевности.“ Његов избор „антологијски је само у неким цртама“, а „увршћене су најбоље до приповедака и најизразитији међу приповедачима...“

Дефинише појам нове приповетке: а) у односу према концепту стварности у књижевном делу и б) у односу према приповедачком језику и методу. Приповедачи у избору хоће да „сложеност и трагику савременог животног искуства ове средине учине доступним уметности“, за њих је битна „сумња у области самог литерарног поступка“. У делима постоји „друштвено критичка перспектива“.

Због жеље „да ни један од необухваћених видова српске приповетке не буде омаловажен“, поделио је књигу „на централни део и на три бочна, напоредна одељка другог дела“. У првом делу је „антологијско штиво“ 11 писаца, а у другом а) „текстови прозаиста чији је дар успешније изражен у обимнијим прозним целинама“, б) „напори приповедача привржених фантастици“, в) „приповетке аутора још неизграђеног писма“.

12. Видосав Стевановић: *Најмлађа српска њроза*, Кораца, 7-8, јул-август, Крагујевац 1975, стр. 56.

САДРЖАЈ: Радован Бели-Марковић: Смрт у варошици. Радослав Братић: Љубави Катарине Владимирович. Миленко Вучетић: Златни ланчић. Радомир Глушац: Влажна Панонија. Миодраг Јанковић: Лети црве, лети. Велимир Обрадовић: Најданово врело. Славен Радовановић: Кљештавица. Јован Радуловић: Пилип Колувија и

његови синови. Милисав Савић: Зелена река њеног тела.

Овај часопис није једини који је своје странице отворио српској прози. Овде је приређивач сакупио од тада младих писаца њихове радове и сложио их, азбучним редом, без икаквих напомена и коментара. Избор је више панорама него зборник или антологија.

13. Митко Маџунков и Јасмина Рацковић:
Приповејке о Београду, 1-2, Народна књига и Библиотека града Београда, Београд 1978, стр. 400 + 344.

САДРЖАЈ. 1. књига. М. Маџунков, Ј. Рацковић: Неколико уводних напомена. Божидар Ковачевић: Еснафски људи. Милорад Павић: Борба петлова. Милан Ђ. Милићевић: Љубав. Драгутин Илић: Игуман Пајсије. Јован Илић: Старина Туцак. Хајим С. Давичо: Перла. Стеван Сремац: Кир Герас. Љубен Каравелов: Наказао је Бог. Милован Глишић: Шетња после смрти. Лаза Лазаревић: Ветар. Симо Матавуљ: Аранђелов удес. Влајкова тајна. Грешно дете. Борисав Станковић: Печал. Јанко Веселиновић: Јефтина посла. Једна успомена. Чедо љубави. Борисав Станковић: Мој нови издавач и продавац књига. Радоје Домановић: Како се провео Свети Сава у в. женској школи. 2. књига. Милутин Ускоковић: Кад руже цветају. Живот и дело Данила Перишића. Миодраг Борисављевић: Шпијунка. Момчило Настасијевић: На одсуству. Илија Станојевић: Наши пси. Радивоје Бојић: Старо место. Милош Црњански: Мој пријатељ који је прошао. Вељко Петровић: Песма у подне. Мрак. Драгутин Илић-Јејо: Погодба. Бранимир Ћосић: Двориште.

Иво Андрић: Зеко. Надежда Илић-Тутуновић: Препуна чаша. Фрида Филиповић: Сасвим фини господин. Иво Андрић: Разарања. Исидора Секулић: Деда Маша.

Приређивачи истичу да „ова књига није антологија, а није сасвим ни зборник ни тематски избор, већ мешавина свега тога.“ Трудиле су се да у књигу уврсте „све важније приповетке које приказују град у тешким, судбоносним ситуацијама, у преломним историјским тренуцима, а да опет не изоставе оне које сликају остале облике живота у њему и дочаравају атмосферу минулих дана.“

Не губе из вида „естетске критеријуме“, тврде да су забрањене приповетке „уметнички зрела остварења“, али уносе и оне приче које им нису биле „по укусу“.

Поред приповедака, у „другом току“ избора, курзивом су штампани одломци из путописа, записа, студија... Прва књига обухвата период до краја 19. века, друга 20. век до краја Другог рата, а трећа која није објављена требало је да покрије послератни период.

Троја је пропала да би поново оживела у песми, у причама које је Хомер унео у *Ogisejy*. Београд постоји од 878. Први прави приповедачи о Београду су Глишић и Сремац, а први опис града дао је Константин Философ: град са седам врхова („беше ваистину седмоврх“) и горњим градом који има „четвора врата“ и пета која воде у унутрашњи град, све са мостовима „који се дижу веригама“.

14. Harita et Francis Wybrands: *La nouvelle prose Serbe*, Editions Albatros, No 16, Paris, mars 1979, p. 112.

SOMMAIRE. H. et F. Wybrands: Présentation. Miodrag Bulatovic: Les amoureux. Antonije Isakovic: Le deuxième récit à Tcheperko. Branimir Scepanovic: Le cri. Danilo Kis: La prairie en automne. Mirko Kovac: La vie de Malvina Trifkovic. Dragoslav Mihailovic: La couronne de Petrija. Vidosav Stevanovic: Konstantin Gortcha. Milisav Savic: Le trou. Miroslav Josic Visnjic: Le roman de la mort de Galerie. Vojislav Jovanovic: Daimonion I.

Један од ретких избора (антологија) српске прозе у иностранству. У послератном периоду углавном су штампане књиге југословенске прозе у којима је српска приповетка била представљана по кључу. Иако је избор насловљен *Нова српска ѓроза*, и доноси више одломака из већих прозних целина него приповедака, у истом броју штампане су и песме неколико српских песника (Б. Миљковића, С. Ракитића, М. Петровића, Г. Ђога). Аутори овог избора су и његови преводиоци.

15. Божо Вукадиновић: *Антологија српске фантасијике*, Замак културе, Врњачка Бања 1980, стр. 278.

САДРЖАЈ. Б. Вукадиновић: Уместо предговора. Гаврило Ст. Венцловић: Повест о трговцу. Др П. Михаиловић: Мртва а жива. Драгутин Илић: Под земљом. Игуманова сен. Илија Вукићевић: Прича о селу Врачима и Сими Ступици. Јован Грчић Миленко: У гостионици код „Полу звезде“ на имендан шантавог торбара. Милован Глишић: После деведесет година. Задушнице. Даница Марковић: Дозив нечастивога. Момчило Настасијевић: Запис о даровима моје рођаке Марије. Милош Црњански: Врт благословених

жена. Радојица Живановић-Ноје: Сан. Растко Петровић: Немогући ратар. Александар Вучо: Љускари на прсима. Миодраг Булатовић: Рат је био бољи. Миро Главуртић: Коњокрадица. Мирко Ковач: Елида умире међу својима. Борислав Пекић: Чудо у Гадари. Добрица Ћосић: Пепео. Филип Давид: Четири приче. Бунар у тамној шуми. Владан Радовановић: Ноћник. Божидар Милидраговић: Уметник Золт. Митко Маџунков: Генерал. Милорад Павић: Икона која кија. Бахус и Леопард. Миодраг Јанковић: Грабовица. Душан Јагликин: Високоморални убица.

Приређивач сматра да његов избор „само у једном смислу може да буде антологичан: ту су ретке странице успеле фантастике која је икада створена на тлу српске литературе“, а многе приче у антологији „садрже фантастику само у елементима“.

Не зна се ко је приредио фрагменте из заоставштине, уз текст објављен у *Делу*, марта 1969, као предговор, као увод у овај избор новије српске фантастике. (Нађене су две почетне странице замишљеног текста.)

Прихвата термин „фантастични реализам“ од Шарла Форта. Окружени смо реалним чудима: стварност у којој живимо пунија је мистеријама од оне из доба вампира, јер „оно што одваја научну фантастику од добре литерарне фантастике која је надилази, то је више степен уметничке уобразиље, већа брига за литерарну традицију, и дубљи филозофски и психолошки интерес за стварног човека и његову судбину у времену“.

16. Миливоје Марковић: *Новија српска њриповејка*, Могућности, 7-8-9, Сплит 1983, стр. 509-754.

САДРЖАЈ. М. Марковић: Новија српска приповетка. Слободан Џунић: Зидови. Антоније Исаковић: Писмо из 1971. Бошко Петровић: Плод. Душан Калић: Доручак у трави. Чедомир Брашанац: Дрво живота. Миодраг Булатовић: Прича о срећи и несрећи. Момчило Миланков: Одломци трагања за Мајом. Александар Тишма: Човек у млечном ресторану. Данило Николић: Скупљање плодова. Милорад Павић: Лозинка. Радован Ждрале: Крилати бик. Драгослав Михаиловић: Чија то душа овуда тумара. Света Лукић: Ђаволов шегрт. Бранимир Шћепановић: Одбрана. Бора Ћосић: Белешке о најновијем занату, мушком. Жика Лазић: Случај за употребу. Младен Марков: Банатски воз. Данило Киш: Улица дивљих кестенова. Мирко Ковач: Игњат или кућа за рушење. Данко Поповић: Наталијин храст. Живојин Павловић: Чвакин из Цреваре. Мирјана Стефановић: Прељубав. Богдан Шеклер: Кукавци. Миленко Јевтовић: Филип и дрозд. Филип Давид: Слепа птица. Светозар Влајковић: Доручак. Видосав Стевановић: Јеремијина смрт. Славко Лебедински: Недоказани покојник. Мирослав Јосић Вишњић: Пијана Јелена. Милисав Савић: Бугарска барака. Драги Бугарчић: Оловни војници у кући Поланских. Ратко Адамовић: Димитрије осветник. Миленко Вучетић: Заседа. Божидар Милидраговић: Камен. Ђуро Дамјановић: Како ме видиш, нако ме пиши. Божур Хајдуковић: Одлука. Давид Албахари: Шетње поред реке. Славен Радовановић: Ружни јахач. Миодраг Рацковић: Игра на срећу.

Саша Хаџи Танчић: Склапајући очи. Мирјана Павловић: Грејање лампама. Бошко Љубинковић: Дневник. Марина Костић: Магнина. Новица Савић: Судбина.

Намера приређивача је да укаже на „разноврсност и бројност приповедачких поступака“. Сам пише да његов избор „није рађен као антологија већ као панорама“ која показује развој српске приповетке и њена уметничка и тематска одређења.

Исписује хвалоспев другој половини 19. века и народној причи као темељу српске приповетке, а период после Другог рата је доба „празног уметничког хода“, све до „приповедача таласа из 1969“.

Сматра да српска приповетка „одолева времену, сигурно се носи са романом и не ретко бива боља“ и да је теже писати приповетку него роман (што је тврдио и В. Петровић). Она „тражи максималну синтезу и уопштавање“.

17. Павле Зорић: *Савремена српска њриповејќка*, Слово љубве, Београд 1983, стр. 344.

САДРЖАЈ. П. Зорић: Предговор. Иво Андрић: Летовање на југу. Бранко Ћопић: Поход на мјесец. Драгослав Михаиловић: Гост. Александар Тишма: Хиљаду и друга ноћ. Бранимир Шћепановић: Оно друго време. Слободан Џунић: Под кишном звездом. Светлана Велмар-Јанковић: Улица Господар-Јованова. Миодраг Булатовић: Видећемо после. Данило Киш: Из баршунaстог албума. Бора Ћосић: У славу младих авијатичара и осталих. Милорад Павић: Тајна вечера. Антоније Исаковић: Трен (казивања Чеперку). Живојин Павловић:

Хоб. Мирко Ковач: Ране Луке Мештровића. Видосав Стевановић: Јутарњи диск цокеј (Магоч). Данило Николић: Списак грешака.

Аутор ове књиге је „имао на уму текстове а не имена“, па сматра да његова „антологија није састављена тако да задовољи свачији укусу“. И мисли да би „најлакше било представити све струје, све књижевне технике и постојеће визије, све значајније ствараоце“.

Пошто не прави избор „ни за далеку будућност, ни за Народну библиотеку“, сматра да је довољно „страсно се одлучити за оно што волимо“. Његов „субјективни принцип“ у бодлеровском смислу је „супротност школском објективизму који све прихвата с подједнаком равнодушношћу...“ Бира приче „у чијем се речничком механизму осећа густина живота“, приче које су „лишене занимљиве радње и стереотипне психолошке анализе, грађене ван калуца старинске нарације...“, приче које афирмишу „приповедачки језик, маштовит, субјективан, имагинативан, ослобођен клишеа, разигран, екстатичан или ироничан, али никад спутан духом традиционалне повести и хроничарског бележења“, које „доносе нешто ново на плану садржаја, наративне технике, визије“. А све су разврстане у три групе: поетске, ирационалне и ироничне.

18. Радивоје Микић: *Српска приповејка 1950-1982*, Књижевна омладина Србије, Београд 1984, стр. 278.

The Serbian Short Story 1950-1982 (anthology), The Association of Serbian Writers, *Relations*, 4 (12), Beograd, Winter 1983, p. 360.

САДРЖАЈ. Р. Микић: Један поглед на српску приповетку. Антоније Исаковић: Берлин цаппут. Миодраг Булатовић: Заустави се, Дунаве. Александар Тишма: Школа безбожништва. Бранимир Шћепановић: Оно друго време. Драгослав Михаиловић: Путник. Данило Киш: Гробница за Бориса Давидовича. Мирко Ковач: Сlike из породичног албума Мештровића. Филип Давид: Прича о турском часовничару. Видосав Стевановић: Плод чрева твојего. Мирослав Јосић Вишњић: Честита Јелена. Милисав Савић: Капетан Вук. Војислав В. Јовановић: Двоглава корњача. Давид Албахари: Приче које једни другима причамо. Радослав Братић: Слика без оца. Милица Мићић-Димовска: Посластичарева смрт. Радомир Глушац: Сви туку Марију. Мирјана Павловић: Ја и Брка чинимо купасту комплементарну форму. Јован Радуловић: Пето писмо.

Пошто антологичар треба да изложи „стварне критеријуме избора“ или да колебања прикрије „различитим релативизацијама“, овај приређивач каже да је његов избор има „делимично антологијски карактер“. И да не може „сасвим јасно“ да одговори на питање шта је својим избором хтео и шта сам избор показује.

Као и Љ. Јеремић, мисли да са Исаковићем и Булатовићем „почиње један нов ток у нашој приповедачкој уметности“, као и да је „проза новог стила“ учврстила и „оснажила везу наше савремене прозе са наслеђем“.

Његов избор „показује смерове којима се кретала српска проза“. Српска приповетка се указује и као „*лабораџоријски жанр*, жанр унутар којег су се одвијали различити експерименти,

укрштала и сусретала различита искуства и традиције“.

Ова антологија објављена је у зиму 1983, у преводу на енглески језик (*The Sebian Short Story 1950-1982*), у четвртом броју часописа *Relations*, који издаје Удружење књижевника Србије.

19. Гојко Тешић: *Анџолоџија српске авангардне ѝријовейке (1920-1930)*, Братство-јединство, Нови Сад 1989, стр. 584.

САДРЖАЈ. Г. Тешић: Контекст за читање приповетке српског модернизма и авангарде. Милош Црњански: Апотеоза. Легенда о мушком. Рај. Драгиша Васић: У гостима. Витло. Иво Андрић: Пут Алије Ђерзелеза. Искушења у ћелији бр 38. Момчило Настасијевић: Лагарије по ноћи. Запис о даровима моје рођаке Марије. Бранимир Ћосић: Египћанка. Хамза Хумо: Случај Раба сликара. Александар Илић: Сајуз-број. Тодор Манојловић: Песник паликућа и четири храбра ватрогасца. Илија М. Петровић: Бајка о белом принцу, чаробном потоку и руменој земљи. Владан Стојановић Зоровавељ: Кантефабула. Божидар Ковачевић: Госпођа вампирица. Станислав Краков: Кестење. Алхимичар. Револуционар. Раде Драинац: Сабласни пацови. Растко Петровић: Пустињак и меденица. Немогући ратар. Џунгла, кујна, кочијаш и ноћ. Станислав Винавер: Громобран Свемира. Вече на Океану. Карауле. Драган Алексић: Пиштаљка иде улицом и госп. Типка. Случај са хирургом. Бошко Токин: Аласка. Љубомир Мицић: Шими на гробљу Латинске четврти. Бранко Ве Пољански: 77 самоубица. Мони де Були: Конструкција једног сна. Марко Ристић: Бисер-јава

етика дарованих вредности. Александар Вучо: Увод у прву коначну књигу. Ване Живадиновић Бор: Инквилини. Оскар Давичо: Пакет удаљен од мене целом својом даљином. Коча Поповић: Продана судбина. Растко Петровић: Људи говоре.

Ова књига „српског модернизма и авангарде“ има (уз пролог и епилог) три дела: 1. Модернизам - између традиције и авангарде, 2. Авангарда - разарање приче и 3. Надреализам или разорена прича. „Авангарда“ је за овог приређивача преименовање бројних *изама* (суматраизам, експресионизам, дадаизам, космизам, хипнизам, зенитизам, светокретизам, надреализам, дијалектички реализам итд.), а појмом „Модерна“ оивичено је раздобље између 1892. и 1914. године. За њега је трећа деценија „златно доба српске приповетке“.

„Модернизација наративне структуре значила је изневеравање реалистичког поступка, истовремено и осавремењивање фабуле које је ишло и до разбијања фабулативног низа и уношења у текст фрагментарности као новог типа организовања наративне грађе.“

Поетички радикализам у прози разара „и форму, и значење, и фабулу, и жанр, и поступак у целини“. Иако су многи делови романа из тог периода обликовани као приче, није уносио одломке.

20. Маринко Арсић Ивков: *Српска анаџемисана љријовејка*, Алтера, Београд 1989, стр. 96.

САДРЖАЈ. М. Арсић Ивков: Предговор. Драгиша Васић: Витло. Станислав Краков: Црвени пјеро. Владимир Велмар-Јанковић: Глосе једног

путника. Светислав Стефановић: Искушења. Стојан В. Живадиновић: Миле Дикић. Григорије Божовић: Чудни подвижник. Нико Бартуловић: Издајство Илије Берића. Радоје М. Јанковић: Духови. Велислав Спасић: Љубавне илузије. Ранко Младеновић: Летопис о венчању с певцем. Јездимир Дангић: Сиротињска песма. Младен Ст. Ђуричић: Са погребна једног матроза. Момчило Милошевић: Азил. Драгутин Илић-Јејо: Смрт српског домаћина.

После *Анџолоџије угворичке ѿезије* аутор је ступио на терен који је већ тада обележио Гојко Тешић. Свој избор зове зборником који је окренут „нашим савестима (а то баш нису најбољи читаоци)“. Дрвље и камење истреса на „факултетске катедре, професоре, школе, критичаре, писце историја књижевности, уреднике, издаваче...“

Кривица анатемисаних је много мања и „често је само моралне природе, па заслужује и моралну осуду“. Наводи како су све етикетирани анатемисани писци: злочинац, фашиста, издајник народа, књижевни штакор, књишки гњаватор, песничка ништарија, маторо мртворођенче, опскурант, муцава кликуша ...

Због обима и недостатка средстава изостављени су неки писци, а други су уврштени и са слабијом причом. Сматра да је проза треће деценије фрагментарна, често аутобиграфска. Д. Васића ставља у врх српске прозе, С. Кракова у врхунске стилисте, а Г. Божовића међу највеће српске приповедаче.

21. Предраг Палавестра: *Књига српске фанџасџишке XII-XX век, I-II, Српска*

књижевна задруга, Коло 82, књ. 541-542, Београд 1989, стр. 308 + 364.

САДРЖАЈ. 1. књига. П. Палавестра: Критичке одлике српске фантастике. Поп Дукљанин: Легенда о светом Владимиру. Српска Александрида: Александар у тамном вилајету и на крају света. Непознати писац: Два апокрифа. Стефан Првовенчани: Чуда светог Симеона. Теодосије Хиландарац: Чудотворства светог Саве. Искушења светог Петра Коришког. Архиепископ Данило II: Чуда архиепископа Арсенија. Григорије Цамблак: Чуда на гробу Стефана Дечанског. Патријарх Пајсије: Објављивање Уроша као светитеља. Гаврил Стефановић Венцловић: Повест о трговцу. Милован Видаковић: Острво духова. Јевстатије Михајловић: Место таинства откровително. Атанасије Николић: Вјерни побратим. Илија Огњановић: Ђаволски послови. Стјепан Митров Љубиша: Тенац. Чедомиљ Мијатовић: Исповест једног калуђера. Јован Грчић Миленко: У гостионици код „Полузвезде“. Милован Глишић: Ноћ на мосту. После деведесет година. Илија Вукићевић: Прича о селу Врачима и Сими Ступици. Радоје Домановић: Данга. Лазар Комарчић: Једна угашена звезда. Пера Тодоровић: Сновиђења на Теразијама. Симо Матавуљ: Привиђење нашег центлмена. Наумова слутња. Лаза Костић: Дневник. Милета Јакшић: Мистерије. Даница Марковић: Дозив нечастивог. 2. књига. Драгиша Васић: Витло. Иво Андрић: Јелена, жена које нема. Летовање на југу. Милош Црњански: Привиђења. Момчило Настасијевић: Запис о даровима моје рођаке Марије. Растко Петровић: Путник без сенке и други заплети. Љубиша Јоцић: Улица „Два ветра“. Нема

млека купа без гуштера. Ерих Кош: Ледено доба. Добрица Ћосић: Бајка. Слободан Џунић: Оброк. Миодраг Павловић: Црна кула. Милорад Павић: Сувише добро урађен посао. Икона која кија. Борислав Пекић: Чудо у Витанији. Драгослав Михаиловић: Небески свирачи. Миодраг Булатовић: Пигал гори. Живојин Павловић: Они више не постоје. Светлана Велмар-Јанковић: Улица господар-Јевремова. Данило Киш: Енциклопедија мртвих. Бранимир Шћепановић: Оно друго време. Мирко Ковач: Прозрачно тело. Филип Давид: Једна ноћ у Варшави. Дер Хунд. Видосав Стевановић: Змијско време. Милисав Савић: Вук. Давид Албахари: Јеванђеље по мом оцу. Саша Хаџи Танчић: Савршен облик. Велимир Ђургус Казимир: Кружна амфибија Теофила Самотраке. Немања Митровић: Снови и дани. Светислав Басара: Зигмунд Фројд: Случај Ернеста М..

Приређивач сматра да је „свет фантастике постао привлачан: људи су се уморили од истине“ и да „корени српске фантастике сежу дубоко у прошлост, једним краком у стару словенску митологију, а другим - можда чак и јачим - у непознато праисторијско духовно наслеђе Балкана“. Фантастика је срушила зидове „између ове и оне стране живота“, она је реализам „у вишем смислу“. Богатство фантастичних жанрова: од гробљанских прича до научне фантастике.

За њега је Венцловић родоначелник српске фантастике, а Андрић „један од најизразитијих писаца фантастичних прича у модерној српској књижевности“. Његов је закључак „да је јачина обнове фантастичне књижевности у сразмери с побуном против тоталитаризма, против насиља

историје и опсесивне и монистичке структуре владајућих идеологија“, али цитира и Розмари Џексон: „Својом структуром и семантиком, фантастика наводи на поништавање сваког поретка који се показао насилничким или недовољним.“

У овом избору „целовити фрагменти из већих прозних целина са изразитим фантастичним одликама третирају су равноправно с фантастичним причама“. (Ни у фуснотама не помиње сличан избор који је направио Б. Вукадиновић.) Од педесетак писаца једна петина покрива седам и по векова, а остали нешто више од последњег века.

22. Гојко Тешић: *Ушћуљена башићина* (антологија цензурисаних приповедака), Доситеј, Београд 1990, стр. 444.

САДРЖАЈ. Г. Тешић: Увод: после „злочина“ и казне. Драгиша Васић: У гостима. Ресимић добошар. Реконвалесценти. Витло. Освета. Прича о Лазару Пардону, човеку који није господин. Станислав Краков: Кестење. Сапутник. Алхимичар. Доживљај сујеверног човека или госпођа у купатилу. Медичијевска Венера. Прича о младом господину Хилендарском. Владан Стојановић Зоровавел: Палидрвце. Низ ветар. Драган Алексић: Шампион очију и уздаха. Бетон, траверза, срце од оранице и Анчика Либлихер. Бошко Токин: Велики песник Триптикус. Маркс, Макроскоп, Мики. Тодор Манојловић: „Писмо за Париз“ или Рибампре Сужањ. Александар Илић: Караземанско. Љубомир Мицић: Револуција у граду Беломе 7777 тражи се човек. Ване Живадиновић Бор: Снови. Властимир С. Петковић: Скандал. Миодраг Михајловић

Световски: Сећање на Обломова. Маскенбал на костурници. Григорије Божовић: Злате из Слатине. Стал Кијева. Најка. Тиваидска напаст. Нико Бартуловић: Три дивна друга. Хипотетикон. Љубав на одру. Светислав Стефановић: Искушења. Јездимир Дангић: Вечно гладан. Веселин Филиповић: Кад љубав прође. Владимир Велмар-Јанковић: Промашен час. Радости мога пријатеља песника Марка. Бранко Машић: Прва ватра. Радивоје Бојић: У делиријуму. Момчило Милошевић: Одликовање. Боривоје Јевтић: О човеку без руке. Шуме. Никола Трајковић: Жетва. Стојан В. Живадиновић: Прича осуђенога на смрт.

Ова антологија је особит „индеџ ауторум прохибиторум“, а реч је о прози која је „саставни део баштине“. Најављена је као почетак читавог венца књига и радова које су „идеолошка анатема, забрана, цензура, ливкидација...“ избрисали из српске књижевности.

„Револуционарни макијавелизам и једноумље су... неговали свесно и дуготрајно фалсификовање књижевне историје“, сматра приређивач, а „идеолошко једноумље, осветнички дух, примитивизам идеолошких чистунаца... чине црне мрље наше књижевне и културне историје“.

Овде су први пут после рата штампани радови многих аутора, са биографским подацима и критичком оценом. Антологичар се не бави „политичким и идеолошким рехабилитацијама, већ књижевноисторијским, културолошким“.

23. *Мирољуб Јоковић: Најлепше српске њриче, по избору приповедача, Фонд за финансирање културе, Рашка 1990, стр. 212.*

САДРЖАЈ. М. Јоковић: Уводна реч или слово о разликама. Јара Рибникар: Маки, мој Маки. Ерих Кош: Јутро. Антоније Исаковић: Образ. Александар Тишма: Целог себе. Данило Николић: Једна упорна успомена. Павле Угринов: Хрт у покрету. Милорад Павић: „Веџудов“ прибор за чај. Миодраг Булатовић: Љубавници. Драгослав Михаиловић: Ујка Драги седи под јабуком. Борислав Пекић: Смрт на Голготи. Светлана Велмар-Јанковић: Папагај. Живојин Павловић: У освит. Младен Марков: Рука која даје и рука која прима. Данило Киш: Славно је за отаџбину мрети. Петар Пајић: Лагано су умирале ствари. Бранимир Шћепановић: Крик. Јаков Гробаров: Октобарски случај. Мирко Ковач: Отац и његове речи или небески заручници. Светозар Влајковић: Јутро путује ка нама. Филип Давид: Два записа. Ратко Адамовић: Нико. Исмет Реброња: Споменик. Видосав Стевановић: Иницијали. Мирјана Павловић: Чишћење магистралног пута. Мома Димић: Ноћ под Космајем. Ђуро Дамјановић: Трихин. Милисав Савић: Пролазе ли возови ибарском долином. Мирослав Јосић Вишњић: Групни некролог. Радован Бели Марковић: Швапса коса. Милица Мићић Димовска: Рођендан. Славен Радовановић: Армеј Колотков. Давид Албахари: Јерусалим. Радослав Братић: Кобила Зека рже у ноћи. Саша Хаџи Танчић: Освајање. Душан Прелевић: Гроза и Козак. Тиодор Росић: Жути пас. Јован Радуловић: Љето на планини. Светислав Басара: Писмени задатак из српскохрватског језика на тему несаница. Предраг Марковић: Дечје радости. Миладин Мичета: Ледене душе. Михајло Пантић: Послеподне. Небојша Јеврић: Пријатељи.

Вештим покретом. Немања Митровић: Некролози, промоција. Владимир Пиштало: Вештица.

Приређивач записује: „Ово је први антологијски избор... прављен уз пуну сарадњу са најширим кругом савремених српских приповедача.“ И наставља: „Све досадашње антологије... састављене су на основу одређених критичких начела“, а овај избор „не почива ни на каквим нормативним начелима“. И он указује на проблем термина: кратка прича, приповетка и новела, а сматра да је његова антологија доказ за „постојање више стилских оријентација“.

Аутори су уз приче (најбоља, најдража) давали и кратка образложења за избор. Постоје два издања: 1. у часопису *Рашка*, 2. као засебна публикација.

24. Александар Јерков: *Анџиологија српске њрозе њосџмодерноџ доба*, СКЗ, Антологије, Београд 1992, стр. 478.

САДРЖАЈ. А. Јерков: Постмодерно доба српске прозе. Иво Андрић: Увод. Владан Десница: Делта. Милош Црњански: Балугџија, наш капућехаја, у Берлину. Бора Ѓосић: Нарација, подлистак, есеј. Павле Угринов: Неутешни јад тече Гоа. Драгослав Михаиловић: Гост. Видосав Стевановић: Јутарњи диск џокеј (Магоч). Бошко Петровић: Новела од Вирђилија. Александар Тишма: Највећи зналац на свету. Драган Стојановић: Орфеј или Уметност фуге. Сава Дамјанов: Елегија. Михајло Пантић: Вондер у Берлину. Миленко Пајић: Нова биографија Салвадора Далија, паранојична верзија. Драган Великић: Жена из каталога. Ѓорђе Писарев: Радознала Ана и ковчег. Данило Киш:

Енциклопедија мртвих (Читав живот). Борислав Пекић: Човек који је јео смрт 1793. Милорад Павић: „Веџудов“ прибор за чај. Филип Давид: Прича о турском часовничару. Светлана Велмар-Јанковић: Улица Филипа Вишњића. Мирко Ковач: Сустрет с Валентином. Давид Албахари: Шетње поред реке. Светислав Басара: Фалселанд... земља кривотворитеља. Радослав Петковић: Кратка историја бесмртника. Предраг Марковић: Таворска светлост. Мирослав Тохол: Глосе о свјетлости и празници. Милета Продановић: Дегли' импицати. Владимир Пиштало: Амбасадорски манифест. Немања Митровић: Расе. Сретен Угричић: Васкрсавање.

Приређивач сматра да се постмодерна (постмодерно доба) наслања на неколико модернизма у српској књижевности 20. века. Ако постоји „модерна с почетка века“, па „модернизам између два рата“, па „послератни модернизам“, онда је период „од средине шездесетих“ пост од поста постмодерне. Постмодернизам је „открио“ читаву лепезу „стратегија приповедања“, „аутопоетичких коментара“, „фрагментарност“ итд. Аутор антологије сматра да су „истраживања књижевне форме, суочавања са приповедачким субјектом и понирање у свест приповедача и јунака“ довела до „поетичког знања на коме почива постомодерна стратегија приповедања.“ Постмодерна је ослоњена на разликовање и „раздвајање причања и искуства живота, текста и стварности“. „Поетика приповедања“ је „једно од средстава обликовања“.

Антологичар тврди да писац који живи у постмодерном добу (а савремени писци у другом и не

могу да живе) „нема више о чему да приповеда осим да се упусти у истраживање већ постојећих прича“, тј. „казано поједностављено, уместо да се приповеда да би се испричала прича, прича се казује да би се приповедало: приповедање не може бити довршено у причи“. „Писци осамдесетих не полазе од неког специфичног животног искуства које нужно мора бити сачувано у причи, већ од новог разумевања приповедања и новог осећања за књижевни облик.“

Корени постмодерне падају на почетак 20, па на крај 19. века, па на Француску револуцију, па чак сежу до 5. века у којем почиње историја модерног. А „постмодерни књижевни сензибилитет“, по овом приређивачу, није „вредносно“ одређење. „Писци који данас привлаче пажњу често већ сутрадан тону у заборав па такву судбину неће избећи ни понеки аутор из ове антологије.“

25. Бобан Кнежевић: *Нова (алтернативна) српска фантасџика* и Сава Дамјанов: *Нова (постмодерна) српска фантасџика*, Студентски издавачки центар, Београд 1994, стр. 244+ 214.

САДРЖАЈ. 1. део. Б. Кнежевић: *Нова* (слипстрем) српска фантастика. Драган Р. Филиповић: *Бежим у ноћ*. Александар Марковић: *Авантуре белих носорога: Екстази*. Љиљана Праизовић: *Хербаријум*. Зоран Јакшић: *Параграф седми*. Вероника Санто: *Врт прамчаних фигура*. Зоран Стефановић. *На пролеће, љубићемо се*. Владимир Лазовић: *Преко дуге*. Радмило Анђелковић: *Дан Митре*. Зоран Нешковић: *Предвече се никако не може...* Горан Скробоња: *Љубавници*. Илија Бакић: *Очи Јануса*. *Ото*

Олтвањи: Умирући лептир. Бобан Кнежевић. Просјак и коцкар. 2. део С. Дамјанов: Српска фантастика од средњег века до постмодерне. Милорад Павић: Блато. Запис на коњском њебету. Вечера у крчми „Код знака питања“. Миодраг Вуковић: Пилетић, квочкица. Давид Албахари: Нема песма. Велимир Ђургус Казимир: Једно схватање Византије. Миленко Пајић: Нова биографија Хорхе Луиса Борхеса (1899-1984). Љиљана Јокић Каспар: Обожавалац. Светислав Басара: Фатална журка. Васа Павковић: Монструм. Радослав Петковић: Кратка историја бесмртника. Предраг Марковић: Таворска светлост. Михајло Пантић: Оргуље и језера. Мики Шепард: О Хипносу који борави на острву Лемну као господар свих богова и људи. Милета Продановић: Господара његовог гласа. Немања Митровић: Трн. Владимир Пиштало: Милорад Павић: Изабраник. Сретен Угричић: Девица и једнорог.

У истој књизи, са једне и друге стране, штампане су ове две антологије. Приређивачи имају различит и приступ и избор. Занемарују и Вукадиновићеву и Палавестрину књигу сличне садржине.

Кнежевић уводи термин „алтернативна фантастика“, говори о томе да су писци фантастике „занемарени од главног тока књижевне критике“ и даје избор прича писаца окупљених око клуба „Лазар Комарчић“. По њему је Павић „само за корак избегао судбину алтернативног писца“.

Дамјанов српску фантастику од средњег века до данас дели на четири периода, а Павића узима за родоначелника модерне фантастике, иако „фантастички ток српске књижевности...

представља још увек непознаницу“. Пише да „фантастичку компоненту“ треба сагледавати у контекстима „превладавања рационално-логичког дискурса“ и „напуштања традиционалног логоцентризма“.

По њему је фантастика „потреба да се литерарно предочи једна апсолутна стварност, у којој не постоје рационално-логичке поделе и чврсте границе између реалног и надреалног, могућег и немогућег“, али се и пита да ли је могуће „говорити о фантастици поводом прозног света у коме је све могуће“.

26. Александар Јерков: *Анџолоџија београдске њриче*, 1-2, Време књиге, Београд 1994, стр. 1-336 + 337-700.

САДРЖАЈ. 1. књига. Растко Петровић: Немогући ратар. Јаков Игњатовић: Један слепац. Драгутин Илић: Игуман Пајсије. Светлана Велмар-Јанковић: Улица Филипа Вишњића. Ђура Јакшић: Ускок. Владан Ђорђевић: Капетан Вељко. Лазар Комарчић: Последње збогом. Милорад П. Шапчанин: Опасан друг. Радоје Домановић: Како се провео свети Сава у Вишој женској школи. Милован Глишић: Шетња после смрти. Јанко Веселиновић: Чедо љубави. Борисав Станковић. Јово-то. Симо Матавуљ: Аранђелов удес. Бранислав Нушић: Незвани тотор. Вељко Петровић: Стручњак. Станислав Краков: Шаховски турнири. Стеван Сремац: Бури и Енглези. Хајим С. Давичо: Перла. Божидар Ковачевић: Еснафски људи. Станислав Винавер: Писмо господина Трајка Ђирића. Вељко Милићевић: Жили Дипероај. Милош Црњански: Мој пријатељ који је прошао. Драгиша Васић: Исповест

једног сметењака. Миодраг Булатовић: Љубавници. 2. књига. Душан Васиљев: Умирање. Иво Андрић: Породична слика. Павле Угринов: Ускрснуће сликара и песника. Бранимир Ћосић: Сусрет. Милутин Кашанин: На пијаци. Бора Ћосић: Занат свечарски у новим условима. Љубиша Јоцић: Пролетњи сан. Исидора Секулић: Деда Маша. Момчило Миланков: Пасијанс. Данило Николић: Сан и несан. Видосав Стевановић. Јутрањи диск цокеј (Магоч). Ђорђе Јаков: 24^{1/2}. Александар Тишма: Јалоусие. Мирјана Павловић: Између два слушања „Мамм блуе“. Михајло Пантић: Подвожњак. Милета Продановић: У сазвежђу чаробних имена. Воја Чолановић: Моира. Драган Коларевић: Возач на линији 26. Борислав Пекић: Свирач из златних времена. Давид Албахари: Нема песма. Радослав Петковић: Кратка историја бесмртника. Раде Драинац: Бранко Лептир. Милорад Павић. Вечера у крчми „Код знака питања“. Јовица Аћин: Лажни библиотекар. Владимир Пишталo: Милорад Павић: Изабраник. А. Јерков: Одбрана и последњи дани.

Приређивач ове књиге, у којој има мало наводника, покупио је из разноразних енциклопедија податке о градовима, па та сазнања у предговору продаје читаоцу као *урбофилмију*. Трагајући за разликом између урбане и руралне истине, налази да су „узроци нетрпељивости према граду и грађанском наслеђу много дубљи“ од комунистичке половине века.

Данашњем човеку је важније како он сам види прошлост а не како су је видели савременици (наводи Павићеву критику Скерлића: уместо писаца које *шреба* читати нуди дела која се *могу*

читати), читаоце крсти титулама „агресивни простак“ и „полу-интелектуалац“, а сматра да силазак сељака у градове разара урбану културу.

Тврди да су „рурална и урбана имагинација српске књижевности у најмању руку равноправне“, јер градови код Андрића нису „неутрална места догађаја, већ се обликују као књижевне фигуре, урбани ликови“. Свуда налази „урбопоетичке одлике прозе“ као што муж чија жена је трудна свуда види труднице. А код новијих писаца открива грађење неке врсте „постурбане“ прозе.

Тек у „Напомени“ помиње да сличну књигу М. Маџункова и Ј. Рацковић није видео „све док није завршио свој избор“, али је подударност у избору прича велика. Његова „антологија није исто што и антологија прича о Београду“. Она „почиње митским преласком из села у град, затим се истражују везе са фолклором и приче о пореклу, духу места, херојства и тако даље...“, а формирана је од фрактала (мањих делова који понављају изглед целине).

27. Владимир Цветановић: *Анџолоџија косовскомеџохијских љриповедача (1871-1941)*, Српска књижевна задруга, Београд 1994, стр. 316.

САДРЖАЈ. В. Цветановић: Писци којима се треба враћати. Манојло Ђорђевић Призренац: Потоњи Немањић. Пиштољ. Никодим С. Савић: Накина брдила. Зарија Р. Поповић: На извору Мораве. Неоплакани гроб. У мајсторовој кући. Прва помоћ. Мајка. Бежанка. Борба у Великој Хочи. Повратак. Григорије Божовић: Суљ-капетан. Тиваидска напаст. Злате из Слатине. Мучних дана...

Стојна Девичка. Песма. Чудни подвижник. Битољски богаљи. Петар Петровић: Парастос. Јанићије Н. Поповић: Мученик. Тома К. Поповић: Српска крв. Димитрије Фртунић: Вечно утешење. Дан мртвих. Велимир Ц. Парлић: Човек продаје петла. Хлебови.

Ова књига покрива један дужи период (седам деценија) и један српски округ, по томе је специфична. Приређивач дели српску приповетку на Косову и Метохију у три периода: 1. последње три деценије 19. века, 2. до ослобођења од Турака и 3. између два светска рата. Највећи значај придаје причама З. Поповића и Г. Божовића (који није „само дијалекатски и регионални“ писац), али даје и приче готово непознатих стваралаца.

28. Данило Николић: *Последње њриче најисане руком*, Књижевна омладина Србије, Београд 1995, стр. 140.

САДРЖАЈ. Д. Николић: Уместо предговора. Чедомир Брашанац: Сјајни месец изнад горе. Момо Капор: 1950. Петар Пајић: Погибије мога деде. Бранко Ђурђулов: Муж. Ђуро Дамјановић: Јевташ, кад дође зима. Живорад-Жика Лазић: Човек из воза. Светозар Влајковић: Доручак. Вера Колаковић: Човек који није прочитао ниједну књигу. Лепосава Миланин: Жртве. Мирјана Павловић: Авантура у спаваћим колима. Чедомир Мирковић: Избор. Миодраг Рацковић: Огледало које се од даха ломи. Љубиша Јовановић: Кашике. Јанко Вујиновић: Два старца, жена родиља и мушко рођено. Радосав Стојановић: Катарина. Душан Прелевић: Мирис формалина. Данко Поповић:

Наталијин храст. Божидар Милидраговић: Жена из Витине.

Приређивач у поднаслову пише: „Антологија приповедака и приповедача који досад нису били заступљени у антологијама савремене српске прозе“ (иако то није сасвим тачно), а у предговору пише о вечерњим седељкама и причама на њима. За причу користи и термине: дукат, мелем и телеграм. „Прича је метак и мета, истовремено.“

У напоменама говори о деценији лутања рукописа ове књиге коју он назива још и: „албум“. И њему су аутори (као и М. Јоковићу) помагали да бира. Пошто „свака генерација писаца врши књижевни *лајоџ* над претходном“, сматра да су његови мотиви били „наивни, чедни, узалудни“, као и да су у његовој књизи „исто тако сјајни, исто тако модерни, исто тако дубоки приповедачи и њихове приповетке као девет десетина оних у другим антологијама“.

29. *Мирољуб Јоковић: Најлејше њриче савремених српских њисаца, Рашка школа, Београд 1995.*

САДРЖАЈ. М. Јоковић: Уводна реч или слово о разликама. Антоније Исаковић: Образ. Александар Тишма: Целог себе. Данило Николић: Једна упорна успомена. Милорад Павић: „Веџвудов“ прибор за чај. Миодраг Булатовић: Љубавници. Драгослав Михаиловић: Како то да напишем, другар. Борислав Пекић: Смрт на Голготи. Светлана Велмар-Јанковић: Папагај. Живојин Павловић: У освит. Младен Марков: Рука која даје и рука која прима. Данило Киш: Славно је за отаџбину мрети. Бранимир Шћепановић: Крик. Момо Капор: Дар. Мирко Ковач: Отац и његове речи или небески

заручници. Филип Давид: Два записа. Видосав Стевановић: Иницијали. Милисав Савић: Титова сахрана. Мирослав Јосић Вишњић: Ноћни уметници. Радован Бели Марковић: Ноћ у белом сатену. Давид Албахари: Јерусалим. Миодраг Вуковић: *Vogie wogie*. Радослав Братић: Свађа. Вида Огњеновић: Двобој. Саша Хаџи Танчић: Освајање. Тиодор Росић: Жути пас. Јован Радуловић: Љето на планини. Светислав Басара: Писмени задатак из српскохрватског језика на тему несаница.

У другом издању ове књиге многи аутори су заменили приче. Објављене су радови 24 аутора из првог издања и додата 3 писца, а 20 је изостало. Са штурим образложењем: да не би прешао договорени обим, „укључио је ауторе без којих се онтолошки пејзаж савремене српске књижевности не може замислити“. Остале је оставио за други том.

Пошто избор није прављен да се покажу „преломна места послератне српске књижевности“, приређивач је „прибегао једној врсти демократске књижевне комуникације која је врло омиљена у англосаксонском свету“. По њему, избор је показао „да приповедачи и критичари говоре различитим језиком чак и када говоре о истим проблемима“.

30. Васа Павковић и Дејан Илић: *Чаробна шума*, српска еротска прича, Радио Б92, Београд 1996, стр. 216.

САДРЖАЈ. В. Павковић и Д. Илић: Ерос на српском. Данило Николић: Не могу ничег да се сетим. Јудита Шалго: *Black & white*. Павле Угринов: Лабудово језеро. Слатка замка. Милица Мићић Димовска: Меланија. Јовица Аћин: Замагљење. Давид Албахари: Лолита, Лолита. Љубица Арсић:

Онај други што чека у тамној ноћи. Љиљана Ђурђић: Сенка твог осмеха. Чарлс Симић и Владимир Пишталло: Трансформације Ромеа. Владимир Пишталло: Њујорк или горући грмови. Мирјана Павловић: Лепота симетрије. Васа Павковић: Љиљана у четири годишња доба. Јелена Ленголд: Лифт. Лабуд Драгић: Уранак. Михајло Пантић: Ма који Фројд. Миодраг Вуковић: Рњез одлази из приче. Ратко Дангубић: Качкет. Т. Х. Раич: Збиберче. Душица Павков: Ноа. Сава Дамјанов: Преображаји. Ђорђе Писарев: Мунадалида. Немања Митровић: Крчма уз пут. Посета. Зоран Ђирић: Спуст. Јасмина Врбавац: Ноћна прича. Вуле Журић: Прољеће је гадно, нарочито ноћу. Срђан Ваљаревић: Стољњак. Слободан Илић: Dreamwood. Горан Петровић: Речи.

Овај зборник објављен је најпре у 20. броју *Речи*. Уредници су позвали тридесетак писаца да учествују „у пројекту“ названом „Еротска прича“ а онда су „ступили у контакт са још неколицином савремених српских писаца“, у укључи их „у пројекат“.

Појаву еротских мотива у српској књижевности виде у делу Станковића, Ускоковића, Сремца, онда долазе Црњански, Ратко Петровић и Васић..., а што се поимања еротике тиче, „разлике су много приметније него када је вредност у питању“. Епско „као у суштини надлично и танатоидно“ доминантно је, али и „еротски, интимни принцип“ паралелно постоји у делима српских писаца.

На крају избора су „приче млађих српских писаца разноврсних поетичких опредељења, који потврђују различитост и виталност савремених облика приповедања.“

31. Михајло Пантић: *Анџологија српске њријовейке (1945-1995)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997, стр. 408.

САДРЖАЈ. М. Пантић: Предговор. Иво Андрић: Леговање на југу. Милош Црњански: Мој пријатељ који је прошао. Владан Десница: Посјета. Скендер Куленовић: Свето правило тројно. Михаило Лалић: Чудновати пуковник Срб. Бранко Ћопић: Поход на мјесец. Бошко Петровић: Плод. Слободан Џунић: Оскоруша. Воја Чолановић: Моира. Антоније Исаковић: У знаку априла. Момчило Миланков: Јулски дан без неба. Александар Тишма: Без крика. Данило Николић: Цигански нож. Павле Угринов: Хрт у покрету. Мирослав Поповић: Двоје. Милорад Павић: Руски хрт. Миодраг Булатовић: Прича о срећи и несрећи. Борислав Пекић: Човек који је јео смрт. Драгослав Михаиловић: Лилика. Светлана Велмар-Јанковић: Стара чаршија. Живојин Павловић: Чвакин из Цреваре. Данило Киш: Енциклопедија мртвих. Филип Давид: Слепа птица. Војислав В. Јовановић: Свиња, свиње, свиња. Видосав Стевановић: Иницијали. Милисав Савић: Пролазе ли возови ибарском долином. Мирослав Јосић Вишњић: Уметник на армоники. Радован Бели Марковић: Швапска коса. Радослав Братић: Огледало. Давид Албахари: Покушај описа смрти Рубена Рубеновића, бившег трговца штофовима. Светислав Басара: Изгубљен у самопослузи. Радослав Петковић: Градитељ вешала. Милета Продановић: У сазвежђу чаробних имена. Немања Митровић: Сан рата. Владимир Пишталo: Вештица. Горан Петровић: Острво.

Ово је једна од ретких антологија која покрива половину овога века и даје радове завидног броја приповедача.

Приређивач сматра да „савремена српска приповетка, богата најразличитијим поетичким облицима, и варајинатама, као и дугим низом изузетних, антологијских остварења, укључујући ту и кратку причу која се интензивно развила у последњој четвртини XX века, сигурно иде и у ред најзначајнијих уметничких врста савремене српске књижевности“.

Као и Љ. Јеремић и Р. Микић, и овај приређивач у први ред послератних српских приповедача ставља Булатовића и Исаковића, а пита се „откуд повлашћен статус приповетке у новијој српској књижевности“? Она је у српском језику остала „верна свом прволику“, очувала је „свој митски потенцијал и живу снагу своје речи“.

Аутор овог избора, као ретко ко, признаје да „ова књига јесте антологијски избор тих прича и, не у мањој мери, тих приповедача“. Он хоће да представи „поетичку разноликост“, „плурализам и полиморфизам“ који је наступио средином педесетих година.

32. Васа Павковић: *Тајно грушиво*, антологија младих српских приповедача, Ков, Вршац 1997, стр. 160.

САДРЖАЈ. Срђан Ваљаревић: „Можда би требало да пишеш дневник“. Нарцис Агатић: У рупи. Зоран Ђирић: Улцињ 94. Вуле Журић: Менструалну крв на пијаци мужеви продају за марке. Веселин Марковић: Свиње из Гадаре и други критичари. Нина Рабреновић: Књиге. Јелена Росић:

Моје бабе. Владимир Тасић. Последње откриће професора Корбена. Ђорђе Јаков: Смрт детињства. Микаило Бодирога: Принцеза у Бесетри. Горан Петровић: Из хронике тајног друштва. Дејан Илић: Као да је било јуче. Зоран Пешић: Кратки интервју са Карлом Луисом. В. Павковић: Поговор.

Поговор за ову антологију писан је у духу максиме „време брзо прође“ (реч је о периоду 1991-1996). Ови писци се ослањају на „поетичка упоришта претходне генерације, тзв. младе српске прозе“, они не оспоравају претходну генерацију, по обичају који је постао „доминантан принцип“ у српској књижевности. Приређивач је све писце поделио у шест група: 1. „тзв. преформулисане реалистичке“, 2. „фикцијско-фракцијске претходнице“, 3. „интимистичко-лирске“, 4. „фантастичне“, 5. „метафикцијске“ и 6. „апсурдистичко-деструкцијске“ прозе.

33. Михајло Пантић: *Чињање воде*. Српске приче о риболову, Стубови културе, Београд 1998, стр. 216.

САДРЖАЈ. Миодраг Борисављевић: На летовању. Скендер Куленовић: Аган. Милован Ђилас: Гора и вода. Слободан Џунић: Велики риболов. Антоније Исаковић: Риба. Данило Николић: Чувар малог језера. Стеван Раичковић: Једне вечери на Лавачу. Зоран Јоксимовић: Дечак брани реку. Живојин Павловић: На Зјапини. Младен Марков: Рађање монструма. Божин Јаневски: Пред залазак сунца. Ибрахим Хаџић: Младица. Мирослав Јосић Вишњић: Прича о риба(ри)ма. Васа Павковић: Медаљон који доноси срећу. Милош Комадина: Јасеница. Михајло

Пантић: Дан за кленове. Исидора Секулић: Једно писмо из Норвешке. Михаило Петровић Алас: Са океанским рибарима удичарима. Милош Црњански: На рibaњу са месецом. Растко Петровић: Чудни и дивљи пејзаж Далмације.

Једна од ретких тематских антологија у овом веку.

Кратко уводно слово приређивача почиње речима: „Ево једне књиге којој не треба ни предговора ни поговора. Јер се људска страст, а ово је управо књига о великој риболовној страсти, опире свакој анализи и сваком коментару.“ Књига је прављена бирањем прича и нарудбином код одређених аутора, она је „само један могући извод из велике приче о страсти која се и на нашем језику приповеда од када тај језик постоји“.

34. Radmila J. Gorup i Nadezda Obradovic: The Prince of Fire, an Anthology of Contemporary Serbian Short Stories, University of Pittsburgh Press, USA, 1998, str. 374.

CONTENTS. Charles Simic: Foreword. R. J. Gorup: Introduction. Aleksandar Tisma: The Whole Self. Milorad Pavic: The Wodgewood Tea Set. Borislav Pekic: Megalos Mastoras and His Work, 1347. A. D. Miodrag Bulatovic: The Lovers. Dragoslav Mihailovic: Catch a Falling Star. Svetlana Velmar-Jankovic: Sima Street. Zivojin Pavlovic: The Question. Mladen Markov: The Banat Train. Grozdana Olujic: The African Violet. Danilo Kis: The Lute and Scars. Momo Kapor: The gift. Branimir Scepanovic: The Scream. Mirko Kovac: The Other Side of Our Eyes. Slavko Lebedinski: Sweet Turtledove. Filip David: The Prince of Fire. Vida Ognjenovic: The Duel. Vidosav Stevanovic: D. S. Ratko Adamovic: Souls of Stone.

Moma Dimic: Night Under the Kosmaj. Milisav Savic: The Locksmith Was Better. Miroslav Josic Visnjic: The Forest of Perpetual Darkness. Milica Micic Dimovska: Smiles. Radoslav Bratic: A Picture Without Father. David Albahari: The Great Rebellion at the Stuln Nazi Camp. Sasa Hadzi-Tancic: Skull Towwer. Tiodor Rosic: The Jellow Dog. Radosav Stojanovic: The Clock in the Roofbeam of Hvosno. Jovan Radulovic: Linea Grimani. Dragan Velikic: A Woman from a Catalogue. Radoslav Petkovic: The Plague Report. Svetislav Basara: A Letter from Hell. Mihajlo Pantic: The Morning After (Remake). Mileta Prodanovic: Degli' Impiccati. Nemanja Mitrovic: In the Mountains. Vladimir Pistalo: Man Without a Face.

Ова антологија, објављена на крају овог века у Америци, ретка је међу књигама српске прозе (поред у овој библиографији поменутог француског избора) које су објављене у иностранству. У њој има 35 приповедача са по једном причом (двадесетак преводаца), а готово све су преузете из других иностраних издања и часописа.

П. С.

Из ове библиографије изостављене су и неке књиге које сам прегледао, које ни по једном критеријуму нисам могао сврстати у групу антологија, избора, прегледа, панорама... српске приповедачке уметности. Овде ћу их овлаш поменути и дати основне податке:

1. *Анџолоџија*, други део, прозни писци, Ница (Француска) 1917. Сви текстови су писани руком, литографисани у 600 примерака. Састављач М. Павловић пише: „Ова збирка

прозних састава рађена је једино због потребе која се јако осећала при предавању српске књижевности на матурантским течајевима у Ници.“ Поред прича и прозних одломака, овде су преписани и критички текстови, историјски, драмски...

2. *Зборник њрича*, Књижевна омладина Србије (уредник М. Савић), Београд 1978. Једини зборник који је штампан без икаквих предговора, коментара, података. А знам да је то оно што је стигло на уреднички сто и што је на предњој клапни и у импресуму уписано: „избор с конкурса“ Републичке конференције Савеза социјалистичке омладине Србије и Књижевне омладине Србије.
3. *Београдске њриче* (Тирнанић, Оклопцић, Прелевић и приче са конкурса), Београд 1991. Књига не даје податке о аутору избора ни прича тројице аутора ни оних који су приче послали на некакав конкурс.
4. *Анџирајне њриче*, Кадињача, Ужице 1996. Приче са два конкурса управног одбора установе Спомен обележје „Кадињача“ на који је стигло 338 радова, а изабрано је и штампано 23 приче, азбучним редом.
5. *Анџологија савремене српске њријовешке*, Народна књига и Документарни програм Телевизије, Београд 1998. Прошле године појавило се прво коло од пет књига *Анџологије* (А Тишме, А. Исаковића, Б. Петровића, Ж. Павловића и Д. Михаиловића), у „режији“ Телевизије и Народне књиге. У другом колу

биће објављено још пет књига српских приповедача. И поново нисмо добили антологију приповедака (осим у имену) већ аутора.

6. Осим поменутих, у ову библиографију нису уписане ни књиге које имају регионални значај, каква је примера ради *Анџологија њрићовједачке њрозе Црне Горе 1918-1965*. Милорада Стојовића (Обод, Цетиње, 1965), у којој су објављене приче С. Асановића, С. Булајића, Б. Булатовића, М. Булатовића, Ч. Вуковића, М. Главуртића, М. Ђоновића, Д. Ђуровића, Д. Киша, М. Ковача, М. Лалића, Н. Лопичића, В. Мартиновића, Б. Пекића, Б. Прњата, М. Ражнатовића, Р. Ратковића, Р. Ротковића, Ћ. Сијарића и Б. Шћепановића.
7. Избори југословенске приповетке, у бившим и садашњој држави или у иностранству, такође нису унети у ову библиографију. Чак ни онда ако су у таквим књигама објављене приче једино српских писаца. Дobar пример је *Савремена југословенска њроза* (Образовање, Нови Сад, 1997), без аутора избора, књига у којој су приче А. Тишме, М. Павића, Б. Пекића, М. Булатовића, Ж. Павловића, Д. Киша, Ф. Давида, В. Стевановића, М. Савића, М. Јосића Вишњића, Д. Албахарија, С. Басаре, Д. Великића, Р. Петковића, В. Павковића, В. Бајца и М. Пантића.

На крају, остаје моја нада да ће ову библиографију допунити други: стручнији, стрпљивији, педантнији... који ће дописати и боље коментаре.

